

słownik prasłowiański

D

tom **5**

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET JEZYKOZNAWSTWA

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

OPRACOWANY PRZEZ
ZESPÓŁ INSTYTUTU SŁOWIAŃSTWA PAN
POD REDAKCJĄ
FRANCISZKA SŁAWSKIEGO

CZŁONKOWIE ZESPOŁU:

WIESŁAW BORYŚ (W. B.)
WAĆŁAW FEDOROWICZ (W. F.)
KRYSTYNA HEREJ-SZYMAŃSKA (K. H.)
WANDA NAMYSŁOWSKA (W. N.)
WŁADYSŁAW SĘDZIK (W. S.)
FRANCISZEK SŁAWSKI (F. S.)
TADEUSZ SZYMAŃSKI (T. Sz.)
MARIA WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA (M. Ś.)

WROĆŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET JĘZYKOZNAWSTWA

SŁOWNIK
PRASŁOWIAŃSKI

TOM V

DRĚGATI -- DĚRAVĚ

WROCLAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK · ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK
1984

INSTYTUT SŁOWIAŃSTWA PAN
PRACOWNIA
JĘZYKA PRASŁOWIAŃSKIEGO
31-109 Kraków, ul. Manifestu Lipcowego 6

Kierownik Pracowni
WIEŚLAW BORYŚ

Obwolutę, okładkę i karty tytułowe
projektował Janusz Bruchnański

© Copyright by Zakład Narodowy im. Ossolińskich
Wydawnictwo, Wrocław 1984

Printed in Poland

ISBN 83-04-00464-X całość
ISBN 83-04-01340-1

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław.
Oddział w Krakowie 1984.
Nakład 2450 egz. Ark. wyd. 21,50; ark. druk. 14,75; ark. form. A1 19, 62.
Papier druk. sat. kl. V, 90g, 70×100.
Oddano do składania 22 XII 1982. Podpisano do druku w grudniu 1983.
Druk ukończono w styczniu 1984.
Zam. 590/82 T-8 Cena zł 210,—
Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

DODATKOWY WYKAZ SKRÓTÓW

ŹRÓDŁA I LITERATURA

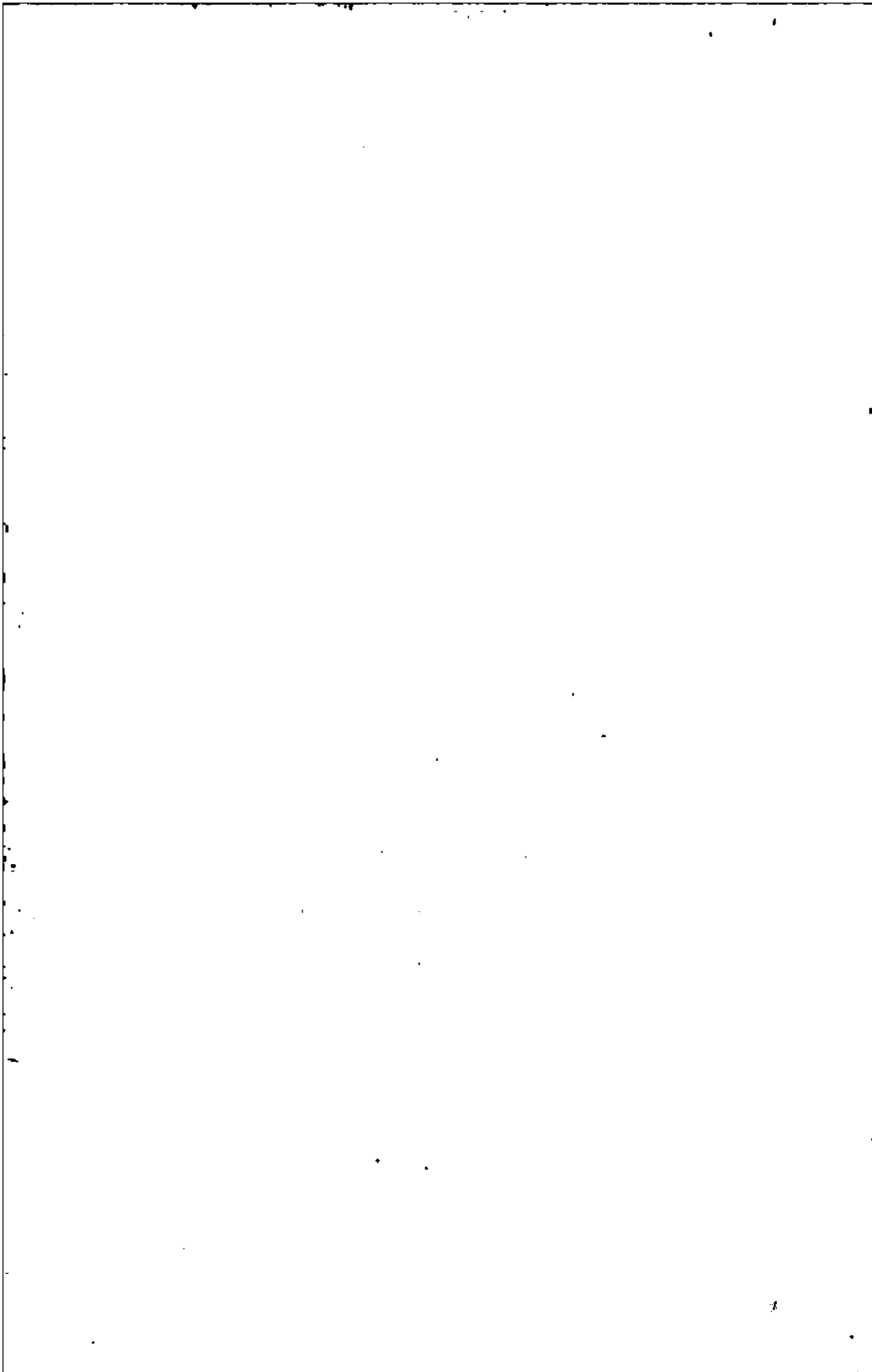
AGBojk.	Atlas gwar bojkowskich. Opracowany głównie na podstawie zapisów S. Hrabca przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN pod kierunkiem J. Biegera, Wrocław 1980 nn.
AGWB	Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. Pod redakcją S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej i J. Siatkowskiego opracowany przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN, Wrocław 1980 nn.
Basara Obróbka drewna	J. Basara, Z zagadnień słownictwa gwarowego. Terminologia obróbki drewna w dialektach polskich, Wrocław 1981.
Bernštejn OSG II	С. В. Бернштейн, Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования. Именные основы, Москва 1974.
Bělič Nástin	J. Bělič, Nástin české dialektologie, Praha 1972.
Bułyka Zap.	A. M. Булыка, Лексічныя запазычаны ў беларускай мове XIV—XVIII стст., Мінск 1980.
Cyran Tendeneje słowotw.	W. Cyran, Tendeneje słowotwórcze w gwarach polskich, Łódź 1977.
Čysl. ukr.	Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. X. Щербатюк, Числівник української мови, Київ 1980.
Duma Wokalizacja jerów	J. Duma, Wokalizacja jerów słabych w rdzennej sylabie nagłosowej w południowo-wschodniej słowiańszczyźnie, Wrocław 1979. Prace Slaw. 10.
Eliasov Zabajkaľe	A. E. Элиасов, Словарь русских говоров Забайкалья, Москва 1980.
Grappin NNP	H. Grappin, Les noms de nombre en polonais, Kraków 1950.
Graur AER	A. Graur, Alte etimologii românești, București 1975.
Graur ER	A. Graur, Etimologii românești, București 1963.
Hidr. Ukrainy	Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв'язках, Київ 1981.
Izsled. Mirčev	Изследвания върху историята и диалектите на българския език. (Сборник в памет на чл.-кор. К. Мирчев), София 1979.
Jentsch Rodewitz	P. Jentsch, Die sorbische Mundart von Rodewitz/Spree, Bautzen 1980.
Kiparsky RHG	V. Kiparsky, Russische historische Grammatik, I—III, Heidelberg 1963—1975.
Koneska Mariovo	M. Конеска, Мариовскиот говор, Скопје 1951.
Kotašichin	A. E. Pennington, Grigorij Kotašichin: O Rossii v carstvo-

- vanie Alekseja Mixajloviča. Text and Commentary, Oxford 1980.
- Merkurjev Kola** И. С. Меркурьев, Живая речь кольских поморов, Мурманск 1979.
- Mladenov SGE** С. Младенов, Старите германски елементи в славянските езици, София 1909 (odbitka z: SNU XXV).
- Mnema Zubatý** MNHMA. Sborník vydaný na paměť čtyřicetiletého učitelského působení Prof. Josefa Zubatého na universitě Karlově 1885—1925, Praha 1926.
- MSČS** J. Bělič, A. Kamiš, K. Kučera, Malý staročeský slovník, Praha 1978.
- Němec Rekonstr.** I. Němec, Rekonstrukce lexikálního vývoje, Praha 1980.
- Novák DSJ** L. Novák, K najstarším dejinám slovenského jazyka, Bratislava 1980.
- Odicov Gippol.** Г. Ф. Одинцов, Из истории гиппологической лексики в русском языке, Москва 1980.
- Pazardžik** Народна проза от Пазарджикско. Записал И. Джуренов, София 1980. SNU LVI.
- Persson Studien** P. Persson, Studien zur Lehre von der Wurzelweiterung und Wurzelvariation, Uppsala 1891.
- Petrović GBK** Д. Петровић, Говор Баније и Кордуна, Нови Сад-Загреб 1978.
- Pianka Azot** W. Pianka, Macedońskie imiona osobowe kotłiny Azot, Warszawa 1975.
- Pirin** Пирински крај. Етнографски, фолклорни и езикови проучвања, София 1980.
- Proučv. Georgiev** В чест на академик Владимир Георгиев. Езиковедски проучвања по случай седемдесет години от рождението му, София 1980.
- Ramovš ZSJ** F. Ramovš, Kratka zgodovina slovenskoga jezika, I, Ljubljana 1936.
- Rapanovič Bresc. vobl.** Я. Н. Рапановић, Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобласці, Мінск 1980.
- Ripka Dolnotrenč.** J. Ripka, Vesný slovník dolnotrenčianskych nářečí, Bratislava 1981.
- Russ. dial.** Русская диалектология. Под ред. Р. И. Аванесова и В. Г. Орловой, Москва 1964.
- Selišcev SNA** A. M. Селищев, Славянское население в Албании, София 1931 (przedruki: Köln—Wien 1978, Sofija 1981).
- Skok Slav.** P. Skok, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, I—II, Zagreb 1950.
- Slovarь Mordov.** Словарь русских говоров на территории Мордовской АССР, Саранск 1978 гг.
- Słownik starowierców** I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, Słownik gwary starowierców mieszkających w Polsee, Wrocław 1980. Prace Slav. 11.
- Sokolowski Ptaki** J. Sokolowski, Ptaki ziem polskich, wyd. 2., I—II, Warszawa 1972.
- SSN Ukáž. zv.** Slovník slovenských nářečí. Ukážkový zväzok, Bratislava 1980.

- SPZB: Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча, Мінск 1979 nn.
- Studia Gunnarsson: Studia Slavica Gunnaro Gunnarsson sexagenario dedicata, Göteborg — Stockholm—Uppsala 1960.
- Sychta Kociewie: B. Sychta, Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej, Wrocław 1980 nn.
- Tischler HEG: J. Tischler, Hethitisches etymologisches Glossar. Mit Beiträgen von G. Neumann, Innsbruck 1977.
- Topolińska HPhK: Z. Topolińska, A historical phonology of the Kashubian dialects of Polish, The Hague — Paris 1974.
- Tošev Struga: K. Тошев, Струшкиот говор (според некои материали од XIX век), Скопје 1979.
- Udolph Gewässern: J. Udolph, Studien zu slavischen Gewässernamen und Gewässerbezeichnungen. Ein Beitrag zur Frage nach der Urheimat der Slaven, Heidelberg 1979.
- Vidoeski Poreče: Б. Видоески, Попечкиот говор, Скопје 1950.
- Wysocka Term. lek.: E. Wysocka, Polska terminologia lekarska do roku 1838. I. Anatomia. Proste prymarne nazwy nie motywowane, Wrocław 1980.
- Zbornik Belić III: Зборник радова о Александру Беличу, Београд 1976.
- ŽMNP: Журнал Министерства народного просвещения, Петербург 1867—1917.

SŁOWNIK

D

(dokończenie)

dręgati dręgajo 'robić szybkie, powtarzające się ruchy, trząść się, drzeć' : 'trząść czymś, potrząsać, machać'

~ pol. *drgać drgam* 'wykonywać szybkie, ledwie widoczne, powtarzające się ruchy, trząść się, dygotać, drzeć', 'migotać, mienić się, o świetle, barwie itp.', 'brzmieć przerywanie, załamywać się, o głosie, dźwięku' (SJP PAN), zarówno dawniej jak i w dialektach w znaczeniu bliższym dzisiejszemu *drzeć* (p. *drząta*): dawne w XVI w. *drgać drgam* 'wykonywać niezależnie od woli szybko powtarzające się (czasem rytmiczne) ruchy, drzeć, trząść się, dygotać, pulsować, wibrować, micare, palpitare' (*drga serce*; por. u Mącz. *drzę, trzęsę się, albo drgam*), wyjątkowo 'skakać, tańczyć' (SP XVI IBL), w stpol. XV w. tylko *zdrgać się* w przykładzie: *serce i dusza zdrga się* od wielkiego udręczenia 'wzdryga się?' (Rozmysłanie przemyskie), dial. kasz. *dörgać dergła* : *dręgac dręgła* : *drygac* 'trząść się, drzeć, np. z zimna' (Sychta SK; u Lorentza PW *drągac -ąia, dargac, drgac* 'trząść się, drzeć'), *drgać drga* 'drzeć, dygotać' (Górniewicz Malbork), czes. rzadkie *drhati drhá* 'trząść się, chwiać się, drzeć, np. o sercu' (serce *drhá* 'serce drży', Pfir. slov., SSJČ, Jungmann), sl. *drgat' drgá* (*g* zachowane jak często w sl. w wyrazach ekspresywnych, dźwięk., por. Stanislav DSJ II 492 o czasownikach na *-gat'*) 'trząść', *drgat' sa* 'trząść się' (SSJ, Isačenko SRS; innego pochodzenia jest *drgat'* 'trzącać, potrzącać, szturchnąć; szarpać, łargać', *drgat' sa* 'uderzać się o coś; trzącać się, potrzącać się', por. Machek ES² 127);

sl. *dręgati dręgam* 'trząść, drzeć, zittern' (Pleteršnik z Miklosicha VG I 142, także w LP), cs. (rus., z przykładem *дрожю* 'tremo'), *дрьгати -ли* 'tremere' (Miklosich LP), *сдрьгати се* 'contremiscere' (ib.);

strus. XVI w. *дрогати дрогаст* 'drzeć, trząść się, o ziemi', 'odezuwać dreszcze, wzdrygać się, wstrząsać się' (SRJ XI—XVII), ros. dial. *дрогать -аю* 'trząść, трясти', *дрогать -аю* 'głośno tupać nogami, skakać' (SRNG), ukr. *дрігати дрівцям дрівцям* 'robić szybkie ruchy, zwykle machać nogami, o ludziach, zwierzętach', 'wzdrygać się, rzucać się w skurczach, w konwulsjach', pot. *дрігати дрівцям дрівцям* 'wzdrygać się; rzucać się w skurczach' (SUM, Hrinčenko), dial. *дрогати* 'schwingen, vibrieren' (Zel., por. Vaillant GC III 383), brus. pot. *дрігати -аю* = ros. *дрігати* 'kopać, machać nogami, wierzcąć' (TSBM, BRS, Nosović, Šaternik Červ., MSDM 21), pot. też 'bić, o sercu' (сэрца *дрыгае*, TSBM), dial. *дрігати* 'drzeć, np. z zimna', przen. 'bać się' (MSDM 21), też *дрігати* 'krzyczeć, wrzeszczeć' (BMM III 256; co do znaczenia por. brus. dial. *дрігнуць* 'energicznie rzucić się' : 'wrzasnąć', zob. s.v. *dręgati*). ~

Iter.-causativum do *drząta* (zob.), por. pierwotne ze wydłużeniem samogłoski rdzennej *drygati*.
S. Sz. — T. Sz.

drъgnoti *drъgnō* perf. do *drъgati*, pln.

~ pol. *drgnąć drgnę* (też dial. np. kasz. *dragnóć, dargnójć, drgnóć*, Lorentz PW) 'poruszyć czymś, wykonać szybki, ledwo widoczny ruch, zatrząść się, zadrzeć' od XVI w. (w XV w. tylko *zedrgnął się* 'contremiscit', Kartoteka Słownika stpol.), sła. *drgnūt* 'zatrząść' (SSJ);

strus. *дрогнути* 'zadrzeć, zadrgać' XVII w., 'odezwać strach, zmieszać się' XVI—XVII w. (SRJ XI—XVII), ros. *дрогнуть -ну -нешь* 'zadrzeć, poruszyć się, np. o ręce, głosie': imperf. 'marznąć, ziębnąć, stygnąć', dial. 'uciec, pobiec nagle, nieoczekiwanie' (inne znaczenia jak 'zacząć ubywać, o wodzie', 'zacząć kisać, o mleku', 'zacząć usychać, o drzewie' tu chyba nie należą), dial. smoleńskie *дрогнуться* 'poruszyć się' (SRNG), ukr. *дрігнути дрівну дрівнену* pot. perf. do *дрівати*, brus. pot. *дрігнуць -ну -нешь* 'szybko poruszyć czymś, wykonać czymś szybki ruch, zwykle o częściach ciała' (*дрігнуць* naroi; *сэрца дрівнула*, TSBM), *дрігануць -ну -нешь* 'ts.' (np. *дріганула* *сэрца; губы дріганулі*, TSBM, BRS). ~

Perfectivum do *drъgati* (zob.), o budowie p. I 45.

T. Sz.

drъgotati zob. drъгъtati

drъgotěti zob. drъгъtěti

drъгъкъ *drъгъka drъгъko* wsch. 'trzęsący się, taki, który się trzęsie, który trzęsie; nierówny, niegładki'

~ ros. dial. *дрѣхкий* 'taki, który silnie trzęsie, trzęsący się' (np. *дрѣхкая* *тепера*), 'grząski, bagnisty, błotnisty' (SRNG: Smoleńskie), brus. *дрѣки* 'taki, który trzęsie lub trzęsący się, np. o wozie', 'wywołujący trzęsienie, nierówny, niegładki, np. o drodze, ziemi' (TSBM, Nosović), dial. *дрѣккій* 'trzęsący się' (Bjalbkevič Mohylew). ~

Adi. z suf. *-ska* od *drъgati* (zob.). O derywatach dewerbalnych na *-ska* zob. Brodowska-Honowska SPS 192.

ESSM V 138.

T. Sz.

drъгъst'ь zob. drъгъt'ь

drъгъtati *drъgot'q* (*drъgotajq*) pld. : zach. drъgotati *drъgot'q* : *drъgotajq* 'trząść się, dygotać, drzeć, np. z zimna, ze strachu, zwykle o rękach, głosie'

drъgotati: ~ sła. *drgetati -ctām* : *-ččēm* 'drzeć, np. z zimna' (Pleteršnik), 'moeno się trząść, drzeć, np. z zimna, ze złości; być silnie wzburzonym' (SSKJ), dial. np. Bela Krajina *drhtati* (z częstą w językach słow. zmianą *-kt-* > *-cht-* w wyrażach ekspresywnych, p. Boranič Rad JA 147, s. 46, inaczej o tym *h* w sch. Skok ER I 435, mniej przekonująco) *drhtām* : *dřhčēm* = *drgetati* (np. od nraza, od strachu *drhtati*, Bela Krajina, Pleteršnik), sch. *dřhtati* (o *-kt-* p. wyżej) *dřščēm* (*dřhčēm*) : *dřhtim* (zob. *drъgotěti*) 'trząść się, dygotać, drzeć, np. o ziemi, głosie, dźwiękach; migotać, migać, np. o świetle, ognisku; o przyspieszonym biciu serca', przen. 'buć się kogoś, o kogoś' (RMat.), dial. *dřktati*, *dřhčati*, *dřščati* (RSAN), *dřktat* 'dřhtati' (HDZ II 272), dial. od XVII w. także *dřtati dřčēm* (z zanikiem *h*, RJAZ), u Vuka *dřktati dřkčēm* odestane do postaci z *h*: *dřhtati dřščēm*, np. *dřšće* od zime 'horreo, tremo' (Vuk z Bośni), w postaci z *h* 'drzeć, trząść się, tremere' już w XV w. (RJAZ), o praes. *dřkčē* :

dr̥šēē: *dr̥ktī* p. Vaillant GC III 405, es. др̥гʷтати др̥гʷштʰа 'tremere' (Miklosich LP z przykładem: илзюштʰа са и дроуғʷюштʰа, sic!, zob. też niżej rus.-es.); rus.-es. др̥гʷтати др̥гʷюу 'drzeć, dygotać': не престамста илзюштʰа са и дроуғʷюштʰа, por. др̥гʷтати w przykładzie: илзюштʰа са, дроуғʷюштʰа (Srezn.). ~

dr̥gotati: ~ pol. dial. kasz. *d̥rgotac d̥rgoec*: *dr̥gʷotac* 'drzeć, trząść się, dygotać' (Syeha SK), *dr̥gʷotac, d̥rgʷotac -ca*: *-taiq* 'trząść się, drzeć, np. o liściach', 'szarpać, ciągnąć' (Lorentz PW, GP 121), chyba i mlpol. *dyrgotac* 'trząść się, drzeć' (Karlówiec SGP), śląskie *dyrgotac* 'dygotać, trząść się, drzeć z zimna', 'trząść' (Pluta Dzierżysławice), czes. dial. *dr̥gotat* (Bartoš DSM s.v. *dr̥gat*), poza tym tylko w postaci z *-k-* (w tej formie najprawdopodobniej nastąpiło zlanie dwu różnych wyrazów: derywatu od *dr̥gati* i wyrazu dzwkn. oznaczającego 'terkotanie, szczękanie', p. Machek ES² 127 s.v. *dr̥hati* o sła. *dr̥gat* 'strkati') *dr̥kotati* 'trząść się', dial. *dr̥kotat sa zimū* 'drzeć z zimna', *dr̥kotat -eu*: *-tām* 'poruszać się trzęsąc się' (Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč.), znaczenia 'turkotać, dzwonić, szczękać' (Přfr. slov.) należą do innego genetycznie wyrazu, podobnie innego pochodzenia jest najprawdopodobniej sła. *dr̥gotat* '-oce rzadko 'stukotać, turkotać', 'szczękać, np. zębami z zimna' (SSJ, dial. np. *dr̥gotat* 'dr̥goec': *dergotat*', np. voz *dr̥goec*, Šipos Bükk-Gebirge), tak samo z *-k-*: *dr̥kotat* '-oce 'klekotać, szczękać, np. zębami ze strachu, z zimna' (tu może kryje się kontynuant *dr̥gotati*), 'dużo i szybko o czymś mówić', 'mówić niezrozumiale, zaczynać się przy mówieniu' (SSJ). ~

Por. z suf. *-oliti*: pol. dial. kasz. *d̥rgolēc d̥rgoli* 'drzeć, trząść się, dygotać' (Syeha SK), sła. *dr̥golit* '-li rzadko 'trząść, np. o zimnie', *dr̥golit* 'sa 'drzeć, np. ze wzruszenia' (SSJ).

Intensivum od *dr̥gati* z suf. *-stati, -otati*, o budowie i genezie suf. p. I 52—3.

T.Sz.

dr̥gʷtēti dr̥gʷt'q pld.: wseh. *dr̥gotēti dr̥got'q* 'silnie drzeć, trząść się, np. ze strachu, z zimna'

dr̥gʷtēti: ~ sła. *dr̥htēti -tim* (ze zmianą *-kt-* > *-ht-*, p. *dr̥gotati*) 'drzeć, trząść się, np. z zimna, z niepokoju' (np. *dr̥hteti* od mraza), książkowe 'być bardzo wzburzonym' (np. srce ji *dr̥hti* od żalosti; *dr̥hteti* v upu in strahu), książkowe też 'biti zaznaven, opazen' (np. strah *dr̥hti* v njenih pogledih; v pesnih *dr̥hti* žalost, SSKJ), *dr̥hteti* po čem 'pragnąć czegoś, drzeć z pragnienia, pożądania' (Pleteršnik), seh. *d̥r̥htjeli* (tylko ijękawskie, RSAN s.v. *d̥r̥htati*) *d̥r̥htim* 'trząść się, dygotać, drzeć, np. ze strachu, zimna' (według RJAŻ dial. czarnogórskie; w języku liter. zmieszane z *d̥r̥htati*, p. *dr̥gotati*, por. Vaillant GC III 405). ~ *dr̥gotēti*: ~ ukr. dial. *dr̥pizomimu -ovŭ -omŭu* 'drzeć, trząść się' (Hrinčenko), brus. pot. *dr̥pizacŭ -ŭŭŭ* 'ts.', 'migotać, o gwiazdach' (TSBM). ~

Do *dr̥gʷtati*, o suf. *-ēti* zob. I 55—6.

T.Sz.

dr̥gʷstʰa dr̥gʷstʰa pld. 'drżenie, dygotanie': pln. *dr̥gʷstʰa dr̥gʷstʰa* 'uczucie zimna, mrowie, ciarki'

dr̥gʷstʰa: ~ sła. *dr̥gʷt -šta* 'drżenie, dygotanie' (Pleteršnik, SSKJ), seh. *d̥r̥hāt -ta* (np. u Vuka z Dubrovnika), *d̥r̥hāt -hta* (*-ht-* < *-kt-* < *-gt-*, zob. *dr̥gotati*; u Vuka też w postaci *dr̥kat*, ale bez przykładu, w XVII w. również nom. sg. *dr̥ht*, RJAŻ) 'drżenie, dygotanie; krótki skurecz, drgnienie; dreszcz' od XVI w. (u Frančicia *darhaat* 'tremor'), wyjątkowo w XVII w. 'drżenie ziemi, trzęsienie

ziemi' (RJAZ), dial. *zdjĥ -ha* (< *sudragata* z *-ht-* < *-kt-* < *-gt-* i zanikiem końcowego *-t*) 'rodzaj febry' (Ribarić SDZ IX 205). ~

dragast'ь: ~ pol. *dreszcz dreszczu* 'uczucie zimna, mrowie, ciarki, połączone ze wstrząsami ciała', w formie *dreszcz*, *dreszcze* notowane w materiałach do Słownika gwar polskich (według AJK V cz. II s. 169—70), jednak w dialektach wyraz rzadki i zwykle na pewno nie ludowy, przejęty z języka liter. jak w kasz. (szczegółowo AJK I.e. i m. 232), dial. *dreščē dreščy* 'uczucie zimna, mrowie, ciarki', 'strupy od zimna' (Szymczak Domaniówek), dawne w XVIII w. z uproszczeniem wygłosu *dreś dresia*, *drez drezu* 'drżenie' (L.);

ros. dial. pskowskie *дрощ -ша* 'dreszcz, drżenie' (Opyt, stąd w SRNG). ~

Por. 1. pol. dawne XVII—XVIII w. *dreszcz* f. 'drżenie ze wstrętem, groza, mrowie', w XVIII w. też *dreść*, z uproszczeniem wygłosu *dresz* 'ts.' (L.), z udźwięcznieniem: ukr. dial. *дрощаць* f. 'dreszcz, drżenie' (tylko Żel.);

2. w postaci z udźwięcznieniem strus. wyjątkowe XVII w. *дрощаць* m.: oтъ страха и дрощаць къ ногамъ своимъ принадлець (SRJ XI—XVII; inne przykłady wahania dźwięczna: bezdźwięczna zob. Shevelov PS 367—8);

3. denominativum pol. dial. kasz. *dreščee są dreščci są* 'wzdrygać się' (Sychta SK).

Nomina deverbalia od *dragatati*. — Nie można wykluczyć wariantu pierwiastka *dræg-* (: *drag-*), por. ros. dial. *дрощаць* i Sobolevskij RFV LXIV 112—3.

Sławski SE I 163—4, gdzie i o innych próbach objaśnić.

S.S — T.Sz.

*dręgъva, nie oparta na należytych podstawach rekonstrukcja Trubačeva ESSM V 139, zob. *dręgy dręgъve*: *dręgu*.

drъma zob. *дръмъ*

дръмъ drama: pld. *drъma* 'gęsty las, gęstwina leśna, zarośla'

drama: ~ czes. NM *Drmy* pl. (Jungmann);

sch. NT *Dr̄m* (RJAZ: Serbia), por. też NM *Dr̄mna*, *Dr̄mno* (RJAZ), serb.-cs. XVI w. wyjątkowe *др̄мъ* może 'zarośla' (Miklosich LP: *оузрѣ некого горадоуца въ др̄мъ подъ гороу*), bułg. dial. zach. *др̄м* m. 'drobne krzaki, zarośla' (BER I 436);

ros. dial. *дром -ма*: *-му* 'nieprzebyty gąszcz leśny, gęstwina, macecznik, stary niedostępny las', 'gąszcz leśny z chrustem, suszem, wykrotami, drzewami połamanymi przez wichurę, nawałnicę; poszycie leśne', 'drobne gałęzie drzew: susz, chrust; kupa chrustu', 'leśna droga zasypiana chrustem, suszem' (np. SSRJ, Dal, Opyt, SRNG), hrs. dial. *дром* m. 'pokrzywy, jeżyny, maliny, powoje, wysokie trawy rosnące w lesie, na niskich, zacienionych miejscach, rowach' (Jaškin BFN 60). ~

drama: ~ slw. dial. *dr̄ma* 'gorsza, kwaśna trawa' (SSKJ), bułg. dial. *др̄ма*, *др̄ма*, *др̄ма* 'gęsty, nieprzebyty las, gęstwina leśna, gąszcz leśny; pustkowie; niskie krzewy cierniste; krzaki, krzewy, zarośla, wysoka trawa' (Gerov, BDial. I 81; BER I 436, tu też o geografii wyrazu i NM *Dr̄ma*, *Dr̄ma*), pl. *dr̄mu* 'puste miejsca, pustkowie' (BDial. IV 200: Trojan), por. *др̄мука* 'niski, rozgałęziony krzak, krzew, drzewo', 'wielki i gęsty las z małych skarłowaciałych drzew, krzewów' (Gerov, RROD; BER I 436, ПBE IV 154: tu także NM *Dr̄muка*, *Dr̄muкама*), maced. *дрма* 'niski, drobny las; zarośla,

krzewy, krzaki, wysoka trawa' (też dial., np. Reiter Titov-Veles), por. także *дрюка* 'krzew, krzak' (dial. też *дрюмка* 'ts.; gęste krzewy, krzaki, zarośla'). ~

Por. 1. prawdopodobnie tu należące (ale sztuczne, zapożyczone, p. Machek ES² 128) czes. *drmek -mku* 'krzew, Vitex agnus castus', sła. *drmek* 'ts.' (Buffa SBN 285);

2. nie należące tu sch. dial. czakaw. *dr̄mūn dr̄mūna*, f. *dr̄mūna* 'lasek, zagajnik zazwyczaj ogrodzony; zarośla, krzaki, gęstwina, gąszcz' (RSAN: Kastav, o częstych NT p. HDZ II 374; Senj, HDZ III 189, 265, 249; Dobrinj) < gr. *δρυών* 'dąbrowa, knieja, gąszcz leśny' (zob. Skok ER I 439);

3. sła. *dr̄māšću* 'gęste zarośla', *dr̄mōžje* (dial. prekm. *dr̄možjè*) 'śmieci, kurz na drodze; suche liście i odpadki unoszone przez wiatr' (zob. zastrzeżenia Bezłaja ES I 115); ros. dial. *дрюнь* coll. 'drobne drzewka, gałązki; wysokie wyschnięte chwasty; drobiazgi, rupiecie, manatki' (SRNG: Woroneż); ros. dial. *дрюмачья* 'korzenie, gałązki drzew znajdujące się w wodzie' (SRNG), brus. dial. *дрюмакі* pl. 'nieżęte żłźbła zboża' (Satalava BDS);

4. z nieregularnym wokalizmem (powstałym zapewne pod wpływem blisko- znacznych *дрезг, дрягг, дрызг*): ros. dawne XVII w. *дрюм* m. 'suche gałęzie, susz' (SRJ XI—XVII), ros. dial. *дрѣм* (: *дрюм* : *дрюм*) -ма : -му 'gęsty nieprzebyty las, gęstwina leśna, matecznik, knieja', 'chrust, susz, drzewa połamane przez nawałnicę; duża kupa chrustu; gorsze drzewa przeznaczone na opał', 'trudne do przebycia miejsce, niedostępne bagno, błoto', 'wyschnięta trawa' (np. SRNG, Opyt, Mirtov Don., Słownik Don.); ros. dawne XVII—XVIII w. *дрема* 'trawa' (SRJ XI—XVII, Ruk. Leks.), dawne (dziś też dial.) *дремá, дрѣма* 'gąszcz leśny, niedostępne, nieprzebyte miejsce; gęsty las, puszcza, knieja' (SIAN, Dal), bot. 'firletka poszarpana. Lychnis flos-cuculi', 'smółka pospolita, Viscaria vulgaris' (SIAN).

Dokładne odpowiedniki ie.: stind. *drumáh* 'drzewo', gr. *δρυμός* (sekundarne *δρῦμός*), pl. *δρῦμά* (u Homera) 'dąbrowa, knieja; gęstwina leśna, zarośla'. Do ie. *dru-* 'drzewo' (p. *drzewo, derivo*) z suf. -mo-, pierwotny przymiotnik, por. ags. *trum* 'mocny, silny, zdrowy' (*dru-mo-s).

Berneker SEW I 231, Bernard Izsled. Romanski 372—3, Vasmer REW I 372, BER I 436, Skok ER I 439, Bezłaj ES I 115, Mayrhofer KEWA II 79, Pokorny IEW 216.

Zob. *grzma*.

W.S.

dr̄nčati *dr̄nčŕ* 'wydawać odgłos *dr̄nč*-*dr̄nč*!', np. przy uderzeniu w metalowy przedmiot, przy trącaniu strun instrumentu muzycznego, brząkać, brzęczeć, brzdąkać, 'dużo mówić, paplać, gadać, zwykle jednostajnie, dokuczliwie'

~ czes. *dr̄nčeti dr̄nčŕi* 'brzdąkać, brzęczeć', 'mówić, gadać jednostajnie' (*dr̄nčeni* bab; *děti dr̄nčely*), 'turkotać, terkotać, o wozie' (Přír. slov.), dial. *dr̄nčet dr̄nčŕi* 'brzęczeć, np. o oknie, szybie okiennej', 'grzechotać, klekotać, turkotać, o wozie', 'paplać, gadać' (np. baba *všecko vydr̄nčela* 'wygadała', Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč.), sła. *dr̄nčat' -čŕi* 'brzęczeć, dźwięczeć, np. o strunie, o szybach okiennych', dial. 'stać, tkwić na jednym i tym samym miejscu' (co do rozwoju tego znaczenia por. sch. dial. *dr̄nkati* 'czekać, zwlekać, marnudzić' i brus. dial. *dr̄ynkacy* 'wałęsać się bez zajęcia', p. *dr̄ynkati*);

bułg. dial. *др̄нчá -чи -чáx* 'brzęczeć, dźwięczeć, np. o owczych dzwonkach' (RBKE, Gerov, Stojkov Banat, BDial. I 246), *др̄нчá* : *др̄нча*, *др̄нчим* (RBKE, BDial. I 246, II 76, III 61, 213, IV 98, VI 169) 'prosić o coś natarczywie, natrętnie, błagać, zebrać o coś', *др̄нчим* 'drażnić, np. psa; zaczeplać

kogoś (Mladenov Vidin). 'trząść, potrząsać' (Stojkov l.e.); dial. *дрнчати* 'męczyć, przemęczać' według BER I 438 należy do *дрчѣти* (zob.);

ukr. pot. *дренчати -чѣ -чѣти* : *деренчати -чѣти* 'wydawać dźwięk, dźwięczeć, brzęczeć, np. o szybach okiennych; drzeć, o głosie' (SUM, u Żel. *дренчати* 'brzęczeć, brzmieć'), dial. 'brzęczeć, bzyceć, o pszczole' (Hrinčenko), brus. dial. *дрнчѣць -чѣ -чѣти* 'brząkać, brzęczeć', 'uderzać, obijać się o nogi, np. o długiej odzieży', przen. 'biec', 'paplać, gadać; hałasować' (Jurčanka Mscisl.), *дрнчѣць* 'brzdąkać na instrumencie strunowym' (Rastorguev Brjansk). ~

Czasownik dżwkn. od tej samej interii, co *drnkatati* (zob.; tu też o psl. prapostaci wyrazu). Co do oboczności suf. werbalnych *-ati -aje* : *-ѣти -и* w formacjach dżwkn. i ekspresywnych zob. I 48.

Machek ES² 128, BER I 438.

T.Sz.

drnkatati *drnkajo* 'wydawać odgłos *drnż-drnż!* np. przy uderzeniu w metalowy przedmiot, przy trącaniu strun instrumentu muzycznego, brząkać, brzęczeć, brzdąkać; grać na instrumencie strunowym, zwykle źle, niewprawnie', pld. i zach. 'terkotać, klekotać, o wozie jadącym po nierównej drodze', pld. 'dużo i bezsensownie mówić, gadać, paplać'

~ czes. *drnkati drnká* 'grać na instrumencie strunowym, brzdąkać', 'turkotać, klekotać, np. o wozie', *drnkati čím* 'brzęczeć, dzwonić, podzwaniać, np. kluczami, monetami' (Přír. slov.; por. u Jungmanna *drnkati* 'hlas *drn* vydávati'), śl. *drnkat'* -*ká* 'wydawać głos, o trącanej strunie, brzęczeć' (SSJ, Kálal), z udźwięcznieniem dial. *drnkat'* 'brzdąkać', 'kręcić, obracać coś' (Kálal);

śl. *drnkati -am* 'brzęczeć; brzdąkać' (Pleteršnik), sch. *drnkati -ām* (: *drnkati*, RSAN) 'poruszając jakiś elastyczny przedmiot (np. napięty drut itp.) wywołując powstanie odgłosu *drn-drn*; nieumiejętnie, jednostajnie grać, brzdąkać, np. na instrumencie strunowym', 'gadać, paplać' (RSAN, RMat.), 'turkotać, np. o wozie jadącym po nierównej drodze', 'dźwięczeć, pobrzekiwać', dial. 'czekać, zwlekać, marudzić' (oboczność znaczeń typu 'wydawać jakiś odgłos' : 'kręcić się, szwendać się bez zajęcia, marudzić' przy wyrazach dżwkn. nierządka, zob. np. Szymański DCzO 101), *drnjkati -ām* 'brzdąkać' (RSAN, u Vuka 'offendo'), 'dokuczliwie paplać, gadać', 'jednostajnie szczeekać, njadać, o psie' (RSAN), bułg. *дрнкам*, dial. też np. *дрѣнкам* (BDial. V 167: Rodopy) 'brzęczeć, dźwięczeć, brząkać, o metalowych przedmiotach, w które się uderza' (stąd dial. 'grać na instrumencie strunowym', pot. 'źle, nieumiejętnie grać, brzdąkać'), pot. 'gadać dużo i bez sensu, paplać, bajdurzyć', 'natargywie prosić o coś, dokuczać natrętnymi prośbami; ciągle o coś pytać' (we wszystkich znaczeniach też dial., np. Gerov, Stojkov Banat, BDial. III 61, 213, 298, V 18, 167, SNU XLVIII 145), dial. także 'gręplować wełnę, bawełnę' (np. RBKE, Gerov, Stojkov l.e., BER I 437), maced. pot. *дрнка* 'grać, brzdąkać np. na gitarze', 'pleść brednie, bajdurzyć, paplać';

ros. dial. *дрнкатъ -аю -аеиъ* 'stukać, pukać; grzmieć' (SRNG), ukr. dial. *дрѣнкату* 'brzęczeć, dzwonić' (Leks. Bjul. II 78), brus. pot. *дрннкаць -аю* 'brzęczeć, dźwięczeć' (też dial. np. Jurčanka Mscisl.), 'nieumiejętnie grać, brzdąkać' (*дрннкаць на балалѣйцы*, też dial., np. *дрнкатъ*, Rastorguev Brjansk), dial. *дрннкаць* także przen. 'uderzać po nogach, o długiej odzieży', 'iść powoli, wlec się', 'wałsać się bez zajęcia' (Jurčanka l.e.; co do różnicy znaczeń p. wyżej sch.). ~

Por. 1. *dr̃n-c-ati*: czes. *dr̃ncati* 'turkotać, terkotać, o wozie jadącym po nierównej drodze' (Pfir. slov.), dial. *dr̃ncat -cám* 'ts.' (Gregor Slav.-buč.);

2. *dr̃n-č-ti*: czes. rzadkie *dr̃něti dr̃nł* 'brzęczeć, brzmieć stłumionym dźwiękiem' (Pfir. slov.), dial. *dr̃nět* 'brzęczeć, dźwięczeć', 'turkotać, terkotać' (Bartoš DSM), śl. dial. *dr̃n(i)et* 'dudnieć, huczeć', *dr̃ňat* 'brzęczeć, dźwięczeć' (Kálal);

3. *dr̃n-k-ot-ati*: czes. *dr̃nkotati* 'brzdąkać, brząkać, np. na instrumencie strunowym', 'turkotać, o wozach jadących po nierównej drodze' (Pfir. slov.), śl. *dr̃nkotul* 'dzwonić, brzęczeć';

ukr. pot. *деренькотітти -оче* i *деренькотітти -іть* 'brzęczeć' (SUM), *деренькотітти -очу -чеш* 'ts.' (Hrinčenko);

4. z nagłosem bezdźwięcznym: bułg. dial. *трѣнкам* 'mamrotać, kłócić się', 'potrząsać czymś z hałasem' (Szymański, o. o. 12), ros. *трѣнькать -аю* 'brzdąkać; brzęczeć, pobrzękiwać' (SSRJ).

Czasownik dżwkn. z suf. *-k-ati* (o suf. p. I 49) od interi. *dr̃ñ!* (zob.). Rekonstruowanie dla psl. prapostaci *dr̃nkati* (*-zn- + -k-*) uzasadnione jest charakterem wyrazów dżwkn., których odrębność polega m. in. na występowaniu niezwykłych połączeń głosek, poza tym w systemie języka nie spotykanych (zob. o tym np. Boranić Rad JA 178, s. 67—8, Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt*, 1947, 51—62, 89—90, Kopečný, *Izsl. Mladenov 365*, tenże *Linguistics XIX 82*).

Por. podobne wyrazy powstałe niezależnie w innych językach ie., np. orm. *dr̃nčim* 'trąbić (na rogu); dźwięczeć', stind. *đhr̃nati* 'brzmieć', z nagłosem bezdźwięcznym lit. *tr̃nkė'ti tr̃nku* 'huczeć, grzmieć, robić hałas'.

Machek ES² 128, BER I 437, Mladenov Měl. Pedersen 97—8, Solta Arm. 243—4, Mayrhofer KEWA II 115—16, Pokorny IEW 255, Fraenkel LEW 1124. T.Sz.

dr̃ñ!, zwykle powtórzone *dr̃ñ-dr̃ñ-dr̃ñ!* interi. o dźwięku wydawanym przez uderzające o siebie kawałki metalu, o dźwięku struny

~ czes. *dr̃n!* o dźwięku struny (Pfir. slov.);

sch. *dr̃n!* i *dr̃n!* (zwykle powtarzane: *dr̃n-dr̃n-dr̃n!*) o odgłosie powstającym przy grępowaniu wełny, bawełny; o dokuczliwych, jednostajnych odgłosach (dźwiękach), o monotonnym mówieniu, mamrotaniu (RSAN), bułg. *др̃н!* o dźwięku wydawanym przez metalowe przedmioty, *др̃н-др̃н!* o niepoważnych rozmowach, gadaniu, paplaniu (też dial., np. *др̃н, др̃н* српш 'głupstwa, bzdury', BDial. IV 199). ~

Por. deverbativa od *dr̃nkati* (zob.): czes. *dr̃nk!* (powtórzone *dr̃nk-dr̃nk-dr̃nk!*) o odgłosie powstającym przy uderzaniu o siebie metalowych przedmiotów (Pfir. slov.), śl. *dr̃nk!* 'brzęk!' (SSJ).

Na szerszy zasięg tej interi. wskazują derywowane od niej czasowniki *dr̃nčati, dr̃nkati* (zob.; tam też podobne verba z innych języków ie.).

T.Sz.

**dr̃aska*. Forma rekonstruowana przez ESSM V 140 na podstawie bułg. dial. *др̃іскъ* o 'czymś, czego jest mało, co się znajduje w niewielkiej ilości' (np. Н'амъм нит енн̃ др̃іскъ шикѣр 'nie mam ani odrobiny, ani jednego okrucha cukru', BDial. V 67: Chaskowo). ESSM l.c. rekonstruuje postać psl. ostrożnie zestawia z wyrazami bałt. (lit. *dr̃uskā* 'sól', lot. *dr̃uska* 'okruch, drobina', zob. *dr̃uzga*).

Nie widać podstaw. Wyraz utworzony na gruncie bułg.: nomen deverbale (nomen acti < nomen actionis) od dial. *дріскам* 'chwycić, szarpać' czy z suf. *-ka* od czasownika typu dial. *дрісам* 'rwać, szarpać' (BER I 438), z pierwotnym znaczeniem 'coś urwanego, ukruszonego'. T.Sz.

дрѣва f. coll. przede wszystkim 'lignum, drewno, drzewo przygotowane na opał, połupane, porąbane, rozbite na polana', rzadko 'drzewo rosnące, arbor', zach. 'bezsensowna, czeza gadanina, głupstwa, bzdury', dobrze poświadczone w połączeniach typu *рѣбати (рѣбити) дрѣва, сѣкти (сѣкати) дрѣва, колѣти дрѣва* 'ciąć, rąbać drzewo, drewno, rozcinać na szczapy, na polana, zwykle dla przygotowania opału', *дѣлати дрѣва* zob. *дѣлати*

~ pol. *drwa* pl. t. 'kawałki drzewa porąbanego na opał' (też dial. np. kasz. *drwa dräv, drwa dräv* 'ts.', Lorentz PW, Ramult, Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXI 257), w tym znaczeniu już w XIV w., np. stpol. z r. 1400 *drwa drev* 'drzewo (martwe), lignum', w XVI w. *drwa* 'kawałki porąbanego drzewa na opał, gałęzie, polana, kije; budulec drzewny, bierwiona, belki', w XIV—XVI w. także 'drzewo (rosnące), arbor', w XVI w. również w znaczeniach specjalnych, np. *drwa* 'przedmiot kultu religijnego z drzewa, o bożkach pogańskich i wizerunkach chrześcijańskich', przen. XVI—XVIII w. *drwa* 'rzecz malej wartości, nietrwała', 'czeza, bezsensowna gadanina, rzecz' (SP XVI IBL, L.; por. u Potockiego XVII w.: *drev* na pasiekę uwalili 'nalgal', Brückner SE 96), częste w połączeniu *rąbać drwa* 'ciąć, rozcinać drzewo na opał' (już w XV w. *rąbać i rąbit drwa*), w XV w. też hit ciętymi *drwy* (Słownik stpol. I 282), połab. *dräva* nom. pl. *dräv* gen. pl. (*drwa drzew) 'lignum' (Lehr-Splawiński, Polański SE 124), czes. dial. *drvo* 'lignum' i 'arbor' (Přir. slov.; też Kubín Kladsko 174 w obu znaczeniach, np.: *chodí klat drva* 'chodzi ścinać drzewa', *mněli sáhu dřev* 'mieli sąg drewna'), *drva dřev* 'drzewo na opał' (Malina Mistřice, Bartoš DSM 66), w stczes. *drva drev* : *drva* polska 'ligna campi', *drva* 'ligni', aby *drva rubali* 'ligna' (w przykładach w słowniku Gebauera widać tylko znaczenie 'lignum'), *roubati drva* 'ciąć, rozcinać drzewo' (Jungmann), sla. dial. *drvo* 'lignum' (SSJ), pl. *drwa* 'wielkie porąbane polana' (Habovštiak Orava 233);

sla. dial. *drvo* 'polano, drewno, kij' (Pleteršnik ze Styrii, SSKJ), pl. *drva* : *drva* (Pleteršnik, w SSKJ *drva drvo* i *drva dřev*) 'narąbane drewno na opał', *drva sekati* 'rąbać drzewo, Holz hacken' (już w XVI w. *drva sekati* 'caedere ligna', Megiser 1592), *v drvu* iti 'iść po drzewo do lasu' (Pleteršnik), dziś *drvo* też przen. 'człowiek nieokrzesany' (SSKJ), w połączeniu *klati drva* 'rozłupywać siekierą drewno na kawałki' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *drvo drveta* i *drva* pl. *drva* 'drzewo rosnące, arbor' od XIV w. (też u Vuka i dial., RJAZ), 'drewno używane jako budulec, opał' od XIV w. (zwykle używana forma pl. *drva*, RMat.), *drvo* 'kawałek drewna przygotowany w jakimś celu lub jakiś przedmiot z drewna, np. kij, pałka, pręt' (też dial., np. czakaw. *drvo* 'Holz', ČDL) od XVII w., dawne (poświadczone już w XV w.), a dziś dial. *drvo* 'statek', spotykane także w innych znaczeniach jak 'maszt statku, krzyż, szubienica' (RJAZ, R SAN, RMat.), w charakterystycznych połączeniach *sedí drvo* 'rąbać drzewo' od XIV w., *spavati kao drvo*, *pijan kao drvo* (RMat., R SAN), ses. Supr. *дрѣва* pl. 'ligna' (SJS, też es. *дрѣва* : *дрѣва* 'ts.', ib.), *дрѣво* *дрѣва* (Miklosich LP), bułg. *дрѣво дрѣвета* : *дрѣвца* : *дрѣва*, *дрѣво* z pl. *дрѣвета* i poet. *дрѣвца* 'drzewo rosnące, arbor', z pl. *дрѣвета* 'ścięte drzewo lub gałąź drzewa', z pl. *дрѣва* 'drewno, kawałek drewna, zwykle porąbane na opał',

tylko sg. *δρῆδ* 'material drzewny do wyrobu różnych przedmiotów', przen. 'nieokrzesany, głupi człowiek' (RBKE, też dial., np. BDial. VIII 231), w obu znaczeniach 'arbor' i 'lignum' znane w dialektach (np. *δρῆδ* : *δρῆδ*, Gerov, BDial. VII 39, *δρῆδ* : *δρῆδ*, Stojkov Banat), pl. *δρῆσα* 'porąbane drewno na opał', 'material drzewny do sporządzania czegoś' (Gerov, BDial. 61), *σεκα δρῆσα* 'rąbać drzewo, drewno' (RBKE), lud. 'ściąć drzewo w lesie', maced. *δρσο* 'arbor', 'lignum', pl. *δρσα* 'drewno na opał', *σεσε δρσο* 'rąbać drzewo' (RMJ), dial. *δρ'άου*, *δρ'ου* 'drzewo ścięte lub rosnące, ale nie owocowe' (Malecki SW), w idionie *μυζαν κακο δρσο* (RMJ);

strus. *дрѣка* od XI w., też w postaciach *дрѣка*, *дрѣка*, *дрѣка*, w zabytkach zach. i phil.rus. także w formie *дрѣка* (np. w r. 1424 w Gramocie halickiej, Sobolevskij Lekei 58—9, Srezn.: *дрѣка роуѣкати* 'drewno, drzewo na opał, ligna', *дрѣка сѣчи* 'rąbać drwa' (Srezn.), 'drzewo rosnące, arbor', *сѣрѣти дрѣка* 'ściąć drzewo' (SRJ XI—XVII), ros. *дрѣва* pl. (dial. też *дрѣвы*, Opyt, Dal: smoleńskie) 'pocięte, porąbane polana, przygotowane na opał' (SSRJ i dial., np. SRNG, Opyt Dop., Dal, także w XVII—XVIII w., Comakion Mang.), dial. przen. *с дрѣвах* jako zwrot na wyrażenie zdecydowanej odmowy spełnienia czyjejs prośby (SRNG), *рубить, колоть дрѣва* 'rąbać drzewo', dial. *сѣчки дрѣва* (Opyt, stąd Dal), ukr. *дрѣва* (Kuzela-Rudn. *дрѣва*, Żel. *дрѣва*), pl. gen. *дрѣс* (SUM, u Hrinčenki *дрѣва дрѣс* i *дрѣс*) 'drzewo pocięte, porąbane, przygotowane na opał', w zwrocie *Hi в дрѣва ni в трици* 'nie do rzeczy, np. o gadaniu, paplaniu' (SUM), stokr. *дрѣка* 'drzewo porąbane na opał' od XV w., *дрѣва рубами* XV—XVIII w., *дрѣва на огонь* XVIII w. (Tymčenko), dial. lenk. *дрѣва*, *дрѣва*, *дрѣва* 'drwa' (Stieber AJLemk. m. 167), w połączeniu *рубаму дрѣва* 'ciąć, rozcinać, rąbać drzewo' (SUM), brus. *дрѣвы дрѣў*, dial. też *дрѣва* 'pocięte i porąbane drewno, gałęzie, drzewo przygotowane na opał' (TSBM, Nosovič, Šaternik Červ., Bjałkevič Mohylew, Rastorguev Brjansk, Sejaškovič Grodno), w nazwie toponimicznej *Дрѣвы* 'las, gdzie składano ścięte drzewa' (Mikratap. Bel.), *сѣчки дрѣвы*, *калоць дрѣвы* 'rąbać drzewo' (TSBM, Nosovič), w XVI w. *секаль дрѣва* (Słoŭnik Skaryny). ~

Pierwotne coll. (na gruncie poszczególnych języków słow. z sekundarną singularyzacją) z suf. *-a* (p. I 60—1) oparte na ie. temacie na *-u-*: *dru-* (uogólniona postać pierwiastka przypadków zależnych z zanikiem pierwotnej samogłoski rdzennej, ie. *dōru* n. gen. *dru-nō-s*, por. z pełnym wokalizmem pierwiastka paralelne semantyką i budową *deruo*). Dokładny odpowiednik: alb. *dru* f. (< **druā*) 'drewno, lignum', 'drzewo, arbor', 'żerdź'. Ie. *dru-* reprezentują także: stłnd. *dru-* 'drzewo' (np. w *sudrū-* m. 'dobre drewno, drzewo', o *su-* p. *sa-dorra* 'zdrowy'), *druvāya-* m. 'drewniane naczynie' (**druv-āya-* 'drewniany'), gr. *δρῦς δρῦός* f. (< **δρῦ-φος*) 'drzewo, szczególnie dąb', *δρῦ-τόμος* 'ściągający drzewa, drwal', *ἀρπό-δρῶα* 'drzewa owocowe', o śladach postaci *dru-* w celt. zob. Pokorny IEW 215 (tu też stłrl. *daur daro* 'dąb' < ie. *dru-*, stopień redukcji). Por. również awest. *drva-* 'zdrowy', stpers. *durwa* 'ts.' < irań. *druwa-* (rozwój znaczenia jak w *sa-dorra*).

Berneker SEW I 232, Trautmann BSW 61, Lehr-Splawiński Inter arma, 1946, 42, Osthoff. Etymologische Parerga I, 1901, 148, Sławski SE I 171, Vasmer REW I 371, Eckert VSJa IV 112—14, Vaillant RES VIII 90, Kiparsky Sb. Bernštejn 416, Skok ER I 438—9, Pokorny IEW 214—16, Mayrhofer KEWA II 79, Frisk GEW I 421—2, Meyer EW 75, Bartholomae AIW 782.
T.Sz. — F.S.

дрваръ *drvar'a* zach. i pld. 'ten, kto rąbie drzewo, drwal'

~ pol. dial. *drewiarz* 'drwal' (Karłowicz SGP z Podhala; o suf. -'arz zob. II 22); czes. *drvař* -ře 'ts.' (też dial., np. Horečka Frenštát, Gregor Slav.-buč.), zool. *drvaři* 'rodzaj małych chrząszczy Pylastes' (Přir. slov.);

slw. *drvár* -rja 'drwal, ten, kto rąbie drzewo', 'człowiek nieokrzesany', dial. doleńskie 'Pflughalter' (Pleteršnik), sch. *drvār* -ára 'ten, kto rąbie, wozi drzewo, robotnik leśny; ten, kto piluje, łupie drzewo, tracz; handlarz drzewem', dial. 'ten, kto rąbie i przynosi do domu drzewo dla wypełnienia pewnych obyczajów ludowych' (RSAN; wyraz poświęcony od XVII w., RJAŽ, też u Vuka), znane także w NM *Drvār* z Bośni, Dalmacji, z Serbii *Drvári* pl. (RJAŽ), *Drvare* pl. (Elezović Kos.-Met.), bułg. *дрвар* -рам 'drwal' (RBKE, też dial. np. *дрвар* 'ts.', BDial. VI 26), dial. także 'ten, kto chodzi po domach i rąbie drzewo', 'ptak dzięcioł, Picus' (Gerov), maced. *дрвар* 'drwal', 'handlarz drzewem' (RMJ, MRS). ~

Por. 1. czes. dial. *drvárna* 'miejsce do przechowywania drzewa; skład porąbanego drzewa' (Přir. slov.), slw. dial. *drvárňa* 'drwalnia, drewnutnia' (Kálal), ukr. dial. *дроварня* 'miejsce, gdzie się składa drzewo' (Žel.);

2. pol. *drwal* -la 'robotnik ścinający drzewo' (też dial., Dejna RKJL XXI 257) od XV w., jako NO *Drwal* już w XIV w., w XV w. także w licznych NO derywowanych od *Drwal*, np. *Drwalowa*, *Drwalin* (SSNO), *drwalnia* 'pomieszczenie, w którym się rąbie i przechowuje drzewo na opał' (też dial., Dejna l.c.), ukr. dial. *дроварня* 'pomieszczenie na drzewo' (Kuzela-Rudn.).

Od *drvo* z suf. -ar's, p. II 21—3 (tu też o obocznej postaci -'ar's).

T.Sz.

дрвєнь zob. **дрвѣнь**

дрвѣнь *drvěna drvěno*: zach. i pld. **дрвєнь** *drvěna drvěno* 'zrobiony, sporządzony, otrzymany z drzewa, z drewna, o różnych przedmiotach codziennego użytku', 'odnoszący się do drewna, związany z drewnem, ligneus'

drvěno: ~ pol. dial. *drowiany* (z -e- analogicznym do *drewno*, zamiast *drwiany, Brückner SE 96) 'zrobiony z drzewa, drewniany' (Karłowicz SGP z Nadmorskiego „Kaszuby i Kociewie”, AJK IX m. 415 i cz. II 97—8 z Kaszub środkowych i pld. oraz z Polski pld., ze Śląska i Mpol., Zareba AJS II m. 182 i cz. II 55, Dejna RKJL XXI 251; z częstym -nn-: dial. *drowianny* 'ts.', np. AJK l.c., Górniewicz Malbork, Dejna l.c., AGK m. 348), stczes. XIV w. *drvěný* w przykładzie: v lesě *drvěnem* 'in silva lignorum' (Gebauer Sl.);

bułg. *дрвен* -на -но 'zrobiony lub otrzymany z drzewa, drewna, ligneus, np. most, węgiel, łyżka' (też dial., np. Gerov, Stojkov Banat), pot. przen. 'nieruchomy, sztywny, nie wyrazisty' (też dial., np. *дрвен* -на -но o 'człowieku stojącym nieruchomo jak drzewo', SNU XXXI 259), maced. *дрвен* -ена 'zrobiony z drzewa, drewna, ligneus, np. o łyżce', przen. *дрвена* глава 'tępa głowa, tępak, głupiec', 'sztywny' (целом је дрвен); wyrazy te mogą jednak należeć do *drvěns* (p. niżej);

strus. XV w. *дровяныи* 'drewniany, ligneus' (Srezn.), od XVI w. *дрвяной* 'ts.' (SRJ XI—XVII), ros. *дрвяной* -ная -ные 'odnoszący się do drzewa, drewna, zrobiony z drewna, ligneus', 'nadający się tylko na drewno (opałowe), o lesie' (SSRJ), dial. np. *дрвяная* палка; *дрвяные* долготы 'długie drewna' (SRNG), ukr. *дрвяний* (o suf. -ян- w ukr. zob. Bevzenko IMUM 209—10) 'otrzymany z drewna, odnoszący się do drewna, drzewa, ligneus, np. o popiele;

slużący do składania, przechowywania drewna, np. o szopie na drzewo, 'nadający się na drzewo, na drewno opalowe, o lesie' (SUM, Hrinčenko, Żel.), brus. *дрывяны́ -а́я -бе*, dial. *дрывяны*, *дрывяны* 'zrobiony z drzewa, drewna, ligneus' (TSBM, BMM III 253, Mat. Minsk), *дрывяны* 'stary, o drzewach' (BMM III 253). ~

Por. 1. substantywizowane adi.: czes. dial. *drveno* 'polano' (Bartoš DSM; Svěrák Karlovice 'ts.' z przykładem: *spí jag drveno*); co do rozwoju *ě > *e* w dial. moraw. p. np. Bělič Dol. 66 i Nástin 48;

2. derywat z suf. *-ika*: strus. *дровникъ* 'las nadający się na drzewo opalowe' XV w., 'droga, którą wywozi się drzewo z wyrębu' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. *дровяник -ка* 'szopa, pomieszczenie na drzewo' (już w XVI w.), 'handlarz drzewem' od XVII w., dial. 'las nadający się na opał, nie nadający się na budulec; drewno opalowe', 'daszek, pod którym składa się drewno opalowe', 'robotnik zajmujący się wyrębem; woźnica wożący drzewo' (od XVII w.), 'siekiera do łupania drewna', 'rodzaj barki do przewożenia drzewa' (SRNG, Slovarь Urala, Opyt Dop.), archang. *дровник* 'pomieszczenie (pod jednym dachem z domem), gdzie przechowuje się drzewo, sanie, inwentarz rolniczy' (Slav. Leks. 110).

drvěno: ~ połab. *drāveno* (*drāven-oje) 'z drzewa, drewniany, ligneus' (Lehr-Splawiński, Polański SE 123; o adi. z suf. *-enā* w połab. p. Lehr-Splawiński GP 193—4);

slc. *drvěn* 'ligneus', np. *drvěn* most (Pleteršnik), dziś w języku liter. *drvěn -na -no* rzadko 'drewniany, ligneus', przen. 'niezgrabny, nieruchawy, sztywny' (SSKJ); dial. *drven* 'neroden, słabo izdelan, npr. o orodju', Tominec Črni vrh), adv. *drveno* se držati, vesti 'sztywno się trzymać' (SSKJ), sch. *drven* : *drven -na -no* 'zrobiony z drzewa; otrzymany, pochodzący z drzewa, np. o węglu, ogniu, ligneus' (też dial., np. czakaw. *darven -venü -venö* : *darvenü* 'ligneus', ČDL), 'odnoszący się do drzewa, drewna, związany z drzewem, ligneus' (rzadziej 'arboreus'), 'nie soczysty, wysuszony, zdrewniały' (u Vuka tylko *drven* 'ligneus'; w znaczeniu 'ligneus' od XVI w., 'arboreus' już w XV w., RJAZ), przen. 'sztywny, niezgrabny, niezręczny; tępy, oziępały; niedopracowany, pozbawiony polotu', 'niefachowy; rzekomy, pozorny' (RSAN, RMat.), też dial. np. *drven drvěna drvěno* : *drvěni* (Elezović Kos.-Met.); w formie z *-e* we wszystkich dial. (RJAZ). ~

Adi. z suf. *-ēnā* : *-enā* od *drvo* (zob.), o suf. p. Brodowska-Honowska SPS 136, por. też np. *čjvenā* (II 263). Por. awest. *drcaēna-* 'drewniany, z drewna zrobiony' (Bartholomae AIW 782). T.Sz.

drviti drvo 'zach. i pld. 'rozbijać, rozłupywać na szczapy; bić, tłuc', pln. 'mówić od rzeczy, gadać głupstwa, pleść'

~ pol. *drwić drwić* 'szydzić z kogo, kpić, wyśmiewać się; lekceważyć kogo albo co' (od drugiej połowy XVII w., p. Sławski SE I 171; też dial., np. kasz. *drwić są*, *drwić są* i *drwić są* 'zartować, kpić sobie z kogoś', Lorentz PW, Sychta SK), już w XVI w. *drwić* 'mówić od rzeczy, pleść, bająć, gadać głupstwa', *drwić się* 'głupstwo robić, błędzić, mylić się, błażnić się' (SP XVI IBL), co do rozwoju znaczenia por. z XVII w. (Potoeki) skoro *drw* na pasiekę nawalił 'nałgał', u L. *drwić* 'bajać, drwa abo ezcze rzeczy gadać, pleść' (por. Brückner SE 96, Sławski l.c.; z XVI w. *drwa* 'ezcza, bez sensu gadanina, rzecz', p. *drzwa*), czes. dial. *drviti* 'bić, rozbijać', 'gapić się' (Přír. slov.), walskie *drvit* 'gadać byle co, paplać', 'głupio gadać' (Bartoš DSM, Lamprecht

Opava), sl. *drvit'* -vi 'drobić, łamać na kawałki', 'męczyć, dręczyć' (stąd żargonowe *drvit' sa* 'uczyć się, kuć', SSSJ), dial. *drvit'* 'mówić głupstwa' (Kálal);

sch. dial. *đrviti* -im 'umieszczać drewniane części konstrukcji domu', 'składać drzewo', 'osadzać, zaklinowywać coś, co się kiwa', *đrviti se* 'drewnieć' (RSAN), też 'zaopatrywać się w drewno' (RJAZ bez dokumentacji), bulg. dial. *дрвѣ -сѣм аор. дрвѣхъ* 'bić, łuc' (Gerov), *дрвѣм се* 'stać nieruchomo jak drzewo' (BDial. I 247), maced. *дрву* 'pozbawiać elastyczności, czynić nieruchomym', przen. 'oszołamiać', *здрву се* 'zdręwnieć, zdrętwieć', przen. 'osłupieć, zdębieć' (MRS);

brus. dial. *дрвѣць -сѣм -сѣм* 'mówić głupstwa, bzdury', 'klamać, łąać', 'bredzić, majaczyć, np. we śnie' (Nosovič). ~

Z pol.: brus. dial. *дрвѣць -сѣм* 'żartować, naśmiewać się z kogoś', 'bredzić; majaczyć, np. we śnie' (Nosovič).

Denominativum od *drava*, p. I 57.

T.Sz.

дрѣводѣльць *dravoděl'ca*: **dervoděl'ca** *dervoděl'ca* pld. 'obrabiający drewno, drzewo, stolarz, cieśla, faber lignarius'

dravoděl'ca: ~ sch. *drvodělac -ělca* i *drvodělac -lca* obok *drvoděljac -ěljca* i *drvoděljac -ljca* 'cieśla, stolarz', dial. 'tracz' (RSAN, w RJAZ od XVII—XVIII w.), bulg. *дрводѣлець* 'stolarz, cieśla', u Gerova 'drwal' i 'ptak dzięcioł', maced. *дрводѣлець* 'stolarz, cieśla';

z sch.: sl. *drvodělac* 'der Holzarbeiter' (Pleteršnik). ~

dervoděl'ca: ~ sl. *dręvodělac -lca* 'der Holzarbeiter, faber lignarius' (Pleteršnik), sch. stare *drvoděljac, drevodjelac* 'ts.' (RJAZ). ~

Por. także w tym znaczeniu z suf. -*ělnik*: czes. *drvodělník* (Přir. slov.; z czes. głuź. *drjewodělnik*, Pfulł); sch. wyjątkowe dawne *drvodjeljnik* (XVIII w., RJAZ).

Złożone nomen agentis od wyrażenia *dravo* (*dervo*) *dělati* 'ociosywać, obrabiać drewno' (p. *dělati dervo, dravo*). O suf. -*ěl'ca* p. I 99—101. Zob. też *drvoděl'a*.

M.Š. — F.S.

дрѣводѣл'а: **dervoděl'a** m. pld. 'obrabiający drewno, stolarz, cieśla, faber lignarius'

dravoděl'a: ~ sch. od XVI w. *drvodělja, drvodělja* i *drvodjelja* (RSAN, RJAZ, Vuk) 'cieśla, stolarz', też NO *Drvodjelja* i NM w Serbii *Drvodělja*. ~

dervoděl'a: ~ scs. Supr. *дрводѣлѣм -ам* 'тѣхтѣвъ', cs. *дрводѣлѣм* 'ts.' (stąd stsch., od XVI w., dziś arch. *drevodělja*, RSAN; ze stsch. przejęte stsl. *drevodělja*, Megiser 1592);

Stąd: rus.-cs. *дрводѣлѣм, дрводѣлѣм* 'faber lignarius' (Srezn., u Poppego Mat. też 'budowniczy, architectus'), stukr. XVII w. *дрводѣлѣм* 'faber lignarius' (Tymčenko, Slavynecskij Leks.). ~

Złożone nomen agentis od wyrażenia *dravo* (*dervo*) *dělati* 'ociosywać, obrabiać drewno' (p. *dělati dervo, dravo*). O nominach agentis z suf. -*ja* zob. I 83. Por. też parę *děl'a* m.: *děl'a* f.

M.Š. — F.S.

дрѣводѣл'ь: **dervoděl'ь** pld. 'obrabiający drzewo, drewno, stolarz, cieśla, faber lignarius'

dravoděl'ь: ~ sch. *drvoděl'ь* m. (: *drvodjelj*, RSAN). ~

Może tutaj też czes. wyjątkowe u Jungmanna *drvođěl -děla* 'rodzaj owada, xylocopa' (w Pfir. slov. f. *drvodělka* 'Xylocopa').

drvoděl's: ~ es. serb. XVI w. i rus. XIII w. дрводелъ, śrbułg. XIII—XIV w. дрводелъ (SJS, Miklosich LP);

strus. дрводелъ (Poppe Mat.). Por. także ros. u Dala *drvođěl*. ~

Por. ponadto (bardzo jednak niepewne) zach. *drvodějš*: pol. u L. *drzewo-dziej* m. 'robiący drzewem lub z drzewem, cieśla, stolarz, stelmach, kołodziej' (brak cytatu i źródła!); stał czes. u Jungmanna *drvoděj -je* 'ts.' i głuż. *drjewoděj* 'robotnik, drzewny' (Zeman, u Pfuha *drjewoděj* jako wyraz pol. i czes.).

Złożone nomen agentis od wyrażenia *drvo*, *dervo dělati* 'ociosywać, obra-biać drewno' (p. *dělati dervo: drvo*). O suf. -*je* w funkcji formantu tworzącego nomina agentis p. I 31.

M.Š. — F.S.

дрвоѣдъ *drvočeda* pld. : pln. *dervočedъ* *dervočeda* 'owad, czerw żywiący się tkanką drzewną (zwykle Xylophagus)'

drvočed's: ~ sle. *drvojéd -jéda* pl. *drvojeđi* 'czerw żywiący się tkanką drzewną' (Pleteršnik), sch. *drvojéd* i *drvojed* m. bot. 'toczek, grzyb *Merulius lacrimans*', zool. 'czerw żywiący się drewnem' (RMat., RSAN), maced. *drvojad* m. 'robak toczący drewno, żywiący się drewnem' (RMJ, MRS). ~

Por. 1. sle. *drvojédec -deca* 'czerw żywiący się tkanką drzewną' (Pleteršnik), sch. *drvojedac -jeca* (zwykle w pl.) zool. 'ogólna nazwa dla owadów Xylophaga żywiących się drewnem' (RSAN);

2. sch. *drvožder* m. 'owad żywiący się drewnem, Xylophagus, Anobium pertinax', *drvožderac -arca* i *drvožderac -raa* 'Xylophagus' (RSAN);

3. czes. *drvohriz* 'rodzaj owadów żywiących się drewnem, Lymexylon' (Jungmann), sch. *drvohriz* m. 'owad żywiący się drewnem, Lyctus' (RSAN). *dervočed's*: ~ pol. dawne XVII w. u Kn. *drzewojad* 'ziele *Pardalianches aconium*', stąd zapewne u L. bez dokumentacji *drzewojad* 'omieg, *Doronicum pardalianches*', a z L. czes. u Jungmanna *drvojed -du* 'ts.';

ros. *drvočed* 'żuk *Hilesinus*, Xylophagus; robak *Teredo*, czerw drzewny' (Dal). ~

Por. 1. głuż. *drjewojédik -ka* 'owad Xylophagus' (Pfuhl), stczes. z r. 1511 *drěvojédec -deč* 'ts.' (Gebauer Sl. 1 przykład, z tego samego źródła u Jungman-na);

2. stczes. NM *Drěvohrizy -hriz* pl. zapisane już w XIII w. (Gebauer l.c., Profous MJÖ I 468).

Złożone nomina agentis od *drvo* *ěsti* 'jeść drzewo'. O członie I p. *drvo*, *dervo*, człon II to powszechny w słow. złożeniach rdzeń czasownikowy zasze-regowany do tematów na -o-.

T.Sz. — F.S.

дрвочokolъ *drvočokola* wsch. 'człowiek ścinający i rąbiący drzewo, drwal'

~ ros. *дрвочokol -ла* przestarz. 'człowiek zajmujący się ścinaniem i rąba-niem drzewa, drwal' (SSRJ, SRJ; też dial., up. Dal, SŁNG, Słowar' Novosy-bir., SIAN), w terminologii specjalnej i dial. 'topór, siekiera o ostrzu w kształ-cie klina, służący do rozłupywania polan' (SRJ, SSRJ, SIAN, SRNG), brus. *дрвочokol -ла* = ros. *дрвочokol -ла* (tylko BRS i RBS; uderza brak w źródłach dial. jak i w TSBM i u Nosoviča, może więc z ros.). ~

Compositum z *drvo* i *koliti* (zob.), budowa jak up. synonimicznego *drvočobъ*.

ESSM V 142.

T.Sz.

drzvolomъ drzvoloma 'gwałtowny, łamiący drzewa wiatr'

~ czes. rzadkie *drvolom -mu* 'nawałnica, wiatr wywracający drzewa' (Přir. slov.);

bułg. dial. *дрволѠм* 'silny wiatr, który łamie drzewa' (BDial. II 156: Rodopy);

ros. dial. *дрволѠм -ма* 'człowiek wykonujący ciężką, brudną pracę', 'człowiek nieokrzesany, głupiec' (SRNG, Dal). ~

Por. 1. sch. wyjątkowe *drvolomija* 'człowiek bardzo silny' (RSAN);

2. pol. dawne i poet. XVIII—XIX w. *drzewolom -mu* 'gwałtowny, łamiący drzewa wiatr' (SJP PAN; u L. 'chmura z wiatrem wielkim'), L. z XVIII w. też adi. *drzewolomy* 'drzewa łamiący, o gromie' (z L. czes. u Jungmanna jako poet. *dřevolom -mu* 'chmura z wiatrem wielkim' i adi. *dřevolomy* 'łamiący drzewa'), głuź. *drjewolamař -rju* 'łamiący drzewa' (Pfuld).

Złożone nomen agentis od *drvo lomiti* 'łamać drzewo'. O członie I p. *drvo*, człon II to powszechny w słow. złożeniach rdzeń czasownikowy zaszeregowany do tematów na -o-. T.Sz.

drzvorqbъ drzvorqba wsch. 'człowiek zajmujący się ścinaniem drzew, rąbaniem drzewa, drwal'

~ ros. dial. *дрворыбъ -ба* 'człowiek zajmujący się rąbaniem drzewa, drwal', 'rodzaj topora do rąbania drzewa', 'wycinanie lasu, wyrąb drzewa w lesie', 'miejsce w lesie, gdzie się ścina, rąbie drzewa' (SRNG, SRSO), ukr. *дрворыбъ -ба* 'człowiek zajmujący się wyrębem lasu, drwal' (SUM, Hrinčenko), dial. też 'kłoda, na której się rąbie drzewo', 'pomieszczenie do rąbania drzewa, drewnitnia' (Żel.). ~

Por. 1. czes. rzadkie *drvorubec -bec* 'drwal' (Přir. slov.);

2. formacje z I członem *dervo* (zob.) powstałe na gruncie poszczególnych języków słow.:

dervorqba: czes. rzadkie *dřevorub -bu* 'drwal' (Přir. slov.), ros. *дрворыбъ* 'ts.' (Dal, zapewne z cs.), ukr. dial. huculskie *дрворыбъ -ба* 'szopa na drzewo' (Hrinčenko), u Żel. *дрворыбъ* = *дрворыбъ*;

z suf. -ačъ: pol. *drzeworębacz -czu* tylko u L. (rzadkie) 'łupacz drzewa, rębacz, drwal' (stąd zapewne w SW jako mało używane 'ts.'). sła. *drvorubač -ča* 'drwal' (SSJ i Jungmann jako sła.);

z suf. -ačъ: czes. *dřevorubec -bec* 'ts.';

z suf. -akъ: dłuź. *drjeworubak -ka* 'ts.';

z suf. -arъ: czes. rzadkie *dřevorubař -ře* 'ts.' (Přir. slov.).

Złożone nomen agentis od wyrażenia *drvo (dervo) rqbiti* 'ścinać, rąbać drzewo', por. np. stpol. *rqbil drva* (Słownik stpol.), głuź. *drjewo rubač*, czes. *roubati drva, dříví* (Jungmann), dial. *dřevo rúbat* (Přir. slov.), sła. *rúbat* *drvevo*. Człon I p. *drvo (dervo)*, o budowie członu II zob. *drvočúz*, *drzvolomъ*. T.Sz. — F.S.

drzvosěka drzvosěka pld. i wsch. 'człowiek, który rąbie, ścina drzewa, drwal', 'rąbanie, ścinanie drzewa', 'miejsce w lesie przeznaczone do wyrębu'

~ sła. *drvosěk -sěka* 'rąbanie drzewa', 'miejsce, gdzie się rąbie drzewo' (w tym znaczeniu też dial. Pleteršnik), w SSKJ *drvosěk* : *drvosěk -ěka* rzadko 'część lasu z drzewami nadającymi się na drewno', przestarz. 'drwal', sch. *drvdsek* (: *dřvosěk*) 'drwal', 'część lasu, którą się wycina, wyrębuje lub jest przeznaczona do rąbania' (RSAN, RMat.);

ros. *дрвосѣкъ* -ка 'drwał', dial. 'część lasu przeznaczona do wyrębu' (SSRJ), 'rąbanie drzew w lesie', 'miejsce w lesie, gdzie się rąbie drzewo' (SRNG), 'pień, na którym się rąbie drzewo' (Słovaryŭ Rjazan.), 'jakiś ptak żyjący w pobliżu przegniłego drzewa, nie bojący się ludzi' (SRNG), już w XVIII w. *дрвосѣкъ* 'o człowieku; o miejscu' (Ruk. Leks.), ukr. dial. *дрвосік* 'chrząszcz, *Lamia aedilis*', 'Longicornia' (Zel.), brus. *дрвосѣкъ* -ка 'drwał', 'chrząszcz, którego larwy żywią się drzewem.' (TSBM), dial. 'pomieszczenie, w którym się rąbie i składa drzewo, drewnitnia' (Nar. leks. 34, ŽS 106), dial. w NT *Дрвосѣкъ* 'łaska do koszenia; bagno', 'uroczysko' (Mikratap. Bel.), *дрвосѣкъ* 'dalekie od splawu miejsce, gdzie się składa ścięte drzewa', 'las przeznaczony do wyrębu' (Jaškin BHN). ~

Por. 1. *drъvosѣka*: ros. *дрвосѣка* 'część lasu przeznaczona do wyrębu', lud. 'kłoczek, kłoda, na której się rąbie drzewo', dial. 'rąbanie lasu', 'miejsce w lesie, gdzie się rąbie drzewo', 'miejsce, kąt, gdzie się rąbie drzewo' (SRNG, Słovaryŭ Rjazan.):

2. *drъvosѣkъ*: cs. *дрвосѣкъ* m., rus.-cs. *дрвосѣкъ* m., *дрвосѣкъ* XIV w. 'drwał, ligna caedens' (Miklosich LP, Srezn.):

3. *drъvosѣca*: sch. *дрвосѣца* 'drwał', 'ścinanie drzew w lesie; czas wykonywania tej pracy' (RSAN);

4. *drъvosѣkъ*: cs. *дрвосѣкъ* 'ligna caedens' (Miklosich LP), sch. *дрвосѣка* -ца 'drwał' od XVIII w. (RSAN, RJAZ).

Na gruncie poszczególnych języków spotyka się też formacje z I członem *derro* (zob.):

1. *derrosѣkъ*: pol. u L. (rzadkie) *drzewosiek* -ka 'łupacz drzewa, rębacz, drwał' (stąd zapewne jako rzadkie w SW 'ts. '), 'czc.w drzewowy' (bez dokumentacji), czes. tylko u Jungmanna *drъvosiek* -ka 'drwał; cieśla', (z ros., pol.) 'robak toczący drewno', sle. *drъvosiek* -sѣka 'miejsce, gdzie się rąbie, ścina drzewo' (Pleteršnik), ros. u Dala (z cs.) *дрвосѣкъ* 'drwał';

2. *derrosѣkъ*: cs. *дрвосѣкъ* m. 'ligna caedens';

3. *derrosѣkъ*: cs. *дрвосѣкъ* m. 'lignarius', ros. u Dala *дрвосѣкецъ* -ца 'drwał'.

Nomen agentis : nomen actionis (> nomen loci) od *drъvo sѣkti* 'ciąć, rąbać drzewo', o członie II zob. *drъvočъdъ*, *drъvolomъ*. T.Sz.

drъvotarъ drъvotara : *dervotarъ dervotara* zach. 'ten, kto trze, piluje drzewo, kłody drzewne, tracz'

~ sla. ludowe *drvotár* (Kálal), *drevotár* -ra (SSJ, Kálal) 'drwał, człowiek rąbiący, ścinający drzewa w lesie'. ~

Złożone nomen agentis od *drъvo (derro) tertî*. Człon drugi p. *tarъ*, por. *tarъbъ*. F.S.

drъvotopъ zob. **drъvotъn'a**

drъvotъn'a (: **drъvutъn'a**) : pld. *drъvotopъ drъvotona* 'pień, kłoc, na którym się rąbie drzewo', 'miejsce, gdzie się rąbie drzewo', 'miejsce, pomieszczenie, gdzie się składa drzewo'

drъvotъn'a (drъvutъn'a): ~ pol. *drewnitnia* 'szopa, gdzie się składa i rąbie drzewo', dial. wsch. 'miejsce, na którym się rąbie drzewo' (MAGP II m. 60), pld. i wsch. 'pomieszczenie, szopa na drzewo' (ib. m. 62 i cz. II 45, Nitsch WP II 214, Zareba AJŠ III m. 361, Basara TBW II 14; 'szopa, w której się

rąbie i przechowuje drzewo', Dejna RKJL XXI 252), u Karłowicza SGP też *dręwótnia* i *dręwotnia* (PF IV 812: Tykocin, V 48: Mazury);

ros. dial. pld. i zach. *дровотня* 'miejsce, gdzie się rąbie drzewo: w lesie lub na podwórzu' (SRNG, Dal), ukr. pot. *дровотня* 'pomieszczenie na drzewo: miejsce, gdzie gromadzi się drzewo, drewno', 'pień, kłoc, na którym się rąbie drzewo' (SUM), dial. też *дривотня* 'ts.' (SUM, Horbač Romaniv 43), także *дривитня*, *дривотня*, *дривутня*, *дривотня* 'ts.' (Hrinčenko, Kuzela-Rudn., Janów Moszkowce 159, Leks. Bjuł. VI 11—12), *дрэвотня*, *дрэвотня* 'krótki, gruby kłoc, na którym się rąbie drzewo' (Leks. Bjuł. VI 11, Dzendzelivskij Zakarp. II m. 230; również 'miejsce na podwórzu, gdzie się rąbie drzewo', Dzendzelivskij l.e.: komentarz do m. 230, SĐU 36), brus. *дрывотня* 'szopa, pomieszczenie na drzewo' (TSBM, BMM III 253; stąd pol. dial. *dręwotnia* od XVIII w., p. L., Sławski SE I 164), dial. też 'miejsce na drzewo na podwórzu' (Sejašković Grodno, Jaškin BHN 61), 'miejsce, gdzie się rąbie drzewo' (Bjałkevič Mohylew), dial. także w formach *дровотня*, *дровитня*, *дрэвотня* 'miejsce na podwórzu, gdzie się piluje, rąbie i składa drzewo', 'rodzaj przybudówki, szopy na drzewo' (Sejacko NLS 49), poleskie *дрывотн'я* 'miejsce, gdzie się rąbie drzewo', 'pomieszczenie, szopa na drzewo' (Leks. Polesja 32, 135);

na obecność wyrazu w pld.słow. wskazuje bulg. dial. *дрвотник* 'miejsce (na podwórzu), gdzie się gromadzi drzewo na opał' (Gerov Dop., BER I 459: Burgas, Ajtos, Varna), 'pień na podwórzu, na którym się rąbie drzewo' (Popivanov SbBAN XXXIV 382: Šumen). ~

Por. wskazujące może na prapostać *drъvotъn'ъ*: sła. dial. *drvotěň* 'pień, kłoc, miejsce, na którym się rąbie drzewo' (Kákal), ukr. dial. *дрівотень -тня* m., *дрівотинь -тня* m. 'pień, kłoc, na którym się rąbie drzewo', 'miejsce, gdzie się składa drewno' (Hrinčenko, Leks. Bjuł. VI 11).

drъvotona: ~ sło. dial. *drvotón -tóna*, *drvóton*, *drvöton*, *drvotón* m. 'miejsce, gdzie się rąbie drzewo i gdzie się składa drzewo' (Pleteršnik, Bezljaj Eseji 149, ES I 118). ~

Por. 1. sch. dial. *drvotonj* m. 'miejsce na podwórzu, gdzie się składa drzewo' (RSAN), brus. dial. *дроватоня* 'miejsce, gdzie się rąbie drzewo' (Nosovič), *драватонь* f. i *драсатоня* 'pomieszczenie na drzewo' (Jurčanka Mscisl.);

2. sło. dial. *drvotán -na* i *drvödan* m. 'miejsce na podwórzu do rąbania drzewa' (SSKJ, Pleteršnik, Bezljaj ES I 118), co do wokalizmu por. *drъvotara*.

Stare composita: *drъvo* i *těti tьnъ* (zob.): drugi człon *-tъn'a* oparty jest na temacie praes., *-tonъ* z wokalizmem *-o-* właściwym rzeczownikom (p. I 58—9), por. *natonъ*. Wokalizm *-u-* w formach typu *drъvutъn'a* jest być może śladem dawnego tematu na *-ŭ-* (Sławski SE I 164, Eckert VSJa IV 112—14).

T.Sz.

дръвутъn'a zob. дръvotъn'a

дръvъko zob. дръvъce

дръvъca zob. дръvъce

дръvъce (zwykle pl. дръvъca): pln. *drъvъko* 'porąbane (drobno) drzewo, drewnienka na opał'

drъvъce: ~ stpol. XV w. *drъvъce* 'drzewo (martwe), lignum' tylko w I przykładzie w Biblii Zofii: *drъvъce* naszczepał (Słownik stpol., Brückner SE 96),

ten sam przykład (Genesis 22, 3) w stęczes. XV w. *drwecz* naściepał (Gebauer Sl. s.v. *drwec* 'Holz');

slc. *dřevce*, pl. *dřevca dřevc* 'drewienko na opał' (SSKJ), sch. *dřevce* i *dřevce* dem. i hip. od *dřvo* 'arbor' i 'lignum', pl. *dřevca* i *dřevca* 'drzewo na opał', 'zapalka', 'mały, obrobiony kawalek drewna stanowiący część składową różnych przedmiotów, narzędzi itp.' (dial. *dřevce dřevceta* i *dřevca* 'drzewo na opał', Elezović Kos.-Met.), w znaczeniu 'lignum' od XVI w. (RJAZ, RŠAN; z XVI w. *drwce* 'drewienko', Borys SRzCz 91), es. *дръвце* 'lignum' (Miklosich LP), bulg. *дръвце* (dem. od *дрво*) 'lignum' i 'arbor' (RBKE, też u Gerova 'małe ulode drzewo', 'kawalek drewna, polano'), także w XVIII w. *дръвце* 'drzewko', *дръвца* 'drewna na opał' (Szymański SRzB 162), maced. *дръвце* (RMJ, też dial. np. Vidoeski Kumanovo) 'małe drzewko, sadzonka', 'grafit, rysik', 'zapalka' (RMJ, MRS);

ros. tylko w gen. pl. *дровцы* hip. 'drewienka na opał' (SSRJ), dial. *дровца*, *дровца*, *дровца* (hip. do *дрова*). 'drewienka na opał' (SRNG), ukr. *дрівця* *дрівця* : *дрівця*, *дрівця* (hip. do *дрова*, SUM) 'drewienka na opał' (Hrinčenko i Żel. *дрівця -вця*), stokr. XVIII w. *дровца* dem. od *дрова* (Tymčenko), brns. pot. *дровцы* pl. t. hip. 'drewienka na opał' (BRS). ~

drwka: ~ pol. *drwko*, zwykle w pl. *drwka* gen. pl. *drwec* 'drobno porąbane drzewo na opał' (też dial. np. Górnowicz Malbork, Pluta Dzierżysławice, kasz. u Sychty SK *drwko*, częściej pl. *drwka*, u Lorentza PW *drwko*, zwykle pl. *drwka* 'ts.') od XVI w. (w XVI w. tylko pl. *drwka drwec* 'porąbane na opał kawalki drewna', SP XVI IBL), dial. śląskie *drwko* 'drewno, lignum' (Zaręba AJŚ II m. 181);

ros. dial. *дровка* pl. 'drzewo na opał' (SRNG wyjątkowo z Kołymy). ~

Por. sch. dial. *дрвка* f. (dem. do *дрво*) 'kawalek drewna' (RMat., RŠAN; zmiana rodzaju może oparta na r. pl. *дрвка*, por. *kroso* : *kroso* f., Sławski SE III 138—9).

Dem. od *дрво*, o suf. *-це* p. I 101, o suf. *-ко* p. I 93.

T.Sz.

дръвје coll. pld. i wsch. 'drzewa przeznaczone na opał, drewno porąbane na polana'

~ sch. *dřevje* od XVIII w., dial. *drwje* od XVI w. coll. (od *dřvo* 'drzewo rosnące, arbor; drzewo ścięte, lignum') 'drwa, drzewa' (RŠAN, RJAZ; Borys SRzCz 171 z XVI w. 'drzewa rosnące'), sch.-es. *дръвие* n. 'lignum, baculus' (Miklosich LP), bulg. dial. *дръвје* coll. 'drzewa' (Mladenov BTR), *дръвје*, np. ка изгоре той големо *дръвје* (G. p. Ivanov Izsled. Mladenov 87), *дръвје* pl. 'ociosane budowlane belki' (BDial. V 114), w XVII w. *дръвје* 'drewno jako materiał budowlany', 'drzewa rosnące' (Ivanova Troj. dam. XVII 96, 205, Szymański SRzB 167—9);

ros. dial. *дровье* coll. 'drzewo nie nadające się na budulec, drewno opałowe', np. В лесу *дровья* всякого, сколько хонь (SRNG: Ural), *дровье* n. 'łata, listwa', np. *дровьям* обошьют (SRSO Dop.).

Por. z przeniesieniem fleksji do pl.: bulg. dial. *дръв'а*, *дръв'а* 'drzewa nie ścięte' (BDial. III 60), maced. *дрвја* pl. 'drzewa' (RMJ). ~

Coll. od *дрво*, o suf. *-је* zob. I 86. Por. *дрвје*.

ESSM V 143.

T.Sz.

дръвникъ *drwnika* 'miejsce, pomieszczenie, gdzie się rąbie i składa, przechowuje drzewo, drewno, np. na opał', pld. może i 'pień, na którym się rąbie drzewo',

pld. i wsch. 'las przeznaczony na drewno, do wyrębu', pln. 'człowiek związany z pracą przy drzewie, drewnie, pracujący przy rąbaniu, ścinaniu drzewa, drwal'

~ pol. dawne w XVI w. *drewnik* -ka 'miejsce, gdzie się rąbie i składa drwa, drwalnia' (SP XVI IBL: 1 raz), dziś tylko dial. wlkpol. *drewnik* 'miejsce, na którym się rąbie drzewo', Wlkpol., Krajna, wyjątkowo na Maz. 'pomieszczenie, szopa na drzewo' (Karlówiec SGP, Tomaszewski GL, szczegółowo o zasięgu obu znaczeń MAGP II m. 60, 62, Nitsch WP II 214, też Zaręba AJS III m. 361 z Wlkpol.: okolice Krotoszyna), poza tym u L. z Kn. *drewnik* = drewniczy, drewny, co drwa opatruje, ezes. w NM *Drewniky* już w XIV w. (według Profousa MJČ I 467 = ves *drewniku*, t.j. lidí, kteří mají práci a zaměstnání o *drezech*; takie znaczenie znane i Jungmannowi ale z L.):

sle. *drvník* 'plac, miejsce na drzewo, drewno, der Holzplatz' (Pleteršnik), w terminologii leśniczej *drvník* -ka 'las z drzewami nadającymi się tylko na drewno opałowe' (np. bukov, gabrov *drvník*, SSKJ), sch. *drvenik* -ika 'miejsce na podwórzu lub pomieszczenie, gdzie jest złożone drzewo' (RSAN; w takim znaczeniu też u Stulicia r. 1806 'lignorum strues, cella lignis servandis', a według RJAŻ to samo znaczenie również w XVIII w. u J. S. Reljkovića, ale przykłady niezupełnie jednoznaczne, RJAŻ), dial. rzadko też 'las' (RSAN), znane i w NM np. zemlja u *Drvníku*, vinograd u *Drvníku* (RJAŻ), bułg. lud. *дръвник* 'mocny, gruby pień, pniak, kłoc, na którym się rąbie drzewo', 'miejsce na podwórzu, gdzie się składa i rąbie drzewo' (dial. też 'stos jeszcze nie porąbanego drzewa, przeznaczonego na opał', BDial. VIII 118), pot. 'tępy, głupi, nieokrzesany człowiek' (też dial. *дръвник*, *дръвник*, np. Gerov, Stojkov Banat, BDial. III 213, IV 199, V 18, VI 24, HBE IV 154, Mladenov Vidin; dial. także 'człowiek nieruchawy, nienurawy', BDial. VIII 118), maced. *дрвник* 'tępak, głupiec' (MRS);

ros. dial. *дровник* -ка 'drwal', 'szopa do przechowywania drzewa', *дровники* pl. 'rodzaj sań' (SRNG), *дровник* 'las przeznaczony na drewno, do wyrębu' (Słownik Rjazan.), ukr. pot. *дровник* -ка 'pomieszczenie, szopa na drzewo' (SUM, Hrinčenko), brus. dial. *дръвник* 'ts.' (Rastorguev Brjansk). ~

Od *drъvno* z suf. -ika substantywizującym adi., o budowie p. I 90. Pierwotne znaczenie 'coś związanego z drewnem, ktoś związany z drzewem, drewnem, o miejscu, człowieku' (por. wyżej pol. dawne drewniczy, *drewny*, co drwa opatruje). T.Sz.

дръвѣно pln. 'ścięte drzewo służące jako materiał budowlany, do sporządzania różnych przedmiotów; drzewo służące na opał, lignum'

~ pol. *drewno* 'ścięte drzewo, oczyszczone z gałęzi i kory; materiał w budownictwie, stolarstwie itp.', 'kawalek porąbanego drzewa, polano, bierwiono' (też dial., np. Sychta SK, Lorentz PW, Zaręba AJS II m. 181, Dejna RKJL XXI 252) od XIV w. (też w XVI—XVII w., SP XVI IBL, Słownik Paska), stąd różne znaczenia specjalne 'przedmioty sporządzane z drzewa', np. w XV w. 'posąg drewniany, statua lignea', w XVI w. 'przedmiot kultu religijnego, np. o bożkach pogańskich', 'statek, szkuta, łódź', 'szubienica' (SP XVI IBL), dziś 'warstwa żywego drzewa znajdująca się między korą a rdzeniem', w XVI w. wyjątkowo 'rdzeń drzewa', stpol. XV—XVI w. znane w znaczeniu 'drzewo rosnące, arbor', już w XIII w. bot. boże *drewno* 'Artemisia Abrotanum', w XIV w. NO *Drewno* (SSNO), polab. *drâvnü* 'drewno, polano' (Lehr-Splawiński, Polański SE 124);

strus. дрочно coll. 'ligna': з дрочно и версно ... ступи (Srezn. i SRJ XI—XVII z r. 1501: 1 przykład), ros. dial. дрочно 'pień, kłoc, kłoda; drzewo opałowe' (Opyt Dop., Dal, SRNG), ukr. dial. lemck. дрочно 'polano, drewno na opał' (Hrinčenko, Żel.). ~

Substantywowane adi. дръвна (zob.).

Trautmann BSW 61, Sławski SE I 164, Pokorny IEW 216. T.Sz.

дръвнѣ дръвна дръвно 'odnoszący się do drewna, związany z drewnem, ligneus'

~ pol. dziś przestarz. i wyjątkowe дрёвны 'drzewny, odnoszący się do drewna, związany z drewnem' (np. handel дрёвны 'handel drzewem, drewnem'), stpol. XV w. (Biblia Zofii) дрёвны 'ligneus, qui ligni est, ad lignum pertinet', w XV w. też jako NO, choć zapisy nie jednoznaczne: Dr(z)ёвны (SSNO), w XVI w. дрёвны 'przeznaczony na drzewo, lignarius', np. szopa дрёвна 'służąca do przechowywania drzewa opałowego', wóz дрёвны 'służący do przewożenia drewna', jako subst. дрёвне 'rodzaj opłaty w miejsce obowiązków oddawania przez chłopów drzewa' (SP XVI IBL), u Kn. XVII w. siekiera дрёвна 'do rąbania drzew' (L.), stczes. дрёвнѣ już w XIV w. np. в лесѣ дрёвнем 'in silva lignorum', w XV w. np. дрёвны сѣкѣц 'ligna caedens', w дрёвнем рубані 'in succisione lignorum' (Gebauer Sl.);

sch. дрвнѣ -нѣ -нѣ 'odnoszący się do drewna', np. дрвна смола (RSAN, RMat.), w XVIII w. wyjątkowe дрван дрвна 'odnoszący się do drewna, ligneus' (RJAZ), maced. дрвен -вна 'ts.', np. дрвна индустрија (RMJ);

ros. dial. дрвнѣ -нѣ -нѣ i дрвнѣ -нѣ -нѣ, w formie дрвнѣ 'odnoszący się do drewna', np. дрвнѣ базар 'targ, na którym sprzedaje się drewno', дрвнѣ 'bogaty w lasy': дрвнѣ краѣ (SRNG, Dal). ~

Por. substantywowane adi.: ros. дрвни pl. od XVI w. 'rodzaj chłopskich sań do przewożenia drzewa, siana, ciężarów itp.' (SSRJ, SEJ XI—XVII; też dial., np. Dal, Melničenko Jaroslavl), dial. także дрвна 'ts.' (ESSM V 144).

Adi. z suf. -вна od дрво (zob.).

Sławski SE I 164, Frisk GEW I 421—2. P. дръвно. Dokładny odpowiednik w gr. дрѣвос 'dębowy'. T.Sz.

дръвн'акъ дръвн'ака zach. i pld. 'miejsce, pomieszczenie na drzewo, drewnutnia'

~ pol. dial. дрёвниак -ка 'pomieszczenie na drzewo, drewnutnia' (MAGP II m. 62, Sychta SK, Basara TBW II 14), poza tym na oznaczenie różnych przedmiotów wykonanych z drzewa, związanych z drewnem, np. дрёвниакі pl. 'obuwie z drewnianą podszewą' (w dial. także w formie дрѣвнѣкѣ, Lorentz PW, por. SW; wyraz w dialektach częsty, np. Dejua AGK m. 465. AJK V m. 224, ez. II 130, Sychta SK, Kucala PSM, SW), w XVIII w. u Kluka дрёвниак 'owad, który się wgryza w suche drzewa, w ściany' (L.);

slc. дрвнѣак 'miejsce na drzewo, drewno, der Holzplatz' (Pleteršnik), sch. dial. дрвнѣак -ака 'miejsce na podwórzu lub pomieszczenie, gdzie się składa drzewo', 'drzewa, las' (RSAN, RJAZ). ~

Por. synonimiczne дръвн'а (o suf. p. I 138—9): pol. dawne XVI w. w 1 przykładzie дрёвниа 'pomieszczenie do składania i przechowywania drzewa' (SP XVI IBL), dziś wyjątkowo dial. дрёвниа 'drewnutnia' (Karłowicz SGP), ukr. dial. дрѣвнѣа tylko w znaczeniu 'pień, na którym się rąbie drzewo' (Leks. Bjuł. VI 72). Por. дрѣвн'а.

Od дръвна z suf. -жакъ substantywowującym przymiotniki, p. I 89.

T.Sz.

dr̥žā zob. dr̥žь f.

dr̥žati *dr̥žō* 'trząść się, dygotać, drgać (np. o ziemi, o rękach, o głosie, o sercu), tremere, trepidare' (np. *zem'a dr̥žitiь*, *roce dr̥žite*, *roky dr̥žetiь*, *goisъ dr̥žitiь*), 'trząść się, dygotać np. ze strachu, z zimna' (dr̥žati otъ stracha), 'bać się, lękać się, trwożyć się', 'migać, migotać, o świetle'

~ pol. *drzeć drze* 'trząść się, dygotać, drgać (np. o ziemi, o rękach, o głosie, migać, migotać, o świetle), tremere, trepidare' (już w XIV w. *ziemia drzala* jest 'de terrae motu'), 'lękać się, trwożyć się, bać się' od XIV w. (stpol. XIV w. *drzeć* czymś 'z powodu czegoś, np. ze strachu', por. też w XVI w. w charakterystycznym połączeniu *drzeć* i lękać się), w tych znaczeniach też dial. (np. kasz. sli. w formach *děrzlōc dērzli* : *dřezlec dřezli*, *dřezec, dřec, dřezec*, Lorentz PW, Sychta SK, Ramułt i w innych dialektach, np. *dřezyc -ysz* 'trząść się, dygotać', Górniewicz Malbork, *drzeć* 'trząść się, drgać', Kucala PSM), stpol. XV w. ktoś *drzy* nogami, *rękami*, *glosem* 'komuś drzą nogi, ręce, głos', w XVI w. *drzeć glosem* 'śpiewać drzącym głosem, tremolować', w XV w. *drzącey* 'budzący grozę', dziś często w połączeniach *drzeć ze strachu*, *drzeć z zimna*, *serce drzy*, *ręce drzą* (już w XVI w., gdzie obok formy *drzeć* rzadko i *dřezec*), w XVI w. także *drzeć* na co 'bardzo czegoś pragnąć, rwać się do czego' (SP XVI IBL), polab. *držē* 3 sg. praes. 'drzy, trzęsiec się' (Lehr-Splawiński, Polański SE 124), dluz. *držas* : *džas d(r)zu* : *d(r)žym d(r)žys* 'trząść się' (*džas zeme* 'trzęsienie ziemi'), 'brzmieć, rozbrzmiewać, huczeć' (Muka, Śwjela), gluz. *ržec* (wymawiane *žrjec*, Pfuhl, Zeman) *rži* 'trząść się, drgać', 'rozbrzmiewać, rozlegać się, brzmieć, huczeć, grzmieć, brzęczeć', stczes. *dřžiti* (2 sylaby, Gebauer SL, Machek ES² 127): *dřžiti -žu -žis* 'trząść się, np. o ziemi' (np. z XV w. *držala zeme*), 'trząść się ze strachu' (w XV w. też *dřženie* 'dygotanie ze strachu'), *dřžiti se* 'trząść się, dygotać, np. o sercu' XIV—XV w. (Gebauer SL):

cs. *држати -жа* 'tremere' (w przykładzie *држати и плутишти sch.-es., Miklosich LP*);

strus. *дрожати (дрожжати, дрожат)* *дрожов* 'drgać, dygotać, trząść się, o ziemi', 'trząść się, dygotać, np. z zimna, strachu, też o rękach' (*роуки еноу дрожат*), *дрожатиса* 'trząść się' XV w., por. z XVII w. nieosobowo *дрожитса* с холоду (SRJ XI—XVII), ros. *дрожать -жy -жиуть* 'dygotać, trząść się, np. ze strachu, z zimna' (*дрожать от страха*, от холода), o 'drzeniu głosu' (*голос дрожат*), 'trzepotać, bić w przyspieszonym rytmie, o sercu' (сердце *дрожало*), 'migotać, drgać, o świetle, ogniu' (свет *дрожит*), dial. *дрожать -жy -жиуть* (w twórczości lud.) w połączeniach typu: *дрожка дрожат*, *дрожкой дрожат* 'silnie się trząść, dygotać, np. o ziemi' (SRNG), *дрожма дрожат* -жy 'bardzo silnie drzeć, trząść się' (Slovarь Rjazan.), *дрожеть -жy -жиуть* 'dygotać, trząść się, np. z bólu' (тело ... *дрожело*), z Kubania *дрожать дрюжy -жиуть* 'robić gwałtowne ruchy, zwykle nogą, nogami' (собака ... *дрюжит* лапами, SRNG), ukr. *дрижати -жy -жиути* 'trząść się z zimna, ze strachu, dygotać; chwiać się, dygotać np. od hukn', 'migotać, o świetle, ogniu', 'drgać, trząść się, drzeć, o głosie' (*голос ... дрижати*), 'kolatać, bić w przyspieszonym rytmie, o sercu', 'bać się, odczuwać strach przed kimś; dygotać, trząść się np. z chęci zrobienia czegoś' (SUM), dial. *дрижати* : *дрижати -жy -жиути*, *дрижати* (u Żel. wyjątkowo też *дрижати*) 'dygotać, trząść się' (Żel., Hirinčenko), stukr. *држати држов* (od XV w.), *држати држов* (od XVI w.) 'trząść się, dygotać, np. z zimna, ze strachu' (np. от страха ... *поуалиса ... колени држати*, XVII w.), 'trząść się, o ziemi, o rękach, o sercu' (*земля држят, роуки*

дрожать, сердце дрожить), brus. *дрыжэць* i *дрыжэць* -жэ -жэіи 'dygotać, trząść się, np. o ziemi, o głosie, z gniewu, ze strachu', np. *зямля дрыжэць*, *з'олас дрыжэць*, *рукі дрыжэць*, *дрыжэць от страху* (też dial., Nosovič, Šaternik Červ., Rastorguev Brjansk), 'mieć dreszcze', 'migotać, o ogniu, świetle', 'bać się o kogoś, o coś, strzeć kogoś, coś; oszczędzać czegoś, oszczędnie wydawać np. pieniądze' (BRŠ, TSBM; u Nosoviča przen. 'okazywać silne przywiązanie do kogoś, czegoś'). ~

Najbliższe odpowiedniki w bałt., ale zaświadczone są tylko nomina: lit. *drugys* 'febra, malaria', 'motyl', lot. *drudzis* '(zimna) febra', *drudzi* 'uskrzydłone mole', może i stpr. *drogis* 'trzcina' (*drugis, Trautmann APSD 323, p. ostatnio Toporov Prus. I 375—6). O możliwości nawiązania do gr. późnych (notowanych u Hesychiusza) *τρίποροςσειν* *σεισιν* 'potrzasać', *τρίπορος* 'drzeć, trząść się', zob. Persson Studien 223, ostatnio Frisk GEW II 852, Pokorny IEW 275 (lud. wyrazy gr. wykazują intensywną reduplikację i dwuzgłoskową postać pierwiastka: *dhereugh-* czy też *dhereug-*).

Berneker SEW I 231, Trautmann BSW 61, Sławski SE I 175, Vasmer REW I 371—2, Machek ES² 127, Vaillant GC III 383, Skok ER I 434—5, Fraenkel LEW 105, Pokorny IEW 275. — Innych nawiązań ie. szukali Charpentier AslPh XXIX 3, H. Petersson, Arische und armenische Studien, Lund 1920, s. 77. Bardzo niepewne. S.S. — T.Sz.

дрѣзь дрѣзи f. wsch. : wsch. **дрѣзь дрѣза** m. : pln. **дрѣза** f. 'drżenie; uczucie zimna, ciarki, dreszcze'

дрѣзь m. i f. : ~ strus. *дрожь* f. 'drgawki, drżenie' od XV w. (SRJ XI—XVII, Srezn.), ros. *дрожь дрѣжи* 'dreszcz, dreszeze; drżenie', dial. *дрожь -жа* 'dreszcz, dreszeze' (SRNG), ukr. *дрожь* : pot. *дрѣж дрѣжы* m. i *дрѣжи* f. 'drżenie ciała od choroby, chłodu, strachu' (SUM, u Żel. *дрожь* f.), dial. *дрѣж* m., pl. *дрѣжи* 'dreszcz' (Żel.), stukr. *дрожь* m. 'drżenie ze strachu' (Tymčenko z Beryndy XVII w.), brus. *дрожь* f. = ros. *дрожь* (BRŠ; TSBM nie notuje), dial. *дрожь -жы* 'ts.' (Šaternik Červ.). ~

Tu raczej nie należy pol. z XVIII w. *dręsz* f. 'drżenie ze wstrętem, groza' (L.; zob. *dręsz*, por. Sławski SE I 164).

дрѣза : ~ gluź. *рѣа рѣе* 'drżący dźwięk, głos; odgłos' (Pfuhl);

ukr. dial. *дрѣжэ* 'dreszcz, ciarki' (tylko Kuzela-Budn.). ~

Nomina actionis z suf. *-ь, -жэ, -жа* od *drygati, drżati*, o suf. *-жэ, -жа* p. I 80—3. Postać *дрѣзь* m. ma odpowiedniki bałt.: lit. *drugys* 'febra, malaria', lot. *drudzis* '(zimna) febra', *drudzi* 'uskrzydłone mole', może i stpr. *drogis* 'trzcina' (*drugis, p. *drżati*). S.S. — T.Sz.

дрѣзь m. zob. **дрѣзь** f.

drygati drygaję pln. 'o szybkich, powtarzających się ruchach, trząść się, drzeć' : 'potrzasać, poruszać czymś'

~ pol. *drygać* (perf. *drygnąć*) 'drgać, podskakiwać' (już w XV w. *drygać* 'poruszać, potrzasać całym ciałem lub nogami', *zdrygać* 'contremiscere', w XVI w. 1 raz *drygać* 'drgać, drzeć, trząść się od czegoś'), dial. *drygać* 'podskakiwać', *drygać się* 'bać się, trwożyć się' (Karlłowicz SGP);

strus. *дрѣжати* 'drzeć, trząść się, o członkach' (: *дрѣжати дрѣжы* 'za-drzeć'), ros. pot. *дрѣжати -аю* porasui 'kopać (machać) nogami', dial. 'drzeć, trząść się, huścić się; rzucić się w konwulsjach; być słabym w nogach, drzeć

i trząść się, zginać nogi przy chodzeniu', 'bać się', *дрыва́ть -аю* 'utykać' (SRNG), też *дрывнымь* imperf. 'być słabym w nogach, drzeć, trząść się, zginać nogi przy chodzeniu' (ib.), ukr. i brus. mogące tu należeć zob. s. v. *dragati*. ~

Iter.-causativum do *drężati* (zob.) z normalnym wzdłużeniem samogłoski rdzennej, o budowie p. I 47, Vaillant GO III 478—9. T.Sz.

drychati drychaję 'długo spać, wysypiać się; wylegiwać się'

~ sl. dial. *drīhati driham* 'spać, drzemać', też *drifati -fam* : *-fljem* (: *dri-fėti -im*) 'ts.' (Pleteršnik, Bezlaž ES I 114), sch. dial. *drīhati drihām* (też u Skoka ER I 435 z Dubrovnika) : *drifati -ām* 'długo i twardo spać; wylegiwać się, leniuchować' (RSAN; RJAZ także ze Stulicia);

ros. lud. *дрѣхамь* 'spać dużo i długo' (SSRJ, też dial., Dal), brus. dial. *дрѣхамь* pejorat. 'spać' (Jańseci Bjalyniocy). ~

Por. 1. ros. dial. *дрѣхамь* 'spać długo' (Slovarz Don.);

2. sch. dial. *drifūniti drifūnīm* imperf. 'spać; wylegiwać się' (RSAN).

Na szerszy zasięg wskazują: czes. dial. *drychmat* 'drzemać, spać' (Kott Dod. DSM), sl. *drichmat* : dial. *drychmat* (dial. też *drichnat*, *drychnat*, *drochkat*) 'spać' (SSJ, Isačenko SRS, Kálal, Habovštiak Orava, Wágnerová Klenovec, Suchý Marchebene). Formy czes. i sl. z *-m-* może z kontaminacji z *drémati* (Machek LP IV 121, ES² 131).

Tu nie należy jednak (wbrew ESSM V 144) z wokalizmem *-e-* w rdzeniu i suf. rozszerzeniem *-un-* (o suf. Szymański DCzO 116): bułg. dial. *др'ахънъ* (ze zmianą nieakcentowanego *e* > 's; o możliwości takiej zmiany p. Stojkov BD 73) 'wylegiwać się, spać do późna' (BDial. II 316: Elena), chyba słusznie wyprowadzane przez BER I 427 z *дрѣхлъ* (zob.).

Etymologia niepewna. Może prastare ekspresywne intensivum (*-yoh-* < *-ys-*, por. pln.słow. *kolychati* : *kolysati* < *koliti*, ros. dial. *ломыхать* : *ломить*, p. Slawski SE II 376) do ie. *dré-* : *dra-* 'spać' p. *drémati*. Ale stosunek psł. *drychati* : *drémati* w słow. izolowany, nie można go poprzeć innymi bliskimi paralelami.

Machek ES² 131, Iljinskij Izv. XX 3, 74—5 (rekonstruował bezpodstawnie *drichati*), ESSM V 144—5. — Uderza identyczność głosowa i zbieżność semantyczna z ags. *drūsiān* 'być powolnym, ociężałym z powodu wieku', stwniem. *trūrēn* 'być przygnębionym, smucić się' (niem. *trauern*) < *dhreus-* : got. *driusan* 'padać, opadać' < **dhreus-* (objaśnienie to wysunął Lewy w liście do Vasmera, p. Vasmer RfW I 375, za nim Skok ER I 435). Zob. *drychnoti*. T.Sz. — F.S.

drychnoti drychnę wsch. 'zapadać w sen, zasypiać, spać długo i twardo'

~ ros. lud. *дрѣхнымь -ны* imperf. pejorat. 'spać' (SSRJ), dial. pejorat. 'spać dużo i długo' (Sl. Priobnija), też *дрѣхнымь -ны* imperf. 'spać długo; spać w niewłaściwym czasie' (SRNG), brus. pot. *дрѣхнымь -ны* imperf. 'spać' (TSBM, też dial., Bjalśkevič Mohylew; Rastorguev Brjansk: *дрѣхнымь* 'ts.'), 'spać kamiennym snem' (Nosovič). ~

Por. z zagadkowym wokalizmem: sch. dial. czakaw. *drohnti -im* 'twardo spać' (RJAZ, stąd RSAN i Skok ER I 442: Rijeka), *zadrohnti zadrohněn* 'natychmiast twardo zasnąć' (ZNŽO XXXIX 408: Kastav).

Inchoativum z suf. *-no-ti* (p. I 44—5) oparte na tym samym rdzeniu co *drychati* (zob.), które wskazuje też na szerszy zasięg wyrazu. T.Sz.

drynъ *dryna* wsch. 'kij, żerdź, pałka, laska, polano, bierwiono'

~ ros. dial. *дрин -на* 'kij, żerdź, pałka, laska; długi i cienki kij, pręt; gruba żerdź; żerdź używana do spychania bierwion' (np. SRNG, Słowarь Novosybir., Słowarь Urala, Słowarь Rjazan.), ukr. dial. *дрин -на* 'kij, żerdź, pałka, laska' (Moskalenko Odessa), *дрин -на* : *дрин дріна* 'ts.' (Lysenko SPH, Slav. Leks. 21: Żytomierz), brus. dial. *дрин* m. 'kij, żerdź, polano, gruby kij, pręt, gruba pałka' (np. Sejaškovič Grodno, Rastorguev Brjansk, Jurčanka Mscisl., Nar. slova 131, BMM III 256), 'kawalek gumowej liny' (Mat. Minsk 55). ~

Może kontynuuje ie. *drū-no-* (odpierwiastkowy derywat prymarny z suf. *-no-*, p. I 114—5) od ie. *deru-* : *dru-* : *drū-* 'drzewo'. Dokładne albo bardzo bliskie odpowiedniki ie.: stind. *drūna-m* : *druna-m* n. 'luk' (pierwotnie *'drewniany'), pers. *durūna* 'luk, kabłak; tęcza' (co do rozwoju znaczenia por. *doga*), oset. *ærdyn* : *ærdunæ*, *wenduræ* 'luk (oreź)'. Pierwotne znaczenie 'drewniany' > 'drewniany kij' > 'kij'.

Por. *drьmъ*.

ESSM V 145, Trubačev VJ 1975, 1, s. 135, Pokorny IEW 214, Mayrhofer KEWA II 78. W.S.

***dryzgiati**. Rekonstruowane przez ESSM V 145. Jednak dłuż. *dryzgaš -am* 'ściśkać, gnieść', 'popychać, szturchać' (Muka) jest zapewne formą należącą do *druzgiati* (zob.) i powstało przez delabializację *u* > *y* jak np. *tyca* < *tuca* 'tęcza', *dyla* < *dula* 'pigwa' (zob. Mucke HLF 107, Schuster-Šewc EW 179). Przytaczany przez ESSM materiał ros. dial. jak np. *дръзгамъ* 'bryzgać', 'uderzać', 'swawolić, zbytlować', 'pić napoje alkoholowe, upijać się', 'gryźć pestki' (SRNG) jest niejednorodny, częściowo należy do *bryzgiati* (zob.). Prastowiańskość nieprawdopodobna. T.Sz.

drьkole *drьkoli* m. 'gruby i duży kij, drag służący jako oreź'

~ sle. przestarz. *drьkol* 'pałka, kij' (Pleteršnik z Janežiča, por. też Bezłaj ES I 114), ces. *дрькoль -лѣ* (Supr., Assem., Zogr.; Cloz też *дрькoль*, SJS, Miklosich LP, Львов Очерки 84—7) 'kij, pałka, kól, fustis, lignum, lancea', es. serb. XIII—XVII w., bulg. XIII w. *дрькoль* (rzadko, XVI w. serb. też *дрькoль*: *дрькoлы жєлєзны*) 'doru, ῥόπαλον, lignum, fustis' (Miklosich LP, RJAZ II 782; znane również na Wielkich Morawach, por. M. Weingart, Československý typ cirkevnej slovančiny, Bratislava 1943 s. 109, przypis 1: „osl. *drьkole* — je však stě.", zob. też poniżej stczes. formacje z suf. *-ьнъ*);

strus. *дрькoль, дрькoль* 'fustis' (XI—XVII w., Srezn., SRJ XI—XVII), ros. dial. wyjątkowo *дрькoль -лѣ* (temat na *-jo-*) 'duża pałka, kij' (nie zaznaczony akcent, SRNG: Tambow), ukr. XVII—XVIII w. *дрькoль* 'kij, pałka' (Tymčenko), *дрькoль* 'obosieczna siekiera', pl. *дрькoль* 'rodzaj włóczni' (Slavynecьkyj Leks. 444). ~

Por. też 1. z suf. *-ьнъ*: sle. przestarz. *drьkelj -klja*, dial. doleńskie *rkelj* 'kij, pałka' (Pleteršnik, Bezłaj l. c.);

2. coll. z suf. *-ьje*: stczes. u Jungmanna *drьkoli* 'drewniana pałka, kij' (przykład niepewny), es. serb. XIV—XVI w. *дрькoльнє* n. 'fustes' (Miklosich LP), strus. *дрькoльнє, дрькoльнє* 'pałki, kije' (XII—XVII w., Srezn., SRJ XI—XVII), ros. *дрькoльнє -льѣ* 'kije, grube pałki' (SSRJ), ukr. XVIII w. *дрькoльнє* 'ts.' (Tymčenko);

3. rozszerzone suf. *-ьна*: stezes. XIV—XV w. *drkolna*, *drkolnu* 'mala belka, palka, kij', też NM *Drkolny* (w zapisie XIV—XV w., Gebauer Sl.), strus. *дрькольна*, *дрскольна* 'palka, gruby kij' (XVI w., SRJ XI—XVII).

Etymologia niepewna. Analiza pisowni (fakty ses. i stezes.) gwarantują prapostać *drzkolb*. Podważa to poważnie zwykle przyjmowaną etymologię (Pogodin Sledy 258, Jagić AsIPh XX 535, a przede wszystkim Vaillant RES VIII 88—90) dopatrującą się tu pierwotnego compositum *drz-kolb* (I człon do ie. *dru-* 'drzewo', p. *drzewa*, *dervo*, II człon *-kolb* nomen agentis do *kolti*, o suf. *-ь* p. Wojtyła-Swierzowska NA 37—42, por. *młdečds*). Pierwotne znaczenie miałoby być 'rozszeplający drzewo, klin'. Nie widać możliwości objaśnienia rdzennego *-ь* asymilacją. Z tych samych względów nie przekonuje próba Pedersena VGKS II 47 nawiązania do irł. *drochat* 'most' i **druk-anto-* 'belka', *drochta* 'beczka', stwniem. *troc* 'trog' (rozszerzenie na *-k-* ie. *dru-* 'drzewo'). Por. jednak gr. *δρῖος* 'gestwina, zarosła; gąszcz leśny' z wokalizmem *-i-* łączone zwykle z *δρῦς* *δρῦς* 'dąb, drzewo' < ie. *dru-* (p. Vasmer REW I 369, Frisk GEW I 418). — Inne objaśnienia ze względu na trudności morfologiczne czy semantyczne jeszcze mniej przekonują: Berneker SEW I 232 przyjmował możliwość pokrewieństwa z psł. *drěka* 'pień, słup, belka' (zakładając apofonię *ь* : *č*, o suf. *-olb*, *-ol'b* zob. I 109). — Machek Mnema Zubatý 421—2 dopatrywał się tu niezwyklego compositum *drz-kol-ь* 'to, eo drze kola' (I człon do *derti* *drq*, II człon do *kolo*), rekonstruuje pierwotne znaczenie 'prymitywny hamulec wozu, kawał drzewa, drąg' (nie powtarza już tego objaśnienia w ES² 128). — Ondruš SSl. XVI 3—10 nawiązuje do *drěka* (wg niego z *derka*) i dalej do *derq* *drati*. M.Š. — F.Š.

drsmati *drsm'q* : *drsmajq* zach., pld. 'szarpać, drzeć, rozdzierać', 'trząść, potrząsać', perf. *drsmnqti* *drsmnq*

~ sla. *drmat'* *-mém* 'drzeć, rozdzierać, zdzierać, rwać, zrywać; drapać, skrobać, skubać' (dial. też 'czesać', Hubovštjak Orava 186; 'ciągnąć, szarpać np. za włosy', Matejčik Novohrad 181, tu także 191: *drmat'i* *-men* 'potrząsać kimś, szturchać kogoś');

slc. dawne *drmati* *drmam* : *drmljem* 'trząść, potrząsać np. drzewem' (w tym znaczeniu dial. *drmati* *drevo*, Pleteršnik: Bela Krajina), sch. *drmati* *-mām* 'energicznymi, żywiołowymi ruchami szarpać, przesuwac, poruszać, mocno potrząsać, wymachiwać czymś, trząść, quassare' od XVII w. (też dial., np. Juričič Vrgada), 'powodować drganie, kołysanie, drżenie np. ciała przez mocne szarpanie, potrząsanie; doprowadzać do stanu zagrożenia, naruszać, podkopywać' (dial. także 'potrząsać drzewem, aby strącić owoce', RŠAN), 'podskakiwać, trząść się podczas jazdy', 'poruszać się głośno, z szumem, z hałasem; trzeszczeć, gruchotać, huczeć' (rzadko 'głośno rozprawiać, rozmawiać na cały głos; narzucać się, zwracać uwagę, wpadać w oczy'), przen. 'sprawować nad czymś pełnię władzy, zarządzać czymś (według swojej woli); mieć duży wpływ, siłę, mieć decydujące zdanie' (RŠAN), *drmati se* 'wzajemnie przepychać się, szarpać się, chwytac się, klócić się' (także dial., RŠAN), 'kręcić się tam i z powrotem; kołysać się, trząść się, drzeć' (przen. 'być w niebezpieczeństwie, być niepewnym, chwiać się przed upadkiem'), 'trząść się podczas jazdy na podskakującym wozie', 'mocno przewalać się, o falach' (RŠAN), bułg. dial. *drpman* 'chwiać, kołysać; kiwać; szarpać, ciągnąć; trząść, potrząsać, wstrząsać' (BER I 463: Trnsko), maced. *drma* 'trząść, szarpać, potrząsać, wstrząsać; kołysać; targać, czochrać' (RMS). ~

Perf. *drumati*: ~ sła. *drmuuf* -*ném* 'szarpnąć, targnąć, drapnąć, skubnąć, potrząsnąć' (też dial., np. Kálal, Habovštiak Orava 187);

sch. od XIX w. *dřmnutí* -*mném* 'szarpnąć, potrząsnąć, wstrząsnąć, zakolysać, zachwiać', 'pociągnąć nagle; uchwycić np. zębami, pazurami; wgryźć się, zaryć się; wziąć, ukraść', 'uderzyć, trzasnąć kogo, co lub kim, czym; mocno pęknąć, gruchnąć', 'ruszyć np. do walki, uderzyć na kogoś' (także dial. czakaw. *dřmnutí* 'rozedrzyć, rozszarpać, déchirer', Vaillant RES IX 271—2 nie wykluczał pożyczki romańskiej, mało prawdopodobne), *dřmnutí se* 'zakolysać się, zachwiać się, zatrząść się; zdrzeć, zdręgnąć; zerwać się, porwać się; skureczyć się' (RSAN). ~

Por. utworzone wtórnie na gruncie poszczególnych języków słow.: czes. dial. *drmkat* 'iść drobnym krokiem, dreptać' (Bartoš DSM), *dřchmat* (*se*), *drsmat* (*se*) 'drapać (się), skrobać się' (ib., Kott Dod. DSM), sła. dial. *dřmúckat'í sa* -*kan sa* (na dom) 'jechać powoli na wozie' (Matejčík Novohrad 191); sła. dial. *dřmáhati* -*ham* 'mruzczyć, o kocie' (Pleteršnik: Dolenjsko), sch. *dřmkati* (*se*) -*kām* (*se*), *dřmúc(k)ati* (*se*) -*c(k)ām* (*se*) dem. od *dřmati* (*se*), *dřmúsati* (*se*) -*sām* (*se*), dial. *dřmsati*: *dřmsati* -*sām*, *dřmúsati* (*se*) -*sām* (*se*) pejor. od *dřmati* (*se*), bulg. dial. *дpмúcam* 'wyczesywać, gręplować np. wełnę przez ubijanie prętem' (BDial. V 166).

Por. także niezależne nomina deverbalia powstałe w niektórych językach słow. (rozbieżność znaczeń, wskazująca na paralele derywaty, nie daje podstaw do rekonstrukcji psł. formy *drma*, jak przyjmuje to ESSM V 223): sła. *dřma* 'mieszanka dla bydła; grubo pocięta karma dla owiec lub kóz, zielona pasza dla bydła, zwłaszcza karma dla świń; roślina bulwiasta', dial. też 'mieszanka ze słabszego zboża; mieszanka różnych traw' (Pleteršnik: Gorenjsko), *dřmek* -*nka* 'das Gerisse' (*dřmek* je za kaj 'man reisst sich um etwas'), tu może też *dřm dřma* 'drutwa' (u Pleteršnika z odesłaniem do *dřum dřma* 'kawalek drutwy; żółblo, słoma', prawdopodobnie z niem. ein *Trumm* z. B. von einem Seile 'kawalek liny'), sch. dial. *dřma* 'płaszawica, taniec św. Wita, o chorobie', 'dygotanie, drzączka, dreszcze', bulg. *дpшua* 'grabie' (Mladenov BTR), *дpшua* 'brona; grabie', 'gęste, kłujące zarośla' (ib.), pl. *dřpmu* (u Gerova *дpшmu*) 'lachmany, szmaty' (dial. w wyrażeniu *zě ci dřpmmie* 'oddalam się stąd', BDial. V 115), dial. *дpшuka* 'ścieżka' (BDial. VI 169), *дpшmak* 'duży kawałek odcięty od czegoś, zazwyczaj o jedzeniu' (BDial. II 316), *дpшm* m. 'proch, pył, kurz; para przy wrzeniu' (Gerov).

Psł. *drumati* (mniej prawdopodobne *dřmati dřmajq*, np. Vaillant RES IX 271—2, ESSM V 223—4), za rekonstrukcją *drumati* przemawiają blisko-znaczne: czes. dial. *dřemlüt*, sła. *dřěmsati*, *dřěmsati*; bulg. dial. *дpшeнu* 'rozdrobniony, rozgnieciony, drobny', ukr. *дpшeн'jmu* (wskazują być może na prapostać *dřemati dřem'q*). Paralele do *dřpati* (p.) rozszerzenie pierwiastka *der-* w psł. *derq dřrati* (zob.). Co do determinantu -*em*-: -*em*- por. psł. *dřěmati*. Najbliższy odpowiednik w balt.: lot. *dřimēt* -*u* -*ēju* (też *dřimt* -*stu* -*u*) 'drzeć, trząść się; ruszać się, chwiać się', ne *dřimēt* nedřim 'w ogóle się nie porusza, es bewegt sich durchaus nicht' (Mühlenbach I 499). Notowane w kilku językach słow. znaczenie 'szybko biec', 'papać, pleść' spotyka się również w rodzinie *derq dřrati*.

Kurkina Etim. 1973, 38—40, zob. też ESSM V 223—4: rozszerzenie pierwiastka *der-* 'drzeć' za pomocą formantu -*m*-. — Mniej prawdopodobne nawiązania do ie. *der-*, *dřem-* 'biec', śrwniem. *třemem* 'kiwać się, chwiać się, vacillare', stind. *dřumati*: *dřdti* 'biegnie, śpieszy' (objaśnienie Wooda KZ

XLV 62, zob. też Skok ER I 441; o wyrazie stind. p. jednak Mayrhofer KEWA I 76 s. v. *drviti* 'biegnie, śpieszy') czy też do ie. dźwkn. *der-*, *dher-* 'mruzczyć, luczyć, paplać' (objaśnienie Mladenova Měl. Pedersen 96, zob. też Pokorny IEW 203—4, 255).

Por. *dramiti* i bliskoznaczne *tymati*.

W.S. — F.S.

дрѣмнѣти zob. дрѣмати

дрѣмолити *drēmol'q* zach., plł. 'szarpać, rwać; pociągać, ciągnąć', 'potrzasać, trząść', zach. 'niezrozumiale mówić, mamrotać', 'iść drobnymi krokami, dreptać'

~ czes. *drmoliti -lím* 'szybko, niezrozumiale mówić', rzadko 'ściskać, miąć, gniesć, żuć, mamić, ssać', dial. też 'chodzić drobnymi krokami, dreptać' (np. Bartoš DSM, Svěrák Karlovice, Horečka Frenštát, Skulina Mor.-slov. 92, Malina Mistfice), sl. *drmolit' -lím* 'szybko, niezrozumiale mówić, mamrotać', dial. także 'dreptać; kruszyć, rozgniatać, drobić' (Kálal);

sch. dial. *drmljati -ljām* 'trząść, potrząsać' (RSAN), bułg. dial. *дрѣмолъ -лѣм* 'szarpać, ciągnąć, wlec; ruszać' (Gerov, tu też *дрѣмолѣцѣм се* 'szarpać się; zahaczać się o coś'), *дрѣмолѣ, дрѣмолѣ'* 'rwać, szarpać zębami, dziobem; kąsać, żreć; ślinić się przy jedzeniu' (BDial. II 316, BER I 463: Elensko), *дрѣмела -мѣлѣм* 'bić, uderzać' (BDial. I 190), maced. *дрѣмолѣ* 'potrzasać, trząść, drgać; pociągać', dial. *дрѣмолѣм, дрѣмел'а* 'zaczepiać, zahaczać; szarpać; ciągnąć, wlec' (BER I 463: Prilep, BDial. VIII 232: Kostur). ~

Por. utworzone wtórnie w niektórych językach słow.: 1. czes. dawne *drmlati -lám* 'plątać, wiklać przedzę, przedziwo' (Kott I 310); sl. *drmljati -ljām* 'huczeć, turkotać' (Pleteršnik);

2. sl. *drmotat' -mocc* 'szarpać, targać' (SSJ, Kálal), u Kálala też *drmotit' 'ts.*;

3. derywowane od podstawowego *drēmoliti*: czes. dial. (wg SSJČ ekspr.) *drmolá* (też *drmol'a*) 'jąkaki; gadula, papla' (np. Přír. slov., Bartoš DSM, Svěrák Karlovice, Malina Mistfice, Horečka Frenštát, Gregor Slav.-buč.); sch. dial. *drmolj m.* 'podarta odzież, łachmany' (RSAN), też *drmalj m.* przewisku (RJAZ, Vuk: Czarnogóra).

Do *drmati* z ekspresywnym rozszerzeniem za pomocą formantu *-ol-* por. *brbol'q brboliti* 'bulgotać, mamrotać, paplać': *brbatit' 'ts.*), o budowie p. I 53—4.

ESSM V 224 przyjmuje prapostać *drēmoliti* (od podstawowego *drmati*), na którą wskazuje nie uwzględnione pol. dial. *dziermolić, dierzmolić* 'grać nieumiejętnie' (Karłowicz SGP: Ropczyce). W.S. — F.S.

дрѣпати *drup'q*: *drupajq* zach., plł. 'szarpać, rwać, targać, rozdzierać, rozrywać; ciągnąć, pociągać, wlec', perf. *дрѣпнѣти дрѣпнѣ* plł.

~ czes. dawne *drpati* 'dlubać, wydlubywać (palcem)', 'kruszyć, drobić np. chleb' (Kott VI 153), dziś dial. *drpač'* 'oddzierać, zdzierać, ściągać np. skórę z chleba; grzebać, dlubać w czymś' (Lamprecht Opava);

sl. *drpati drpam*: *drpljem* 'drapać, skrobać', sch. *drpati drpām*: *drpljem* (dial. *drpāt drpljem*, Elezović Kos.-Met.) 'mocno chwycić i ciągnąć, szarpać, rwać ręką lub zębami; ogolaczać szarpiać, rwać, targając; rozdzierać, zdzierać, ściągać' od XVII w., 'rozrywać, wyrwać, wyszarpywać; mocno drapać, skrobać, czesać; lupać, rąbać, miąć', 'zabierać coś siłą, rabować, grabić,

lupić, 'drapać, szczypać kogoś', 'szarpać, potrząsać, ciągnąć' (RSAN), *dr̥pati se* 'drapać się, skrobać się, czesać się', 'wzajemnie drapać się, gryźć się do krwi, o zwierzętach', 'niepokoić, drażnić kogoś szarpiąc go, drapiąc go', 'drzeć na sobie odzież przedzierając się przez coś', 'męczyć się, trudzić się' (RSAN), bulg. *dr̥pnam* (dial. także *dr̥pnam*, *dr̥pna*, *dr̥pnam*, rodop. *dr̥pnam*) 'ciągnąć, pociągać, wlec; szarpać, targać, rwać, zdzierać; wyrywać, wydzierać, wyskubywać' (dial. też 'ciągnąć ku sobie, przyciągać; odciągać, odsuwać', 'dotykać, chwycić; grabić kogoś', np. Gerov, Stojkov Banat, Mladenov Vidin, BDial. III 61: Ichtiman, VII 39: Elensko, II 154), *dr̥pnam ce* 'szarpać się; ustępować, odstępować, wycofywać się, cofać się; nie zgadzać się, upierać się' (też dial., np. Gerov, BDial. VII 39), dial. 'ociągać się w pracy, przestawać pracować', 'odpływać, ubywać, o wodzie', 'złościć się' (Gerov), *dr̥pnam ca*, *dr̥pnam ca* 'drapać się, skrobać się mocno' (BDial. II 154: Rodopy), maced. *dr̥pa* 'szarpać, pociągać, ciągnąć, wlec; rozdzierać, rozrywać, wyrywać' (także dial., np. Hendriks Radožda-Vevčani: *dr̥pat*), 'wydziobywać, rozdziobywać', dial. *dr̥pna* 'wycierać, ścierać', 'drapać, kłuć, o wełnianej odzieży', 'swędzieć, świerzbieć', 'ograbiać kogoś' (BDial. VIII 232: Kostur), *dr̥pa ce* 'wyrywać się, odsuwać się od kogoś lub czegoś', dial. 'drapać się, skrobać się' (Malecki SW: *sā dr̥p'am*; BDial. VIII 232: *dr̥pna ce*). ~

Perf. *dr̥pnuti*: ~ czes. dial. *dr̥pnuť* 'dłubnąć, drapnąć, skubnąć, skrobnąć' (Lamprecht Opava);

sch. *dr̥pnuti -nem* 'szarpnąć, targnąć', 'lapnąć, chapnąć trochę jedzenia' (RSAN, Vuk), *dr̥pnuti se* 'szarpnąć się np. za włosy przy czesaniu', bulg. *dr̥pnna -nem* 'szarpnąć, pociągnąć; odciągnąć' (dial. też 'napić się, wypić trochę, lyknać', BDial. V 67, Stojkov Banat; Mladenov Vidin: *dr̥pnnam*), *dr̥pnna ce* 'szarpnąć się np. za włosy', maced. *dr̥pne* 'szarpnąć, targnąć, pociągnąć', 'zabrać, capnąć, zdobyć' (także dial., Hendriks Radožda-Vevčani: *dr̥pnit*). ~

Por. wtórne oparte na temacie praes. *dr̥p'ŋ dr̥pišn*: sch. od XVI w. *dr̥piti -pim* (też perf.) 'przyciągać ku sobie; grabić, brać coś', 'przyciągnąć ku sobie; zgrabieć; wziąć coś, ukraść' (także u Vuka), *dr̥piti se* 'szarpać się, rozdzierać się, zdzierać się; męczyć się', 'szarpać się wzajemnie, czubić się', bulg. u Gerova *dr̥pninam* 'ciągnąć, pociągać; szarpać; dotykać, zahaczać, zaczepiać', *dr̥pnina ce* 'szarpać się; wycofywać się, usuwać się'.

Pśl. *dr̥pati* koniec końcem do *derŋ dr̥ati*, a więc z determinantem *-sp-* (ie. *-ip-*), por. *dr̥piti*, *dr̥asati*: *dr̥askuti*. Pokorny IEW 211 rekonstruuje ie. prapostać *dr̥-ip-* na podstawie pśl. *dr̥ipa*, *dr̥ipati* (zob.) i gal. (wen.-ilir.) NO *Drippia*, *Drippōnius*. Z apofonią: gr. *dr̥pēō* 'zrywać, odcinać, zrywać, zbierać'.

Por. BER I 428. — Berneker SEW I 256 (za nim ESSM V 225) rekonstruował *dr̥pati*. Nie widać podstaw. O stind. *dr̥pyati* 'szaleje, swawoli, jest butny, swawolny', z którym zestawił nie przekonująco nasz wyraz Mladenov GSU XIII—XIV 54—5 (rekonstruuje *dr̥pati*) ostatnio Mayrhofer KEWA II 60.

Zob. *dripati*, *dripa*; *dr̥mati*.

W.S. — F.S.

dr̥pn̥ti zob. dr̥pati

dr̥skati zob. dr̥stati

dr̥skn̥ti zob. dr̥stati

drɛstati *drɛšćq* : *drɛstajq* (: *drɛzdati* *drɛždžq* : *drɛzdajq*) zach., *drɛskati* *drɛšćq* : *drɛskajq* pld. 'mieć biegunkę', perf. *drɛstnoŋti* *drɛstnoŋ*, *drɛsknoŋti* *drɛsknoŋ*
drɛstati: ~ pol. dial. *trztać trztam* 'oddawać rzadki kał przy rozwolnieniu; mieć rozwolnienie', 'wyzucać szybko coś rzadkiego, np. ślinę' (Karłowicz SGP). ~

Perf. *drɛstnoŋti*: ~ pol. dawne i dial. *trznąć trznę* 'oddać rzadki kał, zwłaszcza przy rozwolnieniu' (L. z XVII w., Karłowicz SGP). ~

drɛzdati: ~ pol. dial. *drzdać drzdam* 'mieć rozwolnienie' (Karłowicz SGP z Kujaw). ~

drɛskati: ~ slɛ. *drɛskati -am* 'tryskać, bryzgać, pryskać' (Pleteršnik), sch. dial. *drɛskati -am* 'mieć rozwolnienie' (RSAN), maced. *drɛcka* 'ts.'. ~

Perf. *drɛsknoŋti*: ~ slɛ. *drɛskniti* *drɛsknem*, maced. *drɛcne*. ~

Por. również szczytkowo zachowane nomen deverbale z suf. *-b* (pierwotna wartość nomen actionis): stpol. *drzešć*: *kozia drzešć* bot. 'Ranunculus candidus' (SP XVI IBL).

Pierwotnie zapewne *drɛstati* *drɛšćq*, *drɛskati* *drɛšćq* (jak *psati* *pišq*). Zob. *drɛstati*, *drɛskati*. Wokalizm zredukowany jak w śrang., ang. *dirty* 'plugaństwo, nieczystość, błoto' (< *drít*), stnord. *drít* n. 'błoto, kał'.

M.Š. — P.S.

drɛstnoŋti zob. **drɛstati**

drɛzdati zob. **drɛstati**

drčati *drčq* 'wydawać odgłos przypominający turkotanie, grzechotanie'

~ pol. (dial.?) *dwrezeć* 'grzechotać' (Brückner KZ XLVIII 199 bez podania źródła), czes. *drčeti* 'dzwonić, turkotać, brzęczeć', 'szybko mówić, paplać' (Přfr. slov.);

sch. *drčati -čim* 'brzęczeć; warezeć' (RSAN);

ukr. *drčati -uŋ -uŋu* 'turkotać, turkotać, trzeszezeć' (SUM, Hrinčenko), dial. *drčati -uŋ -uŋu* 'turkotać, grzechotać' (Hrinčenko, Żel.), 'krzyczeć o derkaczu' (Żel.). ~

Od tej samej inter. co *drkati*, o obocznych formacjach dźwiękn. z suf. *-k-ati* : *-č-ati* (*-k-čti) p. I 19.

ESSM V 220.

T.Sz.

drdati I. *dydajq* 'targać, szarpać; drzeć, rwać', 'iść szybko'

~ pol. *dyrdać*, *derdać* 'iść szybko drobnymi krokami' (też dial.) od XVIII w. (Słowski SE I 187), gluz. *dyrdać* 'skubać; drzeć, rwać, zrywać' (Pfuhl 1066, Zeman), czes. dial. *drdati* 'iść szybkim, drobnym krokiem' (Machek ES² 127), wsch. moraw. *drdat* 'skubać, targać; trząść', walskie i laskie *vydrdat* 'z trudem coś skądś wydostać', 'wysledzić, znaleźć', np. *Na kaj si tež to vydrdat?* = *kdes to nabral* (Bartoš DSM, Machek l.c.), *drdati* 'skubać, drzeć', *odrdaný* klas 'otrolený, oškubaný' (Kott I 305);

maced. dial. *drda* 'rznąć, ciąć czymś tępym' (ESSM V 220: Vidoeski. Porečkiot govor, 1950, 59);

ukr. dial. *drdamu* 'dreptać, podskakiwać' (Żel.). ~

Por. I. z ekspresywną nazalizacją: czes. lud. *drndati* 3 sg. *drndá* 'iść podskakując', *drndati se* 'włóczyć się, tulać się' (Přfr. slov., Bartoš DSM), slɛ. dial. *drndat* 'ts.' (Kálal, por. Machek l.c.);

2. stczes. *drda* 'bójka, bijatyka' (co do rozwoju znaczenia 'drzeć, rwać' > 'bić się' por. *drati*):

3. pol. dial. *dřrdosić się* 'pehać się, śpieszyć się, biec' (Dejna RKJL XXI 272), czes. dial. *drđosit'* 'smýkati něčim' (Machek l.c.);

4. brus. dial. *đápdziyona -đwycsa* 'wyciągać nogi, umierać' (Nosović).

Reduplikowana postać pierwiastka wydaje się przemawiać za dźwiękn. pochodzeniem wyrazu, na co wskazują też znaczenie 'iść szybko drobnymi krokami, podskakiwać', por. *dřdati* 2. Nie wykluczony jednak wpływ semantyczny ze strony *dřti* (p. *drati*) i nawet wtórna motywacja wyrazu przez *dřti* w poszczególnych językach. Co do oboczności znaczeń 'targać, szarpać, drzeć' : 'iść szybko' por. np. *druti*. — Według Machka ES² 127 i ESSM V 220 od czasownika *drati derq* z częściową reduplikacją (por. i Skok ER I 431 s. v. *đidan*). T.Sz.

dřdati 2. *dřdajo* zach. i pld. 'turkotać, terkotać, trajkotać'

~ pol. dial. *dřrdac dřřdu* 'gęgać, o gęsiach', 'pleść, gadać' (Sychta SK), *dřrdac* 'zrzędzić' (Dejna RKJL XXI 265), czes. *dřdati* 'výdavati dřučivýř zvuk, na př. o jikavečeli' (Přir. slov.), dial. *vy-dřdat'* 'wyžebrać' (Machek ES² 127);

sch. dial. *dřđuti -ām* 'roztrząsać, rozbijać, gręplować wełnę' (RSAN; rozbijaniu wełny za pomocą smyka gręplarskiego towarzyszy charakterystyczny odgłos, p. Moszyński KLS² I 314, por. *dřđuti*). ~

Czasownik dźwiękn. z częściową reduplikacją pierwiastka, zob. *dřđrati*. Podobnie zbudowane (prawdopodobnie niezależnie powstałe) czasowniki też w innych językach, np. lit. *dardė'ti, dirdė'ti* 'klekotać, grzechotać; jechać z turkotem', 'papać, gadać' (Fraenkel LEW 83), łot. *dārdēt, dardēt, dērdēt* 'skrzypieć, grzechotać, klekotać, turkotać' (Mühlenbach I 447). Por. u Pokornego LEW 203—4 *der-der* : *dř-d-* 'mruzeć, burczeć; papać'. T.Sz.

dřđoriti *dřđor'q* pld. 'mamrotać, mówić dużo i bez sensu, gadać, papać', 'turkotać, terkotać'

~ sch. dial. *dřđoriti -řim* 'terkotać, turkotać, np. o wozie jadącym po kamieniach, po kociach łbach', 'gadać byle co, papać' (RSAN), bulg. pot. i dial. *đpđōpa -uu* 'mówić dużo i bezmyślnie, papać, gadać', dial. też 'mamrotać, burczeć ze złością' (Gerov), maced. *đpđōpu* 'papać, gadać' (RMJ; o budowie Szymański DCzO 62, 122). ~

Por. 1. z suf. *-os-iti*: bulg. dial. *đpđōcu* 'mówić głupstwa; obmawiać kogoś' (BDial. II 76);

2. z suf. *-ol-iti*: czes. dial. *dřđolit -řim* 'mówić szybko, niezrozumiale' (Gregor Slav.-buč.).

Od *dřdati*, o suf. *-or-iti* p. I 54.

T.Sz.

dřđslati *dřđsl'q* zach. i pld. 'mamrotać, mówić dużo i bez sensu, gadać, papać'

~ czes. dial. *dřđlati* 'bełkotać, mruzeć', *dřđlat'* *-đl'u* 'gadać, papać', pohnévaný *dřđl'e* 'mamroče' (Machek ES² 127, Bartoš DSM), slw. dial. *dřđlat'* (si) 'mruzeć, mamrotać' (Kálal z Bernolákka, SSJ) 'neohybne vřaviet', np. deti *dřđlú* (SMS XIX 425);

sch. dial. *dřđljati -řjem* 'gadać, papać, trajkotać' (BJAZ, RSAN, Skok ER I 431), także w postaci *dřđlät -ām* 'pleść, gadać niedorzecznie' (Skok l.c.; prawdopodobnie z dysymilacją *đl* > *gl*). ~

Od *ḍydẓłati*, o czasownikach ḍzwkn. i ekspresywnych z suf. *-l-* p. I 53—4. T.Sz.

ḍydẓłati ḍydẓł'q : *ḍydẓłajq* zach. i pld. 'mamrotać; mówić dużo i bez sensu, gadać, paplać', pld. też 'turkotać, terkotać, grzechotać'

~ sla. dial. *dr̄rat'* 'mruczeć, mamrotać' (Kálal);

slc. *dr̄rati -am* 'klekotać, terkotać, turkotać, grzechotać' (np. voz *dr̄dra* 'wóz turkocę', mlinska kolesa *dr̄drajo* 'koła młyńskie turkocą', też dial., np. Pleteršnik, Tominec (rni vrh), 'mówić jednostajnie; szybko i dużo mówić, paplać' (SSKJ, Bezljaj ES I 111), bułg. dial. *dp̄d̄pa* 'paplać, gadać', *dp̄d̄pem*, *dp̄d̄pum* 'hrzeczec czymś ciągniętym, wloczonym', 'robić komuś wymówki' (BER I 435, BDial. VI 169), 'grzechotać zabawką dziecięcą, grzechotką, klekotać', 'paplać, gadać, mówić niepotrzebnie' (BDial. II 76), *zad̄p̄d̄pam* w przykładzie: *Зад̄п̄д̄п̄а мн у главата като воденично кр̄четало* (Gerov Dop.: Sofijskie). ~

Por. z dysymilatywnym zanikiem *-r-* w pierwszym komponencie: bułg. pot. i dial. *dīd̄p̄a -eu* aor. *dīd̄p̄ax* 'mówić byle co, gadać, paplać' (RBKE, Gerov, BER I 454; rodopskie *dīd̄p̄'am -p'au* 'ts.', BDial. V 167), dial. *dīd̄pa* 'wlec coś, co silnie turkocę, trzaska' (inne znaczenia zob. Szymański DCzO 59). Czasownik ḍzwkn. oparty na reduplikowanej interi. *dr-dr!* (zob.).

T.Sz.

ḍygač̣ь zob. *ḍykač̣ь*

ḍykač̣ь ḍygač̣'a : *ḍygač̣'a* pln. 'ptak chruściel, *Crex crex*'

ḍykač̣ь: ~ pol. *derkacz -cza* 'chruściel, *Crex crex*', dial. w różnych postaciach fonetycznych, np. *derkac* (Nowotarskie, Sieradzkie, Kieleckie, Dejna RKJL XXI 221), *dzierkacz* (z Litwy; to może pożyczka z brus.), w SW *drekacz* i *dyrkacz* bez lokalizacji (por. dial. z Kieleckiego *dyrkac*, Dejna l.e.), forma *derkacz* poświadczona od połowy XVIII w. (o geografii i historii wyrazu Strutyński PNP 64, 114, który jednak niesłusznie, podobnie jak Bulachowski Izv. VII 103, sugeruje możliwość pożyczki ze wsch.słow., czemu wyraźnie przeczy geografia formy *derkacz*), czes. lud. *drkač* m. 'Crex' (Přir. slov.);

ros. dial. *деpкáч -чá* 'Crex' (SRNG: Kurskie), ukr. *деpкáч -чá* 'ts.' (*деpкáч деpе, деpчить*) od XVIII w. (Тумчєнко; dial. też *диркáч -чá*, Hrinčenko, Żel., Janów Moszkowce, KDO 154—3), dial. także *диркáч* 'przepiórka, Coturnix' (Horbač Romaniv 43; zmiana znaczenia zapewne ze względu na pewne podobieństwo obu ptaków, p. Sokołowski Ptaki II 123, 208—9). brus. *дзяpкáч дзяpкáчá*, (dial. np. *дзяpкáч дз'єp-дз'єp-дз'єp крычып'* 'Crex' (TSBM, Sejaškovič Grodno, BMM III 250), poleskie *дэpкáч, дёркáч, дыpкáч. дзяpкáч* 'ts.' (Leks. Polesьja 446). ~

ḍygač̣ь: ~ pol. dial. *dergacz* (Białostockie), *dergac* (Siedleckie) 'Crex', *dziergacz* 'ts.' (z Augustowskiego; to może pożyczka z brus.);

ros. *деpгáч -чá* 'Crex' (co do głosu ptaka por.: *деpгáч. как арба. скрипит. СССРJ*), ukr. dial. *деpгáч* 'ts.' (Kuzela-Rudn., Feriane SNV 33), brus. dial. *дзяpгáч, дэpгáч, дзяpгáч* (*дзяpгáч дзяpэ*) 'Crex' (BMM III 247, 250, Rastorguev Brjansk, Sejaškovič l.e.). ~

Por. 1. z suf. *-un*: ros. *деpгýн* 'Crex' (SSRJ), brus. dial. *дзяpгýн* 'ts.' (BMM l.e.). Tu nie należy poleskie *дэpгýн* 'ts.' (Leks. Polesьja l.e.) od *дэpит* 'wrzeszczeć', 'wydawać głos, o derkaczu' (Hrinčenko; por. ukr. *деpкáч деpе*, brus. dial. *дзяpгáч дзяpэ*, zob. także KDO 153—4), zob. *derti ḍyq* (s. v. *ḍyrtati ḍerq*);

2. śl. dial. *dereż* m. 'Crex pratensis' (Pleterśnik), prawdopodobnie jednak od *derti dbrq* (p. *dbrati*), na co wskazuje inne znaczenie tego wyrazu: 'ten, kto chętnie wrzeszczy, drze się' = 'kdor se rad dere', ale możliwa też wtórna zatrata związku z pierwotnym rdzeniem dźwiękn. i skojarzenie z *derti dbrq*;

3. ukr. dial. *dpau* (KDO 154), brus. *dpau -uá* 'Crex' (TSBM, też dial.), zapewne oparte na *dbrati* (por. wyżej poleskie i śl., p. też KDO 154) w znaczeniu 'krzyżeć, wrzeszczeć': motywacja widoczna w brus. dial. *dpau* дзярэць na ryse 'derkacz krzyczy na łące' (Bjalskevič Mohylew, por. Sejacko Slovaŭiv. 32).

Nomen agentis od *dykati* z suf. *-aćb*, o budowie p. I 102, Doroszewski PF XIII 221. Inne nazwy tego ptaka utworzone od podstaw dźwiękn. oznaczających jego głos zob. Feriane l.c. Postać z *-g-* z wtórnym udźwięcznieniem dla odnowienia dźwiękn. charakteru wyrazu (zob. Bulachovskij l.c.), por. pol. dial. kasz. *d'ergac*, *d'erżec* 'gęgać' (p. *dykati*). T.Sz.

drkati dykaju : *dyćq* pln. 'wydawać odgłos przypominający turkotanie, grzechotanie', 'wydawać głos, o derkaczu'

~ pol. *derkać derka* 'wydawać głos, o derkaczu' (SNP PAN; też dial., Karłowicz SGP), czes. lud. *drkati -ká* 'szczękać, np. zębami ze strachu', 'turkotać, o wozie', 'grzechotać' (Přir. slov.; także dial. *drkati -čím* 'chrzęścić, grzechotać czym'), *drkati* co 'grzechotać, np. grzechotką wielkanośną' (SSJČ, Hruška DSCh);

ukr. *děpkamu -ae* 'wydawać głos, o derkaczu' od XVIII w. (SJM, Tymčenko), dial. *děpkamu -kao -eu* 'ts.' (np. *děpkac dępkac, dępkac, dępkamy* : *dęp, dęp!*, Hrinčenko), 'grzechotać, skrzypieć' (Żel.). ~

Na większy zasięg wyrazu wskazuje derywat *dykaćb* (zob.).

Por. I. pol. dial. kasz. *d'ergac*, *d'erżec* 'gęgać' od *dër dër dër!* o 'głosie gęsi; sposób wabienia gęsi' (Sychta SK);

2. intensiva na *-ot-ati* (o suf. I 52—3): pol. dial. *durkotać* 'mówić dużo' (Karłowicz SGP), czes. *drkotati* 'turkotać; szczękać zębami' (też dial., np. *drkotat! -oce*, zuby *drkocú* 'szczękać, o zębach', Svěrák Karlovice, Malina Mistfice), śl. *drkotat! -oce* 'klekotać, szczękać, np. zębami ze strachu, z zimna', 'dużo i szybko o czymś mówić; mówić niezrozumiale, zaczynać się przy mówieniu' (SSJ), rzadkie *drgotat! -oce* 'turkotać', 'szczękać, np. zębami z zimna' (vlak *dygoce*; zuby *dygocú* od *zimny*; dial. też *dergotat!*, voz *dygoce*, Sipos Bükk-Gebirge);

3. z normalną przy czasownikach ekspresywnych zmianą *k > o* (por. Stanislav DSJ II 484): czes. *drcat* 'turkotać, o wozie'.

Dźwiękn. od interi. *dr-dr!* o 'głosie derkaczu', np. pol. *der-der!*, *derr-derr!* (Sokołowski Ptaki II 208), ukr. *dup-dup!*, *dep! dep!*, *depdep!* (Smalś Stoćkij Prym. slov. 154, KDO 153), brus. dial. *ds'ep-ds'ep-ds'ep!* z suf. *-k-ati* (o budowie I 49). T.Sz.

drmėti dym'q 'podrzemywać', wyraża też długotrwały stan lub jego fazę początkową, np. pólśnu, też o ćmiącym bólu, niewyraźnym samopoczuciu

~ seh. dial. *drmjėti* (: *drmljėti*, *drmeti*) - *mim* 'gryźć się czymś, mieć zgryzotę' (Samo je mećao i *drmio* u sebi), 'zachowywać się biernie, bezwolnie; podrzemywać' (*drmeo* je do noći pred kućom), 'stać bezużytecznie, bezczynnie', 'czuć się źle, niewyraźnie, odczuwać niewyraźny, ćmiący ból' (zub mi nešto *drmi*), 'chmurzyć się' (*drmi* vreme, biće kiše), 'glucho pomrukiwać, huczeć': zemlja *drmi* (RSAN, RJAŽ, Vuk, por. też Skok ER I 435). ~

Z wokalizmem zredukowanym w stosunku do *drěmati* (p. I 55). Dokładny odpowiednik w łac. *dormiō* 'spać' (Skok ER I 435). *M.Š. — F.S.*

d'ndati d'ndaję zach. i pld. 'namrotać, mówić dużo i bez sensu, gadać, paplać' ~ czes. dial. *drndat, vydrndat -dá* 'plotkować, paplać' (Hruška DSCh); sch. *d'ndati -ām* 'roztrząsać wełnę, gręplować' (według RŠAN osnovo *drnd* hoće se da se pokaže zvek *drnde* pri *drndanju*, p. *d'ndati* 2.) 'turkotać, terkotać', 'mówić głupstwa', 'jechać na rozklekotanym, chwiejącym się wozie'. *d'ndati se* 'kołysać się w trzęsącym się wozie; trząść się, kiwać się' (RŠAN). bułg. dial. *d'ndam* 'uderzać', 'śpiewać, mówić', *zad'ndam* 'запивам, заговарям' (BER I 437—8), maced. *d'nda* 'gręplować wełnę' (o tym znaczeniu p. też *d'ndati* 2.), 'paplać, gadać głupstwa' (RMJ). ~

Por. ekspresywne derywaty z różnymi suf.: sch. dial. *d'ndoriti* i *d'ndōriti -im* 'mówić byle co, gadać, paplać', *d'ndūsati -ām* 'trząść się; turkotać' (np. klimatavo *d'ndusanje* u wagonu), *d'ndēkati -ām* 'robić coś niestarannie, byle jak' (RŠAN; oboczność znaczeń 'wydawać jakiś odgłos': 'źle, powoli coś robić' nierzadka, por. np. śl. *d'udati* 'grać na dudach': 'niezgrabnie, powoli coś robić', p. *d'udati, d'udlati*).

Czasownik dżwkn. oparty może na interj. *d'na!*, np. bułg. *d'ny-d'ny!* o 'gadaniu, paplaniu, o niepoważnych rozmowach', *d'ny!* o 'dźwięku wydawanym przez metalowe przedmioty', śl. dial. *d'n!* o 'dźwięku struny' (Kálal), por. *d'nakati, d'nakati*. Nie można jednak wykluczyć, że jest to ten sam wyraz co *d'ndati* 2. z wstawnym -n- czyli ekspresywną nazalizacją częstą w czasownikach dżwkn. (zob. Skok ER I 431 s.v. *d'ndan*). *T.Sz.*

d'fbiti zob. *d'fbati*

d'fbati d'fbę : *d'fbaję* : wsch. też *d'fbiti d'fb'ę* 'drapać, skrobać, drzeć, targać'

d'fbati: ~ czes. *drbati -bu* : *-bám* 'trzeć, drapać, drzeć, skrobać, np. swędzące miejsce' (stozes. *drbati -b'u -b'eš* : *-baju -bák 'ts.*' od XV w.), nowsze 'darcieciem coś niszczyć, zużywać, targać, zdzierać, obdzierać; okradać', ekspr. 'plotkować, obmawiać', dial. 'szturechać; drapać (się), skrobać (się); plotkować, obmawiać; pospiesznie, lakomie jeść', 'spółkować' (np. Bartoš DSM, Malina Místfice), *d'rbati se* 'drapać się, skrobać się' (też dial. np. Horčeka Frenštát, Hruška DSCh), 'dłubać się, gmerać w czymś' (SSJÓ), dial. *d'rbat' sa* 'ruszać się' (Bartoš DSM), śl. u Kálala *d'rbat'* 'trząść; skubać';

śl. dial. *d'rbati* 'szarpać, chciwie żreć (trawę), o krowie' (EŠSM V 219), sch. dial. kajkaw. *d'rbati* 'dotykać, poruszać' (p. Boryš HDZ VI 74—5), *razd'rbati* 'rozgrzebać' (Skok ER I 431);

ukr. u Hirnčenki *d'epōamu -baw* 'zdzierać dani'. ~

Por. 1. śl. *d'rbacati -cam* 'drapać, skrobać', również *d'rbāckati -kam 'ts.*; grzebać w ziemi, o kurzo', też dial. pld.-wsch. styryjskie (Pleteršnik); czes. dial. *d'rbāenūt'* 'welsnąć, wtłoczyć';

2. brus. dial. *d'z'pōan'ju* 'drapnąć, szarpać, skubnąć' (Nar. slova 86).

d'fbiti: ~ ros. dial. *d'epōumь -ōuumь* 'rozkradać, grabić; rozciągać, rozwlekać', *d'epōumь -ōuumь* 'drapać, skrobać; drzeć, targać, wydzierać, szarpać, skubać', *d'epōumьca* 'drapać się, świerzbieć, swędzić' (SRNG). ~

Por. ros. dial. *d'epēumь -ōuumь* 'drzeć, rwać, szarpać, targać; drapać, skrobać', 'bardzo głośno krzyczeć, wydzierać się, wrzeszczeć', 'głośno i nieharmonijnie śpiewać' (SRNG).

Zwykle łączy się z *dorbz* (p.) do ie. *derbh-* 'wić, związać, skręcać', stind. *dǫbhāti* 'związuje, związa, wiąże', śrwniem. *zirben* 'wirować, kręcić się w koło; szybko unosić wirując, kręcąc', stwniem. *zerben* 'obracać (się) w koło, kręcić (się)', stang. *ge-tyrfan* 'bić', p. Berneker SEW I 211, 254, Pokorny IEW 211—2. Trubačev RT 238—40. — Uderza jednak związek semantyczny z *derq dbrati* : *derq derti*. Nie można wykluczyć ie. *der-b-* 'drzeć, zdzierać' (paralelnego do rekonstruowanego przez Pokornego *der-p-*!). Zob. Vasmer REW I 340. — Machek ES³ 127 łączył z gr. τριβω 'trzeć, ścierać, zużywać, wyczerpywać', przyjmując alideację do *derq derti*. Nie widać podstaw. O wyrazie greckim p. Frisk GEW III 930—2. W.S. — F.S.

dǫcati zob. dǫkati

dǫgati *dǫgaję* : pld. *dǫzati* I. *dǫzaję* 'targać, szarpać, pociągać, ciągnąć za coś; drzeć, zrywać, obrywać', 'trzeć, rozcierać', 'robić pętle, wiązać na węzły, na pętle', dǫgati *лѣнѣ* 'międlie len, konopie w celu oczyszczenia włókna' (o 'międleniu konopi' czyli 'tarciu' p. Moszyński KLS² I 321), 'czesać, rozczesywać włókna lnu, konopi na specjalnej szczytce', 'zrywać z wysuszonego lnu nasiona przez przeciąganie lodyg po grzebieniu', dǫgati się zach. i pld. 'trzeć się o coś, ocierać się, np. o zwierzęciu czochrającym się o drzewo', wsch. 'szarpać się, targać się'

dǫgati : ~ pol. *dziergać dziergam* (w takiej postaci od XVIII w., L.) dziś w języku liter. tylko 'obszywać coś drobnym i gęstym ściogiem po brzegach materiału w celu ich umocnienia, haftować, wyszywać', 'szydełkować, dziać; robić koronki na klocekach; tkać' (już w XVII w. *dziergana* robota 'pleciona na węzłki'; w tych liter. znaczeniach także dziś przestarz. i rzadkie *dzierzgać*. też dial. *dzierzgać, dziergać* 'przetykać, wiklać', 'szyć było jak, jak bądź'. 'prząść', 'haftować', 'przewiązywać pasma na motowidle', 'dziać, robić na drutach', SJP PAN, Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXI 279), dial. *dzierzgać* : *dzierzgać len* 'przeciągać garście zerwanego lnu po żelaznym grzebieniu w celu usunięcia główek z nasionami; zrywać główki lnu, obrywać' (Falińska PST I 63—4, SWil., Dejna l.o.; kasz. *zǫrżgac zǫrżgǫ* 'ts.', Syeha SK), *dziergać, dziergać* 'tamać, druzgotać żółbłą lnu za pomocą międlicy', prócz powyższych starych znaczeń tkackich dial. dobrze poświadczone również najstarsze znaczenie 'trzeć': kasz. *zǫrżgac zǫrżgǫ* 'pocierając między palcami obrywać, wykruszać nasienie, np. brukwi lub ziarna owsa' (Syeha SK także z Kociewia *zǫrżgǫ* 'ts.'). sli. *zǫrżgac -ajǫ* 'trzeć' (np. sk^oofie *zǫrżgajǫ* noǫi 'buty obcierają nogi', Lorentz PW), stąd *dzierzgać* 'prać w rękach' (MAGP XII m. 566), kasz. *zǫrżgac* 'uciekać' (Syeha SK), dluz. *zǫrgas zǫrgam* 'oczyszczać len z włókien przez międlenie' (*lam zǫrgas*), 'obrywać, rwać, zrywać liście', 'robić pętle, wiązać węzły' (też w licznych formach z pref. np. *hobzǫrgas* 'obwiązywać, skręcać', *psǫzǫrgas* 'przeciągać', 'bić, gzmocić', *psǫzǫrgas* 'zapręgać, przypinać postronki'), dawne XVII w. (Chojnan) *zǫrgas* 'robić wymówki, łajać' (może kalka z niem. *ruffeln* 'karcieć kogoś, ganić' : *Flachs ruffeln* 'międlie len'), czes. dial. *dǫhat pǫfi* 'drzeć pierze' (: *dǫhǫvat*, Malina Mistřice), u Jungmanna tylko z L. *dǫhati -ǫm* 'wiązać na węzły', dziś w języku liter. tylko *odǫhati* 'obedrzeć, obszarpać' (Pfir. slov.), chyba tu też należy sła. *odǫhat* imperf. 'silnie kaszlać', 'natrętnie prosić, żądać czegoś' (SSJ):

sie. *dǫgati dǫgam* (według SSKJ przestarz.) 'trzeć, pocierać, np. czoło ręką', 'wycierać coś', 'szorować, np. podłogę', 'czyścić, np. szczytką buty', 'zamiatać',

u Płeterśnika też 'dusić, dławić', bulg. dial. *дѣрам* = *дрѣзна* (szczegółowo znaczenia zob. s.v. *d'gati*; postać *дѣрам* tylko z BER I 459);

strus. *дѣрати* = *дрѣрати дѣрати* 'targać, szarpać, rozdzierać' (Srezn.). w XVII w. *дѣрять* 'wyrywać, wydziierać, wyszarpywać' (SRJ XI—XVII), ros. *дѣрять* *дѣраю* -*аешь* 'szarpać, targać, wyrywać, wyszarpywać' (np. *дѣрять* траву из земли; *дѣрять* лен 'wyrywać len', znaczenie *дѣрять* 'wyrywać len' też dial. pln., zob. Manaenkova LRGB 40—1), przen. pot. 'szarpać kogoś, dokuczać komuś' (też dial. *дѣрять* 'szarpać wędkę, brać o rybie', *дѣрять* молоко 'doić', również w zwrocie волк те дѣраѣ 'złorzeczenie na konia: bodaj cię wilk poszarpał', за цѣки дѣрять кого-либо 'przymuszać kogoś do mówienia, prosić aby mówił', *дѣрять* табак 'palić tytoń'), dial. *дѣрять* 'pleść w rękach sznurek' (Slovar' Rjazan.), *дѣрять* -*аю* -*аешь* 'szybko biegać' (SRNG), ukr. dial. *дѣрати* -*аю* -*аєш* = ros. *дѣрять* (Hrinčenko bez dokumentacji), 'czesać pakulę na specjalnej szczotce z rzadkimi zębami' (Leks. Bjuł. II 78), *дѣрять* 'raufen, hecheln' (Zel.), poleskie *дѣрять*, *дѣрять* 'czesać len, konopie na specjalnej szczotce' (Leks. Polesja 207), brus. dial. *дѣрять* 'ciągnąć, np. kogoś za włosy', 'wyciągać, wyskubywać siano ze specjalnej podróżnej siatki do karmienia koni', *дѣрять* 'szarpać, targać' (pejorat. 'jeść, żreć'), *дѣрять* 'szarpanie', 'wymioty', *дѣрять* 3 sg. 'ciągnie na wymioty' (Nosovič; co do znaczenia por. np. ros. *рсома*). ~ *d'gati* se: ~ pol. dial. kasz. *z'ęgnę się* 'trzeć się, czochrać się', np. k^oń *z'ęgnę* po siana (Lorentz PW), przen. *dziergać się*, *dzierzgać się* (liter. *przedzierzgać się*) 'przybierać różne postacie, zmieniać się w coś', sli. *z'ęgnę się*, np. Słk^orka *haz trawę z'ęgnę* 'przechodzi, przebiega' (Lorentz PW);

sle. *d'gati se* 'trzeć się, ocierać się' (veja se ob vejo *drga* 'gałąź ociera się o gałąź');

ros. dial. *дѣряться* 'swawolić', 'denerwować się, złościć się' (SRNG; to zapewne z pierwotnego znaczenia 'szarpać się, targać się', 'trząść się, drgać' znanego dobrze w języku liter., p. SRJ, SSRJ), brus. dial. *дѣряться* 'szarpać się' (Nosovič). ~

Por. sch. dial. kajkaw. dawne *zadrjavati* -*gujem* : -*gavam*, *zadrjavati* 'dławić, dusić, ścisnąć' (RJAZ: Belosteneo, Jambrešić), także *drjavati* *drjavati* 'drapać, skrobać', 'myć, czyścić, np. naczynia, odzież', 'bić, tłuc'. *d'gati se -am se* 'mocować się, zmagać się', 'szczypać się', pejorat. 'włóczyć się, wlec się' (RSAN). ~

d'zati: ~ sle. *d'zati* *d'zam* : -*žem* 'skrobać, trzeć, drapać, zdrapywać', 'drzeć, zdzierać, np. korę, łyko z drzewa', 'skubać trawę, o zwierzętach', 'czesać, rozczesywać len', rzadko 'grzebać, wygrzebywać', *d'zati se* 'drapać się', 'chrząkać' (SSKJ, Płeterśnik), bulg. dial. *дѣрам* 'pociągając za coś, szarpać, targać (np. zgnieciony materiał, zmiętą odzież w celu rozprostowania, wygladzenia); wyciągać, wyszarpywać, np. odzież weisniętą między inne sztuki odzieży' (SNU XXXI 260 z okolic Tetewenu: *дѣрам* ca 'szarpać się, targać, ciągnąć nierównomiernie, o zwierzętach pociągowych', BDial. IX 242 z okolic Wracy), 'międlić len, konopie', 'czesać, oczyszczać len, konopie za pomocą szczotki' (Gerov, RROD, BER I 462). ~

Por. bulg. dial. *дѣрзълы* 'długa wstążka wiązana na głowie' (synonim: *дѣрзълы*, BDial. VI 16).

W poszczególnych językach słow. poświadczony jest derywat z suf. -*ać* (prawdopodobnie niezależnie powstałe derywaty): pol. dial. *dziergacz*, *dzierz-*

gac 'przyrząd do obrywania główek lnu' (Falińska PST I 63, Małecki — Nitsch AJP m. 115); ros. *дежда -уá* 'przyrząd metalowy do wyciągania gwoździ', w dial. w różnych znaczeniach specjalnych, np. 'pogrzebacz, ożóg', ukr. *дежда -уá* 'przyrząd do wyciągania gwoździ' (SUM), brus. dial. *дасжда -уá* 'stara, zużyta miotła' (Nosovič, Sejaškovič Grodno).

Imperf.-iter. do *dĭgnuti*, o budowie p. I 47. Co do formy *dĭzati* zob. np. Shevelov PS 341. S.8 — T.Sz.

dĭgnuti dĭgnu 'szarpać, targać; rwać, zrywać, zdzierać, np. korę, łyk z drzewa, główki z nasionami z łodyg lnu', zach. i pld. 'trzeć, rozcierać, silnie trzeć aż do przetarcia jakiejś powierzchni; szorować czymś szorstkim, myć, prać przez tarcie w rękach', 'szybkim ruchem zaczepiać, zahaczać o coś; zahaczając robić pętlę' (p. *dĭgati*, a przede wszystkim *zadĭgnuti*), *dĭgnuti len* 'obrywać główki lnu przez przeciągnięcie ździebeł po specjalnym grzebieniu', 'oczyszczać len (konopie) z twardych włókien przez międlenie, tarcie', 'rozczesywać len', *dĭgnuti se* 'trzeć się o coś, czochrać się, zwykle o zwierzęciu drapiącym się, czochrającym się o drzewo'

~ pol. dial. kasz. *żerżgnuće żerżgnie* 'trzeć, ocierać, uwierać, cisnąć, o butach' (z pref. np. *obżerżgnuće* 'obetrzeć skórę raniąc ją z wierzchu', Syeha SK), sli. *žeržgnuće, žeržgnuće, žeržnuće, žlĭčĭgnuće, žlĭeržnuće* 'trzeć, obcierać, o bucie' (Lorentz PW), poza tym kasz. *dzerzgnuće* 'prać w rękach' (o zasięgu tego znaczenia MAGP XII m. 566. AJK I m. 17), 'prać na tarce', 'wyzymać', 'zrywać jagody', 'zdzierać liście z gałęzi', 'huskać', 'bić kogoś', 'obrywać główki lnu' (AJK I cz. II 71—2), *dzerzgnuće se* 'trzeć się, np. o kolacli' (Ramult; też np. *dzierzgnu się* jeden o drugiego, Karłowicz SGP), sli. *žeržgnuće sa* 'trzeć się, czochrać się' (pes *sa žeržgnuće go seana*, Lorentz PW), *dzierzgnuće len* 'obrywać główki lnu' (Falińska PST I 63—4), połab. *dargnūt* 'czesać, wyczesywać len', *dargnē* 3 sg. 'czesze', *dargnē l'dn* 'czesany len' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 94—5), dluž. *žergnuš, žernuš -nu*, np. *lan žergnuš* 'międlić len, oczyszczać len z włókien' (też dial. *žernuš* 'riffeln', Fasske Vetschau, już u Chojnana XVII w. *schiernu* 'riffele Flaehs', Schuster-Sewc EW 198), *lan hobžernuš* 'oczyszczyć len z włókien' (Muka), głuź. *džernyć* 'obrywać, np. liście' (*džernyć liśco*), 'międlić len, oczyszczać len z włókien' (Pfuld; według Zemana 'dziergać, czochrać, rwać'), czes. *drhnouti drhne* 'trzeć, nacierać, obcierać' (np. koło *drhne* 'trzeć'), 'myć, szorować, zwykle czymś szorstkim' (np. *drhnouti* podlahu 'myć, szorować podłogę', *drhnouti* prádlo 'prać', też dial. np. *drhnót -nu* 'silnie trzeć, szorować, myć', Gregor Slav.-buč., *drhnút* 'myć naczynia, podłogę', Bartoš DSM), 'szarpać, targać' (kašel *drhne* lítě 'kaszel targa, szarpie, męczy dziecko', dial. *drhne* za vláhy 'ciągnie, targa, szarpie za włosy', Bartoš DSM), 'drzeć, zdzierać' (*drhnouti* kŕu ze stromu 'zdzierać korę z drzewa', SSJČ, dial. *drhnút péfi* 'drzeć pierze', Malina Mistřice), *drhnouti len*, konopi 'obrywać główki z nasionami lnu, konopi przy pomocy specjalnego grzebienia' (np. ženské trháji a *drhnou len*, też dial. *len se drhne* 'ts.', Hruška DSCh), z tymi znaczeniami łączy się stczes. XIV w. *drhnúti* branami 'wlec branami, bronować' (Gebauer Sl.), również w znaczeniach przen.: *drhnouti* 'obmawiać kogoś, plotkować o kims' (Přír. slov., SSJČ), dial. *drhne* pořád' jednakú 'gada, papple', *zdrhnút zdrhl* 'uciec' (Bartoš DSM), *drhne* krávu 'silnie ssie mleko krowy' (Malina l.c.), *drhnouti se* 'czochrać się, o zwierzętach' (Přír. slov., SSJČ), sla. *drhnút* -ne 'silnie trzeć np. piaskiem czyścić, np. o szorowaniu podłogi; trzeć, rozcierać, nacierać, np. ręce, uszy (z zimna), kogoś

nacierać śniegiem', 'drapać, np. w gardle', 'obrywać nasiona z lnu, konopi' (*drhnút' l'un*, SSJ, Isačenko SRS), *drhnút'* koho, čo 'ściskać komuś gardło, dusić kogoś' (np. *pes drhne zajaca*), przen. i dial. 'ciężko pracować, harować' (SSJ, Matejčik Novohrad 139; w podobnych znaczeniach u Kálala: 'szorować', 'kaszleć', 'międlić, trzeć', 'dławić, dusić; ciężko pracować', 'pić, ssać, o dzieciach'), dial. *drhnút' i sa drhše sa* 'dławić się, o krowie' (Matejčik o.c. 115);

sł. *dŷgniti dŷgnem* 'trzeć, szorować; rozcierać, np. zmarznięte ręce', 'drapać, skrobać' (stąd przen. 'grać, rzepolić na skrzypacech', 'grać, o konikach polnych'), 'wypasać łąkę, trawę' (swinje trawo *drgnejo*, dial. ze Styrii), 'zagarniać, zgarniać, np. czyjś majątek' (znaczenie rozwinięte z pierwotnego 'zdrapywać, zeskrobywać' jak np. niem. *schurren* 'skrobać, drapać': 'zgarniać, np. pieniądze'), *dŷgniti se* ob kaj 'trzeć się, cierać się o coś, czochrąć się, o zwierzętach' (*žival se drgne* ob drevo, też dial., Tominec Črní vrh), sch.-cs. *se-dŷgnuti se* 'δραχθήσασθαι' (Berneker SEW I 254, Miklosich LP), bulg. lud. *drŷna-nem* 'silnie drapać, skrobać' (częste w dial., BDial. IV 199, VI 24, VII 35, II BE IV 221), 'trzeć coś, drapać powierzchnię czegoś aż do jej starcia' (Gerov. por. dial. *drŷna* 'zeskrobywać klepisko w celu oczyszczenia go z trawy przed młocką', BDial. I 81), dial. *drŷna* 'rozczesywać len, konopie na specjalnym grzebieniu', 'zrywać z lnu nasiona przy pomocy specjalnego grzebienia' (*drŷnam len* 'len oczyszczony z nasion'), 'wykruszać nasiona z zielonych konopi', 'gryźć, o pchłach, wszach', 'ssać', 'jeść lakonie' (< 'szarpać, skubać'). 'prosić kogoś o coś, na siłę wypraszać coś od kogoś, dręczyć prośbami' (Gerov. BDial. II 76, VI 169, VII 35), *drŷna ce* 'silnie się drapać, skrobać się po ciele: czochrąć się o coś, np. o krowie czochrającej się o drzewo' (RBKE, Gerov. powszechnie w dialektach, np. BDial. I 81, 209, II 76, 316, III 61, V 67, 115, VI 169, VII 35, II BE IV 221), 'drapać się silnie, iskać się, o psie' (BDial. V 18; BER I 459 z geografją poszczególnych znaczeń), maced. dial. *drŷne* 'silno udira, сильно влече', *drŷne* конопље (Vidoeski Kumanovo 259);

strus. *дрѣноѣти* = *дрѣноѣти дрѣноѣ* w 1 przykładzie: *скоблѣни дрѣноѣти* 'ungulis effodi' (Srezn.). ~

Por. nowsze perf.: sch. przestarz. i dial. *dŷnuti dŷnēm*: *dŷnuti -nēm* perf. 'szarpać, targnąć' (inne znaczenia, np. 'peruszyć struny instrumentu muzycznego', 'uderzyć; uszkodzić, zepsuć', *dŷnuti se* 'silnie się zdenerwować, oszaleć', 'ocznąć się, przebudzić się' mogą wskazywać na przynależność wyrazu do *drŷmati*, *drŷpati*, zob.); strus. *дрѣноѣти -коѣ*, np. *дрѣноѣта къ собѣ* Лота 'attraxerunt' (Srezn.), ros. *dŷrŷnŷ -ny* perf. do *dŷrŷnŷ* 'szarpać, targnąć', *dŷrŷnŷnŷ* 'szarpać się, drgnąć', dial. *dŷrŷnŷ -ny* 'silnie uderzyć, nagle uderzyć; zabić', 'rozróżić się, o roślinach', *dŷrŷnŷ* мучки 'naprędcie przesiać mąkę', *dŷrŷnŷnŷ* 'upaść, uderzyć' (SlNG), ukr. *дрѣнѣти -нѣ* perf. 'rozerwać, urwać', 'drapać, poskrobać' (SUM), dial. *дрѣнѣти*, *дрѣноѣти* 'szarpać, pociągnąć; wziąć z nawiązki', 'szybko pobiec, ucieć' (Hrinčenko, por. też Rudnyčkyj ED II 52), brus. dial. *dŷŷrŷnŷ* 'uderzyć, chlasnąć', 'ucieć, pobiec' (Šaternik Čerŷ.), *dŷŷrŷnŷ* 'szarpać za włosy', 'uderzyć czymś elastycznym', 'ucieć, pobiec', *dŷŷrŷnŷ* 'ts.', 'ruszyć z miejsca' (Nosovič), *d ŷŷrŷnŷ* 'выпнѣ спнѣнѣра' (Nar. slova 138), stąd pol. dial. *z'lornoŷe* 'wypić w szybkim tempie butelkę wódki' (Zdaniukiewicz Lopatowszczyzna).

Do ic. *der-egh-* rozszerzenia pierwotnego *der-* (psl. *drati derq*, zob.), najbliższe odpowiedniki w bałt. i germ.: lit. *dŷgti dŷgstu* m. in. 'slabnąć; schnąć, chudnąć', 'rozluźniać się, o czymś napiętym', 'cisnąć, tłoczyć' (wskazuje być

może na pierwotne psl. *dŕkŕti), *dŕginti -inu* 'poruszać, potrząsać, trząść', 'wzburzać, drażnić, gniewać', 'psuć coś'. *dŕgŕyŕi dŕrgau* 'dotykać, poruszać', 'napinać łuk', z apofonią ags. *tergau* 'szarpać, ciągnąć' (zach. germ. *turgjan), śniem. *sergen* 'rwać, szarpać, ciągnąć'.

Matzenauer LF VII 161—5, Persson Studien 26, Beitr. 51, Berncker SEW I 254—5, Krček Grupy 105—7, Vasmer REW I 341, Skok ER I 432, Pokorny IEW 210, Fraenkel LEW 96, ESSM V 221—2. — Vaillant GC III 246 dopatrywał się tu opozycji do czasownika stanu *dŕŕati* (*dŕgnouti* znaczyłoby więc pierwotnie 'powodować, że ktoś trzyma, dzierży'). — Machek ES² 127—8 łączył z łac. *stringō* 'ściagnąć, ścisnąć, związać', 'dotknąć, drasnąć, musnąć', może i z psl. *tygati*, dopatrując się alternacji nagłosu *st- : d-*. Mało prawdopodobne. S.S. — T.Sz. — F.S.

dŕkati dŕkajŕ : **dŕŕŕ** : **dŕcati dŕcajŕ** zach. i pld. 'popychać coś, potrącać, trącać, szturehać'

dŕkati: ~ pol. dial. *dyrkać dyrka* czymś (np. stolem) 'potrącać, trącać, szturehać, np. stół' (z okolic Jasła), *durkać* 'trącać, uderzać; szturehać, popychać', 'pukać mocno' (Karlovec SGP), czes. lud. *drkati -ká* 'trącać, potrącać, szturehać', np. *drkal* loktem; *ndrkejte* ... do stolu (Přfr. slov., też dial., np. Gregor Slav.-buč.; moraw. *drkal' -šu* 'trącać, potrącać, popychać, np. stół', Bartoš DSM);

śle. *dŕkati -kam* : *-čem* 'ślizgać się, ześlizgiwać się' (potne kapłjice so mu *drkale* po čelu 'krople potu spływały mu po czole', SSKJ: dial. też *dŕkati se* 'ślizgać się po lodzie', por. także dial. *dŕkati* les 'spuszczając w dół ścięte drzewo korytem', Pleteršnik), dial. 'biec, biegać wokół' (Pleteršnik, Bezłaj ES I 114). ~

Por. 1. z udźwięcznieniem *k > g* (nierazkim w wyrazach dŕwkn.): śla. *drgat' dryá* 'trącać, potrącać, szturehać', 'szarpać, targać', *drgat' sa* 'uderzać się o coś; trącać się, potrącać się' (SSJ, Isačenko SRS), dial. *dergat' : drgat'*, np. *voz drga* (Sipos Bükk-Gebirge, por. Matejčik Novohrad 136);

2. śle. *dŕčati -tm* 'ślizgać się' (tukaŕ *drči* 'tu droga jest śliska'), 'biec, biegać, szybko mknąć' (Po ravnem polju v dir *drčijo*, Pleteršnik, SSKJ), sch. *dŕčati dŕčim* dawne czakaw. XVI—XVII w., a w XIX w. dial. u Chorwatów węgierskich 'biec; dokonywać napadu, najazdu' (RJAZ, także ze starych słowników: Voltidži, Belostonec, Stulić).

dŕcati: ~ czes. *dreat* 'trącać, potrącać', dial. moraw. *dreat* 'uderzać, trącać' (Bartoš DSM), *dreat -ám* 'trącać, szturehać' (Malina Mistfice);

sch. *dŕcati dŕčam* 'szarpać, targać', 'drapać (paznokociami), skrobać' (RSAN, por. Skok ER I 436), bułg. dial. *dŕpŕau* 'szarpać, targać' (BER I 165). ~

Por. czes. dial. *dŕenút -nu* 'uderzyć', *dŕcnút sa* 'uderzyć się', śla. *drenút' -ne* 'uderzyć, szturehać' (SSJ).

Najprawdopodobniej od *dŕti* (zob. *dŕrati*) z rozszerzeniem suf. *-k-*. W poszczególnych wypadkach może się mieszać z *drkati* (zob.).

Persson Beitr. II 859, Berncker SEW 255, Skok ER I 436, Bezłaj ES I 114, Pokorny IEW 210. Co do formy *dŕcati* p. np. Shevelov PS 341. T.Sz.

dŕliti dŕl'ŕ zach. i pld. 'szarpać, rozrywać, targać'

~ czes. *drliti* 'kruszyć, drobić' (Kott I 310);

sch. *dŕljiti dŕljim* 'obnażać się, obnażać ciało, zwykle piersi' (Vuk, RJAZ, RSAN), 'rozpinąć odzież na piersiach' (RSAN), cs. *дрленице* (zapisy:

gen. sg. дрэ́внiца і дрэ́внiца 'zarozumialość, pycha, buta, iactatio' (Miklosich LP, EW 42), bulg. prot. дрѣля се 'klócić się z kimś', dial. np. 'mówić głośno i zaczepnie' (stąd derywowane dial. дрѣт'у 'człowiek klóćliwy, wrzaskliwy', BDial. VIII 121), 'silnie kaszlać', дрѣ'ам 'gryźć, o psie', ironicznie 'jeść żyłaste mięso', дрѣт'ъ съ 'odpowiadać gniewnie', 'robić komuś zarzuty w sposób ordynarny, wymyślać komuś' (BER I 463, Szymański DCzO 106, BDial. VII 39). ~

Por. 1. wskazujące na prapostać *drĵjati*: sla. dial. drĵlat 'klócić się' (Kálal), sch. drĵjati drĵjam (drĵjajū) 'bronować' (też u Vuka) od XVIII w., 'pisać niewyraźnie, gryzmolić, bazgrać' (też u Vuka), 'robić coś niedbale', 'źle, nieumiejętnie grać', 'być w trudnej sytuacji' (RJAZ);

2. tu może należy ze zmianą znaczenia nierządką przy wyrazach ekspresywnych czes. dial. drĵiti sa -lím sa (zejména o ženských) 'vzítí si na sebe naškrobený spodní „fjertúšek” a spodní, aby byla ženská hodně široká' (Malina Mistřice);

3. od tej samej podstawy partie. praet. na -la: czes. dial. drĵlý, stezes. drĵlý 'zwawy, rzeški' (Bartoš DSM, Šimek, Jungmann), sla. dial. drĵlý 'zwawy, zwiczny' (Kálal);

4. może i czes. dial. drle f. pl. 'široké konopné slovácké gatě' (Malina l.c.).

Tu nie należy raczej wbrew autorom ESSM V 222—3 bulg. dial. дрѣпан се 'złócić się' utworzone od tego rdzenia eo sch. dŕiti se 'ts.' (Skok ER I 460—1).

Czasownik ekspresywny z suf. -i- (p. I 53—4) do derti dero. Por. lit. dĵr-lioti : dem. od dĵrti 'zdzierać, np. skórę z owcy' (LKŽod.).

Berneker SEW I 255, Bernard, Ezikovedsko-etnogr. izsledv. v pamet na Romanski, Sofija 1960, 355—6, Skok ER I 440—1, BER I 463, Varbot Etim. 1970 (1972), 79—80, ESSM V 222—3. T.Sz.

dĵnina : pln. też dĵnovina 'zwarty, gęsty splot trawy porastający ziemię, trawnik, murawa; odcięty kawałek trawnika'

dĵnina: ~ pol. od XVIII w. darnina 'kawałek odciętego trawnika, darń; trawnik, murawa' (także dial. np. kasz.-sti. gĵarnina, gĵarnizna, Sychta SK, Lorentz PW);

slc. drnina 'nieuprawiany, zarosnięty dziką roślinnością kawałek ziemi', przestarz. 'opuszczona, porośnięta trawą ziemia, ugór, odlóg' (SSKJ, Pleteršnik);

ros. дерни́на 'murawa, trawnik', 'wycięty kawałek trawnika, darń' (też u Dala; SRNG nie notuje), 'okragły, gęsty krzew w kształcie kępk', ukr. депни́на 'murawa, trawnik', od XVIII w. 'wycięty kawałek trawnika' (dial. też дрѣнына 'zaorany ugór', Leks. Poles'ja 32), brus. дзярніна 'kawałek wyciętego trawnika', dial. дзярніна, дзерніна 'trawnik, murawa', 'pozostawione bez uprawy pole, ugór, odlóg', 'warstwa zaoranej ziemi' (np. Sejaškovič Grodno, Jaškin BHN 58, BMM III 251). ~

dĵnovina: ~ czes. drnovina 'murawa, trawnik, darń';

ros. дерновина = дерни́на (SSRJ, Dal), tu może dial. дерновина bot. 'ukwap dwupienny, Antennaria dioica' (SRNG), brus. dial. дзярновина 'murawa, trawnik, darń; ugór, odlóg' (Jaškin BHN 59 s.v. дзѣран). ~

Coll. od dĵnъ z suf. -ina, -ov-ina (zob. I 120—3, o rozszerzającym elemencie -ov- p. I 96). W.S.

dĵnišće pln. : wsch. dĵnovišće 'miejsce pokryte darnią, darnina, murawa, trawnik', 'miejsce, z którego ściągnięto darń'

d'nišče: ~ pol. dial. kasz.-śl. *gárnišče* 'murawa, trawnik' (Lorentz PW);
ros. *депнище* 'miejsce, z którego ściągnięto darń płastrami', 'murawa,
trawnik, który przeznaczono i przygotowano pod uprawę' (też u Dala;
SRNG nie notuje), brus. dial. NT *Дэпнішча* pole (Mikratap. Bel. 71). ~
d'novišče: ~ ros. *депновіще* = *депнище* (SSRJ, Dal), brus. dial. *дэпновішча*
'ziemia gęsto porośnięta trawą, murawa, trawnik' (Jaškin BИN 59 s.v.
дэпра). ~

Nomina loci od *d'nová*, o suf. *-išče*, *-ov-išče* p. I 95—7.

W.S.

d'niiti zob. **d'novati**

d'no zob. **d'nová**

d'novati d'novuję: pñ. **d'niiti d'n'o** 'pokrywać, okładać coś darnią'

d'novati: ~ pol. dawne (dziś dial.) *darnować -nuję* 'okładać, pokrywać darnią,
darniną' (np. Karłowicz SGP: Tykocin, Szymczak Domaniówek, Tomaszew-
ski GL), por. nowsze liter. i dial. (derywowane od wtórnego *darń*) *darniować*
-nuję 'ts.', dluz. *darnować -nu* 'ts.', czes. *drnovati -nuji* 'ts.' (też dial. np. Kott
Dod. DSM);

śle. *drnováti -nujem* 'usuwać, ściągać z oranej ziemi darninę, kawałki darni'
(Pleteršnik);

ros. *депновать -ную* 'okładać, pokrywać darnią' (SSRJ, SIAN, Dal),
ukr. *депнувати -ную* 'ts.', brus. *дэпновать дэпную* 'ts.' ~

d'niiti: ~ czes. *drnití -ním* 'okładać darnią, pokrywać darniną';

ros. od XVII w. *депнить -ню* 'okładać, pokrywać darnią' (także dial.
np. Słovars Urala), w znaczeniu specjalnym 'ściągać sierść ze skóry'. ~

Por. ros. od XVII w. *депнеть -нею* 'gęsto zarastać trawą, pokrywać się
darnią, przekształcać się w darń'.

Denominativa od *d'nová* 1., o budowie p. I 48, 57.

W.S.

d'novina zob. **d'nina**

d'novišče zob. **d'nišče**

d'nová d'nova d'novó 'związany z darnią, zazwyczaj pokryty, obłożony, wyście-
lony darnią, zrobiony z darni, caespiticius'

~ pol. dawne od XVI w. *darnowy* 'zrobiony z darni, związany z darnią',
czes. *drnový* 'ts.', śla. *drnový* 'ts.';

śle. NT *Drnovó* (Bezlej SVI I 156, ES I 115);

strus. XV w. *дрновий* 'związany z darnią, należący do darni' (ros.
dawne XV—XVII w. *дрновой* 'znajdujący się w pełnej, bezwarunkowej
własności', SRJ XI—XVII), ros. *дрновыи* (dawne od XVII w., dziś też dial.
депновой, деповой) 'związany z darnią, pokryty, wyściełony, obłożony darnią'
(SSRJ, SRJ XI—XVII, SRNG), ukr. *депновий* 'pokryty, wyściełony darnią',
brus. *дэпновы* 'związany z darnią, obłożony darnią', *дэпнавы* 'zrobiony
z darni, pokryty, wyściełony darnią' (TSBM). ~

Por. 1. śle. *drnovit -ta -to* 'pokryty darnią, rasig' (Pleteršnik);

2. pol. od XVIII w. *darniowy* 'związany z darnią, pokryty darnią, zrobiony
z darni'; strus. XV w. *дрновий* 'ts.' (Srezn.).

Adi. od *d'nová* 1. z suf. *-ová*.

W.S.

dŕnovŕje zob. dŕnŕje

dŕnŕ 1. *dŕna* : pln. *dŕno* 'odecięty kawalek, płat trawnika wraz z ziemią', 'ziemia porośla gęstym splotem traw, murawa, trawnik, caespes', wsch. 'dami stawiana na głowie jako symbol prawdy przy przysiędze' (stąd wtórnie 'przysięga') *dŕnŕ*: ~ stpol. od XV w. *dŕn -nu* 'ziemia porośla gęstym splotem traw, murawa, trawnik; odecięty kawalek, płat ziemi wraz z trawą i korzonkami. odecięty płat trawnika' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dziś dial. też *darn* : *dorn* : *dern* 'ts.' (np. Karłowicz SGP, Gruchmanowa Kramska 10. 110, 115), dłuż. *dern -na* 'trawnik, murawa; odecięty kawalek trawnika' (także dial., Sorb. SA II 119), w znaczeniu specjalnym 'szczyt dachu zrobiony z rozłożonych kawałków trawnika', *derny* pl. 'murawa, trawnik', głuż. *dorn -na* (dial. *dern -na*) 'murawa, trawnik; odecięty kawalek trawnika' (Zeman, Pfuhl, Sorb. SA l. e., Michalk Neustadt), czes. *drn -nu* (stezes. od XIII w. też *drn -na*) 'odecięty kawalek trawnika; trawnik, murawa' (w znaczeniu specjalnym 'gęsty i spoisty porost trawy'), 'duża ilość, mnóstwo' : jahod bylo jako *drnu*, letos je ovocŕ jak *drnu* (Pfir. slov., Bartoš DSM, Svĕrák Karlovice), z czes. slŕ. książk. *drn -nu* 'trawnik, murawa; odecięty kawalek trawnika', u Kálala *drn* 'ts.';

slŕ. *dŕn dŕna* 'trawnik, murawa; odecięty kawalek trawnika' (Pleterŕnik, wg SSKJ dawne *dŕn -na* 'ts. '), sch. wyjątkowe *drn* m. 'skala w morzu, scopulus' (Belostenec), bułg. dial. *дрѣн, дѣри, дрѣн, дѣрен* m. 'kawalek, gruda, bryła zwłaszcza ziemi lub sera', 'odecięty kawalek ziemi z trawą, wycięty kawalek trawnika' (np. BTR, RROD, Gerov, JIBE IV 221, BDial. I 81: Strandža, II 154: Rodopy, V 67, VI 24);

rus.-cs. *дрѣнь* m. 'odecięty kawalek trawnika' (Miklosich LP), strus. od XI—XII w. *дрѣнь, дрѣнь, дрѣнь* m. 'odecięty płat trawnika używany przy niektórych obrzędach jako symbol prawdy, np. przy składaniu przysięgi': *оѣ же дрѣнь ... на глаѣхъ повладѣи, присягоу творитѣ, 'przysięga': аѣе сѣ дастъ челоѣкъ или жѣнщина чѣшина верѣмени, дрѣнь сѣу не вѣдоѣт, а поѣдетъ проѣу* (Sĕtj XI—XVII, Srezn.), ros. *dĕrn -na* (dial. też *dĕren* : *dĕren -na*, po zaniku wygłosowego *-n*: *dĕp -pa* : *-pu*) 'murawa, trawnik', 'odecięty kawalek trawnika używany np. do krycia dachu', dial. także 'korzenie roślin, kawałki ziemi z trawą ściągane z pola bronami; ugór, odlóg' (np. SRNG, Dal, Slovarŕ Urala, SRSO, Ivanova Sl. Podmoskovŕja), ukr. *dĕren -ru* (dawne od XVI w. *dĕrnŕ* m., Tymĕenko, Slavynecŕkyj Leks.) 'murawa, trawnik; odecięty kawalek trawnika', brus. *dĕran -ru* 'wierzchnia warstwa ziemi poprzerastana korzeniami trawy; trawnik, murawa; odecięty kawalek trawnika', dial. także *dĕren* m. 'ts.', 'pole zaroŕnięte trawą; rządek np. ziemniaków do okopywania. oplewiania; bruzda' (Jaŕkin BĕN 59). ~

dŕno : ~ pol. dial. *darno, ŕarno*, pl. t. *ŕarna* 'murawa, trawnik, darnina' (Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXI 216, Nitsch WP III 97, Lorentz PW, AJK XIII cz. II 101—2), kasz. też *zarno* 'suche zielska na kompost' (AJK l. e.), dłuż. dawne, dziś dial. *derno* 'kawalek odeciętego trawnika' (Muka. Fasseke Vetschau; Sorb. SA II 119, tu także pl. *derna*), głuż. dial. wyjątkowe *derno* 'ts.', 'murawa, trawnik' (Sorb. SA l. e.);

ros. dial. *dĕrnŕ* 'odecięty kawalek trawnika; murawa, trawnik; odlóg, ugór' (np. SRNG, SRSO, Slovarŕ Urala, Slovarŕ Kuzbassa, Ivanova Sl. Podmoskovŕja), 'wierzchnia warstwa ziemi gęsto porośla trawą', 'trawa z korzeniami oczyszczonymi z ziemi' (ESSM V 224—5), ukr. dawne, dziś dial.

poleskie *depuó* 'murawa, trawnik; odecięty kawałek trawnika; ugór, odlóg' (Tymčenko: XVII w., Leks. Polesja 98), brus. dial. *дзярнó*, pl. *dz'órna* 'murawa, trawnik; odecięty kawałek trawnika; ugór, odlóg' (Leks. Polesja 98, Sejaškovič Grodno, Jaškin BEN 59, Nar. leks. 107, ŽS 9, Jurčanka Mscisl.). ~

Por. pol. dial. *darna* (*dárna*, kasz.-śl. też *z'arna*, *zarna*) 'murawa, trawnik; odecięty kawałek trawnika, płat ziemi z trawą np. wyorany na łące' (np. Karłowicz SGP, Dejna RKJŁ XXI 216, Szymczak Domańcewec, Tomaszewski GŁ, Maciejowski Chełm.-dobrz. 31, Górnowiec Malbork, Nitsch WF III 75), kasz. także 'pole, ziemia porośnięta perzem trudna do orania', 'korzenie, trawa, zielsko; pęki trawy; kępa; liście zgrabione w lesie; najgorsza trawa' (AJK l. c., Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. dial. wyjątkowe *derny* pl. 'murawa, trawnik; odecięty kawałek trawnika' (Sorh. SA II 119), śla. u Kálala *drnka* 'murawa, trawnik'; ukr. dial. *депна́*, *де́рна* 'murawa, trawnik; odecięty kawałek trawnika' (Lysenko SPH).

Substantywowane partic. praet. pass., ie. *d_ž-no-*, do *der-*, psł. *derati derq* (zob.). W związku z tym alternacja rodzajów (por. niżej fakty germańskie). Dokładne odpowiedniki ie.: stind. *dírna-* 'rozdarty, rozłupany', cymr. *darn* 'kawałek, część', najprawdopodobniej też stwniem. *zorn* n. (śrwniem. także m.) 'wściekłość, gniew, obraza, kłótnia, spór', niem. *Zorn* 'wściekłość, złość' (pierwotnie 'rozłam, rozdarcie', co do rozwoju znaczenia por. ros. *раздор* 'waśń, niezgoda, niesnaski' < *'rozdarcie': *orz-derati* : *orz-derli*, p. *derati derq*). Pierwotne znaczenie 'oddarty (kawałek murawy, trawnika)' > 'murawa, trawnik'. Ślady pierwotnego znaczenia widoczne jeszcze w bułg. i sch. (por. należące tu lit. *dirli* 'zdzierać, kopać darni'). O używaniu darni i w ogóle ziemi przy przysiędze p. Schneeweis Zeitschrift für Phonetik r. 1952 s. 345, Brückner AsPh XXXIX s. 2 uwaga 1, Moszyński KLS² II 1, s. 512.

Berneker SEW I 256, Doroszewski PF XV 2, 426 (dopatrywał się tu pierwotnej skonkretyzowanej nazwy czynności), Brückner SE 85, Sławski SE I 138, SP I 115, Vasmer REW I 343—4, Machek ES² 128, BER I 437, Bezlaj ES I 115, ESSM V 225, Mayrhofer KEWA II 47, Kluge EW¹⁹ 891, Pokorny IEW 208. — Solmsen KZ XXXV 474—6 łączył z lac. *frōns frondis* 'liść, listowie, gałęzie'. Nie widać podstaw. O niejasnym etymologicznie wyrazie łacińskim p. Maillet DEL² 454, Walde-Hofmann I 550—1.

W.S. — F.S.

динъ 2. *d_žina d_žino* wsch. 'związany z przysięgą, dotyczący przysięgi, uwierzytelniony przysięgą'

~ strus. XIV—XV w. *дѣрнѣнѣ*, *дѣрнѣнѣ*: *грамота дѣрнѣнѣ* 'dokument dający prawo do pełnej, bezwarunkowej i trwałej własności do czegoś' (Srezn., SRJ XI—XVII). ~

Por. 1. bliskie znaczeniowo strus. XV w. *дѣрнѣнѣ* (z sekundarnym *-t-* adideowanym drogą etymologii ludowej do strus. XV—XVI w. *дѣрнѣ* 'zapomnienie, niepamięć; zaprzestanie, koniec', SRJ XI—XVII): *грамота дѣрнѣнѣ* (= subst. *дѣрнѣнѣ*) 'dokument potwierdzający ostateczność i stałość jakiegoś aktu, pełnię i stałość własności do czegoś' (Srezn., SRJ XI—XVII);

2. strus. XVI w. *дѣрнѣ* f. 'pełna, bezwarunkowa własność' (SRJ XI—XVII).

Adi. od subst. *d_žina* 1. w znaczeniu 'przysięga' (zob.), pierwotne znaczenie '(gramota) uwierzytelniająca przysięgę', o tego typu archaicznych formacjach adiektywnych na *-o-* p. Taszycki PSS III 51—4.

Vasmer REW I 344.

F.S.

dĵnĵje : dĵnovĵje 'kawalki odciętego trawnika, kawalki ziemi z trawą', 'murawa, trawnik, darnina'

dĵnĵje: ~ pol. dawne od XV w. (dziś dial.) *darnie* n. 'kawalki odciętego trawnika albo trawnik' (Słownik stpol., SP XVI IBL; u L. też *darnie* kopię 'kopię, ryję, zdzieram darń', *darnie* ziemne 'torf, bryły ziemi nadające się do palenia'), dłuż. wyjątkowe *derne* n. coll. (zazwyczaj pl. *derny, derna*) 'kawalki odciętego trawnika; trawnik, murawa' (Sorb. SA II m. 119), czes. dial. *drní* n. (stezes. od XIII w. *drnie* n.) coll. do *drn*, 'kawalki odciętego trawnika; trawnik, murawa' (Přír. slov., SSJČ), por. je tu jablek jak *drňa*, je tam sliv jag *drňa* 'dużo, mnóstwo jablek, śliwek' (Horečka Trenštát, Lanuprecht Opava);

śle. *drnje* coll. 'kawalki odciętego trawnika; kawalki ziemi wraz z trawą na zaoranym polu' (Pleteršnik), dial. też 'zlepione liście ubite deszczem' (Tominec Črni vrh: *dărne*), sch. NM *Drnje* n. od XVIII w. (RJAZ: wieś w Chorwacji koło Kopriwnicy);

ros. dial. *дёрње* n. 'kawalki odciętego trawnika; trawnik, murawa' (SRNG), ukr. dial. *дёрне* coll. 'ts.' (Zel.). ~

Por. sekundarne derywaty wsteczne od *dĵnĵje*, choć znaczenie 'ugór, odlóg' sugerowałoby możliwość skonkretyzowanego abstractum na -b od pierwotnego partie. praet. pass. *dĵns*, będącego podstawą subst. *dĵns*: 1a. pol. *darń* f. 'gęsty, zwarty splot traw wraz z ziemią, stanowiący łąki albo pastwiska; odcięty kawałek trawnika' od XV w. (też dial., up. Karłowicz SGP, Zaręba Niepolomice), 'gęsty splot roślin (nie traw) tworzących ściśłą powierzchnię na ziemi lub wodzie', śla. dial. *drn -ni* f. 'kawałek odciętego trawnika z ziemią' (Matejčik Novohrad 101); ukr. dial. *дурні* pl. 'kawalki odciętego trawnika' (Kmit Bojk.), brus. dial. *дрнь* 'trawnik, murawa; ugór, odlóg' (Jaškin BHN 59);

b. wtórny temat na -ja: pol. dial. *darnia, dărnia* 'trawnik, murawa; odcięty kawałek trawnika' (SJP PAN, Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXI 210, Mazur Bilgoraj, AJK XIII 607, cz. II 101—2), śla. u Kálala *darňa* 'cegła darniowa'; ukr. dial. *дурня, дёрња* 'kawałek odciętego trawnika' (Hrinčenko, Kmit Bojk.);

2. wtórnie powstałe m.: pol. dawne od XVI w. *darń -rnia* : *-rniu* (dziś dial. *dareń* : *dăr -rňa*) 'trawnik, murawa; odcięty kawałek trawnika' (SJP PAN, SP XVI IBL, Karłowicz SGP, Kucala PSM 32); bułg. dial. *дрин'е* m. pl. 'kawalki sera' (Mladenov Trakija); ros. dial. *дурнь* : *дёрень* : *дёрень -рня* 'trawnik, murawa; ugór, odlóg' (SRNG, Opyt Dop.), por. *дёрень* пахать 'orać ugór' (SRNG).

dĵnovĵje: ~ czes. *drnovi* 'kawalki odciętego trawnika, darnie' (SSJČ, Přír. slov.);

śle. *drnôvje* = *drnje* (Pleteršnik);

ros. dial. *дёрновье* n. coll. 'darnio, kawalki odciętego trawnika' (SRNG: Smoleńsk), brus. dial. *дэрновье* 'pole zarośnięte trawą pozostawione bez uprawy; ugór, odlóg' (Jašseeŭ Bjalyničy, Jaškin BHN 58 s.v. *дзернінэ*). ~

Coll. do *dĵns*, o suf. -*vje*, -*ov-vje* p. I 85—6, 96 (tu także o oboczności -*vje* : -*ov-vje*).

Zob. *dĵnĵina* : *dĵnovina*.

W.S.

dĵsati dĵsajo : dĵskati *dĵskajo* pld. 'szarpać, targać, drzeć; drupać, skrobać', 'przesuwać (się) po czymś gładkim, ślizgać się'

d'šati: ~ slc. *dšati dšam*: -šem 'przesuwać np. ręką po czymś' (roka je v temi dšala po vratih 'ręka w ciemności przesuwala się po drzwiach'), 'wlec się, powłóczyć nogami', 'trzeć, skrobać, drapać', *dšati se* 'ślizgać się' (SSKJ, Pleteršnik; też dial., 'Tomúnee Črni vrh), sch. dial. *dšati* 'ślizgać się' (ZNŽO XXXIX 390), *dšati -ām* 'trząść, potrząsać kimś lub czymś', 'trząść jakąś częścią ciała; trząść się przy chodzeniu' (RSAN; może z pierwotnego 'szarpać, targać'), 'zbijać, ubijać sukno', 'prać lutowane konopie' (RSAN), bulg. dial. *dšcam, dšcam* 'ciągnąć; chwycić zębami, szarpać, gryźć, kąsać, o psie' (BDial. I 247, II 76, BER I 438, 464);

tu też zapewne: czes. *dšati -ām* w przykładzie: jašá, *dšá* jako bujny konik (Jungmann); znaczenie niezbyt jasne. ~

Por. 1. slc. *dšeti -im* 'przesuwać się po czymś, np. po gładkiej powierzchni, ślizgać się', *dšti* 'jest ślisko' (Pleteršnik);

2. ukr. *dšuc!* interi. na oznaczenie kołistego, wirowego ruchu (Smal' Stocłkij Sl V 31).

d'škati: ~ slc. *dškatl -am* (: *dškatl se*) 'ślizgać się' (już w XVII w. *dškatl* po lodu, Bezljaj ES I 117), 'szelaścić' (Pleteršnik), bulg. dial. *dšckam* 'szarpać, targać' (Gerov Dop.), 'uderzać nożem po obtluczonych konopiach w celu zerwania paździerzy' (BDial. III 61), 'prać kilim przez uderzanie o powierzchnię wody, przez silne potrząsanie, uderzanie, bicie' (RBKE, też dial., np. Ivanov SNU XXXVIII 111, Sb. BAN XXXIV 382), też 'uciekać' (Gerov Dop.). ~

Por. slc. *dšketáti -clám*: -člem 'ślizgać się po lodzie', 'szelaścić' (Pleteršnik).

Derywaty ekspresywne, intensiva do *derq dšati* (zob.), o budowie zob. 50—1. Por. *dšati*: *dškatl*.

Zob. też *d'štiti, d'škati*.

W.S. — T.Sz. — F.S.

d'škati zob. *d'šati*

d'štiti d'šćq pld. 'szarpać, targać; uderzać, bić'

~ bulg. dial. *dšćmja -tuu*: *dšćmá* aor. *dšćmúx* 'prać w rzece płótno, kilimy, odzież itp., przez uderzanie nimi o powierzchnię wody i silne trzepanie w powietrzu', 'bić', 'obrabiać len przez bicie, miedlenie' (RBKE, Gerov, SNU XXXI 260, BDial. I 81, II 316, III 298, IV 199, V 18, VII 36, IX 242), *dšćmum ce* 'silnie się drapać' (BER I 439). ~

Por. bulg. dial. *dšćma* 'folusz' (stąd rum. *dšstá* 'ts.', BER I 439, Ciornescu DER 293, Mladenov BTR).

Derywat ekspresywny do *derq dšati* (zob.), por. *d'šati*: *d'škati*. O budowie p. I 53 (tu też o stosunku do *d'škati*). F.S.

d'šty d'štave 'piasek; żwir'

~ slc. dial. *dštev -stva* m. 'kalcyt, węglan wapnia, krystaliczny wapień naciekowy', 'piasek do czyszczenia naczyń' (Pleteršnik, Badjura LjG 159, Bezljaj ES I 117), sch. dial. *dšstva*: *dšsta* i *dšst* f. 'rodzaj drobnego wapienia używanego w garnearstwie jako domieszka do gliny', 'minerał krystaliczny' (RSAN, ČDL);

stros. XVII w. *dšecsa* i *dšecmsa* 'gruby piasek, żwir', w XVII w. *dšecmsa* też 'płytkie miejsce, mielizna przybrzeżna; mielizna w rzece' (SRJ XI—XVII), ros. *dšecá* 'drobny żwir, gruby piasek, powstały np. w procesie wietrzenia skał', dial. 'piaszczysta mielizna w rzece; piaszczysta plaża' (w podobnych

znaczeniach: *dpečá* 'drobny żwir', 'łagodny brzeg pokryty kamieniami', *dpešá* 'gruby piasek'), *dpecaá* także 'grube opilki z żelaza; drobne ścinki blachy', 'czerwony piaskowiec', 'pozostałości po obróbce lnu, paździerz' (SRNG; może tu należy i *dpecaá* 'coś, co przypomina drewno, słoje drewna'), *dpečmá* 'drobny żwir', 'drobny kamień, używany do czyszczenia naczyń', *dpečmsá* 'ts.' (Dal, SRNG, SRSO Dop.);

tu także należy z suf. *-astro*: pol. dawne XVI—XVIII w. *działstwo* 'gruboziarnisty piasek, piasek z kamykami, żwir' i dalej sekundarnie zmienione: stpol. XV w. *dźciarstwo* 'gruby piasek, żwir' (-w- pod wpływem suf. *-astro*), także, niezupełnie jasne, *drzastwo* (: *drząstwo*) XV—XVI w. 'gruboziarnisty piasek z kamykami; drobne kamyki, żwir'. ~

Por. 1. sł. *dřstelj* m. i *dřsten* m. 'żwir' (Pleteršnik), ros. dial. *dpečá* 'rodzaj białego kamienia, używanego na kamienie młyńskie' (SRNG);

2. stczes. XV w. *drst* -ti f. 'śmieci';

3. wskazujące na postać *dřst-ana*: stczes. *drstný* od XIV w., czes. *drsný* 'szorstki, mający grubą, nierówną powierzchnię', sla. *drsný* 'ts.', 'surowy', 'chłodny, nieprzyjemny', czes. *drsniti* 'czynić powierzchnię nierówną, szorstką';

4. ros. dial. *dpecašnoŭ* камень 'piaskowiec' (Melničenko Jaroslavl).

Do *dřti* (p. *dřtati* *děre*) z suf. *-sty* (pokrewnym z *-ty*, pierwotny temat na *-ū-*), o ruchomym *-s-* p. II 40. Zerwanie związku semantycznego z podstawowym czasownikiem spowodowało szereg zmian i wykołajeń wyrazu w poszczególnych językach. Możliwa też kontaminacja z innymi synonimicznymi wyrazami (*gvřsta*, *zvřsta*).

Brückner SE 668, Skok ER I 445, Berneker SEW I 256, Bezłaj ES I 117, ESSM V 226. T.Sz. — F.S.

díti zob. **dřtati**

dřtina 1. 'coś oderwanego od całości, coś rozdrobnionego (np. coll. opilki, trociny); kawałek, odłamek'

~ czes. *řtina* (zazwyczaj pl. *řtiny*) 'trocina, trociny; rozdrobniona rzecz, drobne kawałki czegoś' (dial. 'trociny, trocina', Svěrák Brno; 'okruszyna, okruh, okruhy np. chleba', Kubín Kladsko), tu może 'człowiek niskiego wzrostu', dial. też *řtinky* pl. 'tarte ciasto' (Bartoš DSM: walskie), sla. *řtina* (z odesłaniem do *řvina*) 'rozdrobniona masa, np. opilki kamienne, trociny';

sł. dial. *řtina* 'kruszyna, okruszyna, okruh', 'odłamek, kawałek' (Pleteršnik: prokm., Pohorje, wsch. Styria), *řtine* pl. 'trociny';

ros. dial. *děpmína* 'darú, darnina' (SRNG). ~

Por. bliskoznaczne formacje z suf. *-ica*: ros. dawne od XVI w. *děpmuica* 'łata, listewka, dranica, cienka deszczulka do krycia dachu' (SRJ XI—XVII, Poppe Mat., Słovarь CSRJ), ukr. *děpmuś* 'dranica; deska' (Hrinčenko).

Od *dřtě* z suf. *-ina* w funkcji strukturalnej (p. I 122).

Zob. *dřtě*.

W.S.

dřtina 2. pld. 'człowiek słaby, stary, zniechęcony; słabe, zniechęcone zwierzę'

~ sch. *řtina* 'człowiek stary, słaby, zniechęcony', 'zwierzę słabe, zniechęcone, zwłaszcza koń, szkap' (dial. 'chabeta, szkap', RJAZ, Vuk: Srijem, Sławonia), 'trup zwierzęcia, padlina' (RSAN), 'ziemia słaba, nieurodzajna' (RMat.), bułg. dial. *děpmuná* 'starość' (Mladenov BTR, Gerov Dop.,

BER I 465: Тырново), por. *dpiménuca*, *dpiménuca* 'stara kobieta, staruszka' (BDial. III 61: Ichtiman, VIII 121: Karlowo), maced. *dpimua* pot. 'kobieta stara, zaniedbana, zniecierpliwiona', ~

Por. bliskoznaczne formacje z suf. *-ica*: bulg. *dpimúca* 'człowiek słaby, zniecierpliwiony fizycznie, starzec', dial. też *dpimúca*, *dpimúca* 'ts.', 'kobieta stara, zniecierpliwiona, staruszka', 'kobieta dojrzała, rozumna' (Mladenov BTR, Gerov, RR0D, BER I 465).

Od *dítě* adi. (< *dítě* partic. praet. pass. do *derti dserq*, *dserati dserq* : *dítě*, zob.) z suf. *-ina* w funkcji substantywizującej (p. I 120—1). W.S.

dítě *dítě dítě* partic. praet. pass. do *dserq dserati*, *dserq derti* : *dítě*

~ pol. *darły* od XIV w., już stpol. XIV—XVI w. 'oblupiony, cięty, szczepany', np. *darły* jedwab 'nieci jedwabne uzyskane ze sprucia tkaniny', *darły* krupy 'jakiś rodzaj kaszy', *darły* drzewo 'szczapa' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dial. np. u Karłowicza *darły* dyszel 'dyszel rozlupany w osadzie na kształt śnie' (SGP: Lubelskie), kasz. *żarły* 'darły' (Ramult), por. *po-żarły* 'podarły' (Sychta SK):

sle. *odrt*, *predrt* partic. praet. pass. od *odrtěti*, *predrtěti*, sch. *drt* partic. praet. pass. od *dserati*, *drtěti*, bulg. *dpim* 'stary, zniecierpliwiony; zużyty' (BER I 465);

rus.-cs. *облупленъ* 'oblupiony' (Vaillant GO III 211), ukr. *дѣпму* 'przebiegły' (Berneker SEW I 257). ~

Por. formy sekundarne: 1. gluź. *drěty* 'oblupiony, podarły, rozdarty': *derti dserq*;

2. sla. *dratj* partic. praet. pass. od *drat'*, ros. dial. *дрѣмунъ* 'podarły, poszarpany, znoszony' (SRNG), brus. dial. *дрѣмунъ* 'zdarty, polupany, podarły; zbity' (Nosovič) : *dserati dserq*.

Kontynuuje ie. *drta-*, bsl. *dirta-*. Dokładne odpowiedniki: lit. dial. *dirtas* 'oblupiany', partic. praet. pass. do *dirtė* (Kuryłowicz AI 219), stind. *drti-* = awest. *drtata-* 'rozlupany, rozszczepony', gr. *δρτρός*, *δρτρός* 'oblupiany'.

Berneker SEW I 257, Trautmann BSW 52, Pokorny IEW 206. W.S.

dítě f. 'darcie, rozrywanie', 'coś rozdrobnionego, potłuczonego, startego' np. otręby, opilki, trociny', wsch. 'karczowisko'

~ czes. *drt -ti* (dawne od XV w. *drt' -ti*, Gebauer Sl., Novák SIIIus, Jungmann) 'rozdrobniona, pokawałkowana masa, coś potłuczonego, rozbitego na kawałki; drobno cząstki czegoś; zwietrzała skała' (u Jungmanna 'opilki kamienia, trociny'), sla. *drt' -ti* 'rozdrobniona, pokawałkowana masa, coś potłuczonego, rozdrobnionego', dial. 'żwir do wysypywania drogi' (Matejčík Novohrad 82);

sch. *drt* f. rzadko 'starość', 'człowiek zniecierpliwiony, nędzny, słaby' (RSAN);

strus. dawne XV—XVI w. *дрѣтѣ* f. 'zapomnienie, niepamięć; zaprzestanie, zakończenie, koniec' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. dial. *дрѣтѣ* f. 'grubo zmielone ziarno, otręby, ospa używane do karmienia bydła; odpadki przy obróbce ziarna na krupę, łuski np. jęczmienia, geyki, owsa', 'rozorane karczowisko z resztkami pni; łąka, pastwisko, trawa do koszenia na karczowisku' (SSRJ, Dal, SRNG), pl. *drępmo -mo* 'krzewy rosnące na ściernisku' (SRNG, Opyt Dop.), ukr. *дрѣтѣ* f. 'grubo zmielone ziarno, otręby używane do karmienia bydła', brus. dial. *дрѣтѣ* f. 'karczowisko; ziemia przygotowana pod uprawę, nowina' (Jaškin BHN 53), zazwyczaj NT *дрѣтѣ*, *дрѣтѣ* f., pl. *drępmi* uroczysko (Mikratap. Bel. 73, 80). ~

Por. ros. dawne XVI w. дерто, дерто coll. 'cienkie deseczki, drancice' (SRJ XI—XVII), ros. dial. *депмѣ* n. coll. 'ts.' (SRNG, Opyt), brus. dial. *дэпуѣ* n. pastwisko i zarośla (Mikratap. Bel. 73).

Pierwotny derywat prymarny (nomen actionis > nomen acti) od *derati dero*, *derti dero*: *dǫti* z suf. *-ts* (p. II 43—4). Najbliższe odpowiedniki ie.: stind. *dǫti-h* m. 'miech skórzany', gr. późne *δέρσις* f. 'zdzieranie skóry', goe. *gataur-ps* 'zburzenie, zniszczenie'. Na możliwą derywację od *dǫts* (partic. praet. pass. do *derati*, *derti*: *dǫti*) wskazują sch. *drt* f. oraz ros. dawne (dziś dial.) *депмѣ* n. coll. i brus. dial. *дэпуѣ* n. Strus. termin prawny дерто 'zaponnienie, niepamięć' (por. czes. *v drt* 'do końca', *na drt*, *drtem* 'zupełnie, całkiem') motywowany strus. verbum *но-драти* 'podarszy uczynić dokument nieważnym z punktu widzenia prawnego', p. G. Jacobsson Etim. 1964, 24—6, Wichmann Měl. Mikkola 345—7.

Berneker SEW I 257, ESSM V 227, Vasmer REW I 344, Trautmann BSW 52, Mayrhofer KEWA II 59.

Zob. *dǫtina*, *padǫts*.

W.S.

dǫva f. (dǫvъ f. ?) wsch. 'karczowisko, nowina, miejsce wytrzebione, wykarczowane pod uprawę, kawałek pola uprawnego uzyskany przez wytrzebienie, wykarczowanie lasu, zarośli'

Na wyraz ten zdają się wskazywać: 1. ros. dial. *депекѣ* pl. 'miejsce w lesie wykarczowane pod uprawę, karczowisko' (Dal, SRNG: Rianzań);

2. strus. adv. *соудерекѣ*, *соудерекѣшо*, *соудерекѣ* 'przyległe, sąsiednio, graniczące', adi. *соудерекѣшым* 'graniczący, wspólny', może też ros. NW *Судедео* (o budowie zob. Boryś PI 135);

3. psł. dial. wsch. *dǫvna*: *dǫvna'a* (zob. *dǫvna*).

Odpierwiastkowy derywat z suf. *-va* czy *-vъ* do *dero derti*, por. *derti*: *derati zem'o* (*člino*, *novino*) o 'kopaniu, rozrywaniu ziemi, nowiny', *derz*: *dǫts* 'darcie': 'karczowisko, nowina'. Dokładny odpowiednik: lit. *dėvė* 'orna ziemia, pole uprawne, rola; zagon, działka ziemi' = łot. *dēva* 'pole zasiane, uprawne, łan zboża' (: *drava* 'ts., odlóg', co do budowy pierwiastka por. *dero*: *drava*), o odpowiednikach bałt. zob. Fraenkel LEW 97, Mühlenbach I 470, 505, Trautmann BSW 56. — O sekundarnym pełnogłosie p. *dǫvna*.

W.B. — F.S.

dǫviti dǫv'o 'pędzić, biec, gnać, gonić' (też trans.)

~ sło. *drviti -im* przestarz. 'pędzić, gonić, gnać' (*drviti tatove*), intrans. 'szybko biec, pędzić' (*drviti za vozom*; vlak *drvi* proti postaji), *drviti -im* 'pędzić, gnać kogoś, coś' (vihar *drvi* valove), intrans. 'pędzić szybko, jechać' (jezdeci so *drvili* od kočē proti južni strani), *drviti se*, np. *drviti se* proti komu 'nacierać na kogoś, atakować kogoś', *drviti se* za kom 'pędzić, gonić za kimś', *drviti se* 'o popędzie płciowym zwierząt' (co do rozwoju tego znaczenia por. np. sch. *gōniti se* też 'o popędzie płciowym u zająca'). ~

Por. 1. sło. nowsze (tak Bezlaj EŠ I 118) *drveti -im* intrans. 'gnąć, biec, pędzić' (*drveti* na konju; *drvi* kakor vihar), 'przybliżać się szybko do czego złego' (*drveti v nesrečo*, SSKJ);

2. sło. dial. doleńskie ekspresywne derywaty *drvajsati*, *drvajsati* 'pędzić konie';

3. sło. dial. *drviš* m. np. vriš in *drviš* 'der Sturm' (Pleteršnik), 'wiatr' (Bezlaj l.c.).

Może ślad ie. rdzenia *dreu-* (< *der-*) 'biec': stind. *drúratl* 'biegnie, śpieszy', partic. praes. *drávant-* 'biegnący, śpieszący, płynący', stąd *dravanti* f. 'rzeka'.

Tu prawdopodobnie należą także stare NW: pol. *Drwęca* dopływ Wisły (dial. *Drivynca*, *Dryryuca*, *Drzynca*, Nitsch MPKJ III 359) i *Drwęca* dopływ Pasarii (Rozwadowski Studia 61—71), por. może też NW *Drivina* (Hydronimia Wisły 16—17), także NW *Drawa* dopływ Noteci (znane w źródłach od XIII w., Rozwadowski o.c. 68; według Pokornego IEW 205 z iliryjskiego) i *Drava* dopływ Dunaju (Bezlej SVI I 150—2).

Bezlej ES I 118, Pokorny IEW 205, Mayrhofer KEWA II 73. T.Sz.

dívь zob. **díva**

d'ivna : **d'ivn'a** wsch. 'karczowisko, nowina, miejsce wytrzebione, wykarczowane pod uprawę, miejsce, gdzie znajdują się kawałki uprawnego pola uzyskanego przez trzebienie, karczowanie', 'ziemia orna', może też 'sadyba, gospodarstwo rolne na karczowisku'

~ strus. *деревня* (gen. pl. XVI w. *деревень*) 'trzebione, oczyszczone z lasu i zarośli miejsce na pole; pole orne; działka ziemi, posiadłość' (np. pln. XVI w. *пахаты деревню* 'obrabiać, uprawiać ziemię', *поухата деревня* 'opuszczona działka ziemi uprawnej'), 'gospodarstwo rolne, budynki mieszkalne i gospodarze wraz z przynależną ziemią uprawną, łąkami, lasami, sadyba (często stanowiąca samodzielną osadę)' (zob. Potebnja RFV V 127—9, Derjagin Sb. Borkovskij 118—23: tu też o wyparciu w dial. pln.-rus. synonimicznego psł. *selo*), nowsze 'osada wiejska, osada rolnicza, wieś', ros. *деревня* (dial. gen. pl. *деревен* : *деревён*) 'wieś, osada rolnicza', dial. 'osada rolnicza złożona z większej ilości gospodarstw, bez cerkwi', pln. 'ziemia uprawna i inne użytki rolne; pole, rola; opuszczone pole', 'gmina wiejska' (Opyt, SRNG), ukr. u Żel. *деревня* = *selo* (chyba z ros., p. Berneker SEW I 186), ale już w XV w. 'osiedle' (Тимченко; z ukr.: pol. XVI—XVII w. *derewnia* 'wieś', Brückner SE 87, 643), dial. poleskie 'niewielka wieś bez cerkwi; wieś, w której dawniej mieszkali chłopci nie odrabiający pańszczyzny, lecz płacący czynsz za ziemię' (Lysenko SPH), brus. dial. *дзярэўня* 'niewielka osada wiejska bez cerkwi i dworu, wioska', 'centrum wsi', 'osobna sadyba chłopska oddalona od wsi lub w lesie', dawne 'osada w lesie na karczowisku' (Jaškin BHN 59—60, też Bjałkevič Mohylew, Sejaškovič Grodno), poleskie *дзёрэўн'а* 'niewielka wioska bez cerkwi; wieś, w której dawniej żyli chłopci nie odrabiający pańszczyzny' (Leks. Polesja 134). ~

Do *d'iva* (zob.), najprawdopodobniej urzeczownikowane adi. *d'ivnъ*, *d'ivn'ь*, por. lit. *dīviniš* : *dirvinis* 'żyjący, rosnący na polu, polny; odpowiedni do orania pola'. Przejście do nominów loci na *-v'n'a* (zob. I 138—9) sekundarne. — Pełnogłos sekundarny, por. ros. *верёвка*, ukr. *веревка* : psł. *v'vь*, lit. *virvė*. — Pierwotne znaczenie zapewne 'karczowisko, miejsce, gdzie znajdują się kawałki uprawnego pola uzyskanego przez trzebienie, karczowanie; pole uprawne, ziemia orna', wtórnie 'działki ziemi ornej wraz z innymi użytkami rolnymi, budynkami gospodarczymi i mieszkalnymi, gospodarstwo rolne, sadyba (niekiedy stanowiąca jednocześnie małą osadę)' > 'mała osada rolnicza złożona z jednego lub więcej gospodarstw rolnych'. — W dialektach ros. i ukr. spotyka się też znaczenie 'dom drewniany' (< 'pojedyncze osiedle?') zaliczane tu przez Potebnię RFV V 128, zob. *derewn'a*.

Potebnja RFV V 127—9, Jagić AslPh VII 481, Obnorskij Izv. XXX 483—4, Vasmer REW I 341—2. W.B — F.S.

dívьna zob. dívьna

dǫzati 1. zob. dǫgati

dǫzati 2. *dǫzaju* (*dǫzǫ?*) 'śmieć, ośmielać się, zdobywać się na odwagę, mieć odwagę, audere'

~ stczes. od XV w. *drzati drzaju drzās* 'śmieć, ośmielać się, mieć odwagę' (Gebauer Sl.);

sch. przestarz. *drzati -zām* (dawne *drzati*) 'śmieć, ośmielać się, mieć odwagę' (RSAN, wg RJAZ książk. i cerk.), *drzati se* 'ts.' (RSAN), sch. *дрѣзати* (: *дрѣзати*) -зѣмъ 'być mężnym, odważnym; być ufny, być dobrej myśli; mieć odwagę, ośmielać się' (SJS, HAT: Zogr., Mar., Assem.), bułg. *дрѣзѣ -зѣмѣ* 'śmieć, ośmielać się, mieć odwagę' (też u Gerova);

rus.-cs. *дрѣзати* (*дрѣзати*, *дрѣзати*) -зѣмъ 'śmieć, ośmielać się, mieć odwagę' (Miklosich LP), strus. *дрѣзати*, *дрѣзати*, *дрѣзати*, *дрѣзати*, *дрѣзати* -зѣмъ 'śmieć, ośmielać się, mieć odwagę np. coś zrobić, zwrócić się do kogoś; działać śmiało, odważnie, zdecydowanie' od XI w. (por. XVII w. 'awanturować się, hałasować, pozwalać sobie'), od XIII w. 'mieć nadzieję, spodziewać się czegoś, nabierać otuchy, być przekonanym' (SRJ XI—XVII), ros. *дрѣзѣть -зѣмѣ* 'śmieć, ośmielać się, ważyć się; mieć odwagę, być odważnym, zdobywać się na odwagę' (dawne też 'nabierać otuchy, mieć nadzieję, ufać', SIAN), dawne XVI—XVII w. *дрѣзѣмѣ* 'stosować się; korzystać z czegoś śmiało, odważnie, bez skrępowania' (SRJ XI—XVII), ukr. *дрѣзѣмѣ -зѣмѣ* 'dążyć do czegoś, pragnąć czegoś śmiało, odważnie; postępować śmiało, zdecydowanie', od XV w. 'śmieć, mieć śmiałość, odwagę, ośmielać się', dial. *дрѣзѣмѣ* 'zbierać się, zbierać siły, przychodzić do siebie' (Żel.). ~

Por. 1. strus. *дрѣзѣмѣ : дрѣзѣмѣ -зѣмѣ* 'śmieć, ośmielać się, ważyć się, mieć odwagę';

2. pol. dial. kasz.-sł. *gǫrzec sę gǫrżę sę* 'śmieć, ośmielać się' (Lorentz PW); ros. *дрѣзѣмѣ* 2 sg. *дрѣзѣмѣ* pot. 'odzywać się niegrzecznie; mówić grubiaństwą, impertynencje'.

Pierwotnie chyba prymarne verbum odpierwiastkowe (por. *dǫznoti*) sekundarnie motywowane przez adi. *dǫz* (stąd praes. na *-aję*), o budowie p. I 43—4. Por. stind. *dhársati* 'jest dzielny, śmiały, odważny, odważa się', goc. *ga-dars*, inf. *ga-daursan* 'odważyć się'; z inną budową pierwiastka (p. *dǫzaka*): lit. *drėsi* (*dhrensō) *drėsti* (**dhrys-*) 'odważyć się, ośmielić się'. W.S. — F.S.

dǫznoti *dǫznot* 'ośmielić się, odważyć się, zdobyć się na odwagę, audere'

~ stpol. od XV w. *darznęć -nę* (dziś dial. kasz.-sł. *gǫrznęć*) 'ośmielić się, odważyć się' (Słownik stpol., SP XVI IBL, Lorentz PW), stczes. od XV w. *drznuti -nu* 'ts.' (Gebauer Sl., Jungmann);

sł. *dǫzniti drznem* 'ośmielić się, odważyć się, pozwolić sobie na coś' (dial. prekm. *drzniti -nlm* 'dodać otuchy, odwagi', Pleteršnik), *dǫzniti se drznem se* (: *dǫzniti si -nem si*, *dǫzniti se -nem se*, SSKJ) 'ośmielić się, odważyć się; pozwolić sobie, ważyć się' (też dial. np. Tominec Črni vrh), sch. *drznuti -nēm* 'ośmielić się, odważyć się, zdobyć się na odwagę, pozwolić sobie', *drznuti se* 'ts.',

'odważnie, śmiało ruszyć, skierować się do czegoś, sięgnąć po coś; odważnie powziąć decyzję', 'odważyć się dotknąć coś; popsuć, uszkodzić, zbezczeszczyć' (RSAN), ses. Zogr., Mar., Assem. дрѣзѣти (дрѣзѣти) -нѣ 'odważyć się, ośmielić się', es. też дрѣзѣти, дрѣзѣнѣти -нѣ 'ts.' (Miklosich LP), bulg. дрѣзѣна -неу 'ts.', maced. дрѣне 'ts.';

rus.-es. od XI w. дрѣзѣнѣти, дрѣзѣнѣти, дрѣзѣнѣти, дрѣзѣнѣти -ноу 'ośmielić się, odważyć się', strus. od XI w. дрѣзѣнѣти 'ts.' (Srezn., SRJ XI—XVII, tu ros. dawne XVII—XVIII w. 'targnąć się na kogoś'), ros. дерзнѣть -нѣ 'ośmielić się, odważyć się' (por. dial. дерзонѣть -нѣ 'uderzyć mocno', SRNG, Dal: archang.), ukr. od XIV w. дерзнѣти -нѣ 'ośmielić się, odważyć się, zdobyć się na odwagę'. ~

Inchoativum i perf. do dźzati, o pierwiastku dźz- p. dźzъ, dźzъkъ, sekundarnie motywowane też przez adl. dźzъ, dźzъkъ. O budowie i wokalizmie zredukowanym p. I 44—5. Najbliżej stoi: stind. dhr̥sūtī 'jest dzielny, śmiały, odważa się', por. także goc. ga-dars, infl. ga-dāursan 'odważyć się'; z inną budową: lit. drēsù (*dhr̥ensō) dr̥īsti (*dhr̥as-) 'ts.'.

Vaillant GC III 239.

W.S. — F.S.

dźzostь : dźzъkostь f. 'odwaga, śmiałość', 'zbyttnia śmiałość, zuchwałość, zuchwalstwo, beczelność, aulacja'

dźzostь: ~ pol. dial. kasz.-sli. żarzosc : żirzosc f. 'odwaga, śmiałość' (Lorentz PW, Karłowicz SGP z Hilfordlinga), czes. drzost f. od XV w. 'śmiałość, odwaga; zbyttnia śmiałość, zuchwałość, zuchwalstwo; natrętność', stezes. XV w. też 'wyuzdanie' (Gubauer Sl.), sła. drzost' -ti 'nieprzyzwoitość, niegrzeczność, grubiaństwo, beczelność' (także u Kálala);

ste. od XVI w. drzost f. 'odwaga, śmiałość; zuchwałość' (Pleteršnik), sch. przestarz. drzōst -zosti 'zuchwałość, beczelność', 'odwaga, śmiałość' (RSAN, wg RJAZ książk., cerk.), ses. дрѣзѣть : дрѣзѣть f. 'śmiałość, odwaga; pewność siebie; zuchwałość, zuchwalstwo' (SJS: Buch. Sin., Cloz., Supr.), bulg. дрѣзѣм f. (u Gerova też дрѣзѣм : дрѣзѣм) 'śmiałość, odwaga, nieustraszonność; zuchwałość, beczelność';

strus. дрѣзѣть, дрѣзѣть, дрѣзѣти, дрѣзѣть 'śmiałość, odwaga; zuchwałość, swawola' od XII—XIII w., 'beczelność, samowola, gwałt' od XVI—XVII w. (SRJ XI—XVII, Srezn.), ros. дрѣзѣмь f. 'grubiaństwo; zuchwałość, zuchwalstwo; beczelność' (także u Dala; SRNG nie notuje), ukr. dawne od XV—XVIII w. дрѣзѣть f. 'odwaga, śmiałość' (Tymčenko). ~

dźzъkostь: ~ pol. dziarskość 'rzeżkość, żwawość, ochoczość, dzielność, śmiałość' od XVIII w. (L., por. jednak już u Mączyńskiego niedziarskość), stpol. XV—XVI w. darskość 'śmiałość, odwaga; zuchwałość', 'żwawość, rzeżkość, ochoczość' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dial. kasz.-sli. żirzkosc : żirzkosc : żerzkosc f. 'odwaga, śmiałość, dzielność' (Sychta SK, Lorentz PW, Karłowicz SGP z Ramułka), czes. arch. drzkost f. 'śmiałość, odwaga; zbyttnia śmiałość, tupet, zuchwalstwo, zuchwałość' od XV w., stezes. XV w. też 'swawola, rozpasanie, wyuzdanie';

ste. książk. dźzъkost f. 'odwaga, śmiałość; zbyttnia śmiałość, zuchwałość' (SSKJ), sch. drškōst -kosti 'zuchwałość, beczelność, tupet', 'odwaga, śmiałość' (RSAN, RMat.), es. дрѣзѣнѣть f. 'śmiałość, odwaga' (Miklosich LP), maced. дрѣзѣмь f. 'śmiałość, odwaga; zuchwałość, beczelność' (RMJ);

ukr. дрѣзѣмь -кості (dawne od XVII w. дрѣзѣмь) 'beczelność, tupet, zuchwałość', 'odwaga, śmiałość' od XVII w. (SUM, Slavyneckyj

Leks.), brus. *дзёрзкacь* f. 'śmiałość, odwaga; bezczelność, zuchwałość, tupet' od XVI w. (TSBM, Słownik Skaryny). ~

Por. 1. spotykane w kilku językach słow. zbudowane też tak samo abstrakcjom od *dźznъ*: stezes. od XV w. *drznost* f. 'odwaga, śmiałość; zuchwałość; swawola, rozpasanie, wyuzdanie' (Gebauer Sl., Novák SHus, Jungmann); sle. *dřznost* f. 'odwaga, śmiałość; bohaterstwo', seh. przestarz. *dřznōst -nosti* 'zuchwałość, bezczelność, tupet', 'odwaga, śmiałość' (RSAN);

2. zaświadczone w grupie czes.-sła. abstracta *dźz-ola, dźzak-ola*: czes. arch. *drzota* 'śmiałość, odwaga; zuchwałość' od XV w., stezes. od XV w. też 'rozwiązłość, wyuzdanie', sła. rzadko, przestarz. *drzota* 'nieprzyzwoitość, grubiaństwo; bezczelność'; czes. u Jungmanna *drzkota* 'bezczelność, zuchwałość; rozwiązłość, wyuzdanie' — na formację tę wskazuje również seh. *drškōca* 'zuchwałość, bezczelność', 'śmiałość, odwaga'.

Abstracta od *dźzъ, dźzokь* z suf. *-ostь*.

W.S.

dźzъ dźza dźzo 'odważny, śmiały, mężny, audax', 'zbyt śmiały, zuchwały, grubiański, bezczelny, audax'

~ pol. dial. kasz.-sli. *gōrzi* : *gīrzi* 'odważny, śmiały, mężny; żwawy, rześki; energiczny, rzutki' (Lorentz PW), stpol. od XV w. NO *Dar-z* (SSNO), por. też NO *Dar-zoň* (ib.), czes. *drzý* (stezes. także *drží*) 'nie kępujący się, śmiały; zbyt śmiały, zuchwały, natrętny' od XV w., sła. książk. *drzý* 'niegrzeczny, zuchwały, nieprzyzwoity; ordynarny, grubiański, prostacki' (u Kálala też 'ostry, mroźny, o zimie');

sle. od XVI w. *dřz dřza dřzo* 'zuchwały, bezczelny' (Pleteršnik), seh. wyjątkowe *drz* 'odważny, śmiały; zuchwały, bezczelny' (u Daničića, wg RJAZ książk., eerk.), ses. Euch., Supr. *дръзи* (: *дръзи*) 'odważny, śmiały; zuchwały; zdecydowany; rezolutny' (SJS, Miklosich LP);

strus. *дръзиы, дръзиы, дръзиы, дръзиы* 'odważny, śmiały', 'zuchwały, bezczelny; okrutny, srogі' od XII w., 'gwałtowny, ostry, drastyczny' od XIV w. (SBJ XI—XVII), ros. dawne *дѣрзивъ* 'śmiały, odważny', 'zuchwały, bezczelny', 'porywczy, gwałtowny' (Dal. SAR), ukr. dawne od XV w. *дръзиы* 'odważny, śmiały' (Tymčenko, Leks. Zyz.). ~

Od tego samego pierwiastka co *dźzokь*. Nie można wykluczyć archaizmu: zachowanie dawnego tenuatu na *-u-* p. Eckert UZIS XXVII 88—93, ale strus. *drzu* ze Sbornika 1076 r.: *не дръзоу быти сложиу* to najprawdopodobniej nie gen. tematów na *-u-* lecz dat. tematów na *-o-*! Za archaizmem nie przemawia też analiza semantyczna. Raczej pierwotne adi. na *-o-* wskazujące na prastarą oboczność *dźz-o-* : *dźz-u-* (Meillet Ét. 229, Fraenkel BS 49).

W.S.

dźzъkostь zob. **dźzostь**

dźzъkъ dźzaka dźzako 'odważny, śmiały, mężny, audax', 'zbyt śmiały, zuchwały, bezczelny, audax'

~ pol. *dziarski* (stpol. *darski*, postacie z *dź* są częstsze w druku dopiero w XVIII w., izolowane już w XVI w., zob. np. u Męczyńskiego *niedziarski, niedziarskość*, zaś w żywej mowie dialektycznie zawsze żyły, por. np. Nitsch Studia 165, Sławski SE I 190) 'pelen życia, temperamentu, żwawy, energiczny, dzielny, zuchowaty; śmiały, odważny, mężny; szybki, prędki' od XV w. (por. już w 1136 r. NO *Darsk*, w 1411 r. NO *Darzek, Darck*, SSNO), dial.

darSKI : *dziarski*, *żarsk'i*, *żorzek'i*, *żirsk'i* 'śmiały, odważny, zuchowaty; zdrowy, dobrze się chowający' (Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXI 276, Kucala PSM 125, Szyniczak Domaniewek, Sychta SK, Lorentz PW), czes. arch. *držeký* 'zuchwały, bezczelny' od XV w. (stezes. XV w. też 'wyuzdany, rozpasany'), u Jungmanna także 'śmiały, odważny; zwawy, rześki', sla. książk. *držký* 'zuchwały, niegrzeczny' (Kálal), dial. *derski* 'zwinny, zręczny' (Buffa Dlhá Lúka);

sie. książk. *džek -zka -zko* 'odważny, śmiały; zbyt śmiały, zuchwały' (SSKJ), sch. *džak džska džsko* : *džska džsko* 'zuchwały, bezczelny, gburowaty', 'śmiały, odważny, nieustraszony' (RSAN, RMat.), es. *дръзкъ* 'śmiały, odważny, audax' (Miklosich LP), bulg. *дръзък* 'nieustraszony; zuchwały, hardy; bezczelny, arogancki', maced. *дрзак дрпка* 'śmiały, odważny, nieustraszony; bezczelny, opryskliwy, arogancki';

ros. *дѣрзкуи* 'grubiański, arogancki, bezczelny', 'zuchwały, śmiały'. dawne XVH—XVIII w. (por. XVI w. adv. *депрко*), dziś dial. też *депрк ои* 'odważny, śmiały, dzielny', 'pewny siebie, stanowczy; pełen zapału, energiczny, rzutki; zawzięty; szybki, gwałtowny' (SRJ XI—XVII, SRNG, SIAN, SRSO Dop.), ukr. *депркуи* 'mocny, twardy, silny, tęgi', 'grubiański, niewychowany, bezczelny', od XVII w. 'odważny, śmiały, bardzo śmiały, zuchwały', brus. *дзѣрски* (XVI w. *дръкуи*, *дръкуи*, Słownik Skaryny) 'grubiański, arogancki, bezczelny; zuchwały; odważny, śmiały'. ~

Kontynuacja, ze zwykłym w takich wypadkach suf. *-ka* (por. *logka*, *soldaka*, *tonaka*), ie. adi. o temacie na *-u-* *dhys-u-* (< *dhers-* 'odważać się, być śmiałym, dzielnym'). Dokładne odpowiedniki: stpr. *dyrsos* (f. pl.) *gyntos* 'dzielni ludzie', gr. *δρασός* 'śmiały, hardy, zuchwały', stind. *dhysú-* 'zdatny, zręczny, nadający się do czegoś' (zwykle *dhysnú-* 'dzielny, odważny, silny' : *dhysnúti* 'jest dzielny, odważa się'), por. też awest. *darši-*, *daršyu-* 'dzielny, mocny', z inną budową pierwiastka (z nazalizacją): lit. *drasùs* 'śmiały, odważny' = lot. *drùošs* (**dhrons-*) : lit. *drēsù* (*dhrensō) *drįsti* (**dhrys-*) 'odważyć się'. Psl. *-z-* wobec ie. *-s-* nie ma pewnego objaśnienia. Może pod wpływem asymilacji do nagłosowej spółgłoski dźwięcznej (Trautmann BSW popiera paralelę *groza* : lit. *grasà* 'groźba'). Mniej prawdopodobne objaśnienia *-z-* wpływem innej rodziny (awest. *darzra-*, lit. *diržas* p. niżej, Meillet IF V 333, Endzelin SBE 78, Vasmer REW I 313, Fraenkel LEW 102) czy innej formacji (*hyszka*, *myszka*, Machek ES² 130) czy też prawem Zupitzy (KZ XXXVII 396—8, p. Berneker SEW I 258, por. Shevelov PS 148). Co do rozwoju znaczenia por. psl. *grda*, łac. *audax*.

Berneker SEW I 257—8, Trautmann BSW 60, Trubeckoj BSL XXIV 134—5, Sławski SE I 190—1, Vasmer REW I 313, Skok ER I 447—8, Fraenkel LEW 101—2, Mayrhofer KEWA II 112, ESSM V 228—9. — Inne objaśnienia mało prawdopodobne: łączą z awest. *darzra-* 'mocny, trwały', stind. *dįhyati* 'jest mocny, trwały, silny', może i z lit. *diržas* 'rzemień', *diržti* 'stawać się twardym', wyjątkowe *diržnas* 'mocny, trwały, twardy' (wszystkie te wyrazy należą do ie. *dher-egh-* 'mocno trzymać; stały, mocny, trwały; pewny', por. psl. *dįžati* należące do bliskiego głosowo ie. *dher-egh-*). Zob. Pokorny IEW 254 (z lit. *diržnas* zestawiał psl. *dįžaka* już J. Schmidt w r. 1875, p. Vasmer l. c). Pedersen IF XXVI 294, Endzelin SBE 78, Mühlentbach I 458. — Vaillant GC III 239 wychodził z pierwotnej podstawy werbalnej *diržnōti* perf. do *diržati* p. *dįžnōti*, *dįžati* (ale w GC IV 461 uważa *dįžaka* za odpowiednik gr. *δρασός*). Psl. formy na **dirz-* skłony były wyprowadzać z (nie poświadczono-

nego w słow.!) pierwotnego adi. dewerbalnego **dirsta-* nawiązującego do stind. *dhyssta-*.

Por. *dźzyna*.

W.S. — F.S.

dźzyna *dźzyna dźzyno* 'śmiały, odważny, audax', 'zbyt śmiały, zuchwały, bezczelny, audax'

~ pol. dial. *dziarny* (-rn- < -rzn-, por. stpol. XVI w. *darzenie* adv. 'odważnie, śmiało', SP XVI IBL), *żarni*, *żarni* 'pełen życia, żwawy, dzielny, ochoczy, chętny do pracy; czerstwy, tegi' (Karłowicz SGP, Maciejewski Chelm.-dobrz. 165, Sychta SK), czes. *drzný* 'żwawy, rzeński, ochoczy; śmiały, odważny; zuchwały, bezczelny' (Kott, Jungmann);

sł. *drzen -zna -zno* 'śmiały, odważny; zuchwały' (Pleteršnik, też dial. Tominec Črni vrh), także 'niezwykły, szczególny' (SSKJ), sch. XVI w. książk. *drzan -zna -zno* 'odważny, śmiały; zuchwały, bezczelny' (RJAZ), por. *drzma* 'wściekłość, szaleństwo, szal' uważane przez Skoka ER I 447—8 za substantywizowane adi. *drzma* (bolest) z dysymilacją *d-zn > d-zm*, es. adv. *дръжно* 'odważnie, śmiało, audacter' (Miklosich LP);

strus. XV w. *дръжнѣ*, *дръжнѣ* 'śmiały, odważny' (SBJ XI—XVII), też adv. *дръжно*, *дръжно*, *дръжно* 'śmiało, odważnie' (ib., Srezn.). ~

Derywat od *dźz* z suf. -yna. Budowa jak w *grdyna*: *grda*.

Por. *dźzaka*.

W.S.

dźza zob. **dźż**

dźzadło: zach. i pld. *dźzadłje* 'to, co służy do utrzymywania czegoś w ręce, uchwyt, trzonek, rękojeść'

dźzadło: ~ stpol. XV w. *dzierzadło*, *dżirzadło* 'pętla, ansuka' (Słownik stpol.), dluz. *zarzadło* 'rączka, rękojeść', głuź. *dżerzadło* 'rączka, trzonek, uchwyt; ucho naczynia', 'rękojeść', czes. od XIV w. *drzadlo* 'rękojeść; stylisko; trzonek, uchwyt' (Přir. slov., Flajšluars Klarét; znane dial., np. Siatkowski Kudowa I 89), u Jungmanna również 'poręcz', 'łańcuch w uprzęży łączący chomątą z dyszlem', sła. *drzadlo* 'rękojeść, uchwyt, rączka';

sł. *držalo* 'uchwyt', 'poręcz', 'imadło' (Pleteršnik; w SSKJ też 'wieszak'), sch. od XVI w. *držalo* 'rękojeść, rączka, uchwyt, trzonek', dial. 'oparcie' (RSAN, RJAZ, Vuk, Elezović Kos.-Met.: *držalo*, HDZ I 156: *dirzalo* 'stylisko, rękojeść'), es. *дръцало* 'manubrium' (serb. XIII w., Miklosich LP), bułg. *дръцало* 'rękojeść, stylisko' (też dial.: Gerov), maced. *дръцало* 'trzonek, rączka, rękojeść';

ros. przestarz. *дръцало* 'rączka, rękojeść, trzonek', dial. moskiewskie 'dzierżak cepa', pl. 'tuki nad piecami w warzelniach soli, podtrzymujące strop' (Dal, SENG), ukr. stare i dial. *дръцало* 'rękojeść, trzonek, stylisko', 'ucho naczynia' (Tymčenko od XVII w., Hirinčenko). ~

dźzadłje: ~ czes. stare i dial. *drždle* 'obsadka' (Siatkowski Kudowa II 71; u Jungmanna *drždli* 'dzierżak cepa');

sch. *držalje* 'rączka, uchwyt, stylisko' (Vuk), es. *дръжалѣ* 'cauda' (тож за *дръжалѣ*, serb. XVI w., Miklosich LP), bułg. dial. *дръцалѣ* 'stylisko, uchwyt, rękojeść' (Gerov, BDiab. III 61, 213, IV 98), maced. *дръцалѣ* 'manubrium' (dial. *držali*, Mačeki SW). ~

Nomina instrumenti od *dźzati*. O suf. -dło p. I 113. Por. synonimiczne *dźzaka*.

M.S.

dźžadlŕje zob. dźžadło

dźžakъ *dźžaka* pln. i pld. (część zach.) 'to, co służy do trzymania, to, za co się trzyma, uchwyt, trzonek, stylisko'

~ pol. stare, dziś dial. *dzierzak* 'dłuższa część cepa trzymana w ręku przy uderzaniu' (Il. z XVIII w.; o zasięgu zob. MAGP VIII cz. II, s. 96, 99), rzadko dial. 'rękojeść, trzonek np. motyki, kilofa', 'ezerpak' (Karłowicz SGP, głównie kresowe), 'mielak, kij do obracania kamienia żarnowego' (przede wszystkim na Kaszubach, MAGP III m. 118, AJK VI cz. II, s. 152), gluz. *dźeržak* 'trzonek, rękojeść', dial. 'dzierzak cepa' (Sorb. SA I m. 62), czes. *držák* 'rękojeść, rączka, trzonek, uchwyt', dial. 'łańcuch lub powrót łączący chomąto z dyszlem' (Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč., Kubín Kladsko), *držák* (cepu) 'dzierzak cepa' (Přir. slov., Hruška DSCh), ludowe w zwrotach: má dobrý *držák* 'dovede zadržat močení', má špatný, slabý *držák* 'kdo musí často močit' (Přir. slov., Malina Místice, Horočka Frenštát), sla. *držiak* 'uchwyt, rękojeść', dial. 'dzierzak cepa' (Kálal, Buffa Dlhá Lúka, Małecki—Nitsch AJP m. 110), ludowe má slabé *držíaky* 'urinam reddit' (SSJ, Kálal);

sle. *držák -áka* 'uchwyt', 'imadło' (Pleteršnik);

ros. dial. *депжак -акá* 'trzonek, stylisko, uchwyt', 'dzierzak cepa' (okolice Penzy, Woroneża, Kurska), 'długi kij, tyka, na której umocowane są dwa pałaki z napiętą siecią do łowienia ryb' (SRNG), ukr. *депжак -акá* 'trzonek, rękojeść, stylisko', dial. 'trzonek grabi' (KDA m. 156), 'część przesłicy' (Hrinčenko), na Polesiu też 'dzierzak cepa' (Leks. Poleszja 98), brus. dial. *дэпжак* 'rękojeść np. widel' (ŽS 22). ~

Nomen instrumenti z suf. *-a-ka* od *dźžati* (p. I 90). Zob. też Moszyński KLS² I 216—220. M.S.

dźžalb f. pld. dial. (część pln.-zach.) 'kraj, kraina, regio'

~ sle. dial. prekm. *držŕla*, literackie (od XVI w.: Trubar, Megiser) i dial. (np. Tominec Črni vrh) zwykle jednak z dysymilatywnym rozwojem *ř* (p. Bezłaj ES I 100, Skok ER I 448) *dežela*, *dežŕla*, dial. styryjskie też *dužela*, dial. rzadko ponadto *dežel dežŕli* (Bezłaj l.c.), seh. dial. zach. *deželja* : *dežela* 'regio' (zannotowane już w 1275 r.: po vsi *deželi*, p. Bezłaj l.c., RJAZ II 369). ~

Taką rekonstrukcję (pierwotne abstractum f. na *-ŕlb* : *dźžati*) proponuje Skok l.c. i Bezłaj l.c. Prasłowiańskość jednak niepewna, może raczej lokalna innowacja. Nie przekonuje Ondruš (Slaw. Wortstudien 125), który przyjmując postać *dežela* jako pierwotną, dopatruje się tu archaizmu ie. (p. **dežela*). Por. też *dźžava*. P.S.

dźžati *dźžŕq* 'chwyciwszy, ujawszy co, głównie ręką, rękoma trzymać, nie puszczać' (dźžati *řokojŕ*, *řokami*, *vř řučŕ*, *vř řokachъ*), 'zatrzymywać, powstrzymywać siłą' (imperat. dźžŕl, dźžŕite! 'trzymać!, łapać!'), 'podtrzymywać, utrzymywać coś, kogoś w jakimś położeniu, stanie', 'posiadać, mieć, zwykle majątek ziemski; zarządzać, rządzić, władać majątkiem, ziemią' (dźžati *zem'q*), 'utrzymywać, hodować zwierzęta domowe lub np. pszczoły', 'dawać utrzymanie komuś, żywić' (dźžati *ženŕ* 'być żonatym'), nieosobowo 'utrzymywać się, trwać, o zjawiskach atmosferycznych', 'zachowywać, utrzymywać stały kierunek ruchu', 'dotrzymywać np. słowa; utrzymywać, zachowywać np. obyczaje' (dźžati *obyczajъ*), 'uważać, sądzić, mniemać; uważać kogoś za coś', w połączeniu z rzeczownikami odsłownym 'wykonywać coś, pełnić coś' (dźžati *storžъ* 'być na

straży, trzymać straż'), dřžati se 'trzymać się, podtrzymywać się', 'nie odstępować', 'trwać, utrzymywać się', 'utrzymywać się w dobrym stanie'

~ pol. od XIV w., dziś przestarz. i książkowe *dzierżyć dierzę* (stpol. i dial. *dzierżeć*; stpol. XVI w. i sporadycznie dial. też pierwotne *dierżać*; o historii wyrazu i jego zasięgu p. Nieminen LS II 1—19; por. też MAGP m. 379) 'ująwszy coś trzymać', 'podtrzymywać, utrzymywać coś w jakimś położeniu, stanie' (por. dial. 'być trwałym, np. o drzewie': to nie *dierży*, Zareba Siolkowice), 'przytrzymywać, powstrzymywać, zatrzymywać; zniewalać, więzić' (też dial. np. *dzierżeć* złodzieja 'zatrzymywać siłą', Olesch Sankt Annaberg), 'mieć, posiadać na własność, głównie ziemię' (*dierżyć* inienie, *ziemię*), znane dial. (Karłowicz SGP, Lorentz PW I 175), od XVI w. 'panować, rządzić' (w XV w. znaczenie 'potestate fungi' tylko w zwrocie *dzierżeć* państwo, Słownik stpol.), od XIV w. 'sprawować, pełnić funkcję', np. *dierżeć* sądy, od XV w. 'zachowywać coś, przestrzegać czego, o obyczajach, prawach' (*obyczaję dierżane*, Słownik stpol.; por. dial. wiarę *dierżeć* 'utrzymywać wiarę', Phita Dzierzysławice), XV w. *dierżeć* za kogoś, za coś 'uważać kogoś za coś' (stąd później 'nniemać, sądzić i 'oceniać, szacować'), od XVI w. 'podzielać czyjeś zdanie, solidaryzować się z kimś' (por. wcześniej *dzierżeć* z kim bractwo 'być w przymierzu', Słownik stpol.), od XVI w. też 'zawierać, obejmować, mieścić w sobie', 'zajmować jakieś miejsce, o orientacji przestrzennej' (*dierżeć* prawą stronę 'trzymać się prawej strony'), 'trwać, o zjawiskach meteorologicznych' (mgła *dierży*), 'sprawować, pełnić' (w połączeniu z rzeczownikiem, zwykle odślownym: *straż dierżeć*, SP XVI IBL), w XV w. wyjątkowo 'wytrzymywać, znosić', polab. *diržet* 'trzymać, powstrzymywać', *diržē* 3 sg. praes. 'trzyma, zatrzymuje; utrzymuje', 'ślubuje', *diržē sā vibemā rōkomo* (Lehr-Splawiński, Polański SE I 107—108), dłuż. *žaržas -ym*, stare i dial. *žeržus* 'trzymać', 'zawierać, obejmować, mieścić', 'trzymać się, dobrze się nosić, o tkaninach, odzieży', głuż. *džeržec džeržu* 'trzymać', 'utrzymywać, uważać, sądzić, nniemać', *džeržec* na někoho 'mieć na oku kogo, nastawiać się wrogo do kogoś', *džeržec* do so albo na so 'uważać na siebie', czes. *držeti držím* (stezes. od XIV w. *držěti -žu*, u Jungmanna i dial. też *držati*, por. Utöšený Čes.-mor., Bělič Dol. 55, Malina Mistřice) 'trzymać, nie puszczać, zatrzymywać, utrzymywać' (*držěti v ruce*, za ruce; por. dial. często *držěti* na rukouch 'być kumem', Hruška DSCh), 'utrzymywać, zachowywać np. barwę, blask', 'dotrzymywać np. słowa, przysięgi, tajemnicy', 'zatrzymywać, przytrzymywać; zniewalać' (u Jungmanna *držěte* złoděje!), 'zarządzać, władać majątkiem, grodem' (stezes. *držal* všđ vlasti, u Jungmanna też *držěti země*), stare 'pełnić urząd; wypełniać powinność', przestarz. 'zawierać, mieścić w sobie', 'wynajmować, zatrudniać, płacić, utrzymywać', 'hodować, ehować zwierzęta', przestarz. 'uważać za kogo (co)', 'sądzić, nniemać', przestarz. 'wierzyć, domyślać się', 'święcić, obchodzić; przestrzegać, zachowywać np. posty' (stezes. *držěti obyčěj*, Gebauer Sl.), przestarz. 'sprawować; urządzać, odprawiać, wykonywać' (u Jungmanna też *držěti stráž*, toż Novák SIIIus), 'trzymać się, utrzymywać się, np. o zjawiskach meteorologicznych', 'pozostawać w jakimś stanie', rzadko 'znosić cierpliwie', *držěti* na koho 'mieć upodobanie w kimś, czymś', 'pozostawać z kimś w przyjaźni, być po czyjejs stronie', przestarz. i dial. czasem też 'podtrzymywać cenę, cenić' (Horečka Frenštát, Jungmann), sła. *držat* *držím* (stsla. *držěti*, Ryšánek Žil. kn.) 'trzymać, głównie w rękę, w rękach, rękami' (*držat* v rukách, v ruce), 'zatrzymywać kogoś lub coś siłą; przytrzymywać, powstrzymywać', 'podtrzymywać, wspierać',

'zachowywać w porządku, w dobrym stanie', 'dochoowywać, zachowywać', 'przechowywać, trzymać coś, np. zapasy', pot. 'hodować, chować np. bydło, pszczoły', 'wynajmować, zatrudniać, płacić', 'uważać za kogo, za coś', 'robić, urządzać; pełnić' (*drżati stráž*), 'sympatyzować z kimś, być zwolennikiem, stronnikiem', 'utrzymywać się, trzymać się, przylogać', 'zajmować miejsce, pozycję':

ste. *držati -im* 'trzymać' (*držati v rokah*, za roko), 'utrzymywać w dobrym stanie', 'przechowywać coś gdzieś, np. zapasy, wino' (też dial.), 'hodować, chować bydło', 'zatrzymywać siłą, więzić: powstrzymywać', 'prowadzić np. dziennik, księgi rachunkowe itp.', 'podtrzymywać, wspierać' (noge ga na *drže* 'nogi go nie utrzymują, jest słaby'), 'utrzymywać, zatrzymywać np. barwę', 'trwać' (led, srca, mraz, jug *drži*), 'obejmować, mieścić w sobie', 'posuwać się, poruszać się w pewnym określonym kierunku; trzymać się jednego kierunku', 'biec, ciągnąć się w jednym kierunku; rozciągać się, rozłączać się' (też dial.), liter. dziś ponadto 'być czymś zwolennikiem, być po czyjejs stronie', 'sprawować, pełnić' (*držati stražo*), przestarz. 'uważać za kogo, za coś, sądzić, mniemać', 'cenić, szanować', łowieckie: pes dobro *drži* 'wytrwale ściga zwierzynę' (SSKJ), seh. już w najwcześniejszych zabytkach *držati držim* 'trzymać' (*držati u ruci, u rukah, u rukama*) 'utrzymywać coś, kogoś w jednym miejscu, położeniu, stanie', 'przechowywać', 'przytrzymywać, zatrzymywać; powstrzymywać', 'wzbraniać' (stąd też 'służyć jako podpora, bronić, wspierać'), imperat. *drži!*, *drži!*, *držite* lupova! 'trzymać złodzieja!' (BŠAN), 'posiadać' (*držati imanje* 'posiadać mienie, majątek'), 'mieć prawo do czegoś, mieć władzę' (por. też przestarz., dziś rzadkie *držati vladanje*, vlast, oblast 'mieć władzę, władać, rządzić'), 'pełnić funkcję' (w RJAZ stare *držati straž*), 'rozporządzać, dysponować', 'zarządzać, administrować', 'trzymać, hodować, chować np. bydło', poza tym 'podtrzymywać coś w jakimś stanie, np. podsycać ogień', 'trzymać się, być utwierdzonym, nie opadać', 'trwać, utrzymywać się, o zjawiskach przyrody' (*drži mraz, suša*), 'dotrzymywać np. słowa, przysięgi, zobowiązań', 'odprawiać święta; utrzymywać np. posty' (przestarz. *držati običaj, običaje*, RJAZ), 'uważać kogoś za coś', 'utrzymywać, karmić, żywić', przestarz. *držati ženu* 'być żonatym' (RJAZ), 'oceniać, cenić; uważać, utrzymywać, sądzić', 'utrzymywać z kimś dobre stosunki, być w przyjaźni, być zwolennikiem', 'trzymać się określonego kierunku', 'zawierać w sobie, mieścić, obejmować', przestarz. i dial. też 'obejmować, rozciągać się w przestrzeni', wyjątkowo stare XIII w. 'graniczyć' (O.ľ Vlastice jako *držeti gore*, RJAZ), ser. дрѣжати дрѣжж (rzadziej дрѣжати np. Sapr., SJS) 'trzymać' (дрѣжжъ крѣжжъ), 'mieć', 'więzić', 'trwać, utrzymywać się', 'mieć w mocy, władać, rządzić', w połączeniu z rzeczownikiem odślovnym, np. дрѣжати гнѣжжъ, крѣжжъ 'gniewać się, być kims wrogiem', дрѣжати слово 'dotrzymywać słowa', дрѣжжати вѣржжъ 'wyznawać wiarę' (SJS), bułg. дрѣжжѣ -ѣти 'trzymać, nie puszczać' (*дрѣжжѣ в роце*), 'podtrzymywać, przytrzymywać', 'zatrzymywać siłą; więzić' (*дрѣжжѣ не крадеца!* 'trzymać, łapać złodzieja!'), 'rządzić, rozporządzać głównie majątkiem ziemskim; dzierżawić; wynajmować', 'hodować, chować, żywić', 'zachowywać, przechowywać', 'zachowywać, przestrzegać, utrzymywać, np. obyczaje' (*дрѣжжѣ обичаю*), 'podtrzymywać coś, np. podsycać ogień', dial. 'utrzymywać' (крѣжжѣ ми не дрѣжжѣм, Stojkov Banat), pot. 'rozpościerać się, rozciągać się w przestrzeni', 'ciągnąć się, dłużyć się', *дрѣжжѣ ми* 'móc', 'śmieć, mieć śmiałość' (BTR, RBKE), dial. też 'świetować, obchodzić

święta' (Stojkov Banat), u Gerova także 'szacować', maced. *држи* 'trzymać' (*држи в рака*), 'trzymać na uwięzi, pod strażą itp.', 'zatrzymywać siłą' (*држиме го арамјата!* 'trzymać!, łapać złodzieja!'), 'utrzymywać się, trzymać się w całości', 'mieć, przechowywać', 'zarządzać, kierować, władać', 'utrzymywać stały kierunek ruchu', 'podtrzymywać, zachowywać, np. wiareę, obyczaję' (ja *држат* верата и обичајте), 'rozcigać się w przestrzeni i czasie', 'uważać kogoś za coś' (го *држи* како свое дете), 'obchodzić święta, świętować':

srus. *држати, дрѣжати, дрѣжати, держати дрѣжю* 'trzymać; trzymać przy sobie, zatrzymywać', 'mieć, posiadać' (не *држи* ссла кличь внижа ссла), 'władać, rządzić' (*држати землю*; por. też *кыти дрѣжиноу* 'być u władzy'), 'przestrzegać, zachowywać' (*држати обшчан*), 'utrzymywać, żywić' (*држати жена* 'być żonatym'), w połączeniu z rzeczownikiem odslownym, np. *дрѣжати миръ, дрѣжылоу, дрѣжати гнѣвъ* 'pozostawać z kimś w stanie pokoju, przyjaźni; gniewać się', ros. *держать держу́* *держину́* (u Dala jako dial. też *доржати. доржати*) 'trzymać' (*держать* за руку, *в руках*, на руках), 'trzymać, przechowywać; chronić', 'powstrzymywać, zatrzymywać' (*держите вора!* 'łapać!, trzymać złodzieja!'), 'zatrzymywać siłą, więzić', 'utrzymywać coś, np. ciepło, żar', 'zarządzać, władać' (*держать* власть 'posiadać władzę'), 'chować, holiować, np. zwierzęta', 'prowadzić interes', 'utrzymywać kogoś lub coś' (też dial., SRNG), 'uważać kogoś za coś', 'być podporą, podtrzymywać' (ноги не *держат*, едва *держат*), 'trzymać się w całości, utrzymywać się, np. o lodzie', 'utrzymywać, trzymać kogoś, coś w jakimś stanie, położeniu', 'przechowywać, chronić', pot. 'przestrzegać czegoś, zachowywać coś' (*держать* слово 'dotrzymywać słowa'), pot. i dial. 'poruszać się w określonym kierunku, zachowywać stały kierunek ruchu' (*держать* влево, вправо), w połączeniu z rzeczownikiem, zwykle odslownym, np. *держать* вражду, гнѣвъ 'być wrogiem, gniewać się', *держать* суд 'sądzić', w wyrażeniu *держать* себя 'zachowywać się', dial. obok podstawowego 'trzymać' (por. tu też 'trzymać do chrztu'), także w innych znaczeniach: 'wydawać, tracić pieniądze', *держати* : *дѣржати* 'nosić, np. odzież', *держан(н)ая* вещь 'rzecz znoszona, nie nowa' (Dal), 'brać' (наш топор *дѣржат* 'nasz topór biorą'), rzadkie archaizm. 'pić' (*держите* из стаканов), północne 'być żonatym' (*держать* на бабу), rzadko północne też 'łowić, zaдерживать во время охоты' (собака у меня *держала* оленя), 'przejawiać się, pogażać, o chorobie', 'utrzymywać, zachowywać w dobrym stanie', *держать* тело 'nie chudnąć, dobrze wyglądać' (SRNG, Dal), ukr. *держати держу́ дѣржину́* 'trzymać' (*держати в руках, руками*), 'zatrzymywać, powstrzymywać' (*держите* злодія! 'trzymać!, łapać złodzieja!'), 'być podporą, podtrzymywać' (ноги не *держат*), 'trzymać się obranego kierunku, położenia, stanu', 'zmuszać do pozostania w jakimś położeniu, stanie', 'przechowywać, przetrzymywać coś w jakimś miejscu', pot. i dial. 'hodować, chować np. bydło', 'prowadzić interes', przestarz. i dial. 'mieć za żonę, za męża' (por. Tymčenko od XVII w., dial.: Leks. Bjuł. VI 11), 'podążać w określonym kierunku' (*держу* за мною 'idź za mną'), bezosobowo 'utrzymywać się, trwać, o pogodzie', w połączeniu z rzeczownikiem oznacza czynność określoną przez rzeczownik (SUM, u Hrinčenki tutaj np. *держати страж* 'być na straży'), stokr. XIV—XVIII w. 'mieć, posiadać; rządzić, władać; dzierżawić' (*држати землю, держати имение*, Tymčenko z XVI w.), XIV—XVIII w. 'dotrzymywać, np. słowa; spełniać obietnicę', 'przestrzegać, zachowywać, podtrzymywać' (dziś znaczenia te

przestarz., por. Hrinčenko, w SUM zanotowano tylko stały zwrot *дэрычану заўвага*, rzadko XVIII w. 'uważać kogoś za coś' (też 'mówić, twierdzić'), w XVI w. 'zawierać w sobie, mieścić' (Tymčenko), brus. dial. *дэпрыжаны* 'trzymać' (Bjałkewiė Mohylew), 'hodować, trzymać zwierzęta', 'mieć za żonę' (ŽS 141), 'trzymać w dzierżawie, dzierżawić' (Mat. Minsk.). ~ *dźżati* się: ~ pol. przestarz. *dzierżyć się*, stpol. *dzierżać się*, dial. rzadkie *dzierżać się* 'trzymać się czegoś, nie odstępować', 'wiązać się, spajać się', 'utrzymywać się, trwać w jakimś stanie; miewać się', stpol. XVI w. 'mieszkać' i rzadko w funkcji strony biernej 'być trzymanym; być kierowanym, powodowanym' (Słownik stpol., SP XVI IBL, SJP PAN; dial., np. Karłowicz SGP, Pluta Dzierżysławice, Zaręba Śiolkowice), dluz. *žaržas se žaržym se* něcego 'przytrzymywać się czegoś', *žaržas se* z něcym 'granicyć z czym', gluz. *džerže so* 'zachowywać się, prowadzić się', 'trzymać się czegoś, nie odstępować, trwać', czes. *držeti se* 'trzymać się, przytrzymywać się czegoś; nie odstępować; być blisko kogoś lub czegoś', 'trwać, utrzymywać się', 'stawiać opór, nie poddawać się', 'podtrzymywać np. cenę', sla. *držat' sa* 'trzymać się, przytrzymywać się, nie odstępować od czegoś lub kogoś', 'utrzymywać się, trwać', 'począć sobie, zachowywać się, postępować', 'znajdować się, żyć', 'uważać się za kogoś, za coś';

sla. *držati se držim se* 'trzymać się; przylegać, nie odstawać; przyczepiać się', 'trzymać się czegoś, kogoś, nie odstępować, nie zbaczać', 'utrzymywać się, zachowywać się w dobrym stanie', 'zachowywać się, począć sobie; nosić się', sch. *držati se držim se* 'trzymać się czegoś, przytrzymywać się', 'być blisko kogoś lub czegoś, nie odstępować, nie oddalać się', 'zachowywać się', 'utrzymywać się w jakimś położeniu', 'wytrzymywać; opierać się', 'żyć, utrzymywać się', 'być w dobrym stanie', 'trzymać z kim, być w dobrych stosunkach, być sojusznikiem' (RSAN), w RJAZ też 'sądzić, mniemać', sos. *држати са жа са кого, ecco* 'trzymać się kogoś, czegoś, nie odstępować', 'trwać, utrzymywać się', bułg. *држача се -луу* 'trzymać się czegoś, nie odstępować', 'nie zbaczać', 'bronić się, trzymać się, nie poddawać się', 'dobrze się miewać', 'zachowywać się, począć sobie', *држача се* za (на) 'zwraca się uwagę, przestrzega się' (BTR, Gerov), maced. *држача се* = sch. *držati se*;

strus. *држатица, држатица, држатица, држатица* 'trzymać się', 'pozostawać, zostawać', wyjątkowo 'waleczyć, zmagać się' (*поуаста са кртно држати*), 'trzymać się kogo, być zwolennikiem, sojusznikiem', ros. *держатся* 'trzymać się', 'być utwierdzonym przy pomocy czegoś', 'nie odstępować, nie ustępować', 'trzymać się np. określonego kierunku, nie zbaczać', 'żyć, utrzymywać się', 'trwać, utrzymywać się, np. o zjawiskach atmosferycznych', *держатся* kogo 'szukać u kogo ochrony', dial. rzadko 'czekać, oczekiwać', z przeczeniem 'nie trzymać się, rozchodzić się, o pieniądzach', 'zużywać się, o odzieży' (SRNG), ukr. *держатися* 'trzymać się czegoś', 'utrzymywać się na czymś, być przytwierdzonym do czegoś', 'utrzymywać się w pewnym położeniu', 'dobrze się miewać, utrzymywać się w dobrym stanie, zdrowiu', 'nie poddawać się, trwać' (SUM), u Hrinčenki też 'przebywać, żyć', brus. *дэпрыжаныца* 'trzymać się, przytrzymywać się' (Bjałkewiė Mohylew). ~

Z pierwotnego *dirg-iō dirg-ē-* (por. także na *-ē-* synonimiczne *im-ē-ti*, lit. *tur-ē-ti*, lac. *hab-ē-re*). Pewny odpowiednik w irańskim: awest. *družaitē* 'trzymać, dzierżyć, mieć przy sobie, prowadzić' (co do wokalizmu por. *droga*).

Bartholomae AIW 771, Schmidt KZ XXV 115, Trautmann BSW 56,

Sławski SE I 197, Machek ES² 130—1, Bezlaj ES I 119, Pokorný HEW 254. — Inne odpowiedniki bardzo niepewne, p. Berneker o.c. 258, Sławski l.c., Vasmer REW I 343.

Postaci z inf. na *-iti* typu pol. *dzierżyć*, oparte zapewne na temacie praes., są wtórne i późne. Istnienia takich inf. nie dowodzą też derywaty w rodzaju sch. *držitelj* czy stezes. *držitel*, gdyż mogą to być formacje oparte na temacie praes., a po wtóre są to twory późne, powstałe niezależnie w poszczególnych językach. Rekonstrukcja więc osobnej postaci **dźżiti* jest bezpodstawna (p. Trubačev ESSM V 232). M.Ś. — F.S.

dźżawa 'trzymanie, podtrzymywanie, utrzymywanie' (płt. i wsch. też 'zdolność do utrzymywania (się) w jakiejś pozycji, w jakimś stanie, możliwość, dostateczna siła'), 'posiadanie, władanie, panowanie' (> 'to, czym się włada, co się posiada, majątek, posiadłość')

~ pol. *dzierżawa*, od XV w., znane też dial. 'używanie, użytkowanie cudzej posiadłości za opłatą' (puścić, wypuścić w *dzierżawę* 'oddać w dzierżawę'), przestarz. i dial. trzymać *dzierżawą* 'dzierżawić' (por. Maciejewski Chelm.-dobrz.), stpol. w *dzierżawie* dzierżeć, *dzierżawą* dzierzeć 'dzierżawić', dawne (od XV w.), rzadko dial. 'posiadłość, majątek ziemski będący w czymś władaniu', dawne, często w połączeniu z nazwą geograficzną 'obszar państwa, kraju lub jego części będącej w czymś władaniu, dominium', stpol. do XVIII w. 'posiadanie czegoś; władanie, zarządzanie, władza', czes. *država* 'posiadłość, własność', 'terytorium, kraj' (Přir. slov., nie notowane przez Gebautera Sl. i Jungmanna), śl. *držawa* (u Kálala też *držaru*) 'państwo, kraj, kraina', pl. 'kolonie, posiadłości';

śle. *držawa*, dziś liter. tylko 'państwo, federacja' (SSKJ), dawne i dial. też 'trwałość' (ta reż nima *držare*), ponadto 'posiadłość ziemska' (Pleteršnik), sch. od XIII w. *država* 'kraj, państwo', hist. 'prowincja, okręg, diecezja', przestarz. 'posiadłość, ziemie, posiadłości', 'kraina, kraj', stare i dial. 'posiadanie, władanie, zarządzanie', przestarz., głównie w tekstach religijnych 'siła, moc; podpora, obrona' (*državo* naša!, RSAN), ser. i es. држава 'moc, siła, władza' (SJS), bułg. државна 'państwo', dial. 'majątek nieruchomy' (Gerov, Umlenski Kjustendil, BDial. II 150: Rodopy), rzadko jako nomen actionis 'panowanie nad sobą, powściągliwość, opanowanie' (IIBE IV 73: Rodopy), u Gerova Dop. 106 *državna* 'sposób utrzymania porządku w domu', niekiedy też osobowo 'gospodarz, pan' (BDial. II 150: Rodopy; BDial. VI 27), maced. држава 'państwo' (RMJ, też dial.: Vidoeski Kumanovo);

strus. држава, држава, држава 'podstawa, fundament', 'władza, siła, moc, potęga' (też jako forma tytułarna w odniesieniu do panującego), 'rządy, panowanie', 'państwo' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. држава 'państwo, mocarstwo' (SSRJ), dial. 'siła, moc, trwałość' (без обручев нег кленкам *державы*), 'siła, krzepa' (никакой *державы* в ногах нету), 'to, na czym się coś trzyma, co stanowi podporę dla czegoś; podpórka' (столб этот *держава* всей крыши), 'uchwyt, poręcz', 'koszta, wydatki, zużycie', 'utrzymanie, gościna, staranie' (спасибо за хорошую *державу* в доме), rzadko 'gmina', 'dobra obszarnicze', czasem także osobowo 'gospodarz; kto okazuje pomoc, opiekun' (SRNG), u Dala ponadto 'potęga, możliwość', ukr. державна 'państwo' (u Tymčenki od XVII w.), *država* przestarz. 'majątek, posiadłość', 'moc, siła, krzepa' (ноги не мали ще в собі *держави*), 'władza, rządy, panowanie', u Żel. także 'długość życia', brus. *država* 'państwo'. ~

Nomen actionis (z sekundarną konkretyzacją) od *dźżati*. Suf. -*ra* jak w *kričara*, *kričara* (: *kričati*, *kričati*), *kukara* (: *kukati*), zob. też z rozszerzeniem suf. -*a-ra* *kurjaca* (: *kuriti*). Por. paralelne adi. *dźżarъ* (*dźżarъ* : *dźżara* : *dźżati*, jak *kukarъ* : *kukara* : *kukati*). — Według Trubačeva ESSM V 231 urzeczownikowiony przymiotnik *dźżarъ*. Ze względu na trudności semantyczne mniej prawdopodobne. O nowym znaczeniu 'państwo, kraj', p. Skok Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino VI 248—51, ER I 448. M.Š. — F.S.

dźżavъ *dźżara* *dźżaro* 'trzymający, utrzymujący' (> 'służący do trzymania, podtrzymywania')

Na postać tę wskazują: steszes. *državj* (por. Trubačev ESSM V 231 bez podania znaczenia, z powołaniem się na materiał kartoteki do praskiego Słownika staroczeskiego) a także urzeczownikowione przymiotniki, rozszerzone suf. -*ъnъ*: ros. dial. ze środkowego Uralu *державен -на* m. 'rękojeść cepa' (SRNG, Słovary Urala), może też uralskie *державный -ного* 'dowódca' (dla державня войска выбирался державный из своей среды — w wyraźnym znaczeniu 'dzierżący, trzymający', SRNG), ukr. dial. *державно -на* n. 'rękojeść, rączka', 'część motowidła', 'rączka przyrządu do robienia masła', 'dolna część przęśliwy' (Hrinčenko), *державно* 'stylisko grabi' (KDA m. 156).

Adi. z suf. -*arъ* od *dźżati*. O pierwotnie werbalnym charakterze suf. p. Brodowska-Honowska SPS 147, Kreja JP XXXVII 351—7. P. *dźżava*. M.Š.

dźżъ *dźža* : *dźža* pld. i wsch. 'trzymanie (się), utrzymywanie (się)' : 'to, co trzyma, utrzymuje, podtrzymuje'

dźżъ: ~ sle. *drž drža* 'uchwyt, rękojeść', dial. *drž* perni 'rączka' (Pleteršnik), sch. dial. *drž* 'trzymanie, hodowanie' (ovoga vola ... moram prodati, jer nije već za *drž*. Lika, RSAN);

ros. dial. rzadkie *дръжъ -жа* 'wydatek, koszt' (Wologda, Kostroma). ~ *dźža*: ~ sle. *drža* 'sposób trzymania ciała, postawa (zwłaszcza przy chodzeniu i siedzeniu)', sch. dial. *drža* 'twardy, zmarznięty śnieg, po którym można chodzić' (RSAN);

ros. dial. rzadkie *дръжъ -жъ* 'wydatek; zużycie' (Kostroma), też w zagadce: на виллах — *дръжа*, на *дръже* — шарики, на шарике — лес = человек ('postura, postawa?'), SRNG, ukr. dial. *дръжа* 'uchwyt, rękojeść, trzonek' (Żel.). ~

Por. też z suf. -*ьba*: czes. *držba* 'dzierżawa, posiadanie' (Pfir. slov.), sla. *držba* 'dzierżawa, prawo dysponowania czymś, jak swoim majątkiem'; sle. wyjątkowo *držba* 'das Festhalten' (Pleteršnik).

Nomina actionis od *dźżati*, por. też *dźżava*. M.Š.

dźżyl's *dźżyl'a* : *vъzdъžyl's* zach. 'to, co podtrzymuje coś, co służy do podtrzymywania (np. pas, podtrzymujący odzież, białą broń)'

dźżyl's: ~ polab. *drizal* m. 'pas do przepasywania czy podciągania odzieży', czes. *držel -la* m. 'łańcuszek, którym zwierzę pociągowe podtrzymuje dyszel, Haltkette' (Jungmann). ~

vъzdъžyl's: ~ polab. *vъzdъžyl* (także *vъdrizâl*, *vъdrizâl*) 'pas; pasek, na którym zawieszona jest szpada, Degengehänge; popręg'. ~

Nomen instrumenti od *dźżati*, *vъz-dźżati*, o suf. -*ьs* zob. I 113 (w naszym wypadku sufiks sekundarnie rozszerzony o -*ьs*). O bliskim znaczeniowo lit. *diržas* 'rzemień' p. Trautmann BSW 56, Fraenkel LEW 97.

Lehr-Splawiński, Polański SE I 126, Trubačev ESSM V 232 (rekonstruuje *dŹŹb, dŹŹb). — Lorentz ZslPh III 315 nie wykluczał prapostaci *dŹŹb, z nigdzie poza tym nie zaświadczoną postacią pierwiastka dŹŹ.

Por. synonimiczne dŹŹadło.

W.B. — F.S.

du! du! 1. interj. na oznaczenie dudniącego, huczącego głosu, wydawanego np. przez niektóre instrumenty muzyczne

~ pol. dial. *dudu!* 'naśladowanie dźwięku instrumentów muzycznych, np. trąby, bębna' (bębenek bębni, *du, du*, SW), por. także *du du!*, *du-du-dulek!* 'przywoływanie szczeniąt', a *dudu!* 'drażnienie psa' (Karłowicz SGP, Górnowicz Malbork), czes. *hej dudy, hej dudy du!* 'naśladowanie głosu muzyki', dial. *du-du-du* — *já u váz nebudu* 'napodobávání dud v dětské mluvě' (Malina Mistřice), śl. *dúdu!* 'naśladowanie głosu instrumentów muzycznych lub muzyki' (SSJ), *dududu!* o 'głosie dud' (Kálal);

bułg. dial. *đ'ýy!* o 'dźwięku wydawanym przez fujarkę' (SNU XXXI 261), por. też *đówo!* o 'głosie dud' (Gerov);

ukr. *dy-dy!*, *dy-dy-dy!* 'przyśpiew przy pieśni' (Hrinčenko), *dydy!* o 'głosie fujarki' (Smal' Stočkyj PŠ 157). ~

Interj., która stała się podstawą dla czasowników dŹwkn. *dudati*, *duděti*: *duditi* (zob.), por. lit. *dù!* (*dù! dù! dù!*) interj. na oznaczenie loskotu, stukotu, np. o 'odgłosie burzy, o dudnieniu, stukocie wozu; o gadaniu, paplaniu', *dū!* o 'głosie fujarki' (LKŽod.).

T.Sz.

du! du! 2. interj. na oznaczenie głosu dudka, Upupa epops

~ pol. dial. *du-du!*, też *ududud!* o 'głosie dudka' (Sokolowski Ptaki I 286). czes. *dudú!* 'ts.' (Jungmann). ~

Interj., która stała się podstawą dla czasownika dŹwkn. *dudati* 2., zob. też nazwę ptaka *dudka*. Podobna interj. w lit., np. *Dudutis* gieda *dū dū dū!*, *dū dū dū!* (LKŽod.).

Kořinek Studie 198.

T.Sz.

*dubŹ, *dubŹkŹ rekonstruowane przez ESSM V 145 zob. *dqbs* 1., *dqbskŹ*.

ducati *ducajŹ* 'uderzać (lekko), szturchać; bósć'

~ głuź. *ducaē* 'bósć, o baranach i kozach' (Schuster-Šewc EW 180, Pfuhl), czes. *ducati* 'uderzać o coś czołem, bósć' (też dial., Bartoš DSM);

ste. dial. tylko perf. *dücniti dücnem* = *dudniti* 'uderzyć, szturchnąć' (Pleteršnik), sch. dial. *dücati -ām* 'uderzać głową w pierś lub wymię przy ssaniu, o dziecku, młodym zwierzęciu', 'dotykając pyszczkiem powierzchni wody chwycić pokarm lub przynętę, o rybach' (RSAN);

ukr. dial. *đýyamu* 'uderzać lekko czołem' (Leks. Bjul. II 79). ~

Por. ukr. dial. *đýykamu* 'bósć, o baranach' (zapewne pierwotne dem. z suf. -k-, p. I 49): *mýyamu* 'ts.' (Žel.), sch. dial. *dücnut se* 'lekko się uderzyć' (z języka dziecięcego, p. Skok ER I 451).

Czasownik dŹwkn. od interj. *duca!*, o budowie I 48.

Skok ER I 451, Bezłaj ES I 119. — Według Machka ES² 132 intensivum z suf. -s- od dŹwkn. rdzenia, tego co np. w stind. *tudāti*, łac. *tundō* 'uderzać, bić' (w słow. miałyby nastąpić zmiana *tud-* > *dut-*).

T.Sz.

duca! interi. o uderzaniu głową, bodzeniu

~ głuz. *duc!* 'bęc!', o bodzeniu' (Schuster-Šewc EW 180), czes. *duc!*, np. berane *duc!* 'ts.', dial. *duc!* 'o uderzaniu głową w coś (przy zabawie z dzieckiem)', np. baran, baran *duc!* (Bartoš DSM);

sch. dial. *duc!* dziec. 'o lekkim uderzaniu': *Duc se kaže u Staroj Srbiji kad deca udaraju glavu o glavu* (RSAN). ~

Por. ukr. dial. *myy!* 'o bodzeniu' (Žel.).

Interi., może z języka dziec. Spółgłoska -c- w takiej pozycji tłumaczy się, jak nieraz w wyrazach dźwiękn., szczególnym stanowiskiem tego słownictwa w języku. Zob. *ducati*. T.Sz.

duća zob. **dukъ**

dućaja zob. **dućajъ**

dućajъ *dućaja* : *dućaja* pln. 'wglębienie, zagłębienie, otwór, dziura, jama'

dućajъ: ~ pol. dial. *duczaj* (z mazurzeniem *ducaj*) 'okrągły otwór na środku wierzchniego młyńskiego albo żarnowego kamienia' (SWil., Karłowicz SGP z pln. Mazowska, Dejna AGK m. 492);

ros. dial. zach. *dyučū -an* 'otwór w środku górnego kamienia żarnowego' (Dal), ukr. dial. *dyučū* 'otwór, szczelina, jama, wglębienie, wyżłobienie', 'otwór w górnym kamieniu młyńskim lub żarnowym', 'otwór w beczce', 'szyb naftowy'. ~

dućaja: ~ pol. dial. *duczaja* (z mazurzeniem *ducaja*) 'jama na objętość kosza w ziemi wykopana' (Karłowicz SGP; por. też dawne dem. *duczajka* 'dołek wykopany', L.), 'wglębienie na ziarno w blacie żaren' (Dejna AGK m. 492), stpol. XVI w. 'trąbka, rura zwinięta' (SP XVI IBL), stczes. *dućějě* 'cataracta' (XIV w., Gebauer Sl.), por. dziś med. *dućěj* f. 'rura, trąbka' (Přír. slov.). ~

Por. też ukr. dial. zach. dem. *dyučūka*, *dyučūka*, *dyučūka* 'otwór w górnym kamieniu żarnowym' (Hrinčenko).

Zapewne denominativum do *dukъ*, *duka*. O funkcji hip.-dem. suf. *-čjъ*, *-čja* p. I 86—7. M.Š.

dućati *dućo* zach. 'plakać'

~ pol. dial. *dućeć* *dući* 'plakać (ustawicznie)' (Steuer Sulków, Tomaszewski GŁ), czes. dial. *dućeć* 'ts.' (Steuer Branice). ~

Tu chyba też śl. dial. *dućat!* 'siedzieć, sterczeć gdzieś; kurezyć się, kulic się, siedzieć w kucki' (SSJ, Kálal, Jungmann; por. Machek ES¹ 100).

Czasownik dźwiękn. od tej samej podstawy co *ducati* (zob.). O obocznym występowaniu derywatów dźwiękn. z suf. *-k-aje-* *-k-ati* : *-č-i-* *-č-ati* p. I 49.

T.Sz.

dućzka zob. **dukъ**

duda I. często pl. (pl. t.) dudy 'piszczalka, fujarka', 'dęty instrument muzyczny składający się z mieszka skórzanego i piszczałek, gajda' (o instrumencie muzycznym i jego zasięgu geograficznym Moszyński KLS² II 2, 582, 928), 'rurka, cewka', dem. **dućzka** 'instrument muzyczny: piszczalka, fujarka sporządzona z rurki', 'pusta w środku lodyga rośliny, rurka, cewka'

~ pol. zwykle pl. t. *dudy* (rzadko forma sg. *duda*, od XVI w., Rej) 'dęty instrument muzyczny, składający się z mieszka skórzanego i piszczałek,

gajda' (Szydłowska-Ceglowa Instr. 119—20; też dial., np. Malecki — Nitsch AJPP m. 280, Zaręba AJŚ V m. 752: *dudy*, Sychta SK: *dudē*, także w Wlkpol., Szydłowska-Ceglowa o.c. 118) od XVI w., poza tym *dudy* 'basetla' (Karłowicz SGP z Kujaw i okolicy Ropezye w Młpol.; por. u Mickiewicza *duda* 'bra. lutnia', Szydłowska-Ceglowa o.c. 117—18), tylko pl. *dudy* 'ptuca, serce i wątroba zwierząt; wnętrzości ludzkie albo zwierzęce; flaki, bebechy' (też dial., o zasięgu MAGP VII m. 345, AGM I m. 19 i cz. II 99—100, Zaręba AJŚ III m. 483; co do znaczenia por. np. *bęba*, I 346), w XVII w. (Potocki) *dudy* 'tylek, zadek' (L.), wyjątkowo dial. z Wlkpol. *duda* (m. in. z synonimem *duczka*, zob. *duča*) 'dziura wydrążona w chlebie, w którą wkłada się smarowanie' (Tomaszewski, Mowa ludu pol. w pow. leszczyńskim, Ziemia Leszczyńska II, Leszno 1932, s. 12), dłuż. dial. *dudy* pl. 'instrument muzyczny, dudy, gajda' (Muka), głuź. *dudy* pl. 'ts.', 'fujarka' (Pfuhl, Schuster-Šewc EW 181), czes. *dudy* pl. 'instrument muzyczny, gajda', śla. dial. *dudy* pl. 'ts.' (SSJ), *duda* 'wycięty otwór w łodzi, przerebel' (Kálal; co do rozwoju znaczenia por. *duča*, *duka*);

śle. *dūda*, pl. *dude* 'instrument muzyczny, gajda', sch. *dūda* 'dziecięca piszczałka w formie rurki, cewki' (też u Vuka) od XVII w., 'rurka, cewka np. doprowadzająca wodę, odprowadzająca dym', 'cewkowata szyjka naczynia', dial. *dūde* f. pl. 'instrument muzyczny, gajda' od XVII w. (Belosteneec), z sch.: bułg. dial. z Banatu *dyda* 'rura do odprowadzania dymu', 'ryna' (Stojkov Banat);

ros. przestarz. i dial. *dydā* 'rodzaj piszczałki w formie rurki z otworami', dial. także 'instrument muzyczny, gajda' (Moszyński o.c. 567, Vasmer REW I 378, SRNG), 'człowiek mówiący głębokim basem', *dydū* zwykle pl. t. 'smarki' (SRNG z innymi wtórnymi znaczeniami), ukr. *dydā* 'piszczałka, fujarka' od XVII w., 'gajda', brus. *dydā* 'gajda' (też dial., np. Nosovič, NS 290, Šaternik Červ.), dial. także 'trąbka', 'dziecko ciągle płaczące', 'człowiek zły, niezadowolony' (NS 290).

1. Na znaczeniu *duda* 'rurka' lub bezpośrednio na *dudati* 2. (zob.) oparte: śle. *dūda* 'smoczek do picia, ssania wody np. ze szklanki' (Bezlej ES I 119), sch. *dūda* 'smoczek', ros. dial. *dydā* 'ts.' (SRNG);

2. na *dudati* 2. oparte: ros. dial. *dydā* m. i f. 'człowiek pijący dużo wody, kwasu', brus. dial. *dydā* 'dziecko, które ssie pierś matki' (Rastorguev Brjansk). ~

Por. 1. sch. dial. *dūd* m. 'piszczałka';

2. śladem wyrazu na gruncie bułg. jest najprawdopodobniej dial. *dyda* 'gliniane naczynie na mleko', 'rodzaj dzbanka' (według BER I 442 etymologia niejasna), co do rozwoju znaczenia por. np. bułg. dial. *dydyk* 'drewniana piszczałka': 'dzbanek na wodę' (z tur. *dūdük* 'piszczałka', BER I 443).

Zo słow.: lit. *dūdā* 'trąbka drewniana lub metalowa; piszczałka, fujarka', 'katarynka', 'stary ludowy taniec litewski', 'nieolegą, ciemajda; głupiec' (też w innych wtórnych znaczeniach, np. 'dusznosc, zadyszka', LKŽod.), łot. *dūda* 'instrument muzyczny, piszczałka', 'głupiec' (Mühlenbach I 523—4), niem. *Dudel-* w *Dudelsack* (już w XVII w.) 'dudy, gajda' (Kluge EW¹⁸ 146).

Dem. *dudka* (o suf. *-ka* p. I 94—5; w poszczególnych językach możliwa też motywacja przez vb. *dudati* 1.): ~ pol. *dudka* 'fujarka, piszczałka' od XVII w. (Szydłowska-Ceglowa o.c. 115—16; też dial., np. Karłowicz SGP, Kowalska ZSMaz. I cz. 2, 76 'gwizdek', także 'gajda, dudy', Zaręba AJŚ V m. 752), 'dolna część stosiny pióra, zawierająca zeschnięte błonki rogowe, dusza',

'przedmiot mający kształt rurki, tutka' (dial. jeszcze w pierwotnym znaczeniu 'rurka', Dejna RKJL XXI 262), pl. *dudki* 'płuca bydłec używane jako potrawa' (por. *duda*; dial. 'płuca lub wątroba zwierząt', 'grdyka', 'liski z ziarenek prosa', AGM I m. 19, Dejna l.c., AGK m. 596, MAGP VIII cz. II 143), w terminologii tkackiej np. 'trzciniowa cewka bez wątku' (Falińska PST), dial. też *dudki* pl. 'przerębel' (Karłowicz SGP; co do znaczenia por. *duča*, *duka*), w XV w. NO *Dudka* (1 niepewny przykład, SSNO), głuz. *dudka* 'rurka; gwizdek', 'tulejka lichtarza', pl. *dudki* 'male dudy';

sł. *dúdka*, pl. *dudke* 'dudy, gajda' (Pleteršnik);

ros. *ды́дка* 'piszczalka, fujarka', 'pusta wewnątrz lodyga rośliny', 'nie-wielki, niegłęboki, okrągły szyb' (też dial., SRNG, Słownik Uralu), dial. także np. 'rura, rurka o różnym zastosowaniu', 'skóra zwierzęcia ściągnięta w całości', częste i w nazwach bot. (p. SRNG), 'wysoki, chudy człowiek' (np. SRNG), NO *Ды́дка* już w XV w. (ESSM V 146), ukr. *ды́дка* 'fujarka, piszczalka' od XVII w. (też dial., SDU 103), 'rurka, trąbka wykonana z pustej lodygi rośliny', też w innych znaczeniach (SUM), brus. *ды́дка* 'piszczalka sporządzana z kory, wydrążonego drewna, trzciny, żdźbła' (też dial.), pot. 'lodyga rośliny, zwłaszcza pusta w środku' (TSBM, Nar. slovatv. 9), dial. także np. 'grube, twarde żdźbło rośliny trawiastej, zwykle uschnięte', 'lodyga słonecznika', 'stosina pióra' (Nar. leks. 139, Nar. slova 52, NS 101, Šatalava BDS 53). ~

Na *dudati* 2. (zob.) oparte: sł. *dúdka* 'smoczek' (SSKJ), ros. dial. *ды́дка* 'człowiek dużo pijący, dużo jedzący', *ды́док* 'człowiek dużo pijący', zob. *duda* 2.

Por. ros. dial. *ды́док* 'piszczalka'.

Derywat dewerbacyjny od dźwiękn. *dudati* 1., *duditi*. Lit. dial. wsch. *daudytė* 'piszczalka' jako pierwotne dem. pozwala na rekonstrukcję dokładnego odpowiednika lit. *daudā 'piszczalka, fujarka'. Znaczenia 'fujarka, piszczalka': 'rurka, cewka': 'przerębel' (= 'coś wydrążonego, pustego w środku') niezrzedkie przy derywatach od czasowników dźwiękn. (por. np. *duča*, *duka*).

Buga RR I 437, Trautmann BSW 46—7, Sławski SE I 177, Vasmer REW I 378—9, Machek ES² 133, ESSM V 146 (kwestionuje niesłusznie trafne objaśnienie Machka l.c., widzącego w *duda* deverbativum od *dudati*). — Berneker SEW I 233 bezpodstawnie wyprowadzał wyraz słow. z tur. *dūdük* 'flet'. T.Sz.

duda 2. m. 'człowiek grający na dudach, dudziarz', przen. 'człowiek głupi, głupiec'

~ pol. *duda* 'muzykant grający na dudach, dudziarz, dudarz' (też dial.) od XVI w., 'głupiec, niedołęga, fujara, cymbal' (też dial., np. Sychta SK), NO *Duda* już w XIV w. (częste w XV w., znane i dziś, np. AJK IX cz. II 49), czes. NO *Duda* już w XI w. (Profous MJČ I 492);

sł. *dúda* 'głupi, prosty człowiek', sch. *dúda* 'dudziarz, dudarz':

strus. NO *Дудыа* już w XV w. (ESSM V 146 z Tupikova), ros. dial. *ды́дý* 'głupi człowiek', brus. dial. *ды́дý* 'ts.; człowiek bezwartościowy' (Nosovič, Šaternik Červ.). ~

Nomen agentis od *dudati* 1. z suf. -a, o budowie I 60. Co do znaczenia 'człowiek głupi' por. np. pol. *fujara* (Moszyński KLS² II 2, 41, Sławski SE I 240), też bałkański turecizm w maced. *ды́дык* 'ludowy instrument muzyczny, fujarka': 'głupiec' (RMJ). T.Sz.

dudar's *dudar'a* 'człowiek grający na dudach, na gajdzie'

~ pol. przestarz. *dudarz* -*rza* 'grający na dudach, na gajdzie' od XVI w. (ale u Mickiewicza 'człowiek grający na instrumencie strunowym, na lutni, lirze', Szydłowska-Ceglowa Instr. 117—18), czes. tylko u Jungmanna i Kotta *dudař* 'grający na dudach, na gajdzie', 'ten, kto wyrabia, robi dudy';

sł. *dúdar* -*rja* 'ten, kto gra na dudach', sch. dial. *dúdar* -*ára* 'ts.' (tylko u Preradovicia, RSAN);

ros. przestarz. i dial. *дыдѣръ* -*рѣ* 'muzykant grający na piszczałce, na dudach', ukr. *дыдѣп* -*пѣ* 'ts.' (też dial., SDU 103), 'ten, kto wyrabia piszczalki, fujarki', w XVII w. 'ten, kto gra na dudach', brus. *дыдѣп* -*пѣ* 'ts.' (też dial., np. NS 290). ~

Por. 1. pol. *dudziarz* 'grający na dudach' (o suf. -'ar's p. II 22);

2. brus. dial. *дыдѣп* 'dziecko płaczące', 'niezadowolony człowiek', 'obszarpaniec, oberwaniec' (NS 283, 290, Nosovič), co do znaczenia 'dziecko płaczące' por. pol. dial. *dudlać*, *dudlić* 'popłakiwać' (p. *dudzlati*).

3. Najprawdopodobniej niezależnie powstałe derywaty w poszczególnych językach (ESSM V 146 podaje jako wyraz psl.): czes. dial. *dudač* -*če* m. 'grający na dudzie' (Jungmann; też u Kotta I 321 jako dial. wsch.-moraw.), sł. *dudáč* -*ča* 'ts.', sch. dial. *dúďáč* 'ts.'.

Od *duda*, o suf. -'ar's p. II 21—3.

T.Sz.

dudati 1. *dudaję* zach. i pld. 'wydawać niski, luczący, dudniący głos', 'grać na dudach'

~ pol. dial. *duduć* *duda* 'grać na dudach', 'grać' (Szydłowska-Ceglowa JP XLVIII 180—1), 'licho grać' (Karlłowicz SGP z Młpol.; już u L. 'grać na dudach'), dawne XVII w. 'ani myśleć' (to samo u Jungmanna z L.), dziś dial. kasz. przestarz. i rzadkie *dędac* *dędā* 'myśleć': ani *dudu* 'ani słowa, nic nie słyhać' (Sychta SK; znaczenie rozwinięte zapewne z ni, ani *dudu!* 'weale, nie', por. Sławski SE I 177), dial. *wyduduć* 'wyżłobić, wydrażyć wewnątrz' (Kucala PSM; rozwój znaczenia jak np. w *dukati*, p. Szymański JP LVIII 201—2), głuź. *dudać* 'grać na dudach' (według Pfuha z czes.), czes. *dudati* 'ts.', sla. dial. *dudat'* -*dā* 'grać na dudach, rzadziej na innym instrumencie' (: *dúdat'* 'grać', SMS XIX 426), 'cicho podśpiewywać, mruzczyć', 'mruzczyć, o kocie', 'płonać, buzować, o ogniu' (SSJ);

sł. *dúdati* *dúdam* 'grać na dudach', 'niezgrabnie, powoli coś robić' (Pleteršnik; SSKJ tylko rzadkie 'grać na dudach'), sch. dial. *dúdati* -*ām* 'grać na piszczałce, świstać', *dúdati* *dúdam* (*se*) 'powoli, ciężko, ledwo chodzić, chwiać się przy chodzeniu' (RSAN), co do znaczenia zob. wyżej sł., por. też np. pol. dial. *dudlić* 'grać na fujarce': *dudlać* 'dhubać, robić z mozolem, powoli', *dudrać* 'ts.' (por. Brückner SE 103, p. *dudzlati*). ~

Por. 1. derywat z suf. -*ol-iti* (p. I 54): pol. dial. *dudolić* 'grać na dudach, tj. na basetli' (Karlłowicz SGP: Kujawy; o suf. Cyran Tendencje słowotw. 108), bułg. dial. *дыдѣ.ну* (: *дыдѣ.нѣ.кам*) 'mówić cicho' (BDial. II 77; por. podobne derywaty Szymański DCzO 65), sch. dial. *dúdoliti* -*im* 'cicho mówić, ledwo dostyżalnie rozmawiać, szeptać, pomrukiwać' (RSAN);

2. z wstawnym -*n*-: dłuź. *dundać* -*am* 'guzdrać się; chodzić powoli, włóczyć się', głuź. *dundać*, *dundać so* 'spacerować, przechadzać się; łazikować, wałęsać się, włóczyć się' (Zeman), też 'powoli się poruszać przy chodzeniu, przy pracy; iść powoli, niezgrabnie', wokoło *dundać* 'włóczyć się naokoło' (Pfuhl; por. Schuster-Šewc EW 183—4), czes. *dundati* -*dám* 'ssać, o dzieciach' (Jungmann),

dial. *dudat* 'pić, żłopać' (Bartoš DSM, Kott Dod. DSM, Hruška DSCh; zob. też Machek ES³ 133 s.v. *dudati*), moraw. *d'uňdat* 'chwiać się, sem tam se ohýbati, neodhodlaně si počínati, váhati' (Bartoš DSM). Tu może i sle. *dŕndati -am* 'próżniaczyć się, leniuchować' (Pleteršnik, zob. jednak Bezlej ES I 108).

Dźwkn. czasownik reduplikowany oparty na inter. *du! du!* (zob.), o budowie I 48—9. Por. podobnie zbudowane: lit. *dudėnti -ėna* 'stukać, stukotać', 'grzmieć, huczeć, o burzy', 'mówić', *dūdėnti -ėna* 'grać na fujarce; grać na katarynce', lot. *dudināt* 'eicho mówić; mruczeć, bąkać' (Mühlenbach I 510, Būga RFV LXX 105). T.Sz.

dudati 2. *dudaję* zach. 'wydawać głos, o dudku'

~ pol. dial. *dudać duda* 'wydawać głos, o dudku' (Karlówisz SGP z Młpol.; od XVII w., u L. z Potockiego: *dudek duda*), głuz. *dudać* 'ts.' (według Pfuħla z czes.), czes. *dudati* 'ts.'. ~

Por. z wstawnym -n-: ukr. dial. *дýндає* 'wydaje głos, o dudku' (stać *дýндаю* 'dudek', Nikončuk KDO 146).

Dźwkn. czasownik reduplikowany oparty na inter. *du! du!* 2. (zob.), por. *dudati* 1. Podobny wyraz w lit. *dudnōti -nōju* 'wydawać głos, o dudku' (np. *du, du, du* *dudnō budūtis*), 'gegać, o gęsiach' (Kurschat Thes.). T.Sz.

dudati 3. *dudaję* 'ssać, zwykle o dziecku'

~ czes. dial. *dudati* 'ssać' (Machek ES³ 133, Jungmann), sla. dial. *dudat* 'dā pić' (SMS XIX 426);

sch. dial. *dūdati -ām* 'ssać, o dziecku'. ~

Por. 1. z suf. *-ol-iti*: ros. dial. *дыдѣлѣть -лю -люу* : *дыдѣлѣть* 'ssać; eheiwie ssać pierś, wymię; pić, zwykle dużo' (SRNG, Slovarь Novosybir.);

2. z wstawnym -n-: czes. dial. *dudat* 'ssać pierś matki; pić'.

To samo co *dudati* 1. (zob.). Rozwój znaczeniowy 'wydawać jakiś odgłos' > 'ssać, pić' spotykany i przy innych wyrazach dźwkn., np. ros. dial. *дýкамь* 'stukać, uderzać' : 'eheiwie pić wodę lub mleko' (SRNG), bulg. dial. *дѣнкам, дѣна* 'bić, uderzać: uderzać w przedmiot, który wydaje odgłos' : 'jeść łakomie' : 'dużo pić' (Szymański DCzO 24, 33), p. też *duditi, dudzati, dudziti*. T.Sz.

duděti *dud'ę* pld. i wsch. 'grać na piszczałce, na prymitywnej trąbce' : *duditi* *dud'ę* 'ts.', 'eheiwie pić'

duděti: ~ sch. dial. *dūdet -im* 'powoli, ciężko chodzić, chwiać się przy chodzeniu' (HDZ IV 429; co do rozwoju znaczenia por. *dudati*);

ros. pot. *дыдѣть -дѣуь* 'grać na fujarce, na trąbce, na piszczałce, na dudach', 'trąbić', 'brzęczeć' (SSRJ), dial. 'mruczeć' (Dal), 'szumieć, świstać, o wietrze' (SRNG), ukr. pot. *дыдѣти -дѣу -дѣуь* 'grać np. na trąbce', 'wydawać odgłos, o bębnie' (SUM, Żel.), brus. *дыдзѣць дыдзѣць дыдзѣць* 'grać na gajdzie, na fujarce' (TSBM; dial. 'grać na piszczałce', Šaternik Červ.), pot. 'huczeć', 'jednostajnie, monotonicznie mówić, czytać, śpiewać', przen. 'dokuczliwie powtarzać jedno i to samo' (TSBM). ~

duditi: ~ sch. dial. *dūditi* 'grać na piszczałce' (RSAN);

ros. dial. *дыдѣть* 'grać na piszczałce, trąbce, trąbić' (Dal), *дыдѣть -дѣуь* 'pić' (SRNG), ukr. dial. *дыдѣти -дѣць -дѣу* 'grać na piszczałce, fujarce' (Hrin-

čenko, Smaľ Stočkyj PS 157), brus. dial. *dydziy* 'ts.', 'cheiwie pić' (ESSM V 147). ~

Por. z wstawnym -n-: brus. dial. *dyndziy* 'ssać' (Mat. Minsk II 44).

Czasowniki dźwięk. oparte na tej samej podwójanej interi. *du-du!* co *dudati* 1. (zob.), o suf. *-iti -i-* : *-iti -i-* w takich derywatach p. I 48. Obcoznosc znaczeń 'wydawać jakiś odgłos' : 'cheiwie, lakomie pić' częsta przy wyrazach dźwięk. (p. *dudati* 3.), por. i lit. *dūdyti* 'grać np. na rogu, na fujarece' : 'pić wódkę'.
T.Sz.

duditi zob. **dudėti**

Dudėbi pl. (sg. **Dudėbъ**) słowiańska nazwa plemienna (SSS I 399—400)

~ nazwa plemienna z terenu Czech *Dulaba* (u al-Mas'ūdiego, X w., p. Profous MJÖ I 446);

strus. *Дулаба* pl. (ESSM V 147). ~

Terminami naukowymi (książkowymi) są apellativa: ros. *дудьбы* pl., ukr. *дудьби* pl., brus. *дудьбы* pl. (sg. *дудьб -ōa*) 'dawne plemię wsch.słow., żyjące na terenie dzisiejszej Ukrainy i w basenie rzeki Bug'.

Poza tym nazwa plemienna dobrze poświadczona w słow. materiale onomastycznym: czes. dobrze znane NM *Doudleby* poświadczone już w X w. (u Gebauera Sl. *Dūdlebi*, *Dūdleby*, też w derywatach Profous o.c. 445—8), stczes. także NW XIV w. *Dūdleba*; sle. NW *Dulep* (Bezlej SVI I 160; zob. jednak tenże ES I 120, gdzie NW łączy z wyrazami sprowadzającymi się do psl. *dudalo*), już w IX w. w zapisach *Tudleipa*, ad *Dudleipin* (Bezlej SVI l.c., Krantzmaier OK I 68—70), sch. NW *Dulepski* Potok, *Dulepska* (rijeka), już w r. 1244 w zapisie *Dulchka* (Dickenmann Sava I 111); strus. XVI w. NO *Дудьба*, *Дуленка* (ESSM l.c. z Tupikova), na terenie wsch.słow. liczne NM typu *Дудьбы*, *Duliby* i NW *Дудьба* z derywatami typu *Дудьба*, *Дудьбия*, *Dulibowski* Potok, *Dulibowska* Rzeka (zob. np. Vasmer RGN III 141—2, SGKP II 215—16, WRG I 664, Hydronimia Wisły I 147, SSUM, Žužkevič KTSB 113, Toporov—Trubačev Podneprov'je 218).

Tu też należy zapewne NM *Deutleben* w okręgu Saale (T. Witkowski, Četvrto zased. na Međunarod. komisija za slov. onom., Skopje 1971, 70).

Por. może tu należące: stpol. XV w. NO *Dulaba*, *Dulchic*, *Dulebski* (SSNO).

Nazwy plemiennie jak zwykle przechodzą w apellativa (zob. niżej): pol. dial. *dulęba* (z wtórną nosowością) 'człowiek niezgrabny' (Karlłowicz SGP: PF IV 306; por. NO *Dulęba* i NM *Dulęba*), ros. dial. *дудьб -ōa* 'głupi, nieokrzesany człowiek', 'człowiek ślepy, zezowaty', *дудьбина* m. 'ts.': adi. *дудьбий*, *дудьбий* 'głupi, nieokrzesany', 'ślepy, zezowaty', też *дудьб -na* 'głupiec, prostak', 'człowiek niezgrabny, niezręczny; człowiek ułomny' itp. (SRNG; por. pol. dial. wsch. *dulapu* 'otyła, ślamazarna kobieta', Mazur Bilgoraj).

Tu z pewnością nie należą (zob. Skok ER I 390 i 419, Schütz GTS 41, wbrew ESSM l.c.): sch. dial. *dūliba* 'dolina, głęboka dolina, jar, convallis, fauces', stąd NM *Dūliba*, NO *Duliba*.

Etymologia niepewna. Budowa wyrazu wskazuje na pożyczkę, co w nazwach plemiennych nie dziwi. Z dotychczasowych prób objaśnień najbardziej prawdopodobne nawiązania (Rozwadowski RS VI 55, 70, Vasmer REW I 379—80) do germ. nazwy osobowej *Deudo-* (por. *Deudo-riz* i *-laifs*,

np. *Dietleip, Dellef*). Rozwój semantyczny nazw plemiennych w apellativa, zwłaszcza przezwiska, nierzadki, szereg przykładów dał Brückner KZ XLVI 214, zob. też Porwolf ASLPh VIII 9—10. — Ze względu na trudności semantyczne mniej prawdopodobne wyprowadzanie (Lehr-Splawiński SSS I 359) z germ. *penda-laiba*, compositum z *penda-* 'lud' i *laiba* 'pozostalność', a więc pierwotnie *'dziedzictwo narodu' czy też (ESSM V 147—8, Trubačev VJ 1974, 6, 52—3) z germ. **daud-laiba-* 'dziedzictwo po umarłym'. Nahtigal SRL IV 95—9 uważał za słow.-germ. złożoną hybrydę *Dudlěba z psł. *dudla* (w nie zaświadczonej formie 'dudy' p. *dudžo, dudžiti*) i germ. *-aib-* 'kraj, kraina', pierwotnie więc 'kraina dud'. — Ze względu na trudności przede wszystkim morfologiczne próby etymologii rodzinnej nie przekonują: Brückner Sl III 211—13 dopatrywał się prastarego złożenia *dud-* (p. *duda*) i *lěbz* (= lit. *lūbas* 'cienki, wysmukły, chudy', psł. dial. *lěbz : libz* 'słaby, wychudły, chudy', p. Sławski SE IV 221—2), z podstawowym znaczeniem 'cienki, chudy jak dula'. — Ondruš Studia Academica Slovaca 3, 1974, 246—7 nawiązał do *dudla* 'zagłębienie, jama' rekonstruując podstawowe znaczenie 'mieszkańcy dolin, nizin'. — Rudnicki (Prasłowiańszczyzna — Lechia — Polska, II, 1961, 161) łączył z pol. *dudło* 'trąba z kory drzewnej' (p. *dudło*). — Rospond RS XXIX 24 rekonstruuje hipotetyczną prapostać *Do-lěbz (człon I popiera paralełą *Do-rad*, człon II jak *Go-lěbz, U-lěbz*).

T.Sz. — F.S.

Dudlěbъ zob. **Dudlěbi**

dudło pld.-wsch. 'otwór, rurka, przez które wdmuchuje się powietrze, przez które przepływa silny prąd powietrza', w ogóle 'otwór, wylot czego, rurka' ~ sł. rzadkie *dūlo* 'wypukła część kapelusza, główka kapelusza', sch. dial. *dūlo : dūlo* 'rurka w miechu, przez którą powietrze dmucha w ogień', 'jama w ziemi, z której wypływa źródło; duże zagłębienie, jama w ziemi', 'dno drewnianego naczynia', 'drzwiczki pieca' (RJAZ, BSAN), bulg. dial. *dylo* 'rurka, z której wypływa woda do podlewania ogrodu; duży otwór dzbana' (BER I 445);

ros. *dylo* 'lufa broni palnej; przedni otwór lufy' (stąd zapewne sch. wyjątkowe *dūlo : dūlo* 'przewód lufy', RMat., bulg. *dylo* 'lufa broni palnej; przedni otwór lufy', u Dala też 'zakoleczenie rury, fujarki', dial. 'biczysko' (SRNG), przen. 'oszust, krętacz, cwaniak' (Dal), ukr. od XVII w. *dylo* 'lufa broni palnej; przedni otwór lufy', u Żel. *dylo* też 'miech kowalski', brus. *dyla* n. 'lufa broni palnej; przedni otwór lufy', u Nosoviča przen. 'tyłek, anus'. ~

Tu może należą też 1. strus. XV—XVI w. NO *Dylo* (Vesolovskij Onomastikon, ESSM V 149 z Tupikova);

2. ros. dial. (Smoleńsk) *dylo* 'obfitujący w ryby zalew rzeki, łączący się z rzeką lub oddzielony od niej naniesionym piaskiem', brus. dial. *dyla* 'katuża' (Jaškin BILN 62).

Nomen instrumenti od *dujo duti*, o suf. *-dlo* zob. I 113—4.

Berneker SEW I 237, Vasmer REW I 380, Trubačev RT 379, Skok ER I 462, BER I 445, Bezlaj ES I 120. — ESSM V 148—9 rekonstruuje **dud(ə)lo*, przytaczając razem kontynuanty psł. *dudlo* i *dudžo* (zob.).

Por. *dudlěc*.

W.B.

dudlěcъ *dudlěca* pld. 'otwór, rurka, przez które wdmuchuje się powietrze, przez które przepływa silny prąd powietrza', w ogóle 'otwór, wylot czego, rurka'

~ stł. *dūlec -lea* 'końcowa część jakiegoś przedmiotu, naczynia w kształcie rurki; dziobek naczynia' (SSKJ), 'ustańk instrumentu dętego', dial. też 'usta ściągnięte w wyrazie niezadowolenia' (Pleteršnik), sch. dial. *dūlac dūlea*: *dūlac -lea* 'rurka w dudach. przez którą się dmucha; rurka. otwór w miechu kowalskim', 'čvrsti deo koji se namešta na jedan kraj gumenog creva, cevi, pipa, štrcaljka; kraći komad šire cevi koji treba sastaviti, tulać, muf', 'ustnik cybuchu; cygarniczka' (RSAN, RJAŽ, Vuk), bulg. dial. *dyacu* 'rurka, przez którą wycieka woda z obudowanego źródła lub z naczynia; naczynie z dziobkiem, dzban na wodę', według BER I 445 tu też maced. dial. (Debar) *dyacu* 'falda na wierzelnim okryciu', por. także sch. dial. wsch. *dūlec* 'ts.' (RSAN: Vranje), maced. *dyacu* 'dziobek naczynia', 'korek, czop' (RMJ). ~

Zaliczane tu pol. żargonowe *dūlec -lea* 'papieros' nawiązuje bezpośrednio do *dulić* 'palić tytoń', p. *dudłiti*.

Derywat od *dudło*, o suf. *-lec* w formacjach odrzeczownikowych zob. I 100.

W.B.

dudzka zob. *duda* I.

dudzka *dudzka* pln. 'ptak dudek, *Upupa epops*'

~ pol. *dudek dudka* 'Upupa epops' (też dial., Strutyński PNP 42, Tomaszewski GŁ, Dejna RKJL XXI 262, Sychta Kociewie) od XV w., 'głupiec, kiep' od XVI w. (też dial., np. kasz. *dudek* 'nieudolęga, safandula', Sychta SK; *dūdāk -dka*, *dūdāk -ku* 'blazen', Lorentz PW, por. *duda*), czes. *dudek -dka* 'Upupa epops' (też dial., np. Malina Místico) od XVI w. (zob. ESSM V 150), dial. także w innych, wtórnych znaczeniach np. 'tłuste, krępe dziecko', 'stary czepiec walski' (Přir. slov., Bartoš DSM), śl. *dudok -dka* 'Upupa' (też dial., np. *dūdok*, *dudek*, Ferianc SNV 133), *dudok* smradl'avej 'ts.' (Matejčik Novolud 94);

ukr. dial. *dydōk -dka* 'Upupa epops' od XVII w., także *dydōk* 'ts.' (Hrinčenko, Tymčenko, Nikončuk KDO 146, ESSM l.c.). ~

Por. 1. głuź. *dud -da* 'Upupa' (tylko Pfułł z uwagą: słowjanski), czes. tylko u Jungmanna i Kotta *dud -da* 'ts.' (najprawdopodobniej wtórnie od *dudzka*);

2. oparte na podobnej interii.: stczes. *dedek -dka* 'Upupa' od XIV w. i NO *Dedek* (Gebauer Sl.).

Wyraz dźwiękn. bezpośrednio oparty na interii. *du! du!* 2. (zob.) z suf. *-zka*, p. I 93, co do budowy por. i pol. dial. *dudek* 'szczęnię; mały pies'; wabią ... *du du!* (Karłowicz SGP, Sychta SK). Głos ptaka 'Upupa' jest zwykle w językach słow. oznaczany przez interii. *dududu!* (zob. też *dudati*, *duditi*), lub przez *ududu!* (p. Sokołowski Ptaki I 286). Ta druga interii. stała się podstawą dla form typu *udoda*, *ududa* (zob.). Zmienność postaci głosowej normalna przy wyrazach dźwiękn., zwłaszcza w rzeczownikach. Por. podobnie utworzone: lit. stare *dū-kas* 'dudek', dziś *dudūkas*, *dudūtis* 'ts.'. Dźwiękn. nazwy tego ptaka powszechnie w różnych językach, np. pol. dial. *chupupup*, łot. *pupūlis*, *pupuēis*, *puputis*, *pupūlis*, niem. dial. *hupup*, *wupwupp*, *wudwud*, łac. *upupa*, gr. *εποψ*, orm. *popop*. Szereg innych postaci z różnych języków opartych na podstawach dźwiękn. zob. np. Bulachovskij Izv. VII 104, Fraenkel LEW 390, 671, Nikončuk KDO 145—6, Ślowski SE I 177—8, Skok ER I 539, Kluge EW¹⁸ 859, Pokorny IEW 325, Mühlenbach III 414—15, Meillet DEL³ 1333.

T.Sz.

dudzla zob. *dudzlo*

dudłati *dudłaję* (*dudł'ę*) zach. i pld. 'grać na instrumencie dętym (na dudach, p. *duda*), wydającym huczący, dudniący, buczący odgłos', 'wydawać buczący, huczący odgłos, plakać, o dzieciach; mruzczyć, mamrotać' : **dudłiti** *dudł'ę* 'ts.' (zach. i pld.), 'pić, zwłaszcza dużo i cheiwie; ssać, o dzieciach, o młodych zwierzętach'

dudłati: ~ pol. *dudlać* *dudlam* (*dudłę*) z *-l-* analogicznym do formy praes. *dudłę* czy też inf. *dudlić* (p. niżej) przestarz. 'grać nieudolnie, szczególnie na instrumencie dętym' (też u L. z XVIII w., dziś dial. *dudlać* *dudłou* 3 sg. 'głośno grać, przeszkadzać', Zaręba Siolkowice), dial. *dudlać* 'popłakiwać' (Tomaszewski GL), *dudlać* *dudle* 'dlubać, robić z mozołem, powoli' (Karlówiec SGP: Przasnysz), też *dudlać* *się* *dudlą* *się* 'brudzić się' (Sychta SK), obok tych form również regularne *dudlać* *dudla* : *dudle* 'pilnie pracować, bezustannie zajmować się czymś', 'robić coś powoli i długo', 'robić coś niezgrabnie, nieudolnie, nieumiejętnie' (Szymczak Domaniewek, Tomaszewski GL, Sychta Kociewie), *dudlać* 'dlubać, wydłubywać, drążyć drzewo' (Karlówiec SGP: Kieleckie, Cieszyńskie, Dejna RKJL XXI 262), 'wydłubywać z ziemi rosnące ziemniaki, o gęsiach' (Sychta Kociewie), czes. *dudlati* 'grać na dudach', 'wydawać głos taki jak dudy', 'pyskować' (dial. *dudlat* *-lu* : *-lám* 'mruzczyć, pyskować', 'mówić niezrozumiale; mamrotać', Gregor Slav.-buč., Horečka Přenštát), dial. *dudlat* *-dl'u* 'mamlać chleb w ustach', *dudlat* *-lu* 'mruzczyć, mamrotać' (Bartoś DSM, Malina Mistřice), sła. *dudlat* *dudle* 'bulgotać, np. o krwi', 'mamrotać', dial. *dudlat* *i* 'trzeszczeć w piecu' (Matejčik Novohrad 99);

ślc. *dudlati* *-am* 'grać na dudach' (według SSKJ rzadkie; Pieteršnik bezpodstawnie uważał za pożyczkę z niem.), 'grać, śpiewać', *dudlati* *se* żargonowe 'uczyć się mechanicznie, kuć bezmyślnie' (SSKJ). ~

dudłiti: ~ pol. *dudlić* *dudli* od XVIII w. 'grać (nieudolnie) na instrumencie muzycznym' (dial. też 'grać na dudach, na fujarce', 'popłakiwać', Szydłowska-Ceglowa JP XLVIII 181—2, Karlówiec SGP, Tomaszewski GL), dial. 'powoli pracować' (Sychta Kociewie; *zdudlić* 'zrobić coś z trudem, skłecić'), 'pić' : *dudlić* 3 sg. *dudle* 'robić coś powoli', 'wydłubywać w drzewie', 'rznąć tępyim narzędziem' (Dejna l.c.), dłuż. dial. *dudliś* *-im* 'grać na dudach', 'kwękać, o dzieciach' (Muka, Schuster-Šewc RW 181), czes. dial. *dulit* *-lím* 'pić szybko, bez umiaru' (Gregor o.c.);

sch. *dudliti* *-lím* (dial. też *dudljiti*, RŠAN) 'ssać, o dziecku, o młodym zwierzęciu' (też dial. RJAZ; u Vruka *dudliti* *-lím* 'silnie ssać, szczególnie o prosiętach'), dial. czakaw. *duliti* *dulim* 'ssać' (RJAZ z Istrii; Skok ER I 452 niesłusznie uważał *dudliti* za derywat denominalny);

ros. dial. *дыдумь* *-даю* *-думу* 'ssać', 'pić z wielkiego naczynia przez krawędź; pić, sącząc płyn przez zęby', też *дыдумь* *-аю* *-думу* 'pić; pić dużo' (SRNG), ukr. *дыдуму* *-аю* *-думу* 'pić coś cheiwie i w wielkiej ilości' (też dial. Horbač Romaniv). ~

Ekspresywne czasowniki z suf. *-l-* (p. I 53) od dźwiękn. *dudati*, *dudęti* (zob.). Rozwój znaczeniowy od 'wydawać jakiś odgłos' > 'pić łapczywie' i 'robić coś powoli', 'dlubać, drążyć' nierazki przy czasownikach dźwiękn. bądź opartych na podstawach dźwiękn. (paralele semantyczne zob. np. Szymański JP LVIII 200—5). Dokładny odpowiednik w lit. *dūduloti* 'cieicho i wolno mówić, rozmawiać', por. *dūdulti* 'grzmieć', 'mówić, rozmawiać półgłosem', 'majaczyć, widnieć w ciemności' : interj. *dudūk!*, *dudūkt!* (: *dūkt!*) np. 'o szybkim ruchu, uciekaniu, znikaniu' (LKŽod., Kurschat Thes.), lot. *dudulis* też 'placzące

dziecko' (Mühlenbach I 510), niem. *dudeln* 'niebale, nieumiejętnie grać (na dętym instrumencie); grać na dudach; śpiewać monotonię' (o historii wyrazu niem. Kluge EW¹⁹ 146). T.Sz.

dudźlawy *dudźlawo dudźlawo* pln. 'wypróchniały, wybutwiały, o drzewie'

~ pol. dial. *dudlawy* 'wygnily, o drzewie' (Zareba AJS II m. 221 z synonimem: *wydudniały*), 'spróchniały, dziurawy, wydrażony', np. *dudlawo* wierba (Karlówiec SGP głównie z Cieszyńskiego, Podhala, w ogóle pld. Mipol.), drzewo *dudyare* 'wybutwiałe, wypróchniałe w środku', 'karłowate, pokrzywione' (Kosiński Czechów), dłuż. *dudlawy* 'wydrażony, pusty, wyschły, np. o burakach, marchwi', 'gąbczasty, grzybowaty' (Muka), głuź *dudlawy* 'wyschły, pozbawiony soków; bezsilny; tykowaty; gąbczasty, grzybowaty' (Schuster-Sewe EW 181), czes. *dudlavý* 'dudawy, jako dudy znójci', dial. moraw. 'wybutwiały, o wierzbie' (Bartoš DSM), śl. dial. wsch. *dudlawy* 'wybutwiały, wypróchniały' (Kálal), u Jungmanna z Bernoláka *dudlawý* 'marrand, schaurend';

ukr. dial. *dydźlawi* 'dziurawy, wybutwiały, o drzewie' (Hrinčenko, Żel.). ~ Por. z suf. *-lwa*: ukr. dial. *dydźlawi* 'dziurawy, wybutwiały, o drzewie'.

Adi. z suf. *-awa* (o suf. Brodowska-Honowska SPS 147) oparte na *dudźlati* lub na dewerbalnym *dudźło* (zob.). Co do rozwoju znaczenia wyrazów od podstaw dźwięk. por. pol. dial. *wydudniały*, *wydudłaly*, *wyduczniały* 'o drzewie: wypróchniałe, mające otwór w pniu' (zob. Szymański JP LVIII 200—5). T.Sz.

dudźliti zob. **dudźlati**

dudźło pln. : **dudźła** 'dziurawe drzewo, dziupła, dziura wypróchniała w drzewie' *dudźło*: ~ pol. dial. *dudźło* 'naczynie z wydłubanego drzewa' (Malecki—Nitsch AJP I m. 86), 'drzewo wybutwiałe w środku', 'kręzolek w przęśliicy', 'człowiek nieruchawy' (Karlówiec SGP; Dejna RKJL XXI 262);

ukr. dial. *dydźłó* 'dziupła, dziura w drzewie' (Hrinčenko). ~

dudźła: ~ pol. dial. *dudźła* 'rdzeń drzewa' (Malecki—Nitsch o.c. m. 315), *dudźła* 'dziupła, wypróchniały otwór w pniu drzewa' (Dejna RKJL XXI 266, AGK m. 497; z ubezdźwięcznieniem *-dl-* > *-tl-*, por. sch. dial. *dülliti* 'silnie ssać': *dülliti* 'ssać', wskazujące na podobną zmianę), śl. dial. *dudźła* 'dziura w pniu drzewa' (Buffa Dlhá Lúka);

sch. dial. *dudźła* (: *dudźła*) 'smoczek' (por. *dudźlati* 2.), 'rodzaj fajarki, piszczałki', 'rodzaj okrągłego dęta ciesielskiego' (p. *dudźlati*);

ukr. dial. *dydźłó* 'dziupła, dziura w drzewie' (Hrinčenko). ~

Por. ros. dial. *дыль -ля* 'dziupła', 'drzewo z dziupłą, kawałek drzewa, pnia z dziupłą'.

Od *dudźlati* lub *dudźła* 1. (zob.), o suf. *-ła*: *-łło*, *-łła*: *-łło* p. I 111—13. Innego pochodzenia jest *dudźło* (zob.), wskutek bliskości znaczeń łączone z nazwami wyrazami przez ESSM V 148—9. Co do rozwoju znaczeniowego zob. Szymański JP LVIII 200—5 z paralelami semantycznymi. Por. też *duča*, *duka*. T.Sz.

dudźnati zob. **dudźnēti**

dudźnēti *dudźn'q*: pld. **dudźnati** *dudźn'q* 'wydawać głuchy odgłos, huczeć, zwykle o grzmocie, o ziemi' (*zem'a dudźnēti*)

dudněti: ~ pol. *dudnieć dudni* 'wydawać głuchy odgłos, dźwięczeć głucho. huczeć, np. o grzmocie, o ziemi': *ziemia dudni* (też dial., np. Kucala PSM. Szymczak Domaniewek), kasz. *dudńiec -ńq, dędńiec -ńq* zwykle nieosob. 'dźwięczeć, rozbrzmiewać, brzmieć, huczeć' (Lorentz PW), *wydudniały* 'wygniły, o drzewie' (Zaręba AJŚ II m. 221, Dejna AGK m. 497; co do rozwoju semantycznego zob. Szymański JP LVIII 200—5, por. *dudati* 1.), czes. *duněti* 3 pl. *duní* (< *dudněti*) 'huczeć, o niskim, głębokim brzmieniu' (*země duněla, moře duní, vtr duní*), też dial. np. *dudnět* 'huczeć' (tańczyli, aż hospoda *dudněla*, Kott Dod. DSM), sła. *duniet* 'duní', dial. *dudniet* 'dudnie dudnejú, duńat' *duní dunia* 'wydawać głęboki, tępy, silny odgłos, huczeć, np. o grzmocie, burzy, ziemi, morzu, wodzie' (hrom, búrka, *zem, more duní; duní* Dunaj; celý dvor *dudnie* pod konskými kopytami), też dial. np. *duďn(i)et', dudňiet' : dudňet', dudňec dudňi, duńec duńi* 'duniet' (Buffa Dlhá Lúka);

ukr. *dydnimú dydnó -niiu* 'wydawać głuchy głos, np. o bębnie', 'o odgłosie ciężkich kroków' (np. *землі dydníla* 'przy odgłosie ciężkich, dudniących. huczających kroków'), brus. dial. *dydněune* 'huk' (Sejaškovič Grodno). ~ *dudnati*: ~ sła. dial. *dudnat* 'huczeć, dudnieć' (Kálal);

bułg. dial. *dydna -eu* aor. *dydnax* 'huczeć głucho, brzmieć', 'mówić bez przerwy, gadać, paplać' (RBKE, BOD, Gerov Dop.), 'mówić ze złością grubym głosem, mruzczeć' (BER I 443), 'mamrotać z niezadowolaniem' (BDial. IV 98), *dydn'em* 'mamrotać, mruzczeć', 'mówić niewyraźnie', *dydn'e* 'grzmi, huczy' (BDial. I 246, II 77), maced. dial. (z metatezą?) *dynda* 'mamrotać z niezadowolaniem, mruzczeć' (RMJ, MRS). ~

Por. 1. ste. dial. ze Styrii *dudnjati -am* 'huczeć, np. o grzmocie' (grom *dudnja*, Pleteršnik), sch. *dudnjati -am* 'huczeć, np. o ogniu';

2. pol. *dudnieć dudni* 'wydawać głuchy, przytłumiony odgłos, dźwięczeć głucho, huczeć' (też dial., np. Dejna RKJL XXI 262, Sychta Kociewie), 'grać, mocno uderzając w klawisze, bębnić' (od XIX w., u L. nie notowane), dial. *dudnić* 'wydawać głos podziemny', 'huczeć, o wodzie' (*dudni* woda, Karłowicz SGP), *wydudnieć* 'zbić kogoś, wybić', głuź. *dudnieć dudni* 'huczeć, dudnić' (Zeman), czes. dial. *dudniit* 'iść dudniącymi, tętniącymi krokami' (Kott l.c.), sła. dial. wsch. *dudnie* 'huczeć, duněti' (Kálal).

Czasowniki dźwięk. oparte na reduplikowanym pierwiastku *du-d-* od interi. *du-du!* (zob. od tej samej podstawy *dudati, duděti*). Budowa przypomina również dźwięk. *bobnati, gognati, tptnati* (zob. I 49). Najbliższe odpowiedniki w bałt.: lit. *dudėnti -ėna* 'grać na fujarce; grać na katarynce': *dudė'ti dūnda* (*dunda*) 'grzmieć, huczeć, o hurzy', 'gadać, paplać', *dudnóti -ója* 'grzmieć, o hurzy', 'brzmieć, rozbrzmiewać', 'odmawiać modlitwę', 'śpiewać półgłosem', 'wydawać głos, o dudku', łot. *dudināt* 'grzmieć', 'ciecho mówić, mruzczeć', 'ciecho rzeć': *dudēt* 'rozbrzmiewać, huczeć': *dundu!* interi. na oznaczenie głuchego odgłosu, por. też stnord. *dynia* (praet. *dunda*) 'rozbrzmiewać, huczeć, hałasować; szumieć, świstać', 'płynąć', 'wybuchać'. T.Sz.

*duǵъ rekonstruowane przez ESSM V 150 zob. *duǵъ*

ducha 1. zach. i pld. 'dusza', 'przyjemny lub nieprzyjemny zapach; zaduch, smród'

~ czes. lud. *ducha* f. 'dusza' tylko w połączeniu: na mou milou *duchu* (rzadziej *duchou*) przy przysięganiu, np. Jsou to věci, na mou milou *duchu!* (Přír. slov., Jungmann), dial. *ducha* 'dusza' (Na unú *duchu!*, Kott Dod. DSM);

sł. *dúha* 'zapach, woń' (np. dobra *duha* 'przyjemny zapach', też dial. np. ze Styrii; lisićja *duha* 'woń lisia', Pleteršnik; SSKJ nie notuje), sch. *dūha* : *dūva* 'zaduch, smród; zapach, woń' (RMat., też dial. np. czakaw. i kajkaw., Kosehat Baumgarten 201, Herman Filologija VII 80, R SAN) od XVII w. (w XVII w. u jednego pisarza czakaw., też u Belostenca, R JAZ), dial. 'dech, oddech' (Nestaje mi *dure* 'brak mi tchu', stąd dial. 'astma'), przestarz. rzadkie 'duša, svest' (R SAN), bułg. dial. z okolic Wraey *dyá* : *уема у градо жива dyá* (ale według BER I 450 gen. negationis od *dux*) 'няма жива душа, не ма никого, не ма żywej duszy' (Gerov Dop.), z okolic Banska *dyá* 'powietrze w nadmuchiwanym przedmiocie' (= 'dusza', zob. podobne znaczenia s. v. *duša*), np. Не бѹчкаѣ с еглата надѹеното пресо, ке му изтѹе *dyáma!* (SNU XLVIII 445). ~

Od *ducho* z suf. -a, o budowie p. I 59—60. — Cytowane przez ESSM V 150 ukr. dial. poleskie *dyxá* 'przerębel' (Lysenko SPH) znaczeniowo odległe, wymagałoby wyjaśnienia. Dokładny odpowiednik: lit. *dausá* 'oddychanie, oddech', zwykle *daūsos* f. pl. 'powietrze; niebo', 'raj', 'cieple kraje; tropiki' (LKŽod.). T.Sz.

ducha 2. zob. paz-ducha, pa-zucha.

duchadlo 'przyrząd do dmuchania, wdmuchiwania, tłoczenia powietrza, np. miech kowalski, ustnik w dudach'

~ sł. *dúchadlo* 'przyrząd do wdmuchiwania czegoś, dmuchawka', 'miech kowalski' (p. ESSM V 151);

sł. *dúháló* 'organ powonienia' (Pleteršnik), sch. *dúháló* : *dúháló* (też *dúvaló*) 'miech kowalski', 'ustnik w dudach' (R JAZ od XVII w., R SAN), bułg. dial. *dyxálo* (: *dysály*, p. BDial. VI 24, VIII 119) 'miech kowalski', 'ustnik w dudach', *dyálo* 'świński pęcherz' (BDial. III 61), maced. *dysalo* 'miech kowalski' (też dial., Reiter Titov-Veles);

ros. dial. *dýxalo* 'miech kowalski' (Leningrad), por. też *dyxálo* 'lodyga słonecznika' (SRNG). ~

Nomen instrumenti z suf. -dlo (p. I 113—4) od *duchati*. P. Trubačov RT 379.

M.S.

duchati *duchajó* : *dušó* 'wiał, dąć, zwykle o wietrze' (*větrъ duchajetъ* 'wiatr dmie'), 'dmuchać, chuchać', rzadko 'oddychać', perf. *duchnóti duchnó* 'wionąć, powiać, zadać', 'tehnąć; dmuchnąć, chuchnąć', też 'wykonać gwałtowny ruch; uderzyć, trzasnąć, gruchnąć'

~ pol. dial. (Podhale, Śląsk) *duchać -cham* 'dmuchać, dąć', *wiater ducha* (Karlówiec SGP, Nitsch DPŠ 193), dłuż. stare (Megiser) *duchaši* 'oddychać' (Muka), gluż. *duchać -cha* 'chuchać, dmuchać', 'wiał, dąć', czes. przestarz. *douchati -chám*, dial. wsch.-moraw. *dúchat* 'dąć miechem' (Bartoš DSM), dial. też 'oddychać' (Kubín Kladsko), sł. *dúchat* -*cha* 'wiał, dąć' (*wieter ducha*), 'dmuchać, chuchać' (znane dial. np. Kálal, Habovštiak Orava), 'dąć miechem' (Jungmann z Kollára);

sł. *dúhati dúham* 'wachać', 'wyczuwać, czuć' (SSKJ), u Pleteršnika też 'węszyć', 'dmuchać, chuchać', sch. od XVI w. *dúhati dúšém* : *dúhām* (: *dúvati dúvām*) 'wiał, dąć' (*vetar duha*), 'chuchać dmuchać; nadymać' (też 'grać na instrumencie dętym', 'dąć miechem'), 'dyszeć', 'złocić się' (R SAN, R JAZ), ses. *доухати доушам* 'dąć, dmuchać, wiał', 'oddychać', *доухати гнѹеомъ*

'dyszeć gniewem', es.-serb. XIII—XIV w. доухати -на; -хна 'spirare, flare' (Miklosich LP), bułg. дѹхам -аи 'wiałć, dąć' (*вѹхар дѹха*) 'dmuchać, chuchać', 'dąć, rozdmuchiwać' (BTR, RBKE), u Gerova też 'powodować ruch powietrza przez np. wachlowanie', maced. дѹса 'dąć, wiałć' (*вѹсар дѹса*); strus. доухати доухна 'oddychać', доухати доухаю 'is.', 'żyć, być żywym' (obydwą przykłady z XI w.; w XII w. również доуханис 'wianie': *вѹханис*, Srezn.), ros. dial. дѹхатъ -аю 'wydawać silny, urywany dźwięk, lukać' (Słownik Rjazan.), por. też pierwotne particip. praes. act. дѹхатиуи в zwrocie дѹха дѹхатиуе:о нет 'nie ma niczego, nie' (SRNG VIII 278), ukr. dial. дѹхати -аю 'dmuchać, wiałć, dąć' (Hrinčenko). ~

Perf. *duchnǫti*: ~ pol. dawne *duchnąć* *duchnę* 'powiać, dmuchnąć', stpol. wyjątkowo w XV w. 'technąć', dial. 'uderzyć silnie rogami lub głową' (Kucala PSM 79), głuź. *duchnę* -nje 'chuchnąć, dmuchnąć' (Zeman), sła. *duchnul' -ne* 'wionąć, powiać', 'zadać; dmuchnąć, chuchnąć', dial. przen. w wyrażeniu *důzlo* do mnie 'rozzgniewałem się' (Matejčik Novohrad 183);

sła. *důhnuti důhnem* 'wionąć, zadać', *veter duhně* (Pleteršnik; SSKJ nie notuje), seh. od XVI w. *důhnuti důhněm* : *důhnuti* 'powiać, wionąć' (*veter duhně*), 'dmuchnąć', 'odetchnąć', 'dać drapaka, ulotnić się, zwiąć', 'trzasnąć, gruchnąć, rzucić nagle; uderzyć', przen. 'przypomnieć sobie coś nagle', dial. *důhnuti se* 'wyparować; zniknąć', ses. i es. доухати -на 'technąć' (SJS, Miklosich LP), bułg. дѹхна -еи 'wionąć, powiać', 'chuchnąć, dmuchnąć', 'ulotnić się, zwiąć';

ros. dial. дѹхнутъ -ну 'stuknąć, huknąć, plasnąć', 'trzasnąć, gruchnąć, prasnąć' (SRNG: Saratow, Słownik Rjazan.), дѹхнутъ -ем imperf. 'technąć' (Perm); por. w bliskim znaczeniu czes. dial. *duchnit* 'próchnieć', Hruška DSCh), ukr. dial. дѹхнѹти -нѹ 'powiać, wionąć', *вѹнєр дѹхнул* (Hrinčenko, Zel.). ~

Ekspresywny czasownik do *duti dujō* (ie. *dheu-* : *dheu-s-*), p. I 51. Nie można też wykluczyć, częściowej przynajmniej, podwójnej motywacji w oparciu o rzeczownik *duchъ*.

Por. *duņǫti*.

W.B. — M.Ś.

duchmenъ *duchmena* *duchmeno* wsch. 'wydający woń, zapach, pachnący, wonny' ~ ros. pot. i dial. духмѣнный (*духмѣн -на -но*; co do zmiany *e > я* zob. np. Durnovo Očerok 204), dial. też духмѣнный 'pachnący, wonny, aromatyczny' (np. духмѣное мыло 'mydło toaletowe', SSKJ, Dal, SRNG), ukr. духмѣнный 'mający silny, przyjemny zapach, aromatyczny, pachnący' (SUM), brus. духмѣны 'ts.' (BRS, TSBM). ~

Por. 1. ros. dial. дуимѣнный 'pachnący, wonny, aromatyczny': *дуимѣнный* 'ts.' (Dal, SRNG); o paralelnych derywatach typu *gluchmen-* : *glušmen-* zob. Bernštejn OSG II 181;

2. abstractum z suf. -мень (o suf. SP I 126, Bernštejn l.c.): brus. pot. i dial. духмѣнь f. 'duszna pogoda, duszne powietrze; zaduch' (BRS, TSBM), dial. 'sucha, upalna pogoda, susza' (BEM III 258); o suf. -мень w dialektach brus. zob. Sejačko Slovaŭtv. 116—17.

Adi. od *duchъ* 'zapach' (zob.), o suf. -мен- SP I 125—6, Miklosich VG II 237, Bernštejn OSG II szczególnie 180 nn.

ESSM V 151.

T.Sz.

duchnǫti zob. *duchati*

duchota 'dusznosc, duszne, parne, smierdzace powietrze, zaduch, woń'

~ pol. *duchota* 'duszne, parne powietrze', dial. 'dusznosc, trudnosci z oddychaniem, kaszel' (Karłowicz SGP, MAGP VIII m. 367, cz. II 62—4), czes. *duchota* 'dech, oddech' (Kott VI), sla. dial. *duchota* 'zapach, woń (czlowieka)' (SSJ, Kálal, Habovštiak Orava 156);

sla. *duhóta* 'zapach' (Pleteršnik; rodzimosc wyrazu niepewna), bulg. dial. *dyxomá* 'zaduch, gorace powietrze' (Gerov Dop., BER I 450: Gabrovo);

ros. (od XVIII w., ale w XVII w. NO *Dyxoma*, ESSM V 152 za Tupikowem) *dyxomá* 'zaduch; upal, goraco', dial. 'woń, silny, obrzydliwy zapach, smród; duszne i parne powietrze, upal, spiekota' (Dal, SRNG, Slovar' Rjazan.), ukr. *dyxómá* 'zaduch, dusznosc; upal, skwar', brus. *dyxamá* (dial. tez *dyxóma*) 'upal, duszne powietrze, duszna, parna pogoda, upal, skwar' (TSBM, Nosović, Bjalkkevič Mohylew, Sejasković Grodno). ~

Por. sch. dial. (Banija) *đuvot* m. 'oddech, zycie' (RSAN).

Abstractum od *duchō* z suf. *-ota*, co do budowy por. *grčchota*, *sormota*.

W.B.

duchъ *ducha* 'podmuchi, powiew wiatru' (tez 'zapach, woń przyniesiona wiatrem; zapach w ogóle'), 'tehnienie, dech, oddech', szczegolnie 'oddech jako przejaw zycia, sily witalnej, tehnienie zycia' (bezъ *ducha* byti 'być nieżywym, martwym', jъspustiti, vypustiti *duchъ* 'umrzeć, skonać'), (w opozycji do *tělo*) 'niematerialna, niecielesna, psychiczna strona czlowieka, dusza, spiritus animi, Geist', 'istota niematerialna, niecielesna', 'mara, upiór, zjawa', зълъ *duchъ* 'nadprzyrodzona, szkodliwa, zła istota'

~ pol. *duch* *-cha* (stpol. i dial. tez *-chu*) przestarz. i dial. 'oddech, tehnienie', 'dech; powietrze' od XIV w. (*duch* ust jego; dobrego *duchu* koń 'koń, który dobrze biega' stpol.; tez dial.: *duchu* brakło 'brakło telu', Zdaniukiewicz Lopatowszczyzna), dziś glównie w utartych zwrotach, np. *co duch*, *co duchu*, *duchem* 'prędko, szybko, natychmiast' (dial. często *duchem* tez 'co sił, co telu', Karłowicz SGP), wyzionąć *ducha* 'umrzeć', paść, upaść *bez ducha* 'paść, upaść, leżeć nie dając oznak zycia; umrzeć' (w tym znaczeniu poświadczone od XVI w., por. *ducha* oddać, *ducha* wypuścić 'umrzeć', znane dial., np. kasz. *bęc bez duxa* 'ts.', Sychta SK), stpol. XIV—XVI w. 'wiatr, podmuchi wiatru', XV—XVI w. tez 'wyziewy, opary, substancja lotna' (por. dial. na Podlasiu 'dym', MAGP XII m. 557), tylko dial. 'goraco np. z pieca, łaźni; skwar, upal' (pln. Mazowsze, kresowe z Litwy, Karłowicz SGP), od XIV w., z dobrymi poświadczzeniami dial. 'psychiczna strona czlowieka, dusza, animus, anima, spiritus' (tez 'stan psychiczny, nastrój, affectio animi' juz od XV w.; 'sila psychiczna, odwaga, zapal, otucha': dodawać *ducha* 'wzbudzać zapal'), 'istota niematerialna, bezcielesna' (*zły duch* 'zła, szkodząca ludziom istota, diabel, szatan' od XIV w., tez dial., Karłowicz SGP, Sychta SK), 'zjawa, widmo, upiór, mara' (robić coś jak *duch* 'cicho, bezszelestnie', por. dial. cichym *duchem* 'cichaczem', Karłowicz SGP), dluz. *duch* tylko w przen. znaczeniu 'psychiczna, duchowa strona czlowieka' (tez dial., Fasske Vetschau), 'przytomnosć umyslu, świadomosć, pamieć', 'energia psychiczna; odwaga, męstwo; zapal, entuzjazm', 'niematerialna istota' (hogúcco *duchy* 'duchy ognia', zemske *duchy* 'duchy ziemi'), gluz. *duch* *-cha*, na znaczenie 'oddech, tehnienie' wskazuje zwrot *ducha* (*s*)puścić 'wyzionąć ducha, umrzeć', glównie jednak 'psychiczna, duchowa strona czlowieka', 'umysl, intelekt; energia psychiczna' (chorosć *ducha* 'choroba umysłowa'), 'istota niematerialna' (*zły duch* 'czart'),

czes. *duch* -*cha*, stczes. od XIV w. a dziś tylko w utartych zwrotach i dial. 'dech, technienie, oddech' (por. *vyпустiti ducha* 'umrzeć', *bez ducha* 'bez życia, martwy'), stczes. 'powiew; wyziew' (zły *duch* 'zły zapach', dziś lud. *пустiti zlého ducha* 'puścić wiatry'), od XIV w. 'energia psychiczna; duchowa, psychiczna strona człowieka, dusza', 'usposobienie, temperament; odwaga, męstwo' (dodati *ducha*), już od XIII w. 'istota niematerialna' (od XV w. *zły duch* 'demon, szatan'), 'zjawia, mara' (też dial.: *jaг duch* 'cieho, bezszelstnie', Lamprecht Opava), sła. *duch* -*cha*, znaczenie 'oddech, dech' tylko w zwrocie *vyпустiti ducha* 'umrzeć', dziś wyłącznie 'psychiczna, duchowa strona człowieka, dusza; temperament, usposobienie, skłonność' (arch. 'odwaga, śmiałość, zapal': nabrat' *ducha*), 'beziecielna, niematerialna istota' (*zły duch* 'czart, szatan', ako *duch* 'cieho, bezszelstnie', też dial. Buffa Dlhá Lúka);

sła. *dúh* -*ha*: -*há* (: *düh dūha*) 'zapach, woń' (pl. *duhovi* 'pachnące substancje'), 'nieprzejemna woń, smród', przestarz. 'węch' (SSKJ), u Pleteršnika też 'powiew, podmuch, technienie' (smrtni *duh* 'technienie śmierci'), nowsze *düh* -*há* 'psychiczna, duchowa strona człowieka; wewnętrzny charakter, usposobienie, temperament', 'istota niematerialna', 'zjawia, mara', seh. *düh dūha*: *dūha*, też *düh dūha* 'dech, technienie' (*duh* iz usta), 'podmucha wiatru; podmuch, powiew' (nena veira ni *duha*, Vuk), 'woń, zapach', 'odór, zaduch' (też dial., np. czakaw., ČDL), 'technienie życia, siła witalna, życie, animus, anima, vita' (leži *bez duha* 'bez życia, martwy'; o umieraniu mówi się: „da se *duh pušta, spušta, ispušta*”), *düh dūha*: *dūha* 'psychiczna strona człowieka, dusza' ('intelekt', 'temperament; usposobienie'), 'istota niematerialna' (erni, *zao duh* 'czart, diabeł'), 'zjawia, mara', ses. i cs. *доухъ* -*хъ* 'oddech, dech' (bez *доуха* 'carens vitali aura'), 'wiatr, ventus', 'psychiczna strona człowieka, dusza, *πνεῦμα*, *spiritus*', 'dispositio, affectio, vis animi', 'natura incorporea', bulg. *дых* 'oddech, dech' (u Gerova *umynu duh* 'umarł'), dial. 'zapach, woń; zaduch, smród, odór' (Gerov, BEK I 450), 'psychiczna strona człowieka, dusza, wola, intelekt; nastrój, samopoczucie', 'istota niematerialna' (*zao duh* 'czart, diabeł', Gerov), maced. *дых* 'psychiczna strona człowieka; intelekt; nastrój; temperament', 'istota niematerialna' (*zoo duh*);

strus. *доухъ* 'powiew wiatru', *доухъ пофривни* 'poryw wiatru, silny wiatr', 'opary, wyziewy; powietrze duszne, przesycone oparami; zaduch', 'zapach', 'pachnąca, aromatyczna substancja', 'gorąco' (*теплий доухъ, сольной доухъ* 'różne stopnie żaru w piecu'), 'oddech, technienie' (*единимъ доухомъ* 'jednym tchem, bez odpoczynku'), 'technienie życia, siła witalna; dusza, życie' (*непоустити доухъ, предати доухъ, отдати доухъ* 'umrzeć'), 'duchowa strona człowieka, dusza', 'nastrój, usposobienie', 'istota niematerialna' (*доухакими доухъ* 'bies, szatan', 'mara, zjawia', SKJ XI—XVII), ros. *дых* -*ха* (dial. też -*ха*: -*ху*) 'oddech, dech, oddychanie' (zwłaszcza w utartych zwrotach: во весь *дых* 'szybko, co sił w nogach', что есть *дыху* 'ze wszystkich sił', *дыхом*, одним *дыхом* 'szybko, migiem, jednym tchem, duszkiem', pot. i dial. *исчунуть дух*, *дых вон* 'umrzeć', por. dial. przekleństwo *дых тебе вон!* 'bodaj byś zdechl!', tylko dial. 'wiatr; poryw wiatru', 'cieplo, ciepło powietrze, np. z nagrzanego pieca w łaźni', 'zapach człowieka lub zwierzęcia wyczuwany przez zwierzę', 'stęchlizna wody w zbiornikach w zimie; duszenie się ryb od niedostatku tlenu w wodzie', pl. *дыхи* 'bukiet kwiatów, pęk pachnącego ziela' (por. liter. *дыхи* 'perfumy'), liter. i dial. 'psychiczna, duchowa strona człowieka; dusza; temperament, charakter, osobowość', 'nadprzyrodzona, beziecielna istota' (*zaoй дух* 'diabeł', dial. gdziegdzie bez przydawki 'nie-

czysta siła, czart', czasem też злой дух 'nieдобry, zły człowiek'), ukr. дух -ху : -ха pot. 'oddychanie, oddech, dech' (у дух 'szybko', що є духу, з усього духу 'ze wszystkich sił', дух ледві зводить 'ledwo dyszy', por. też u Tymčenki z XVII w. i Prinčenki дѣхом 'nigiem, szybko'; u Prinčenki również нечистим духом дихати на кого 'być nieszczerym, oszukiwać kogoś'), tutaj należą zwroty выростити дух 'zabić', 'umrzeć, skonać', віддати бору дух (духа), дух ступити 'umrzeć' (por. już w XV w. w tym znaczeniu доуха корою отдати, Tymčenko), stare, XVIII w. 'wiatr, podmuch' (Tymčenko), dziś też 'powietrze; ciepłe, nagrzane powietrze' (dial. 'upał, skwar', Żel., Prinčenko: luculskie), 'zapach, aromat' (pl. духи 'perfumy'), 'psychiczne, duchowe właściwości człowieka; osobowość, charakter; dusza', 'odwaga, męstwo, śmiałość', 'nadprzyrodzona, bezcielesna istota' (u Tymčenki już w XIV w. w znaczeniu 'spiritus sanctus'), злой дух 'diabeł, czart', brus. дух -ху : -ха 'dech, oddech, technienie' (духам, адным дѣхам 'jednym tehem; szybko', дух пон 'umarł', por. też dial. духи сыперло 'odjęło dech, oddech', MSDM 112), 'powietrze' (dial. zwykle 'ciepłe powietrze, głównie w mieszkaniu; ciepło; para w łaźni', Mat. Minsk, NS, BMM III, Šaternik Červ.), 'zapach' (pl. духи 'perfumy'), dial. 'odór, smród, zaduch' (Jurčanka Mscisl.), 'świadomość, psychiczna strona człowieka, dusza', 'psychiczna siła; nastrój', 'istota niematerialna' (злы дух 'szatan, czart'). ~

Dokładny odpowiednik w bałt.: lit. *daūsas* 'powietrze', 'oddech, technienie', biał. *daus-a-*, o suf. -o- p. I 58—9. Pierwotnie nomen actionis > nomen acti z regularnym wokalizmem *ou* do *ie*. *dheu-s-* 'prószyć, rozprasać się, unosić się kłębamii (o kurzu, dymie, parze), wiać, dąć, o wietrze', 'parować, wyziewać', p. *dšehnōti, dūngti, dūti*. O stosunku do synonimicznego *dhues-* (lit. *dvėsti* *dvesiū* 'zdychać, ginąć, o zwierzętach; umierać, o ludziach; wdychać', łot. *dvēst, dvest dvēstu, dvesu* 'wyziewać, chuchać; ciężko oddychać, dyszoć', p. Kuryłowicz AI 150. Wyraz *duchъ* ma się tak do *dheu-s-* jak lit. *dvūsas* 'oddychanie, oddech, dech; duch, dusza' do *dhues-*, lit. *dvėsti*, p. wyżej. Co do rozwoju znaczenia psl. *duchъ*, por. łac. *animus* 'duch, dusza', 'umysł, rozum, myśl', *anima* 'powiew, wiatr', 'powietrze', 'oddech, technienie', 'dusza, życie', gr. *ἀνεμος* 'wiatr': *an(ə)-* 'oddychać, dychać, wyziewać, chuchać'. O koncepcji ducha (duszy)-oddechu u Słowian i innych ludów indoeuropejskich i pozaindoeuropejskich p. Moszyński KLS² II 1, s. 590, Meringer WS III 27.

Por. też nowsze, z semantyką podstawową *dъchъ*.

W.S. — W.B. — M.S. — F.S.

duchъna zach. i pld. 'przykrycie sporządzone z puchu, pierza, pierzyna'

~ pol. przestarz. *duchna* 'duża poduszka' (u Syreniusza XVI/XVII w. 'mała poduszczyca, jasek', J., Reczek SDPol.), 'nocna czapka podbita puchem' od XVI w. (SP XVI IBL, u L. z XVII—XVIII w.), dem. przestarz. *duchenka* 'mała poduszka', 'rodzaj nakrycia głowy: czepek, szlafmyca', dial. 'czapka płócienna, zakładana zmarłemu na głowę' (Karłowicz SGP: Wlkpol., Młpol.), 'nakrycie głowy księdza, biret' (Szymbczak Domaniewek), czes. *duchna* 'wielka pierzyna' (też dial., np. Bartoš DSM, Malina Místfice, Gregor Slav.-buč.), sła. region. *duchna* (u Kálala też *duchŕa*) 'ts.' (SSJ, Roman Kokava, Matejčik Novohrad 174, Wágnerová Klenovec);

sł. dial. ze wsch. Styrii *duŕnja* 'pościel, pierzyna', sch. dial. (wg RJAZ ptn., z przykładem z pieśni węgierskich Chorwatów) *duŕnja* : *dūhnja* 'pierzyna'

służąca jako przykrycie' (RJAZ, RŠAN, RMat.; u Vuka dial. *dūnja* z Vojvodliny). ~

Ze słow.: węg. od XV w. *dunyha* 'pierzyna' (Kniezsa MNSJ I 1, 164), niem. dial. *tuchent*, *duchet*, *ducheni*, *tuchet* z czes. dem. *duchenka* (Machek ES² 134).

Należy do tej rodziny wyrazów co *poducha*, *poduśka*, do *duchati*, *duchś*. O suf. *-ana* p. I 136. W poszczególnych językach słow. pierwotny suf. zastąpiony przez wtórne i produktywne *-nja*, zapewne pod wpływem licznych derywatów tak utworzonych (por. Miklosich VG II 121—3, Vondrák VSG I 529).

Berneker SEW I 235, Brückner SE 102, Vasmer RFW II 386, Machek ES² 133—4, Skok ER I 454—5, Bezłaj ES I 121, ESSM V 151.

T.Sz. — F.S.

duka zob. dukś

dukati *dukajo* pln. 'wydawać jakiś niewyraźny, dudniący odgłos', 'stukając, uderzając wydawać odgłos'

~ pol. dawne XVII w. *dukać -am* 'w róg trąbić', 'skrzeczeć, o żabie' (L.), dziś 'czytać, mówić nieudolnie, niewyraźnie, jękając się; sylabizować, bąkać', przestarz. 'powtarzać coś ciągle, do znudzenia' (w ostatnim znaczeniu od XVIII w., L.; dziś dial. 'niewyraźnie mówić', 'gderać', 'nalegać; ciągle upominać się; popęczać do roboty', 'narzekać', 'z trudem czytać, sylabizować', Sychta SK, Szymczak Domaniewek, Tomaszewski GL), poza tym w XVIII w. 'siedzieć uporeczywie nad robotą, szczególnie umysłową', dziś dial. *dukać* nad czym 'ts.' (Kosiński Czechów, Sychta SK), 'siedzieć uporeczywie nad robotą, dlubać w papierach' (Karlowicz SGP z Krakowskiego), obok już wymienionych również (nierzałki przy czasownikach pochodzenia dźwiękn. p. *dudati* I.) znaczenie 'dlubać' (Steuer Sulków), *dukać* v żyłni = *dużki* robić 'robić w ziemi dziury' (Olesch Sankt Annaberg), stąd zapewne *duknąć* perf. 'popęchnąć coś lub kogoś', 'uderzyć, szturchnąć w bok', *duknąć się* 'uderzyć się' (Pluta Dzierżysławice), por. też *podukać* 'ugnieść ziemiaki, marchew' (Sychta Kociawie);

ros. dial. *дýкать -аю* (: perf. *дýкнyмs*) 'stuknąć, uderzać, pukać, np. w okno' 'rozbijać', perf. *дýкнyмь* 'upaść, wpaść, zwalić się do dziury' (SRNG: Brjansk, głównie jednak Ural), *дýкнyмься* 'uderzyć się, stuknąć się o coś' (SRNG: Ural): *дýкать -аю* 'pić łapczywie wodę lub mleko' (rozwój znaczenia nierzałki przy czasownikach dźwiękn., por. np. *dudati* 3.), ukr. dial. poleskie *дýкать -ає* 'stuknąć dziobem w drzewo, o dudku, dzięciole': Удунд дýкаїє на холод (Lysenko SPII).

Tu może też należy sł. *dukaty -kam*: *-čom* 'skakać': z wtórną nazalizacją *dunkati -am* 'uderzać, szturchnąć, bić i 'ssać palec' (Sławski SE I 178, Bezłaj ES I 120). ~

Czasownik dźwiękn. należący do tej samej inter. co reduplikowane *dudati* (zob.) z suf. *-k-ati*, o budowie I 49. Z pierwotnego znaczenia bliskiego *dudati* 'wydawać jakiś dźwięk, odgłos: du!' (stąd 'trąbić', 'mówić niewyraźnie' i ros. 'pić łapczywie', por. paralelne znaczenia s.v. *dudati* 3., *dudlati*) rozwinęło się 'stuknąć, uderzać': 'dlubać, drażyć dziurę' (stąd derywaty *duka*, *dukś*, *duśa*, pierwotnie 'coś wydrążonego, wydłubanego'). Obecność znaczeń 'wydawać jakiś odgłos': 'stuknąć, uderzać': 'drażyć dziurę; butwieć, powodując powstanie dziury, o drzewie' spotykana przy wyrazach dźwiękn. (zob.

paralele s. v. *dudłati, dudława, dudło*). Znaczenie 'ślezcąc nad jakąś robotą' może z pierwotnego 'dlubać' (por. u Karłowicza SGP 'dlubać w papierach. siedzieć uporeczywie nad robotą').

Brückner SE 102, Kofínek Studie 198, Szymański JP LVIII 202—3.
T.Sz.

dukъ duka pln. : zach. **duka** : **duča** : (dem.) **dučka** pln. 'wglębie, wyłobienie, otwór, dziura, jama, nora'

duka: ~ pol. dial. *duk* 'dziupła', 'stary, wypróchniały pni' (Karłowicz SGP bez lokalizacji), 'dół, dołek' (boli mnie w *duku*, Sychta SK I 251), 'kuboł, paka' (Krakowskie, Karłowicz SGP);

ros. dial. pld. i pld.-wsch. *дук дýка* : *дукá* 'jamka, dołek, do którego zatacza się piłkę, kulę w różnych grach; nazwa gry' (SRNG), ukr. dial. wsch. *дук -ка* 'ts.', 'огражденное пространство, где находится круг в виде стола, вокруг которого парни собираются с девушками' (okolice Poltawy, Hrinčenko). ~

duka: ~ pol. dial. *duka* 'dziupła, wypróchniały otwór w pniu drzewa' (Dejna AGK m. 497: *duka* 'wypróchniałe drzewo'), 'zagłębienie, dołek, np. w ziemi, w sienniku, pierzynie, chlebie' (Olesch Sankt Annaberg), czes. dial. laskie i morawskie *d'uka* 'dołek' (Bartoš DSM), 'dół' (Malina Mistřice), *d'uky* pl. 'dziuby po ospie' (Bartoš o. c.). ~

duča: ~ pol. dial. *duca* (na terenach mazurzących *duca* : *duca*) 'dziupła', 'przerębla' (Dejna AGK m. 677, 497), 'wyłobienie w ziemi napelnione wodą', 'otwór w kamieniu lub drzewie' (Karłowicz SGP), 'wglębie na ziarno w blacie żaren' (Dejna o. c., m. 492, Karłowicz o. c.), 'rodzaj kosza', na Podlasiu 'rodzaj gry wiejskiej' (Karłowicz o. c.), czes. dial. morawskie i laskie *duča* 'dołek, zagłębienie, jamka', 'louže při potoku jako nádržka na sbírání nánosu' (Bartoš DSM, Horečka Frenštát), śla. dial. *duča* 'jamka, dołek, jaskinia' (Kálal);

ukr. dial. *дýча* 'dziura, szczelina, zagłębienie, nora, jama, wyłobienie', 'otwór w górnym kamieniu mýńskim lub żarnowym', 'dziura, otwór w becze', 'szyb naftowy' (Zel., Hrinčenko, KDO 422, Polesze 226, Lysenko SPH). ~

Może tutaj też sch. dial. *duča* 'lodyga' (RSAN).

dučka: ~ pol. dial. *dučka* (z mazurzeniem *dučka*) 'dziura, wyłobienie np. w ziemi, w bochenku chleba lub czymkolwiek innym' (Wlkpol.: Tomaszewski, Mowa ludu pol. w pow. leszczyńskim, Ziemia Leszczyńska II. Leszno 1932, s. 12; Śląsk: Olesch Sankt Annaberg; Młpol.: Karłowicz SGP), 'wglębie na ziarno w blacie żaren' (Karłowicz SGP z Młpol., Dejna AGK m. 492), 'przerębla' (Dejna o. c., m. 677), w Młpol. wschodniej też 'jama, szyb naftowy' (Karłowicz o. c., por. też SJP PAŃ), czes. dial. *dučka, d'učka* 'blizna po kroście; skaza' (Bartoš DSM, Kott Dod. DSM, Gregor Slav.-buč., Malina Mistřice), *d'ělka* 'kropka, punkt' (Kopečný Určice);

ros. dial. pld. *дýчка -ку* 'dołek, jamka, gdzie się zatacza piłkę podczas różnych gier', *дýчки* pl. 'gra w zataczanie piłki do dolka, jamki' (SRNG), ukr. dial. *дýчка* 'jamka, dołek, dziura, szczelina, wyłobienie' (też 'jamka w różnych grach dziecięcych', Hrinčenko, Lysenko SPH, Polesze 226), 'otwór w górnym kamieniu żarnowym', *дýчки* pl. 'małe otworki wentylacyjne w garncarskim piecu' (Hrinčenko), brus. dial. *дýчка* 'pieczara', 'jamka', 'oczko w ziemniaku' (BMM III 258), na Polesiu *дýчка* 'otwór w żarnach, do którego wysypuje się ziarno' (Leks. Polesja 100). ~

Nomina deverbalia do *dukatī*. Semantyka i zasięg geograficzny całej grupy nazw wskazuje na bezpodstawność przyjmowania pożyczki zach. (wg Matzenanera CS 149 z włos. *doecia* 'rura, rynna': łac. *ductio* 'przewód'). Uderza zgodność z oset. *dūg* 'dziurka, jamka, od której zatacza się orzechy' (zabawa dziecięca) widoczna zwłaszcza na terenach wsch.-płd. (p. Abaev ES I 376, 406). Należałoby ją chyba interpretować jako leksykalny wpływ oset., znajdujący jednak oparcie w istniejących już rodzimych wyrazach.

Wojtyła-Świerżowska JP LVIII 339—45, Szymański tamże 200—5. — Niepewne są zestawienia z językami pozasłowiańskimi, p. Iljuskij VJ 1957, 6, s. 95, Ondruš *Studia Academica Slovaca* 3 (1974) 213—4. M.Ś.

dukɔl'a zach. i płd. (część zach.) 'wglębienie, zagłębienie, wydrążenie, otwór' (> 'coś wydrążonego, przedmiot głęboki')

~ pol. (w starej terminologii górniczej) *dukla* 'prostokątny, wąski szybik wykonywany w celu poszukiwania lub zbadania złożeń' (SfP PAN; por. u Karłowicza SGP: 'płytki a wąski szybik, służący do wydobywania gniazd galmanu'), dial. też 'dół na ziemniaki' (Zaręba AJS II m. 109), 'przerębla' (Dejna AGK m. 677), też NM *Dukla* (p. Brückner SE 102), czes. *dukla* 'mały, nie ocenibrowany szyb górniczy' (Pfir. slov.);

słw. dial. styryjskie *duklja* 'naczynie na mleko' (Pleteršnik). ~

Por. też słw. *dukelj -klja* 'wysokie, wąskie naczynie na mleko', 'wysoki kufel' (Pleteršnik).

Zapewne denominativum do *duka*, *duka*, *duča*. O suf. *-al'a* (: *-al'a*) w tej funkcji p. I 111. Nie tutaj sch. NM *Duklja* < *Dioklea* (p. Skok ER I 455, SSS I 401). Nie widać natomiast podstaw do łączenia jej z pol. NM *Dukla* (inaczej Trubačev VJ 1974, z. 6, s. 52). Szczegółowo o całej rodzinie wyrazów i rozwoju znaczeniowym Wojtyła-Świerżowska JP LVIII 339—45. M.Ś.

duma 'myśl, zamysł, mniemanie, rozmyślanie', 'mówienie, mowa, słowo', wsch. **dumə dumatī** 'myśleć, rozmyślać nad czym'

~ pol. *duma* 'poczucie godności osobistej lub własnego środowiska' (stąd 'to, co jest przedmiotem czyjejs dumy; chluba, chwala; ozdoba, zaszczyt'), od XVI w. 'zarozumiałość, pewność siebie, pycha' (z języka liter. zapewne rzadko w dial., np. Lorentz PW, Szymczak Domaniewek), w pierwotnym znaczeniu dziś przestarz. 'myśl, rozmyślanie, marzenie' (poświadczone od XVI w.), w XVI w. też 'błędne mniemanie, wymysł, urojenie', 'pieśń, utwór literacki' (to dziś książkowo, zob. niżej), z pol. w czes. od XIX w. *duma* poet. 'myślenie, rozmyślanie, marzenie' (Jungmann, Pfir. slov.) i w słw. *duma* (zwykle w pl. *dumy*) poet. 'rozmyślanie, marzenie', nie rodzime zapewne i w dial. wsch. 'myśl' (Buffa Dlhá Lúka; o czes. i słw. pożyczkach z pol. zob. Machek ES² 134);

sch. dial. ze wsch. Serbii *duma* 'skryta, tajna myśl', 'mówienie, mowa', 'serce', z Bukowicy w Dalmaeji 'rozum, pamięć' (tylko RSAN ze źródeł lud.), bułg. *dýma* 'słowo, wyraz' (też dial. np. BDial. III 61, VI 25, Mladenov Vidin, jako nowsze Stojkov Banat), zwykle w pl. 'coś, co się mówi, mowa' (też dial., np. BDial. III 61), lud. 'rozmowa, rozmawianie', 'coś złego powiedzianego o kimś, złe słowa', 'myśl' (Gerov), maced. dial. *dyma* 'słowo, wyraz', 'myśl' (RMJ, MRS, Hendriks Radožda-Vevčani);

strus. *доѣма* 'rada, narada, obrady' od XI w., 'rada, wskazówka; narada, wspólne omówienie czegoś' XIV w. (stąd 'grupa ludzi podejmujących wspólnie

jakąś decyzję'), 'myśl; zamiar, zamysł' już w XII w., 'rozum' XIV w., *доумоу доумати* 'rozmyślać nad czymś, rozważać, omawiać coś', *доумати доумоу*, *доуиу* 'naradzać się, podejmować wspólną decyzję', w XII w. *быти къ доуму* 'być w zwinowie z kimś' (Srezn., SRJ XI—XVII, SPIgor., z różnych zabytków). ros. *дѹма* poet. przestarz. 'myśl, dumanie', 'parlament w carskiej Rosji', 'rada bojarów w starej Rusi', w poezji lud. 'ukraińska pieśń historyczna', *дѹму дѹмать* 'rozmyślać, oddawać się rozmyślaniom' (SRJ), dial. *дѹма* *крепкая* 'rada, narada' (SRNG), ukr. *дѹма* 'myśl, myślenie', 'ludowa liryczno-epieczna pieśń', 'parlament w carskiej Rosji', *дѹмату дѹму* 'rozmyślać nad czymś' (SUM), stukr. *доуиу* 'myśl, rozmyślanie' od XV w., 'pycha, zarozumiałość' od XVI w., 'rodzaj pieśni' od XVII w., *доумоу доумати* 'radzić z kimś' XV w. (Tymčenko), w XV w. częsta *НО доуиу* (SSUM), brus. *дѹма* 'myśl, rozum' (też dial. *дѹмá* 'myślenie, myśl', Šaternik Červ., Rastorguev Brjansk; u Nosoviča też 'zarozumiałość, wyniosłość'), 'gatunek historycznego eposu ukraińskiego', 'parlament w carskiej Rosji' (TSBM; u Nosoviča *дѹмá* 'rada miejska'), lud. *дѹмаець дѹму*, *дѹмы дѹмаець* 'myśli, rozmyśla' (TSBM. Nosovič też z pieśni lud.), dial. *дѹмá* 'клапатливая дѹмка, трыбога, бяда', *НО доуиу* już w XV—XVI w. (Bryła BA 110). ~

Por. ros. dial. *дѹм -ма* 'rozmyślanie', *дѹм дѹмать* 'rozmyślać', *дѹм дѹма* 'doradca przy osobie wysokiego stanu' (SRNG), ukr. dial. *дѹм дѹму* 'myśli' (Hrinčenko, Żel.).

Znaczenia 'ukraińska pieśń epicka', 'parlament w Rosji carskiej' z ros. i ukr. rozpowszechniły się po całej Słowiańszczyźnie.

Ze słow.: lit. *dumà, dūmas* 'niemyśl, mniemanie; zmysł, uczucie', lot. *duōma, duoms* 'myśl, mniemanie' (Fraenkel LEW 110).

Etymologia niepewna. Przyjmowano pożyczkę germańską, ale dokładnego semantycznie i morfologicznie realnego źródła nie wskazano: got. *đoms* m. 'orzeczenie sądowe, zdanie, sąd, osąd; sława' (z ie. *dhō-mō-* do *dhē-* 'kłaść, stawiać' p. *đēti*, a więc pierwotne znaczenie 'coś ustanowionego, prawo', por. należące tu stind. *dháman-* n. 'przepis, postanowienie, prawo') odbiega rodzajem i znaczeniem, bliższe znaczeniowo ags. *đom* 'mniemanie, wyrok, sąd; rada, zgromadzenie', stnord. *đómr* też 'zgromadzenie sądowe' (por. Kiparsky GLG 171—2, Melich ZslPh IX 96, którzy skłaniają się raczej do pragerm. *đōmaz). Paradigmat z akcentem nieruchomym świadczyłby o starej pożyczce (Kuryłowicz ZJ 201), ale Miłewski RS XXVI 131—2 biorąc pod uwagę rozwój germ. *ō* > psł. *u* przyjmował zapożyczenie w okresie od 400 do 800 r. n.e. Martynov SGLV 82—4 zalicza do bardzo niepewnej grupy germ. zapożyczeń (za germ. pochodzeniem też np. Brückner SE 103, Vasmer REW I 380, Skok ER I 456). Wskazuje się też możliwości etymologii rodzimej: Mladenov SGE 57—9 (RFV LXII 262—5, GSU XIII—XIV 51—4, por. porarcie tej etymologii przez Stender-Petersena SGL 485—6, 530, ZslPh XIII 257—8) łączył z gr. *δѹμός* 'dech, życie, umysł, myśl, duch, dusza', ie. *dhū-mo-* p. *dymō*, ie. *dheu-*, *dheu-* p. *duti* i należące do tego samego pierwiastka *ducha*, *duša*. Wskazując na zbieżność znaczeń słow. i gr. ('myśl'), podkreślał też archaiczność znaczenia 'słowo, mowa'. Przyjmował oboczność formantów psł. *-ma* (w słow. wyjątkowy p. II 14): ie. *-mo-*. Ze względu na trudności morfologiczne (budowa pierwiastka) niezbyt prawdopodobne. — Jacobsson Studia Gunnarsson 35—42 wychodzi z pierwotnego znaczenia 'słowo'. Łączy przedle wszystkim z sch.-cs. *odaměti se* 'odpowiedzieć', sle. *odměti* 'ta.', *odměti se* 'odbić się, o głosie': *odum* 'ucho, odezwania się na wołanie', *oduměti se* 'odbić

się echem, odezwać się nawołanie', 'przyjść do siebie, ocknąć się up. ze snu, odrętwienia', wsch. Styria, Rozja, prekmurskie *odumeti* (bez *se*). Nawiązując do *dāmq dōti* (p.) łączy koniec końcem jak Mladenov z ie. *dheu-* p. wyżej. Trudności fonetyczne i morfologiczne. Nie widać podstaw do łączenia *dāmq dōti* (należy do ie. *dhem-* : *dhemo-* 'kurzyć się, dymić się; dąć, wiać') z ie. *dheu-*. Apofonia *dām-* : *dum-* nieprawdopodobna (z punktu widzenia budowy pierwiastka), brak paraleli. O niejasnym wyrazie sch.-cs. i slc. p. Berneker SEW 253, van Wijk ZslPh XIII 86—8, Bezlaž ES I 93 (s.v. *dāmelj*), 120. — Według Vaillanta RES XXVII 291—2, GC I 198—9 *duma* miałoby być rezultatem kontrakcji z *do-ūma* (jak pol. *dufać* > *do-ufać*, stczes. *dúfati* < *dō-ufati*), co objaśnia jako nomen postverbale z *do-umé(va)ti* 'zdać sobie sprawę, zauważyć, pomyśleć'.

Otrebski Studia indoeuropeistyczne (Wilno 1939) s. 112 przyjmował metatezę z pierwotnego *mud-* (za nim Machek ES² 134, który jednak wychodził z podstawowego verbum *dumati*, uważając *duma* za formację postverbálną, za nomen deverbale uważa *duma* także ESSM V 154) łącząc z lit. *maūsti maudžiti* 'pragnąć, pożądać, tęsknić', goc. *maudjan* 'przypominać', psł. *myslъ* < *mūd-slъ*. Nieprawdopodobne. N.S. — T.Sz. — F.S.

dumati dumajo 'rozmyślać, myśleć, zastanawiać się, medytować, sądzić, mniemać', 'mówić, rozmawiać'

~ pol. *dumać dumam* dziś przestarz. 'rozmyślać, zastanawiać się, medytować; marzyć' (dobrze poświadczone w dialektach 'myśleć, rozmyślać' z Młpol., Maz., Kartowicz SGP, Dejna RKJL XXI 263, Szymczak Domaniewek; kasz. *dūmac -aiq* 'myśleć; marzyć' tylko u Lorentza PW, ale to chyba z języka liter.) od XV w. (w Słowniku stpol. tylko 1 przykład z Parkoszwica ze znakiem ? przy definicji znaczenia), w XVI w. już powszechnie 'myśleć, rozmyślać, sądzić, mniemać, utrzymywać; twierdzić; zamyslać, zamierzać', też 'wymyślać, knować', 'zamyslać się, zastanawiać się' (SP XVI IBL), w czes. z pol. (Machek ES² 134) *dumati* poet. 'myśleć, rozmyślać, medytować, być zamysłonym' (Přir. slov.), u Jungmanna 'w myśli coś układać, myśleć; rozmyślać nad czymś', z pol. też w slc. poet. *dumat' dumá* 'myśleć, rozmyślać' (SSJ), u Kálala z Kollára *dumat'* čo o kom, čo na koho 'myśleć, zamyslać, zamierzać', dial. wsch. *dumae* 'myśleć, rozmyślać' (Kálal);

slc. dial. rozjańskie *dumati -am* 'myśleć' (Pleteršnik), sch. dial. *dumati dūmām* (*dūmajū*) RSAN (według RJAZ *dumati dūmām*) 'rozmyślać, głęboko myśleć; intensywnie coś przeżywać' (np. z Dalmacji 'meditari', RJAZ, też czarnogórskie i ze źródeł literackich; u D. Obradovicia XVIII w. *dumati* 'myśleć', ale to według RJAZ z ros., p. też Skok ER I 456), 'mówić, rozmawiać; radzić, doradzić' (RSAN; RJAZ z Serbii morawskiej i ze Stulicia r. 1806 'loqui, dicere'), *dumat se -am se* 'domyslać się, myśleć' (Elezović Kos.-Met.), es. *доумати доумас* 'putare', 'consulere' (Miklosich LP), bułg. luł. i dial. *дѹмам* 'mówić; rozmawiać, prowadzić rozmowę' (stąd zapewne znaczenie 'nazywać np. kogoś imieniem'), 'myśleć, rozmyślać, mniemać, sądzić, przypuszczać', 'dawać rady, radzić' (RBKE, Gerov, Stojkov Banat, BDial. I 247, II 77, VI 25, VII 37, Mladenov Vidin), *дѹмам да направя нешто* 'zamierzać, mieć zamiar coś zrobić' (Gerov), *дѹма се* 'mówi się, powiada się' (BDial. III 61), maced. dial. *дѹма* 'myśleć', 'pamiętać', 'mówić', *дѹма се* 'rozmyślać' (RMJ, MRS);

strus. *доумати доумам* 'radzić, odbywać radę, naradę' od X w., 'radzić,

dawać rady' od XII w., 'myśleć, mniemać, sądzić; obmyślać' (już w Pov. vr. let), 'zamierzać, planować' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. *думать -аю -аешь* 'myśleć, rozmyślać, oddawać się rozmyśleniom nad czymś', 'sądzić, mniemać, przypuszczać', 'zamierzać, mieć zamiar', 'frasować się, trapić się, niepokoić się o kogoś, o coś' (dial. *думать* na ym 'myśleć o czymś, przypuszczać', Słownik Rjazan.), *думаться -ется* 'wydawać się komu', *думається* 'myśli się' (SSRJ), dial. *думаться -аюсь* 'myśleć, sądzić, przypuszczać', 'omawiać coś wspólnie z wszystkimi, radzić się' (SRNG), tylko w 3 sg. 'wydaje się' (Słownik Rjazan.), ukr. *думати -аю* (dial. u Żel. *думати*) 'myśleć, rozmyślać' (*думати думу, думи* 'rozmyślać o czymś', zob. *duma*), 'myśleć o czymś, o kimś, skierowywać na kogo swoje myśli', 'mniemać, sądzić, przypuszczać', 'mieć zamiar, zamierzać coś zrobić', *думатися -ається* 'wydawać się, zdawać się', 'obmyślać' (SUM, Hrinčenko), stukr. *доумати* 'radzić się' XV w., *доумати на кого, о комъ* 'zamyslać, zamierzać' XV w., 'przypuszczać, mniemać, sądzić' XVII—XVIII w. (Tymčenko), brns. *думать -аю* 'myśleć, rozmyślać' (sąd 'troszczyć się o coś'), 'przypuszczać, sądzić, mniemać' (TSBM, też dial., Šaternik Červ., Bjałkevič Mohylew), *думання* nieosob. 'wydawać się, zdawać się', 'myśleć' (Šaternik l.c.). ~

Ze słow.: lit. *dūmanti, dūmóti* 'myśleć, wymyślać', łot. *duōmāt* 'myśleć, mniemać' (Fraenkel LEW 110).

Denominativum od *duma*, o budowie p. I 46. Odwrotny stosunek derywacyjny (*duma* nomen postverbale) przyjmowali: Jacobsson Studia Gunnarsson 35—52, ESSM V 154—6. S.S. — T.Sz.

dunajъ zob. **dunavъ**

dunavъ m. (głównie pld.): **dunajъ** *dunaja* nazwa rzeki Danubius, też 'głęboka woda, głębina', 'rzeka w ogóle'

dunavъ: ~ sch. *Dünaw* i *Dünāv* (też dial., np. u Vuka z Wojwodiny *Dünaw*) 'Danubius' od XIV w., NM z Dalmacji *Dünari*, NO *Dünava* (RJAZ, RSAN), ses. Supr. *доунавъ -ва* 'Danubius', bułg. *Дунав* (też śrbułg. XIV w. w Kronice Manasa), znane również w NW i NO z terenów Bułgarii np. *Дунав, Дунава, Дунаво* (BER I 446—7), maced. *Дунав* 'Danubius', dial. *дунав* вода 'obfitość wody, np. po ulewnych deszczach, po powodzi' (BER l.c.);

stukr. XV w. *доунавъ* (SSUM).

Por. pol. *Dunawiec* oboczna nazwa Dunajca (prawy dopływ Wisły) w XIII w. (Lehr-Splawiński RS XXI 11), ukr. NW *Дунавец* (rzeczka w basenie Desny, WRG I 665, Toporov — Trubačev Podneprovje 224), bułg. *Дунавец* NW (BER l.c.). ~

dunajъ: ~ pol. *Dunaj* 'Danubius' (też dial., np. Dejna RKJL XXI 264) od XVI w. (u Mącz. *Dunaj* alias Ister), poza tym częste NW w dorzeczu Wisły, Warty, Noteci (Rozwadowski Studia 251, 295, Zierhoffer PO 3, s. 162, Rieger, Wolnicz-Pawłowska Warta 41, Lehr-Splawiński l.c.; Hydronimia Wisły I 56, 122, 214: *Dunaj* i *Donaj*, też w nazwie jeziora *Dunaj*, kasz. nazwa stawu, Sychta SK), w NO *Dunaj* (np. Rospond SNS) już w XIV w. (w XV w. także *Donaj*, SSNO), NM *Dunaj* już w XV w. (SGKP II 219, XV 452, Zierhoffer l.c.), częste apelatywa (zob. Lehr-Splawiński l.c.) *dunaj -ja* 'stojąca woda bardzo głęboka; woda bezdenna, głębia', 'woda głęboka i szeroka, rozlewisko, bagno', 'głębina, dół głęboki w wodzie, bezdenny otwór w głębinie lub studni; źródło', 'obszar błotnisty, bagno głębokie', 'wielka rzeka w ogóle' (Dejna l.c.)

263—4, AGK m. 493, Karłowicz SGP), 'przepaść', np. kamień wpadł w głęboki *dunaj* (Karłowicz SGP), przestarz. i dial. *dunaj -ju* 'odległa, nieznaną, nieokreślona rzeka, morze' (SJP PAN), dłuż. *Dunaj -ja* nazwa dopływu Sprewy między Chocibużem a Pieniem (Muka I 215, III 137), głuź. *Dunaj -ja* tylko nazwa rzeki 'Danubius', czes. *Dunaj -je* 'ts.' od XIV w., już w r. 1115 NO *Dunaj* (Profous MJČ I 498), dial. *dunaj* 'wielka rzeka w ogóle' (Kott Dod. DSM), 'rozlana woda' (Horečka Freuštát), 'na wodu bogaty tok řeky, kaluž' (Hosák — Šrámek I 206), sla. tylko *Dunaj* 'Danubius' (Isačenko SRS, Sipos Bükk-Gebirge):

sło. *Dünaj* 'Wiedeń' (Bezlej ES I 120—1), sch. dial. *Dünaj Dünaja* (RSAN; też u Vuka z Boki i dial. z pieśni lud.) od XVI w. (wyjątkowo w XIV w. *Dunaj* NM lub NO, RJAZ), cs. *Доунам* 'Danubius', w XII w. adi. *доунамскъ* (SJS: Vita Methodii);

strus. XIV—XV w. *Доунам* też NO (ESSM V 156, Skulina Strus. IO II 160), prawdopodobnie nazwą tą określano też 'Dniepr', na co wydalaje się wskazywać Kronika Ныпака r. 1106: *ugonivše Poloveč do Dunaja* (dokładniej o tym K. Moszyński PZJP 151, por. też niżej, przeciwko jednak Lehr-Sptawiński SPAN II z. 3—1, 77), ros. *Дунай* 'Danubius', również na oznaczenie rodzimych rzek *Дунай* (WRG I 665—6, Toporov — Trubačev l.c., Smolickaja Oka 163, 184), NM *Дунай* (Vasmer RGN III 145), jako apelatyw dial. *дунай* 'strumyczek wypływający spod ziemi' (ESSM l.c.), prawdopodobnie *Dunaj*-rzekę z bylin trzeba rozumieć jako 'Dniepr' (K. Moszyński l.c.), tu zapewne też dial. *дунай-дунаем* adv. o 'szybko rosnącej, bujnej roślinności' (SIŁNG), ukr. *Дунай -аю* 'Danubius' od XV w. (SSUM), dial. *дунай* 'rzeka; szeroka, rozlana rzeka', 'duże spiętrzenie wody', 'wielka woda', 'powódź, wylew rzeki' (Hrinčenko, Żel., Jurkowski SIOr XII 162, tenże MS PAN 22, s. 22, 69, 78, SDU 133), dial. *dunaj -ju* nazwa Dniestru w pieśni, np. у той *dunaj* струмбуть 'rzucić się do wody' (Janów Moszkowce), brus. *Дунай* 'Danubius' (BRS), też NM i NO (Žučkevič KTSB, Biryła BA), w dial. *Dunaj* oznacza Dniepr (Rozwadowski l.c. z okolic Mohylewa). ~

Por. 1. derywaty: pol. NW *Dunajec*, NM od XIV w. (SGKP XV 452), *Dunajek*, czes. dial. laskie *dunajek* 'strumyk', NM *Dunajovice* od XIV w. (Profous MJČ I 498, V 165), w XV w. *Dunajici* pl. (Gebauer SL), sla. dial. *dunajček* 'strumyk' (Kálal z Kotta), ros. NW *Дунаец* (Smolickaja Oka 166), ukr. NW *Дунаець* (WRG I 665), ros. NM np. *Дунаец, Дунаек, Дунаес* (Vasmer l.c.);

2. pol. NW *Dunia* ze Śląska (K. Moszyński KLS² II 2, 853), ros. NW *Дунка, Дунька* (WRG I 666), NM *Дунька, Дуньки* (Vasmer RGN III 146).

Ze słow.: lit. *dunōjus* (: *dūnōjus*) 'wielka woda' (LKŽod.), w pieśni lud. *dūnōjus* 'głębia na jeziorze, jezioro' (Kurschat Thes., por. Rozwadowski Studia 250), także *Dunōjus* 'Danubius' (Fraenkel LEW 111), NW z terenów Litwy: rzeka *Dunōjus* z okolic Kowna, też w nazwie jeziora (zob. Otrębski LP I 284), węg. *Duna* 'Danubius' już w r. 1229 (Skok ER I 457; z węg. może tur. *Tuna* 'ts.', zob. Förster ZslPh I 418, por. tur. dial. *tuna* 'dużo, obficie', BER I 446), rum. NW *Dunăre* dopływ Seretu w Rumunii (BER l.c.; por. wyżej identyczne nazwy pol. i ukr.).

Co do rum. *Dunăre* zob. Förster l.c., Gamillscheg ZslPh III 149—54, Vasmer ib. XIX 316—18.

Zwykle przyjmuje się pożyczkę z germ. (goc.) *Dōnawi, co pochodzi z celt.-lac. *Dānuvius* (<ie. *dānu-* 'rzeka' < *dā-* 'płynny; płynąć', Pokorny

IEW 175). Postać *Dunajb* może z pierwotnego *Dunacs* ze zmianą *-cs > -js* (por. np. rozwój adv. *dolocs* w poszczególnych językach słow., zob. też Kiparsky GLG 196), inaczej Förster ZslPh I 23—4 uważający *Dunajb* za kontyuant goe. dat. *Dūnaujai. Nazwę wielkiej rzeki, odgrywającej w folklorze słow. istotną rolę, przeniesiono jak zwykle na nazwy innych rzek (zob. wyżej), a także na różne apelatywa oznaczające 'głęboką wodę', 'rzekę w ogóle', por. liczne apelatywa typu *wisła* 'każda wielka rzeka', 'słota; błoto' itp. (zob. M. Rudnicki, Onomastica III 329).

Förster ZslPh I 1—25, 418, Rozwadowski Studia 247—51, 295—7, ESSM V 156—7. — Za zapożyczenie uważał też V. Georgiev Studia Lehr-Splawiński 88—90, jednak z dako-mizyjskiego **Dōnawi(s)*, co odpowiadałoby antycznej nazwie Donu *Távaz* (tak też BER I 447). — Przyjmowano rodzimість apelatywu *dunajb*, który wyprowadzano od *duna, zrekonstruowanego na podstawie pol. i ros. NW typu *Dunia*, *Dunka* (zob. wyżej; K. Moszyński KLS² II 2, 853, PZJP 154, Lehr-Splawiński RS XXI 11). Ze względu na trudności morfologiczne mało prawdopodobne. T.Sz.

dunda pld. i wsch. 'gruba, ociężała dziewczyna, kobieta'

~ sle. dial. (też z Pohorja) *dūnda* 'gruba, duża dziewczyna': *dūnda* 'ts.' (z okolic Lubiany), 'lalka' (Pleteršnik; również w języku liter. *dōnda* 'wielka, niezgrabna dziewczyna', SSKJ), sch. lud. (częste w dial.) *dūnda*: *dūnda* (*dūnda*) 'gruba, tęga kobieta; gruba, ociężała (fizycznie i duchowo) osoba' (RSAN, RJAZ, Vuk. Elezović Kos.-Met.), dial. też 'gatunek dużych śliw', NO *Dūnda*, *Dūnda* (RSAN), bułg. pot. *dūnda* 'gruba kobieta lub dziewczyna' (też dial., BER I 447, BDial. IV 99, VII 37; z dial. zach. i wsch. np. Pirdop, Elena), 'leniwa dziewczyna' (Mladenov SpisBAN XXII 238), 'rodzaj krótkich grubych owoców papryki; rodzaj wielkiego bobu' (BER l.c.: Trojan), maced. *dūnda* 'gruba kobieta' (RMJ, MRS);

ukr. dial. zakarp. *dūnda* 'grubas, tłusciuch', 'człowiek leniwy, nieruchawy', 'glupiec', 'człowiek nadęty, pyszny' (KDA m. 83, komentarze s. 143). ~

Por. bułg. dial. *dūnd'y* (= *dūnd'o*) 'gruby człowiek, grubas' (BDial. IV 199: Trojan, VII 37: Elena).

Zestawia się z lit. *dundūlis*, *dundulys* 'grubas, tłusciuch', lot. *dunduls* 'silnie zbity kula śnieżna lub grudka zgniecionego chleba', co łączą z lit. *deĩbti* 'naciągac, napinać', prapokrewnym może z *dęti* *dunę* (Fraenkel LEW 88).

S. Mladenov SpisBAN XXII 237—40, EPR 154, BER I 447, Skok ER I 457, Bezłaj ES I 108. T.Sz. — F.S.

dunęti *dunę* 'wionąć, technąć; dmuchnąć, zwykle o wietrze'

~ stpol. XV—XVII w. *dunęć* *dunę* 'dmuchnąć, zadać, wionąć' (*dunęć* wiatrem), 'umknąć, czmychnąć', dial. 'uderzyć silnie rogami lub głową' (Kucala PSM 79), dłuż. *dunus* -*nu* 'wionąć, dmuchnąć', gluż. *dunęć* 'ts.', stczes. XIV w. *dunūti* -*nu* (Gebauer Sl. jako imperf.!) 'wiać, dąć' (*dunę* duch tvój 'flabit');

sle. *dūniti* -*nem* rzadko 'uderzyć' (veter je *dunil* v vrata), ale *nadūniti* -*dūnem* 'nadać, wzdąć, wydać', *nadūniti se* 'nadać się, wydać się', 'nadać się pychą' (Pleteršnik), sch. *dūnuti* *dūnēm* 'zniknąć lub pojawić się nagle, wybuchnąć', dawne od XVII w. 'wionąć, technąć', imperf. 'gasić (pierwotnie zapewne przez dmuchanie); gasnąć', scs. доунасти -*на* 'technąć, dmuchnąć' (SJS), bułg. *dūna* -*neu* perf. do *dūja* (Gerov);

strus. доуноути доуноу 'wionąć, wionąć', ros. дýнуть -ну 'dmuchnąć, wionąć, zadać', dial. 'zdmuchnąć' (SRNG), ukr. дýнути (u Żel. дунýти) 'powiać, zadać', dial. дунýти 'uderzyć głową lub rogami, o zwierzętach' (Leks. Bjuł. II 79), brus. dial. дунýць -нý 'dmuchnąć; ruszyć, pobiec, często o zwierzętach' (Bjałłkevič Mohylew, Jurčanka Mscisl.), дýнуць 'zerwać się nagle z miejsca; poruszyć, silnie uderzyć', дзýнуць 'uderzyć' (Jurčanka o. c.). ~

Perf. do *duti* *duję* (zob.). W kilku językach trzeba się liczyć z pierwotnym *duchnęti* (uproszczenie grupy -chn-). Najbliżej stoją stind. *dhūnōti* 'trzęsie, potrząsa', gr. θύνω 'gwałtownie się rzucać, 'szaleć, wrzeć' (stare praesens na vū : *θύ-νF-ω = stind.) < ie. *dheu-*, *dhou-* 'wirować, kręcić się, o kurzu, pyłe, dymie, parze', 'dąć, dmuchać'. W.B. — M.Ś.

dupa : дупъ *dupa* 'wglębie, wydrążenie naturalne w ziemi, w skale, wydrążenie w drzewie powstałe przez wypróchnienie pnia, dziupla; wydrążenie w ziemi, w drzewie zrobione celowo; jama, nora, pieczara; legowisko zwierząt, gniazdo ptaków', 'wglębie w jakimś przedmiocie, w ciele ludzkim, anus' > 'tylna, spodnia część czegoś'; dem. дупъка

dupa: ~ pol. *dupa* 'pośladki, tyłek, anus' od XV w. (według Brücknera ZsPh VI 302 już stpol. XV w. 'srom kobiecey', tam także o częstym mieszanii się nazw anus i cunnus), wulgarnie o 'kobiecie', przen. 'niezdara, niedołęga, safandula', dial. też 'tył, spód czegoś, tylna część np. wozu, snopka; część słupa nieobrobiona siekierą do wkopania w ziemię', 'dolny otwór wierszy' (o geografii wyrazu np. Zaręba AJŚ II m. 93—4, cz. II 28. Dejna AGK m. 552, AJK III m. 112, cz. II 74, Karłowicz SGP, Kucala PSM 112, Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek, Sychta SK, Lorentz PW), dluz. *dupa* 'wydrążenie, wklęsłość, zagłębienie; dziura, nora; dziupla w drzewie', 'budka dla szpaków, gniazdo szpaka' (dial. 'budka dla szpaków, budka dla ptaków wydrążona w kawałku drzewa', Zaręba AJŚ II m. 94, cz. II 28, III m. 309, cz. II 14), tu może należy też *depa* (o rozwoju u > e p. Mueke HLF 133, inaczaj Schuster-Šewc EW III 149: *depa* < śrdniem. *dēpe* 'głębokość') 'zagłębienie, wklęsłość, wydrążenie; jama, nora; dół na ziemniaki', głuź. *dupa* 'wydrążenie, wklęsłość, dziura; budka dla szpaków', czes. *doupa* (stecz. *dúpa*) 'zagłębienie, jama, dół, nora, barłóg zwierzęcia', dial. *dupa* (też z ekspresywną palatalizacją *d'upa*) 'pośladki, tyłek, anus' (np. Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč., Lamprecht Opava, Hforečka Frenštát, Svěrák Karlovice), 'dolek do gry piłką „w pasterza”' (Bartoš DSM), por. *dúpivý* strom 'wypróchniałe drzewo' (Svěrák o. c.), sha. dial. *dúpa* (wsch. *dupa*) 'zagłębienie, jama, dół, nora, jaskinia', 'tyłek, anus' (Kálal, Buffa Dlhá Lúka);

sł. *dúpa* 'zagłębienie (w ziemi), dół, jama, nora, jaskinia' (Pleteršnik), dial. kajkaw. też przezwisko kobiety (ib.: neka psovka ženski);

ros. dial. *dýna* 'pośladki, tyłek, anus' (Opyt, SRNG: Psków, Smoleńsk), ukr. dial. *dýna* 'ts.' (Hrinčenko; Żel.: tu też NW *dýna* lewy dopływ Dniestru), 'tępy koniec jajka', 'tylna część łodzi, czółna' (Lysenko SPH), poleskie *dýna* 'dolna część snopka' (Leks. Poleszja 100). ~

Dem. *dupska*: ~ pol. *dupka* dem. od *dupa*, 'odbyt, tyłek; pośladki małego dziecka', przen. wulgarnie o 'kobiecie' od XVI w. (już od XIV w. NO *Dupka*, SSNO), dial. także 'miejsce w żarnach, gdzie leży zboże, która wysypuje się do otworu w kamieniu', 'piętka, przyłepka, kromka chleba opieczona z trzech stron, pierwsza kromka odkrajana od wierzchu bochenka', 'najmniejszy,

środkowy krążek w płycie kuchennej' (np. Karłowicz SGP, Olesch Sault Annaberg, Dejna AGK m. 648, RKJL XXI 265, Szymczak Domaniówek, Maciejewski Chełm.-dobrz. 127, 136, Górnowiez Malbork, Sychta SK), *dupki* pl. t. '(krótkie) tyłno sanki' (Dejna AGK m. 701, RKJL XXI 265), dłuż. *dupka* dem. od *dupa*, gluź. *dupka* 'ts.', czes. *dupka* 'ts.' (dial. też z ekspresywną palatalizacją *d'upka* 'ts.', Bartoš DSM, Lamprecht Opava), sła. dial. *dupka* 'ts.' (Buřfa Dllá Lúka);

sch. dawne (dziś dial.) *dūpka* 'wydrążona, wygrzebana dziura w ziemi, jama, nora, barłóg zwierzęcia', 'naturalne wgłębienie w ziemi, pieczara; dziupła w wypróchniałym drzewie', 'otwór, dziura, wgłębienie, wydrążenie', przen. 'grób', es. *доупка* 'otwór, dziura, foramen' (Miklosich LP), bulg. *дѹпка* 'rozdarłe miejsce, otwór, dziura; wydrążone miejsce w ziemi, jama; nora, barłóg zwierzęcia', 'naturalne zagłębienie, np. w ziemi dziurka, w nosie, dziupła w drzewie', 'puste wnętrze' (też dial., np. Gerov, Stojkov Banat, Mladenov Vidin, BDial. III 61: Ichtiman, VII 37: Elena), maced. *дупка* 'otwór, dziura np. w ścianie, w ziemi; nora, jama, barłóg zwierzęcia' (także dial., np. Malecki SW: Wysoka), 'naturalny otwór, np. dziurka w nosie, jama ustna' (dial. 'otwór w podex', Malecki SW: Sucho);

ukr. dial. *дѹпка* dem. od *дѹпа* (Hrinčenko), por. *куряча дѹпка* : *курячі дѹпки* bot. 'farbownik lekarski, *Ancłusa officinalis*' (ib., Makowiecki Śl. bot.), brus. dial. *дѹпка* 'tępy koniec jajka' (Bjałkewič Mohylew). ~

Z pol.: lot. *dupa* 'pośladki, tyłek; siedzenie', dial. 'podex', w języku dzieci (Mühlenbach I 518).

dupa: ~ stpol. XV—XVI w. *dup* : *dup'* m. 'dziura w skale' (Słownik stpol.), 'zagłębienie, jama w ziemi lub w skale', 'dziupła, wypróchniały otwór w drzewie', 'srom kobiecy' (SP XVI IBL), dłuż. dial. *dep* -*pa* 'dotek na wodę', 'dół na ziemniaki' (Muka, Sorb. SA I m. 43; o rozwoju psł. *u* > *e* p. Mucke HLF 133, inaczzej Schuster-Sewc EW III 149 przyjmujący zapożyczenie z niem. *dēpe* 'głębokość; głębina, Tiefe', *dēp* 'głęboki, niski, tief');

maced. dial. *дын* m. 'anus' (BDial. III 323: Kukuš);

ros. dial. *дын* -*на* 'wydrążona w ziemi dziurka, do której trafia się drewniana kulą przy grze w świnkę' (SRNG). ~

Brak dokładnych odpowiedników ie. Do ie. *dheu-p-* : *dheu-b-* 'głęboki, wydrążony', pierwotnie (skonkretyzowane) nomen actionis > nomen acti. Najbliższy odpowiednik w bałtyckim, ale z determinantem dźwięcznym: lit. *daubā* 'parów, wądół, dolina' (por. też lot. *dūobe* 'dół, jama; wydrążenie, wklęsłość; głębina w rzece; grób', stpr. *pa-daubis* 'dolina', goc. *diups*, niem. *tief* 'głęboki' < **dheu-bo-* : *daupjan* 'chrześć' < *'zanurzać'). Ślady determinantu dźwięcznego *b* zaświadczone też w słow.: pol. dawne od XVII w. *dub*, *dub'* : *dziub*, *dziub'* m. 'wydrążenie w drzewie powstałe przez wypróchnienie, dziupła' (Kn., L.: pszczoły znajdują sobie ule za skórą drzew i w *dubiach* wygniłych), sła. u Kálala *dubie* n. 'dziura, jama, jaskinia, wydrążenie powstałe przez wypróchnienie'; tu może należy też sch. dial. *dub* -*ba* : -*bi* 'dziura, jama', 'rodzaj ula zrobionego z wydrążonego pnia; ul w ogóle' (RSAN), *dūbe* -*beta* 'dziura w kształcie koryta, w której moczy się skórę' (ib.: Pirov), ros. dial. *дыб* -*ба* 'prymitywne naczynie do wygniatań tłuszczu roślinnego' (Slovar' Don.). W germ. zaświadczone również postaci z determinantem bezdźwięcznym *-p-*: śrwniem. *tobel* 'wąska dolina', dziś niem. *Tobel* 'parów leśny, wądół górski', ags. *dūfan* 'zanurzać się'. Co do stosunku *dupa* : *dupa* por. *kupa* : *купъ*, *kopa* : *копъ*, *kroma* : *кромъ*.

Berneker SEW I 237—8, Brückner AslPh XXXIX 9, ESSM V 158, Sławski SE I 179—80, BER I 448, Trautmann BSW 45, Pokorny IEW 267—8. W.S.

dupati *dupaję* zach. i pld. 'bić, uderzać (noga); tupać'

~ gluz. *dupać -pa* 'tupać; ciężko stąpać' (Pfuhl uważał za bohemizm, ale według Schustera-Sewca EW 184—5 też dial. 'ts.', 'robić male kroki'), czes. *dupati dupu* : *dupám* 'bić, uderzać (noga, nogami), tupać' (dial. *dúpat* 'chodzić tupiąc', Malina Mistfice), 'deptać coś wskutek ciężkiego chodzenia, tupania' (SSJČ, Přir. slov.), sl. *dupat' dupe* : *dupá* 'uderzać nogami, skakać, tupać' (SSJ: też dial., np. Zareba AJŠ IV m. 749), 'bić, tłuc' (Kálal);

sl. *dúpati dúpum* : *-pljem* 'uderzać w coś wydrażonego, pustego; glucho brzmieć' (Pleteršnik, Bezljaj ES I 121), sch. dial. *dúpati dúpām (dúpajū)* 'bić, uderzać' (stąd 'jeść chlewie, łakomie'), *dúpati se* 'uderzać się, bić się' (RSAN); dial. też *dúpati -pīm* perf. 'tupnąć, uderzyć' (u Vuka czarnogórskie, RJAZ, RSAN), co do oboczności suf. *-ati* : *-iti* w takich formacjach zob. I 48. ~

Por. ukr. dial. *дупати* 'tupać nogami' (Zel.).

Czasownik dzwkn. od interi., np. sta. *dup! dup!* 'tup! tup!', sch. *dúp!* 'tup!, bęc!', *dúpa! dúpa! dúpa!* 'ts.', o 'strzelaniu ze strzelb, fuzji' (RSAN), o budowie p. I 48. Podobne formacje, sprowadzające się do ie. *deup-*, również w innych językach, np. lot. *dupėtiels* 'wydawać głuchy odgłos, dźwięk'. por. gr. *δούπος* 'głuchy odgłos, głośny hałas, łoskot' (Frisk GEW I 412—13).

Buga RFV LXX 105 (RB I 437), Endzelin KZ XLIV 58 (DI II 391), Machek ES³ 135, Skok ER I 459, Bezljaj ES I 121, Pokorny IEW 231—2. — W ESSM V 158 częściowo zmieszane z *dupiti* (zob.). Por. *tupati*. T.Sz.

dupę *dupęte* zach., pld. 'zagłębienie, wydrażenie; jama, nora; dziupla', pld. 'tylna część czegoś, zazwyczaj tylna część ciała, podex'

~ dluz. *dupę -peša* 'dziura w drzewie, dziupla; budka dla szpaków, gniazdo szpaków' (Muka). gluz. *dupjo -pjeća* 'ts.' (ib.), czes. *doupě -pěte* 'zagłębienie, jama, dół', 'bartóg, legowisko zwierzęcia', stczes. *dúpe -pěte* 'zagłębienie, jama, dół; dziura, otwór', sl. *dúpa -pāt'a* 'nora, bartóg, legowisko zwierzęcia' (SSJ), też 'wypróchniały pion drzewa, dziupla' (Isačenko SRS);

sch. *dúpe -peta* 'pośladki, tyłek, podex', bulg. pot. *dýne* n. 'podex', dial. także *dým* : *dýnu* n. 'ts.', 'część dyni, tykwy itp. znajdująca się naprzeciw miejsca, z którego wyrasta łodyga' (np. Gerov, Stojkov Banat, Mladenov Vidin, BDial. VII 37: Elena), maced. dial. *dupo* 'podex' (Reiter Titov-Veles). ~

Pierwotne dem. od *dupa (dupa)*, o suf. *-et-* p. III 11—9 (zwłaszcza 15). Zwraca uwagę wyjątkowość derywacji od rzeczownika nieżywotnego (por. też *deręć dervęte*). W.S.

dupina 'wydrażenie, zagłębienie, dziura, otwór'

~ pol. *dupina* okspr. 'nędzny pośladek' (też dial., np. Karłowicz SGP); sl. *dupina* 'wgłębienie, otwór; dziupla; pieczara, jaskinia', scs. Supr. *доупина* 'dziura, otwór', śrbulg. XIII w. *доупина* 'jama, rów, dziura';

rus.-cs., strus. *доупина* 'jama, wyrwa, rów', 'bruzda, zagłębienie; dziura', ros. dawne XVI w. *дупина* 'ts.' (SRJ XI—XVII, Srezn.). ~

Od *dupa* (*dupa*), o strukturalnej funkcji suf. *-ina* p. I 122. W języku pol. wyraźnie rozwinięte wtórnie znaczenie ekspresywne.

Por. *dup'ina*.

W.S.

dupiti *dup'q* 'dziurawić, drażnić, dłużyć, złościć'

~ głuz. *dupić -pju* 'drażnić, wydrażać, wyzłabiać' (Pfuhl, Zeman);

sch. dawne XV w. wyjątkowe *dupiti -pim* 'dłużyć, drażnić, złościć' (RJAZ; tu może należy nowsze dial. *dūpiti -pim* 'rozpieszczać kogoś; rozwijać w kimś złe skłonności; podjudzać, podżegać', RSAN), bulg. dial. *дѹня -ниѹ* aor. *дѹнѹх* 'przebijając coś, robić w czymś dziurę, przekłuwać', 'podburzać, podjudzać' (np. Gerov, BDial. VIII 231), też 'kłuć konia ostrogami' (Mladenov BTR), *дѹня се* 'pochylać się do ziemi, nachylać się; stać w nieprzyzwolonej pozycji, z wypiętym tyłkiem' (SNU XLVIII 445, BDial. I 81, III 214, 298), maced. *дѹну* 'dziurawić, drażnić', 'bóść, kłuć' (też dial., np. Reiter Titov-Veles, Hendriks Radožda-Vevčani, BER I 449), 'szturehać, uderzać np. łokciem', 'gnieść, ugniatać, o pościeli, ubraniu' (RMJ), dial. także w znaczeniach wtórnych 'rzucić się do nieczki', 'pozbawiać dziewictwa' (BER l.e.), przen. 'podjudzać, podżegać', *дѹну се* pot. 'naśmiewać się, naigrawać się z kogoś'; rus.-cs., strus. *доуначно* 'pusty wewnątrz, wydrażony' (*цѣрковѣ же... всѣ доуначна єсть*), 'mający dziuplę, o drzewie', 'wydłubany, wyzłobiony' (Srezn., SRJ XI—XVII, ESSM V 158), ros. dial. *дѹнаѹтъ -наѹ* 'drażnię dziuplę w drzewie' (SSRJ, Dal). ~

Denominativum od *dupa* (*dup'a*, *dupa*), o budowie p. I 57.

Co do rozwoju znaczenia przenośnego por. *łektli łęgq*.

ESSM V 158—9, BER I 449.

W.S. — T.Sz.

dupъ zob. *dupa*

dupъka zob. *dupa*

dupъlo (*dupъlo*) 'puste miejsce wewnątrz drzewa powstałe przez wypróchnienie pnia', 'wglębienie, wydrażenie w drzewie, w ziemi, jama, nora, dziupla'

~ pol. przestarz. *dziupło* 'wypróchniały otwór w pniu drzewa', 'rozpadlina, zagłębienie, jama', dial. też *dupło* 'dziupla lasicy' (Karlłowicz SGP: Leszno);

słc. *dúplq* 'wypróchniały otwór w pniu drzewa' (dial. także *děplo* 'wydrażenie, zagłębienie; dziupla', 'popielnik', np. Pleteršnik, Tominec Črni vrh), przestarz. 'dziura, otwór; zagłębienie, rozpadlina; jama, jaskinia', o NM i NW p. Bezłaj SVI I 161, sch. dial. kajkaw. *dúplq* 'dziura w drzewie, dziupla' (RSAN, RJAZ, Belostence; tu może należy też czakaw. NT *Dupla* pl. ląka, rola, HDZ II 357: Senj), wyjątkowe XVIII w. *dublo* 'zagłębienie, rozpadlina, jama, pieczara' (RJAZ, Schütz GTS 46), bulg. *дѹно* 'wypróchniały pień drzewa, dziuplaste drzewo' (Mladenov BTR), maced. *дѹно* 'ts.' (MRS);

strus. *доуно* 'dziura w drzewie' (Srezn.; SRJ XI—XVII notuje od XVII w.), ros. *дѹно -лѹ* pl. *дѹна* 'dziura, wewnątrz wypróchniałego pnia drzewa, dziuplaste drzewo' (też dial. np. SRNG), 'nora, jama, barłóg zwierzęcia w wypróchniałym pniu drzewa', 'dziura w zębie', dial. także 'kawałek dziuplastego drzewa lub wydrażonego pnia służący jako przewód dyniny w kurnej chacie', 'ściągnięta kora brzoza w kształcie cylindra używana do robienia koszy, pudełek; rodzaj becзки; budka dla szpaków; ul' (Dal, Opyt, SRGN, Melničenko Jaroslavl), u Dala przen. 'głupi, tępy człowiek', ukr. *дѹно*

'wypróchniały wewnątrz pień drzewa; nora, barłóg zwierzęcia, dziupla ptaków' od XVI w. (też dial., np. SDU 82. Kmit Bojk., Żel., Dzendzelivský UZLP 22—4), 'dziura w zębie' (dial. także 'mieszkanie, izba', Kmit Bojk.), brus. *дынло* n. 'wypróchniały wewnątrz pień drzewa, dziuplaste drzewo, dziupla' (też dial. np. Sejaškovič Grodno), 'dziura w zębie', dial. poleskie *дынло* 'dziuplaste drzewo, w którym gnieźdzą się pszczoły; wydrążenie w pniu drzewa dla dzikich lub hodowanych pszczoł, barć' (Leks. Poleszja 330). ~

Od *dupa*, *dupь*, o suf. *-zlo*, *-zlo* p. I 111, 113.

W.S.

dupьlo zob. **dupьlo**

dupьль *дупьля дупьно* 'pusty, próżny wewnątrz, wypróchniały, dziuplasty, wydrążony, pełen dziur', **дупьна** *могила* '(usypany) kopiec ziemi z zagłębieniem, wydrążeniem', '(usypany) kopiec ziemi nad grobem'

~ stpol. XV—XVI w. *dupny* adi. od *dup* 'zagłębienie w ziemi lub w skale' (dziś dial. 'wypróchniały, wydrążony', Karłowicz SGP: Olkusz) albo od *dupa* 'odbyt, pośladki' (SP XVI IBL, tu prawdopodobnie jako obscenum), por. XV w. *dupne* korzenie 'gatunek kokoryezu, *Corydalis tuberosa*', *dupne* korzenie lub ziele 'gatunek kokornaku, *Aristológia rotunda*' (Słownik stpol.), od XIII w. NM (NT) *Dupna muggula* (< *дупьная могила* 'wydrążony, wykopany grób') kamienista góra pod Dramburgiem (Lorentz SNH 27, Brüelner AsPh XXXIX 9), od XIV w. NO Maćko *Dupny*, Petrus Dupny (SSNO), dłuż. *dupny* 'pusty, wydrążony, dziuplasty' (Muka), czes. u Jungmanna *doupný* 'pusty, wydrążony; zbutwiały, zmurszały, wypróchniały' (też dial. wulaskie *dúpný*), 'pelen szczelin, szpar; dziurawy, o zębie', sła. dial. *dúpný* 'wypróchniały, wydrążony, dziuplasty, o pniu drzewa; pusty, próżny' (SSJ, Kálal), przen. 'głupi, tępy, o człowieku' (SSJ);

sch. dawne XIV i XVII w. *дупан -пна -пно* (u Daničicia *дупьль*) 'pusty, próżny; wydrążony, wypróchniały; dziurawy, cawus', cs. *доупнь* 'wydrążony, wypróchniały, o kamieniu, drzewie' (Miklosich LP), bułg. dial. NT *Дупна могила*, *Дупна стена*, *Дупни камик*, NM *Дупни връх* (BER I 448), maced. dial. *дупен -пна -пно* 'wydrążony, iponaten' (Gerov: Prilep);

strus. XV w. *дупный* 'wydrążony, wyzłobiony, nierówny' (SRJ XI—XVII), stukr. XV w. NM *доупняма могила* (SSUM), nowe *дупный* 'odbytowy' (Hrinčenko: karpackie). ~

Por. sekundarne derywaty: 1. pol. dial. *dupnica* 'kiszka stolcowa' (Karłowicz SGP), głuź. *dupnak* 'grzywacz';

2. pol. dial. *dupniec* 'próchniec' (Karłowicz SGP: Olkusz), dłuż. *dupneš* 'stawać się pustym, wydrążonym' (Muka), czes. u Jungmanna *dúpněti*: *doupněti* 'butwieć, murszeć, stawać się pustym, próżnym', sła. *dúpněť* przen. 'drętwieć, cierpnąć ze strachu' (SSJ), dial. 'próchnieć, butwieć'.

Adi. od *dupь* (*dupa*) z suf. *-ьль*.

W.S.

dup'a 'naturalne wgłębienie, wydrążenie w ziemi, nora, jama', 'puste miejsce wewnątrz drzewa powstałe przez wypróchnienie'

~ pol. *dziupla* (z sekundarną palatalizacją, może pod wpływem *dziura*) od XVIII w. (dial. też *dupla*, *dupło* f., *dubla*, *dupl'a*) 'wypróchniały otwór w pniu drzewa' (Karłowicz SGP, Zaręba AJŠ II m. 221, cz. II 64, Dejna AGK m. 497, RKJL XXI 265, 287, Szymczak Domaniewek, Zdaniukiewicz Lopatowszczyzna), stłuź. **dupl'a* 'wypróchniały otwór w pniu drzewa'

(Eichler Issled. serboluž. 193—4), stczes. XV w. *dúpl'* f. 'wglębienie, jama, nora' (Gebauer Sl.);

sł. przestarz. *dūplja* (: *dúplja*, SSKJ) 'wydrążenie, wglębienie, wklęsłość, dziura; jama, nora, jaskinia, grotta, pieczara' od XVI w. (dial. też 'czeluść pieca', Pleteršnik: Bela Krajina, wsch. Styria), o NT, NM i NW *Duplja*, *Dupla* p. Bezlaj SVI I 161, FES I 121, sch. *dūplja* 'dziura w pniu drzewa powstała przez wypróchnienie' od XVI w., 'jama, nora, grotta, jaskinia, pieczara; barłóg zwierzęcia', 'naturalne zagłębienie (np. jama brzuszna)', 'dziura, otwór' (RJAZ, RŠAN), dial. zazwyczaj w NT *Duplja* (Mala), *Dupla* rola, łąka (HDZ II 357: Senj), cs. *dořuna* 'jaskinia, pieczara; wglębienie; dziura' (Miklosich LP);

ros. dial. *дыня -лу*: *дыня -лу* 'dziura w pniu drzewa powstała przez wypróchnienie', 'wypróchniały wewnątrz pień drzewa, dziuplaste drzewo'. 'poślak' (SRNG, Melničenko Jaroslavl), ukr. dial. *дына'а* 'izba w chacie' (ESSM V 159), brus. dial. *дыня* 'dziura w pniu drzewa powstała przez wypróchnienie' (Sejaškovič Grodno). ~

Femininum substantywizowanego adi. *dup'b* (zob. *dup'b* 1., tu też o sekundarności -l-). — Inaczej ESSM V 157: *dup(š)l'a* < *dup(š)lo* + suf. -j-a. W.S.

dup'astъ *dup'asta dup'asto*: wsch. **dup'istъ** *dup'istu dup'isto* 'próżny, pusty wewnątrz, mający dziury zazwyczaj wskutek wypróchnienia'

dup'astъ: ~ pol. *dziuplasty* 'mający dziupłę', dial. 'wypróchniały, pełen dziur, o drzewie' (Karlłowicz SGP: Tykocin);

sł. *dūplast -ta -to* 'mający dziupłę', sch. *dūpljast -ta -to* 'ts.; dziurawy, pusty, wydrążony' (RŠAN);

ros. *дыняцмиū* 'mający dziupłę' (też dial., np. Dal, SRNG), ukr. *дыняцмиū* od XVIII w.: *дыняцмиū* 'mający dużą dziupłę; pełen dziur, wypróchniały', dial. *дыняцмиū* 'ts.' (Hrinčenko), brus. u Nosoviča *дыняцмиū* 'ts.' ~

dup'istъ: ~ ros. *дыняцмиū* 'mający dużą dziupłę; pełen dziur, wypróchniały' (także u Dala), ukr. *дыняцмиū* 'ts.' (SJM), brus. dial. *дыняцмы* 'ts.' (np. Bjaškovič Mohyl'ew). ~

Adi. od *dup'a* z suf. -'astъ, -istъ.

W.S.

dup'e n. 'wglębienie, wydrążenie w ziemi, jama, nora, jaskinia', 'wypróchniały pień drzewa, dziupla'

~ pol. dial. *duple* 'dziupla, nora lasicy' (Karlłowicz SGP);

sł. dial. *dūplje* n.: dial. *dūpje* 'wypróchniały pień drzewa' (Pleteršnik, Slav. Leks. 226: Rezja), już od XIII w. NM *Duplje* (Bezlaj SVI 161), por. też *dūpljevlje* coll. 'jaskinie, pieczary, zagłębienia' (Pleteršnik), sch. *dūplje* n. 'dziura w pniu drzewa powstała przez wypróchnienie, dziupla' (także dial. kajkaw. u Belostenca), 'podziemne schronienie, barłóg zwierzęcia; naturalne zagłębienie w ziemi, pieczara, jaskinia; dziura, otwór', dial. kolno *duplje* 'piasta koła' (Pleteršnik za Habelicem), czakaw. NT np. *Duplje* rola (HDZ II 357: Senj), *Dupja* pl. wspólne pastwisko (HDZ III 280: Krk), cs. *dořuna* n. 'dziupla; nora, jama, caverna' (Miklosich LP);

strus. *доřунак* 'dziura, otwór' (Srezn.), ros. dawne od XVII w. (dziś dial.)

дыня -лу 'dziura w pniu drzewa powstała przez wypróchnienie; dziuplaste drzewo; kawałek dziuplastego drzewa; budka dla szpaków; rodzaj miski, faski, beczulki wydrążonej lub zrobionej z dziuplastego drzewa', 'koszyczek

z kory brzozonej', 'wierzchnie sklepienie pieca', 'dziura w zębie; pośladki, tyłek, anus', 'tępy, głupi, niezgrabny, gruby człowiek' (np. Dal, SRNG, Mirtov Don., Słovary Rjaz., Słovary Urala, SRSO, Opyt), ukr. dial. *dyniē* n. 'wypróchniały pień drzewa; barć' (Dzondzelivskij UZLP 22—4), brus. dial. *dyniē -ia* n. 'wypróchniały pień drzewa; dziura w wypróchniałym pniu drzewa', przen. 'głupi, tępy, niepojętny człowiek' (np. Bjalkevič Mohylew, Rastorguev Brjansk, Sejaškovič Grodno), też *dzioniē* 'ts.' (Sejaškovič o.c.), por. także NT *dyniē* uroczysko (Mikratap. Bel. 79). ~

Neutrum substantywizowanego adi. *dup'ь* (zob. *dup'ь* 1., tu także o sekundarności *-l-*). — Inaczej ESSM V 160: *dup(ь)lęje* < *dup(ь)lo* + suf. *-ęje*. Nie widać podstaw. W.S.

dup'ina 'zagłębienie, wydrążenie; dziura, otwór (zazwyczaj w drzewie), dziupla ~ czes. dial. laskie *duplina* 'zagłębienie, wydrążenie; dziupla, dziura w wypróchniałym drzewie'

sł. *duplina* (u Pleteršnika też *dupljina*) 'zagłębienie' (np. telesna *duplina* 'jama brzuszna', ustna *duplina* 'jama ustna', Pleteršnik), 'zagłębienie w ziemi, w skale, jama, pieczara, jaskinia' (np. skalna, ziemlska *duplina*), 'dziupla w drzewie' (drevesna *duplina*, ptiči se gnozdijo v *duplinah*, SSKJ), sch. *dūpljina* : *dupljina* 'zagłębienie, pusta, zamknięta przestrzeń', 'barłóg zwierzęcia; zagłębienie w ziemi, pieczara, jama', 'dziupla w drzewie; dziura, otwór' (RSAN), dawne XVII w. *duplina* (*dupljina*) 'dziupla' (RJAZ), cs. XI w. *доупина* 'jaskinia, jama, pieczara' (SJS; też w późniejszych zabytkach, p. Miklosich LP);

strus. *доупина* 'zagłębienie, wydrążenie, pusta przestrzeń wewnątrz czegoś (np. pod ziemią, którądy płynie woda)', *доупина каменна* 'pieczara', *доупина дреснава* 'dziupla' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. dawne od XVIII w. (dziś dial.) *dyniina* 'wypróchniały, wygnily wewnątrz pień drzewa, dziuplaste drzewo, dziura we wnętrzu drzewa, dziupla' (np. SAR, SIAN, Słovary CSRJ, Dal), 'dziura w drzewie, dziupla; odcięty kawałek dziuplastego drzewa używany jako przewód dymny w kurnej chacie; gniazdo szpaka; rodzaj beczki', 'ściągnięta kora np. lipy, dębu używana do wyplatania koszyków' (o geografii wyrazu p. Dal, SRNG, Ivanova Sl. Podmoskov'ja), por. także NM *Дупина*, *Дупины* (Vasmer RGN III 147), *Дупино* (ib.), NW *Дупинка* (WRG I 667), przen. 'głupi, tępy człowiek'. ~

Por. wskazujące na szerszy zasięg: cs. adi. *доупинистъ* 'cavus' (Miklosich LP), ukr. *дупинистий*, *дупинатий*, dial. *дупинистий* 'mający dziuplę' (SUM, Prinčenko), brus. dial. *дупинисти* 'ts.' (Nar. slova 52).

Od *dup'u*, o suf. *-ina* zob. I 120—3.

Por. *dup'ina*.

W.S. — T.Sz.

dup'istъ zob. *dup'astъ*

dup'ь 1. *dup'a dup'e* pld., wsch. 'pusty, próżny, wypróchniały, wydrążony, zazwyczaj o drzewie'

~ sł. *dupel -pla* : *dūpelj -plja* 'pusty, próżny, wydrążony' (Pleteršnik), cs. *доупъ* 'ts., cavus', 'levis' (*доупъ каменъ*, Miklosich LP), bułg. dial. *дупъл -нло -нло* 'wydrążony, pusty, próżny, o drzewie' (BER I 448—9, Гергов);

strus. XIV—XV w. доуноуь 'pusty, próżny wewnątrz, wydrążony, wyzło-
biony', 'lekki' (SRJ XI—XVII). ~

Adi. od pierwiastka *dup-* (p. *dupa*, *dupi*, *dupina*, *dup'a*, *dupiti*, *dupalo*, *dupyna*). O budowie zob. Vaillant GC IV 430. W poszczególnych językach słow. z normalnym rozwojem *l* epentetycznego (zachowanego szczątkowo także i w bulg.) i z rozbięciem nowopowstałej grupy spółgłoskowej. — Mniej prawdopodobne dopatrywanie się tu suf. *-l's* (por. lit. *dūplis* 'wypróchniałe drzewo', LKŽod., lot. *duplis* 'naczynie do przechowywania soli lub rozcierania tłuszczu', Mühlenbach I 518). Także i tu chodzi zapewne o przekształcenie dawnych formacji na *-jo-* (o tego typu zjawiskach p. Otrębski GL II 106). — ESSM V 160 rekonstruuje *dup(š)lajš* jako derywat od *dup(š)lo*. Nie widać podstaw.

W.S.

dup'ь 2. *dup'a* 'wydrążenie, zagłębienie; wypróchniały pień drzewa, dziupla'
~ pol. dial. *dziupel* (: *dupel*, *dżupel*) *-pla* 'wypróchniały otwór w pniu
drzewa' (SJP PAN, Karłowicz SGP, Dojna AGK m. 497, RKJL XXI 264,
287);

sł. NT *Dupli* pl. (Bezlej SVI I 161):

strus. od XII w. доуноуь m. 'rozpadlina, pęknięcie, rysa, zagłębienie;
pieczara, grotła', 'próżnia, pustka, pustkowie', ros. dial. *дыньль-ля* (: *дыньль*
-неля) 'wypróchniały pień drzewa, dziupla, dziuplaste drzewo' (SRNG).
дыньлю pl. 'korpus, kadłub beczki zrobiony z grubsza, bez dna i obręczy' (ib.).
stbrus. XVI w. *дынль-ля* 'dziura; nora' (Słownik Skaryny), brus. dial. *дыньль*
-неля 'wypróchniały pień drzewa, dziupla, dziuplaste drzewo' (Šaternik
Červ.). ~

Substantywizowane adi. *dup'ь* (zob. *dup'ь 1.*, tu także o sekundarnym
przekształceniu w formację na *-l-* i o odpowiednikach bałtyckich). W.S.

dura 1. *d'ura* plu. 'otwór powstały np. wskutek uszkodzenia przedmiotu,
rozdarcie, szczelina, scissura, foramen, conscissura', 'otwór w budow-
lach, urządzeniach, narzędziach, foramen', 'zagłębienie, wydrążenie, dół, jama,
jaskinia, nora, cavum terrae, foramen', dem. *durьka*, *d'urьka*
dura: ~ stpol. XIV—XVI w. *dura* 'dziura, otwór, foramen', 'jama, nora,
cavum, fovea', od XV w. też NO *Dura* (SSNO), także dial. *dura* (kasz. też *dura*,
Lorentz PW) 'dziura, otwór; jama, nora' (Karłowicz SGP, Ramult,
Sychta SK), 'tłuczek w masłnicy' (MAGP XII, cz. II 55), 'zasypywany dół na
ziemniaki' (o.c. XII m. 561), 'podex' (Gruchmanowa Kramská 125), *dura*
z'ozelná 'przerębel do przesuwania niewodu pod lodem za pomocą *zozli*'
(Sychta SK), sła. dial. *dura* 'dziura, foramen' (Habovštiak Orava 20). ~

Por. strus. denominalne adi. (co do budowy por. np. *čada 2.*, *svina*, o tym
typie adi. p. Taszycki PSS III 51—4) доурууь 'dziurawy, z dziuplą' (доурууь
къ доуруоууь казоууь, Srezn.: 1472 r.), w ESSM V 162 s.v. *dura 2.* łączone też
z niejasnym etymologicznie sch. dial. *dür* m. 'zaostrzony kawałek drewna,
którym się w czasie zabawy trafia w dziurę w ziemi' (RSAN), por. dial.
dürati (*se*) *dürām* (*se*) 'bawić się, o specjalnej zabawie dziecięcej i pasterskiej'
(RSAN).

d'ura: ~ pol. dawne XVI w. *dżura* 'dziura, foramen' (SP XVI IBL), czes. dial.
wsch.-mor. *džúra* 'dziura, otwór' (Malina Mistřice), sła. dial. wsch. *džúra* : *žura*
'ts.' (Kálal, Buffa Dlhá Lúka);

na gruncie poszczególnych języków słow. zwykle z sekundarną palatalizacją (zmieszanie z *dera*, *děra*, *díra*, zob. też *dup'a* : pol. *dziupla*): pol. od XV w. *dziura* 'otwór w jakimś przedmiocie, najczęściej nieforemny, powstały wskutek uszkodzenia, rozdarcie; otwór w czymś zrobiony celowo; zagłębienie w czymś; jama, nora', dawne i dial. też 'ubytek, niedostatek, brak, szkoda' (SP XVI IBL, L., Szymczak Domaniewek), dial. *žura*, *žura*, *žúra*, kasz. *žura* 'otwór w jakimś przedmiocie najczęściej nieforemny, foramen; wgłębienie naturalne lub wygrzebane w ziemi, jama, dół, nora, *cavum*', przen. 'więzienie, areszt', 'akże często w znaczeniach wyspecjalizowanych 'dziupla, wypróchniały pień drzewa; szpara w stupie', 'dół w ziemi do przechowywania ziemniaków, piwnica poza domem', 'przeręb', 'wnętrze pieca chlebowego: rura w piecu do pieczenia; otwór w kamieniu młyńskim', 'paza, wyłobienie w łącie, w które wchodzi koniec suńca', 'skaza w płótnie powstała na skutek zerwania się nitki osnowy, skaza w poprzek tkaniny' (np. MAGP XII m. 560—1, cz. II s. 37—40, 44—5, Dejna AGK m. 497, 640, Małecki—Nitsch AJPP m. 62, Zaręba AJS II m. 109, cz. II s. 33, II m. 221, III m. 380, cz. II s. 36, AGM II m. 96, Karłowicz SGP, Pluta Dzierżysławice, Olesch Sankt Annaberg, Sychta SK, Górniewicz Malbork, Maciejewski Chełm.-dobrz. 29, 126, 154, Kucala PSM 28), por. *žura* gnojova 'dół, miejsce na składanie gnoju' (Zaręba AJS III m. 422, cz. II s. 50), *šurka* z *žuru* 'deska, w której tkwi mielak młynka ręcznego' (MAGP III m. 119, cz. II s. 66—7), także *žury*, pagurki na oznaczenie nierówności terenu (Małecki—Nitsch AJPP m. 321), dłuż. dawne u Megisera *žura* 'dziura, otwór', też dial. (np. Muka), czes. *d'oura* 'otwór, dziura np. w ubraniu', przen. o 'ponurym, nieprzyjemnym mieszkaniu', dial. *d'oura* : *d'ura* : *d'úra*, laskie *ž'ura* 'dziura, otwór; więzienie; grób' (np. Siatkowski Kudowa II 108, Lamprecht Opava, Malina Místřice, Svěrák Karlovice, Horečka Frenštát), por. NT Divoký *d'oury* (skalisty teren, Kubín Kladoško), o czes. dial. *d'úra*, *d'oura* p. Gebauer HMČ I 216, śla. dial. *dz'ura*, *žura* (wsch.) : *d'úra*, *d'ura* (Habovštiak Orava 20, 73) 'dziura, otwór, foramen' (ib., Kálal, Buffa o. c.);

ukr. dial. *ди́ра* : *ди́ра* : *ди́ра* 'otwór, dziura, foramen' (Hrinčenko, Żel., Leks. Bjuł. II 79, Stieber AJLemk. m. 405), por. też u Tymčenki z XVIII w. *ди́ра* 'otwór odbytowy', brus. dial. *ди́ра* 'dziura, otwór; dziura w ziemi, jama, nora; pole', 'właz na strych' (np. Nosovič, Bjałkewič Mohylew, Scjaškovič Grodno, Mikratap. Bel. 72), już od XVIII w. NO *Ди́ра* (Biryla BA 131). ~

Dem. 1. *durka*: ~ stpol. XV w. *durka* 'krata w oknie' (Słownik stpol.), już od XV w. NO *Durka* (SSNO), dial. *durka* : *dürka* dem. od *dura*, 'dziurka, otworek' (Ramult, Sychta SK, Lorentz PW; Karłowicz SGP też z Poznańskiego). ~

2. *d'urka*: ~ pol. już od XIV w. NO *Dzurka* (SSNO);

na gruncie poszczególnych języków słow. zwykle z sekundarną palatalizacją: pol. *dziurka* 'mały otwór powstały wskutek uszkodzenia przedmiotu lub celowo zrobiony; szpara; małe zagłębienie, dołek, jama, kanałik, np. dziurka w nosie' od XVI w., dial. też *ž'urka*, *žurka*, *žurka*, kasz. *žurka* dem. od *dziura* (np. Górniewicz Malbork, Sychta SK, Pluta Dzierżysławice, Kucala PSM 166), 'vulva' (Szymczak Domaniewek), 'otwór wycięty w uchu lub rogu owcy jako znak rozpoznawczy' (Herniczek-Morozowa Paster. I 61), czes. dial. *d'urka*, *ž'urka* dem. od *d'oura* (np. Horečka Frenštát, Lamprecht Opava), śla. dial. *d'úrka*, *žurka* 'ts.' (Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava 164);

ukr. dial. *dziórka* 'dziurka, otworek' (Hrinčenko, Leks. Bjuł. II 79), brus. *dziórka* 'ts.', dial. 'ts.', 'zagłębienie, dołek w ziemi', 'rozerwane miejsce w odzieży' (np. Šaternik Červ., Nosović, Sejašković Groduo), od XVIII w. też NO *Дзиорка* (Biryła BA 131). ~

Do *dero dšruti* (por. synonimiczne o bliskiej budowie *dera, đira, dira : dyra. dora*). Niezwykły wokalizm *-u-* nawiązuje do synonimicznego *dyra* i *-dšriti : -dšrati : -dšr'ati* 'uderzać' (p. *udšriti, udšrati, udšr'ati*), lit. *duriù dšrti* 'kłuć, uderzać', lot. *duřu : dšru dšřt* 'ts.'. Chodzi tu więc o biał. warianty z samogłoską tylną podporządkowane wtórnie staremu typowi apofonii (punktem wyjścia był stopień zanikowy, por. paralelne *nura : nyra* 'nora, jama', *nuriti : nyrati : nšrati* 'zanurzać, pogrążyć' : *nerti nšř* 'zanurzyć się, pogrążyć się').

Brückner AslPh XXXIX 2 uwaga 1, IF XXIII 216, SE 113, Ljapunov RFV LXXVI 260—3, Sławski SE I 208—9, Shevelov PS 99. — Nie widać podstaw do przyjęcia innych objaśnień: według Bernckera SEW I 201 *dura* < *dóra* (p. jednak Sławski SE I 208—9). — Iljinskij AslPh XXIX 489, Sobolevskij Sl V 444 łączą z gr. *δύρα* 'drzwi', p. *dšri*. — Według Otrębskiego ŻW 275 *dziura* zamiast **đira, *dira* pod wpływem *nura*.

W.S. — F.S.

dura 2. m., f. 'kto pod względem umysłowym odbiega od normy', głównie 'glupia, nierozgarnięta kobieta'

~ czes. dial. *dura* 'glupia kobieta; nierządnica' (Pfir. slov.), sla. u Kálala *dura* 'glupia dziewczyna';

słe. *dšra* f. 'neumen človek' (Pleteršnik), sch. rzadkie *dšra* m. 'niedobry, opryskliwy człowiek' (RSAN);

ros. *dšpa -pš* f. 'glupia, tępa kobieta', hist. 'trefnisia zabawiająca panów', dial. w obelżywych zwrotach *dšpa банная, dšpa с печи*, 'drobiazg, głupstwo', brus. dial. *dšpa -pš* f. 'glupia, ograniczona kobieta' (Bjałkevič Mołyłow). ~

Substantywizowane adi., p. *durz*.

M.S.

duravъ zob. **đoravъ**

durěti durěje 'stawać się wzburzonym, doznawać zaburzenia świadomości pod wpływem czegoś, np. gniewu, osłupienia', 'szaleć'

~ pol. dawno *durzeć durzeje* 'tracić świadomość, wpadać w osłupienie' (SJP PAN, L. z XVIII w.), czes. *duřeti -řim* 'puchnąć, nabrzmiwać' (Pfir. slov.);

słe. dial. *durěti -im* 'blöde dareinschauen' (Pleteršnik);

ros. *dšpěť -ěio -ěeub* 'glupieć; tępieć, doznawać zamroczenia', dial. 'szaleć, błaznować, wyglupiać się', 'sierdzić się, złościć się, dąsać się', 'cierpieć na wściekłość' (SRNG), ukr. *dšpimu -šo -šeu* 'glupieć', 'wyglupiać się, błaznować', 'szaleć, brykać', brus. *dšpšub* 'szaleć, wyglupiać się, błaznować', 'odurzać się', dial. też 'grymasić, wybredzać' (Šaternik Červ.). ~

Denominativum od adi. *durz*. O budowie p. I 47. P. też *duriti, durovati*.

M.S.

duriti dur'q trans. 'wprowadzać w stan silnego wzburzenia, wzbudzając gniew, wstręt, strach lub powodując odurzenie, zamroczenie, agitację, infatuację', intrans. 'być wzburzonym, być w stanie silnego wzburzenia: gniewać się, dąsać się, szaleć, wariować; doznawać wstrętu, brzydzić się, płoszyć się',

wsch. 'burzyć się, np. o płynach; nabierać, zbierać, o ropie', *duriti* się 'stawać się wzburzonym, gniewać się, dąsać się, szaleć, wariować; doznawać wstrętu, brzydzić się; płoszyć się; stawać się zamroczonym'

duriti: ~ pol. od XVIII w. *durzyć durzę* 'wprowadzać kogo w błąd, oszukiwać, zwodzić, tumanić, zawracać głowę', 'oszalamiać' (SJP PAN, L.), dial. 'podjudzać' (Kucala PSM 252), psy *durzą* 'prześladują szczekaniem' (z Podhala, Karłowicz SGP), czes. stare, u Jungmanna *duřiti -im* 'gniewać', 'płoszyć', sła. *durit' -im* 'gnać, wyganiać, odganiać', 'naganiać, szczuć', 'naglić, popędzać', 'budzić', u Kálala też 'płoszyć';

sł. *duriti -im* 'czynić wstrętnym, obrzydliwym, obrzydzać', 'mieć wstręt do kogoś, nie znosić, nie cierpieć kogoś, czegoś; gardzić' (znane też dial., Pleteršnik), sch. dial. *duřiti -im* 'nie przejawiać zainteresowania, być roz-targnionym' (Istria), 'nie chciać się paść, o bydle' (RSAN);

ros. *дыпуть -пю -пую* pot. i dial. 'wydziwiać, wyprawiać głupstwa; wario-wać, szaleć', 'grymasić, narowić się', dial. też 'mamić, balamucić, wprowadzać w błąd', 'głośno, histerycznie krzyczeć, wzywać kogoś, przyzywać', na ptn. (rzadziej na pld.) 'występować z brzegów, wylewać' (*дыпуть* peka), w okolicach Wiatki 'szybko, bujnie rosnąć', archang. 'narywać, ropieć' (SRNG), ukr. *дыпуть* *дыпю дьпую* 'ogłupiać; zwodzić, mamić, wprowadzać w błąd', 'szaleć, robić głupstwa', brus. *дыпуть* 'odurzać, upajać', 'zawracać głowę, wprowadzać w błąd', 'szaleć, robić głupstwa' (BRS), dial. ponadto 'uparcie coś twierdzić' (Bjalskevič Mohylew), 'pieścić, bawić, lulać' (MSDM 70), na Polesiu 'skamleć, zebrać' (Leks. Poleszja 82). ~

duriti się: ~ pol. *durzyć się* 'oszukiwać się, tumanić się, zawracać sobie czymś głowę', 'kochać się w kimś' (SJP PAN), dial. na Podhalu 'gniewać się, puszyć się, nadymać się, np. jak indyk albo sowa', 'gniewać się, sierznić się coraz bardziej' (Karłowicz SGP), 'układać się nieszczelnie, o snopkach' (Kucala PSM), czes. ze zmianą fonetyczną *duřiti se -im se* (u Jungmanna także postać *duřiti se*, dial. *duřit sa*) 'gniewać się, dąsać się, chmurzyć się' (Malina Mistřice, Bartoš DSM), u Jungmanna też 'blaźnić się, wyglupiać się', sła. liter. i dial. *durit' sa* 'gniewać się, złościć się', 'lękać się, płoszyć się' (SSJ, Kálal, Habovštiak Orava);

sł. *duriti se* 'być wstrętnym' (Pleteršnik), sch. *duřiti se duřim se* i *duřiti se* 'gniewać się, dąsać się; grymasić', dial. 'być wstrętnym, obrzydliwym', 'brzydzić się' (RSAN, Vuk);

ros. dial. *дыпуться -пюць* 'szaleć, wyglupiać się' (SRNG), brus. *дыпуться* 'ts.', dial. też 'doznawać zamroczenia, np. pod wpływem alkoholu' (Bjalskevič Mohylew, Nosovič), 'upijać się wódką' (Nosovič). ~

Denominativum od adi. *đura*. O budowie p. I 37.

M.Š.

durmanъ durmana pld., wsch. 'roślina o odurzającym zapachu, bieluni, Datura stramonium; środek odurzający; odurzenie'

~ sch. dial. *đurman -na* 'roślina trująca, szalej jadowity, Cienta virosa' (RSAN, RJAZ: Bośnia; też u Šulka i Studicia, gdzie zapewne z ros.):

ros. *дыман -на* bot. 'bieluni, dziędzierzawa, Datura stramonium' (dial. też 'lulek czarny, Hyoscyamus niger; dzwonek szczeciniasty, Campanula cervicaria', także o 'chwastach: osiet, lebioda, burzan', 'gęsty, nieprzebyty las', 'gatunek tabaki, winogron, jablek', SRNG, Dal, Mirtov Don.), przen. 'narko-tyk, środek odurzający', dial. też *дыман -на* 'ból głowy po przepieciu', SRNG (z ros.: czes. *durman* 'bieluni, Datura stramonium', Machek ČSR 208, sła.

durman 'ts.', Buffa SBN 285; sch. przestarz. *dúrman* 'narkotyki, środek odurzający', (RSAN), ukr. *дыман-кы* 'trująca roślina, używana jako środek odurzający w lecznictwie, bielun, *Datura stramonium*' (dial. też 'lulek czarny, *Hyoscyamus niger*; rzepień kolezasty, *Xanthium spinosum*', Makowiecki Sł. bot. 126—7, Żel., Lysenko SPH), 'narkotyki, środek odurzający, upajający' (por. ob'wsja *дыману* 'oszalał', Hirinčenko), przen. 'to, co odurza, przytępia umysł, świadomość', brus. *дыман-ну* 'środek odurzający, upajający, np. alkohol, czad' (przen. o 'środku powodującym odurzenie, zamroczenie pamięci, świadomości'), 'upojenie, odurzenie świadomości, rozumu; szal', dial. 'bielun, dziedzierzawa, *Datura stramonium*', 'wrotycz, *Tanacetum vulgare*' (np. Nosowič, ŻS 200, 210, Scjaškovič Grodno, BMM III 257, Kiselevskij Bot. sl. 44. Bjałkevič Mohylew, Šatarnik Červ.), 'durań, głupiec' (NS 287), poleskie *дыман* 'lulek czarny, *Hyoscyamus niger*' (Leks. Poleszja 420), z brus.: pol. dial. *durman -nu* 'jakaś roślina odurzająca' (SW, Karłowicz SGP z Litwy). ~

Od *dur-* z suf. *-manъ* (o budowie p. I 131), por. *durъ*, *durъnъ*, (*o*)*duriti*.

We wsch.słow. stosowane głównie w medycynie (p. Moszyński KLS² II 1, 227—8). Natomiast w Bośni używano dziedzierzawy jako trucizny na ryby (Moszyński KLS² I 392).

Vasmer REW I 382, Skok ER I 460—1.

W.S.

durovati *duruję* pln. 'być wzburzonym, nie przy zdrowych zmysłach; szaleć, wydziwiać'

~ stpol. *durować* 'szaleć, nie być przy zdrowych zmysłach', 'hulać, szaleć. zbyt kować, dokazywać', 'być hardym, zuchwałym, pysznić się, przechwalać się' (SP XVI IBL), dial. wyjątkowo 'zartować, błaznować' (Sandomierskie, Karłowicz SGP);

strus. *доповати* 'szaleć' (SRJ XI—XVII, Srezn. Dop. 95), ros. dial. *дыповать -пью* 'szaleć, psocić, robić kawały', 'popelniać pomyłki', 'być nie-normalnym, głupiec', 'głośno krzyczeć, płakać' (SRNG), brus. dial. *дыповать -пью* 'szaleć, wygłupiać się' (Nosowič). ~

Denominativum od adi. *durъ*. O budowie p. I 48.

M.S.

durъ 1. *dura* pln. 'wzburzenie, zamroczenie umysłu', 'to, co wywołuje taki stan, np. choroba, trująca roślina itp.'

~ pol. *dur duru* dziś głównie jako termin medyczny 'grupa ostrych chorób zakaźnych, którym towarzyszy wysoka gorączka i zamroczenie umysłu; odurzenie, obłęd', dawniej 'trucizna wywołująca obłęd, odurzenie', dawne też 'krnąbrność, upór' (SJP PAN, SW, L. ze Smotryckiego!), dial. na Kurpiach *dur* (albo *durna* choroba) 'tyfus' (Karłowicz SGP), kasz. *đer -ru* 'szorstkość, hardość, upór' (Syelita SK I 199);

ros. dial. plu. *дып дýпа* i *дýпы* 'głupota, niedorzeczność, fanaberia', 'szaleństwo', 'obuzerstwo, rozrabianie', *дып-дыпак* 'bardzo głupi człowiek' (SRNG, Słowarъ Urala), ukr. *дып дýпы* (u Żel. *дып дýпа*) pot. 'kaprysy, fochy, psoty, figle', 'zamroczenie, odurzenie, upojenie' (SUM), dial. 'głupota, niedorzeczność; kaprysy', rzadko bot. 'lulek, *Hyoscyamus niger*' (Hirinčenko, Slav. Leks. 10, 20: Żytomierskie), brus. *дып дýпы* 'głupota niedorzeczność; kaprysy, fochy; figle, żarty' (znane też dial., por. Bjałkevič Mohylew). ~

Deverbativum od *duriti*, *duriti*. Por. też synonimicznie *durъ*.

M.S.

durъ 2. *dura duro* 'bojaźliwy, płochliwy, dziki', 'szalony, głupi'

~ sło. dial. *dūr* 'bojaźliwy, nieśmiały, płochliwy, dziki' (Pleteršnik);

ros. dial. *дурый -ая* 'głupi' (Twer), *дурый -ая*, *дурье* *каждо* 'o głupim czło-
wieku' (Katuga, SRNG). ~

Niezbyt jasne. Analiza semantyczna całej rodziny wyrazów wskazuje na podstawowe znaczenie 'burzący się, wzbierający, wzburzony' (> 'nieokiełznany, dziki, płochliwy', 'szalony, głupi'), które sugerowałoby związek z *duti* (p. Trubačov ESSM V 162). Formant *-ra* jak np. w *pirъ, varъ*, p. II 17. Trudności sprawia wokalizm. Oczekiwalibyśmy raczej, zgodnie z zasadą, postaci z *y* (p. np. *kyjъ : kuti, dymъ : duti*). — Niepewne są również zestawienia ze stprus. *dūrai* nom. pl. m. 'bojaźliwy, płochliwy', lit. *padūrmai* 'porywezo, gwałtownie' (p. Toporov Prus. I 392; o formach bałt. inaczej Fraenkel LEW I 113). Dalej nawiązywano do stind. *dhoranam* 'klus', *dhórati* 'klusować, pędzić klusem', czy też gr. *θεῖρος* 'wojowniczy, natarczywy, gwałtowny', co w świetle nowszych badań okazało się nieprawdopodobne (Mayrhofer KEWA II 114, Frisk GEW I 678). S.S. — M.Ś.

durъka zob. *dura* 1.

durъ f. wsch. 'wzburzenie, odurzenie' (> 'szaleństwo'), 'to, co wywołuje stan wzburzenia, np. opary, trująca roślina', 'to, co wzbiera, nabiera, np. ropa w ranie'

~ ros. pot. i dial. *дуръ дуръ* 'głupstwa, bzdury; fanaberie, bzik, szaleństwo', dial. także 'czad, smród, opary wywołujące zawroty głowy, mdłości', 'zawroty głowy, mdłości' (Wiatka), na Syberii 'trująca roślina', *дуръ-раса* bot. 'lulek', płu. *дуръ* najeczęściej 'gnój, paskudztwo; ropa w ranie, wa wrzodzie' (SRNG), ukr. stare *дуръ* 'głupota, niedorzeczność; szaleństwo' (Bileckij-Nosenko). ~
Abstraktum z suf. *-ъ* do adi. *durъ*. M.Ś.

durъnъ durъna durъno 'burzący się, wzburzony' (> 'gniewny, wściekły, pobudliwy; zamroczony, otumaniony gniewem' 'szalony; nieokiełznany, dziki' > 'głupi'), 'wywołujący, powodujący wzburzenie, zamroczenie, np. o chorobie, trującej roślinie itp.'

~ pol. od XVI w. *durny* 'niemądry, naiwny, nierozsądny, głupi, szalony', dawniej i dial. też 'próżny, pyszny, zarozumiały', rzadko 'lichy, maty', na Kurpiach *durna* choroba 'dur, tyfus', *durny* pieprz 'Piper longum' (SJP PAN, SP XVI IBL; Karłowicz SGP), kasz. *děrnī* 'energiczny, stanowczy', 'hardy, ordynarny, krnąbrny' (Sychna SK I 199), u Ramuita też 'głupi, durny'. sli. *děrnī* 'głupi', czes. laskie *durný* 'silny a głupi, prosty' (Bartoš DSM), sła. dial. *durný* 'płoszący się, lękliwy, dziki', 'chrapliwy, gruby, np. głos', dial. też 'gniewny, pobudliwy, skłonny do gniewu' (Kálal, Habovštiak Orava), 'głupi' (Buffa Dlhá Lúka):

sch. *dūran -ra* 'gniewny, zły, ostry, srogi, gwałtowny' (RSAN, Vuk).
cs.-rus. XII—XIII w. *дурный* 'μωρός, stultus' (Miklosich LP);

ros. *дурной -ая -ое* i *дурен дурна дурно* (w dial. też *дурна дурно*) 'zły, niedobry', 'prosty, wulgarny; naganny, karygodny', 'przytłaczający, niepomysłny', 'brzydki, wstrętny', *дурная болезнь* 'syfilis', pot. i dial. 'głupi, przygłupi, nienormalny', dial. ponadto 'szalony; wściekły' (*дурная собака* 'wściekły pies'), 'chory, niezdrowy', 'dziki, nieokiełznany', 'zepsuty, zmętniały', 'zatechły, o wodzie', 'nieprzydatny, niejadalny, np. o grzybie', 'stary, po-

strzępiony, o odzieży', rzadko 'niezwykły', uralskie 'ogromny, duży', *дыпная* болезнь 'gorączka', subst. *дыпной* 'zły duch, siła nieczysta, lichy', na Kaukazie med. 'wąglik' (SSRJ, SRNG, Mirtov Don., Słownik Uralu), ukr. *дыпний* -на 'glupi, tępy, naiwny', 'czerzy, pusty, beztreściwy, jalowy', 'zły, haniebny', np. o sławie, reputacji' (SUM), dial. też 'wściekły' (*дыпна* собака 'wściekły pies', Hrinčenko, Leks. Bjuł. VI 12), brus. *дыпні* 'glupi', dial. też 'zły, niezdatny', 'nieдобры, злы', 'pijany' (Nosovič). ~

Adi. z suf. -ьnz (tu w funkcji strukturalnej) do adi. *durьnz*. Nie wykluczona też częściowa przynajmniej, wtórna motywacja przez verba *duriti*, *durěti*, na co wskazywałoby partycypialne gdzieniegdzie znaczenie. M.Ś.

dusati *dusaję* zach. i pld. 'silnie i szybko uderzać, wywołując przy tym głośne, donośne dźwięki. tłuc, tupać'

~ czes. *dusati -ám* 'tupać, wydawać głuchy, dudniący dźwięk', *dusání* koni (por. w XV w. *dusání* noh, Gebauer Sl.), 'tłuc, ubijać';

sch. dial. *dūsati se* 'bić się, uderzać się w piersi np. z zalu, ze złości' (RSAN). ~

Por. też postworbahue: stezes. *das* 'tupot' (XV w., Gebauer Sl.), Berneker SEW I 239 nie znając odpowiedników słow. uważał (za Štrekljem) czes. *dus* za pożyczkę ze śrgn. *duz* 'dźwięk, hałas, zgiełk', sta. u Kálala *dus* 'tętent, tupot', sch. dial. kajkaw. *das* 'uderzenie, plaśnięcie, rąbnięcie' (Skok ER I 159).

Tu należy też być może kasz. *duskac* 'piastując podrzucac dziecko' (Sychta SK I 254).

Intensivum z suf. -s- do *dupati*. O budowie zob. I 51—2.

Por. *ducati*, *duzati*.

M.Ś.

dusiti zob. *dušiti* 1.

duša acc. *dušę* 'dech, tchnienie', (w opozycji do *tělo*) 'psychiczny, wewnętrzny świat człowieka, duch, anima, animus, spiritus', 'byt niematerialny, nieśmiertelny, ożywiający ciało' (przen. 'wewnętrzna, najistotniejsza część czegoś'), 'jednostka ludzka, człowiek, osoba, istota', *ѣзъ (отъ) вѣсје душѣ* (dušě) 'z całej duszy, serdecznie, szczerze', *душѣ* i *тѣлѣсмь* 'ts.', *ѣмѣти душѣ* na *ѣзъцѣ* 'umierać, być w agonii', *ѣзъпустити душѣ* 'oddać ducha, umrzeć', *kriviti dušę* (dušę) 'postępować wbrew sumieniu', (ani) *nikъde živję dušę* 'nie ma nikogo', *kleti se dušej*, 'przysięgać na duszę, na honor, na sumienie', *duše moja!* 'inój miły, moja miła!'; dem. *dušica*, *dušьka*, bot. *materina dušica*, *materina dušьka* 'macierzanka, *Thymus serpyllum*'

~ pol. *duśza* 'ogół właściwości psychicznych człowieka, władze duchowe człowieka, psychika, świadomość, anima' od XIV w. (też dial., np. Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXI 265, Górnowicz Malbork, Sychta SK), od XV w. 'siła życiowa, życie; istota żywa, człowiek lub zwierzę' (także dial., np. Karłowicz SGP: *żywa duśza* 'człowiek'; przen. 'serce', ib., Sychta SK), dawne od XVI w. 'zjawia, mara, duchy zmarłych' (tu należy również dial. 'éma, motyl nocny', Dejna o.c. 266, AGK m. 481; o wierzeniach ludu utożsamiających dusze ludzkie np. z motylami, émami p. Moszyński KLS² II 1, 540, 550—1). przestarz. 'odwaga, śmiałość', od XVI w. 'najistotniejszy, składnik czegoś, np. rdzeń, wewnętrzna część lodygi roślin, pióra ptasiego, metalowy wkład. np. do żelazka' (dial. też np. 'pęcherz pławny u ryb; rdzeń ezyraka; otwór w kamieniu żaren do sypania ziarna', Karłowicz SGP, Zaręba AJS II m. 185,

cz. II 56, III m. 257, cz. II 2. IV m. 537, cz. II 9, Dojna AGK m. 481, RKJL XXI 265, Górniewicz o.c., Zdaninkiewicz Lopatowszczyzna, Sychta SK), *z całej duszy* 'serdecznie, szczerze, namiętnie' (też dial., Sychta SK), *duszą i ciałem* 'całkowicie; szczerze, serdecznie' (dial. kasz. *z dšq i calem* 'ts.', ib.), *nigdzie (ani) żywej duszy* '(nie ma) nikogo', *dušo moja* 'mój drogi, moja droga!'; z pol. lit. *dūšią* 'anima' (Fracuńki LEW 114), może także stprus. *dusi* 'ts.' (Milewski SO XVIII 39, p. jednak Toporov Prus. I 393—4), lot. *dūša* 'ts.' (Fortunatov RFV XXXIII 264, p. jednak Mühlentach I 530, Fraenkel l.c.), polab. *dušā*: *da'sā* 'anima; dech, tchnienie, oddech', dluz. *duša* 'anima' (też dial., np. Fasske Vetschau), gluż. *duša* 'ts.' (także dial., Michalk Neustadt), przen. 'wewnętrzna, istotna część czegoś, np. rdzeń pióra, pęcherz pławny u ryb; drewno szpuli w czółenku tkackim; przegroda w lupinie orzecha' (Schuster-Sewc EW I 186), czes. *duše* 'anima', 'najważniejszy, istotny składnik, np. rdzeń drzewa; pęcherz pławny ryby; szypulka pióra ptasiego', ekspres. 'człowiek, szczególnie jako nosiciel pewnych, określonych wartości duchowych; osoba, istota' (dial. w powyższych znaczeniach, a także 'tchnienie', 'życie', np. Bartoš DSM, Lamprecht Opava, Hruška DSCh, Horečka Frenštát, Gregor Slav.-buč., Malina Mistřice), *z té (z celé, z plně, z vši) duše* 'serdecznie, szczerze', *tělem a (i) duší* 'ts.', *má duši na jazyku* 'umiera', *duši vypustiti* 'wyzionąć ducha, oddać ducha' (dial. moraw. *vyletěl duša z čela* 'ts.', Bartoš DSM), *nebylo tam živé duše* 'nie było tam nikogo', *nikdo živé duše* 'nigdzie nikogo', dial. *duše moja!* 'mój miły, drogi!', sla. *duša* 'anima' (pot. 'człowiek; miła osoba'), 'wewnętrzna część czegoś, główny czynnik, podstawa, istota czegoś, np. rdzeń w łodydze roślin' (dial. także 'pęcherz pławny u ryb; szypulka pióra ptasiego; cewka szpuli tkackiej; drewno w młynku żarnowym', np. SŠJ, Kálal, Sipos Bükk-Gebirge, Buffa Dlhá Lúka, Matejčík Novohrad 171), *z hlby duše* 'serdecznie, szczerze', *ma' dušu na jazyku* 'być w agonii, umierać', pot. *vypustil'* (wydychnut') *dušu* 'wyzionąć ducha, umrzeć', *ani živá duša* 'nikt', *nebolo tam ani živej duše* 'nie było tam nikogo', *duša moja!* 'mój drogi, moja droga!';

slc. *dūša* 'anima', 'cechy duchowe człowieka, charakter, cecha, skłonność' (ekspres. 'człowiek, istota'), 'najważniejszy, najistotniejszy człon lub składnik czegoś, np. szypulka pióra ptasiego; wkład metalowy do żelazka' (także dial., np. Pletersnik, Tominec Črni vrh), *iz vse duše* 'szczerze, serdecznie', *za to sem z dušo in telesom* 'ts.', *izdihnuti dušo* 'umrzeć', *žive duše* *nisom videl* 'nie widziałem nikogo', *duša moja!*, *ljuba duša!* 'mój drogi, moja droga!', sch. *dūša* (dial. *dūša dūšē*, czakaw. *dūša, dūšā dūšē*) 'anima', 'cechy duchowe człowieka, charakter, umysł', 'osoba, istota, człowiek', 'dech, tchnienie, woń, oddech; życie; serce' (hist. 'sumienie'), 'najistotniejszy składnik czegoś, np. jądro, rdzeń, miazga; szypulka pióra ptasiego; wkład do żelazka' (też dial., np. RFAZ, RŠAN, Rasprave JAZU I 188, ŪDL, Elezović Kos.-Met.), *dušom i telom* 'szczerze, serdecznie', *duša mi je na jeziku* 'umioram', *(is)pustiti* (izdahnuti) *dušu* 'umrzeć', *ni bilo žive duše* 'nie było nikogo', *čeljade se kune dušom* 'człowiek przysięga na duszę', *dušo (moja)!* 'mój drogi, moja droga', scs. *душа* 'anima', przen. 'życie', 'człowiek', *отъ (всѣмъ) душа* 'szczerze, serdecznie', bulg. *душа* 'anima', 'cechy psychiczne człowieka; osoba najważniejsza, najistotniejsza', 'człowiek' (por. pot. *душа-човек* 'osoba bardzo dobra', *добра душа* 'dobry człowiek'), dial. także 'dech, oddech, tchnienie', 'dolek podsercowy' (np. Gerov, Stojkov Banat, Mladenov Vidin), rodop. *дъше* f. 'powietrze' (BDial. II 155), *от душа и сърце* 'z całego serca, z głębi duszy, szczerze,

serdecznie', *изпуцам душа* 'konam, jestem w agonii', *жива душа нема* pot. 'nie ma nikogo, ani żywej duszy', *кривя си душата* 'postępować wbrew sumieniu', maced. *душа* 'anima', 'osoba najważniejsza, najistotniejsza; człowiek' (por. *душа* човек 'człowiek dobry'), 'technienie, oddech, dech' (dial. *duša* 'serce', 'dusza', ale w znaczeniu jakiegoś technienia wychodzącego z człowieka przy śmierci', 'osoby, ludzie', Malecki SW), *жива душа нема* 'nie ma nikogo, ani żywej duszy', *душо моја!* 'mój drogi, moja droga!';

strus. доуша 'anima', 'cechy psychiczne człowieka: sumienie; obietnica, przysięga', 'technienie, dech, oddech', 'życie; żywa istota, człowiek' (też pieszczotliwa forma zwracania się do drogiej osoby), 'dołek na szyi nad klatką piersiową' (SRJ XI—XVII), *всао доушоу, отъ всао доуша* 'szecerze, serdecznie, z całej duszy', *внесетати доушоу* 'wyzionąć ducha, umrzeć', *доушоу взяти* 'odebrać przysięgę', *доушоу дати* 'przysięgnąć', ros. *душа́* acc. *души́* 'anima', 'wewnętrzny, psychiczny świat człowieka, cechy psychiczne, charakter człowieka' (przestarz. 'sumienie', rzadko liter. 'serce'), 'człowiek', przen. 'centralna postać czegoś, istota czegoś' (dial. 'anima; serce; ciało; człowiek', 'dołek na szyi, nad klatką piersiową, pod grdyką, gdzie według wierzeń ludowych znajduje się dusza', 'motyl', Dal, SRNG, Slovarь Rjazan.), *нет ни одной живо́й души, живо́й души нет* 'nie ma żywego ducha, nie ma nikogo', *всей душо́й, от всей души́* 'z całego serca, z całej duszy', *душо́й и телом* 'szecerze, serdecznie', *кривить душо́й* 'być nieszczerym; postępować wbrew sumieniu', dial. *без души́* *быть, лежать* 'być, leżeć bez przytomności, w onuleniu', *бороться с душо́й* 'być w agonii' (SRNG), ukr. *душа́* 'anima', 'cechy psychiczne, charakter człowieka' od XIV w., 'człowiek' od XV w., pot. 'wglębenie na szyi nad klatką piersiową', przen. 'coś najistotniejszego, istota czegoś, centralna postać' (dial. także 'opuchlizna, obrzęk na szyi; serce; wewnętrzna część czegoś', Hrinčenko, Żel.), *від (од) уци́ї души́* 'szecerze, serdecznie', *з (від) души́* 'z całego serca', *кривити душо́ю* 'być nieszczerym; postępować wbrew sumieniu', brus. *душа́* 'anima', 'cechy psychiczne, charakter człowieka', pot. 'człowiek', przen. 'centralna postać, inicjator', 'duch, siła moralna' (dial. 'anima', 'wewnętrzna część czegoś', np. pęcherz pławny u ryb; podszewka w czapce; rodzaj potrawy', np. Bjal'kevič Mohylew, Šatarnik Červ., Šatalava BDS, Nar. slova 7, 197), *ад (уцѣн) души́* 'szecerze, serdecznie', *душо́й і цѣлам* 'całkowicie, zupełnie', *кривити душо́й* 'być nieszczerym', *ні адной живо́й души́* 'nikogo nie ma', *душа́ мая!* 'mój drogi, moja droga!', dial. poleskie *душа́* 'podszewka w czapce' (Lysenko SPI, Leks. Poles'ja 304). ~

Dem. 1. *dušica* (o budowie p. I 98): ~ stpol. XV w. *dušyca* 'dusza, anima' (chyba z odcieniem hip.), pol. dawne XVI—XVIII w. *dušyca* dem. od *duša*. 'indywidualny, dany człowiekowi od Boga nieśmiertelny, warunkujący życie człowieka byt niematerialny', pl. *dušyce* mit. 'duchy zmarłych', czes. arch. *dušice* (stczes. od XV w. *dušiče*) dem.-hip. od *duše* (pot. pod wpływem ros. 'poddany');

słc. *dušica* dem. od *duša*, 'dusza, anima' (dial. doleńskie też 'knot do lampy'), *mater(i)na dušica* 'macierzanka, Thymus serpyllum', sch. *dušica* dem.-hip. od *duša*, 'dech, technienie', 'dusza' od XV w., w znaczeniach specjalnych 'knot w lampce oliwnej; lampka oliwna' (dial. 'guzik', 'drewniana zatyczka w dolnym kamieniu zaren', RSAN; czakaw. *dušica* też 'mała ćma', ČDL), bot. *materina dušica* 'macierzanka; macierzanka piaskowa, Thymus serpyllum', bułg. *душица* dem. od *душа*, dial. *майчина, марина душица* bot. 'macie-

rzanka piaskowa, *Thymus serpyllum*' (BDial. VII 189, 186, 192; tu też należy *dyuuuuka* 'ts.', BER I 451), maced. *dyuuuya* dem. od *dyua*:

ros. dawne XVI—XVII w. *dyuuuya* 'trawa, (?) macierzanka' (SRJ XI—XVII), ros. *dyuuuya* 'majeranek, *Origanum majorana*' (dial. 'mięta, *Mentha*', 'mięta polna, *Mentha arvensis*', 'macierzanka, *Thymus serpyllum*', SRNG), dial. *dyuuuya* 'moja duszko!, kochanie' (ib.). ukr. *dyuuuyā* pejorat. od *dyua*. ~

Na szerszy zasięg wskazują: pol. *duszyzka* dem. od *dusza* (także dial., np. Oleski Sankt Annaberg, Lorentz PW), dial. *duszyzki* 'kwiaty *Eriophorum angustifolium* (wełnianka, kucetka), pokryte białym puchem' (Karlówiec SGP), dłuż. *dušyčka* (*dušoyčka*) dem. od *duša*, głuż. *dušička* 'ts.', czes. *dušička* ekspres. dem. od *duše* (stczes. od XIV w. dem. od *dušič*), 'wewnętrzny świat człowieka, myśl, duch, dusza; istota ludzka, człowiek' (też dial., np. Gregor Slav.-buč., Bartoš DSM, Hruška DSCh), sla. *dušička* ekspres. 'wewnętrzny świat człowieka', 'dusza', pot. 'człowiek', familiarnie (przy zwracaniu się do kogoś) 'miła osoba'; bułg. *dyuuuyka* dem. od *dyua* (też u Gerova), maced. *dyuuuyka* 'ts.' (por. *yupel*, *dyuuuykama* 'zmarł nieborak').

2. *duška* (o budowie p. I 94—5): ~ pol. *duszka* dem. od *dusza* (dial. 'ts.', 'wkład rozgrzewający żelazko', np. Karlówiec SGP, Sychta SK), 'kochanie' (przy zwracaniu się do bliskiej osoby), stpol. XV—XVI w. hip. 'kochasz, kochanie', eufem. 'wszetecznik, wszetecznicza', bot. '*Thymus serpyllum*' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dłuż. *duška* 'duszyzka; nieborak', pl. *duški* 'animae pauperum', głuż. *duška* dem. od *duša*, 'duszyzka', ściunka przegradzająca w łupince orzecha; szpula w czółenku tkackim, *Spulseele* (Zeman, Pfuhl), czes. *duška* (stczes. *duška*) dem. od *duša*, 'istota ludzka, zwłaszcza bliski człowiek' (por. *duško* malá przy zwracaniu się do dziecka), 'myśl, duch; dusza' (stczes. od XIV w. *mateřie duška*, dziś *mateřidouška* '*Thymus serpyllum*'), dial. także 'klepka beczki' (Malina Mistřice), sla. *duška* rzadko 'dusza; duszyzka', bot. *materina duška* '*Thymus serpyllum*';

ros. dawne XVI—XVII w. *dyuuka* dem. od *dyua*, 'futro z szyi, piersi zwierzęcia; mostek u ptaków', dziś *dyuuka* 'miły człowiek', 'dolek na szyi nad klatką piersiową', dial. także 'mostek, klatka piersiowa u ptaków; futerko z szyi, piersi zwierzęcia', 'sieć rybacka; cholewa buta' (Dal, SRNG), ukr. *dyuuka* hip. od *dyua*, 'miły człowiek' od XVI w., też forma poufalego zwracania się *moja dyuuka* 'mój drogi, moja droga, moje serce' (dial. 'ts.', 'rodzaj sukienki', Hrinčenko, Żel.), u Tymčenko XVIII w. 'futerko z szyi tehorza'. ~

Por. sch. dial. *duško* : *duško* hip. od *duša*, 'mój drogi, moja droga', forma zwracania się do bliskiej osoby (RSAN, RJAZ, Vuk, Elezović Kos.-Met.); bułg. *dyuuko* 'mój drogi, moja droga' (pieszczotliwa forma zwracania się do dziecka, do miłej osoby), maced. pot. *dyuuko* 'mój drogi, moja droga' (tylko w formie zwracania się do kogoś), już w XVI w. *duško-le* 'ts.' (Gianelli LM).

Derywat od *duchъ*, o suf. *-ja* zob. I 81—3. Najbliżej stoi lit. *drasià* 'oddech, dech; duch, dusza'. O rozwoju znaczenia zob. *duchъ* (tam też o łac. *anima* : *animus*). — Por. też lit. *daūsios* f. pl. 'powietrze', 'raj' (ESSM V 164; wg LKŽod II 328 *daūsos* = *daūsios* 'ciepłe kraje').

Berneker SEW I 239, ESSM V 164, Sławski SE I 181.

W.S. — W.B. — F.S.

dušati zob. dušiti 2.

dušica zob. duša

dušiti I. *dušq*: (zach. też *dušiti dušq*) 'powodować sapanie, dyszenie przez utrudnianie oddechu: utrudniać, uniemożliwiać oddychanie poprzez ściskanie gardła, dławienie, ucisk; powodować krztuszenie się, o kaszlu', **kašl'ь dušit'ь, mora dušit'ь, dušiti se**: **dušiti se** 'odezuwać trudności w oddychaniu, nie móc oddychać, dławić się, krztusić się'

dušiti: *dušiti*: ~ pol. *duścić duszę* 'ściskać za gardło, uniemożliwiać oddychanie', 'uciskać, drażnić, krztusić, o dolegliwościach gardła' (*kašel dusi*; w dial. zwykle bezosobowo *dusi* kogo 'ma kaszel, kaszle', Karłowicz SGP, Malecki—Nitsch AJPP m. 260), 'cisnąć, gniesić, przyciskać, wyciskać', 'tłumić, głużyć, powstrzymywać, powściągać' (stpol. XVI w. też 'tłumić, nie pozwalać rozprzestrzeniać się, o ogniu'), 'gotować mięso, jarzyny na wolnym ogniu pod przykryciem' (też dial., Górnowiec Malbork), kasz. *děšec děši* (*kašel go děšit*), wyjątkowo *dušec dusi* (*mora dusi*), Sychta SK I 208, 254, dłuż. *dušyš -ym* 'ściskać za gardło, pozbawiać tehu, dławić', 'krztusić, tamować oddech, o dymie', głuź. *dušić duku* 'gotować mięso pod przykryciem; smażyć, piec', *dušyč duku* 'pozabawiać tehu' (*dušacy kašel* 'koklusz, krztusiec'), czes. *dušiti -im* (stczes. *dušiti -šu*) 'pozabawiać oddechu, utrudniać oddech przez dławienie, ucisk, gniecenie; krztusić, o kaszlu' (*kašel dusi*), 'tłumić, powściągać, powstrzymywać', 'tłumić, nie pozwalać rozprzestrzeniać się, o ogniu', 'gotować pod przykryciem, np. mięso, jarzyny', dial. moraw. *dušit jidlo* 'dużo, ze smakiem jeść' (Bartoš DSM), łaskie *dušyč* 'dławić, dusić' (*mora ho dušyč*, Lamprecht Opava), śl. *dušit' -im* 'pozabawiać tehu, utrudniać oddech, dławić; krztusić' (*kašel dusi*; dial. bezosobowo *dusi* ma 'kaszel', Matejčík Novohrad 193), 'wstrzymywać, powstrzymywać, tłumić, powściągać', 'gasić, o ogniu', 'gotować pod przykryciem' (też dial., np. Buřa Dlhá Lúka), rzadko 'pechać jedzenie, napychać jedzeniem; łakomie jeść';

śl. *dušiti -im* 'utrudniać, uniemożliwiać oddychanie; pozabawiać tehu, dławić; krztusić' (*kašelj duši*), *duši* me 'zapiera mi dech', 'tłumić, przygłuszać dźwięk, głos' (książkowe 'tłumić w sobie'), rzadko 'gasić, o ogniu', 'dusić mięso pod przykryciem' (SSKJ, Pleteršnik, dial.: Tominec Črni vrh), sch. od XVI w. *dušiti dūšim* (dial. ezakaw. *dušiti*, Jurišić Vrgada, ŐDL) 'pozabawiać tehu, dławić; krztusić' (*kašelj duši, mora duši*), bułg. *dyuša -šu* 'utrudniać lub uniemożliwiać oddychanie przez ściskanie gardła, dławić' (przestarz. *морана дыуу*, RROD 264), tylko 3 sg. 'wywoływać ciężkie, męczące dyszenie', maced. *dyuu* 'pozabawiać tehu, dławić';

strus. *доушати -моу* 'tłumić, dławić np. czyjaś działalność' (SRJ XI—XVII, z XVII w.), ros. *дыушѣть дыуѣ дѣуушѣ* (w rosyjskich gwaraach Litwy i Łotwy *дыцѣнь дыуѣ*; chyba z pol., p. ESSM V 164—5, Vaillant GC III 419) 'ściskać gardło i uniemożliwiać oddychanie; pozabawiać tehu, dławić; krztusić' (*кауель дыууи*, dial. bezosobowo *дыууи* мени 'kaszel', SRNG), 'tłumić, głużyć, powstrzymywać', 'pić, chlać np. piwo, wódkę; upijać', dial. 'głużyć ryby', 'zmuszać do szybkiego biegu', ukr. *дыушати -уѣ дѣууу* (Tymčenko od XVIII w., w XVI w. z pol. *дѣушати*) 'dławić, pozabawiać tehu; krztusić' (*кауель дыууи*, też bezosobowo *дыууи*) 'naciskać, uciskać, uwierać', 'gnębić, uciskać' (SUM, Hrinčenko), brus. *дыушѣць -уѣ дѣууу* (dial. u Nosoviča też *дыцѣнь -уѣ дѣууи*) 'gniesić, zgniatać, rozgniatać', 'pozabawiać tehu, dławić; krztusić' (*кауель дыуушѣць*), 'tłumić, powstrzymywać', 'gnębić, uciskać, gniesić' (BRS). ~ **dušiti se**: **dušiti se**: ~ pol. od XVI w. *duścić się* 'odezuwać trudności w oddychaniu, nie móc swobodnie oddychać', 'dusić jeden drugiego', 'być duszonym', stpol. XVI w., dziś dial. też 'gasnąć, o ogniu' (SP XVI IBL, Maciejowski

Cholm.-dobrz.), dial. 'chrząkać, kaszleć' (Dajna RKJE XXI 265, Zaręba AJŚ IV m. 669), kasz. *děšće sę* 'dławić się, dusić się, krztusić się', 'siedzieć albo przebywać w dusznym miejscu' (Sychoła SK I 208), dłuż. *dušyś se* 'odczuwać trudności w oddychaniu, tracić oddech', głuź. *dušyć so* 'ts.', 'tlić się', 'być duszonym', czes. *dušiti se*, dial. łaskie *duš'jě se* 'odczuwać trudności w oddychaniu, dławić się' (Pfir. slov., Lamprucht Opava), sła. *dušit' sa* 'ts.', 'cisnąć się, tłoczyć się';

sł. *dušiti se* 'mieć trudności z oddychaniem, oddychać z trudem', sch. *dušiti se* 'nie móc złapać tchu, mieć trudności w oddychaniu', ses. Супр. за-доуху итѣ ца 'stracić oddech, exanimem esse' (SJS), bułg. *dyuā ce* 'odczuwać trudności w oddychaniu', 'być duszonym', maced. *dyuu ce* 'dławić się, mieć trudności w oddychaniu';

ros. przestarz. i dial. *dyuūmca* 'odczuwać trudności w oddychaniu, tracić oddech', dial. 'tęchnąć, o wodzie', 'ginać od niedostatku tlenu w wodzie, o rybach' (SRNG: Tomsk), ukr. *dyuūmca* 'odczuwać brak tchu, tracić możliwość oddechu', 'gniść się, cisnąć się', 'być duszonym' (SUM), brus. *dyuūnyja* 'nie móc oddychać, odczuwać trudności w oddychaniu', 'cisnąć się, gnieść się', 'być duszonym', dial. 'krzyczeć, wrzeszczeć; kłócić się', 'dużo pracować' (Šaternik Červ., Mat. Minsk). ~

Psl. *dušiti dušq* oznacza przede wszystkim 'uniemożliwić oddychanie ściskając za gardło, dławić, powodować utratę życia'. Semantyka i akcent wskazują na causativum do (*za*)*dušehnŕti* (*se*), por. ses. *zadušehnŕti se* 'stracić oddech, możliwość oddychania, udusić się'. Pierwotne znaczenie psl. *dušiti* było więc 'powodować duszenie się, ciężki oddech, powodować, że ktoś traci oddech, możliwość oddychania'. Mało prawdopodobne pochodzenie denominalne psl. *dušiti* (mimo wyrażen typu sch. *dušila ga zaduha*, RŠAN). W poszczególnych językach widać też sekundarną motywację przez nomen *duchъ*. Por. co do znaczenia należące do tej samej rodziny lit. *dūšinti* 'dusić': *dūsti* 'odczuwać niedobór powietrza, tracić dech'. — Berneker SEW I 234—5, Trautmann BSW 64—5, Fraenkel LEW I 115, ESSM V 164—5, Vaillant GC III 419. — Postać *dušiti* nie znana na pld. a właściwie także i wsch. sekundarna: -s- wprowadzono analogicznie z tematu praes.: *dušibъ dušibъ* (Rozwadowski GJP 186). — Zubatý Studie I 2, 96 (za nim Sławski SE I 181) w postaci *dušiti* dopatruje się archaizmu sądząc, że pierwotna forma rdzenia brzmiała *duš-*: *duš-* jak w bałtyckim (por. lit. *dušti* 'umierać, zdychać', *dušiuoti* 'dyszeć') a więc nie było pierwotnie warunków do przejścia *s* > *ch*. — Berneker SEW I 218 oddzielał postać *dušiti* od *dušiti*, łącząc *dušiti* z *dušati*. Nie widać podstaw. M.Š. — W.B. — P.S.

dušiti 2. dušq : dušati *dušq* 'wonieć, pachnieć'

dušiti: ~ sła. *dušit' -šim* 'tęchnąć, zalaatywać zgnilizną' (Káral; u Palkoviča i Bernoláka 'pachnieć, wonieć', stąd w tym znaczeniu u Jungmanna *dušiti*);

sch. dial. *dušiti* 'pachnieć, wonieć' (RJAZ: u węgierskich Chorwatów, Ribarić SDZ IX 145: Istria, za nim RŠAN);

ros. dial. *dyuūmca* 'tęchnąć, o wodzie' (SRNG: Tomsk). ~

Por. też nowsze ros. literackie *dyuūmъ dyuūy dyuūmъ* 'perfumować' (SSEJ III 1183), brus. literackie *dyuūnyjъ dyuūy dyuūnyjъ* 'perfumować' (TSBM).

dušati: ~ sła. dial. *duš(i)et'* 'tęchnąć, zalaatywać zgnilizną';

sch. dial. na Słowacji *dušat* 'pachnieć, wonieć' (V. Vážný, O chorvátském

kajkavském nářečí Horvatského Gróbu, (w:) A. Václavik, Podunajská dedina v Československu, Bratislava 1925, s. 158);

ukr. *dyuimiu dyuicý -iuuu* 'pachniec, woniec' (SUM, Hrinčenko). ~

Denominativum od *duchъ* 'zapach, woň'. O dubletach morfologicznych *-iti* : *-iti* należących do typu czasowników na *-še-* : *-chaje -chatí* p. I 51.
W.B. — M.Š.

dušiti 3. *dušę* pld. 'węszyć, obwąchiwać'

~ sch. *dúšiti -im* 'węszyć, wąchać', *dúšiti se* 'obwąchiwać się' (RSAN),

bułg. *dýma dýumu* 'obwąchiwać, węszyć' (też dial.: BDial. III 214: Samokov),

maced. *dyuu* 'wąchać, węszyć' (też dial., Reiter Titov Veles). ~

Zapewne denominativum do *duchъ* (por. slc. *duh* 'węc'). M.Š.

dušьka zob. duša

dušькомъ zob. dušькъ

dušькъ *dušьka* 'odstęp czasu między wdechem a wydechem, oddech, dech'
wsch. też 'zapach, aromat, zapaszek', instr. sg. *dušькомъ*; *ediněmъ dušькомъ*
piti (*jęzpiti, vypiti*) 'pić, wypić jednym haustem, jednym tchem'

~ pol. od XVI w. *duzkiem* adv. 'jednym tchem, nie oddychając, nie odpoczywając, zwykle o picciu' (*duzkiem wypić*), dial. też 'prędko, duchem' (Karlo-wicz SGP), czes. *doušek -šku* 'łyk, haust' (Přír. slov.), dial. 'wielki kufel z uchem; dzban' (Kubín Kladsko), u Jungmanna *jedním douškem*, na jeden *doušek* *vypiti* 'wypić jednym haustem', slc. *dušok -ska* (: *dúštek*) 'łyk, haust', na jeden *dušok*, *jedným duškom* 'bez oddechu, naraz (wypić, powiedzieć)';

slc. *dúšek -ška* przestarz. 'łyk, haust' (na en *dušek* *izpiti*), 'wdech; dech, oddech', 'otwór wentylacyjny', 'ujście, upust' (*dušek* *dati krvi* 'puścić krew'), 'domieszka w winie', sch. od XVII w. *dušak duška* 'odstęp czasu między wdechem a wydechem; technienie, oddech', 'strumień (pary, cieczy)', dawne 'haust, łyk' (najczęściej w stałych zwrotach na jeden *dušak*, *jedním duškom* 'jednym haustem, jednym tchem'), *iz duška*, *na dušak* *urađiti* 'zrobić coś szybko, bez przerwy', u prvi *dušak* 'w czasie pierwszego snu', dial. (Dubrownik) *nemam duška* 'mam krótki oddech' (RJAZ), bułg. dial. w zwrocie *изми го на един душек* 'wypić jednym haustem, jednym tchem' (Герон);

ros. pot. *душок -икá* 'zapaszek', przen. 'posmak, posmaczek', *с душком* o 'kapryśnym człowieku' (SSRJ III 1181, też dial.: SRNG), dial. też 'moment, chwilka', *душкóм* 'szybko, zwawo', *с душок* 'ze wszystkich sił', *нѣмь одним* (*единым*) *душкóм* 'jednym haustem, jednym tchem' (SRNG), ukr. pot. *душок -икý* 'zapach, aromat', przen. 'ledwie zauważalny przejaw czegoś, skłonność do czegoś; posmak, posmaczek', *з душкóм* 'kapryśny', *душкóм* 'jednym haustem', brus. *душок -икý* 'zapaszek; posmak; posmaczek', dial. dem. od *dux* 'ciepło, para, gorąco' (Nosovič). ~

Por. też czes. dial. *douška* 'haust, łyk', 'troska' (Přír. slov.), slc. *dúška* 'dech; łyk, haust', 'otwór wentylacyjny', pl. *duške* 'ból porodowe' (Pleteršnik).

Dem. od *duchъ* z suf. *-ьka*.

W.B. — M.Š.

dušьně zob. dušьně 2.

dušьно zob. dušьně 2.

dušьna 1. *dušьna dušьno* 'związany z duszą, duchem; dotyczący duszy, ducha', 'należący do duszy, do ducha', (zastępuje gen.) 'duszy, ducha, animae', **dušьna dьna** 'dzień wspominania zmarłych przodków'

~ pol. dawne od XIV w., dziś dial. kasz.-sli. *dušny* 'dotyczący duszy, ducha, duchowy', 'należący do duszy, do ducha; (gen.) duszy, ducha, animae' (SJP PAN, Lorentz PW, Sychta SK), *Dzień Zaduszny* 'Zaduszki, Święto Zmarłych' (także dial., np. Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXI 279, Tomaszewski GL, Sychta SK, por. stpol. XVI w. *zaduszny* obiad 'stypa', Karpiukówna Cervus), stpol. *dušne* prawo 'codex canonicus, leges codicis canonici', w XVI w. wyjątkowo również 'zmysłowy, cielesny, związany z życiem fizycznym człowieka; żywotny, odnoszący się do sił żywotnych, zdrowia i życia fizycznego człowieka' (SP XVI IBL; por. np. *dušna* osoba 'dobry człowiek, dobra osoba', Karłowicz SGP), połab. *dušmē* 'dotyczący duszy, zaduszny': *dušmē dan* 'Dzień Zaduszny', dłuż. *dušny* 'odnoszący się do duszy, dotyczący duszy', gluz. *dušny* 'dobroduszny, dobry, bardzo dobry, serdeczny; przytulny, miły', czes. dawne *dušni* 'dotyczący duszy, ducha, animalis', 'należący do ducha, do duszy, animae' (Jungmann; por. dial. *dušné* spasení 'zbawienie duszy', Bartoš DSM s.v. *dušný*), stczes. XV w. *dušni*: tělo *dušnie* 'ciało zwierzęce' (Gebauer Sl., tu także w funkcji subst. *dušna* f. 'anima'), sła. tylko w wyrażeniu *dušné* spasenie 'zbawienie duszy';

słc. przestarz. *dušen -šna -šno* 'odnoszący się do duszy, do ducha, duchowy; psychiczny', seh. *dušan* (: *dušan*) -šna -šno (stsch. *dušənb*) 'dotyczący duszy albo ducha, duchowy', również w wyrażeniach *dušni dan* : *dušni dan* 'dzień poświęcony zmarłym, Dzień Zaduszny', *dušni brav* 'jagnię zabijane na stypę' (BJAZ, RSAN), ser. душмань (душмань) 'dotyczący duszy, duchowy, animalis', (gen.) 'duszy, animae', 'żywy, mający duszę, animatus' (SJS), bułg. dial. w wyrażeniu *dušna nedēla* 'tydzień poprzedzający Zaduszki' (BIDial. IV 99: Smolsko), *dušna sibota* 'Zaduszki' (BER I 451), w tym znaczeniu również subst. *dušna* (o geografii wyrazu p. BER l.c.), maced. *zadušnen -ina -ino*: *zadušni dni* 'dni poświęcone pamięci zmarłych' (RMJ);

strus. od XI w. душмань 'należący do duszy, związany z duszą', 'ożywiony, żywy; uduchowiony', 'psychiczny, duchowy' (Srezn.; SRJ XI—XVII: tu także XIV—XVI w. w funkcji subst. *душманя* pl. 'żywe organizmy'). ros. dawne XVI w. *душный* 'odnoszący się do psychiki człowieka, do rozumu człowieka' (SRJ XI—XVII), XVI—XVII w. *zaduшный* 'przeznaczony dla zbawienia duszy', *zaduшный ден* 'dzień poświęcony pamięci zmarłych' (ib.), ros. dial. *душной -на -но* 'miły, drogi sercu; ukochany', adv. *dušno* 'szczerze, serdecznie; gorliwie, zarliwie' (SRNG, Dal, Opyt), ukr. dawne od XVI w. *душний* : *dušnyj* 'duchowy; odnoszący się do duszy', 'dotyczący duszy' (por. *неприятель душний* 'wróg duszy człowieka, szatan', Tymčenko: XVI—XVII w.), 'serdeczny; wewnętrzny' (Bileckij-Nosenko, Żel.), dawne od XVII w., dziś dial. *zaduшний день* 'dzień pamięci zmarłych, Zaduszki' (Slavynec'kij Leks., Hrinčenko, Żel., KDA m. 116, cz. II 177—8), brus. u Nosoviča *dušnyj* 'duchowy; serdeczny', tu także *zadušnyje dni* 'Zaduszki'. ~

Atli. od *ducha* 1. (na gruncie poszczególnych jęz. słow. zjawiają się też późno i literackie postaci *duchovъ*, a także wcześniejsze, ale też literackie *duchovьna*) albo od *duša*, o suf. -ьna zob. Brodowska-Honowska SPS 80 nn. W.S.

dušьna 2. *dušьna dušьno* 'duszący, utrudniający oddychanie, zapierający dech, o ciężkim, parnym powietrzu, silnych zapachach', adv. **dušьno** : **dušьna**

~ pol. *dušny* 'utrudniający oddychanie, duszący, parny, upalny; o zapachu: duszący, odurzający, oszołamiający' (od XVI w., także dial.: Szymczak Domaniewek, Kucala PSM, Sychta SK; por. też kieleckie *dušny -ego* m. 'astmatyk', Dejna RKJŁ XXI 266), w XVI w. też 'zduszony, przygnieciony', 'trapiący, nekający', czes. *dušný* 'duszący, utrudniający oddychanie', rzadko 'stłumiony, przytłumiony, o kolorach', ale też *dušný*, już stezes. i powszechnie dial. 'dychawiczny, astmatyczny' (Bartoš DSM, Hruška DSCh, Gregor Slav.-buč.), stezes. również 'niezdrowy w ogóle', rzadko dziś 'stłumiony, zduszony', dial. 'duszący, utrudniający oddychanie, dušny' (Přir. slov.), sła. *dušný* 'utrudniający oddychanie, duszący', 'ciężki, o powietrzu' (też dial.: Habovštiak Orava), *dušný* 'dychawiczny, astmatyczny';

cs.-serb. XVI w. доушны 'nduszony, zadławiony' (доушно по πνικτόν, suffocatum', Miklosich LP), bulg. дýшен 'utrudniający oddychanie, parny, gorący', maced. душен 'duszący, stęchły';

ros. дýшный (дýшен; dial. też душной-ная, дýшен-ниá-шнó) 'utrudniający oddychanie, duszący, parny, upalny, gorący', dial. 'intensywnie pachnący, o mocnym zapachu, aromatyczny' (często w nazwach roślin, np. душная трава 'Angelica silvestris'), też 'brzydko pachnący, śmierdzący, stęchły' (SRNG), ukr. дýшний (u Hirinčenki душний) 'utrudniający oddychanie, nasycony oparaniami, parny, gorący; z ciężkim, zatęchłym powietrzem', brus. дýшны 'utrudniający oddychanie, duszący'. ~

Adv. 1. душно: ~ pol. od XVI w. *dušno* 'gorąco, parno, brak powietrza', *dušno mi* 'duszę się, odczuwam brak tchu', dial. też przen. 'trudno' (Karłowicz SGP), czes. od XV w. *dušno* 'brak powietrza; gorąco, parno, dusząco' (też dial.: Gregor Slav.-buč., Malina Mistřice), sła. *dušno* 'ts.';

sch. *dušno* 'brak powietrza, dušno' (RSAN), bulg. дýшно 'brak powietrza', душно ми е 'duszę się, brak mi tchu';

ros. дýшно 'brak powietrza, parno, gorąco', dial. 'śmierdząco, o brzydkim zapachu', też przen. 'ciężko' (душно жить, SRNG), ukr. дýшно 'brak powietrza, parno, gorąco' (dawniej też 'ciężko, nielekkó', Tymčenko), brus. дýшна 'ts.'. ~

2. *dušně*: ~ pol. dial. *dušnie* 'parno, bez powietrza' (Szymczak Domaniewek), dawne, dziś dial. 'koniecznie, bez przymusu' (Słownik stpol., L. do XVIII w., dial.: Karłowicz SGP), czes. rzadko *dušně* 'dychawicznie, astmatycznie' (też dial.: Gregor Slav.-buč.);

ukr. (u Zel.) дýшне 'dopiero co, właśnie'. ~

Adi. deverbale od *dusiti dušč* z suf. -ынь. O deverbalej funkcji suf. p. Brodowska-Honowska SPS 137—8. W.B. — M.Š.

duti dujo imperf. 'wiał, dąć, o wietrze' (вѣтръ дуетъ), **duti** się 'nadymać się, wzdymać się', iter. **duvati duvajó**

~ dluz. *duš duju* 'wiał, dąć' (wѣtš dujo), 'dmuchać w coś, dąć w coś', np. gerce *dujachu* 'muzykanci dęli', *duš se* 'poruszyć się, wynosić się nad innych, pysznić się', gluż. *duš duju* 'wiał, dąć, dmuchać' (wѣtr duje), *duš so* 'wzdymać się', 'nadymać się', 'puszyć się' (Zeman, też dial.: Michalk Neustadt), czes. dial. *duť duju* 'dąć, wiał', 'pić haustem, duszkiem', decko *duje* 'jest przekorne, dąsa się' (Bartoš DSM), sła. *duť*, 3 sg. *duje* 'wiał, dmuchać' (vietor duje), dial. też 'wypuszczać pąki' (Kálal), 'gniewać, złościć', *duť sa* pot. 'gniewać się, złościć się', 'rozilymac się, nadymać się, wzdymać się' (stąd pol. dial. podhalańskie *duć duję* (wiatr duje), *duć się* 'dąsać się' (Karłowicz SGP, por. też Sławski SE I 176);

sł. przestarz. *dūti dūjem* 'wiał, dmuchać, dąć' (*veter duje*), *dūti se* 'wzdymać się' (też dial. np. styryjskie, Pleteršnik), sch. przestarz. i dial. *dūti dūjem* 'wiał, dąć' (*veter duje*), *dūti se* 'nadymać się' (RSAN, p. też Skok ER I 462), ses. tylko z pref., Supr. *длѡути са -дѡуа са* perf. 'nadać się pychą' (SJS), bulg. dial. *дѣа дѣау* 'wiał, dąć' (Gerov, Stojkov Banat, rodop. *дѣа*, BDial. II 155, *вѣаар дѣе*), 'oddychać, dyszeć; dmuchać ustami' (Stojkov Banat), 'jeść dużo, napychać się' (BER I 452), *дѣа се* 'nadymać się, odymać się, złościć się' (RBKE, Gerov), 'palić tytoń' (BER I.c.), maced. *дѣе* 'wiał', *дѣе се* 'nadymać się, pysznić się; złościć się, dąsać się', dial. *dūja* : *dūjam* (*dūm*) *dūis* : *dūš* 'dmę, dmucham' (Matecki SW):

ros. *дѣмь дѣю* = *дѣмь дѣу* 'dąć, wiał' (*сѣмѣр дѣем*), ukr. *дѣму дѣю* = *дѣму дѣу* 'ts.', brus. dial. *дѣу дѣю* 'wiał, o wietrze', *сѣуер дѣау* (Bjalbkevič Mohylew), 'bić, tłuc' (Šaternik Červ.). ~

Iter. *duvati*: ~ dłuż. tylko z pref., np. *naduvas -duvam* 'nadymać, wydymać', wogeu *naduvas* 'rozniecać, rozdmuchiwać ogień', gluż. rzadkie *duvas -vam* iter. do *dué* (Pfuhl), sla. dial. *dūvat -am* 'nadymać, nadymać się' (Kálal);

sł. dial. *dūvati -cam* imperf. do *dūviti* 'uderzać' (styryjskie, Pleteršnik), por. też z pref. *nadūvati -am* imperf. 'nadymać, wzdymać', sch. dial. *dūvati dūvām* 'popychać, uderzać' (Rijeka), z pref. *nadūvati nadūvām* perf. 'nadać, nadmuchać, napęcić powietrzem', 'nadać komuś lub czemuś większe znaczenie niż ma w rzeczywistości', 'nanieść czegoś, o podmuchu wiatru', *nadūvati se* 'nadymać się', 'roztyć się, napuchnąć np. z powodu choroby' (RMat.), bulg. u Gerova *dūvas* imperf. do *дѣа*;

ros. u Dala *dysāms* iter. do *dym*, w SSRJ tylko z pref., np. *сздѣсāмь -āю* 'wydmuchiwać w górę, wznosić podmuchem w górę', pot. 'rozdmuchiwając ogień' (II 300—1), dial. np. *сѣдѣсāмь -āю* 'formować kłos' (рожь *сѣдѣсāем* колос, SRNG za Dalem), pñ. 'naciągając coś', ukr. z pref. *zadysāmu* 'zawiewać', bezosobowo 'nanosić, o podmuchu wiatru', 'dmuchaniem gasić ogień', 'puszczać w ruch dynamkę', brus. dial. *сѣдѣсāуь -āю* 'wydymać, wydymuchiwać' (Nowogródek). ~

Do ie. *dheu-*, *dhew-* 'sypać, rozpraszać się, wirować, unosić się kłębam, szczególnie o prochu, dymie, parze', 'wiał, dąć, o wietrze'. Budowa jak *znaję znati*, *ob-uję ob-uti*, *čuję čuti* (p. I 45—6). Najbliższe odpowiedniki: gr. *δύω*, dial. *δυίω* 'szaleć, huczeć', 'spalać w ofierze, palić kadzidło, kadzić' (*dhu-ǵō), stind. *dhānōti* : *dhunōti* : *dhuvāti* 'trząść, potrząsać, otrząsać' (Mayrhofer KEWA II 107—8), stnord. *dýja* 'trząść, potrząsać' (wg Pokornego IEW 262 *ū* w stind. i stnord. nowel!), łac. *suf-fiō -fire* 'okadzać, kadzić' (*dhu-iiō, Walde-Hofmann II 625). Por. też lit. *dujā* 'mżawka, drobny deszcz', 'mgła, pyłek'.

W większości języków widać zmieszanie się z bliskim znaczeniowo lecz odrębnym etymologicznie *dōti dāmō* (p.). Brückner początkowo łączył z *dōti dāmō* (KZ XLII 342), oddzielał już te rodziny w SE 86, p. Sławski SO XVIII 250.

Zubatý Studie I 2, 96—7, Berneker SEW I 236, Trautmann BSW 62, Vasmer REW I 381, Machek ES² 124, Skok ER I 462, Bezlaž ES I 123, ESSM V 166. — Kořinek Studie 201, opierając się na żywym dźwiękonaśladowczym charakterze wyrazu, uważa za pierwotne *-u-*, a nie dyftong. — O nie przekonującej rekonstrukcji Vaillanta *duti dāmō*, p. *dōti*.

W.B. — M.Š. — F.S.

duvati zob. *duti*

duzati *duzajo* 'uderzać, bić, tłuc'

~ slc. *dúzati -am* 'uderzać; pchać, tłoczyć', *dúzati se* 'tłoczyć się, pchać się', np. *Ljudje se v cerkev duzajo*, perf. *dúzniti dúznom* (też dial., Tominec Črni vrh), np. *dobro duzniti koga* 'uderzyć' (Pleteršnik). ~

Na pierwotnie ogólnosłow. zasięg wyrazu wskazują:

1. czes. dial. moraw. *dužnit -ním* 'bić, tłuc, głównie po plecach; bić tak pięściami po plecach aż słycać dudnienie' (Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč., Kott Dod. DSM), *nadužnit* 'zbić po plecach', *vydužnit* 'zbić' (Bartoš DSM, Malina o. c.), *vidužnit* 'natłouci někomu důkladně pěstí do zad, až v něm „dužiti"' (Malina o. c.), ros. dial. twerskie i pskowskie *dužimь -žimь*, twerskie *dužimь -mo -muus* 'bić, tłuc' (Opyt Dop., stąd Dal i SRNG), z Zabajkala *dužimь -lò -lúus* 'chciwie, nieprzerwanie pić' (SRNG);

2. czes. dial. moraw. *dužnot* 'dudnienie' (Bartoš DSM), sła. dial. *dužnot* 'ts.' (u Kálala moraw. z Kotta).

Zasięg wydaje się przemawiać za archaicznością wyrazu, który należy zestawiać z czasownikami bałt.: lit. *daūžti daūžti* 'uderzać (z hukiem); bić', 'rozbijać, rozłupywać', łot. *daust* 'rozbijać, druzgotać'.

Osten-Sacken IF XXII 314, Berneker SEW I 239—40, Bezłaj Esoji 124. VJ 1967, 4, s. 49, ES I 123, Machek ES² 136, Fraenkel LEW 84. — ESSM V 166 skłania się do przyjęcia dźwiękn. pochodzenia wyrazu slc., nie zna jednak innych odpowiedników słow. T.Sz.

dužati zob. *dužati*

dužiti zob. *dužiti*

dużo *dužo duže* plu. 'wyróżniający się znaczną siłą, bardzo silny, mocny, robustus; krzepki, zdrowy; wyróżniający się wielkością pod względem rozmiarów, ilości, magnus, grandis'

~ pol. *duży* (w XVI w. wyjątkowo *duż*) 'wielki pod względem rozmiarów, kształtu, ilości, siły; tegi' od XVI w. (adv. *dużo* 'wiele, nadto'), 'dorosły; wysoki', dawne od XVI w. (dziś dial.) także 'mocny, krzepki, silny, zdrowy; potężny, możny', 'trwały, wytrzymały, twardy', w odniesieniu do zjawisk atmosferycznych: o silnym wietrze, ulewnym deszczu; w odniesieniu do cierpień fizycznych: o dotkliwym bólu; 'bogaty; okazały; uroczysty' (np. SP XVI IBL, AJK II m. 91, cz. II 151, Karłowicz SGP, Kucala PSM 231, Szynecki Domaniewek, Górniewicz Malbork, Sychta SK, Lorentz PW), adv. *dužo* 'bardzo; wiele; zupełnie, całkiem' (zarówno historia jak i geografia wyrazu gwarantują jego rodzimość, p. Sławski SO XVIII 281—2, SE I 181), czes. dial. *duži*: *duži* 'silny, mocny; tegi, potężny, gruby; trwały, stały' (Přir. slov., Bartoš DSM), sła. *duži* 'silny, mocny, tegi, krzepki, dzielny; wysoki' (adv. *duže* 'wiele, nadto'), dial. też *duži* 'silny; tegi; dzielny; wysoki' (np. Kálal, Buffa Dlhá Lúka);

strus. XII w. *доужин* (z sekundarną palatalizacją, p. Brückner KZ XLIII 319): *доужин* 'mocny, silny; potężny' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. pot. *дѣужинѣ* 'silny, mocny; potężny; zdrowy; rosły, wysoki' (adv. *дѣужинѣ* 'bardzo, wiele, wiele; mocno, silnie'), dial. *дѣужинѣ*, *дѣужинѣ -жкая -жее*: *дѣужинѣ -жкая -жее* 'znaczny pod względem rozmiarów, kształtu, ilości, siły; zdrowy, mocny, silny; potężny; trwały, wytrzymały', 'wygodny, dogodny; sposobny, sprawny; dobry', 'mocny, tegi, gęsty', 'dorosły, wybujały, dorodny, rosły; dojrzały' (Dal, Opyt,

Opyt Dop., SRNG, Melničenko Jaroslavl, Rastorguev Brjansk), adv. *дўжце*, *дўжцо* : *дўжце*, *дўжцо* 'bardzo, wiele, wielec, mnóstwo; silnie, mocno; chętnie; często; energicznie' (SRNG), ukr. *дўжцу* 'bardzo silny, mocny, krzepki, tęgi; zdrowy' od XVI w., 'bardzo wielki, okazały; możny, wpływowy' (adv. *дўжце* 'wiele, nadto; niezwyčajnie'), stokr. XV w. *доуць*, *дўжцу* 'zdolny do czegoś, przydatny, użyteczny' (Tymčenko, SSUM), dial. *дўжц*, *дўжцу*, *дўжцу* -*жца* -*жце* 'mocny, silny; zdrowy', 'bogaty, zamożny' (np. Hrinčenko, Żel., Janów Moszkowce, Lysenko SPH), adv. *дўжце*, *дўжцо* 'wiele, mnóstwo' (SDU 129), brus. od XVI w. *дўжцы* 'silny, mocny, krzepki; tęgi; zdrowy' (adv. *дўжца* 'wiele, wielec, bardzo, nadto'), dial. *дўжц*, *дўжцы*, *дўжцы* 'silny, mocny; zdrowy; wielki; twardy' (np. BRS, Nosovič, Bjalskevič Mohylew, Šaternik Červ., NS 281). ~

Derywat z suf. *-jъ* od nie zaświadczonego w słow. **dugъ*. Budowa jak w *badrъ* : *badrъ* (p. I 461), por. *pročъ* : *pročъ* (p. Brodowska-Honowska SPS 40). Najbliższe odpowiedniki w kult.: lit. *daug* adv. 'wiele, mnóstwo; obficie; bardzo' (też nomina propria *Daugis*, stpr. *Daugis*), lot. *daudz* adv. 'wiele, mnóstwo; bardzo'. Z ie. *dhough-o-* do *dheugh-* 'dotykać (się), stykać się; cisnąć, wyciskać, doić; obficie udzielać, rozdawać'. Z innych języków ie. należą tu: goc. *daug* 3 sg. praet.-praes. 'nadaje się, przydaje się', stwniem. *toug* 'ts.' (dziś niem. *taugen* 'nadawać się, przydawać się'), gr. *τυγχάνω* 'dosięgnąć, trafić, dopiąć celu; mieć powodzenie, szczęście' : *τεύχω* 'zrobić, wykonać, sporządzić', irl. *dūal* 'odpowiadać' (**dhugh-lo-*).

Berneker SEW I 217—8, Vasmer REW I 378—9, 386, Sławski SE I 181—2, tu o rozwoju znaczenia: 'dotykać, cisnąć' > 'robić zdatnym, użytecznym' > 'użyteczny; mocny, silny' : 'zdatny do czegoś'. Zob. Meillet MSL XVII 83. Benveniste BSL XXX 73—4, Pokorny IEW 271.

Na gruncie słow. skojarzone obocznością *u* : *q* (p. Sławski SO XVIII 281—2) z pierwiastkiem *dqg-* p. *dqgъ* (ESSM V 150 rekonstruuje *dugъ*), *nedqgъ*. Por. es., rus.-es. *дѣжъ* 'silny, mocny, robustus'.

Zob. *dqgъ*, *dqžati*, *dqžiti*, *dqžonъ*.

W.S. — F.S.

dvečiti zob. dwečiti

dveka zob. dweka

dvekati zob. dwečiti

dwečiti (dvečiti) *dvečq* : dvekati (dvekati) *dvekaq* : dvekovati *dvekuq* : pól. *dwokati* *dwokq* 'żuć, przeżuwać'

dvečiti (: *dvečiti*): ~ sle. dawne od XVI w. *dvečiti* (: *dvečiti*) -*čim* 'żuć' (Pieteršnik, Megiser 1592), sch. dial. czakaw. (Istria) *dvečiti* : *dvečiti* 'żuć, przeżuwać; rozmięczać w ustach jedzenie dla dziecka' (Ribarič SDZ IX 145);

ros. dial. *двѣчумъ -чъ -чумъ* 'żuć, przeżuwać, np. o krowie; robić coś powoli, guzdrać się' (SRNG: Wologda). ~

Uderza synonimiczne sle. *žvečiti* -*čim* 'żuć, przeżuwać', sch. dial. czakaw. *žvečiti* 'ts.' (Ribarič l.c.), o *žv-* p. *dveka*

dvekati : *dvekati*: ~ sle. dial. *dvekati* -*čim* 'żuć' (Pieteršnik), sch. dial. czakaw. (Slum w Istrii) *prđvečketi* 'przeżuwać' (Ribarič l.c.);

ukr. dial. *двѣкати -кати* 'mlaskać' (ale też 'dźwięczeć, brząkać; wymawiać dźwięk *dž*', może więc z psł. *zvečati*?), Hrinčenko. ~

Uderza synonimiczne sło. *žekáti -kám* : *žéčém* 'żuć', sch. dial. czakaw. n Vrančicia *žvenjkati* 'ruminare' (o *žv*- p. *dřečka*).

dřešovati (: *drekovati*): ~ pol. dial. *dźwiękować, żwiękować* -uje 'żuć, przeżuwać, o krowie, owcy' (Karłowicz SGP, MAGP IX m. 428, cz. II 72—5, Małecki — Nitsch AJPP m. 161 i 184, Dejna AGK m. 320, Zaręba AJS III m. 455, AJK III m. 109, cz. II 64);

rus.-cs. *дресковати -ую* 'przeżuwać pokarm'. ~ *dvoškati*: ~ bułg. *дѣсѣа -уем*, aor. *дѣсѣах* (dial. też *дѣсѣах -кау*) 'rozdrabniać coś zębami, żuć, przeżuwać'. ~

Podobnie jak przy podstawowych *dřečka, dřecka, dvoška* tak i tu zachodzą sekundarne wykojeżenia: 1. przez udźwięcznienie spółgłoski sufiksальной: pol. dial. *dźwięgać, dźwięgać* 'żuć, przeżuwać; mlaskać; lizać', *dźwiękować* 'przeżuwać pokarm',

przeciwnie, z ubezdźwięcznieniem spółgłoski nagłosowej: pol. dial. *ćwiękować -uje* 'przeżuwać';

2. przez metafazę: pol. dial. kasz. *żęgwić* (: *żęgwić*) 'przeżuwać paszę, o krowie' (Syhta SK, Lorentz PW, AJK III 109, cz. II 63—4), sla. dial. *degriti* -ri 'gnębić, bić, tłuc', u Kálala też 'nieuważnie coś robić';

3. przez uproszczenie nagłosowej grupy spółgłoskowej: pol. dial. *dziegać* 'jeść'.

Denominativa od *dřečka, dřecka, dvoška*. — Vaillant *Studia Lehr-Splawinski* 156—7 uważa przeciwnie za pierwotne verba. Dopatrując się tu deprewerbacji, wychodzi z prapostaci **ražďvati, *ražďvkatī* : *žvati*. Realnie zaświadczony material tego nie potwierdza. — Merkulova *Etim.* 1972, 100—2 opierając się na ros. dial. (Wołogda) *дѣсѣуѣмь, дѣсѣуѣмь* 'powtarzać wielokrotnie' sprowadza do psi. *дѣсѣа*, przyjmując rozwój znaczeniowy 'powtarzać' > 'przeżuwać'. Natomiast pol. *dźwięgać, dziegać* sprowadza do psi. *žvęgati, žvękati*, ukr. dial. *дзвѣкату* 'mlaskać'. Nie widać podstaw. W.B. — F.S.

dřečka : *dvčka* : pld. *dvčka* 'żucie, przeżuwanie; przeżuty pokarm, przeżuta pasza, żujka'

dřečka : *dveka*: ~ stpol. XV w. *dźwięcka* 'pokarm przeżuwany przez bydłę, rumen' : *dźwiękę* żuje 'ruminat', pol. dial. *dźwięka* (: *zwieka*), *dźwięka* (: *żwieka*) 'rumen' (zwykle z czasownikiem, np. *dźwiękę* żuje, gryzie 'przeżuwa'; szczegółowo o postaciach i ich zasięgu MAGP IX m. 428, cz. II 72—5, Małecki — Nitsch AJPP m. 161 i 184, Dejna AGK m. 319, Zaręba AJS III m. 455, AJK III m. 109, cz. II 64—5);

sch. zach. *dvčka* 'dziegieć z kory brzożowej do smarowania wozu', w XVIII w. (czakaw. i sztokaw.) 'smoła, pix' (RJAZ), stbułg. XI w. *дреска* 'μηρυκισμός, przeżuwanie, pokarm przeżuwany, przeżuty': *животиниѣ дреска болжи* 'μηρυκισμὸν ἀναγόντων τοῦ λόγου';

ros. dial. *дѣсѣа* 'oryginalna potrawa: rodzaj słodkawego ciasta powstającego przez nieuwagę przy produkcji dziegieciu z kory brzożowej' (SRNG, Merkulova *Etim.* 1972, 101; Wołogda). ~

Por. pol. dial. *dźwięk* (: *ćwięk*) 'przeżuta pasza'. *dvoška*: ~ bułg. *дѣсѣа* (< **dvčka* < *dvčka*, por. pol. dial. *dźwięga* 'przeżuta pasza', AJK III cz. II 64; Ziemia Chełmińska) 'biała żywica drzewa Pistacia lentiscus, mastyks, żywica, którą się żuje, guma do żucia', dial. черна *дѣсѣа* 'czarna smoła z kory brzożowej, zgęszczony dziegieć', bot. *дѣсѣа* 'podróżnik, Cichorium intybus', бяла *дѣсѣа* 'nicennica polna, Filago arvensis' (Gerov). ~

Por. pol. dial. *dźwaka* (AJK l. c.: Ziemia Chełmińska, *zwaka*, *zwoka* (< *zwaku*; MAGP IX cz. II 73: Lubelskie), bulg. *жвѣкам* 'żuć'.

Sekundarne wykojenia: 1. z udźwięcznieniem spółgłoski sufiksальной pod wpływem dźwięcznego nagłosu: pol. dial. *dźwięga* 'pokarm przeżuwany przez bydło, przeżuta pasza'.

przeciwnie, z ubezdźwięcznieniem spółgłoski nagłosowej: pol. dial. *ćwięka* 'ts.' (MAGP l. c., Zaręba l. c.);

2. z metatezą zniekształcającą pierwotną postać (por. *dwori*): stpol. i dial. *dziękwa* (stpol. XV w. żuć *dziękwę* 'ruminare', dial. też *dziegwa*, *dziegiw*, kasz. *dzegwa*, *dzegwia* 'przeżuwana pasza',

stąd wtórne (z asymilacją *n ... v > n ... n*) pol. dial. *dzięgna* (> *dziegła*), *dziękna* 'ts.';

3. z uproszczeniem grupy spółgłoskowej: pol. dial. *żunga* (Dejna l. c.), kasz. *dzięga* 'przeżuwana pasza',

stąd (z nawiązaniem drogą etymologii ludowej do *dęgyl'ę*): pol. dial. *dzięgiel* 'ts.'.

Tu też chyba głuź. dial. *dźakuc* adi. 'zakalcowaty' (Michalk Neustadt), sch. dial. *dvēkav*, *dēkar*, *dvēkast* 'zakalcowaty, lepki, kleisty, o chlebie' (RJAZ, RSAN).

W niewątpliwym związku z *žvati žujō* (bsl. *жвѣтѣ*) 'żuć, przeżuwać'. Najprawdopodobniej jeden ze śladów początkowego rezultatu I palatalizacji a więc zwartoszczelinowego *dž*: z pierwotnego **džvęka*, **džvęka*, **džvęka* (*džv-* > *dv-* : *žv-*, paralelne uproszczenie grupy spółgłoskowej np. w sle. *žekati* 'żuć', sch. dial. czakaw. w Istrii *žekati* 'ts.', bulg. *жвѣкам* 'ts.'). pierwotne nomen actionis > nomen acti (o paralelnych formacjach na *-ęga* : *-oga* p. I 66, 68 i psl. *lazęka* : *lazęga*, Sławski SE V 1). — Georgiev VBE 17—8, BER I 453 uwzględniając tylko wyraz bulg. tłumaczył nagłosowe *d-* z prapostaci **džv-aka* < ie. **guro-uka*. Podobnie stisl. *tyggja -va* 'żuć' < *kyggja* (por. Pokorny IEW 400). — Mniej prawdopodobne nawiązywanie do stwniem. *thuang*, śrdniem. *dwank* (abstracta do stwniem. *dwingan* 'ściskać, uciskać, zmuszać' do ie. *tuenijh-*).

Bezkiej Eseji 148 nawiązywał do lot. *dvaka* 'brzozowa smola' (u Mühlentacha I 536 w tym znaczeniu tylko *dvaga*, bez etymologii).

Wg Vaillanta Studia Lehr-Splawiński 156—7 nomen postverbale, zob. *dvęčiti*. W.B. — F.S.

dvękati zob. **dvęčiti**

dvękovati zob. **dvęčiti**

dvidzati dvidzajo 'przenosić coś z niższego miejsca na wyższe; podnosić, unosić w górę (z wysiłkiem) coś ciężkiego', 'ruszać coś, poruszać coś, czymś', głównie zach. i pld. 'podnosić kogoś z pozycji leżącej, powodować, aby ktoś wstał' (stąd 'leczyć kogoś, uzdrawiać'), 'czynić coś wyższym, podnosić poziom czegoś; ulepszać, polepszać', 'wznosić, budować, np. dom', 'powodować, aby coś powstało, robić, czynić, np. hałas', **dvidzati** się zach. i pld. 'unosić się, np. o mgłę, dymie, wznosić się; podnosić się w górę, dostawać się na pewną wysokość; podnosić się, wstawać z pozycji leżącej, podnosić się, wstawać z łóżka', 'wznosić się np. ponad coś', 'być dźwiganym, wznoszonym, budowanym', głównie pld. i wsch. 'ruszać się, poruszać się'

dviđzati: ~ pol. *dźwigać dźwigam* 'podnosić, unosić w górę z wysiłkiem coś dużego albo ciężkiego' (też dial., np. Górnowiec Malbork, Szynezak Domaniówek, Sychta SK) od XVI w. (w XV w. w takim znaczeniu tylko z pref., np. *podźwigać* 'podnosić, efferre, tollere'), 'nosić albo nieść, przenosić z trudem z miejsca na miejsce coś dużego albo ciężkiego; trzymać na sobie coś dużego albo ciężkiego, być obareczonym czymś', 'budować, wznosić, tworzyć coś dużego, z dużym nakładem pracy' (por. w XVI w. 'podnosić z upadku, przywracać do pierwotnego stanu, odnawiać, naprawiać; pomagać, wspierać'), dawne w XVI w. *dźwigać* nogi 'iść', dial. nos *d'bigac* 'wywyższać się, chełpić się', w stpol. XV w. rzadkie *dźwigać* 'ściągać, pobierać opłatę', *dźwiganie* 'wznoszenie (fal), wzburzenie', w XIV w. *podźwiganie* 'o pieniądzach: pobieranie, ściąganie', wyjątkowo też z uproszczeniem grupy *dźwi-* > *dzi-* stpol. *wzdźigaję* (Rozwadowski RS II 112, por. Sławski SE I 212), dtuż. tylko *zwingaß -am* 'podnosić, wznosić' (Muka, też dial., Passke Vetschau), głuż. tylko *zbehac* (< *vzdvigati, zapewne ze zmieszania z vb. *běhac = běgati*, por. podobne czes. dial. moraw. *zbihat*, zob. Berneker SEW 240, Machek HS² 713) 'podnosić', dial. 'wznosić, np. dom' (Michalk Neustadt), czes. dial. *dvihat* 'podnosić z wysiłkiem coś ciężkiego', 'budzić, zwłaszcza w poniedziałek wielkanocny' (Bartoš DSM), w języku liter. tylko *zdvihati*, pot. *zdvihati* 'podnosić, wznosić w górę' (por. stezes. XIV w. *vzdvihati* 'wznosić, podnosić'), *zdvihati* (co) 'brać coś, podnosić coś, co upadło na ziemię', *zdvihati* (koho) 'stawiać kogoś na nogi', *zdvihati* (co, koho) 'polepszać coś, podwyższać poziom, wartość czegoś', przestarz. *zdvihati* (co) 'przedstawiać, wnosić, np. skargę', 'ruszać coś, poruszać', 'stawiać, budować coś', dial. wsch. *zvihat*, zach. moraw. *zbihat* 'podnosić' (Machek o.c., Bartoš DSM), sla. *dvihat' dviha* 'podnosić coś w górę, np. kamień, worek na plecy', 'czynić lepszym, doskonalszym, podnosić poziom czegoś', *dvihat* ruku, zbraň, *päst'* proti niekomu 'burzyć się, buntować się, napadać na kogoś', *dvihat* hlavu, nos 'o pysznym, zarozumiałym: wywyższać się', *dvihat* mury 'stawiać, budować' (SSJ);

sto. *dvigati dvigam* 'przenosić z niższego miejsca na wyższe', 'czynić coś wyższym, podwyższać poziom czegoś', 'podnosić kogoś z pozyjeji leżącej, powodować, aby ktoś wstał', 'podnosić na wyższy stopień, podwyższać coś', 'buntować kogoś przeciw komuś, nastawiać negatywnie', 'czynić, robić, tworzyć' (to znaczenie z 'powodować powstanie czegoś'), u Pleteršnika także *vzdigati* 'podnosić, wznosić', sch. *dižati dižim* (z uproszczeniem grupy *dv-* > *r*, zob. Skok ER I 401, od XIV w., z *g: digati -gim* wyjątkowo w XVII w. a dziś wg RSN dial.; postaci z *v* spotykane do XVII w. a dziś dial. czakaw. *dvizat*, *dvizot* i czarnogórskie, np. ja *dvizaju*, Vujović SDZ XVIII 209, Popović Geschichte 542, ČDL) 'przenosić z niższego położenia na wyższe, tollere, levare' od XV w., 'czynić, powodować, aby coś zmieniło swoje dotychczasowe miejsce, usuwać coś skądś' od XIV w., 'czynić, powodować, aby ktoś opuścił zajmowane miejsce' (już w XVII w.), 'wypędzać zwierzę z kryjówki, ploszyć zwierzyńcę' (to też u Vuka *dižati* 'wypędzać, ploszyć zwierzyńcę, excitare'), 'zostawiać miejsce swego pobytu, odchodzić gdzieś, przesiedlać się', 'organizować, wywoływać jakieś masowe ruchy, np. zaczynać wojnę' (w ostatnim znaczeniu już w XIV w.), 'brać, pobierać, podejmować, np. pieniądze; przywłaszczać sobie coś cudzego, kraść', 'powodować, aby ktoś wstał, wyprostował się, podnosić kogoś', 'powodować, aby coś się pojawiło, nastąpiło; robić, czynić, tworzyć', 'zwiększać, wzmacniać coś, czynić bardziej intensywnym; podwyższać, np. głos, ton', 'stawiać, budować, np. dom' (to od

XVIII w.), stare i rzadkie w XIV w. *dizati* 'poruszać, ruszać' (RJAZ, RSAN), -es. дѣсати-жѣ-жѣши (z pref. też pierwotna postać koniugacyjna: вѣдѣсати-мѣ-мѣши w Ps. Sin.) 'poruszać, ruszać, commovere', es. 'burzyć, podburzać', 'trudzić, niepokoić kogoś, vexare' (SJS), bułg. *edúcam* (< *deúcam* z metatezą, BER I 125), lud. *dúcam* (Georgiev BEO 10 uważa za rezultat fałszywej dekompozycji: potraktowanie jako *o-dúcam* zob. jednak wyżej o podobnych formach seh.; w pierwotnej postaci *deúcam* 'podnosić w górę, unosić' dziś przestarz., RBE) 'przenosić z niższego miejsca, położenia na wyższe', 'zabierać coś skądś w celu przeniesienia na inne miejsce; zabierać, zbierać, sprzątać', 'zmuszać kogoś do powstania, do opuszczenia swego miejsca', 'nakłaniać do walki, do powstania, buntu, buntować', 'budować, wznosić np. dom', *edúcam* ным 'podnosić hałas', *edúcam* мъгна, прах 'podnosić, powodować powstanie mgły, kurzu', dial. *edúcam* 'móc unieść, być w stanie coś podnieść', dial. obok podstawowego znaczenia *dúcam* 'stawiać coś wyżej', 'brać coś z podłogi, ziemi, podnosić', 'zabierać, zbierać' także 'kopać prostą łopatą', 'czyścić, sprzątać. np. stół', 'budzić kogoś, wołać, aby wstał z łóżka' (Gerov), *edúcam* нивъ 'robić pierwszą orkę na wiosnę', *edúcam* кóштана (rodopskie = *кóштана*) 'głośno wołać, kląć się' (Stojkov Banat, BDial. II 137, IV 111, V 247, VI 23), przestarz. i dial. *deúcam* 'дѣрка' (RBE bez przykładu; por. BER I 325), maced. *duca* 'podnosić, wznosić', *duca* врѣва 'robić hałas', dial. *digam* : *zigam* -as 'podnosić, rábutata ni *diga* 'praca nie przysparza dochodu' (Małecki SW);

stbrus. дѣсати дѣсати XII w. 'wysyłać, skierowywać, np. strzałę', XIII w. 'pobudzać, np. do gniewu', дѣсати дѣсати XVI—XVII w. 'poruszać czymś, np. ręką; ruszać kogoś, coś' (SRJ XI—XVII), ros. *dsúzamy* -ajo : *dsúzacy* -жѣиць 'przesuwać, posuwać coś, jakieś przedmioty, nie podnosząc, ale popychając w jakimś kierunku', 'wprawiać coś w ruch, powodować działanie czegoś' (przen. 'rozwijać coś, posuwać naprzód, np. wiedzę'), 'poruszać czymś', 'kierować kogoś, coś, np. wojsko, kierować kimś' (SSRJ), ukr. *dsúzamy* -ajo pot. 'ruszać z miejsca, przesuwać', 'nosić, podnosić', 'robić ruchy, poruszać, np. rękami, nogami', 'wprawiać coś w ruch, poruszać coś' (SUM; Żel., Hrinčenko *dsúzamy* -ajo), stukr. дѣсати 'ruszać coś z miejsca' od XV w., 'nosić, nieść, podnosić' od XVII w., 'wysyłać, wyprawiać, posyłać' od XV w. (Tymcenko), ukr.-es. XV w. дѣсатиць 'poruszenie, ruszanie' (ib.), stbrus. XVI w. дѣсатиць 'poruszać, ruszać' (Słownik Skaryny). ~

dviđzati sę: ~ pol. *dźwigać się* 'podnosić się, wstawać; wspierać się' (też dial. np. sli. *dřigac se* 'podnosić się', Lorentz PW, *dźwigać się* 'podnosić się, np. po chorobie', Szymczak Domaniewek), 'być dźwiganym, unoszonym w górę', 'o budowlach: być dźwiganym, budowanym, wznoszonym', 'wznosić się, stać, być zbudowanym', rzadko 'wlec się, z trudem się przenosić z miejsca na miejsce', dawne w XVI w. *dźwigać się* 'trudzić się, męczyć się noszeniem ciężaru' (SP XVI IBL: 1 raz), dlnz. *zvigas se* 'podnosić się, wznosić się', *zvigas se* nad někim 'wynosić się ponad kogoś' (Muka), głuź. *zbehac se* 'podnosić się', 'buntować się, powstawać', czes. *zdvíhati se* 'podnosić się w górę, dostawać się na pewną wysokość', 'stawać na nogi, wstawać', 'polepszać się, podnosić się na wyższy poziom', 'wstawać, brać się do odejścia', 'wznosić się, ciągnąć się w górę, o terenie; górować wysokością nad okolicą', 'buntować się, burzyć się przeciw komuś', 'męczyć się podnoszeniem czegoś, zwłaszcza ciężkiego' (Pfir. slov.), już w XIV w. *zdvihují se* 3 pl. 'relevantur', *vzdvihují se* 'supersunt', *vzdvihují se* nad koho 'wywyższać się nad kogoś' (Flajshans

Klaret, Novák SIlus), dial. np. *ni'eko se zdriha* 'podnosić się', *ten se zdriha* 'bogaci się' (Horečka Frenštát), sla. *dvihať sa* 'podnosić się w górę, wznosić się, np. o wodzie, mgle, dymie, drodze', 'rosnąć, podwyższać się', 'wstawać' (np. *dvihať sa zo zeme*, *dvihať sa na nohy*), 'wznosić się, np. o szczytach gór', 'buntować się, burzyć się', 'powstawać, szerzyć się, rozprzestrzeniać się' (SSJ);

slę. *dvigati se* 'podnosić się, unosić się, wznosić się' (dim *se je dvigul*, voda v čolnu *se dviga*, cesta *se dviga*), 'podnosić się, wstawać, o człowieku', 'rosnąć, wzrastać', 'wznosić się, rozpościerać się wzwyż, wyżej od okolicy' (SSKJ, Pletersnik), u Pletersnika *dvigati se* 'podnosić się, wznosić się', 'zbierać się do odejścia', *dvizati se -am se* 'pospieszać, spieszyć się' (SSKJ), sch. *dizati se* 'podnosić się, wznosić się, unosić się, np. o dymie; rozpościerać się wzwyż, rosnąć; wstawać, np. od stołu' (już w XVI w. 'wstawać, np. z łóżka; wstawać z pościeli, ze snu; wstawać z grobu, o martwym, powracać do życia'), 'odechodzić, wyruszać np. w drogę' od XVI w. (por. stare XV w. 'ruszać się, poruszać się'), 'wzmagać się, o wietrze', 'tworzyć się, rozwijać się, powstawać', 'buntować się', 'stawać się wyższym, mocniejszym, wzmacniać się, o głosie, dźwięku', 'znikać, ginąć' (RSAN), w postaci z *v* dial. czakaw. *dvizati se*, *dvizot se* 'dizati se' (PDZ I 158, ČDL), sok. *двизати са двиза са* 'poruszać się, ruszać się, moveri, reptare, agitari, nutare' (częste też w zabytkach es.). poza tym w ses. (w kilku zabytkach kanonu) 'trudzić się, vexari', bulg. *одизам се*, lud. *дизам се*, przestarz. *двизам се* 'wznosić się, podnosić się', 'podnosić swój poziom, podwyższać się', 'wyrastać, np. o czymś budowanym', 'wstawać, wyprostowywać się z pozycji siedzącej', 'stawać się zdrowym', 'zbierać się do odejścia' (pot.), 'przechodzić z jednego miejsca na drugie, przenosić się', 'buntować się, powstawać', dial. *дизам се* przede wszystkim 'wznosić się, podnosić się wzwyż', 'wstawać, wyprostowywać się', 'przesiedlać się, zmieniać miejsce pobytu' (BDial. III 57, VI 23, VII 33), przestarz. *двизам се* 'poruszać się' (RBE), srbulg. *двизати са* partic. praes. 'poruszający się' (SJS), maced. *диза се* 'podnosić się' (RMJ);

strus. *двизатися* 'poruszać się, ruszać się' od XI w., *двизатися* 'ts.' XV w., 'pojawiać się' (w 1 przykładzie z XVII w.: *Движется в моей слабой крови боязнь* 'подниматься, рождаться, появляться', SRJ XI—XVII), ros. *двигаться -юсь* : *движусь* 'przeuwać się, przemieszczać się', 'posuwać się, być w ruchu, ruszać się', przen. 'rozwijać się, iść naprzód', *двигаться в путь* 'ruszać w drogę', ukr. *двигатися -аюся* pot. 'poruszać się, ruszać się', 'trząść się, drżeć, np. od huku' (SUM, Hrinčenko), stukr. *двизатися* 'ruszać się' od XV w. (Tymčenko), stbrus. XVI w. *двизатися, двизатиса* 'ts.' (Slovník Skaryny). ~

Iterativum do *drikti dvigŭ* (zob.). Spółgłoska *g* w poszczególnych językach wprowadzona na miejsce *dz* z *dvignŭti* (Zubaty Studie I 1, 69, Lehr RS IV 147). Spotykana w ses. i w innych językach wtórna postać praes. *drižŭ -žeŭi* powstała zapewne w wyniku zatrąty motywacji i przejścia do koniugacji III (typu *mazati mužŭ*). Zob. *drižati*. T.Sz.

dvignŭti dvignŭ 'przenieść z niższego miejsca na wyższe; podnieść, unieść w górę; podnieść kogoś, coś z pozycji leżącej, spowodować, aby ktoś wstał, postawić kogoś na nogi', 'postawić, zbudować, wznieść, np. dom', 'spowodować, aby coś zmieniło swoje miejsce, przesunąć, odsunąć, oddalić' (w tych znaczeniach zach. i pld.), pld. i wsch. 'poruszyć, ruszyć czymś', pln. 'uderzyć, zbić',

dvignoti się 'podnieść się w górę, unieść się wzwyż, przejść z niższego położenia na wyższe', 'wstać, podnieść się na nogi; powstać, zabrać się do wyjścia' (w tych znaczeniach głównie zach. i pld.), głównie pld. i wsch. 'ruszyć się, poruszyć się, wyruszyć w drogę'

dvignoti: ~ pol. *dźwignąć dźwignę* perf. do *dźwignąć* od XV w. (w stpol. tylko 'podnieść, leware' XV w., *podźwignąć* 'podnieść, unieść ku górze', 'pobrać, podjąć, wziąć, o pieniądzech' XIV w.), dawne XVI w. *dźwignąć* 'podnieść ciężar do góry, wyciągnąć coś, co ugrzęzło lub wpadło do dołu', 'podnieść z upadku, przywrócić do pierwotnego stanu, naprawić coś', 'wesprzeć, poratować kogo, coś', dial. prócz podstawowych znaczeń *dźwignąć* perf. do *dźwignąć* (np. Lorentz PW), też 'zarzucić podniósłszy' (np. Karłowicz SGP; kasz. *zadźwignąć* 'zarzucić na plecy'), *dźwignąć* kogoś czymś 'uderzyć silnie czymś po plecach', kasz. *vdźwignąć* 'sprawić lanie', *zadźwignąć* 'zbić kogoś' (Sychta SK), z uproszczeniem grupy spółgłoskowej *wzdźwi-* > *wzdzi-* tylko w stpol. XV w. z Psalterza pul. *wzdźignę* na niebo rękę i *wzdźigniecie* ręce wasze, z Biblii Zofii *udźignąć* (por. Brückner SE 114, Rozwadowski RS II 112, Sławski SE I 212), połub. *dvaignoti dvaignę* 'podnieść, dźwignąć' (Lehr-Splawiński, Polański SE 133), dłuż. *zwignuś : zwinuś zwignu* : -*nom* 'podnieść, wzniesić' (Muka), głuź. *zbihnę* 'podnieść' (Pfuhl, Zeman, też dial., Michalk Neustadt; co do formy zob. s.v. *dvizati*), czes. tylko *zdvihnouti* 'wynieść coś na górę, wzniesić', 'wziąć, zabrać coś, zwłaszcza to, co upadło na ziemię', 'postawić kogoś na nogi', 'polepszyć coś', 'wzniesić się, np. o terenie', 'powstać, nastać, wybuchnąć', stczes. *vzdihnutí* 'podnieść, wzniesić', 'obalić, zburzyć, zniszczyć' (Novák SHus), dial. *zdvihnul* 'podnieść' (Horečka Frenštát) i *zvihnut -nu* 'wzniesić, podnieść, zdvihnouti' (Malina Místice), śla. *dvihnul -ne* rzadkie perf. do *dvihat* (SSJ);

śle. *dvigniti dvignem* 'podnieść z niższego położenia na wyższe', 'podwyższyć coś', 'podnieść kogoś z leżącej lub siedzącej pozycji' (SSKJ), też w postaci *vzdigniti -dignem* 'podnieść' (np. kamień; *vzdigniti lan*, konoplje 'razgrnjeni lan, konoplje zopet pobratl', dial. doleńskie), 'wypłoszyć, wypędzić', sch. *dignuti dignem* (postać *dig-* od XIV w., *drig-* do XVIII w. a dziś dial., zob. też Skok ER I 101) 'podnieść coś w górę, na wyższe miejsce' od XVI w. (stąd zapewne 'zwiększyć wartość czegoś, podwyższyć cenę'), 'spowodować, aby ktoś wstał, wyprostował się, podnieść kogoś' od XVI w. (stąd przen. lud. 'pomóc komuś w odzyskaniu zdrowia, wyleczyć kogoś'), 'uczynić, aby coś powstało, pojawiło się, zrobić' (od XVII w. 'postawić, zbudować'), 'spowodować, aby ktoś opuścił swoje miejsce, wypędzić, wygnać' (już w XVI w. 'uczynić, aby coś nie było na miejscu, na którym się znajdowało, odsunąć, oddalić', stąd przen. od XVIII w. 'wypłoszyć zwierzynę na polowaniu'), 'zdejść, ściągnąć, zrzucić z jakiegoś miejsca' od XVII w. (por. *dignuti sa svijeta* 'zabić, pozbawić życia', od XVII w., też lud.), 'zburzyć, zniszczyć' (dial. 'opuścić miejsce pobytu, odejść, przesiadlić się', RSAN), 'zacząć, rozpocząć np. wojnę; zmobilizować wojsko' (już na pocz. XV w.: *dignuti* wojsku), 'wywołać bunt', 'podjąć, wziąć np. pieniądze; zabrać, odebrać, ukraść' od XVI w. (też lud.), dawne w XVII w. i lud. z pieśni *dignuti* 'poruszyć, ruszyć czyns', dial. obok *dignut dignem* (Elezović Kos.-Met.) także w postaci z *v* nie tylko czakaw. *dvignut, dvinnut* ale i sztokaw. czarnogórskie *dvignut* (Vujović SDZ XVIII 209, ČDL), ser. *dvignuti dvignem* 'ruszyć, poruszyć, (com)movere, auferre' (SJS), bulg. *dvigna*, lud. *dvigna* perf. do *dvizam, dvizam* (RBKE, Stojkov Banat), też dial. np. *dvigna, dvinnu* 'podnieść', 'zabrać coś z jakiegoś

miejsca, przenieść coś, 'spowodować, aby ktoś wstał; zbudzić kogoś', 'wziąć, zabrać', 'zbudować, wznieść np. dom' (BDial. VI 23, VII 33), maced. *divne* 'podnieść', przen. 'ukraść; skryć, ukryć' (RMJ), dial. n'á *dígnuxa* za u Kavála 'przeniesiono nas do Kawali' (Małecki SW);

strus. *двигнути* *двигнуоу* 'przesunąć coś, przemieścić', 'poruszyć czymś, np. ręką', 'skrzywdzić kogoś, тропуть. обидеть', w ostatnim znaczeniu też *дкннотн* XVI w., *костлю* *дкннотн* 'naruszyć ostatnią wolę, testament zmarłego' (SRJ XI—XVII), ros. *двинуть* -ну (: przestarz. i dial. *двигнуть*) 'przesunąć coś nie podnosząc ale popychając', 'spowodować, aby coś ruszyło z miejsca; wysłać, posłać gdzieś, zwykle o wojsku' (też dial. *двигнет* *царь* *войска*, SRNG), 'poruszyć czymś, np. ramionami', lud. 'silnie uderzyć' (SSRJ, SRNG), ukr. pot. *двигнути* -ну : *двинуть* -ну 'poruszyć, ruszyć, np. palcem, ramieniem', 'ruszyć się, poruszyć się' (np. *двигнула* *гора*), 'ruszyć, wyruszyć, np. w drogę', 'postawić, zbudować, np. dom', 'silnie uderzyć, szturchnąć, pchnąć', 'strzelić, wystrzelić' (SUM, Hrinčenko), stukr. *дкннотн* 'ruszyć coś z miejsca', 'wysłać, posłać, wyprawić' od XV w., *дкннотн* *конноу* (на) 'rozpocząć wojnę przeciw komuś' XVI w., brus. dial. *дзвінуць* 'poruszyć, ruszyć coś z miejsca' (Nar. leks. 50). ~

dvignuti se: ~ pol. *dźwignąć się* perf. do *dźwigać się*, już w XVI w. *dźwignąć się* 'podnieść się, powstać' (przen. 'wyzwolić się', SP XVI IBL), też dial. np. *dźwignyć* *се* 'podnieść się, powstać', 'poprawić swój byt materialny' (Szymczak Domaniewek), dłuż. *zwinuś se* 'podnieść się' (np. *se* na nogi *zwinuś*), głuz. *zblhnyť so* 'zbuntować się, powstać' (Zeman), czes. *zdvihnouti se* 'wstać na nogi', 'polepszyć się, podnieść się', 'powstać, zabrać się do wyjścia', 'wzburzyć się, powstać przeciw komuś', sla. *dcihnut' sa* perf. do *dcihat' sa* (SSJ);

slc. *dvigniti se* 'podnieść się w górę, wznieść się, np. o wlatujących ptakach', książkowe 'pojawić się' (SSKJ), *zdvignuti se* 'podnieść się, powstać', 'wyruszyć, ruszyć w drogę' (Pleteršnik), sch. *dignuti se* 'wznieść się wzwyż, wydźwignąć się, przejść z niższego położenia na wyższe' od XVI w., 'opuścić miejsce pobytu, pójść, odejść, przesiedlić się' (już w XVI w. 'wyruszyć, pójść', a w formie aor. *diže* to znaczenie już w XIV w.), 'wstać z pościeli' od XVI w. (też dial.), 'wstać, przyjąć postawę stojącą, stanąć na nogach' od XVI w. (*dignuti se* na koga, protiv koga 'zbuntować się przeciw komuś; skierować broń przeciw komuś' od XVI w.), 'podnieść się, dać się słyszeć, o głosie' od XVII w., 'nastać, zacząć się, zrobić się', 'stać się mocnym, bogatym, silnym, wzmocnić się', dial. 'przestać być, skończyć się, zniknąć' (RSAN), w znaczeniu ross. 'ruszyć się' od XIV w., ses. *дкннати* *са* 'poruszyć się, ruszyć się, (com)moveri, tolli, se tollere, fugere', bulg. *vdigna ce, dagna ce* perf. do *vdigam ce, dvgam ce* (RBKE), maced. *divne ce* 'podnieść się' (RMJ);

strus. *дкннотннн* 'przemieścić się, poruszyć się zmieniając miejsce' (stąd 'wyruszyć przeciw komuś, np. z wyprawą wojenną', XV w. 'pochylić się, o budowlę'), 'poruszyć czymś, np. nogami', *дкннотннн* 'ruszyć się z miejsca', 'skrzywić się, wykrzywić się' (SRJ XI—XVII), ros. *двинуться* (: przestarz. *двигнуться*, dial. *двигнётся*) 'ruszyć się, poruszyć się', 'ruszyć, np. w drogę', 'ruszyć z miejsca', dial. *двинуться* 'uderzyć się (zwykle silnie) o coś' (SRNG), ukr. pot. *двигнутися* -нуся i *двинутися* -нуся 'ruszyć się, poruszyć się', 'zatrząść się, np. od huku' (SUM, Hrinčenko), stukr. *дкннотннн* 'ruszyć się (z miejsca), wyruszyć, np. gdzieś z domu' (Tymčenko), brus. dial. *дзвінуцца* 'ruszyć się z miejsca, poruszyć się' (Bjałkewič Mohylew). ~

Perfectivum do *dvižati*, *dvikti* (zob.), o budowie I 44—5.
Vaillant GC III 244, Slawski SE I 212—13.

T.Sz.

dvikti dvigę pld. 'podnosić; przenosić z niższego miejsca na wyższe, unosić w górę'

~ slę. dial. prekm. tylko *rdiči vsdižem* 'podnieść, umieść w górę, wzniesić' (Pleteršnik), sch. *dīci* (praes. *dignēm*, aor. *dīže*) w postaci bez *v* od XIV w. (Skok ER I 401), w r. 1386 w postaci pierwotnej: U tri dni da se imaju *dviči* (RJAZ), dziś dial. czakaw. *dvit'* (Popović Geschichte 542) 'dignuti' (zob. *dvignoti*), chronologia i dane dial. wskazywałyby na pierwotne *dvikti*, możliwe jednak, że jest to innowacja (o tego typu wtórnych inf. zob. np. Stevanović SSJ I 341 nn.).

Na szczerkowo zachowany archaizm *dvikti dvigę* (zob. I 44) wskazują też np.: stpol. XV w. *podźwiženie* 'podniesienie, elevatio', czes. *zdvihl, zdvižen* (partic. do *zdvihnouti*), rus.-cs. partic. praes. pass. *двигомы, несдвигомы* XIV w. (Srezn. s. v. *двигуи двигуѣ*). ~

Mimo wielu prób objaśnienia etymologia niejasna. Najbardziej jeszcze prawdopodobna sugestia Endzelina (w recenzji słownika Bernekera ŽMNP 1910 ijulj, 2, s. 201, przedruk Endzelin DI II 648—9) nawiązania do zach.-germ. **twikkjōn*, stang. *twiccian* 'pociągać, szarpać' (ang. *twitch*), stwniem. *zwie* 'uderzenie, pełnięcie' (o rodzinie germ. p. Kluge EW¹⁸ 898). Nie widać należytych podstaw innych prób objaśnień. Krytyczny przegląd dawnych etymologii u Slawskiego SE I 213. Próbę Bernekera SEW 240—1 (za nią Skok ER I 401), który dopatrywał się tu fałszywej dekompozycji **(a)d-vigati* nawiązując do ie. *ueig-* 'poruszać się', zmodyfikowali ostatnio Vaillant GC III 244 (uważający *d-* po prostu za niejasne) i Machek ES² 714 łączący nasz wyraz z stind. *ud-vijāti* 'podnosi się', prefiksalne *ud-* 'w górę' miałoby stracić *u-* w dobie przedhistorycznej. — Trubačev Etim. 1964, s. 4—6 (ESSM V 168) uważa za derywat od subst. **dvijs* 'rozwidlona gałąź, rosocha', identyfikując ten nie zaświadczony realnie wyraz (sch. wyjątkowe późne z XVIII w. *dig* 'podnoszenie, podniesienie', czes. książkowe *dvik -hu* 'ts.' to wyraźnie nowsze nomen deverbale od *dvignoti*, Skok l.c., RJAZ II 372) z niem. *Zweig* 'gałąź', ie. *duigho-s* : *duigho-s* derywatem od *d(u)uō* 'dwa' (zob. *dsvidzā*). — Martynov rozważał możliwość pożyczki z goc. *du-wigan* 'poruszać' (p. Trubačev o.c. 4). F.S.

dvižati dvižę pld. i wsch. 'być w ruchu, poruszać się'

~ scs. *движати ся* (tak rekonstruuje inf. np. SJS, Diels AG II 70, choć w zabytkach ta forma nie jest poświadczona; por. cs. XIII w. *движение* 'motus') *движъ ся* 'ruszać się, poruszać się' (Ps. Sin., Euch., Supr.; SJS też z zabytków cs.);

ukr. dial. *двигати -жы* 'trząść się, drzeć' (SUM, Hrinčenko), brus. dial. *дзвѣжць* 3 sg. *дзвѣжць* 'ts.' (ŽS 62). ~

Por. z wtórnym inf. *dvižiti*: scs. *движение* 'ruch, motus, motio' (SJS), bulg. liter. *движа -жину* aor. *движѣх* 'przemieszczać coś z jednego miejsca na drugie', 'wprawiać coś w ruch' (zapewne książkowa pożyczka z rus.-cs., brak w dial., por. BER I 325), maced. *движу* 'ts.', rus.-cs. *движати* w Bw. Ostrom. XI w. (w przykładzie: *ис движи оучителю*), ib. *движати* 'poruszać się, ruszać się' (Srezn.), strus. XVI w. *движати* 'pobudzać do czegoś'

(SRJ XI—XVII), ros. liter. w derywatach np. *двухъемие* 'ruch; poruszenie', *двухъемный* 'wiedziony, kierowany; ruchomy'.

Czasownik stanu do *dviki dvigō* (zob.). Stosunek *dvidzati -ajō* : *dvižati -žō* jak np. *bēgati -ajō* : *bēžati -žō*, p. I 55—6.

Vaillant GC III 390.

T.Sz.

dvochati dvošō (*drochajō*) : **dvošati dvošō** dial. wseh. (tylko pln.-wseh.) 'ciężko oddychać, dyszeć, z trudem chwytać powietrze'

dvochati: ~ ros. dial. *двѡхатъ -хатѡ* 'ciężko dyszeć, sapać; z trudem chwytać powietrze' (Dal, SRNG: pskow.), 'głośno, z trudem kaszleć' (SRNG: tulskie), 'ciężko wdychać, jęczeć' (Opyt Dop., SRNG: pskow.). ~

dvošati: ~ ros. dial. *двѡшатъ : двѡшатъ -уы -уиуу* 'ciężko dyszeć, sapać; zadyszeć się ze zmęczenia' (o geografii wyrazu p. np. Dal, SRNG), por. *двѡшатъ* 'ciężko dyszeć, sapać' (Opyt: pskow.). ~

Por. 1. ros. dial. *двѡшатъ -уы -уиуу* 'ciężko dyszeć, z trudem oddychać, sapać', 'wydawać nieprzyjemny zapach; wydobywać się, rozehodzić się, o zapachu; wonieć, śmierdzieć, o czynis̄ stęchłym' (Dal, SRNG, Słownik Rjazan.);

2. ros. dial. *двѡшатъ* 'słaby, chudy, wątły' (SRNG).

Wyjątkowo zaświadczona na gruncie słow. postać pierwiastka *dhues-* : *dhuos-* (typowego dla języków bałt.), synonimicznego do typowego dla słow. *dhuy-s* p. *ducha*. Nawiązuje do lit. *dvasioti -uoja* 'ciężko oddychać, dyszeć; być słabym, chorym' (: *dvasioti -uoja* 'ts.'): *dvasi'ti dvāsi* 'wietrzeć, o piwie, winie' (: *dvā'seti -ē'ja* 'oddychać'). Spółgłoska *-ch-* (zamiast oczekiwanej *-s-*) nieregularna. Zapewne pod wpływem formacji z typowym dla słow. wokalizmem pierwiastka: *dychati, dyšati*. Spotykane w ros. dial. *двѡшатъ -уы -уиуу* wygląda na sekundarne uogólnienie tematu praes.

Vasmer REW I 332, Pokorny IEW 270, ESSM V 169, 171.

W.S. — F.S.

dvošati zob. **dvochati**

dvorikъ zob. **dvorьць**

dvorisko zob. **dvorišče**

dvorišče : pln. **dvorisko** 'podwórze, dziedziniec; plac zazwyczaj ogrodzony, na którym znajdują się albo znajdowały się zabudowania mieszkalne i gospodarcze', pld. **dvorišče** 'koryto do wypłukiwania mineralów, rudy, złotego piasku'

dvorišče: ~ pol. książk. *dworzyszcz* 'duży, ogromny dwór; zamek, ruiny zamku' (dial. kasz.-sli. *dwórōšče* 'stary, zaniedbany dwór; miejsce, gdzie stał dwór; położenie dworu, Hoflage', Karłowicz SGP, Ramułt, Lorentz PW), dawne 'parcela, plac (w mieście)' od XV w., 'osobna parcela chłopska w polu lub w lesie', stpol. XIV—XVI w. 'gospodarstwo chłopskie określonej wielkości w pld.-wseh. Polsce' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dluž. *dvōriščo* 'podwórze, dziedziniec; zagroda; otoczenie dworu, Hofgrund', zazwyczaj w funkcji NT (Muka), głuź. *dvoriščo* 'podwórze, dziedziniec, plac', czes. *dvoriště* arch. 'miejsce, gdzie był dwór' (dial. też *droryště* 'podwórze, dziedziniec', Pfir. slov., Hruška DSCh), stezos. od XIV w. *dvōrišče* 'miejsce, na którym jest lub był dwór';

sł. od XVI w. *dvorišće* 'podwórze, dziedziniec', seh. *dvōrište* : *dvōrište* : *dvōrište* 'podwórze koło domu i innych zabudowań, zazwyczaj ogrodzone; dziedziniec' od XIII w. (dial. czakaw. i zach. sztukaw. *dvorišće*, *dvorišćo*, kajkaw. *dvorišće* 'podwórze, dziedziniec, zagroda; ogrodzony plac dla bydła, obora', RJAŻ, RSAN, Vuk, ŐDL I 198), przestarz. w znaczeniu specjalnym 'część ucha środkowego' (RSAN, tu także pl. *dvōrišta* przestarz. 'prymitywne koryta do wypłukiwania mineralów, rudy'), *dvōrište* 'ruiny dawnego dworu, zamku, wieży' (RJAŻ, RSAN, Vuk), serb.-cs. XVI w. *дворниц* 'podwórze, dziedziniec' (Miklosich LP), bulg. *дворница* 'dziedziniec, podwórze (też bez ogrodzenia)', 'duże podwórze' (dial. *дворница* 'miejsce, na którym było podwórze', 'koryta do wypłukiwania kruszcu, mineralów, rudy itp.', Gerov, BER I 327; pl. *дворница* 'podwórza', Gerov, BDial. III 56: Ichtiman), maced. *дворница* augm. od *двор*, 'duże podwórze' (też dial., np. BDial. VIII 226: Kostur: *дворница*);

strus. *дворница* 'plac, podwórze' od XI w., 'ogrodzone podwórze z zabudowaniami, zagroda', 'miejsce, na którym był dwór' od XIV w. (SRJ XI—XVII), ros. *дворница* 'duże podwórze', hist. 'miejsce, gdzie był dwór', dial. także 'podwórze z zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarczymi; zagroda, gospodarstwo; miejsce przeznaczone pod zabudowania; wytrzebione, oczyszczone miejsce w lesie' (np. SSRJ, SRNG, Melničenko Jaroslavl, Słownik Rjazan., Słownik Novosybir.), *дворница* 'opuszczony, zaniedbany, niezamieszkały dwór wraz z innymi zabudowaniami' (SRNG), ukr. *дворниця* (stokr. XV w. też *дворниця*, SSUM, Tymčenko) 'podwórze wraz z domem i zabudowaniami gospodarczymi, dziedziniec, zagroda' od XIV w., 'zaniedbane, opuszczone miejsce, gdzie była osada, zagroda, dwór' (także dial., np. Irinčenko, Żel., Lysenko SPH), 'skład towarów, pomieszczenie magazynowe', hist. od XIV w. 'wspólnota rodzinna na Wołyniu i Polesiu, Ukrainie i Białorusi składająca się z kilku gospodarstw i stanowiąca jednostkę opodatkowania' (SSUM, SUM), brns. *дворница* 'kawałek ziemi, podwórze z domem i zabudowaniami gospodarczymi' (dawne od XVI w. urzędowe 'jedna lub kilka zagród, gospodarstw, część wsi; duży dom', Jaškin BEN 58, Žučkevič KTSB 93—4), dial. też *дворница*, *дворница* 'podwórze, dziedziniec (z zabudowaniami), zagroda, osada; miejsce, gdzie była osada, zagroda, dwór, majątek ziemski; zgliszca, pogorzeliśko' (np. ŽS 40, Mat. Minsk II 40, Sejaškovič Grodno, Bjałkevič Mohylew, Jaškin BHN 57), często w funkcji NT: pole; pole, gdzie dawniej był majątek ziemski; pole na miejscu osuszonych bagien; łąka; pastwisko; las (np. Mikratap. Bel. 70, Jaškin BHN 57—8). ~ *dvorisko*: ~ pol. przestarz. *dworzysko* augm. od *dwór*, 'dom właściciela majątku ziemskiego', 'plac; podwórze, dziedziniec', u L. 'brzydki, zaniedbany dwór' (stąd u Jungmanna czes. *dvorisko* 'ts.'), stpol. XIV—XVI w. 'gospodarstwo chłopskie określonej wielkości na Rusi Czerwonej', 'parcela w mieście; grunt, teren dworski', 'miejsce, gdzie stał dwór' (Słownik stpol., SP XVI IBL), gluź. u Pfuha *dvorisko* 'wielkie albo brzydkie podwórze', czos. dawne *dvorisko* 'podwórze, dziedziniec' (Jungmann), dial. *dvorisko* (Skulina Mor.-slov. 86: bez znaczenia), moraw. NT *Dvorisko* (Bartoš DSM: stával tam kdysi panský dvůr; już w 1292 r. NM *Dvorisko*, Profous MJČ I 507), sla. u Kálala *dvorisko* 'wielkie, brzydkie podwórze';

ukr. dial. *дворниця* 'podwórze' (SDU 35), brns. dial. *дворниця* 'podwórze', 'miejsce, na którym jest albo był dwór, zagroda' (Nar. slovatv. 33, Nar. slova 9), też NT *дворниця* (Mikratap. Bel. 70). ~

Nomina loci od *dvors*, o suf. *-išče*, *-isko* p. I 95—7. Podstawowe znaczenie 'przestrzeń ogrodzona, zamknięta ogrodzeniem (ścianami)', p. Rozwadowski Sem. 96, Studia 220. W.S.

dvorovъ *dvorova* *dvorovo* pln. 'związany z podwórzem, należący do podwórzca, znajdujący się od strony podwórzca, znajdujący się na zewnątrz, na podwórzcu' ~ pol. dawne od XVI w. (dziś także dial. np. kasz.-sli.) *dworowy* 'podwórzowy, żyjący na podwórzcu, w zagrodzie; oswojony, domowy, przebywający przy domu, np. o ptactwie' (SP XVI IBL, L., Lorentz PW), od XV w. 'należący do dworu, majątku ziemskiego, dotyczący dworu' (w funkcji subst. 'dworzanie; dworak', też dial., np. Karłowicz SGP), dłuż. *dwórowy*, *dworowy* 'związany z podwórzem, podwórzowy, znajdujący się od strony podwórzca, np. drzwi, wrota', głuź. *dicorowcy* 'ts.', czes. u Jungmanna *dvorový* 'podwórzowy, żyjący na podwórzcu, przy domu, np. pies' (por. także z l. 'oswojony, domowy, przebywający przy domu, o gołębiach'), 'należący do majątku ziemskiego', śl. *dvorový* 'związany z podwórzem, znajdujący się od strony podwórzca': strus. XVI w. *дворовый*: *дворовая* *поминна* 'opłata pobierana od ludzi i wozów w zajazdach, domach kupieckich' (Srezn.), ros. *дворовый* 'związany z domem, zagrodą, gospodarstwem domowym, dworem', 'znajdujący się na podwórzcu, przebywający przy domu, domowy, oswojony, o ptakach, zwierzętach' od XVII w. (też dial., np. Słownik Novosybir.), dawne od XVI w. 'dotyczący osób przebywających na dworze feudała; zabrany do dworu, o chłopach pańszczyźnianych' (por. *дворовая* *изба* 'izba czeladna'), w funkcji subst. *дворовый* m., *дворовая* f. 'mężczyzna, kobieta służący we dworze' (dial. także *дворовый*, *дворовый* m. 'mityczny duszek, skrzak domowy', 'mąż przyjęty do domu rodziny żony', *дворовая* f. 'izba czeladna', bot. 'goździk kropkowany, *Dianthus deltoides*', np. Dal, SRNG, Opyt, Słownik Urala, Melničenko Jaroslavl), dawne od XVII w. *дворовое* n. 'opłata za postój w zajazdach' (SRJ XI—XVII), ukr. *дворовый* 'związany z zagrodą, gospodarstwem, domem, żyjący przy domu, np. o zwierzętach' od XVIII w., dawne od XVII w. 'dotyczący dworu, związany z dworem, np. o ludziach' (w funkcji subst. od XVIII w. *дворовый* m., *дворова* f. 'służący, służąca, którzy pracują we dworze)', brus. *дворовый* 'związany z zagrodą, podwórzem, gospodarstwem, domem, żyjący przy domu, np. o zwierzętach' (dial. też *дворовый* 'ts.', np. Nosovič, Sejaškovič Grodno), hist. 'należący do służby dworskiej, właściwy czeladzi dworskiej', w funkcji subst. *дворовый* m., *дворовая* f. 'mężczyzna, kobieta pracujący we dworze, w majątku ziemskim'. ~

Adi. od *dvors* z suf. *-ovъ* (o suf. p. Brodowska-Honowska SPS 11—29).

Por. *dvorsnъ*, *dvorskъ*.

W.S.

dvorъ *dvora* 'przestrzeń otaczająca budynek mieszkalny i inne budynki gospodarze, zazwyczaj ogrodzona i zamknięta wrotami, podwórze, obejście, zagroda', 'dom mieszkalny wraz z innymi zabudowaniami położony na zamkniętej przestrzeni', *передъ дворъ* 'miejsce na podwórzcu przed domem, przestrzeń od wrot do domu', *за дворъ* 'miejsce na podwórzcu znajdujące się z tyłu domu', (*йти*) *на дворъ* '(iść, wychodzić) z domu na zewnątrz, na podwórze', (*быти*) *на дворѣ* '(być, znajdować się) na zewnątrz domu, na podwórzcu'

~ pol. *dwór* *dworu* 'wolna przestrzeń otaczająca dom, zazwyczaj ogrodzona, podwórze, dziedziniec; wolna przestrzeń na zewnątrz domu pod gołym

niebom' od XIV w. (dial. też 'zagroda, chata wraz z całym otoczeniem, stodołą, szopą, stajnią, podwórzem, obejście', o fonetyce i geografii wyrazu p. np. MAGP II 57, cz. II 25—30, Zareba AJŚ III m. 372, cz. II 33—4, AJK V m. 215, cz. II 92—3), 'obszerny dom mieszkalny należący do majątku ziemskiego, dawniej będący własnością dziedzica; majątek ziemski, folwark z przynależnymi do niego budynkami, jego mieszkańcy, właściciele i administracja' od XIV w. (także dial., np. Karłowicz SGP, Zareba Siolkowice, Pluta Dzierżysławice, Górnowicz Malbork, Sychta SK: dziś o 'dawnym majątku ziemskim'), hist. 'siedziba, pałac, rezydencja panującego lub magnata; panujący, magnat i jego otoczenie: rodzina, dworzanie, służba, urzędnicy, świta' od XV w. (Słownik stpol., SP XVI IBL, SJP PAN), hist. od XVI w. 'rząd danego państwa z panującym na czele' (SP XVI IBL, SJP PAN), w XVI w. również 'nadworne sily zbrojne, straż przyboczna; rada, doradcy króla; sąd królewski' (SP XVI IBL), 'wypróżnianie się, złatwianie potrzeby naturalnej' (ib.), *ić na dwór* 'wyjść na zewnątrz, przed dom' od XV w. (także dial., Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg, Szyniczak Domaniewek. Dejna RKJL XXI 270, Lorentz PW; od XVI w., dziś dial. w znaczeniu 'wychodzić z domu na zewnątrz w celu złatwienia potrzeby fizjologicznej'), od XV w. też *być na dworze* 'przebywać na zewnątrz budynku, poza domem, na podwórzu' (również dial., np. Karłowicz SGP, Zareba AJŚ III m. 371, Dejna AGK m. 494, Sychta Kociewie, Lorentz PW), połab. *dör* 'majątek ziemski, folwark', dluz. *dwór -ra* 'podwórze, zagroda' (*na dwór* 'na zewnątrz domu', *na dwoře* 'na podwórzu, na zewnątrz domu'), 'gospodarstwo wiejskie' (także dial., np. Fasske Vetschau, Zareba AJŚ III m. 372), dial. *prény dwór* 'miejsce na podwórzu przed domem; drzwi od przodu domu', *slény dwór* 'miejsce na podwórzu za domem; drzwi od tyłu domu' (Muka), głuż. *dwór dwora* (XVI w. *dwor, dcur*, Stachowski Warychiusz 1597) 'majątek ziemski wraz z domem mieszkalnym i przynależnymi do niego budynkami', 'podwórze, dziedziniec; zagroda, gospodarstwo' (również dial., Michalk Neustadt, Schroeder Schleife), dial. *na dwór* 'na zewnątrz, na podwórzu' (Schroeder Schleife), por. liter. *nadwóř -wora* 'podwórze, dziedziniec' (Zeman, Pful), czes. *dvůr* (stczes. *dvůř*) *dvora* : -ru 'odkryta przestrzeń zazwyczaj ogrodzona przy domu, podwórze', '(duży) majątek ziemski z budynkami, gospodarstwo, zagroda' (także dial., np. Lamprecht Opava, Siatkowski Kudowa I 27, Hruška DSCh, Bělič Dol. 38, 70; moraw. 'biegunka': dítě má špatný *dvůř* = *běhavkn*, Bartoš DSM), (*ryšel*) *na dvůř* '(wyszedł) na podwórze, z domu na zewnątrz', *stoi na dwoře* 'znajduje się na podwórzu, przed domem' (też dial., Hruška DSCh), od XIV w. 'siedziba panującego, księcia; pałac', od XV w. 'otoczenie panującego, dworzanie, urzędnicy dworscy, słudzy', slá. *dvor* (dial. wsch. *dvur, Kálal, Buffa Dlhá Lúka*) -ru 'odkryta, niezabudowana, zazwyczaj ogrodzona przestrzeń przy domu, podwórze' (*byl' na dvore* 'być koło domu, na podwórzu', też dial., np. Habovštiak Orava 87), przestarz. 'zagroda, gospodarstwo, zazwyczaj majątek ziemski' (w powyższych znaczeniach także dial., Habovštiak o. e. 212, 294, Sipos Bükk-Gebirge, Buffa l. e.), hist. 'pałac, siedziba panującego, wielmoży; otoczenie panującego, dostojnicy, urzędnicy dworscy, dworzanie, słudzy';

slé. *dvōř -ra* (: *dvōř dvōřa* : *dvōřa*) dawne od XVI w. (por. już w 1291 r. NM Stari Dvor pri Loki, Bezlaj SVI I 162—3) 'prześczeń przy domu zazwyczaj ogrodzona, podwórze, zagroda' (*na dcoru* 'na zewnątrz domu, kolo domu, na podwórzu', *na dror* 'na zewnątrz, na podwórzu'), dial. 'ogrodzona przestrzeń

przy stajni, chlewie, wybieg dla zwierząt domowych', przestarz. 'dom, gospodarstwo', hist. 'pałac, siedziba panującego; panujący z najbliższym otoczeniem, dworzanie, dostojnicy dworsey', seh. *dvōr dvōra* (dial. *dvōr dvōra*, czakaw. *dvōr -ra : dvōrū*) 'otwarta przestrzeń przy domu, miejsce przy domu zazwyczaj ogrodzone, podwórze, dziedziniec; miejsce na zewnątrz domu' od XVI w., 'gospodarstwo, majątek ziemski z budynkiem mieszkalnym i zabudowaniami gospodarczymi' (także dial., np. Elezović Kos.-Met., HDZ I 158: Susak, Rasprave JAZU I 188, ČDL 198, Jurišić Vrgada; por. przestarz. od XVI w., dziś dial. 'dom, w ogóle', Vuk, BIAZ, Rasprave JAZU I 42: Žirje), dial. też 'zadaszone miejsce przed wejściem do domu, przedsionek, weranda', 'otwarta przestrzeń, nieograniczona powierzchnia: pole, pole orne; otwarta przestrzeń morską', 'potrzeba fizjologiczna; biegunka' (RSAN, Elezović o. e.), dawne od XIV w., dziś dial. (*biti*, *stajati*) *na dvōru* (czakaw. *na dvōrū*, HDZ I 158: Susak, ČDL 580, *na dvōri*, Kosehat Baumgarten) 'być, stać na zewnątrz domu, na podwórzu, być poza domem' (w funkcji adv. *nadvoru* 'na zewnątrz domu' od XIV w.), dawne od XV w., dziś dial. *nā dvōr*, *nā dvōr*, *na dvōr* 'poza dom, na zewnątrz domu, na podwórze' (w funkcji adv. od XV w. *nādvōr*, dial. *nādvō*, *nādvōr*, Elezović o. e., 'na podwórze, na zewnątrz'), *iči* (begati) *na dvor* 'wypróżnić się; mieć biegunkę' (RSAN, Vuk, Elezović l. e.), dzisiaj liter. 'siedziba, pałac dostojnika państwowego' od XIV w. (również dial., np. ČDL 198), przestarz. 'rezydencja, stolica', 'biuro, kancelaria', 'władca, dostojnik i jego najbliższe otoczenie, dworzanie, świta; czeladź, służba; sąd' od XIII w., ses. *дворъ* 'podwórze, dziedziniec; zagroda' (Supr. на ... *дворъ* 'poza dom, na podwórze'), 'przedsionek świątyni', 'atrium wewnątrz pałacu', 'mieszkanie, dom', cs.-bulg. XII—XIII w. 'dworzanie, obywatele, civitates' (SJS), bulg. *дѡр(ън) двѡрѡне* 'ogrodzone miejsce koło domu lub innego budynku, podwórze, dziedziniec; zagroda z budynkami inwentarskimi i gospodarczymi' (dial. także *дѡр*, *дор* 'ts.', np. Gerov, BDial. III 56: Ichtiman, II 154: Rodopy, VI 23: Sččanli; również *na dvora* 'na zewnątrz domu, na podwórzu', *nā-dvor* (*nādvor*) 'nie w domu, na zewnątrz; zaspokajanie potrzeby naturalnej', *от nadvor* 'od zewnątrz', także w funkcji adv. *nādvor*, *nādvōra* 'na zewnątrz, nie w domu', Gerov, Umlenski Kjustendil, BER I 327, BDial. I 256, II 91, III 245), u Gerova kamen *dvor* 'podwórze ogrodzone kamiennym murem', *zaden dvor* 'miejsce na podwórzu znajdujące się za domem'; przestarz. 'pałac, dwór cara, księcia z jego rodziną i najbliższym otoczeniem', maced. *dvor* 'podwórze, zagroda, dziedziniec' (także dial., Vidoeski Kumanovo 147, Hendriks Radožda-Vovčani, BDial. VIII 226: Kostur; Malecki SW, tu też *pr'ādna* i *zādna dvor* 'podwórze przed i za domem'), adv. *nadvor* 'na zewnątrz, poza dom', 'poza domem' (również dial., Hendriks o. e., Mazon Doc. slav.), *od nadvor* 'poza, spoza' (RML), subst. *nadvor* 'biegunka; potrzeba fizjologiczna' (dial. *padane od nadvor* 'epilepsja', BER I 327: Prilep);

rus.-cs. XI—XIII w. *дворъ -ра* 'dziedziniec, podwórze, zagroda', 'dom, mieszkanie, miejsce pobytu, siedziba', 'obywatele, dworzanie, civitates' (SJS), strus. od XII w. *дворъ* 'zagroda, obejście, zespół budynków mieszkalnych i gospodarczych', 'ogrodzone miejsce, na którym znajdują się budynki mieszkalne i gospodarcze', 'gospodarstwo wiejskie, majątek ziemski jako jednostka opodatkowania', 'dworzanie, czeladź, służba, dworacy; wojsko' (Srezn., SRJ XI—XVII, tu także XVII w. *na dvope* 'poza domem, pod odkrytym niebem, na podwórzu', ros. *dvor -pá* 'ogrodzona przestrzeń koło

domu, na której znajdują się inne budynki np. stajnia, stodoła; podwórze; zagroda' (dawne *noimn na двор* 'wyjść z domu za potrzebą', SIAN, dial. *na двор* 'na zewnątrz domu, na podwórzu', Słownik starowieców; *na дворé* 'na zewnątrz domu, na podwórzu', także dial., np. Słownik starowieców), 'pojedyncze gospodarstwo, rodzina wiejska wspólnie gospodarująca; dom mieszkalny z innymi przybudówkami, służącymi do celów gospodarczych', dawne 'pałac, dom właściciela majątku; instytucja państwowa, kościelna, zakład przemysłowy; dom zajezdny, oberża', dial. *двор -па : -пý* '(wiejski) dom, rodzina w nim zamieszkująca, gospodarstwo rodzinne; kryta przestrzeń łącząca dom z innymi budynkami gospodarczymi; budynki gospodarze za ogrodzeniem bez domu mieszkalnego; niezamieszkała część domu między izbami a budynkami gospodarczymi; część domu przeznaczona na pomieszczenia dla bydła, drobnego inwentarza i drobin; przybudówka do tylnej ściany domu dla bydła, stajnia, chlew, ocieplane i kryte pomieszczenia dla zwierząt domowych; ogrodzone miejsca wewnątrz stajni, szopy, stodoły' (o innych szczegółowych znaczeniach związanych z budową i funkcjonowaniem *дворá* p. SRNG VII 294—6, por. u Dała *непередній двор* 'miejsce na podwórzu przed domem, od wrót do domu', *задній* (чрепный) *двор* 'miejsce na podwórzu z tyłu domu przeznaczone dla drobin, bydła, składowania drewna', p. także SRSO Dop.), 'oberża, dom zajezdny', 'grób, mogiła', 'grupa gospodarzy, którzy otrzymali przy rozdziale kawałek gruntu do wspólnej uprawy', 'mała kotlina przy źródłach rzeki, na nasłonecznionych stokach, porośnięta lasem', w znaczeniach specjalnych: 'ogrodzone sieciami miejsce w rzece lub w morzu podczas polowu; szeroki przedni otwór sieci; część sieci; matnia w niewodzie przy polowie śledzi' (bliższe opisy desygnatów p. SRNG VII 296—7), 'zagłębienia w lodzie z zakrywaną przerebłą; część rzeki specjalnie oczyszczona od lodu', 'przestrzeń na płaskiej części żaren przy otworze, przez który przechodzi pręt', 'przestrzeń między czepigą a belką poprzeczną przy sosze', 'wydrażona przestrzeń, szersza od chodnika, służąca do składania i ładowania rudy' (Dał, SRNG), ukr. *двiр двора́ : двiрý* 'przestrzeń, zazwyczaj ogrodzona, na której znajdują się budynki, miejsce koło nich, podwórze, zagroda; wiejska chata, dom z należącym do niej gospodarstwem; jednostka opodatkowania' od XV w. (też dial., np. Janów Moszkowce, KDO 418), *na двiр*, dawne od XVII w. *na двор*, dial. *na двыр* 'na podwórzu, na zewnątrz domu' (np. Tymčenko, Żel., Hrinčenko, Janów Moszkowce, także w funkcji adv.; dziś liter. w tym znaczeniu *надвiр*), u Żel. *на-двiр ходити* 'wychodzić z domu za potrzebą naturalną', *на дворé* 'na zewnątrz domu, poza domem, na podwórzu' (dawne od XVII w. *на дворé*), dziś liter. w funkcji adv. *надвiрi* (SUM); hist. 'majątek, posiadłość ziemska; siedziba i otoczenie właściciela majątku ziemskiego' od XV w. (także dial., Janów l.c., Żel.), 'pracownia, warsztat', dawne 'pomieszczenie na skład towarów, magazyn', 'pałac, zamek' (dial. również 'duży budynek', KDO 418); hist. od XIV—XV w. *двiр двiрý* 'dwór królewski, monarszy, siedziba monarchy; dostojnicy, urzędnicy dworscy, dworzanie, dworacy, czeladź' (SUM, Tymčenko, SSUM), brus. *двор двора́* (: dial. *двiра*) 'kawałek ziemi, zazwyczaj ogrodzony, przy domu, budynku, podwórzu, dziedziniec; ogrodzony kawałek ziemi z budynkami dla zwierząt', 'wiejski dom wraz z innymi budynkami gospodarczymi; oddzielne gospodarstwo, zagroda; gospodarstwo jako jednostka opodatkowania' (też dial., np. Bjałkevič Mohylew, Šaternik Červ., Sejaškovič Grodno, Sejacko NLS 5), *na двор* 'na zewnątrz, poza dom' (także dial., Bjałkevič Mohylew), zazwyczaj

w funkcji adv. *nadebop* 'na zewnątrz' (TSBM), *cxadziiu na dsoop* 'wychodzić za potrzebą naturalną' (ib.), *na dsoapb* 'nie w domu, na zewnątrz poza domem, na podwórzu' (ib.), dial. także *na dsobp* 'ts.' (NS 172); dawne 'posiadłość, majątek ziemski z należącymi do niego budynkami' (od XVI w. 'ośrodek administracyjny pewnej miejscowości', dziś 'ośrodek gospodarczy przedsiębiorstwa rolnego'); dawne od XVI w. 'pałac, siedziba monarchy; monarcha z najbliższym otoczeniem, dworzanie; służby, czeladź' (TSBM, Słownik Skaryny); dial. 'dom, mieszkanie; osada na miejscu dawnego majątku ziemskiego; zagroda dla bydła' (NS 172, Jaśkin BHN 58, Sejacko NLS 5, Žučkovič KTSB 93—4), w funkcji NT *dsip* pole, łąka, las, *dsoop*, *dsoyp* miejsce, gdzie był majątek ziemski (Mikratap. Bel. 70), poleskie *dsoop* 'ogrodzony kawałek ziemi koło domu wraz z zabudowaniami gospodarczymi, podwórze, zagroda; kawałek ziemi wewnątrz zabudowań jednego gospodarstwa, podwórze' (Leks. Polessja 134. Leks. Palessja, Minsk, 169, 177). ~

Ze słow.: lit. *dvāras* 'dwór' (mimo verbum *dvėrti* 'rozpościerać się', p. Skardžius 68, Fraenkel LEW 112, Endzelin DI 642, Sławski SE I 183), węg. *udvar* 'zagroda, dwór, curia, aula' od XII w. (Kniezsa MNSJ I 1, 539—40).

Oksytoneza wskazywałaby na psl. derywat żywy na -o oparty na wyrazie pierwiastkowym **dyor-/dur-* 'wrota, drzwi' (Kuryłowicz Acc.² 301) p. *děvrb*. Pierwotnie może neutrum. p. Hirt IF XVII 292, Milewski RS XVI 20, por. psl. *darъ*: gr. *δῶρον*. Podstawowe znaczenie 'miejsce za wrotami, przestrzeń zamknięta wrotami, zagroda' (od zamykających, ogradzających wolną przestrzeń 'wrot'). Pojęcie 'na zewnątrz' często jest określane za pomocą drzwi, zob. Meillet DEL³ 438. Na paralelny rozwój znaczenia psl. *ulica* (zob.) wskazywał Rozwadowski *Studia* 219—20, Sem. 96. Por. też tar. *porta* 'dwór', kalka ze staroperskiego (Bezlaj ES I 124, Machek ES² 137, tu o związku pojęć 'dwór' i 'wrota, brama'). Najbliższe odpowiedniki: łac. *forum* 'wolna przestrzeń, dziedziniec, plac targowy, rynek': *forēs* pl. 'drzwi, brama', awest. *dvarom* acc. sg. 'wrota; podwórze; zagroda': stpers. *duvaruyā* 'przy wrotach', por. także z tym samym wokalizmem pierwiastka, ale z pierwotnym znaczeniem podstawy: łot. *dvars*, *dvarš* 'rodzaj wrot', stirl. *dorus* n. 'drzwi, wrota', z pierwotnym *ō* w pierwiastku: stind. *dvāram* n. nowsze 'drzwi, wrota, wejście', dawne spółgłoskowe *dvār*-f. 'drzwi, wrota', nom. pl. *dvārah* (o braku aspirowanej p. Mayrhofer KEWA II 83). — Nie można wykluczyć, że psl. *dvors* było produktywnym derywatem na -o- z wokalizmem rdzennym -o- (p. I 58—9) motywowanym przez prymarne verbum, por. lit. *dvėrti* *dėrė* 'rozszerzać się, rozpościerać się, rozchodzić się'. — Znaczenie 'siedziba panującego, dwór panującego' jest kalką z niem. *Hof* < franc. *cour*, p. Vasmer REW I 332. — Przez elipsę dobrze poświadczonych kontynuantów wyrażenia (*jsi*) *na dvors* '(iśc, wychodzić) z domu na zewnątrz, na podwórze np. w celu złatwienia potrzeby naturalnej' rozwinęło się na gruncie poszczególnych języków słow. znaczenie *dvors* 'wypróżnianie się, złatwianie potrzeby fizjologicznej'.

Berneker SEW I 241, Meillet ÉL. II 235, Brückner SE 105, Trautmann BSW 63, ESSM V 169—70, Vasmer REW I 331—2, Skok ER I 465—6, Bezlaj ES I 124, Sławski SE I 183, Machek ES² 136—7, Pokorný IEW 278—9. — O rozwoju znaczenia Rozwadowski Sem. 96, *Studia* 218—20, Meillet DEL⁴ 246. W.S. — P.S.

дворъкъ zob. дворясь

дворѣць *dvorьca* : дворякъ *dvorьka* : pln. dvorikъ *dvorika* dem. do *dvorь*

dvorьca: ~ pol. dawne *dworzec -rea* 'duży budynek, gmach, zamek, pałac', 'dziedziniec, podwórze' (dziś także dial., np. Karłowicz SGP, Ramułt, Lorentz PW, Sychta SK, MAGP II 57, cz. II 29: pld. Młpol.; Dejna AGK m. 494, RKJL XXI 269: *na dworcu* 'poza budynkiem'), 'dworzanie, służba, świta, otoczenie właściciela dworu', od XV w. 'gospodarstwo rolne; folwark, też dom mieszkalny do niego należący' (Słownik stpol., SP XVI IBI, I.), dziś liter. 'stacja kolejowa; budynek na stacji kolejowej, autobusowej' (też dial. np. Maciejewski Chelm.-dobrz. 230, Lorentz PW), głuź. *dwórc -ca* 'pałac', czes. dial. *dvorec -rcə* 'podwórze; dziedziniec' (Přir. slov., tu liter. 'duży budynek, gmach; pałac'), stczes. od XV w. *dvorec -roč* 'małe gospodarstwo, mała zagroda, folwark' (już od XIV w. NM *Dvořec, Dvorec*, Profous MJÖ I 505), sla. przestarz., dziś dial. *dvorec -rea* 'dziedziniec, podwórze; zagroda, gospodarstwo rolne' (np. SŠJ, Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava 163), dziś liter. 'mały dwór, dworek':

slę. *dvórec -rea* dem. od *dvòr*, 'zamek, pałac', 'większy dom wiejski', hist. 'pałac użyteczności państwowej w dawnej Austrii; osada podwładnego rolnika-strzelca przy granicy austriackiej' (SSKJ), sch. od XVI w. *dvórac -rea* 'ładny, okazały dom; zamek, pałac', es.-serb. XVI w., es.-bułg. XIII w. *дворьца* 'podwórze, dziedziniec' (SJS, Miklosich LP), bułg. *дворьца* 'pałac, zamek' (przen. 'głowa państwa i jej otoczenie'), 'duży budynek, gmach, pałac przeznaczony dla celów społecznych', u Gerova dem. do *дворьца*, maced. *дворьца* = sch. *dvórac*, też dem. do *дворьца*;

strus. od XIII w. *дворьца* dem. do *дворьца*, 'dom, gospodarstwo, budynki gospodarcze, zespół zabudowań; podwórze; podwórze; zagroda', 'dwór, pałac, siedziba (feudala, księcia)', por. *конюшенный дворьца* 'stajnia końska; podwórze z ogrodzeniem dla koni' (SBJ XI—XVII, Poppe Mat.), ros. *дворьца -руа* 'pałac; rezydencja', 'budynek, pałac przeznaczony na cele społeczne' (dawne od XVII w., dziś dial. 'korytko, po którym spływa woda na koło młyńskie', SBJ XI—XVII, SRNG, co do rozwoju znaczenia por. pld.słów. *дворьца*), dial. także *дворьца -руа* 'podwórze, dziedziniec, zagroda; dom mieszkalny z zagrodą; (duży) dom; folwark, zagroda wiejska stojąca oddzielnie; przykasztorne gospodarstwo rolne', 'stajnia, ocieplane pomieszczenie dla bydła: chlew; wydzielone i ogrodzone na podwórzu miejsce dla bydła', 'przybudówka do domu dla bydła; przybudówka do spichlerza przy młynie wodnym, gdzie umieszcza się koło młyńskie; spichlerz', 'dom zajezdny, oberża, gospoda', 'uruczysko; niewielki, nasłoneczniony parów, jar porośnięty lasem' (SRNG. Dal), ukr. *дворьца* (rzadko, też dial. *дворьца*) -*руа* 'pałac' od XVIII w. (dawne XV—XVIII w. 'dwór; dziedziniec, podwórze; zagroda z zabudowaniami, osada'. Tymčenko, SSUM), dial. także 'przybudówka do tylnej ściany domu', nowsze 'stacja kolejowa' (SUM, Hrinčenko, Żel.), brus. dial. *дворьца -руа* 'dwór, majątek ziemski; osada; zagroda' (Jaškin BIN 57), 'dziedziniec, podwórze, zagroda z zabudowaniami' (Nar. leks. 74: *дворьца*), również w funkcji NT *дворьца, дворьца, pl. дворьца* pole; uruczysko; pole i łąka (Mikratap. Bel. 70), liter. 'pałac królewski, książęcy; rezydencja' od XVI w., poleskie dial. *дворьца* 'chlew; stajnia' (Leks. Palossja, Minsk, 183). ~ *dvorьka*: ~ pol. dial. *dworek -rka* : *-rku* '(małe) podwórze; przestrzeń otaczająca dom, całość zabudowań gospodarczych ogrodzona łącznie z domem, zagroda; wydzielone na podwórzu miejsce dla świń; sień' (MAGP II m. 57, cz. II 27—30, Zaręba AJS III m. 372, cz. II 34, AJK V m. 215, cz. II 92—3,

Karłowicz SGP, Lorentz PW), liter. *dworek* -rku dem. do *dwór*, 'mały, prze-ważnie parterowy dom mieszkalny wiejski lub rzadziej miejski, zazwyczaj z gankiem od frontu', 'mały dwór' (w XVI w. 'pałac', SP XVI IBL), dłuż. *dwórk* -ka dem. do *dwór*, 'mniejszy majątek ziemski', czes. *dvorek* -rka : -rku 'podwórko', 'mały dwór; mniejszy majątek ziemski, folwark' (dial. 'ts.', np. Skulina Mor.-slov. 83, Siatkowski Kudowa I 102; 'furtka, małe drzwi', Lamprecht Opava), *dvárek* -rku dem. do *dvár*;

sch. *drórak* -rka dem.-hip. do *dvór* (RSAN, RJAZ);

ros. dial. *дворок* -ркá 'dom, gospodarstwo', 'dom zajezdny, oberża' (SRNG), ukr. *двір* -ркá (dawne od XVII w., dziś dial. *дворок* -ркá) dem. do *двір*, przestarz. 'pałac' (także dial., np. Leks. Bjuł. II 78), dial. 'ogrodzenie z gałązek do połowni ryb' (Leks. Bjuł. VI 42), brus. dial. *дварок* -ркá dem. do *двар* (Rastorguev Brjansk, Bjałkevič Mohylew), *дворак* (на дворку) 'podwórze, podwórko' (BMM III 246). ~

dvorik: ~ dłuż. *dvórik* -ka dem. do *dvór*, sla. *dvorik* -ka (u Kálala także *dvórik*, *dvorik*) 'ts.';

ros. od XVII w. *дворук* -ка 'małe podwórze, podwórko' (dial. też 'ocieplane pomieszczenie dla krów', pl. *дворуку* 'osada składająca się z kilku zagrod. gospodarstw', SRNG), ukr. od XVIII w. *дворук* -ка dem. do *двір*, brus. *дворук* -ка dem. do *двар*, 'podwórze, podwórko', dial. 'ogrodzone w rzece miejsce, gdzie układa się drzewa do splawiania' (Nar. slova 214). ~

Deminitiva do *dworz*, o suf. -ьць, -ькэ, -ікэ p. I 100, 93—4, 90—1.

W.S.

dworzniца 'coś związanego z zagrodą, gospodarstwem, domem, ich najbliższym otoczeniem, zazwyczaj o ziemi, pomieszczeniu'; 'kobieta doglądająca zagrody, gospodarstwa, domu; gospodyni'

~ stpol. XV w. *dworzniца*, *dwornica* 'ziemia należąca do dworu' lub 'ziemia znajdująca się w pobliżu zagrody' (wg Słownika stpol. dubium: area cum *dworznyca*), dziś dial. kasz.-sli. *dwórńica*, *dwórńica*, *dwórńica* 'gospodarstwo, zagroda z należącymi do niej gruntami; pole o większej powierzchni położone w pobliżu zabudowań gospodarskich' (Lorentz PW, Sychta SK, Ramułt), *dwornica* 'izba' (Karłowicz SGP za Hilferdingiem), stpol. XV w. *dworzniца* : *dwornica* (por. też XVI—XVIII *dworniczka*, SP XVI IBL; L., stąd czes. u Jungmaana *dvornice*, *dvornička*) 'gospodyni folwarczna, klucznica, szafarka' (Słownik stpol.), głuź. *dwórniца* 'dozorczyńni (domu)', 'gospodyni w majątku ziemskim, zarządzająca majątkiem, ochmistrzyńni';

slc. dawne *dvŕrnica* 'kobieta związana z dworem panującego, dama dworu, dworka', sch. *dvŕrnica* 'duża sala; duża sala przyjęć gości, salon' (RSAN. RMat., wg RJAZ XVII—XVIII w.), dial. 'rdest, Polygonum' (RSAN, Simonović BR 368—70), dawne XVIII w. *dvornica* 'kobieta związana z dworem panującego, dama dworu, dworka' (RJAZ, u Stulicia też 'kobieta doglądająca domu, dozorczyńni'), serb.-cs. XVI w. *дворница* 'aula' (Miklosich LP), bułg. u Gerova *дворница* 'swatka';

ros. dawne od XVII w. *дворница* 'dozorczyńni, odźwierna', 'gospodyni w zajezdzie, w karczynie' (SRJ XI—XVII), dziś dial. *дворница* 'gospodyni w karczynie, w zajezdzie; gospodyni (domu), żona; dozorczyńni; kobieta zarządzająca domem, prowadząca gospodarstwo' (SRNG), ukr. dawne XVIII w. *дворница* 'gospodyni folwarczna, klucznica, szafarka' (Tymčenko), por. liter. *двірничка* 'dozorczyńni' (SUM). ~

Od *dworznica* z suf. *-ica* oraz femininum do *dworznik* (o funkcjach suf. *-ica* p. I 98—9). — O polab. *dwarnaiča* 'izba, pokój' (zaliczanym tu przez Brücknera ZsLPh VI 520 uwaga 1) zob. *dworznica*. — Nie widać podstaw do rekonstrukcji psł. *dworznica* 'izba' (w oparciu o niem. pożyczki ze słow.: średniem. *dornitze*, dniem. *döns*, śrwniem. *durnitz*, dial. bawarskie *türnitz* 'opalana izba mieszkalna'), p. o tym *dworznica* i Bielfeldt *Ries* XVII—XIX, 1970—72, 35—43.

W.S.

дворѣникъ *dworznika* 'ktoś albo coś związanego z podwórzem, obejściem, zagrodą'

~ pol. przestarz. *dwornik -ka* 'wyższy urzędnik administracyjny zarządzający grodem, namiestnik, starosta, wielkorządca; zarządzający folwarkiem dworskim, ekonom' od XVI w. (stpol. XV w. 'rządca, włodarz, sługa dworski', Słownik stpol.; już od XIV—XV w. NO *Dworznik*, *Dwornik*, SSNO), dial. pln. *dwórnik*, *dwórnik*, *dwórnik* 'właściciel majątku, folwarku; zarządzający majątkiem ziemskim, rządca, ekonom; pierwszy robotnik w majątku' (Sychta SK, Ramult, Lorentz PW, Górniewicz Malbork), dluž. *dwórnik -ka* 'rządca dworu; człowiek związany z dworem; właściciel domu, gospodarz', 'gospodarstwo, folwark; zagroda' (Muka, zazwyczaj w funkcji NT), głuż. *dwórnik -ka* 'dozorca domu; ochmistrz', 'odźwierny', czes. *dwornik -ka* hist. '(w średniowieczu) najwyższy godnością dostojnik na dworze panującego' (SSJČ; od XIV w. NO *Dwornik*, także NM *Dwornik*, Profous MJČ I 509), stczes. XIV w. 'człowiek grzeczny, wytworny, zabawny, swawolny' (Gebauer Sl.), śla. *dwornik* (u Kálala dial. wseh. *dwornik*) -ka hist. 'zarządzający dworem, rządca dworu, ochmistrz', przestarz. 'ekonom, rządca majątku';

śle. *dwórnik -ka* przestarz. 'dworzanin, dworak, sługa dworski; ochmistrz' od XVI w., 'sługa', dial. prekm. *dwornik* 'ts.' (Plateršnik), sch. *dwórnik -ka* przestarz. 'człowiek w służbie publicznej' od XI w., 'człowiek należący do najbliższego otoczenia panującego, dworzanin' od XVII w., od XV w. 'człowiek zarządzający czymś majątkiem, rządca, nadzorca (książęcego) dworu' (też dial., np. Jurišić Vrgada: *dwórnik*), 'sługa (dworski)' od XVIII w., przestarz. dial. od XV w. 'członek oddziału egzekwującego wyroki sądu; urzędnik ustalający dochody z majątku, poborca podatkowy' (RSAN, RJAZ), por. także bot. 'rdest ptasi, Polygonum aviculare; rdest powojowy, Polygonum convolvulus; rdest wężownik, Polygonum bistorta' (RSAN), bulg.-es. *дворникъ* 'comes palatii' (Miklosich LP), bulg. dial. *дворник* 'pośrednik przy zawieraniu małżeństwa, swat' (Gerov, RR0D s.v. *дворя* 'swatać');

strus. *дворникъ* 'dworzanin' od XV w. (Srezn.), ros. *дворник -ка* 'dozorca utrzymujący czystość i porządek na podwórzu i ulicy', przestarz. od XVI—XVII w. 'sługa w majątku ziemskim', 'dzierżawca lub właściciel zajazdu, gospody; dzierżawca majątku ziemskiego' (też dial., np. SRNG, Opyt, Slovar' Rjazan.), 'osoba podnajmująca pomieszczenie, o rzemieślnikach; osoba mieszkająca w obcym domu', 'naczelnik zamku obronnego' (SRJ XI—XVII, Kotkov Očerki 214, 220; o rozwoju znaczenia p. Rejser *Sovremennaja russkaja leksikografija* 1980, Leningrad 1981, 134—8, tu także o nowszych pejoratywnych znaczeniach), dial. 'mąż mieszkający w domu żony' (*дворник -ка* 'pies podwórzowy pilnujący obejścia, zagrody'), *дворнику* pl. 'w obrzędzie weselnym: chłopcy zamykający bramę przed wyruszającym na ślub orszakiem w celu wymuszenia okupu' (SRNG, SRSO, Slovar' Novosibir.), ukr. *двірник* *двірникá* 'dozorca domu utrzymujący czystość i porządek na ulicy i podwórzu', dawne *дворникъ*, *дворникъ* 'dworzanin, dwo-

rzaniin z określoną rangą (np. *дворникъ великий* 'kanclerz') od XIV w., 'zarządca majątku, ekonom' od XV w., od XV w. 'starosta wiejski, wójt, sołtys' (dial. przestarz. *дворникъ, дворникъ* 'ts.', 'właściciel dworu, zamku, majątku', np. Żel., KDO 419), brus. *дворникъ-ка* 'pracownik utrzymujący czystość i porządek na podwórzu i ulicy koło domu', od XVII w. NO *Дворник* (Biryla BA), także NM *Дворники* pl. (Žučkevič KTSB). ~

Ze słow.: rum. *vornic* 'marszałek dworu; sołtys, wójt; woźny, dozorca gminy; družba' (o przejściu słow. *dv-* > rum. *v-* p. Romansky RS III 322).

Od *dvornъ*, o substantywizującej funkcji suf. *-ikъ* p. I 90—1. Pierwotne znaczenie zachowane szczytkowo (np. ros. dial. *дворникъ* 'pies podwórzowy pilnujący obejścia', pl. *дворнику* 'chłopcy zamykający bramę przed ślubnym orszakiem'; tu chyba należy także głuź. *dwórnik* 'odźwierny'). Inne znaczenia nowsze, powstałe na gruncie poszczególnych języków słowiańskich (co do rozwoju znaczenia por. podstawowe *dvora*, *dvornъ*). W.S.

dvornъ *dvornъna dvornъno* (*dvornъ'nъ dvornъ'n'a dvornъ'n'e*) 'związany z podwórzem, należący do podwórza, znajdujący się od strony podwórza, znajdujący się na zewnątrz, na podwórzu'

~ pol. dawne od XVI w., dziś dial. *dworny* 'dotyczący dziedzińca, podwórza, podwórzowy; znajdujący się od strony podwórza' (SP XVI IBL; Szymczak Domaniewek: *dvorne, dvornie žvi* 'drzwi zewnętrzne prowadzące z zewnątrz do sieni', s.v. *dvorny, dvorní*), przestarz. (dziś książk.) 'wytworny, elegancki, układny, wyszukany' od XVI w. (por. XV w. adv. *dvornie* 'wytworny', Słownik stpol.), dawne 'należący do dworu, majątku ziemskiego, folwarku, dworski' od XV w. (też dial., np. Karłowicz SGP), stpol. XV—XVI w. 'piękny; wykształcony, doskonały; ciekawy', 'przewrotny, przebiegły, złośliwy; ciekawy, wścibski; zbyteczny, zbędny' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dłuż. *dworny: dvorný* 'związany z podwórzem, znajdujący się od strony podwórza, np. drzwi', 'należący do dworu, majątku ziemskiego, folwarku', głuź. *dvorný* 'należący do dworu, dworski, nadworny', 'wytworny, grzeczny', czes. *dvorný* 'grzeczny, układny, ogladzony, dobrze wychowany' (stęzes. XIV w. 'ładny, urodziwy', dziś dial. laskie 'pyszny, dumny', Bartoš DSM), *dvorní* 'należący do dworu, nadworny; dworski; gospodarski', 'znajdujący się na podwórzu, podwórzowy' (dial. moraw. 'podwórzowy, od strony podwórza', Bartoš DSM), śla. *dvorný* 'podwórzowy, związany z podwórzem, znajdujący się od strony podwórza np. drzwi, ściana, mieszkanie' (także dial. np. Kálal; Matejčík Novohrad 164: *dvorný*; Habovštiak Orava 87, 175: *dvorní* 'związany z zagrodą; podwórzowy'), 'należący do dworu, nadworny';

śle. *dvoren -rna -rno* 'należący do dworu, nadworny, dworski', seli. *dvoran -rna -rno* (: *dvorní*) dial. 'znajdujący się na zewnątrz, zewnętrzny; podwórzowy; polny, polowy' (w tym znaczeniu dawne XVII—XVIII w. *dvornji*, KJAŽ), liter. 'związany z dworem, należący do dworu, nadworny, dworski' od XV w. (też w funkcji subst. *dvorní* 'dworzanin; dworak'), od XVI w. 'dotyczący domu, majątku ziemskiego', przestarz. od XV w. 'uczynny, grzeczny, uprzejmy', bułg. *дворен -рна -рно* 'związany z zagrodą, podwórzem, znajdujący się od strony podwórza, na podwórzu, podwórzowy', maced. *дворен -рна -рно* 'ts.';

strus. od XII w. *дворинин* 'należący do dworu, związany z dworem' (w funkcji subst. 'dworzanin; dworak'), ros. *дворной -ная -ное* : *дворный* dial. 'związany z zagrodą, z podwórzem, z domem, np. o zwierzętach; podwórzowy,

znajdujący się na podwórzu, od strony podwórza' (SSRJ, Dal, SRNG, Słovaryj Rjazan., SRSO Dop.; w funkcji subst. *дворной, дворный* m., *дворная* f. 'dobry lub zły duszek domowy', Dal, SRNG), liter. przestarz. 'należący do dworu, majątku ziemskiego, folwarku; związany z dworem panującego, nadworny, dworski', ukr. dawne *дворний* 'związany z zagrodą, z domem, podwórzem, domowy, podwórzowy, np. o zwierzętach' od XVI w., od XV w. 'należący do dworu (monarszego), związany z majątkiem ziemskim, folwarkiem, dworski' (w powyższych znaczeniach u Żel. *дворний, двірний*), w XVII—XVIII w. 'ciekawy; przewrotny, złośliwy; elokwentny' (Tymčenko). brus. *дворны* 'związany z domem, zagrodą, domowy, o zwierzętach' (TSBM, BRS, Nosovič), hist. 'związany z dworem (monarszym), nadworny; związany z majątkiem ziemskim, folwarkiem, dworski', dial. często w funkcji NT *дворны лес, дворны луг, дворны сад*, w funkcji subst. *дворнае* n. (Mikratap. Bel. 70). ~

Adi. od *dworъ*, o suf. -*нъ* p. Brodowska-Honowska SPS 80 nn. Znaczenie 'związany z dworem (panującego), nadworny, dworski' wyraźnie nowsze (zob. rozwój znaczenia *dworъ*).

Por. *dworovъ, dworъskъ*.

W.S.

дворѣнъъ zob. **дворѣнъ**

дворѣскъ *dworъsku dworъsko* 'związany z podwórzem, należący do podwórza, podwórzowy, znajdujący się od strony podwórza, znajdujący się na zewnątrz, na podwórzu'

~ pol. *dworski* 'dotyczący osoby panującego i jego siedziby; należący do dworu panującego, dotyczący dworu, odbywający się na dworze', 'taki jak na dworze (w sensie dodatnim): wytworny, grzeczny; (w sensie ujemnym): przebiegły, złośliwy', 'związany z dworem szlacheckim, folwarkiem; należący do majątku ziemskiego, należący do służby dworskiej' od XVI w. (por. już XV w. adv. *dworski, dworskie* 'próżniaczo, lekkomyślnie', Słownik stpol.), dial. 'należący do dworu, do majątku ziemskiego; związany z zagrodą, podwórzem' (np. Karłowicz SGP, Kucala PSM 259, Szymczak Domaniewek, Górniewicz Malbork, Lorentz PW, Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna), w funkcji subst. *dworski* m. 'ten, który służy na folwarku, parobek; służa na dworze panującego lub magnata' (też dial., np. Karłowicz SGP, Lorentz PW; już od XV w. NO *dworski, dworskie*), *dworskie* n. 'pole, ziemia należące do dworu' (także dial., np. Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek), dtuż. *dworski* 'dotyczący osoby panującego i jego siedziby; związany z dworem szlacheckim, folwarkiem, należący do służby dworskiej' (*po dworskim* 'wytwornie, elegancko'), *nadworski* 'związany z podwórzem; znajdujący się od strony podwórza, np. okna, drzwi', gluż. *dworski (dwórski)* 'nadworny, związany z dworem' (por. *dworska* 'służba dworska', Pfuhl), 'wytworny, elegancki', czes. *dworský* (stozes. też *dworský*) arch. 'dotyczący osoby panującego i jego siedziby, związany z dworem panującego, nadworny', 'wytworny, elegancki' od XIV w. rzadko 'związany z majątkiem ziemskim', w funkcji subst. 'rządcą majątku, dworu', słu. *dworský* 'dotyczący osoby panującego i jego siedziby, związany z dworem panującego, nadworny' (dial. 'należący do dworu, majątku ziemskiego', Káhal, Habovštiak Orava 87), w funkcji subst. 'rządcą, ochmistrz; gospodarz' (SSJ, Káhal, Isačenko SRS);

sl. *dvorski* 'dotyczący osoby panującego i jego siedziby, należący do

dworu panującego' od XVI w. (w XVI w. także w funkcji subst. 'człowiek związany z dworem panującego, magnata', Megiser 1592), już w 1253 r. NM *Dvorska Vas* (Bezłaj SVI I 162—3), sch. *dvorski* 'związany z dworem, należący do dworu np. królewskiego' od XIII w., dawne od XVI w., dziś dial. 'znajdujący się na zewnątrz, zewnętrzny; znajdujący się od strony podwórza, znajdujący się na podwórzu, podwórzowy' (RSAN, RJAZ), w funkcji subst. przestarz. *dvorski* 'marszałek, rzędec dworu' od XIV w. (= XV w. *dvorski pristav*, RJAZ), dawne XVI w. 'rzędec majątku, ochmistrz', XVIII w. 'zarządzający miastem, naczelnik miasta' (RJAZ), serb.-cs. XIV w. *дворскъ* 'należący do dworu panującego, związany z osobą panującego i jego siedzibą' (Miklosich LP), bułg. *дворску* 'związany z podwórzem, znajdujący się od strony podwórza, podwórzowy', maced. *дворску* = sch. *dvorski* (RMJ); strus. od XIV w. *дворскимъ* 'związany z osobą panującego i jego siedzibą; należący do dworu np. królewskiego', zazwyczaj w funkcji subst. *дворскимъ* m. 'człowiek związany z dworem panującego, magnata', *дворскомъ* n. 'coś związanego z dworem panującego' (SRJ XI—XVII, Srezn.), ros. *дворский* hist. 'związany z dworem carskim, nadworny' (u Dala w funkcji subst. 'rzędec majątku'), ukr. *двірський* (: dawne *дворський*) 'należący do dworu magnackiego, monarchiego, nadworny' od XVII w. (dawne XVIII w. 'zartobliwy, blażeński', Tymčenko), w funkcji subst. *двірський* m. 'dworzanin; dworak' (już w XV w. NO *Дворскимъ*, SSUM), *двірська* f. 'dworka', 'izba czeladna' (SUM), brus. dial. u Nosoviča *дворский* 'związany z dworem np. magnackim, należący do takiego dworu', 'właściwy dworakowi', zazwyczaj w funkcji NT np. *двірський* ліс las, jaki należał do dworu, *двірська* поле, *дворское болото* mokradła, łąka (Mikratap. Bel. 70). ~

Adi. od *dvora*, o suf. *-skъ* p. Brodowska-Honowska SPS 52 nn. Pierwotne znaczenie zachowane szczytkowo (co do rozwoju znaczenia por. podstawowe *dvora*).

Zob. *дворова*, *дворьна*.

W.S.

dvьka zob. **dvьka**

dvьkati zob. **dvьčiti**

dvьri zob. **dvьrь**

dvьrь f., pl. **dvьri** 'otwór wejściowy do pomieszczenia zazwyczaj mieszkalnego, ianua', 'otwór, przez który się wchodzi w obręb jakiejś zamkniętej przestrzeni, brama, wrota, ianua', 'urządzenie zamykające taki otwór, najczęściej ruchome skrzydło lub dwa skrzydła, obracające się na zawiasach, foris, fores'

~ pol. *drzwi* (z metatezą, z **dwrzi* < *dwri* pl., p. Sławski SE I 175) od XIV w., stpol., a dziś dial. także *dźwierze*, *dźwirze* (dial. pln. też *drwi*, *drji*, *drzji*, *drzbi*) uogólnione z przypadków zależnych, z wtórną nieregularną wokalizacją słabego *ɔ* > *i* (p. Rozwadowski GJP 121, Stieber HWFP 16, Sławski l.c., inaczej Brückner ZsIPh III 297) 'ruchome zamknięcie otworu wejściowego do budynku lub jakiegoś wnętrza; sam ten otwór (może być zamykany inaczej, np. zasłaniany czymś lub zakładany kamieniem)', w części gwar wyłącznie 'wrota stodoły' lub 'furtka w płocie' (o różnicowaniu formalnym i znaczeniowym w gwarach p. MAGP VIII m. 376, cz. II 88—91, AJK III cz. II 136, V cz. II 100; zob. również Basara TBW I 28, II 16—7), polab. *dear*,

zazwyczaj pl. *dcarai* 'fores' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 133), dłuż. *žuřa* gen. *žuři* i *žuřow* pl., stare u Jakubicy *drwi drzejow*, w XVII w. *dwirū -foiw* 'ianua. fores', gluż. *durja -ji* pl. (dial. *dšurja*, Michalk Nenstadt), u Pfuha starsze *dmjerje* 'ts.' (o pochodzeniu luż. -u- p. Schuster-Sewe EW 1, 185: w gluż. i w dialektach wsch. dłuż. po zaniku *s* nastąpiła wokalizacja labialnego *ie(y) > u*, w dłuż. z dodatkową asymilacją na odległość *duř-* > *d'ur-* > *žuř-*; niewykluczona jest jednakże stara apofonia **dur-* : *duor, por. psł. *dvoro* 'podwórze', jak gluż. *duřyc* obok ros. *дворамъ*, zob. także Wirth BSS m. 13), czes. *dvře*, przestarz. *dvře* pl. (dial. także *dvěry*, *dvře* pl., Lamprecht Opava, Siatkowski Kudowa II 27; stęzos. od XIV w. też *dřri* gen. sg. *dřri*) 'ianua; fores', 'przednia, otwierająca się część skrzyni', sła. *dvore dvier* : *dveri* pl. (dial. również *zvere*, *zvere*, Buřa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge) 'ianua: fores', 'przednia, otwierająca się część skrzyni';

sle. przestarz. od XVI w. dziś dial. *duri* pl., dawne od XVI w., a dziś dial. też *duri* pl., dzisiaj dial. także *dřri*, *dvři*, *dvři*, *douri*, *douri*, *duri* pl. (o różnicowaniu formalnym w dialektach p. Rannovš ZSJ I 66, 119, 142, 157, 166, tu również o rozwoju psł. *dvri* > sle. *dvři*, po metatezie *dveri*, które przeszły zgodnie z rozwojem *đ* w *dvři* : *duri*; w gen. *dvři* lub *dveri* rozwinęły się w *duri* : *douri* i po przeniesieniu tej podstawowej formy powstały w nom. *duri* : *douri*; formy *dver-*, *davr-*, *dur-* i *dour-* uogólniły się z czasem we wszystkich przypadkach) 'fores; ianua' (dial. także 'wielkie drzwi wejściowe, zazwyczaj półokrągłe górną, w starszych domach', A. Šivic-Duhar SRL XXVI 78; por. *zú dvurgr*, *zú dvuram* 'miejsce w domu przy drzwiach', Tominec Črni vrh), dial. też 'klapa, pokrywa prasy, Pressdeckel' (Pieteršnik), sel. od XVI w. *dvár* f., niekiedy pl. *dvári* 'ianua: foris; otwór w ścianie, murze, ogrodzeniu do wchodzenia i wychodzenia, który zamyka się i otwiera; skrzydło, skrzydła drzwi, które zamykają lub otwierają ten otwór' (por. NM *Dvare* f. pl. wieś w okolicach Splitu, *Zádvárje* n. ruiny, mury dawnego grodu; wieś w okolicach Splitu, niegdyś umocniony gród), już od XIII w. *dvři* f. pl. (wg RSAN rus.-es. czemu przeczy chronologia i geografia wyrazu, p. RJAZ, Skok ER I 166—7 s.v. *door*) 'środkowe dwuskrzydłowe drzewiczki na ołtarzu w cerkwi prawosławnej' (w tym znaczeniu arch. rzadkie *dvři* f. pl.), rzadziej 'wrota, podwoje, drzwi w ogóle; ianua; fores; ostia' (rzadko w tym znaczeniu sg. *dvř* notowane od XVI w.), dial. czakaw. *dveri* 'bramy w zachowanych murach otaczających miasto' (Vrbnik na Krku), ses. (np. Assem., Zogr., Mar.) *двери* f., *двери* pl. 'ianua, ianuae, ostia, ostium, foris, limen' (SJS), es.-serb. XIV w., es.-bulg. XII w. także 'wejście w bramie, wejście we wrotach, drzwi w bramie, ostium ianuae' (SJS: *таковоукомову... оу врата дврмъ; в дврмъ вратъ; въ дврмъ вратъмъ*), bulg. arch. *dvěpu* pl. 'ianua; fores' (por. Ivanova Troj. dana. XVII 32—3, gdzie wymiennie z synonimicznym *spama*), 'wrota; drzwi ołtarza w cerkwi', maced. arch. *dvěp* f., *dvěpu* pl. = sch. *dveri*;

strus. od XII w. *двери*, zazwyczaj pl. *двери*, *двери* (w Ewangeliarzu Ostromira też *двери*) 'ianua', 'główne wejście, główne drzwi', 'drzwi, wrota w ołtarzu' (Srezn., Miklosich LP, SRJ XI—XVII), ros. *dvěp -pu*, o *dvěpu*, o *dvěpu*. pl. *dvěpu* 'foris' (dawne XVII w. 'otwór w ścianie do wchodzenia i wychodzenia', SRJ XI—XVII), dial. rzadko (wg Dal'a tylko pld.-zach.) 'ianua', 'wrota; brama', 'furtka w płocie' (SRNG; Mirtov Don., tu także *dvěp* pl. do *dvěp*), ukr. od XV w. *dvěpi* pl. (stukr. również *dvěp*, np. Slavynecskij Leks.) 'ianua; foris, fores; ostium' (SUM, Tymčenko), dial. 'drzwi do domu na zawiąsach', 'drzwi do stajni; wrota do stodoły' (SDU 37), hucul. 'drewniana klapa

przykrywająca pulapkę na leśne zwierzęta' (Hrinčenko), brus. *дзвэры* (dial. *дзвэры дзвэрышні*, Šaternik Červ., por. też Sejacks NLS 20) 'ianua', dial. poleskie także sg. *дзэп* (*дзэп'*, *дз'эеп*) też w znaczeniu 'niewielka furtka, drzwiczki przy czymś' (Leks. Polessja 134). ~

Ze słow.: rum. *dreară* f. 'drzwi w ikonostasio' (Skok l.c.).

Odziedziczony wyraz ie. Pierwotny temat spółgłoskowy (por. stind. *dvār* f. 'drzwi, wrota', pl. *dvārah* : acc. *dūrah*, *durāh*, Mayrhofer KEWA II 83—4, tu też o braku aspiracji w nagłosie stind., alb. *düer* pl., sg. *derë* f. 'drzwi'. 'dom, rodzina, ród, dynastia' < *dhjōr*-, temat spółgłoskowy, Pokorny IEW 278, Walde-Hofmann I 529, o śladach dawnego tematu spółgłoskowego w innych językach ie. p. niżej), który w słow. (podobnie jak np. w lit., łac., germ.) przeszedł do tematów na *-i*. Jeden z przykładów, kiedy podstawowa samogłoska pierwiastka otoczona jest sonantami. W takim wypadku nagłos morfeimu następującego decydował, który z sonantów się wokalizował, a który zachowywał swoją funkcję spółgłoskową (Kuryłowicz AI 109). Psl. *dviri* (pierwotnie plurale tantum, co związane jest z istotą urzędnika. p. Brugmann IF XVII 357) kontynuuje pierwotne *dhjūr*-, *dhjūr*- (właściwe pierwiastkowi w pozycji przed spółgłoską). Tę samą budowę pierwiastka może wykazywać gr. *θαιρός* 'hak lub czop zawiasowy (u drzwi, wrót), który się kręci w zagłębieniu progu lub nadodrzwia czyli nadprózka', jeżeli słuszne jest objaśnienie Brugmanna IF XVII 356 m.: < *dhjūr-iō- 'Tür-gänger' (pierwotnie compos., II człon do *lévai* 'iść'). Jednak wg Friska GEW I 647 etymologia wyrazu greckiego niepewna. W kilku innych językach ie. uogólniono postać pierwiastka *dhur*- (początkowo właściwą w pozycji przed samogłoską): lit. *dūrys* nom. pl. f., gen. *dūriū* 'drzwi, brama' (temat na *-i*-, ślady pierwotnego tematu spółgłoskowego zachowane w wsch.lit. *dūres* nom. pl. acc. *dūris*, gen. *dūriū*), lot. *duris*, zwykle *dūrcis* 'drzwi' (< *dhur-u-, Endzelin LG 210, 318—9; śladem pierwotnej deklinacji spółgłoskowej jest gen. pl. *dūru*, p. Endzelin LG 318—9), stwniem. *turi* pl. 'drzwi' (wtórna singularyzacja w srwniem. *tūr*, niem. *Tür* f.), stisl. *dyrr* nom. pl. f. (*dhur-es) 'ts.', gr. *θύρᾱ* (u Homera zazwyczaj pl. *θύραι*), jońskie *θύρη* 'drzwi podwójne, dwuskrzydłowe, podwoje; dom, dwór, pałac' (*dhurā, pierwotnie temat spółgłoskowy zachowany u Hes. *θύρδα* *θύρ* 'Αρχαδης 'na zewnątrz'), orm. *dur-k* 'drzwi, wrota', sekundarny temat na *-n* : *dur-n* 'drzwi, wrota; podwórze, zagroda', cymr., stbret. *dor* f. 'drzwi' (*dhurā albo *dhjorā); por. również łac. *forēs* f. 'drzwi, brama' (stary temat spółgłoskowy *dhjor*- przekształcony w temat na *-i*-). — Uderza wyparcie wyrazu (przez kontynuanty *porta*) w językach pld.słow. i ograniczenie w języku ros.

Berneker SEW I 241—2, Trautmann BSW 63, ESSM V 171—2, Sławski SE I 175, Vasmer REW I 330, Vaillant GU II 1, 167—8, Frisk GEW I 695, Walde-Hofmann I 529, Pokorny IEW 278. M.Š. — P.S.

двѣрьца (pl. *dvěrycę* : *dvěrycě*) : zach., pld. *dvěrycse* n. : *dvěryčka* : zach. *dvěryčko* dem. do *dvěry*, *dvěri*, 'małe drzwi, drzwiczki'

dvěryca : ~ stpol. wyjątkowe XVI w. *dźwierzee dźwierzee* pl. t. 'drzwiczki' (w XV w. niepewne *dźwierzee*: *sywarczmy* zamiast *dźwierczmy*?, Słownik stpol.). stczes. od XIV w. *dveřec*, *dveřec* gen. *dveřec* później *dveřci* pl. (< *dvěryc-, por. Gebauer Sl., Gebauer HMČ I 170) 'ts.'. sla. *dveřce* -*rice* pl. 'ts.' (dial. także 'furtka w płocie, w ogrodzeniu', np. Matejčik Novohrad 125, Habovštiak Orava 235, 243);

sł. *dúrce*: *dvéree* pl. 'małe drzwi, drzwiczki; furtka w ogrodzeniu', dial. pln.-zach. 'Hosenlatz' (Pleteršnik), ser. *дверьца дверьца* pl. 'drzwiczki', 'okno', os.-serb. XIII—XIV w. *дверьца* sg., zazwyczaj pl. *дверьца* 'drzwiczki';

rus.-os. *дверьца*, pl. *дверьца* 'drzwiczki', 'okno', strus. od XII w. *дверьца* sg., częściej pl.: в ривскихъ дверуамъ (Srezn., Poppe Mat.), ros. *дверца -цы*, pl. *дверцы -рей* 'drzwiczki np. do pieca; małe drzwi w ogóle', dial. *дверца* 'furtka', 'okiennica', pl. *дверцы* 'rodzaj klapy, zaworu, особые ставни или клапаны, закрывающие изнутри нижнее отверстие трубы завода по сушке ситков' (SRNG), ukr. *дверці дверець* pl. 'drzwiczki', brus. *дверцы -цаў* pl. 'drzwiczki' od XVI w., 'klapa zamykająca wejście na strych, do piwnicy itp.'. ~

Ze słow.: węg. *veréce* 'drzwi z listewek, lat, kraty; ogrodzenie z lat; plot' (Kniezsa MNSJ I 1, 554—5).

дверьца: ~ czes. rzadko *dverce*, *dvérce -ci* pl., dial. *dvíree -ci* (Pfir. slov., Hruška DSCh), *dvérea dvérec* pl. (Bartoš DSM) 'małe drzwi', stozes. np. *dvóje dverce* (Gebauer Sl.), sla. *dvercia -riec* 'ts.' (SSJ);

sł. *dúrce dúrce* pl. 'drzwiczki; furtka', sch. *dvárca, dvérea (dvérca)* pl. 'ts.' (RJAZ, RSAN). ~

дверьца: ~ pol. dial. kasz. *dwérka* (też pl. *dwérk'i*) 'drzwiczki; furtka' (Sychta SK), stpol. od XVI w. *dźwierki, dźwirski, dźwirki* 'małe drzwi', dziś dial. *dźwierki* 'drzwiczki np. do pieca' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 126; Szymczak Domaniewek *żwirki* 'drzwiczki'), czes. dawne *dvířka* anat. 'zastawka sercowa' (Jungmann), stozos. od XV w. pl. *dvérky, dvořky -řek* 'drzwiczki' (Gebauer Sl.);

ros. *дверка* 'drzwiczki', dial. 'skrzydło drzwi', 'furtka', 'okiennica', 'otwór wierszy', także pl. *дверку* 'drzwiczki', 'furtka', 'okiennice' (Opyt), brus. dial. *дверку -рек* 'drzwiczki' (Nosovič). ~

дверько: ~ pol. dial. *dwórka -kuf* pl. 'drzwiczki' (Olesch Sankt Annaberg), dluž. *žurka -kow* pl. (dial. *žurka*, Fasske Vetschau) 'drzwiczki', 'małe drzwi wejściowe obok bramy prowadzącej na podwórze', głuź. dial. *džurka* 'drzwiczki' (Zeman, Michalk Neustadt), czes. *dvířka, dvířka -řek* (dial. laskie też *dverka*, Horočka Frenštát) 'małe drzwi', sla. *dvierka -rok*, dial. *žvirka, dverka* 'ts.' (SSJ, Sipos Bükk-Gebirge, Buffa Dlhá Lúka). ~

Por. z nawarstwowanym *-ik-* na podstawowe *-ec-*: pol. od XVI w. *drzwiczki* dem. do *drzwi*, głuź. *dur(i)ėki* pl. 'drzwiczki, furtka'; pol. dial. śl. *drzwiczko* 'furtka' (Zareba AJŚ III m. 439, cz. II 56), głuź. *dur(i)ėka* pl. 'drzwiczki' (Zeman).

Deminitiva od *дверь, двірi* z suf. *-ьца, -ьсе, -ька, -ько*, o funkcji tych sufiksów p. I 93, 94, 100, 101. M.Š.

дверьсе zob. **дверьца**

дверьсѣ zob. **дверьца**

дверьсѣ zob. **дверьца**

дверька zob. **дверьца**

дверько zob. **дверьца**

dъvъrъnica 1. zob. **dъvъrъnîkъ**

dъvъrъnica 2. 'coś związane z drzwiami, coś znajdującego się przy drzwiach, coś zamkniętego (drzwiami, np. izba'

~ połab. *dearnaića* 'izba, pokój';

sł. przestarz. *dûrnica* = *drĕrnica* 'skrzydło drzwi';

ros. u Dala *дверница*, pl. *дверницы* 'portiera przy drzwiach'. ~

Tu może należy sch. NM *Dvernice* wieś w Bośni i Hercegowinie (RJAZ).

Por. sł. *dvĕrnik -ka* 'hak, skobel przy drzwiach, na którym zawieszają się klódki, der Türhaken auf den die Narbe gelegt wird', por. też NW *Durnik* (Bezlej SVI I 161—2).

Ze słow.: wniem. *turniza*, *türnitz* '(ogrzewana) izba', dniem. *durnitza* > *dornitze* : *dörnitze* 'ts.', skąd ponownie zapożyczone do słow.: pol. dial. sli. *dornica* 'izba, pokój', połab. *dörnicien* 'ts.'.

Od *dъvъrъnъ*, o suf. *-ica* p. I 98—9.

Lehr-Splawiński GP 58—9, Lehr-Splawiński, Polański SE I 134, 117, Mikkoła AslPh XXVI 281, Biehofft RicS XVII—XIX, 1970—1972, s. 35—43, Eichler EW 35—6, Hinze WDEP 169. W.S.

dъvъrъnîkъ *dъvъrъnîka* 'osoba pilnująca drzwi, bramy, odźwierny, ostiarius, ianitor', f. **dъvъrъnica 1.**

dъvъrъnîkъ: ~ pol. dial. kasz.-sli. *dvĕrnik -ka* 'odźwierny, woźny' (Lorentz PW, Sychta SK), gluź. *durnik* (u Pfuhla *duřnik*) -ka 'odźwierny, portier', czes. hist. *dvĕrnik -ka* 'średniowieczny dygnitarz dworski; dostojnik zapowiadający wizyty' (Přir. slov.), sła. u Jungmanna *dvĕrnik -ka* 'odźwierny, ianitor';

sł. *durnik -ka* 'stróż, dozorca', *dvĕrnik -ka* 'odźwierny', sch. przestarz. *dvĕrnik -ka* (u Stulicia niepewne także *dvarnik*) 'ts.', scs. *дверникъ -ка* 'odźwierny, ostiarius', cs.-serb. XIII—XVI w. *дверникъ* 'ts.; ianua anterior' (Miklosich LP), śrbulg. XV w. *дверникъ* 'ianitor' (ib.), bulg. dawne *dvĕrnik* 'woźny, stróż w szkole', 'dostojnik na dawnych dworach' (Gerov Dop. 87);

strus. *дверникъ -ка* 'odźwierny, ostiarius', ros. przestarz. *dvĕrnik -ka* 'ts.', dial. także 'człowiek otwierający gościom drzwi podczas wesela' (SENG), ukr. stare, dziś dial. *dvĕrnik -ka* 'odźwierny' (SUM, Tymčenko od XVI w.). ~ *dъvъrъnica*: ~ gluź. *durnica* 'odźwierny', czes. rzadko *dvĕrnice* 'ts.' (Přir. slov.);

scs. *дверница* 'odźwierny';

strus. *дверница* 'ts.', ros. przestarz. *dvĕrница* 'ts.', ukr. u Żel. *dvĕrница* 'ts.'. ~

Od adi. *dъvъrъnъ*, o suf. *-ikъ* w funkcji substantywizującej zob. I 90, o suf. *-ica* p. I 98—9. M.S.

dъvъrъnъ *dъvъrъno dъvъrъno* 'dotyczący drzwi, znajdujący się przy drzwiach, drzwiowy'

~ gluź. *durny* 'drzwiowy', czes. *dvĕrní* (stczes. od XV w. *dvĕrnýj*) 'ts.', u Jungmanna także *dvĕrnýj* w funkcji subst. 'odźwierny, woźny', sła. *dvĕrnýj* 'drzwiowy';

sł. *dvĕren -rna -rno* 'drzwiowy', sch. niepewne *dvĕran -rna -rno* 'ts.' (RJAZ ze Stulicia);

strus. *дверный* (rus.-cs. *дверный, двѣрный*) 'drzwiowy' (Miklosich LP; SRJ XI—XVII: *дверноѣ, двѣрноѣ*), ros. *дверной* (dial. także *двѣрный*)

'dotyczący drzwi', 'znajdujący się przy drzwiach' (por. np. dial. *двернѡў угол*, SRNG: archang.), ukr. *дверніа* 'drzwiowy', brus. *дзвярніа* 'ts.'. ~

Por. pol. przestarz. *odźwierny* 'pilnujący drzwi, znajdujący się, stojący przy drzwiach', dziś żywa w funkcji subst. *odźwierny*, *odźwiernia* 'człowiek pilnujący drzwi, bramy; stróż, dozorca, portier'.

Na szerszy zasięg wskazują derywaty *дверніка*, *дверница* (zob.).

Adi. od *дверь*, *двери* z suf. *-ннѡ*.

M.Ś.

-dъ, -do, -da drugi człon złożonych subst., zob. *na-dъ*, *sq-dъ* : *pri-dъ*; *na-do*, *obъ-do*; *na-da*, *q-da*. Kontynuują 1) ie. **dh-o-*, **dh-ā-* : *dh-* p. *dēti*, 2) ie. **d-o-*, **d-ā-* : *dō-* p. *dati*. Dokładne odpowiedniki: lit. *iñ-dā-s* 'naczynie', *sañ-dā-s* 'najem, dzierżawa', stind. *sañ-dh-ā-m* 'połączenie, zjednoczenie', *sañ-dhā* f. 'układ, umowa, przyrzeczenie' : lit. *priē-dā-s* 'dodatek, dokładka, przydatek' (lot. *prie-d-s* 'dodatek przy kupnie'), *par-dā* 'sprzedaż', stind. *dānu-dā* 'träufelud', *draviņo-dā* m. 'dawca bogactw', *ašca-dū* 'ofiarujący rumaka'. Pierwotne wyrazy pierwiastkowe.

Berneker SEW I 193. Trautmann BSW 47—8, 57, Fraenkel Corolla Linguistica, Festschrift F. Sommer, 1955, 34—5, Pokorny IEW 225, 237.

W.B.

дѣбати *dbaję* pln. 'zastanawiać się nad czymś, myśleć o czymś', 'zwracać na coś uwagę', 'być czymś zatroskanym, troszczyć się o coś, o kogoś; ocazać kogoś lub coś troską'

~ pol. od XV w. *dbać dbam* (: dial. także *dbajom*, *dbaję*, stpol. XV w. też *thac* *tham*, dial. *gbat*) 'troszczyć się, starać się o coś, o kogoś, troskliwie czymś się zajmować, zwracać na coś uwagę, mieć wzgląd, zważać na coś, szanować, poważać, mieć w cenie; przywiązywać do czegoś wagę; przestrzegać' (również dial., np. Karłowicz SGP, Kucala PSM 248, Szymczak Domaniewek, Tomaszewski GL, Lorentz PW, Sychta SK; por. także kasz. *udbac* 'postanowić; uroić sobie, upodobać sobie, polubić', Karłowicz SGP, Sychta SK), stpol. XV w. także 'domagać się', *dbać* w kogoś 'ufać, mieć nadzieję', dłuż. dawne XVII w. *dšbać -bajom* (dawne XVI w. *gbaš gbjem* : *gbaju*) 'troszczyć się, starać się o coś, o kogoś; zwracać na coś uwagę' (Muka, tu także *pódbas -dbajem* 'oszczędzić'), gluż. dawne XVII *dbać* 'zwracać na coś uwagę; troszczyć się o coś, o kogoś' (Schuster-Šewc EW 3, 145—6), czes. *dbáti dbám* (stezes. XV w. też *tháti thám* : *tháju*, Novák SHus) 'starać się, troszczyć się o coś, o kogoś; zwracać uwagę, uważać, zważać na coś, na kogoś' (także dial., np. Hruška DSCh), 'dążyć do czegoś, zdobywać', por. z negacją stezes., dziś dial. *nedbati* 'nie zastanawiać się, nie wahać się, być gotowym na coś' (Machek ES² 112), z prefiksami: *nađbati se* 'okazać wiele troski; otoczyć wielką troską, pieczę', przestarz. *udbati si* (čelno) 'osiągnąć, zdobyć coś', *podbati si* 'mieć pasję do czegoś' (Přir. slov.), sła. *đbat* *đhám* 'troszczyć się, starać się o coś, o kogoś; zwracać uwagę, uważać, zważać na kogoś, na coś' (też dial., np. Kálal, Ripka Dolnotrenč. 137, Habovštiak Orava 269), por. *nedbat* 'nie zastanawiać się, nie wahać się' (Machek l.c., u Kálala *nedbám* s.v. *đbat* 'niech tam, niech sobie, niech będzie'), *podbat* (na koho, na čo) 'zwrócić uwagę na coś, kogoś, zważyć', *podbat* *si* pot. 'mieć pasję do czegoś' (także u Kálala);

ros. dial. *đbáti đđájo* 'troszczyć się, starać się np. o gospodarstwo', 'nabywać, zdobywać, gromadzić np. majątek, pieniądze' (Dal, SRNG: m. in. Kursk,

Smoleńsk, Woroneż; Mirtov Don.), 'gotować, przygotowywać jedzenie' (SRNG: Kursk), także z pref. *npudóamy* 'przygotować, zebrać, zgromadzić np. majątek' (Opyt Dop.: Kursk, Mirtov Don., Slovarʹ Don.), ukr. *dbámu dbáio* 'troszczyć się, starać się o kogoś, o coś: uważać, zwracać uwagę na kogoś, na coś, opiekować się kimś, czymś' od XIV w. (dawne, dziś dial. też 'nabywać, zdobywać', Tymčenko, Bileckij-Nosenko, Żel., 'zdobywać łowiąc, łowić ryby', Melnyčuk *Movoznavstvo* 1975, z. 5, s. 46), 'starannie przygotowywać, sporządzać', 'pracować, zarabiać, dorabiać się', por. u Hrinčenki *думки dbámu* 'utrzymywać w tajemnicy', *dbámucia dbáioja* 'troszczyć się o siebie', *npudóamu* 'zdobyć, zgromadzić, kupić', 'znaleźć sobie np. towarzystwo, przyjaciół', 'zaznać szeptów, biedy; zdobyć sławę', *nadóamu* 'zdobyć, zgromadzić', brus. *dbáys dbáio* 'troszczyć się, starać się o kogoś, o coś', 'zwracać na kogoś, na coś uwagę' (także dial., np. Sejaškovič Grodno, Bjałskevič Mohylew, Šaternik Červ., u Nosoviča też 'myśleć o czymś, o kimś'), 'być gorliwym, troskliwym', dial. 'kuśtykać, iść' (Bjałskevič l.c.), *nadóay* pot. 'zgromadzić wielką ilość czegoś', *npudóay* 'ts.; otrzymać coś (na własność)'. ~

Z pol. albo z brus.: lit. *dabóti, bóti (at-boti)* 'dbać' (Fraenkel LEW 53; por. również dial. *dbóti* 'dbać', Mühlenbach I 428, Fraenkel ZslPh VI 96).

Por. deverbativa: pol. dial. *nádba, náđba* 'nadzieja' (Karlłowicz SGP), kasz. 'własne zdanie, pogląd, upieranie się przy własnym zdaniu, zamiar, postanowienie' (Sychta SK, tu także *udba* 'myśl, zamierzenie, projekt, plan, idea, pomysł', 'zdanie, mniemanie, przekonanie', 'urojenie'), stezes. *nádba* (także dial. moraw.), *nádba* 'nadzieja', śl. *nádba* 'ts.'.

Mimo licznych prób objaśnień etymologia niepewna. Być może najbliższymi próbami był Miklosich EW 53 nawiązujący do *dʒbati* (byłoby to iterativum z regularnym wzdłużeniem samogłoski rdzennej) 'chodzić na palcach, ostrożnie, czujnie, skradać się, czyhać' > 'czuwać, uważać, mieć baczenie' > 'troszczyć się, otaczać troską'. Myśl Miklosicha rozwija Melnyčuk *Movoznavstvo* 1975, z. 5, s. 46—55, uzasadniając ją na podstawie nowego materiału słow. (ale jego próba dalszych nawiązań i.e. bezpodstawną), por. też Schröpfer ZslPh XXV 204. Derywat zachował pierwotne znaczenie, forma podstawowa zepchnięta do funkcji przenośnej. Rozwój semantyczny spowodował stratę motywacji. — Nie widać należytych podstaw innych objaśnień: Berneker SEW I 249 rekonstruował **tʒba* (na podstawie stezes. *tʒba*, o mylnej pisowni stezes. p. Machek ES² 112). — Sławski SE I 142—3 uważał za denominativum od **dʒba*, co miałyby być postacią z metatezą nagłosowej grupy spółgłoskowej < *bada* do psl. *baděti* 'czuwać'. — Machek *Izslud. Mladenov* 355—62, ES² 112 dopatrując się pierwotnego znaczenia w zwrotach z negacją ('nie wahać się, być gotowym'), łączył z łac. *dubāre* (wyjątkowe w glossach), *dubitāre* 'wahać się, wątpić'. — Vaillant BSL L 2, 175—6 przyjmował możliwość, że *dba* 'troska, uwaga' < **nedba* to nomen postverbale od *ne-dʒjati* 'nie zajmować się czymś' (por. *nádba* 'nadzieja' < *nadʒjati* się 'ufać, mieć nadzieję'). — Trubačev *Etim.* 1965, s. 55—8, ESSM V 172—3 uważał za pożyczkę z irań. **dbaya-*, porównując z awest. *dabačš-, tʒačš-* 'być w nieprzyjaźni, obrazać'.

Miklosich EW 53, Melnyčuk o.c.

W.S. — W.B. — F.S.

dʒbolʒ dʒbola, dʒbolʒ dʒbolʹa 'ul'

~ śl. dial. *dbol -lu* (Jungmann z Kollára oraz u Kálala, gdzie jednak źródło trudne do ustalenia), także dem. *dbolec* 'ts.' (ib.). ~

Zo względu na szereg i niezupełnie pewny materiał pierwotna postać

niejasna. Zubatý Studie I 1, 293 rekonstruował temat na -jo- *ďaboľ'a, jednak postać sła. wskazywałaby raczej na temat -o- *ďaboľa (o obu suf. zob. I 109), przyjmowano i prapostać *ďaboľs (Berneker SEW I 243, Bezlaj ES I 96; ESSM V 175 obocznie z -ola), co mniej prawdopodobne. Zapewne derywat od tego rdzenia ďab- eo ďano, ďabra : ďabře. Znaczenie 'ul' rozwinęłoby się z pierwotnego 'wydrążony pień drzewa' (Berneker o. c.). Archaiczność budowy i znaczenia, nawiązującego do pierwotnej semantyki ie. *dheu-b-* 'pusty, próżny' (skąd *'wydrążony, pusty pień' > 'ul') skłania do uznania wyrazu za prasłowiański. Niepokoi szczupłość i niezupełna pewność materiału. — Bezlaj o. c. łączy z sła. *dēblo* 'pień drzewa' (o ostatnim wyrazie zob. jednak SP III 32).

Zubatý Studie I 1, 293, Berneker SEW I 243, ESSM V 175—6, rękopiśmienne Słownik etymologiczny języków słowiańskich Pjinskiego (zob. Trubačev VJ 1957, 6, s. 96). T.Sz.

ďaboľ'a zob. ďaboľ'a

ďabra : ďabře f. 'wąwóz, parów, jar, dół, dolina (porośnięta lasem)'

ďabra: ~ pol. przestarz. *ďabra* gen. pl. *ďeber* : *ďebr* 'zarośla, zarosłe nierówności terenu; parów, jar', dial. *ďabra* 'jar, parów' (Karlłowicz SGP z Podhala, SWil.), *ďebry* pl. 'kamieniolomy' (Karlłowicz SGP z okolic Trembowli), z okolic Zamościa. Hrabieszowa *ďebra* 'wąwozy wśród gór opoczystych', wsch. Młpol. pojechał chłop do lasu w *ďebry*, w NO i NM *Ďebra* (Rospond SNŚ I 185), NM *Ďebry* z okolic Przemysła, NW *Břda*, w starych zapisach od XII w. *Ďbra*, XIV w. *Ďbra* i *Ďebra*, lud. *Ďbra* jako NW i NM nad tą rzeką położona (Rozwadowski Studia 52, Nitsch MPKJ III 176 w przypisie), czes. dial. wałaskie *ǧebra -ry* (< **ďebra*) 'dół, rów, parów' (Bartoš DSM 54, 82), sła. dial. wsch. *ďebra* 'rów wymyty przez wodę deszczową' (Kálal), 'większy rów' (Buffa Dlhá Lúka), *ďebra* i *ďebra* 'parów, wąwóz', 'jama, dół' (SSN Ukáz. zv.);

sła. NT *Ďabra* (Bezlaj SVI I 126), bułg. NM w pld. Albanii *Дѣбра*, *Дѣбру* (Seliščev SNA 222, 284, BER I 329), sch. NM z Bośni *Ďebre Ďab̌ařa* f. pl. (RJAZ);

ros. NM *Дѣбра* Новая (Vasmer RGN II 678), ukr. zach. *ďēbra* 'jar, parów; wgłębienie, kotlina' (SUM, Żel.), 'głęboki parów zarośnięty lasem' (Polesze 225), brus. dial. *ďzēbra* 'dolina między górami; potok, strumyk między górami' (Nosovič, Jaškin BHN 58), stąd pol. dial. z Łitwy *ďiebra* 'dolina między górami' (Karlłowicz SGP). ~

Ze słow.: węg. *debre*, *ďebřo*, *ďobra* 'dół; dno głębokiego potoku' (Kniezsa MNSJ I 1, 149).

ďabře: ~ stpol. XIV—XV w. *ďabřz ďbřzy*. *ďbřža* : *ďabřža* 'wąwóz, parów z zaroślami', w XVI w. tylko w 1 przykładzie (z Reja): wegnali go do *ďabřzy* (wg SP XVI IBI nom. sg. *ďabřz* f. prawdopodobnie 'wąwóz z zaroślami'); nie do rozstrzygnięcia forma nom. w XVII w. u Szymonowica, gdzie tylko w przypadku zależnym: *ďabřzy* loc. sg. i *ďabřze* nom. pl. u Ł. (s.v. *ďabřza*) 'dolina wąska między górami, obrosła drzewami, wodą oblana', dziś tylko w NW *Ďabřz* (Hydronimia Wisły I 102, Kieger San 41), stpol. *ďžiebřz* (?) f. 'zarośla kolezaste, dumentum, vepres' (Słownik stpol. wraz z formami *ďžiebřza?*, *ďžiębřza?*; dwa przykłady z r. 1422, zapisy *ďžembřze* i *sz ďžebri*), za całkiem niepewne i zapewne rekonstruowane uznać trzeba podane przez Mukę połab. *ďābār* (MPKJ I 440), stduż. *ďebr* (Muka MPKJ I 440, co jest chyba rekon-

struowaną postacią na podstawie NT *Duber-wiesen* = 'Thal-wiesen, p. też Słownik III 134 s. v. *Debrük*, gdzie *debr), czes. przestarz. i poet. *debf -ře* f. 'parów, jar, szeroka dolina, zwłaszcza gęsto zarośnięta', stczes. *debf : débř dbři : debři* 'dolina' (Gebauer Sl., ale zapisy stczes. wydają się wskazywać też na postać *deber*), poza tym tylko w NM *Debf, Déber* (lud. *Dýbeř, v Dýbři, do Dýbře*, Profous MJČ I 367—8), sła. dial. wsch. *deber (diber, džäber)* f. 'parów, wąwóz', 'jama, dół' (SSN Ukáž. zv.);

sł. *deber -bri* (por. Beziaj ES I 96) 'wąska dolina' (wg Pleteršnika w NT, zob. też Badjura IjG 225), *deber -bri* i *déber -bri* 'wąska dolina ze stromymi zboczami, jar, parów' (SSKJ), w NM w formach *Deber* już w XIII w., *Debar, Dabor, Duber*, już w r. 1431 an der *Daber*, w r. 1150 *Tiucere* (liczne postacie zob. Krantzmayr OK II 47—8), sch. jako apelatyw wyjątkowo (wg Skoka ER I 370 wyparta wskutek homonimii z *däbar* 'bóbr') z r. 1302 w formie *debrü* pl. 'dolina leśna, Waldtal' oraz u Marulicia w postaci *dobar* f. gen. *dbri* 'przepaść, otchłań' (-o- wtórne, Skok l. e.), poza tymi tylko w toponimach na całym terenie sch.: NM *Dabar* już w r. 1219, *Däbar -bra, Däbar, Däbre* f. pl., *Dbir* gen. *Dbra*, w starych zapisach vs *Dbri, v Döbröh, Döbrö* (XIV w.), jako nazwa doliny (: NM) *Dabar* (Schütz GTS 38, RJAZ), też NO *Däbar -bra* (RSAN), z tur. protezą *Idbar* (jak *Ibzenica* < *Bzenica*), na -b- wskazuje NM *Debar* oraz alb. pożyczka *Dibra* (-a jest rodzajnikiem dla f.); formy przytoczone wskazują na wahanie rodzaju f. : m. (więcej materiału przytacza Skok l. e.), ser. i es. *дебри* f. 'dolina, parów, przepaść, vallis, convallis', es. też 'potok, rivus, turrens', Supr. *дебри* i es. *дебри* 'piekło', w Ev. Ostr. *дебри* f. 'vallis, convallis' (SJS), bulg. w NM r. 1378 *дебри*, dziś NM *Дебър* (wieś w okolicy miasta Ръзномая). w zach. Macedonii NM *Дебар* (zapisane już u Ptolemeusza, p. SSS I 333—4), w paru NM w Grecji *Δίβρη* (Vasmer SG 104, 142, 181; na tę etymologię wskazuje ukształtowanie terenu: miasto leży w szerokiej dolinie między dwoma łańcuchami górskimi), również z terenu Bułgarii w takiej samej postaci (Georgiev VBlE 72—3, 81, zapisy u Prokopiusza VI w.);

rus.-es. i strus. *дебри, дебрь, дэбрь, дэберы* 'wąwóz, rów' od XII—XIII w., 'nizina, dolina' XVII w., 'nizina porośnięta lasem, krzakami; las; gąszcz, gęstwina' od XIII w., 'potok płynący wąwozem', *дебри огунина* 'piekło' (SRJ XI—XVII, Srezn., Slovarь SP'lg.), ros. *дѣбру* pl. (sg. *дѣбрь* f.) 'miejsca porośnięte nieprzebytym lasem' (stąd bulg. książkowe *дѣбру* pl. 'gęsty, nieprzebyty las', BER I 329, RBE), przestarz. *дѣбрь* f. 'wąska dolina między dwiema górami; głęboki parów porośnięty lasem', 'parów, wąwóz, jar', częste w NM, up. *дѣбрь, дѣбру* i w NW *дѣбру* (Vasmer RGN II 678—9, WRG II 567, Smolickaja VJ 1978, 4, s. 119), ukr. rzadkie *дѣбп : дѣбпы -пи* (wg SUM zach.) 'jar, parów; zagłębienie, kotlina' (SUM, Hrinčenko, Żel.), w pl. *дѣбпы* 'miejsce zarosłe gęstym, nieprzebytym lasem', 'miejsce mało dostępne, dzikie' (SUM), dial. *debf, dyhef* i *dep* gen. *debrü* 'dół, wąwóz' (Stieber AJLenk. m. 224), *dubur', debur'* 'parów, koryto potoka', 'wzgórze', 'stromy stok góry', *debp* 'głęboki parów porośnięty lasem' (ESSM V 176, KDO 282), sturk. *дебри* f. od XV w. (w XVII—XVIII w. *дебри* m.) 'przepaść, jar; parów; las, gaj' (Tymčenko), w terminologii geograficznej *дебп* 'głęboki parów porośnięty lasem', 'głęboki parów', 'gęsty las', *дебп* 'gęsty las', *дебру* 'głęboki parów porośnięty lasem' (: *дѣбпы* 'ts.'), 'stepowy parów' (Polesze 225), jako NT *Dep* loc. w *Debrü* miejsce, gdzie się obsunął kawał góry, *Deber* wąwóz i skała (Stieber TLenk. II 20), brus. dial. z Polesia *debr'* 'strumień' (Moszyński Uwagi 6). ~

Por. 1. słbrus. дэбрыні 'gorzki chłn, ciecistina' (Słownik Skaryny);

2. NM Δεουριανὰ z r. 1287 = *Dybrjane (Vasmer SG 215, 281), często w NM Дебрен (formacja należąca do liczących NM na -en będących skrótami pl. suf. -jane, -eni, Zaimov Zasolvane 44—5);

3. sle. NT Debro (Bezlaj SVI I 126, tenże ES I 96), ukr. dial. дебро 'parów' (Polesie 225).

Ten sam pierwiastek co w *danu*, do ie. *dhcu-b-* (: *dhcu-p-*) 'głęboki, wydrążony', p. *dupa*. Psł. *dab-r-* : *dab-n-* ślad pierwotnego typu heteroklitycznego na -r/n-. Dokładne lub bardzo bliskie odpowiedniki w bałt., celt. i trako-ilir.: lit. *dubrà* 'parów w lesie' (też *Dubrà* nazwa jurowa leśnego), *dubrỹs* 'wglębie nie, wydrążenie w ziemi, jama, parów; głębia w rzece, jeziorze', lot. *dubra* 'bagnó', śrirl. *dobur* 'woda' (o rozwoju znaczenia p. Rozwadowski *Studia* 52—5, por. *potok*); na możliwość pierwotnego znaczenia 'dolina z wodą' w psł. wydają się wskazywać nazwy wodne typu pol. *Brda*, ros. Дебру i apelatywa np. es. дэбра 'potok, rivus', rus.-es. 'potok płynący wąwozem': u Srezn. w formie на дэбры, też brus. dial. дэбры 'potok, strumyk między górami', *dobr* 'strumień', gal. *Dubra* nazwa dopływu Menu = niem. *Tauber*, tracka NM Δόβηρος (**dhubēr-*), ilir. δόβρις θάλασσα ('morze'). — Spotykana w kilku językach słow. postać *dobra* wyraźnie sekundarna (o wymianie a : ɔ p. Sobolevskij RFV LXIV 114, Fortunatov *Izv.* XIII 2, 6—8). — Nie widać podstaw do łączenia z gr. τήρος 'rów', por. Berneker SEW I 242—3, Vasmer REW I 333, Bezlaj ES I 96, ostatnio o wyrazie Frisk GEW I 653 s. v. θάπρω.

Trautmann BSW 45—6, Berneker SEW I 242—3, Brückner SE 86, Buga RFV LXX 106, Vasmer REW I 333, Machek ES² 112—3, Falk *ScSl* IV 272—3, 276—7, Skok ER I 370, BER I 329—30, Bezlaj ES I 96, Fraenkel LEW 108, Pokorný IEW 267—8, Kretschmer *Glotta* XXII 216, Leumann *Glotta* XXXIV 211, Trubačev *Etim.* 1970, s. 10—12, ESSM V 176—7.

T.Sz. — F.S.

дѣбрыца 'jar, parów', pln. też 'strumień, potok'

~ pol. NM *Debrzyca* (Borek, Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych. 1972, s. 141), NW *Zbrzyca* (: SGKP I 865, II 242 *Dybrzyca*) < *Dzbfica* = *Dzbrzyca < *dobraica* (dopływ Brdy; zob. Rozwadowski *Studia* 52, por. Nitsch MPKJ III 176, Rospond JP XXIX 221), w formie *Dbrica* (w źródle niem.) już w r. 1201, tu zapewne należy i NW *Dobrzyca* Stara (w XIV—XV w. zapisane również jako *Dbrzicza*) < *Dobraica (Rzetelska-Feleszko, Duma PO PAN 25, s. 32, 34), głuź. NM *Debrica* (Muka MPKJ I 440, Rzetelska-Feleszko *Top. -ica* 22, 62), śla. NT *Debrica* (Rzetelska-Feleszko o.c. 103);

sch. NM *Dábrica* (RJAZ), w słow. NM z terenu Grecji Δίβριτσω w Arkadii (Vasmer SG 152, BER I 329);

ros. parę razy w NW Дебрыца (WRG II 567), jako NM Дебрыцы (Vasmer RGN II 679), ukr. NW Дебрыця, Дебрыца (Грабко NGII 57—8, Jurkowski MS PAN 22, s. 22), jako apelatyw *дебрыця -ця* według Prinčenko znaczenie niejasne, ale chodzi tu niewątpliwie o 'strumyk' jak wskazuje przykład: в лісі при дебрыці, при студельній водичі (Hrinčenko), *дебрыця* 'głęboki parów zarosły lasem' (Polesie 225 z *Žel.*: s. v. *дебр* 'Schlecht, Tal; Gehölz'). ~

Por. połab. rekonstruowane *d'ábráicá* 'kleines Waldtal resp. Talfluss' (Muka l.c.).

Pierwotne dem. do *dobra* : *dabrb*, o suf. -ica w tej funkcji p. I 98.

T.Sz.

дѣбрыць zob. дѣбры

дѣбраје 'dolina, wąwóz, parów'

~ pol. przestarz. z XIX w. *debrze* 'jar, parów' (SWil.; SJP PAN z XIX w. z przykładem: *Debrze*, dolina między górami, obrosła drzewem, oblana wodą). dziś w terminologii geol. „*debrze* oznacza pewien typ suchej doliny, powstałej i rozwijającej się w lasach, w późniejszym stadium rozwoju przechodzącej w parów” (Nazwy miast Pomorza Gdańskiego, 1978, 186; tu także *Debrze* i *Debrz* nazwy własne lasu i parowu), dial. *debrze* n. 'jar, parów', z okolic Zamościa i Hrubieszowa *debrze* 'wąwozy gór opoczystych' (Karłowicz SGP obok *debra*), 'urwiste, zarosłe wzgórze, wśród których płynie potok' (Rozwadowski Studia 53), jako NM *Debrze* z okolic Jaska, tu chyba też należy nazwa jeziora *Dybrze* (Rozwadowski l.c., Hydronimia Wisły I 249), czes. dial. *dejbrí* 'spadzista dolina, dół, rów wymyty przez wodę' (Machek ES² 112);

bułg. z XVIII w. NM *Дебѣ* z okolic Razlogu (BER I 329);
ros. NM *Дебѣ* (Vasmer RGN II 679), ukr. dial. *дебѣ* 'głęboki parów' (Polesie 225), sbrus. XVI w. w przykładzie *отъ дѣбра* 'горны схил. цянина' (Słownik Skaryny). ~

Pierwotne coll. z suf. *-uje* (p. I 86) do *dabra* : *dabrě*.

T.Sz.

дѣбрѣно *dabrěna dabrěno* zach. 'nisko położony, znajdujący się w dolinie, parowie'

~ pol. NM *Debrzno* zapisana już w r. 1413 (Nazwy miast Pomorza Gdańskiego, 1978, 185, por. Rzetelska-Feleszko MS PAN 24, s. 227; SGKP II 241 s. v. *Dybrzno*), z Wlkpol. *Debrzno*: de *Debrzna* r. 1403, *Debrzno* r. 1393 (por. Hydronimia Wisły I 260), jako nazwa jeziora *Debrzno* w XVII w. kasz. *Debřeno*, *Debřno* (por. Breza, Toponimia pow. kościerskiego, 1974, s. 193. Borek, Zach.słow. NT 52—3), dłuż. NM *Derbno -na*, w NO *Derno* (< *Dabrěno, Muka III 24, 134), NM *Dabrna*, *Darbna*, *Darbna* < adl. *darbny < *dabrny < *dabrna (Muka l.c.), tu należy też *Dobryń -ia* NM, niem. *Dabern*, *Dobern* (Muka l.c. 135), czes. dial. moraw. *debrný* 'znajdujący się w dolinie, parowie, co je v *debrě*', np. *debrný* mlýn (Bartoš DSM), poza tym *dobrze* znane w NM np. *Debrno* już w r. 1437 *Debrné* (już w XIII w. *Debrny*, *Deberny*. np. Gebauer Sl. s. v. *debrný*) i z wtórnie wprowadzonym *-o-*, np. z r. 1260 villa *Dobrní* r. 1841 v *Dobrnem*, tu także NM *Dobřín* (XIII w. *Dobern*, in *Dobren*, in *Dobrzne*), inne liczne nazwy tu należące zob. Profous MJČ I 403—6, por. Borek l.c. ~

Por. 1. pol. NM i NW *Debrznica* < *dabrznica (Rieger, Wolnicz-Pawłowska Warta 37, Rzetelska-Feleszko, Duma PO PAN 25 s. 32), sł. NW *Debernica*. w niem. zapisach np. *Debernitzen* (Badjura LjG 224, Bezlaj ES I 96), czes. NW *Debrník* już w XIII i XIV w. (Gebauer Sl.);

2. ros. dial. *дѣбрянцѣ* 'odnoszący się do *дебѣ*' (Dal).

Adi. od *dabra* : *dabrě* (zob.), o formacjach denominalnych z suf. *-ьна* p. Brodowska-Houowska SPS 89—97.

T.Sz.

дѣбрѣско *dabrěska dabrěsko* 'odnoszący się do wąwozu, parowu, jaru, doliny'

~ pol. NM kasz. *Debrsko*, już w r. 1400 NM *Debrske* < *Dabrěsko (Lorentz SNE 22), jezioro, przez które przepływa rzeka *Brda Debrsk* (Rozwadowski Studia 52, por. Rospond JP XXIX 221), luż. *Debrsk*, dziś *Debsk*, *Depsk*, niem. *Döbbrich* np. z okolic Choclebuza i Zgorzeleca (SGKP I 946, Muka III 134, Rospond PO PAN 11, 108) i innych okolic (Hänse, Die Flurnamen der Stadt- und Landkreises Weimar, 1970, s. 35);

sł. *děbrski* : *děbrski* 'odnoszący się do wąskiej doliny, jaru' (adi. od *deber*),

sch. *dabarski* 'odnoszący się do miejscowości *Dabar*' (BSAN), stare od XIII w. *dabrskyj* (BLAZ), bułg. NO *Дѣбарски* (Пѣев RLI 158), maced. *Дѣбарски* Дримкол 'предел во Зап. Македонија', *Дѣбарско* 'област во Македонија' (Pianka Top. 354);

slus. *дѣбарскыи* = *дѣбарскыи* adl. od *дѣбрь* od XII w. (Stezn., SPIg.), 'piekielny' np. w XII w. *огни дѣбарскыи* 'ognia piekielnego' (SRJ XI—XVII), ros. dial. *дѣбрскій -ого* 'из дѣбрей, певедомо отколе; шагун, бродяга; странник из раскольников' (SRNG, Dal). ~

Por. sl. NW *Dabršćak* (Bezljaj SVI I 126).

Adi. od *dobra* : *dabrь*, o suf. *-aska* w podobnych formacjach zob. Brodowska-Honowska SPS 55—6. T.Sz.

дѣрити zob. *u-dѣрити*

дѣбр'а pln. 'wąwóz, parów, jar, dół, dolina (porośnięta lasem)'

~ pol. przestarz. *debrza* 'zarośla, zarosłe nierówności terenu' (może już stpol., niepewne zapisy zob. s.v. *dabrь*), dial. 'gąszcz leśny, szczególnie wśród urwisk' (Karłowicz SGP z okolic Bochni), z okolic Ropezye *debrzà* (bez definicji znaczenia), z okolic Brzozowa: Małe laski, czasem tylko kilka drzew, przeważnie szpilkowych, nazywają *debrzami* (Karłowicz SGP), jako nazwa pola *Dabrza* (Pawłowski, Nazwy miejscowo Sądęcczyzny I 86), częste w NW *Debrza* (Bieger San 41, Hydronimia Wisły I 53, 55, 102), częste NM *Debrza* (z okolic Krosna, Ropezye, Rzeszowa, Strzyżowa, Brzeska, Brzozowa). I. z XVII w. tylko z Szymonowica s.v. *debrza* 'dolina wąska między górami, obrosła drzewami, wodą oblana' ale tylko w przypadkach zależnych, brak nom. sg. (por. dziś dial. kasz. *dźbŕa* 'wąska dolina, parów', Lorentz PW), czes. dial. moraw. *děbŕa -je* (: wtórne *gebŕa*, taka postać u Machka ES^t 112; u Bartoša DSM tylko *gebŕa -ry*) 'parów, jar, spadzista, stroma dolina w górach' (Bartoš DSM, Skulina Mor.-slov. 174);

ros. dial. *дѣбѣ* 'leśny gąszcz' (SRNG), dobrze znane w NM i NW *Дѣбѣ* (Vasmer RGN II 679, WRG II 567: w kilku poświadczeniach, p. też Smolickaja Oka), ukr. dial. lomk. *debrja*, *dybrja* loc. pl. po *debrjax* 'wąwóz, dół' (Stieber A.Jem'č. m. 224), *diōp'a* 'stromie miejsce, urwisko' (SDU 75), w NT *Dabrja*, *Dybrja*, w *Debrj*, pld *Debrjom*, pld *Dybrjom* (Stieber TLomk. II 20), z Bojkowszczyzny *Debrja* (Rudnyčkyj NGB 119), częste w nazwach ukształtowania terenu *дѣбѣ* 'głęboki parów zarosły lasem', 'zarośnięty stok góry', 'przepaść' (Polesze 225), dawne XVII w. *дѣбра* z Beryndy (Tymčenko s.v. *дѣбрь* p. *dabrь*), slus. dial. *дѣбѣ* 'nieprzebyte zarośla, gąszcz' (NS 124). ~

Por. może tu należące dluz. NW *Dobrja -eje* (niem. *Dober*), na tę nazwę wskazuje i NM *Dobroług*, dial. *Dobri Eug* 'die moorige, sumpfige Grasmoor an der *Dobŕa*, Schwarzen Elster' (Muka I 175, III 135), sl. NM *Tibrja* (Bezljaj ES I 96).

Od *dobra* : *dabrь* z suf. *-ja-* (o suf. p. I 81—3). T.Sz.

дѣchnotti dachnott 'wydawać technienie, dmuchać, wiać, chuchać' (dial. pln. 'wydawać ostatnio technienie, kończyć życie, zdychać'), 'zionać czymś, wydzielać coś, np. woń'

~ pol. *technąć -nę* (stpol. wyjątkowo w XV w. *dechnąć*) imperf. 'ziać czymś, wydzielać coś, np. woń', przestarz. 'nabierać w płuca powietrze, wdychać',

dawne też 'chuchać' (L.), imperf. i perf. 'wciągać, wciągnąć powietrze do płuc i wypuszczać, wypuścić je, oddychać, odetchnąć' (także dial., np. Szymczak Domaniewek), perf. 'wdmuchać coś siłą oddechu' (dziś tylko przen. np. *tehnąc* życie; u L. imperf. 'wpajac, wlewać'), stpol. u Mącz. wieje, *tehnę*, dmę 'spiro', *tehnąc* albo też brać w się dech 'ducere spiritum', dial. kasz. *trnęc -nę* perf. 'wdmuchać coś siłą oddechu', imperf. 'oddychać' (Ramult, Lorentz PW II 564), stdlnż. XVII w. (Chojnan) tylko w formach przedrostkowych, np. *zdechnuś* '(jednorazowo) odetchnąć', 'wydać ostatnie technienie, skończyć życie, zdechnąć', *wodechnuś* 'odetchnąć' (Schuster-Sewc BW III 146 s.v. *-dechnuś*), czes. *dechnouti -nu* (poet. też *dehnouti*; stczes. *dehnŭti* 'flare' zaświadczone w XIV w. w formie aor. *dše*. Gebauer Sl., u Jungmanna z XVI w. również *tehnŭti*) imperf., perf. 'wydawać, wydać dech, technienie; odetchnąć, oddychać; ziać, zionąć np. wonią', sła. *dochnŭt' -nem* imperf. 'padać, zdychać, o zwierzętach' (wulgarnie też 'umierać, o ludziach'), u Kálala także *dechnŭt' ts.*, ale również 'wydać oddech, tehnąć';

sł. *dahnŭti*: *dahnŭti -nem* (SSKJ; u Pleterśnika *dahnŭti -nem* i *dehnŭti dahnem*) perf. 'chuchać, tehnąć; westchnąć', 'wionąć' (veter *dahne*), 'wykonać oddech, odetchnąć', dial. 'wydać (przykry) zapach' (Pleterśnik: styryjskie: wg SSKJ książk. 'zapachuieć'), sch. *dahnŭti dahnem* (stsch. XIII w. *dahnŭti*) perf. 'wciągnąć do płuc powietrze i wypuścić je, odetchnąć, złapać oddech, złapać dech' (też dial., np. Elezović Kos.-Met.: *dahnŭt dahnem*: *dahnŭt dahnem*), 'odpocząć, odsapnąć; westchnąć', 'chuchać, tehnąć', wyjątkowo 'umrzeć' (RSAN, RJAZ), 'wionąć, powiać, o wietrze' (ne *dahnŭt vjetre*), dawne i dial. również imperf.: dawne 'pachnieć', dial. 'parować, o gorącej wodzie' (RSAN, RJAZ), es. (serb. i chorw. XIV w.) *дахнати -на* 'tehnąć', 'wionąć' (SSJ; tu też scs. tylko z pref., np. *кыздахнати* 'westchnąć', *издахнати* 'oddać ducha, umrzeć'), bułg. *дохна -неи* (już stbułg. XII w., SSJ) 'chuchać, tehnąć; odetchnąć', dial. *дохна* 'chuchać' (BDial. VI 169: Pleven), *дохни* малко 'odpocznij trochę' (BDial. II 77: Sofia), o postaciach gwarowych p. Duma Wokalizacja jerów s. 23—4, mapa 20;

strus. od XI w. *дахнѡти -ноу* 'tehnąć', 'odetchnąć; westchnąć', 'wionąć' (*дахнѡши вѡтри*), ros. *дохнѣть -нѣ -нѣшь* (dawne *дохнѣть*) perf. 'odetchnąć; chuchać', 'wionąć' (ветер *дохнул*), 'pachnieć czymś, tehnąć zapachem', też *дохнѣть -ну* (dawne *дохнѣть -нѣ*) imperf. 'padać, zdychać, o zwierzętach', dial. *дохнѣть* imperf. 'kaszleć', 'technąć, psuć się, o wodzie' (w tym znaczeniu także refl. *дохнѣться*), perf. 'uderzyć, trzasnąć, buchnąć, stuknąć' (SRNG, Slovarŭ Rjazan.), ukr. *тхнѣти -нѣ* (dawne i dial. *дохнѣти* perf. 'flare', Tymčenko od XVII w., Hrinčenko) imperf. 'nieprzyjemnie pachnieć; zalatywać zapachem, wonieć; ziać czymś, tehnąć', imperf. i perf. 'wiać, owiewać, wionąć, powiać' (URS), u Hrinčenki również 'wdmuchać coś siłą oddechu, tehnąć coś', 'odetchnąć, odsapnąć', *дохнѣти -ну* imperf. 'padać, zdychać, o zwierzętach' (SUM, Hrinčenko), dial. (Czernichów) *дохнѣти -нѣ* perf. 'westchnąć' (Hrinčenko), brus. *тхнѣць -нѣ* imperf. 'pachnieć, zalatywać zapachem' (BRS), dial. perf. 'wykonać oddech, odetchnąć' (Šaternik Červ., Sejaškovič Grodno), 'dmuchać, wionąć, o wietrze; chuchać' (Nosovič), *дохнѣць -ну* imperf. 'padać, zdychać, o zwierzętach', dial. 'wypuszczać oddech; przepadać, ginąć' (Nosovič). ~

Inchoativum do ie. *dheu-s-*: *dhye-s-* 'proszyc, rozpraszać się, unosić się kłębam; wiać, dać; parować, wyziewać', p. *duchъ, dunŏti, duli, dvochatŭ*. Zredukowany wokalizm pierwiastka właściwy formacji na *-ne-* (p. I 44—5,

tu też o zróżnicowaniu akcentowym archaicznego typu inchoatywnego w stosunku do produktywnego perfectivum). W opozycji do iteratywnego *dychati*. Por. z tym samym zredukowanym wokalizmem pierwiastka lit. *dūsti dūsta dušsu* 'dusić się, z trudem oddychać: stawać się stęchlym, zepsutym, tęchnąć', lot. *dust dusu* 'dyszeć, oddychać', *dusēt dusu* 'wypoczywać, przychodzić do siebie'. Stara opozycja *dachnŏti* : *dychati* została odnowiona w kilku językach słow. przez wprowadzenie na miejsce pierwotnego *dychati* sekundarnego *dachati, nowego derywatu od *dachnŏti*: sch. *dāhati dāšēm* 'chuchać', dial. 'wydzielać nieprzyjemny zapach z ust' (RSAN), bulg. *đaxam -xam* 'pachnieć; tęchnąć', dial. 'oddychać' (np. Stojkov Banat), maced. dial. *đaxam -aš* 'oddycham' (Małecki SW); ros. dial. i pot. *đaxamš -xajō* '(silnie) kaszleć', 'odpoczywać; bawić się, głośno się radować, pić wino', 'uderzać; trzaskać, tłuć się; strzelać z broni' (SR NG, Slovarь Rjazan.), brus. dial. *mxāyb* 'dumnieć; chuchać', *mxāyb* 'pachnie, czuć od kogoś' (Nosovič). — ESSM V 177 bezpodstawnie dopatruje się w *dachati* starej formacji.

Berneker SEW I 243, Vasner REW I 365, Machek ES² 137, Skok ER I 372—4, Bezłaj ES I 97, ESSM V 177. W.B. — M.Š. — F.S.

дѣchor'ъ dachor'a 'ssak tchórz, *Mustela putorius*'

~ pol. od XV w. *tchórz -rza* (w nowszych czasach też przen. 'człowiek bojaźliwy'), dial. z różnymi refleksami nagłosowej grupy spółgłoskowej, np. *tkórz, twórz, tfórz, tórz* (już w XVI w. zapis *thorz*, u L. *tórz*), *čchórz, čkórz* (zob. np. Dejna AGK m. 293, Zaręba AJS IV m. 523, cz. II 6, Małecki — Nitsch AJP m. 215, AJWlkopol. II m. 218, 219; szczegółowo o postaciach gwarowych p. Nitsch WP IV 332—7), kasz. *twóř, twóř*, sli. *tkōř -ořa* (Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. *twóř -ra* (przen. także przezwisko człowieka brudnego, złośliwego), dial. np. *tyóř, tyyř* (Sorb. SA III m. 9), głuż. *tehóř -rja*, dial. np. *twóř* (Pfuhl), *tyóř, kóř, kóř* (Sorb. SA l.c.), czes. *tehoř -ře* (stezes. od XIV w. *dehoř -ře*), dial. też *schóř* (Bartoš DSM: hanackie, Malina Mistfice, Hruška DSCh), *zhoř* (Kott V 472), sla. *tchor -ra* (także dial., Matejčik Novohrad 92), dial. wsch. *tehur* (Kálal, Buffa Dlhá Lúka), *thor* (Sipos Bükk-Gebirge);

sle. dial. *dehōr -rja* (Pleteršnik, Tominec Ūrni vrh; Rigler Notr. 169: *dehūr, deχūr*), *thōr -rja* (Pleteršnik), też *tvor* (ESSM V 177), sch. *tōr tvōra: tvōr tvōra* (p. np. Vuk, Elezović Kos.-Met.), dial. też z uproszczeniem grupy spółgłoskowej, np. *tor : hor* (ZNŽO XXXIX 301: Kastav), *vōr, fōr* (RJAŽ: Lika, Gornja Krajina; Skok ER I 374: Kordun), *por* (RJAŽ: Pirot, Lika), również z suf. *-šč*, np. *tōrac, tōrac, tōrac*, kajkaw. *torec* (Skok l.c.: Žumberak, HDZ III 147: Karlovac, Petrović GBK 158, Belostenec), es.-serb. XVI w. *тхорь* 'felis', bulg. *nop, nōpam* (też dial., np. Stojkov Banat, BDial. III 141: Ichtiman, VI 211: Ploven), śrbulg. XVI w. *nxops* (zob. Rusek SPAN Kr. 16, s. 427—8; błędnie Mladenov EPR 489), dial. także *msop* (Mladenov Vidin), *mopue* (Gerov), p. również Duma Wokalizacja jerów 42: *por, tvor, tror, ēvor*, maced. *nop* (również dial., Vidoeski Kumanovo 251, 259; Reiter Titov-Veles, tu także *tvor*);

strus. XV w. *дѣхорь, дохорь, тхорь* (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. *xopь -pя* (dial. pskow. 'śmierdziel, qui pedit'; też 'mól odzieżowy, 'Tinea', Dal, w słowniku Nordsteta r. 1782 'тапакан, моль'), dawne *dxopь*, dial. *mxopь* (Dal: pld., Melničenko Jaroslavl; por. *mxāpь* 'mól odzieżowy', Opyt: Twer), ukr. *mxopá* (u Żel. przen. również 'człowiek bojaźliwy'), dial. też *mxyp -p'á* (Ieks. Polesja 72, SDU 84: tu także *mxyp*), *xip xopя* (Hrinčenko), brus. *mxop mxapá*

(także dial., np. Bjalkkevič Mohylew, Sejašković Grodno; u Nosoviča *mxopb-pq* również przen. 'człowiek bojaźliwy'). ~

Ze słow.: lot. *dukurs* 'Mustela putorius', fiń. *tukkuri* 'ts.', est. *tukkur* 'ts.', niem. dial. pruskie *dūs, dous* 'ts.' (Nitsch WP IV 333), rum. *dihor* 'ts.' (Milišič Impr. 87).

Nomen agentis od *dschnoti* 'wydąć zapach, woń', o suf. *-or's* zob. II 26. Por. sle. *dihūr -rja*, dial. *dihūr -rja* 'tekórz' od *dihati* (p. *dychati*), wskazujące na odnowienie motywacji. Nazwa zwierzęcia od charakterystycznego nieprzyjemnego zapachu, por. paralele semantyczne, np. pol. dial. *śmierdział*, sle. *smrdak, smrduh*, sch. *smrdelj, smrdljivac, smrduh*, maced. dial. *smrdušku, smrduljka* (Reiter Titov-Veles 190—1): psł. *smrděti* 'śmierdziec, cuchnąć'; ros. dial. *бздох* 'tekórz': psł. *pszděti* 'pedere', franc. *putois*: stranc. *put* 'śmierzący'. Uderza paralele w różnych językach słow. przekształcenie grupy spółgłoskowej powstałej po zaniku jeru słabego. Postać *por* zapewne powstała z dobrze poświadczonej postaci *for* < *tfor*; Rusek l.c. dopatrywał się tu zmiany grupy *pch-* > *p-* zaświadczonej tylko w őrbulg. *pehor's*.

Berneker SEW I 243, Vasmer REW III 267, Machek ES² 643, Skok ER I 374, Bezlaj ES I 101, Toporov Prus. I 394—5, Fraenkel LEW 977, BS 114, Kiparsky RES XXIV 42 i uwaga 2., Mühlenbach I 512, ESSM V 177—8.

W.B.

дъчъ *dschu* 'weingane do płuc i wydalane z nich powietrze, oddech, technienie' (pld. 'wyziew; woń, zapach'), **единъ дъчъмъ** (**дъчомъ**) 'jednym techom, bez odpoczynku, bez przerwy'

~ pol. od XV w. *dech tchu* (dial. też *dechu*) 'weingane do płuc i wypychane z nich powietrze; czynność narządów oddychania, oddech', 'po wiew, poddmuch' (powszechnie w gwarach, np. Karłowicz SGP, Kucala PSM 169, Olesch Sankt Annaberg, Tomaszewski GŁ; dial. kasz. także 'pierdnięcie, flatus', Syeha SK), często w utartych zwrotach, np. *bez tchu* 'bez przerwy, bez odpoczynku', (paść, upaść) *bez tchu* 'upaść jak nieżywy', *jednym techom* 'bez przerwy, szybko' (też dial., np. Dejna RKJL XXI 218, w tym znaczeniu także *techom*, Karłowicz SGP: Młpol.), puścić, wyzionąć (ostatni) *dech* 'umrzeć', dial. również *ani tchu, ani mchu* 'ani śladu' (Karłowicz SGP: Włkpol.), czes. od XIV w. *dech -chu* 'oddech, technienie' (też dial., Bartoš DSM, Horečka Frenštát; stezes. XIV w. 'flamen'), rzadko 'para', do posłobulhno *dschu* 'do śmierci', *jedným dechem* 'bez przerwy; szybko', sla. *doch -chu* 'pomór zwierząt', dial. *dez -zu* 'oddech' (Matejčík Novohrad 183);

sle. *däh*: *däh dāha* 'oddech, technienie' (zadnji *dah* 'ostatnie technienie'), 'nieprzyjemna woń' (SSKJ; Pletersnik nie notuje), sch. od XVII w. *däh dāha*: *däh -ha* 'oddech; czynność oddychania' (por. do poslednjeg *dāha* 'do śmierci', *pusiti poslednji däh* 'umrzeć', *u jednom dahu* 'na jeden raz, bez odpoczynku', u Della Belli *s jednjem dahom* 'uno spiritu'), przen. 'żywot, życie; dusza' (dok mi je *daha* 'póki życia'), rzadko przen. 'chwila, moment', 'przepływ powietrza, poddmuch, powiew' (*dah vjetra*), 'wyziewy' (dial. 'lekka przeźroczysta mgła'), 'zapach, woń', dial. 'nieprzyjemny zapach, smród, odór', bulg. *дах* (*дахам*) 'oddech, technienie' (до последния си *дах* 'do śmierci', pot. *na edin dah* 'bez odpoczynku, na jeden raz'), 'woń, zapach' (dial. *дах*, BDial. VI 27, *дах, дах* l. 'zapach; nieprzyjemny zapach, smród', Stojkov Banat), maced. książk. *дах* 'oddech' (BMLJ III 598), dial. *дах дахó*, pl. *dschuvi* 'oddech, technienie' (Malecki SW);

ros. dial. *dox -xa : -xy* 'odpoczynek' (дать *dox* 'pozwolić odetchnąć', SRNG: archang., Twer), 'duszenie się ryb pod lodem z powodu braku tlenu' (SRNG: Świerdłowski), ukr. dial. *dox mxy* 'oddech, tchnienie, dech' (Żel., u Heinčenki IV 299 tylko w zwrocie що *mxy* 'co tchu, ile tchu, ile sił'), brus. dial. *dox* 'zatrącenie, zguba, śmierć' (w przekleństwach: *doxy nema na vac*, Rastorguev Brjansk). ~

Nomen actionis od *dachnōti*. Stary derywat wsteczny z suf. -ъ (p. I 59), por. pierwotne nomen actionis (z regularnym wokalizmem *ou*) *ducha*. Dokładny odpowiednik: lit. *dūsas* 'zadyszka, astma; westchnienie'. W.B. — M.Š.

дѣхнѣти *dachnēti* pld. 'ciężko, szybko, intensywnie oddychać, dyszeć'

~ sle. *dehtēti -tīm : -tēm* 'mocno oddychać, dyszeć', 'wonieć', 'tęsknić, mocno pragnąć' (Pleteršnik), sch. od XVI w. *dāhtjeti -tīm* 'dyszeć; sapać, parować', dawne wyjątkowo 'oddychać', 'dyszeć z pragnienia, silnie pragnąć, pożądać', od XVI w. też *dāhtuti dūščēm : dūhčēm : dāhtīm* 'dyszeć (ze zmęczenia, z upału); sapać, parować' (RJAZ, RSAN, RMat.), bułg. *дахнѣ -mūm* 'dyszeć, oddychać', dial. *дахуем* 'ts.' (BDial. I 247, II 77: Sofia), *дахмиѣ* 'pachnieć, o kwiatach' (BDial. I 247), *дахм'с за незо* 'jest mi drogi, żywię miłość do niego' (Szymański DCzO 90). ~

Por. sch. dial. (od XVIII w.) *dūhat -hta (: dūhtāj)* 'sapanie, dyszenie' (RJAZ, RSAN; też dial. *dāt*).

Intensivum do niezaswiadczonego *dšati dšō, czasownika stanu do *dachnōti* (jak *srtēti : srtuōti*). O bulowie zob. I 52—3.

Zob. *dychatēti*.

W.B. — F.S.

дѣктерѣка zob. дѣктерѣка

дѣктеринѣ *dakterina dakterino* 'córki (zastępuje gen. sg.), należący do córki', 'związany z córką, dotyczący córki'

~ pol. dial. *ceřin* 'córki, należący do córki' (MAGP VI m. 273, cz. II 85), czes. u Jungmanna *deřin* 'ts.', sta. *deřin* 'ts.; dotyczący córki' (Isačenko SRS);

sle. *hčřin* 'należący do córki' (też dial., Tominec Črni vrh), sch. *kčřin*, *čřin* (dial. czakaw. *čřin*, *ičřin*, ČDL; *čřin*, Jurišić Vrgada) 'ts.', serb.-cs. XVI w. *дѣктеринѣ* 'córki (gen. sg.), należący do córki';

ros. *дѣктеринѣ* (dawne XVI—XVIII w. *дѣктеринѣ*, SRJ XI—XVII) 'należący do córki' (także u Dala), stbrus. *дѣктеринѣ* 'ts.' (Słownik Skaryny). ~

Por. z nawarstwieniem się innych sufiksów na pierwotne *dakterina*: 1. czes. *dečřinný* 'należący do córki; odnoszący się do córki';

2. sle. *hčřinji* 'ts.';

3. sle. *hčřinski* 'dotyczący córki', sch. *kčřinski* 'ts.; należący do córki' (RMat.; wg RJAZ w funkcji adv.);

4. bułg. *дѣктеринѣ* 'należący do córki; odnoszący się do córki' (BDial. VI 27).

Adi. od *dakti daktere* z suf. -inъ. Por. także tą samą formację utworzoną od dem. *dakteraka*: pol. *córczyn*, *córczynny* 'należący do córki; związany z córką, dotyczący córki' (też dial., np. MAGP VI m. 273, cz. II 85, Karłowicz SGP, Syelta SK); nowsze: sch. *kčřkin*, *čřkin* 'należący do córki' (również dial., Vuk, Elezović Kos.-Met.), bułg. dial. *дѣктеринѣ*, *имѣркинѣ* 'ts.' (np. Gerov, BDial. III 195: Ichtiman), maced. *кѣркинѣ* 'ts.'. W.S.

дѣктерѣка zach., pld. : pld. **дѣктерика** dem. 'córeczka, filiola'

dakteraka: ~ pol. od XV w. *córka* 'filia' (dawne od XVI w. *corka* też 'synowa', np. SP XVI IBL, por. stpol. *corka* służebna 'służąca', Słownik stpol.), dial. także *córka*, kasz. *cerka* : *córka* 'filia' (np. Karłowicz SGP, Zareba AJŚ IV m. 694, cz. II 57, Kucala PSM 256, Szymczak Domaniewek, Sychta SK, Sychta Kociewie), czes. *dcerka* 'filia' od XV w., dial. również 'dziewczynka: dziewczyna' (np. Bartoš DSM, Horečka Frenštát, Svěrák Karlovice, Bělic Dol. 34, 53), sla. *deérka* dem., 'filiola';

śle. *hěčrka* dem od *hěi*, 'filiola', 'synowa', sch. *kéerka* dem. od *kéi*, 'filiola', 'filia' (dial. także *hěerka*, *šéerka*, *éerka*, *čéerka* 'ts.', np. RJAZ. Vuk, Elezović Kos.-Met.), bulg. dial. *дѣцѣрка*, *дацѣрка*, *дѣцѣрка*, *цѣрка*, *чѣрка*, *кѣрка* 'filia' (np. BER I 467, BTR, Stojkov Banat, Undenski Kjustendil, BDial. I 273, II 111, II 185, III 195), także 'filiola' (Gerov, BDial. VI 27), maced. *кѣрка* 'filia: filiola' (też dial., np. Vidoeski Kumanovo 70, 72; BDial. VIII 327: *мѣцѣрка*, *кѣрка*). ~

dakterica: ~ śle. przestarz. *hěčrica* dem. od *hěi*, sch. *kéerica* dem. od *kéi* i *kéer* (BSAN, RMat.), też *éerica*, *hěerica* dem. od *éera*, *hěi* i *hěer* (RJAZ), bulg. dial. *нацѣрѣца* 'pasierbica' (BER I 467). ~

Por. 1. *dakteraćica*: pol. dial. śli. *córčoca* dem. od *córka* (Lorentz PW); śle. *hěčrčica* od XVI w.: *hěčrkica* dem. od *hěčrka*, sch. *kéerčica*, *kéerčica* dem. od *kéi*, *kéerka*, *kéerca* (dial. *hěerčica*, *éerčica* dem. od *hěerka*, *hěerca* i *éerka*, *éerca*), *kéerčica*, *kéerčica* dem. od *kéerka* (dial. *čerkčica*, *čerkčica* dem. od *čerka*, Elezović Kos.-Met.), maced. *кѣркѣца* dem. od *кѣрка* (RMJ);

2. *dakterčca*: śle. *hěčrca* = *hěčrka* (Pleteršnik), sch. *kéerca* dem. od *kéi*, *kéer*, dial. już od XV w. *éerca* (czakaw. *čerca*, ČDL; u Jurišiću Vrgada tylko voc. *čerce*) dem. od *čēr* 'filiola; filia' (np. RJAZ, RMat., Vuk);

3. oparte na temacie nom. sg.: rus.-cs., strus. **дѣтка**, **доука** 'filia', 'filiola' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. pot. **дѣтка** 'filia' (dial. też **доука** '(młoda) świnia', forma zwracania się do krowy, owcy, SRNG), ukr. **доука** 'filia', forma zwracania się starszej osoby do dziewczyny lub kobiety, brus. **даука** 'filia'.

Dem. od *dakter-* (*dakti daktere*) z suf. *-aka*, *-ica* (o funkeji tych suf. p. I 94—5, 98—9). W.S.

дѣктерѣнѣ *dakterena daktereno* (**дѣктерѣнѣ** *dakteren'a dakteren'e*) 'córki (zastępuje gen. sg.), należący do córki', 'dotyczący córki, odnoszący się do córki'

~ stczes. *dcerný* 'należący do córki; dotyczący córki';

śle. *hěčrnji* 'ts.', serb.-cs. XV—XVI w. **дѣктерѣнѣ** 'należący do córki', bulg.-cs. XI w. **дѣктерѣнѣ** 'ts.' (BER I 467), śrbulg. XIV w. **дѣктерѣнѣ** 'ts.' (ib.);

rus.-cs. XI w. **дѣктерѣнѣ**, **дѣктерѣнѣ**, **дѣктерѣнѣ** 'należący do córki; dotyczący córki' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. dawne XVI w. **дѣктерѣнѣ**, **дѣктерѣнѣ** w funkeji subst. 'córka córki, wnuczka' (ib.), ros. **дѣктерѣнѣ** 'należący do córki; odnoszący się do córki, właściwy córce' (SSRJ, Dal), ukr. **доцѣрнѣ** 'ts.'. ~

Por. ros. **доцѣрнѣ** 'należący do córki' (SSRJ, Dal).

Adi. od *dakti daktere* z suf. *-en'a* (*-en'ь*).

W.S.

дѣктерѣнѣ zob. **дѣктерѣнѣ**

dskteršī f. 'córka brata czy siostry, bratanica lub siostrzenica'

~ stsch. *čerša* 'bratanica czy też siostrzenica' (одъ госпоице Катарице, кираше господина хрцета, а кире покомного княза Балше Херцеговина, XIV w., Daničić RSS III 548; też wyjątkowe w XVIII w., RJAZ), wyjątkowe XV w. też *hčerša* 'bratanica' (RJAZ, tu także *kčerša* 'bratanica lub siostrzenica', u Stulicia 'bratanica'), es. дктершѣа 'bratanica; siostrzenica' (Miklosich LP, SJS);

rus.-es. дктершѣа, дктершѣа 'siostra przyrodnia', 'siostrzenica; bratanica' (Srezn., SłJ XI—XVII), ros. u Dala cerk. дщерица 'siostrzenica'. ~

Od *dskti* *dsktere* z suf. -šī z pierwotną funkcją komparatywną. Co do budowy por. *materšī*, łac. *mātertera* 'siostra matki, ciotka' < *mātro-terā. Vasmer REW I 366, ESSM V 178. W.B.

dskti dsktere 'dziecko płci żeńskiej, dziewczyna, kobieta w stosunku do swoich rodziców, córka, filia'

~ czes. arch. (dziś też poet.) od XIV w. *dei deče* (acc. *deč* niekiedy używany w funkcji nom. *deč -ře*) 'filia' (Gebauer Sl., Přír. slov.), por. zlá *dei* 'meretrix' (Gebauer Sl., MSČS);

ste. *hēi hēre* 'filia' od XVI w., dial. także *χh'i* : *χh'i χh'iere* (Rigler Notr. 144. 147), *ēi čere* (Pleteršnik: wsch. Styria), sch. od XII w. *kēi kēri* (: dawne, dziś dial. *kēere*, p. RJAZ), dial. od XV w. także *hēi hēre*, *šēi šēri*, *ēi čeri* : *čerē*, *iēi iērē* (RJAZ, ČDL, Vuk, HDZ II 272, III 135, Rasprave JAZU I 187; o rozwoju nagłosowej grupy spółgłoskowej po zaniku -o- p. Vuković Istorija I 207, RJAZ) 'filia' (też życzliwa, serdeczna, pieszczotliwa forma zwracania się rozmówcy do młodej kobiety), 'kobieta należąca do jakiegoś środowiska, narodu, kraju, ziemi', dawne wyjątkowe 'filiola', 'dziewczyna', ses. дѣти дщере : дщери 'filia; filiola', bulg. dial. rzadko *điču*, *dāču* 'filia' (BER I 467, Mladenov Vidin, Georgiev BE XI. 1961, 97—101);

strus. od XII w. дѣти, дѣти, дѣти, дѣти, дѣти, дѣти, тѣри, тѣри 'filia', ros. *дочь дщери* 'ts.' (dial. również *dōču* : *dōčá*, *dōčá*, *dōčá* 'ts.', SRNG, Dal, Opyt), stukr. XV w. д(щ)и, дщ 'ts.' (SSUM), ukr. dial. *дощ дщери* 'ts.' (Hrinčenko, Žel.), stbrus. od XVI w. дщ 'ts.' (Słownik Skaryny). ~

W poszczególnych językach słow. zwykle przekształcone według produktywnych typów deklinacyjnych:

1. pol. książk., pot. *córa* (dziś derywat wsteczny od *córka*) 'filia' od XV w. (stpol. XV—XVI w., dziś dial. też *cora*, *cera*, *córa* 'ts.', MAGP XII m. 569, cz. II 88—9, AJPP m. 26, Zareba AJS IV m. 694, cz. II 57, Karłowicz SGP, Nitsch DPŠ, Sychta SK), dawne od XVI w. także 'synowa', 'kobieta należąca do jakiegoś plemienia, narodu, mieszkanka określonego miasta, współwyznawczyni', 'młoda kobieta' (SP XVI IBL), dial. kasz.-sli. *cera* 'niechlujna, niechlujna kobieta' (Lorentz P'W), por. śl. *cera* od *cery*, *cera* od syna 'wnuczka', syn *od cery* 'wnuk', *cera* god brata, god siostry 'bratanica; siostrzenica' (np. Zareba AJS IV m. 689—90, cz. II 55, Zareba Siolkowica, Olesch Sankt Anna-berg), czes. od XV w. *dcera* (dial. również *cora*, *céra*, *céra*, up. Bartoš DSM, Lamprecht Opava, Bělič Dol. 107, Utěšený Čes.-mor. 53—4) 'filia', ludl. forma zwracania się starszych osób do młodej kobiety; arch. 'synowa', śla. *dcéra* 'filia' (dial. także *céra*, Kálal; Habovštiak Orava 53—4; wyraz znany, ale uważany za kulturalny), również forma zwracania się do młodej kobiety; sch. *kéera* voc. *kéero*, *kéere* (dial. *céra*, *héra*, *šéra*) hip. od *kēi* (*ēi*, *hēi*, *šēi*),

dawne od XVI w. *kéera kéerō* 'filia', bulg. dial. *дѣумепѣ* 'ts.' (Stojkov Banat); stbrus. XVI w. *дѣуѣѣ* 'ts.'

Por. lit. sekundarne *dukra, dukra* 'filia' (LKŽod., Otrębski GL III 54).

2. bulg. *дѣуѣѣ* (dial. też *дѣумепѣ, дѣумеп'а, дѣумеп'а*, Stojkov Banat, BDial. III 62; Ichtiman, VI 27; Sьčanli) 'filia'; stukr. XV w. *дѣуѣѣ* 'ts.' (SSUM).

Por. lit. *dukre*: *dukri* 'ts.' (LKŽod.).

3. czes. *deř -ře* 'filia' (Přir. slov.); sle. dial. *hčēr hčeri* 'ts.' (Pleteršnik: Styria), sch. dawne od XVI w. *kéer* (dial. *čer, hčēr, žčēr*) *kéeri* (dial. np. czakaw. *čeri, čerē*, RJAZ, Jurišić Vrgada) 'ts.', bulg. dial. *дѣумеп, дѣуѣѣ* 'ts.' (BER I 467, Mladenov Vidin); ros. przestarz. *дѣуѣѣ, дѣуѣѣ -пу* (dzisiaj dial. także *дѣуѣѣ, дѣуѣѣ -пу*, SRNG) 'ts.', stukr. od XV w. *дѣуѣѣ*, ukr. dawne od XVII w. *дѣуѣѣ, дѣуѣѣ*, dziś dial. od XVIII w. *дѣуѣѣ -ри* 'ts.' (Tymčenko, SSUM, Slavyncenkyj Leks., Żel, Hrinčenko), brus. dial. *дѣуѣѣ* 'ts.' (Jaškin, Belaruskaja mova, dasledavanni pa leksikalohii, Minsk 1965, 148).

4. oparte na temacie nom. sg.: stpol. XV w. *deu* 'filia'; ros. dial. *dōua* forma zwracania się starszej osoby do kobiety lub dziewczyny; forma zwracania się do krowy, 'młoda świnia' (SRNG), brus. dial. *dōua* 'filia; filiola' (Jaškin l.c., Nar. slovaty. 114, Jašseeŭ Bjałyničy, BMM III 252).

Już ie. termin pokrewieństwa. Psł. *dąkti dąktere*, pierwotny temat spółgłoskowy na -r- (por. *mati matere* i inne nazwy pokrewieństwa z -r-, np. *bratrs, sestra, svekry*), kontynuuje ie. **dhugh(ō)ter-* po zaniku *ō*. Dokładne odpowiedniki: lit. *duktė dukteris, dukra, dukra, dukre* 'córka, filia', w tym znaczeniu stpr. *ducti*, goc. *daūhtar*, stwniem. *tochter*, niem. *Tochter*, gr. *θυγάτηρ*, orm. *dustar* gen. *dster*, toch. A *ekācar*, toch. B *kācer*, stind. *duhitā-, duhitār*, awest. *duydar, duydar- f. (*duhltar-)*. — Próba niepewnej motywacji ie. u Friska GEW I 690 (por. też Skok ER II 71) 'mogąca karmić', a więc wyróżniająca się najistotniejszymi cechami rodzajowymi kobiety (por. *dēva*) do stind. *duhé* medium 'dawać ssać, karmić (piersią)', *dōgdhi* 3 sg. 'doi'. — O suf. -ter-, -er jak w trzech podstawowych (również niemotywowanych) ie. terminach pokrewieństwa *pater, mātēr, bhātēr* p. ostatnio Benveniste Voc. I 255 nn. (zob. także Šaur ESP 26—7).

Berneker SEW I 243—4, ESSM V 178—9, Słowski SE I 107—8, Machek ES² 112, Vasmer REW I 366, Bezlaj ES I 192, Toporov Prus. I 387—8, Mayrhofer KEWA II 56, Trautmann BSW 62. Pokorny IEW 277, Szymczak NSPP 40—2. Trubačev STI 54—8.

Por. *padąkti padąktere*.

W.S.

dąmuchać *dąmuchać* pln.: zach. **dąmuchać** *dąmuchać* 'wypychać z pewną siłą powietrze, wywoływać podmuch', 'dąć, wiać silnie' (*větrъ dąmuchajetъ*). perf. **dąmuchać** *dąmuchać*: **dąmuchać** *dąmuchać*
dąmuchać: ~ pol. *dmuchać -cham* 'wytwarzać ruch powietrza, wywoływać podmuch np. ustami, miechem', 'wiać silnie, o wietrze' (*wiatr dmucha*) od XV w. (też dial., np. Kucala PSM 170. Olesch Sankt Annaberg, Maciejewski Chelm.-dobrz. 149, 169, Tomaszewski GL; dial. kasz. *dmuchać dmuchać*: *dmuchać* 'ts.', Sychta SK), stpol. XVI w. rzadko 'oddychać' (Mącz.), dluz. dial. *dmuchać -cham* 'wytwarzać ruch powietrza', 'wzdychać' (Muka), czes. rzadko *dmuchać -cham* 'wytwarzać gwałtowny ruch powietrza; dmuchać w coś, zazwyczaj w ogień, rozdmuchiwać ogień', dial. laskie *dmuchać*, *dmuchać* 'ts.'

(Lamprecht Opava, Steuer Baborów), moraw. *dmuchat* 'palić, kurzyć' (Kott Dod. DSM);

ros. dial. *дмұхатъ -хатю* 'nadmuchiwać, nadymać, rozdymać' (Dal, SRNG: Kaluga), ukr. od XVI w. *дмұхати -хатю* 'wypuszczać z ust silny strumień powietrza', 'wydmuchiwać coś np. dym z ust', 'wiał, dął, np. o wietrze' (*сїтер дмұхас*), dial. także 'sapać; złościć się' (Hrinčenko), dawniej rzadko również 'machać, wymachiwać' (Tymčenko), brus. *дзмұхатъ -хатю* 'dąć, dmuchać, z przerwami wypuszczać z ust silny strumień powietrza', dial. także *дмұхатъ* 'wiał, dął, np. o wietrze' (*сецер дмұхатъ*), 'rozdmuchiwać np. ogień' (Nosovič), *дмұхыць* 'wypuszczać z ust silny strumień powietrza, dmuchać' (Bjałkewič Mohylew). ~

Perf. *dmuchnŭti*: ~ pol. od XV w. *dmuchnąć -nę* perf. do *dmuchać* (też dial. np. kasz., Sychta SK), stpol. w XV w. 'wionąć, powiać', dziś także żartobliwie 'ucieć, czmychnąć; pochwycić, porwać, ukrąść', dawne u I. XVII—XVIII w. (dzisiaj również dial.) 'uderzyć, trzepnąć, grzmotnąć', czes. dial. laskie *dmuchnuť* perf. do *dmuchať* (Lamprecht Opava);

ukr. *дмұхнѹти -нѹ* 'wytworzyć ruch powietrza ustami', 'szybko się gdzieś skierować, pójść, pojechać' (też dial. np. Leks. Polessja 31), dial. także 'uderzyć; wypić' (Hrinčenko), brus. *дзмұхнѹць -нѹ* 'wytworzyć ruch powietrza ustami', dial. też *дмұхнѹць* 'w.', 'powiać, wionąć' (Nosovič, Bjałkewič Mohylew). ~

dmychati: ~ dluz. *dmychas -cham* 'wypuszczać z ust silny strumień powietrza', 'wzdychać', czes. *dmychati*: *dmýchati -chám* 'dmuchać w coś (np. w ogień), rozdmuchiwać', stczes. *dmýchati -chaju* 'pedero' (Gebauer Sl.). ~

Perf. *dmychnŭti*: ~ czes. *dmychnouti, dmýchnouti* 'dmuchnąć'. ~

Intensiva do *dmŭc dŭti* oparte na temacie praes. O budowie zob. I 51. — Otrębski ŻW 268, Machek ES² 124 nieprzekonująco przyjmują, że postać *dmychati* powstała pod wpływem *dychati*. — Pojawiające się znaczenie 'uderzyć, palnąć' wtórne, p. też Jokl Sbornik Miletič 139—40.

W.B. — M.Ś.

дмұмучнѹти zob. **дмұмучати**

дмұмучати zob. **дмұмучати**

дмұмучнѹти zob. **дмұмучати**

дмұмна wsch. 'rodzaj pieca do wytapiania żelaza z rudy' (bliżej o desygnacie p. Trubačev RT 379—80)

~ ros. od XVII w. *домна* w znaczeniu specjalnym 'piec metalurgiczny do wytapiania surówki z rudy, wielki piec' (por. w tym znaczeniu dawne od XVII w. *домна печь*, dziś liter. *доменная печь*), brus. *домна* 'rodzaj pieca hutniczego do wytapiania surówki z rudy' (TSBM), w tym znaczeniu także *доменная печ.* ~

Substantywizowane adi. f. *дмұмна* od *дмұмc dŭti* z suf. *-mŭz* (na podstawowe *дмұмъ* zdają się wskazywać ros. dial. *домный* 'wielkopieczowy' w przykładzie *домные печи*, SRSO Dop. i *домна* bot. 'nostrzyk biały, Melilotus albus', SRNG; por. w tym znaczeniu sł. *dišća detela* 'konieczyna pachnąca', Simonović BR 298). Nie można wykluczyć uniwersalizacji wyrażenia *дмұмна* *pekti*

(por. częste i żywe do dziś zwroty *дѣтная печь*, *дѣменная печь*). — O technice uzyskiwania surówki przez wytapianie rudy za pomocą dmuchania w takim piecu p. Trubačev l.c.

Por. zbudowane na podstawowym adii. derywaty: 1. ros. *дѣмница* (dawne XV—XVI w. *дѣмница*, *дѣмница*, Srezn.) 'piec do wytapiania żelaza bezpośrednio z rudy' (SIAN), dawne XV—XVI w. 'rodzaj hutli do wytapiania surówki' (SRJ XI—XVII), 'pomieszczenie w hucie, w którym wytapia się surówkę' (ib.), dial. 'palenisko w kuźni' (Dal, SRNG: Kostroma);

2. ros. dawne XVI w. *дѣмникъ* m. 'wytapiacz żelaza' (SRJ XI—XVII), dziś dial. *дѣмникъ* 'kadź do warzenia piwa', 'otwór w suficie nad piecem do wypuszczania dymu z kurnej chłaty' (SRNG);

3. ros. dawne XVII w. *дѣмня* = *дѣмница* (SRJ XI—XVII);

4. strus. XI w. *дѣмникъ* 'wzdęcie' (Srezn.).

ESSM V 182, Vasmer RFW I 362, Trubačev RT 314, 379—80. — Nie widać podstaw do rekonstrukcji psł. postaci (p. ESSM V 182) *děma, *děmiti, *děmьsь. W.S.

дѣна 'dolna, wewnętrzna część czegoś, zwłaszcza dolna część jamy brzusznej, wnętrzości, jelita znajdujące się na dole brzucha': 'ból w dolnej części jamy brzusznej, ucisk w jelitach, kolka, colica', 'ból w stawach, łamanie stawów, artretyzm, podagra'

~ pol. dawne (dziś tylko w terminologii medycznej) *dna* 'choroba stawów, artretyzm' (od XV w.), stpol. XVI w. też 'kolka, ucisk w jelitach, morzysko, colica': (s)trzewna, trzew *dna*, *dna* brzuchowa, *dna* jelit (SP XVI IBL, L.), w XVI w. też 'boleś w biodrach', może także 'paraliż' (L.), czes. *dna* 'podagra, artretyzm' (już stezes., np. *dnú trpěti*, *dna trápí*, *lámá*; o stezes. *dna* pl. n. 'colica' p. *děno*), dial. łaskie *děna* 'zołądek świni' (Horečka Frenštát), sła. *dna* 'choroba stawów, artretyzm':

słe. *dna* 'choroba jelit i stawów' (Glonar SS), w XVI w. 'kolka, colica passio' (zob. Megiser 1592 s. 16), u Pleteršnika dial. *dána* 'klepka na duo, deska z dna naczynia' (także Tominec Črni vrh), stsch. wyjątkowe XIV czy XV w. *dna* 'jakaś choroba' (R.JAZ), dziś wsch. (dial. we Vranju, też ze źródeł serbskich, R.SAN) *dnü* 'rodzaj choroby kości (artretyzm?)', kajkaw. 'colica' (Skok ER I 118), o dial. *dna* pl. n. zob. *děno*, ses. Euch. *дѣна* 'jakaś choroba' (wg SSJ 'podagra aut chiragra'), bułg. dial. *dína* w przekleństwie: *да те улови дѣна* 'да ти се задѣнят, да ти се продѣнят червата' (Cеров), *данá* 'wnętrzości ryby (!)' (BER I 457: *даначуо дете лекуват с данá от риба*), *dna* 'zacheianka, ślinka na coś' (np. *фана ме дѣна за тава грозде*, SNU XLVIII 443: Bansko);

strus. *дѣна*, *дѣна* 'colica?' (*болѣзньмии страстѣмии непретѣрѣнѣмии от оутрѣмии страстѣмии, дуою беспрестани болѣзнь омаше*, Srezn.: bez podania znaczenia), 'łamanie w kościach', *дѣна* (SRJ XI—XVII: 'болѣзнь внутренних органов: грыжа, ломота в суставах и пр.'), ros. dawne (u Srezn. z XVII w., Dal) *dna* 'macica', dial. 'płaska glista, *Taenia lata*' (Dal, Opyt, SRNG: Kuzań), ukr. *dna* 'macica' (Žel.), dial. (Ruś Zakarpacka) 'zatwardzenie, obstrukcja', stukr. XV—XVI w. 'choroba gościec, artretyzm' (Tymčenko: es.). ~

W związku z *děno* (zob.) kontynuuje zapewne pierwotne *děbna. Prawdopodobnie do ie. *deu-b-*: *deu-p-* 'głęboki, wydrążony' (p. *dupa*, z tym samym wokalizmem *děno*) z suf. *-na* (o suf. p. I 116). Pierwotnie zapewne 'dolna część

jamy brzusznej wraz ze znajdującymi się w niej narządami' (wtórnie przenieszone na poszczególne narządy, jelita), stąd 'bóle w tej części brzucha, bóle w jelitach, kiszkaach, kolka' (por. np. sch. dial. *razcila su mu se dna* 'męczą go bóle w brzuchu', p. *džno*) i dalej 'podobne bóle wewnętrzne, zwłaszcza łamanie w stawach, kościach'. Widoczny ścisły związek z semantyką subst. *džno* (zob.).

Berneker SEW I 245, Pedersen MPKJ I 165—6, Zubatý Studie I 1, 289—94, Sławski SE I 149, Vasmer REW I 354, Machek ES³ 121, BSSM V 173—4. — Štrekelj AslPh XXVIII 482—4 przyjmował wtórność postaci *džna* f., pierwotne *džno* miało zmienić rodzaj pod wpływem nazw części ciała np. *dupa, rity*. — Petehnja RFV VII 62—1 (podobnie BER I 457) nawiązywał do psł. *džna* 'śląd po gojącej się ranie, blizna'. Nie widać podstaw.

W.B.

дънѣ adv. 'w środku, wewnątrz, w głębi'

~ polab. *dāne* adv. 'wewnątrz' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 98);

strus. дѣнь adv. 'wewnątrz, w środku' (перска дѣнь моука възвѣше; похлѣрѣнь дѣнь и вѣнь), z praep. : къ дѣнь 'ts.' (соуть же и городѣть томъ къ дѣнь гроу, Srezn., też SRJ XI—XVII), ukr. u Żel. praep. *dni* 'wewnątrz, w głębi'. ~

Por. oparte na adv. *dънѣ* (o suf. i budowie p. Brodowska-Ponowska SPŠ 169—71) adi.: cs. дѣньшнь 'znajdujący się w środku, w głębi czegoś, u spodu czegoś; wewnętrzny, interior' (дѣньшнь грьдъ, двороу дѣньшньмоу, дѣньшньш номѣшнь, Miklosich LP); rus.-cs. д(ъ)ньшньшнь 'wewnętrzny, interior', дѣньшньш 'wnętrzości' (всѣрь едѣ сѣ вѣлѣть къ кѣлѣ не дѣньшньш сродѣ вѣлѣть, нѣ вѣньшньшю сродѣ, Srezn.).

Por. także derywat: bułg. dial. *дѣньшник* m. 'jelito grube u ssaków, intestinum caecum' (Gerov, BER I 457), 'dolna grubsza część drzewa, pień' (BER l.c., BDial. VII 39; Elena).

Pierwotny loc. sg. subst. *džno* (zob.).

W.B.

дъниšće 'miejsce wewnętrzne i na spodzie czegoś, spód czegoś, wewnętrzna, dolna część czegoś', 'wydrążenie', pln. 'deska do siedzenia przy przedzeniu'

~ pol. dial. *dniszcz* 'deska przy przęślicy, na której siedzi prządka' (Palińska PST I 58), słu. dial. (Gemor) *dnisht'a* n. 'deska do siedzenia przy przęślicy';

slę. rzadkie *dnjšće* 'spodnia, najniższa część zagłębienia w powierzchni ziemi, dno' (SSKJ; u Pleteršnika = *dnina*), sch. dial. *dnjšte* 'siano lub stoma: ze spodu stogu; miejsce, na którym stal stóg' (RSAN: wsch. Serbia, kajkaw. u Belostenca *dnjšće* 'fundus foeni, straminis iam accepti'), 'jedzenie lub napój z dna naczynia' (RSAN: Vranje), bułg. dial. *дънѣше* 'dolna, gruba część drzewa, pień' (Gerov, też rodop. *дѣньшше*, BDial. V 168), 'spód, dolna warstwa stogu, kopy; podkład np. z gałęzi, trawy pod stóg, kopę zboża' (BDial. I 81, IV 200, V 18, VI 169, VII 39, także *дѣнѣшше*, BDial. I 200, *дѣнѣшше*, BDial. IV 97, *дѣнѣше* BDial. III 58; u Gerova *дѣнѣше* 'miejsce do składania karmy na ziinę dla owiec, kóz'), maced. *дѣнѣше* = *дно* (RMJ);

ros. *дѣнѣше* augm. od *дно*, 'dolna część spodu statków, barek' (SSRJ, też dial. np. 'dno łodzi wydłubanej z całego pnia', 'belki przeznaczone na dno barki', SRNG), 'dno beczki', 'popielnik' (Dal), dial. także 'matnia wióku' (pskow.), ołonieckie *дѣнѣше* wychodzi o 'wypadnięciu odbytnicy lub macicy'

(SRNG), ukr. *дніве* 'spód, dno przedmiotu; powierzchnia gruntu pod wodą', 'deska, w którą wstawia się grzebień przy przedzeniu' (również dial., Leks. Bjul. VI 42), 'deska do siedzenia przy przedzeniu' (Żel.), *дніве чайки* 'wydrążenie w łódce' (Żel.), brus. *дніва* n. 'dno (naczynia)', dial. też 'deski. z których zrobione jest dno' (Bjałkevič Mohylew), 'deska, na której kroi się słoninę' (Sejaškovič Grodno), poleskie *днівче, днівче, нівчэ* 'deska do siedzenia przy przedzeniu; denko grzebieńka tkackiego' (Leks. Poleszja 208). ~

Por. pol. dial. *dnisko* 'deska przy przęślicy, na której siada prządka' (Falińska l.c.), głuź. *dnisko* pejorat. 'dno' (Pfułł), sła. dial. *dnisko* 'deska do siedzenia przy przedzeniu' (Kálal, Matejčik Novohrad 169).

Nomen loci od *dъno, dъna*, o suf. *-išće* zob. I 95—6.

ESSM V 174 z rekonstrukcją *dъnišće.

W.B.

дъно 'najniższa warstwa, spód czegoś, dolna, spodnia ściana naczynia, spód zagłębienia, dno, fundum; dolna wewnętrzna część czegoś wydrążonego, głębokiego' (do **дъна** 'całkowicie, zupełnie', *йти на дъно, къ дъну* 'iść, spadać na dno, tonąć'), 'dolna część jamy brzusznej, wnętrzości, jelita znajdujące się na dole brzucha' (w tym znaczeniu też pl. **дъна**), dem. **дънѣце**, pln. **дънѣко**

~ pol. od XV w. *dno* 'najniższa warstwa, spód, dolna powierzchnia wgłębienia w ziemi, zwłaszcza wypełnionego wodą' (*dno* rzeki, morza; *iść na dno* 'tonąć'), 'dolna ścianka, spód naczynia' (*do dna* 'do samego końca, do ostatka, całkowicie', *bez dna* 'bez końca, bez granic'), 'głębina, najniższy poziom czegoś, ostateczny kres, koniec' (*na dnie* duszy 'w głębi duszy'), stpol. XV w. także 'podstawa, fundament (muru)', w XVI w. 'grunt, pole, ziemia; posadzka, nawierzchnia ulicy, podłoga', dial. również 'spód w piecu chlebowym' (Dejna AGK m. 767, Szymczak Domaniewek, AJK III m. 141, cz. II 163—4, Sychta SK, por. sli. 'popielnik', Rudnicki MPKJ VI 196), 'deska kładziona na spodzie wozu' (AGM III m. 109, cz. II 43; tu o zasięgu w gwarach, AJK V m. 208, cz. II 63—4) : 'macica' (Karlówiec SGP), *dyno* 'brzuch zwierząt' (Gruchmanowa Kramaska 141), połab. *dānū* 'spód, dolna powierzchnia np. rzeki, spód naczynia', *kā dānē* 'do dna, na dno' (*ajdē kā dānē* 'tonię'), *no dānā* 'na dnie', dhuż. *dno* 'dolna ściana, spód beczki', 'spód, dolna powierzchnia zbiornika wodnego (np. rzeki) : *deno* 'żołądek, brzuch bydlę' (pejorat. też 'żołądek człowieka'), dial. 'część żołądka krowy, Bansen' (Fasske Vetschan), dawne w XVII w. u Chojnana 'jądra psa', głuź. *dno* 'dolna ściana, spód naczynia', 'spód, dolna powierzchnia zbiornika wodnego' : *deno* 'brzuch, kądun bydlę' (także dial., Schroeder Schleife), 'grube jelito', czes. *dno* 'dolna ściana, spód naczynia', 'dolna powierzchnia, spód zbiornika wodnego, zagłębienia w ziemi', stczes. też 'podłoga', 'ziemia, grunt', dial. również 'deska na spodzie wozu' (Siatkowski Kudowa II 60), *až do dna* 'do dna, do spodu, całkowicie', stczes. także *dna* pl. n. 'artretyzm' (křeřiž *dna* v nohách mívaji), střevní *dna* 'kolka w brzuchu, colica' (umřel na *dna* střevní, Gebauer Sl., p. też Machek ES² 121), sła. *dno* 'dolna ścianka, spód, zwłaszcza naczynia', 'spód, dolna powierzchnia zbiornika wodnego, zagłębienia w ziemi' (*dno* rieky, jamy), dostat' sa *na dno* 'upaść na dno', *do dna* 'całkowicie', *nemá dno (dna)* o 'czymś bardzo głębokim, o człowieku, który dużo je, pije';

sła. *dnō* (wyjątkowo dial. odmiana według ekspansywnych w sła. tematów na *-es-*: *dnū dniesy*, Tominec Črni vrh) 'dolna ścianka, spód naczynia', 'spód, dolna powierzchnia zagłębienia w ziemi', 'spód czegoś', 'najbardziej oddalona

część czegoś, u Pletersnika także 'fundament' (*iz dna hišo sezidati*), ladja gre *k dnu* 'kółz tonie', *do dna* 'całkowicie, zupełnie', ta človek nima *dna* 'dužo je, pije', sch. *dnō* (dial. sztokaw. również *dāno*, RJAZ, RŠAN, kajkaw. up. *dāno*, ZNŽO XVII 17) 'dolna ścianka, spód naczynia', 'spód, dolna powierzchnia zagłębienia w ziemi, zbiornika wodnego', 'najniższa część budynku, piwnica' (*vrže ga u dno tamnice*), 'dół, spód łodzi, statku, carina, sentina', 'dolna część, spód, podstawa np. góry, drzewa' (też *dno* żeludca 'fundus ventriculi', Belostenec), 'najbardziej oddalone miejsce czegoś' (*u dnu stola* 'w głębi, w końcu stołu', *iz dna duše* 'z głębi duszy'), u Belostenca *dno vode* 'profundum, altitudo aquae', *dno* ili sredina zemlje 'centrum terrae'), *do dna* 'całkowicie, zupełnie': dial. (Czarnogóra: Kući) *dna* pl. n. 'wnętrzości' (razvila su mu se *dna* 'męczą go bóle w brzuchu, o barania', RŠAN), cs. *дно* 'spód, dolna część' (А(Л)НО ЧАСТ), на дну 'ad fundum' (? SJS), u Miklosicha LP też 'spód, dolna powierzchnia np. rzeki, fundus, fundamentum, cavum, alvens', 'głęb, wewnątrz' (дно земли), 'pavimentum', bulg. *дно* (dial. także *дно*, np. Gerov, Mladenov Vidin, BDial. II 152; *dāno*, BDial. III 58; *dōno*, BDial. II 153), pl. *dąnā* 'spód, dolna ścianka naczynia, skrzyni lub czegoś wydłubanego', 'spód, dolna powierzchnia pod wodą', 'najbardziej oddalone od wejścia lub od początku miejsce' (*с дното на двора* 'w głębi podwórza', *do dno* 'całkowicie, zupełnie', *iz dno, ot dno* 'dogłębnie, od podstaw', *bez dno* o 'naczyniu, które mieści bardzo dużo czegoś', *няма dno* 'jest bardzo głęboki', Gerov), dial. również 'dolny, grubszy koniec drzewa, pień' (Gerov, BDial. II 153; *dōno*, V 227), 'przegroda z przodu lub z tyłu skrzyni na wozie' (BDial. VII 39), 'drewniana pokrywa na wozie' (BDial. IV 200), 'najwyższa część czapki, denko' (BDial. VII 39): dial. 'една болест по децата, от която ги болят слабшите, и тия биват запечени' (Gerov), maced. *дно* (dial. *dšnu*, *dšnutu* pl. *dšnā*, Malecki SW, *но, ното*, Vidoeski Kumanovo 88) 'dolna ścianka, spód naczynia', 'dolna powierzchnia, spód np. rzeki', 'najbardziej oddalona, znajdująca się w głębi czegoś część' (*со дното на сцената* 'w głębi sceny', *do dno* na душата 'w głębi duszy');

strus. *дно, дно, дно* 'dolna ścianka, spód naczynia', 'dolna warstwa, spód jakiegokolwiek zbiornika', 'głębina' (*уже погрузи жарь ко дне камыя*), *до высшего дна* = per totam crepidinem suam, *до дна* 'do podstawy, całkowicie' (Srezn.), pl. *dna* też wyjątkowo 'macica' (SRJ XI—XVII), ros. *дно* (dial. pñ.-zach. także *dōno*, SRNG) 'dolna ścianka, spód naczynia', 'dolna warstwa, spód zagłębienia w ziemi, zbiornika wodnego', dial. również 'przykrywka np. dzieży', 'deska, na której kraje się chleb, owoce', 'deska, na której siedzi prządka' (SRNG), ukr. *дно* 'dolna ścianka, spód naczynia', 'dolna część, spód jakiegoś przedmiotu' (*на дни очей*), 'dolna warstwa, spód zagłębienia w ziemi, zbiornika wodnego' (*іти на дно* 'tonąć'), dial. też 'wewnętrzna górna część czegoś np. pieca lub komina' (Leks. Bjuł. VI 12), 'głęboka i wąska dolina' (Marusenko Poleszje 226), brus. *дно* 'dolna ścianka, spód naczynia', 'dolna warstwa, spód zagłębienia w ziemi, zbiornika wodnego' (*на дне* 'na spodzie', *іци на дно* 'tonąć'), dial. także 'okrągła przykrywka drewnianego naczynia; deska, na której kroi się np. słoninę' (Jurčanka Mscisl., Sejaškovič Grodno), 'dolna część, spód ula kłodowego' (Leks. Poleszja 329, NS 208), 'górna część czapki' (Leks. Poleszja 286). ~

Dem. 1. *dšnce*: ~ głuź. *dšno* 'wieko, przykrywka, pokrywka (beczki, garnka)', stczes. *dšnce* dem. 'denko', dial. też *dšno* 'drewniana przykrywka garnka' (Bartoš DSM), śla. dial. *dšnce* 'przykrywka, denko' (Kálal);

sł. *dánce*, *dencé* (: *dénce*) dem. do *dno*, 'przykrywka' (SSKJ, także dial., Pleteršnik), sch. *dánce* dem. do *dno*, 'denko (np. nła)', dial. również *dánce* (Skok ER I 418: Žumberak), *dánce* (HDZ III 135: Karlovac), bułg. *đínycę* dem. do *đino* (Gerov, BER I 457), tu może też dial. *đínycę* n. 'инат човек' (BDial. IV 200: Trojan), maced. dial. *đanycę* 'deo duduka kojim se služe poglavito pastiri' (RMJ);

ros. *đónycę* dem. do *dno*, dial. (także w postaci *đěnyę*) 'deska, w którą wchodzi grzebień z kądzielą i na której siedzi prządka; pedał kołowrotka nożnego', 'deska przymocowana w poprzek u spodu wozu', *đěnyę* też 'siedzenie (krzesła, fotela)', 'dolna warstwa belek w wielowarstwowej tratwie' (SRNG), ukr. *đěnyę* (dial. *đěnyé*, Żel., Janów Moszkowce) 'denko, małe dno', 'dolna część cebulek i kwiatów niektórych roślin' (SUM), brus. *đónycę* : *đěnyę* n. 'denko, małe dno', dial. *đěnyę* również 'niewielka drewniana przykrywka naczynia' (Jurčanka Mscisl.), *đónycę* 'korzeń cebuli' (Sejašković Grodno, BMM III 252), 'kołowrotek' (BMM l.c.) ~

2. *đsnko*: ~ pol. od XV w. *denko* 'dno naczynia lub przykrywka' (dial. często 'drewniana przykrywka np. na garnek, dziecę; wierzchnia część maślnicy', np. Kucala PSM 145, Dejna AGK m. 778, Tomaszewski GL 118), 'gruba deska kładziona na spodzie wozu' (AGM III cz. II 43, AJK V m. 208, cz. II 64), głuź. *deńko* 'kleiner Ranzen, Butten' (Pfulh), czes. *đynko* : *đěnko* (tak już stezes.) dem. do *dno*, 'przykrywka, wieczko' (często w gwarach np. *đěnko* 'drewniana przykrywka garnka', Bartoš DSM, Malina Mistřice; 'wierzchnia część maślnicy', Svěrák Karlovice), 'wierzch kapelusza', sła. *dienko* dem. do *dno*, dial. *denko* 'rodzaj drewnianej tacy' (Buffa Dihá Lúka);

ros. dial. *đěnko* 'dolna warstwa belek w wielowarstwowej tratwie' (SRNG), brus. dial. *đsnka* n. 'podstawka (deseczka z rączką) pod patelnię' (MSDM 137). ~

Z pierwotnego *đbno*. Kontynuuje ie. dial. **dhub-no-*: lit. *dūgnas* (< *đubnas) 'dno (naczynia, zbiornika wodnego); wieko, przykrywka naczynia', lot. dial. *đubens* : *đubens* 'dno, grunt, głębia', gal. *đubno-* 'świat'. Do ie. *dhēu-b-* : *dhēu-p-* 'głęboki, wydrążony' p. *đupa*. Por. z tym samym zanikowym stopniem wokalizmu *đbols*. — Pojawiający się w niektórych językach słow. wokalizm -s- sekundarny, p. *đsbrs*. Por. lot. *đibens* : *đibins* 'dno, grunt, głębia' z *i* < *u* przed *b* (Endzelin LG 33—4).

Berneker SEW I 245—6, Trautmann BSW 46, Zubatý Studie I 1, 289—94, Sławski SE I 149—50, Vasmer REW I 355, BER I 457—8, Skok ER I 418, Bezlaj ES I 105, Pokorný IEW 268. — Trubačev ESSM V 174—5 doszukiwał się nieprawdopodobnej dalszej etymologii, nawiązując do ie. *đuyō* p. *đzva*. — Machek ES² 121 wyprowadzał z ie. *bhudh-no-* (zob. *bđbno*) > *bđbno z metatezą *đbno*, por. Porzig WS XV 112—33. W.B.

дъну adv. 'do środka, do wnętrza, w głąb'

~ połab. *đānau* : *đānai* 'do wewnątrz, do środka' (ajt *đānau* 'wejść', *đānai* kłodę 'wklada', Lehr-Splawiński, Polański SE I 97—8), sła. *đnu* adv. 'do wnętrza, do wewnątrz, do środka; wewnątrz' (pot. i dial. też z part.: *đnu-ka*, *đnu-ká*, *đnu-ka-j*, *đnu-ky*. SSJ, Kálsal);

sch. dawne XVII—XVIII w. *đnū* z praep. (dziś dial. z part. *đnū-cě*, RSAN) praep. cum gen. 'pod, wewnątrz' (RJAZ);

strus. д(ъ)ноу adv. 'do wnętrza, do środka; wewnątrz' (придоста дноу к непероу; сторгъ черкы ... и граблы в земли дноу), z praep.: изъ дноу 'od

wewnątrz' (врата ... покована соуть изъ днотъ), 'z wnętrza, ze środka' (и тѣ изъ дноту откыракъ расветъ, Srezn., SRJ XI—XVII), ukr. dial. (z part.) днѹ-ка 'wewnątrz, do wnętrza, do środka' (Żel.: Ruś Zakarpacka). ~

Pierwotny dat. sg. subst. *dъno* (zob.).

W.B.

дъпъ *dъna dъno* 'zagłębiony, wklęsły, zapadnięty do środka, mający wewnątrz zagłębienie, wklęsnięcie (zapewne przede wszystkim o ziemi, terenie, wypróchniałym lub wyżłobionym drzewie, drewnianym naczyniu)'

Adi. realnie nie zaświadczone, postulowane jednak przez: 1. derywaty:

a) *dъnica* (: *dъnika*): sle. dial. *dъnica* 'jelito grube', prekm. *dъnička* 'słabizna, pachwina' (Pleteršnik): *dъnika* 'płytkie zagłębienie, jama w ziemi' (SSKJ), 'głęboka, płaska nizina, nisko położona łąka, wąwóz' (Pleteršnik), sch. dial. zach. *dъnica* 'jelito ślepe, intestinum caecum; kielbasa nadziana w grube jelito' (RSAN), bulg. dial. *dъника* 'dolny, grubszy koniec drzewa, kija, pień drzewa' (Gerov);

b) *dъnъka*: pol. dial. *denka* (*dynka*) 'deska na spozdie wozu' (o zasięgu p. Symoni-Sulkowska TK m. 7, Małecki—Nitsch AJPP m. 115, AGM III m. 109, cz. II 43, Kosiński Czechów), *dynka* 'przykrywka osłaniająca otwór w wierzehu maślnicy' (Dejna AGK m. 778); sle. *dъnъka* (dial. też *denka*) 'jelito grube, koniec jelita grubego, odbytnica; kielbasa nadziana w jelito grube' (SSKJ, Pleteršnik, Tominec Črni vrh), dial. także przezwisko żartobczego człowieka, grubego dziecka (Pleteršnik), sch. dial. *dъnъka* 'jelito ślepe u zwierząt przeżuwających i świni' (RSAN), bulg. dial. *dъnъkъ* f. 'najszersza część jelit zwierzęcych', 'kotlina, dołek' (BDial. VII 39: Elena), pl. *dъnъki* 'szarawary' (ib., BER I 457); ros. dial. *dъnъki -нок* pl. 'нижний скрепленный рядъ многорядного плота' (SRNG: Ural), ukr. dial. *dънъка* 'biotniста катуза' (Żel.), brus. dial. *dънъка* 'miejsce lub pomost na biotniestej łące, gdzie stał stóg siana' (Jaškin BIN 59), *dъnъka* 'rodzaj wędk' (Sojaškovič Grodno);

c) sle. *denec -nec* (: *denek -nkâ*) 'grube jelito' (Pleteršnik);

d) sch. dial. *dъnjak* 'lód na dnie rzeki; potoku' (RSAN), bulg. dial. *dъnjak* 'jelito ślepe' (Gerov, BDial. V 18: Sevlievo);

e) sle. dial. *dъnъna* 'dolina góraska, kotlina' (SSKJ), 'fundament', 'gałęzie podkładane pod stóg siana', 'pień drzewa', 'osad wina' (Pleteršnik);

f) sle. dial. *dъnjâca* 'płytkie zagłębienie w popadowanym terenie, kotlina' (SSKJ; u Pleteršnika 'die Schlucht, tiefer Graben');

g) bulg. dial. *dъnep* 'pień' (Gerov, BDial. VII 39);

2. adv. (przechodzące wtórnie w praep.): a) *dъns (może nom.-acc. sg. m. adi.; według BER I 457 gen. pl. subst. *dъno*): bulg. *dъn* tylko z praep., np. *с дън* 'w głąb, do dna, w głębi' (иде ми да потъна *с дън* земя 'chciałbym się zapaść pod ziemię'), *до дън* 'do głębi, do dna';

b) *dъno (może nom.-acc. sg. n. adi.): sle. *dno* praep. cum gen. 'am Grunde' (*dno* potoka, Pleteršnik), sch. *dno* rzadko adv. 'w głębi, na spozdie', częściej z praep. np. *do dno*, *iz dno* jako praep. cum gen. 'pod, na spozdie, niżej, przy dnie, w głębi, in imum, in imo' (RJAZ, RSAN);

c) może również adv. *dъnъ*, *dъnu* (zob.);

3. bulg. dial. rodop. *дон* m. 'bród' (дѣбока река *дон* нема, BDial. II 153), por. też stezos. *zden* 'pień drzewa, kolumna' (Zubatý Studie I 1, 289 nn.).

Z pierwotnego *dъbnъ < ie. *dhub-no-*, por. cymr. *dwfn* 'głęboki', kornw. *down*, bret. *down* 'ts.' (**dhub-ni-*). Do ie. *dheu-b-*: *dheu-p-* 'głęboki, wydrażony' p. *dъno*, *dъna*, *dъpa*. Por. z tym wokalizmem czasownik balt.: lit. *dūbti dūmbū*

dubai 'stać się wydrażonym, wypróchnieć (o drzewie); zapaść się (np. o ziemi, o oczach)', łot. *dubl dubu* 'stać się wydrażonym, zapaść się'. W.B.

дъnъko zob. дъno

дъnъce zob. дъno

дъnъnъ *dъnъna dъnъno* 'wewnętrzny, spodni, związany z wnętrzem, wnętrzościami, spodem, dnem'

~ pol. *denny* 'znajdujący się, żyjący na dnie, przy dnie, z dnem związany' (*denny* il, *denne* ryby; już w XVI w. *Denne* Jezioro = niem. *Bodensee*, SP XVI 1B1), stpol. 'dotyczący dny (choroby), artretyczny' (np. w XVI w. i jeszcze u L. *denna* niemoc, boleść 'łamanie stawów, artretyzm'), od XV w. w nazwach roślin używanych prawdopodobnie do leczenia dny, np. stpol. XV w. *denna* bhdla śmierdząca 'grzyb sromotnik bezwstydnny, *Phallus impudicus*', dial. *denna* (i zniekształcone drogą etymologii ludowej: *dymna*) bedka, huba 'ts.' (Kartowicz SGP, też inne grzyby, p. Bartnicka-Dąbkowska NG 63, 93), XV—XVII w. termin anatomiczny *denna* żyła 'żyła doprowadzająca krew do prawej komory serca, żyła czoza', stczes. *denni*, *denny* 'związany z dną, podagrą, kolką': *třěvo dennie* 've kterém dna (colica) bývá', otok v třěvu *denniem*, ješto krmě od řlověka jdú, też w nazwie rośliny: *dennie*, *denné* kofenie '*Primula veris*' (Gebauer Sl.);

sł. *dnjen* 'dotyczący dna' (Plateršnik), bułg. *дънен* adi. do *дъно* (BER I 457):

strus. *дънъnъnъ*, *дънъnъnъ* adi. od *дъна*: *кваше болитис ѿт крѣдѣ дънъnъnъnъ мота* = quae uteri morbi laborant (Srezn., SRJ XI—XVII), *дънъnъnъ*, *дънъnъnъ* 'odnoszący się do dna, denny' (SlJ XI—XVII), ros. *дѳнный* 'odnoszący się do dna; znajdujący się na dnie lub przy dnie morza, rzeki', dial. też *дѳнѳnѳ*, *дѳнѳnѳ* 'ts.' (np. *дѳнѳnѳ вода* 'woda pozostała na dnie np. beczki', *дѳнѳная сеть* 'sieć do połowu ryb przy dnie'), *дѳнная трава* 'roślina Ptarmica cartilaginea używana w medycynie ludowej jako środek przeciw przeziębieniu' (SRNG, Słownik Rjazan.), *дѳнѳnѳ нѳго* 'warstwa ziemi leżąca pod wierzchnią warstwą', *сквозь дѳнѳную провалились обелъзыве 'пропади пропадом!*' (SRNG), ukr. *дѳнный* 'znajdujący się, umieszczony na dnie, przy dnie', brus. *дѳнны* 'ts.' ~

Tu może też należy (jednak stosunek znaczenia niejasny) ros. dial. *дѳнный*, *дѳнѳnѳ*, *дѳнѳnѳ* 'chytro, przebiegły, cwany; zdolny, zręczny, biegły w czymś; pojętny, rozgarnięty, rozsądny, roztropny' (Oпыт, Oпыт Доп., SRNG).

Por. derywaty: 1. z suf. *-ikъ*: stpol. XV w. wyjątkowe *dennik -ka* 'zawiloc, *Anemone silvestris*', dziś w terminologii morskiej 'wreга', stczes. od XIV w. i dziś dial. pd. *dennik -ka*; *-ku* 'brzuch, uterus' (Machek ES² 121); ros. dial. *дѳнѳник -ка* 'warstwa lodu na dnie rzeki, lód pod wodą; warstwa ziemi pod warstwą wierzchnią; woda występująca na powierzchnię z tającej ziemi', *дѳнѳник*, *дѳнѳник* nazwy niektórych roślin: '*Spiraea ulmaria*, *Orehis militaris*, *Melilotus officinalis*, *Sarothamnus scoparius*', *дѳнѳник* 'dno łódki' (SRNG):

2. z suf. *-ica*: pol. dial. *dennica* (też z uproszczeniem lub dysymilacją grupy *-nn-*, np. *donica*, *danica*, *delnica*, *debnica*, *dymnica*) 'deska na spodzie wozu' (Kartowicz SGP, Dejna AGK m. 482, AGM III n. 109, cz. II 42, Małecki — Nitsch AJPP n. 135, AJK V m. 208, cz. II 63); ros. dial. *дѳнѳница* 'zmarznięta woda zalana wodą', 'zatopione drzewo', 'dno łódki', *дѳнѳница* 'belka przeznaczona na dno łódki' (SRNG), ukr. dial. *дѳнѳница* 'roślina Torment-

tilla erecta' (w pl. 'jakaś choroba dziecięca', Hrinčenko), poleskie 'deska w dnie skrzyni wozu' (Lysenko SPH).

Adi. z suf. -ьнъ od *děno*, *děna*. Co do wsch. słow. postaci z -e- < -ь- p. *děno*. W.B.

дѣрѣтати дѣрѣт'ѣ : дѣрѣтajú pln. 'cisnąć, tłoczyć, ugniatać nogami, tratować, calcare, pedibus premere'

~ pol. od r. 1400 *deptać depecę* (nowsze *depczę*, dial. też *deptom*) 'stapając przygniatać, cisnąć, tłoczyć, ugniatać nogami (np. kapustę w beczce), tratować, niszczyć nogami; następować na coś, przydeptywać' (także 'chodząc przemierzać drogę, przestrzeń wszędy i wzdłuż, chodzić dużo, stale po jakichś miejscach'), w XVI w. też 'człapać, dreptać, powłóczyć nogami, przestępować z nogi na nogę', stpol. także przen. 'poniewierać, gnębić, pogardzać, brutalnie znieważać, niszczyć' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dial. również 'zapładniać, o samcach ptactwa domowego' (Zareba Siolkowice, Maciejewski Chełm.-dobrz. 72, Tomaszewski GL, Górniewicz Malbork, Sychta SK), połab. *püddpčē* 3 sg. praes. (**podirpčē!*) 'podepcze, zdepcze' (Pokański — Sehnert), stduż. u Jakubicy *deptaš* 'stapając przygniatać, tratować', gluż. *deptač depcu* : -cem 'stapać, tupać, dreptać' (Pfuhl), czes. *deptati -tám*, arch. i poet. *depči* 'tupać, przydeptywać, udeptywać' (w języku liter. może z pol., u Jungmanna tylko przykłady wzięte z L.), dial. moraw. *deptat' -tám* : -cu 'tupać, przygniatać nogami, tratować' (Bartoš DSM), laskie *deptač* 'tratować' (Lamprecht Opava), sla. *deptat' drpce* : -tá 'tratować, deptać' (*deptat'* l'udské práva), dial. wsch. 'cisnąć, ugniatać nogami, np. kapustę w beczce' (Kálal, Buřa Dlhá Lúka);

ukr. dial. *donmámu -nyý* 'stapać, chodzić' (Hrinčenko). ~

Dźwkn. Dźwięczna odniana psk. *dupětati* (zob.), o budowie p. I 52—3. Najbliżej stoi lot. *dupětišs* 'głucho brzmieć', por. z pokrewnym wokalizmem *dupati* (u Kofinka Studie 218 dźwkn. baza *dūp-*). Mało prawdopodobne, by należała tu bezpośrednio seh. interi. *dūp!* naśladująca głuche uderzenie, strzał. — Nie opierając się na pełnym materiale (Machek ES² 115, Pokorný IEW 203, Walde-Hofmann I 342, Frisk GEW I 372—3) łączono z gr. *δέπω* 'gnieść, ugniatać', orm. *top'em* 'bić, uderzać' (ie. *dēph-* p. *deputi*). Także rodzina dźwkn., ale nie związana bezpośrednio.

Berneker SEW I 246, Sławski SE I 143.

W.B.

дѣска 'odłupany, wyciosany płat drewna stosowany w budownictwie, używany do wyrobu różnych narzędzi, sprzętów (np. odkładnica u sochy, pługa, deseczka tkacka, deseczka przy wlocie do ulla), deska, axis'; dem. дѣщѣца, pln. *děščьka*

~ pol. *deska* (stpol. XIV—XV w. też *cka*, pl. *deski* : *cki*, od XVI w. wyłącznie *deska*, pl. *deski*) 'odszczepiony przez odłupanie, odrabianie, odpitowanie wzdłuż płat drewna' od XIV w. (dawnie u Kn. 'deseczka do gniecenia ciasta'), powszechno w gwarach zazwyczaj w znaczeniach wyspecjalizowanych połączonych z zastosowaniem deski, np. 'boczna lub spodnia część wozu, sań; miecze w drabinie wozu', 'odkładnica pługa, dawniej sochy', 'klepka heczki', 'deska, w której tkwi mielak zaren', 'kladka' (np. MAGP I m. 14, 38, III m. 112, 119, XI m. 525, Malecki-Nitsch AJPP m. 135, Dejna AGK m. 484, 546, Dejna RKJL XXI 221, Sychta SK), w terminologii tkackiej m. in. 'przrzęd, na którym wytrząsa się włókno z paździerzy; warsztat do

wyrobu nicielnic' (szczegółowo o tym p. AJK VI m. 276, cz. II 125, Falińska PST I 51—2), stduż. u Chojnana *cka* '(okrągła) deska do gniecienia ciasta', gluż. *deska* 'axis' (o zasięgu w gwarach zob. np. Sorb. SA IV m. 59, Jentsch Rodewitz), 'kleпка beczki; okładka', czes. *deska* (stezes. także *dška, dčka, cka*) 'tablica, płyta' od XIV w., dawne a dziś dial. 'axis' głównie w znaczeniach wyspecjalizowanych, np. 'boczna lub spodnia część wozu; kleпка beczki; odkładnica pługa lub sochy' (np. Bartoš DSM, Lamprecht Opava, Hruška DSCh, u Jungmanna również snovačí *deska* 'deseczka tkacka'), sla. *doska* (dial. też *daska, deska*) 'axis', 'tablica, płyta', dial. *d'eska* 'odkładnica pługa' (Matejčák Novohrad 131—2), pl. *dosky* 'część pługa' = 'krzydła' (Káral 945); sle. od XVI w. *deska* : *dëska* (dial. także *däska*, Slav. Leks. 217: Rezja; *dšska, dšska*, Rigler Notr. 90—1; *d'ska*, Pleteršnik: Styria; *dáska*, Bezlej ES I 98) 'axis' (np. 'odkładnica pługa', również dial., np. Tominec Črni vrh 82, 86; por. naletna *deska* 'deseczka u wlotu do ula', SSKJ), seh. *daska* od XV w. (starsze też *cka, ska*, RJAZ, Skok ER I 408, tu także o innych formach, dial. np. čakaw. *dšska, daskü, däska*, HDZ III 135: Karlovac, Moguš Senj, ČDL 132) 'axis', np. 'odkładnica pługa' (dial. 'ts.', 'podłoga', 'kleпка beczki', por. w terminologii tkackiej *na dasko* 'sposób tkania kilimu', np. RSN, HDZ l.c., Neweklowsky Burgenland, Jurišić Vrgada), 'tablica (do pisania)', od XV w. również NM *Daska* (RJAZ: Hercegowina), ses. дѣска 'axis' (używana w budownictwie, por. крокъ иже по дѣскамъ стѣмъ икроуема), 'płyta' (Supr. 'płytką z napisem'), 'stół', es.-serb. też 'asser', 'lamina'. 'tapes' (Miklosich LP), bułg. *dšcka* 'axis' (np. 'okrągła lub prostokątna deska używana w gospodarstwie domowym do różnych celów, m. in. przy praniu, przy wypieku chleba', pl. 'podłoga', znane w gwarach, np. BDial. V 68. VII 40), 'płyta, tablica', dial. także *dšcki, dšcka* 'część motyki', 'odkładnica pługa', 'drewniany plot; drewniany krzyż', 'ławka; kładka', 'narzędzie do wyrównywania ziemi', 'grządka z jarzynami; grządka w ogóle' (np. Gerov, Stojkov Banat, BDial. II 150, V 68, 116, 227, VII 40), por. również łączące się znaczeniowo z seh. dial. *na dšcki* 'równo spleciony warkocz' (Stojkov Banat), maced. dial. *dšska* 'axis' (Maček SW; Vidoeski Kumanovo 41 podaje *dšcka* bez znaczenia);

strus. дѣска, дѣска, доска, дска, дѣска, тѣска, цѣска 'axis' od XI w., 'tablica, płyta' od XII w., 'stół' od XIII w. (Srezn., SRJ XI—XVII), też 'płyta metalowa' (Srezn. III 1441), por. доски свинутые 'płyty ołowiane do krycia dachu' (Poppe Mat.: XV w.), ros. *доска́ -ка* acc. *дóска*, pl. *дóска досóк* 'axis', 'płyta, tablica drewniana lub kamienna' (dawne od XVI—XVII w. 'pokrycie czegoś; wierzchnia płaska część czegoś', SSRJ, SRJ XI—XVII), dial. także *цка* (Vasmer REW I 365) zazwyczaj w różnych znaczeniach wyspecjalizowanych, m. in. 'odkładnica pługa, sochy', 'urządzenie do zmiękczenia skóry', 'część warsztatu tkackiego' (por. бра́льные *доски* 'deseczki do zdejmowania wzoru przy tkaniu', 'taca', 'kramik, stragan', pl. 'перепородка в доме', przen. 'klatka piersiowa' (SRNG, tu również o innych znaczeniach s. v. *доска*), ukr. dawne XV—XVII w. *доска* 'axis' (Тумченко), dziś dial. *дóска* 'deska na spodzie wozu' (SDU 47), brus. dial. *дóска, даска́* 'axis', 'deska do prania' (pl. 'podłoga'), przen. 'klatka piersiowa' (np. Nosovič, Sejaškovič Grodno, BMM III 243), dial. poleskie *дóска* 'axis', 'część warsztatu tkackiego', 'deseczka do plecienia', 'część ula, deska zakrywająca boczny otwór ula kłodo-wego wraz z jego przykryciem', por. *дóска прилётная* 'deseczka u wlotu do ula' (Leks. Poleszja 135, 208, 330). ~

Ze słow.: węg. od XV w. *deszka* 'axis; deska; bal; podłoga' (Knieszka MNSJ I 1, 153, tu też o historii i fonetyce wyrazu), rum. dial. *doscă* 'odszcze-piony, odcięty od pnia kawałek drewna' (także pl. *došte* 'cienkie deski; podłoga'), *doască* 'kolyska' (o geografii wyrazu p. Graur ER 91, por. również Graur AER 45).

Dem. 1. *děšćica*: ~ pol. dial. sli. *děšćeca* dem. (Lorentz PW), głuź. *desćička* 'ts.' (dial. też 'część warsztatu tkackiego', Michalk Nenstadt, p. także Jentsch Rodewitz), czes. rzadko *deštice* (stozes. *dešćieč*, *dšćieč* od XV w., Gebauer Sl.; dial. *dešćica*, Gregor Slav.-buč., Malina Mistřice) dem., sła. rzadko *doštica* 'ts.', dial. *děšćička* też 'siedzenie na wozie' (Matejčik Novohrad 28, 136);

sle. *děšćica*: *dešćica* (dial. również *děskica*, Pleteršnik: Styria) dem., sch. *děšćica*: *děšćica* (przestarz. *děštica*, dial. np. zach. i czakaw. *děšćica*, *dešćica*, zach. także *šćica*) dem., często również w znaczeniach specjalnych, np. 'odkładnica pługa', 'część warsztatu tkackiego', 'narzędzie do plecenia sieci rybackiej', 'dyszal' (np. RŠAN, RJAŽ, Vuk, Jurišić Vrgada, ČDL 132, Koschat Baumgarten, Neweklowsky Burgenland), por. też czakaw. *šćika* 'drzazga' (ČDL 1180), ser. *дещина* dem., es. także *дещина*, *дещина* 'ts.' (Miklosich LP), bulg. *дещина* dem., dial. również *дахщина*, *дырщина*, *шщина* 'ts.', 'listwa, deska' (BER I 466, B Dial. III 56, VII 227), maced. od XVI w. *шщина* 'deska', dial. *шщина* 'klepki beczki' (Popovski Gostivar 108);

strus. *дещина*, *дыщина*, *тыщина*, *дощина* dem., ukr. dawne *дощина* dem. (Tymčenko: XVIII w.), dziś dial. *дошничка* 'poprzeczka łącząca rączki pługa' (Małecki-Nitsch AJPP m. 109), zazwyczaj pl. *дошничк'е*, *дошнички*, *дошничк'е* 'szczeble (płaskie) na końcu drabiny', 'snozy wewnętrzne' (o.e. m. 133, 152, SDU 47, 50), dial. poleskie *дошничка* 'deseczka do tkania, do plecienia; część warsztatu tkackiego' (o innych znaczeniach z zakresu terminologii tkackiej p. Leks. Poleszja 209), 'deseczka nad wlotem, u wlotu do ula' (o.e. 330). ~

2. *děšćka*: ~ pol. dawne XV—XIX w., dziś też dial. *deszczka*, nowsze liter., znane także w gwarach zazwyczaj *deszczka* dem., stpol. i dial. często wymienne z *deska* 'axis', np. 'tabliczka do pisania', 'budulec łodzi, statku' (SP XVI IBL), 'kładka', 'odkładnica pługa lub sochy; szczeble w drabinie wozu; pedał w kołowrotku tkackim' (o geografii i innych wyspecjalizowanych znaczeniach wyrazu p. np. MAGP I m. 14, cz. II 45—6, m. 37—8, cz. II 109, 111—2, III m. 119, cz. II 68, XI m. 525, cz. II 42—3, Małecki-Nitsch AJPP m. 96, Dejna AGK m. 586, 624—5, Karłowicz SGP, Falińska PST I 50—1. 52, Dejna RKJL XXI 221, 224), głuź. *deška* dem. (Pfuhl), czes. arch. *dešt'ka*, *deštka* (stozes. od XV w. *dešćka*, u Jungmanna także *deška*) dem., pl. *dešt'ky* 'wióry, die Spänne', dial. *deška* dem., rzadko 'deseczka z dziurkami używana przy snuciu' (Siatkowski Kudowa I 104), sła. dial. *dešćka* dem. (Buřfa Dlhá Lúka);

strus. XII—XV w. *дещина*, *дощина* 'axis', 'plyta' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. dial. *дошка*: *дошкá* -кú, często również *доштка*: *дошкá* 'axis', 'kładka' (SRNG), ukr. *дошка* 'axis', 'tablica, płyta' od XV w., dial. także w znaczeniach specjalnych, np. 'pióro wiosła' (Hrinčenko), 'półka', 'spodnia deska wozu' (SDU 93, 47), zakarp. arch. też 'odkładnica pługa' (Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 182: *дош'ка*, *дошч'ка*), pl. *дошк'е* 'gonty' (SDU 33), brus. *дошка* (dial. także *доштка*, sbrus. XVI w. *дошка*) 'deska, axis', 'plyta, tablica', pl. 'gonty' (np. TSBM, Słownik Skaryny, Jurčanka Mscisl., Bjalkevič Mohylew, Mat. Minsk II 42). ~

Etymologia niepewna. Nie bacząc na trudności głosowe (*dě-* zamiast

oczekiwanego *da-* < *dī-*, wg Rozwadowskiego GJP 109 *da-* jest refleksem niepalatalnego germ. *di*), morfologiczne (f. na *-a* zamiast spodziewanego m. na *-o*) oraz znaczeniowe ('axis' zamiast 'półmisek; krążek; stół') przyjmuje się zazwyczaj, że wyraz jest zapożyczeniem z pgerm. *disku-*, por. stw. *tisc* 'stół do jedzenia; talerz, misa' (niem. *Tisch* 'stół'), ags. *disc* 'stół; talerz, misa' (< łac. *discus* 'dysk, krążek; misa, okrągły, płytki talerz' < gr. *δίσκος* 'krążek, dysk').

Miklosich EW 54—5, Berneker SEW I 246, Vasmer RĚW I 365, Sławski SE I 144—5, ESSM V 184, Martynov SGLV 61—3 (tu także o specjalizacji znaczenia, por. również Skok ER I 408). — Nie wykluczano również przyjęcia wyrazu bezpośrednio z łac. *discus* lub z późnej łaciny ludowej (Kiparsky GIG 112—3, Skok l.c., Machek ES³ 115, Milewski RS XXVI 132). — Nie przekonują próby objaśnienia na gruncie słow. (Mladenov SNU XXV 2, 59, Ondruš Slovenská reč XXXVIII, 1973, 76—83). M.S. — W.S.

дѣщанъ 1. *děščana* *děščano* 'zrobiony z desek'

~ czes. dial. *deščenyj* 'zrobiony z desek' (Kott; Gregor Slav.-buč.: *deščené*), śla. dial. *deštenj, daštenj, doštenj* 'ts.' (Kálal);

ślc. od XVI w. *deščęn -na -no* 'zrobiony z desek', sch. *děščan (dășčan)*, dial. *dășčen -na -no* 'ts.' (RSAN, Vuk, Neweklowsky Burgenland 114), bułg. *dăscen -na -no* (dial. też *dăscęn*, BDial. IV 200, *dăxčen*, BDial. III 56, VI 166) 'ts.';

strus. *доцѣнон, дѣцѣнон, цѣнон* 'zrobiony z desek; dotyczący deski' (SRJ XI—XVII, Srezn.), ros. *доцѣной -ная* 'zrobiony z desek', dial. także 'płaski' (Dal), ukr. *доцѣний -на -не* (u Żel. *доцѣний*) 'ts.', brus. *дашчаны* 'ts.'. ~ Adi. z suf. *-čny* (zob. *dervčny*) od *daska*. W.B.

дѣщана 2. *děščana* wsch. 'rodzaj naczyńia z desek, z klepek, drewniana kadź, beczka'

~ strus. *доцѣн, дѣцѣн, цѣн, цѣнон* 'kadź' (SRJ XI—XVII, Srezn.), ros. *чан -на*, dial. też *доцѣн, доцѣн, доцѣн -на* 'kadź', dial. także 'drewniane koryto do szatkowania kapusty; kadź do karmienia koni' (Dal, SRNG, Słovary Rjazan.), ukr. (z ros.?) *чан* 'kadź, beczka' (URS, nie potwierdzone u Hrinčenki i Żel.), brus. *чан* 'ts.' (BRS, z ros.?), dial. 'garnek' (Bjalskevič Mohylew). ~

Substantywowane adi. *děščanъ* (p. *děščana* 1.). W.B.

дѣщѣца zob. *daska*

дѣщѣька zob. *daska*

дѣва m. *děvě* f., n. 'dwa, duo', 'dwójka', w połączeniach z subst., num. też na oznaczenie czegoś bliskiego, niewielkiego, np. *děva korka* 'bardzo blisko', *děva-tri* 'niewiele, mało'

~ pol. *dwa* m. nieosob. i n. (od XVI w. m. osob. *dwaj*, taki stan znany i z dialektów, zob. AJK XI, cz. II 122; taka forma znana i w dialektach też dla m. nieosob., np. *dwaj* ptaszek, Karłowicz SGP), *dwie* f. (nieznane w dialektach pn.-wsch. np. *dwa* krowy, kozy, por. MAGP X m. 490), od XIV w. aż do XVIII w. (spotykane jeszcze w XIX w., Grappin NNP 5—6) i dziś dial. (głównie na Śląsku, zob. Dejna DP 220; szczegółowo o historii poszczególnych form wraz z literaturą zob. Sławski SE I 182) jeszcze stan stary: *dwa* m.,

dwie f., n. (por. stpol. *dwa* męża, *dwie* siekierze, *dwie* ranie, *dwie* lecie, *dwie* słowie), dial. np. *dwa* synowie, *dwa* bracia (czasami jeszcze z rzeczownikiem w dualu: *dwa* posła, *dwa* kora, Karłowicz SGP), *dwie* gęsi, *dwie* okna, *dwie* dziewczęta (często dla n. tylko w stałych połączeniach: *dwie* lata, lecio, kasz. *dwé* lece, Lorentz GP III 955 i PW), nie raz, nie *dwa* 'wiele razy', zrobić oo raz *dwa* 'zrobić coś szybko, w jednej chwili' (znane też w dialektach, np. Kucala PSM 217), *dwa* kroki (stąd), na (o) *dwa* kroki 'bardzo blisko', mówić, wtrącić itp. *dwa* słowa 'wtrącić krótką uwagę', wykonywać coś, np. pracować, mówić, jeść itp. za *dwóh* 'dużo, podwójnie pracować, mówić, jeść itp.', w XVI w. *dwa* u *dwa* 'dwójkami, po dwa, bini' (SP XVI IBL), połab. *dāvo*, *dāvoī* m., *dāvo* f. (Lehr-Splawiński, Polański SE I 100, Lehr-Splawiński GP 202), dłuż. *dwa* m., *dwé* f., n. (też dial., Passke Vetschau), gluz. *dwaj* m., *dwé* f., n. (też dial., Schroeder Schleife, Michalk Neustadt), czes. *dva* m., *dvě* f., n. (stozes., a dziś częściowo dial.; żywotne *dvá* np. *dvá* králové, *dvá* medvědi ale *dva* cepy, por. Gebauer HMČ III, 1 s. 457—9, Bělič Dol. 154), jen *dva*, *tri* 'trochę, kilka', za *dva* np. řvatí (też dial. np. Gregor Slav.-buč.) 'jeść podwójnie, za dwóch', pracovati, míti sílu za *dva* 'dużo, podwójnie pracować, mieć siłę za dwóch', sla. *dva* m. nieżywotne, *dvaja* m. żywotne (np. *dva* domy, *dvaja* chlapi), *dve* f., n.: *dve* ženy, deti (Stanislav DSJ II 348), dial. wsch. dla wszystkich rodzajów *dva*, Káral; na Orawie m. *dva*, f., n. i m. nieżywotne *dva*, *dva* (Habovštiak Orava 261), raz-*dva* 'szybko np. coś zrobić', hovorit' (tárat') *dve* na *tri* 'mówić coś głupio, byle co, trzy po trzy':

ste. *dvá* m., *dvě* f., n. (dial. też *dvā* m., *dvěj* f., Bezlej ES I 123), (inety) *dva* koraka do česa 'mieć dokąd bardzo blisko', še beselo, *dve* o tem 'jeszcze parę słów' (SSKJ), sch. *dvā* m., n. (też dial.; taka forma n. od XVI w.), *dvě* (*dvěje*) f.: *dvě* čoveka, *dvě* deteta, *dvě* žene, (jeszcze w XVI i XVII w. ale rzadko i tylko u pisarzy czakaw.) *dve* n.: za *dvě* godišti, *dve* lete, gen. m., n. *dvějū*, f. *dvějū*, *dvějū* (p. RSAN, Stevanović SSJ I 318 nn.), dla oznaczenia malej ilości czegoś (czasem w połączeniu z *tri*) np. *dva-tri* dana 'za dwa, trzy dni', jednom *dva* 'niekiedy', dawno i dial. w stałych wyrażeniach *dva* po *dva*, *dva* na *dva*, *dva* i *dva* 'bini' (RFAZ), ser. *два* m., *две* f., n.: *два* чловека, *две* рыбе, *две* сестре, *двима* летима; по *два*ма 'po dwóch, bitu'. *два* и *два* 'ts.' (SJS, Diels AG I 109, II 71), bulg. *dva* m.: *dvāma* 'dwóch' (mężczyzn) i 'dwoje' (mężczyzna i kobieta), *dve* f., n. (por. BER I 323; też dial. np. Stojkov Banat: *dva* m., *dvě* f., n., *dvāna*, też np. BDBal III 56, VII 33, zob. też BDA I m. 20, II m. 19, Ivanov BDA m. 19), *dva-mpu*, *dve-mpu* 'paru', za *mir-dva*, *čas-dva* 'rychło, zaraz' (też lud., np. Gerov), maced. *dva* m., *dve* f., n. (dial. *dvā*, męskoosobowe *dvāta* 'dwa, dwaj; dwoje', *dvā* 'dwie, dwa', 'przy liczeniu: dwa', Malecki SW, Vidoeski Kumanovo);

rus.-os. i strus. *два*, *два* m. (np. *два* сына), *две*, *две* f., n. (*две* естество, *две* жент, zob. Sobolevskij Lekcii 208), ale już w XII w. spotykane *два* n.: np. *два* лета (Suprun SČ 93), dawno *dva-dva* 'po dwóch, po dwoje' (SRJ XI—XVII, Dal), ros. *dva* m., n., *dve* f. (Kiparsky RHG II 61—2, 173; tak też w dialektach, zob. Matveeva Mat. russ. dial. I 86—90, Rus. dial. 135, SRNG), в *двух* марах 'niedaleko', в *dva* чера 'szybko, prędko', в *двух* словах 'w paru (w kilku) słowach', ukr. *dva* m., n. (tak spotykane już w XIV w., Bevzenko IMUM 231), *dvi* f., ale w wielu dialektach jeszcze stan pierwotny: *dva* m., *dvi* f., n. (o geografii zob. Čysl. ukr. 81—2, Bevzenko o. c., tam też o różnych wtórnych zmianach, np. dial. *dva* m., f., n.), stukr. i śrukr. *два*, *два*, *две* : *два*

дѣла, дѣлѣ грижитѣ, дѣлѣ ... дѣли, дѣлѣ селѣ (Тумчѣнко, SSUM), *dva* pot. 'niewiele, parę' (*dva* слова скажу), одиш-*dva*, *dva-mpu* na oznaczenie w przybliżeniu 'niewielkiej ilości czegoś: parę, niewiele, mało' (SUM), brus. *dva* *deyx* m., n., *dze* *dzeiox* f., w dialektach pld.-zach. jeszcze stan pierwotny: *dva* m., *dze* f., n. (szczegółowo o zasięгах geograficznych obydwu typów zob. Čabjaruk Ličebn. 14—15, DABM m. 206—7), za *dva* (*mpu*) *kropki* od czegoś 'w pobliżu, blisko', y *deyx* słowach 'w paru (w kilku) słowach', paz-*dva* i garova 'bardzo szybko, zaraz, natychmiast' (TSBM). ~

Dokładne odpowiedniki: stind. wed. *dvā* m., *dvā* f. i n., gr. homeryckie δῦο, alb. *dū* m., *dūj* f. (< *dujō* albo *dujai*), może też łac. *duo*. Por. także lit. *dū* < *d(u)uo* < *duō*, *dvi* f. < *dvai* (Otrębski GL III 163), str. *dwai*, stind. *dvā*, awest. *dva*, orm. *erku* (< *duo*).

Berneker SEW I 247, Sławski SE I 182, Toporov Prus. I 395, Vasmer REW I 329—30, Mayrhofer KEWA II 82, Trautmann BSW 64, Fraenkel LEW I 107, Pokorný IEW 228—9, Walde-Hofmann I 382, BSSM V 185—6.

M.Ś. — T.Śz.

дѣла десęти 'dwadzieścia, viginti'

~ pol. *dwadzieścia* (końcówka *-a* pod wpływem członu pierwszego, Sławski SE I 182) *dwudziestu* od XIV w., stpol. w r. 1425 I raz *dwadzieści* może z *dwa dziesięci (tak Grappin NNP 38, zob. jednak i Słownik stpol. II 230—1), od XIV w. aż do XIX w. i dziś dial. *dwadzieście* (zob. AJK XII m. 600, ez. II 193—7, Nitsch WP III 68), może analogiczne do *dwanaście* (p. Grappin l.c.), w XVI w. rzadko spotykana pisownia rozdzielna, np. pod *dwienadziesiąt* kop, dial. w różnych postaciach fonetycznych, np. *dwaneścia*, *dwaneścia* (MAGP XI m. 501, ez. II 7—8), w ludowej terminologii tkackiej *dwadzieścia* 'płoch do 20 pasm osnowy' (Falińska PST I 61), dłuż. *dwanzęśca* (też dial., Fasske Vetschau), dial. także *dwadźesca*, stare XVI w. *dwanzęśca* (Muka z Jakubicy), głuź. *dwacęci* (dial. *dyacyci*, Jentsch Rodewitz) i *dwacęco*, dial. *dwacęc*, *dwadźesca* (Michalk Neustadt, Schroeder Schleife; o historii wyrazów p. Schuster-Sewe EW 187), czes. *dvacet* (taka postać od XV w., dziś też dial., np. Siatkowski Kudowa passim), stezes. *dradsęti*, *dradsęti* od XIII w. (Gebauer Sl.; o różnych postaciach drugiej części złożenia zob. Basaj MS PAN 26, s. 129, tu też o formie *dvadesęti), sla. *dvadsat* (m. żywotne też *dvadsjati*), dial. wsch. *dracce* (Kálal);

slę. *dvājset* (też w XVI w., Megiser 1592 i dial., Tominec Črni vrh), dial. *dvājsti*, *dvājst*, *dvājsti* (Pleteršnik, Bezlej ES I 123), rezjańskie *dradžste* (Slav. Leks. 226), dawne *drasti* (Megiser 1603) oraz w formach *dradžseti*, *dradžeti* (Rigler Začetki 31—2), sch. *dvādesēt* od XV w. (też dial. np. *drādrset*, Elezović Kos.-Met., czakaw. *dvōdeset*, ČDL), dawne do XV w. i wyjątkowo jeszcze u jednego pisarza czakaw. XVII w. oraz w słownikach Belostence i Jambrešicia zachowane *dva deseti*, w XV w. I raz *dva desete*, dawno i dial. w różnych zmienionych postaciach drugiego komponentu, np. *dvadest*, *dvades*, *dvaces* itp. (zob. RJAZ, RŠAN, Jurišić Vrgada 52, Skok ER I 464), sos. Supr. *дѣла десęти* (SJS I 530, Diels AG I 216), bułg. *dvādecem* i pot. *dvāūcem*, dial. np. *dvāūcem*, *dvāūcu*, *dvāūce*, BDial. IX 116, 226; *dvāūcem*, *dvāūmce* (Stojkov Banat), śrbułg. XIV w. *двѣдесѣте* (BER I 323), w znaczeniu specjalnym *dvādecę* 'dwadzieścia dni od czyjejś śmierci i uroczystość z tym związana' (BDial. II 75, III 56, VI 166), maced. *dvācemet*, dial. *dvādecę* (Vidoeski Kumanovo);

- strus. *двѣдесѣте*: *дрѣдѣ двѣдесѣте* u *дрѣж* od XI w. (Srezn.),

od XIV w. двадцать (ib.; SRJ XI—XVII z XV w.), ros. двáдцать двáдцати (też dial. np. SRNG, Comakion Mang.), dial. w liczeniu: двáдцать десять '30' (SRNG), ukr. двáдцать двáдцати i -мьóх (Тымчэнко i SSUM двáдцать XV w., двáдцать od XV w., też w innych formach, np. двáдцать XV—XVII w., двáдцать XVI—XVIII w.), dial. w różnych postaciach, np. двáцят, двáцц'ем', двáцци, двáдцет' (SDU 121, Stieber AJLemk. n. 332), brus. двáцццццц двáцццццццц (też dial., zob. Čabjarak Ličebn. 34 nn.). ~

Por. liczebnik porządkowy: pol. dwudziesty od XV w. (też dial., np. Kucala PSM, Dojna RKJL XXI 270; kasz. *dwúżestńi*, Lorentz PW i GP 804, 959 z geografią formy), dawne XVI w. (rzadko) *dwadziesťy* (dziś dial.: Karłowicz SGP z Litwy, kasz. *dwazestńi*, Sychta SK, Lorentz l.c.), dłuż. *dwazasty*, dial. *dwadzestý* (Mücke HLF 446), głuż. *dicacety* (też dial., np. Jentsch Rodewitz), czes. *dvacátý* od XIV w. (u Jungmanna jako przestarz. też *dvudcátý*), śla. *dvadziaty*, dial. *dvacéti* (Habovštiak Orava 266); śle. *dwájseti*, u Pleteršnika też *drájsti* (bez podania źródła), sch. *dvádesēti* i *dvádeseti*, dial. czakaw. *dvadesēti* (RSAN, RJAZ, ČDI) od XIV w., też w zmienionych formach, np. przestarz. i dial. *drádesti*, dial. *dváseti* (RJAZ, Vuk, RMat.), cs. двáдцатый, двáдцатый (Miklosich LP), bułg. *dvádecemu*, pot. *dváucemu*, dial. np. *dváycmu*, *dváycem dváycema* (BDial. IX 226, Stojkov Banat), maced. *dváecemtu*, dial. *dváecmu* (Vidoeski o.c.); strus. двáдцатый XVI w., двáдцатый XVII w. (Srezn. Dop., SRJ XI—XVII), ros. *dvádućmýj*, przestarz. *dvádecámýj*, ukr. *dvádućmýj* od XVII w. (w XVIII w. też *dváucmýj*), brus. *dváucmýj*.

Zestawienie liczebnika *dwa* z liczebnikiem *desęti-* (zob. *desę* m.: *desęty* f., por. Suprun SČ 62), podobnie budową lit. *dvidešimt*, dial. *dvidešim*, dawne, np. w Postylli Daukszy, jeszcze w pierwotnej postaci nom. i acc. *dualis dvi dešimti* (p. Otrębski GL III 167). Pierwotna postać *dwa desęti* dobrze udokumentowana (przyjmowana przez ESSM V 186 praforma *dwa desęte* niewątpliwie wtórna).

M.Ś. — T.Sz.

дѣва-кортъ zach. i pld. liczebnik przysłówkowy oznaczający wielokrotność, powtarzanie się dwa razy 'bis'

~ pol. przestarz. *dwakroć* (o budowie zob. Łoś GP III 49) '2 razy, dwukrotnie' od XVI w. (w XVI w. częściej w pisowni rozłącznej *dwa kroć*), też dial. kasz. (Ramult, Karłowicz SGP, Lorentz PW), w XVI w. także wyraża zwielokrotnione natężenie jakiejś cechy 'dużo, znacznie', np. *dwa kroć* się teraz lepiej mam niżli pierwej, Mącz. 25 b (z pol.: ukr. *двокроць* '2 razy', Hrinčenko, u Tymčénki XVII—XVIII w. двáкортъ, w XVII w. też двáкортъ, двóкортъ, brus. dial. *dváкроць* 'ts.', Nosovič, Sławski SE III 116), głuż. *dwajkróć* 'bis' (Pfuhl), czes. *dvakrát* od XIV w. (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), też dial. (Gregor Slav.-buč., Siatkowski Kudowa I 148; Hruška DSCh: *dvakrat*), *dvakráte* od XVI w. (Basaj MS 26, s. 190) '2 razy, dwukrotnie', dial. także jako adv. wzmacniające, zwłaszcza w zdaniach przeczących, np. *Tech jablek něni letos tag dvakrát* (Gregor o.c., Jungmann, Pfir. slov.), śla. *dvakrát* '2 razy'; śle. *dvákrat* '2 razy', np. *dvakrat* dve je štiri, od XVI w. (Megiser 1592 i 1603), też dial. (Slav. Leks. 226: rezjańskie, Tominec Črni vrh, Rigler Notr.), sch. *dvákrat* 'ts.' od XIV w. (RJAZ), cs. двáкратъ 'ts.' (SJS I 530 z XV w. es.-sch.), stąd stbrus. *dvakramb* 'ts.' (Słownik Skaryny). ~

Por. dłuż. tylko w pisowni rozdzielnej *dwa krot* (p. *korty*), zob. też Sławski SE III 116.

Z pierwotnego *dux korti* (stsch. *dca kruti*), por. lit. *dùkurt* < *dù kartù* (Otrębski GL III 178). M.Ś. — K.H.

дъвакти zob. дъвожъти

дъва на десęте liczebnik główny oznaczający liczbę 12 'dwanaście, duodecim'
 ~ pol. *dwanaście dwunastu* od XV w. (stpol. też *dwanaście, dwanaście*, w XVI w. czasem jeszcze rozdzielnie *dwa naście, dwa na ście*: przyłóż na ranę i nie sejmuj przez *dwa naście* godzin; przed *dwiepanasty* lat ... kwie nie puszczej, SP XVI IBL, por. też w jednostkach miary: na *dwanaście* dloni. łokiet, łokci, palców, o. c.), stpol. do XVI w. też *dwojonaście (-ście), dwojonaście*, dial. na pograniczu czes. wyjątkowo *dwanaśt, dwanaś* (sporadycznie z odmianą: *dwanaściami* woreczkami, Mipol.; z *dwanaścę* głowami, kasz., Karłowicz SGP), liczne przykłady wskazują na mistyczną funkcję liczby, np. z XVI w.: Wódka wyborna na oczy ze *dwanaście* ziól; Piją tedy dnia pierwszego kieliszków sześć, wtórego ośm, trzeciego dziesięć, czwartego *dwanaście*; Ma być dawano ... począwszy ode trzech ziarn aż do *dwanaście* (SP XVI IBL), dziś dial., np. kasz. *dwanaśce* zbojcow (Sychta SK), dłuż. *dwanaśco*, przestarz. i dial. *dwanaśce*, dawne XVI w. *dwanaśce* (Mucke HLF 141), głuż. *dwanaśce*, dial. też *dwanaśco* (Mucke l. c.), czes. *dwanaśt*, arch. *dwanaśte* (dla męskosobowych *dwanaśti*; o rozwoju fonetycznym pierwotnego *-desęte* p. Gebauer Sl.), dawniej z odmianą pierwszego członu w niektórych przypadkach: ze *dwěmanadciēt* pannami; *dwěmanast* mužom (Basaj MS PAN 26, s. 119, Gebauer HMČ III 1, 161), sła. *dcanaśt* (dla m. żywotnych *dcanaśti*) -*tich*: *dcanaśti* chlapeci, *dcanaśti* sokoli 'drużyna Janosika', stsla. *dnanaśete -ete, -ste* (Ryśánek Žil. kn.), dial. *dvana(js)e* (Kálal, Sipos Bükk-Gebirge);

sło. *dvánajst* i *dcanađjst* (*dcanaajst* u Megisera 1592 i dial., Tominec Črni vrh), u Pleteršnika również *dcanađdesti* i f. *dcenajdesti* (por. niżej seh.), seh. *dvánajst* od XV w. (nieodmienne), do XVI w. spotykana i stara forma *dvanađesete*, od XV w. do XVIII w. *dvanađeste* i *dcanađest*, dawniej, a dziś dial. z różnymi postaciami fonetycznymi członu *-desęte*, np. *dvánajes, dvanajs, dváněst, dcanađjst* (Skok ER I 464, RJAZ, R SAN, u Vuka dial. czarnogórskie *dvojěnaest*, dial. u węgierskich Chorwatów w postaci *dcanađesti*, por. wyżej sło.), w języku lud. wyraźnie widoczna mistyczna funkcja liczby, np. Tad' zakuku *dvana'es* udovica; Devet para, *dvana'est* čelenaka (RSAN, SMR 47), ses. дъва на десәте m., дъва на десәте f., n. 'duodecim' (SJS, Diels AG I 215), bulg. *dvanađeset*, rot. *dvanađeset*, dial. też *dvanađeset* (Gerov), *dvanađce* (BDial. III 56), maced. *dvanaeset*, dial. *dvanaese, dvanaes* (Vidoeski Kumanovo), *dvanađsi, dcanađsti* (Malecki SW);

strus. дванадесать: а бы есте не вьнузли двовь менши двѣнацати зѣть (SRJ XI—XVII, Srezn.), ros. przestarz. *dvanađesat' dvuxnađesati* (SSRJ, Dal), dial. rzadko *dvanađcать* (smoleńskie, SRNG), w dialektach wyraźnie widoczna mistyczna funkcja liczby (zob. niżej *dvanađcать*), ukr. *dvanađcать -tu* i *-t'ox* (też dial.: у мене єсть кінь з дванадцатьма головами, Hrinčenko; tutaj również forma *dvanađcать* notowana przez Tymčenkę z XVIII w.), u Tymčenki od XV w.: конста ... иквалса ... урєч двѣ дванадцат (ponadto stukr.: дванадесать XV w., дванацеть, двана(г)цать) XVII—XVIII w.), brus. *dvanađcать*, dial. *dvanađcать*: скоро ѿй буде

двананцать гадкоў (Rastorguev Brjansk), двана́дцать дум, dial. też z pierwszym komponentem *дзьве-* (zob. Čabjaruk Ličebn. 35).

W połab. i ros. formy z pierwszym członem właściwym dla f. i n.: *dvě* na *desęte*: połab. *dwenađist*, *dwenađeti*, *dwenađete*; strus. двѣнадцатъ, двѣнадцатъ: двѣнадцатъ роукаскъ; двѣнадцатѣ лѣтъ (Srezn.), ros. двена́дцать *двена́дцати*, dial. często np. w ludowej terminologii medycznej, zielarskiej, magicznej, por. *двена́дцать* лихоманок, лихорадок 'dwanaście ziół, którymi leczono malarię', *двена́дцать* запоров 'choroba, w czasie której występuje jednocześnie zaparcie i zatrzymanie moczu', от *двена́дцати* родимцев трава bot. 'pszczelnik wąskolistny, *Dracosephalum Klyschiana*', собирать *двена́дцать* трав 'przygotowywać lekarstwa' (собирают каких угодно 12 трав, только чтобы чертополох, девятильник и вонючий корень беспрерывно были), 'zbierać trawy dla włośny', пустить ястреба на *двена́дцать* зорь 'двенадцать dni wyношивать ястреба' (SRNG). ~

Por. liczebnik porządkowy: pol. *dwunasty*, stpol. XVI w. też *dwunasty* i wyjątkowo *dwujenasty* (SP XVI IBL), dłuż. *dwunasty* (też dial. np. Fasske Vetschan), głuz. *dwunaty* (dial. np. Michalk Neustadt), czes. *dwanaćty* (u Jungmanna także *dwanaćt -ta -to*), sla. *dwanaasty*, stsla. *dwanađstý*, *dwanađstý* (Ryšánek Žil. kn.); sle. *dvanađsti*, *dwanađsti*, sch. *dwanaesti -tā -to* od XVII w. (dial. czakaw. *dwanađsti*, ČDL), dawniej też *dwanađesti* (XVI—XVIII w. czakaw., dziś dial. u węgierskich Chorwatów), *dwanaesti* od XVII w. (dziś dial. dubrownickie), cs. *дванадцятин* (Miklosich LP), bulg. *dwanađecemu*, pot. *dwanađcemu*, dial. *dwanađc -sta* (Stojkov Banat), maced. *dwanađecemu*; ros. *двена́дцатый -ая -ое*, przestarz. *два (дву)на́десѣтый* (SSRJ, Dal), ukr. *двана́дцятый -та -те* od XVIII w., dawniej też *двана́дцати* (Тупи́ченко z XVII w.), brus. *двана́дцаты*.

Liczebnik złożony z *dwa* + wyrażenie przyimkowe *na desęte* (loc. sg. od *desę*, zob.), por. z innych języków ic., np. łac. *duo-decim*, gr. attyckie *δε-δεκα*, zob. też *četyre na desęte*, *desęty na desęte*. Postać f. (n.) w pierwszym członie być może pod wpływem połączeń liczebnika często z nazwami miar rodzaju żeńskiego (p. Suprun SČ 51—2). O znaczeniu liczby 12 w magii p. Moszyński KLS² II, 1 passim (por. *desę*, *desęty*). M.Ś. — T.Sz.

дъват'и zob. дъвојьт'и

двъ стѣ 'dwieście, ducenti'

~ pol. *dwieście* (m. osobowe *dicustu*) od XIV w. (stpol. częściej w pisowni rozłącznej: *dwie ście* gen. *dwu set* : *dwu stu* : *dwu stu*, zob. Grappin NNP 47—8, SP XVI IBL) gen. *dwustu* (u L. też *dwóchset*), dial. *dwieście* (gen. *dwiestu* : *dwustu*) i *dfe sće* (gen. *dwūx set*), *dwiestu* (taka wtórna forma utworzona wg *trzysta*, *czteryście* znana także Kopczyńskiemu, Grappin l.c., Sławski SE I 182), *dwasta*, także *dwá stá* (oba człony akcentowane. Lorentz GP passim; Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg, Zaręba Siolkowice, Tomaszewski GJ, Sychta Kociewie, Dejna RKJL XXI 268), dłuż. *dwě sě* (też u Jakubicy XVI w., Mucke HLF 442), głuz. *dwě sěl* gen. *dwęju stow*, dial. też *dwě sci* (Schuster-Sewc EW 188, Jentsch Rodewitz), czes. *dvě stě* (też dial., np. Haller Podřipsko 124, 140: *dejest'e*, *dvjema sti*), stezos. *dvě stě* (najczęściej w pisowni rozłącznej, ale i *dvěstě*; rzadziej *dvě ste* : *dvěstě*), w XV w. gen. *dvū set* i *dvū steh* (Basaj MS PAN 26 s. 147—8, por. Gebauer HMC III 1, 153),

dial. także *deje sta* (Kellner Štramberk 60, Skulina Mor.-slov. 122; odmiana *sto* wg typu *město*), sła. *dvesto* (indecl., zob. MSJ 327—8, Ondrus Číslovky 32—3, tak już w XVII w. a dziś lud. na środkowej Słowacji, Stanislav DSJ II 36, 364 i zach. *deje sto*, Suchý Marchebene 36), dawna forma dualu *dve ste* dobrze poświadczona w stsla. XVI w. (Stanislav o.c. 364), dial. *doasto* (Buffa Dlhá Lúka 93, Sipos Bükk-Gebirge);

sle. tylko *dvěsto* indecl. (SSKJ, Ramovš MSJ 113, też dial., np. Tominec Črni vrh 42, 87) od XVI w. (Megiser 1592: *dvejstu*), sch. *dvjěsta*, *dvěstu* (dial. też *dvista*, ČDL, Jurišić Vrgada) w takiej wtórnej postaci (utworzonej wg wzoru *trista*, Skok ER I 464) wyjątkowo może już w r. 1247 (*dve sta*), ale pewne przykłady dopiero od XVIII w. (*dvista*), pierwotna postać dualu dziś tylko dial. np. *dvisti*, *dvisti*, *dvijesti* (HDZ I 158, ČDJ, Jurišić o.c.; RJAŽ z Dubrownika, Boki, Czarnogóry), *dveste*, *dvejsti* (RSAN) poświadczona od XIV w. (*dvi stě*, w XV w. np. *dvě stě*, *dvěsti*, *dvije sti*, *dvi sti*), dial. także wtórna postać *dvisto*, *dvijesti* (ČDL, Jurišić o.c.) od XVI w. (w XVII—XIX w. też *dvjesto*), ser. дѣѣ стѣ (np. Mar. J XXI 8), дѣѣма стѣома Zogr., Mar., Assem. (co do odmiany obu członów p. Diels AG I 216), bułg. *dvécma* (analogiczne do *mpucma*, Mladenov EPR 121), też w pierwotnej postaci *dvécme* (tak tylko u Gerova, dziś także dial., np. BER I 325, BDial. III 56, VIII 226), srbułg. XII w. дѣѣ стѣ, дѣѣма стѣома (Ewang. Dobromira: J VI 7, XXI 8), XIII w. дѣѣ стѣ, дѣѣма стѣома (Mirčev Ist. gram. 176: Ewang. Dobrejsza), maced. *dvécme* (też dial., Vidoeski Kumanovo, Popovski Gostivar 73), dial. także *dvěsta*, *dvécma* (Malecki SW, Vidoeski o.c.);

rus.-es. дѣѣ стѣ XI w. (Ewang. Ostromira), strus. дѣѣ стѣ (jeszcze w XVII w. luźne zestawienie obu komponentów, zob. Šanskij ESRJ I 5, 22), w XIV w. np. двоѣстоѣ (Srezn., SRJ XI—XVII. ESSM V 187; dokładniej o deklinacji i historii form Kiparsky RHG II 181—2), ros. *dvécmu* (też dial., np. Słownik starowierców, Comakion Mang.) od XVI w. (końcowe *-i* może analogiczne do form pl. innych liczebników, np. *три*, *тысячи* oraz do pl. różnych rzeczowników, tak Kiparsky o.c. 182, inaczej np. Borkovskij—Kuznecov IGRJA 262, widzący tu zmianę fonetyczną nieakce. *ě > i*), dial. także wtórne *dvécma* (np. SRNG, Słownik starowierców) i tylko jarosławskie *dvécma* (*-a* zapewne analogiczne do *mpucma*), wg Sobolevskiego Lekeii 208 pierwotna forma *dve cme* istnieje i dziś, jednak źródła dial. nie potwierdzają (brak m.in. w SRNG), ukr. *dvěcmi dvoxcóm* (też dial., np. SDU 122), stukr. XIV—XV w. дѣѣ стѣ, двѣстѣ (także w innych zapisach, zob. SSUM), dial. również we wtórnych postaciach, np. *dvécma* (już w XV w. дѣѣ стѣ) i *dvécma*, *dvécma*, *dvécma* (szczegółowo o geografii form Bevzenko IMUM 246, Čysl. ukr. 179, KDA m. 211, SDU 122), brus. *dvěcnye dvoxcóm* (dial. też *dvěcnyя*, *dvěcnyj*, Čabjaruk Ličebn. 52), stbrus. XVI w. *dvécme* (Słownik Skaryny; o historii liczebnika zob. Karskij Belorusy II 248—9). ~

Por. liczebnik porządkowy: stpol. XVI w. wyjątkowo *dwusty* (SP XVI IBL: 1 raz z *Calepina*), dziś dial. *dwiesty* (Szymczak Domaniewek), czes. *dvoustý*, stczes. *drústý* (Basaj o.c. 207), sła. *dvojstý* (Ondrus o.c. 77); sch. wyjątkowe *drījesti* (RJAŽ: tylko Stulić); strus. XVII w. двоѣстоѣма, ros. *dvoxcómnyj*, ukr. *dvěcómnyj*, brus. *dvěcómny*.

Zestawienie z *dva* i *sata* w dualis n. W poszczególnych językach rozpowszechnione wtórne postacie, najczęściej typ *dvoje sata* (powstały przez analogię do *tri sata*, *četyri sata*: *čtyri sata*) i inne będące również wynikiem zmian analogicznych we fleksji obu członów zestawienia.

Sławski SE I 182, Suprun SÖ 66—7, Vasmer REW I 330, Vondrák VSG II 68, Vaillant GO II 646, ESSM V 187. M.Š. — T.Sz.

dwidzě *dwidzě dwidzě* pld. 'w drugim roku życia, dwuletni, głównie o zwierzętach'

~ stsch. wyjątkowe XVI w. *dviz* adi. 'dwuletni, o baranie' (brav *dvizi*, RJAZ), por. substantywizowane adi.: sch. dial. *dviza* 'owca, koza w drugim roku życia' (RSAN: Hercegowina). ~

Na szerszy zasięg wyrazu wskazują derywaty: 1. z suf. *-zka*: sch. *dviska* 'owca, koza w drugim roku życia' (RJAZ, RSAN, też Elezović Kos.-Met.: *dviska*: *dvizka* 'młoda owca', też z przykładem z XVIII w.), bulg. dial. *dvizka* 'dwuletnia owca' (BER I 326: Teteven), *dvúcka* 'jedno-, dwuletnia owca, która się koci pierwszy raz' (BDial. IX 239: Vraca), zwykle *seúcka*, *seúcka* 'młoda owca, owca w drugim roku życia (niekiedy: owca jednoroczna), owca koczająca się po raz pierwszy' (Gerov, powszechne w dialektach, np. BDial. I 87, II 77, 167, III 63, 299, V 20, 116, 228, 248, VI 31, 170, VII 44, VIII 123), maced. *seúcka* 'dwuletnia owca' (RMJ), dial. 'owca, która się jeszcze nie kociła' (Popovski Gostivar 111, Hendriks Radožda-Vevčani 257, też Vidoeski Kumanovo bez znaczenia);

2. z suf. *-ica*: sch. *dvizica* 'owca, koza w drugim roku życia; dwuletnia kobyła lub mulica' (RJAZ, RSAN, też dial. czakaw. *dvizica*, Rasprave JAZU I 25, ČDL);

3. z suf. *-akz*: sch. dial. *dvizák dvizáka* 'baran lub kozioł w drugim roku życia', czakaw. *dvizók dvizókú* 'dwuletnia winorośl; sierp księżycy w drugim dniu nowiny' (ČDL), bulg. dial. *seuzák*, *seuzák* 'młody (niekastrowany) baran (niekiedy też kozioł) w pierwszym lub drugim roku życia' (Gerov, BDial. III 63, IV 201, V 228, też *seuzák*, BDial. II 77, VI 170), maced. *seuzak* 'dwuletni baran' (RMJ), też dial. (Popovski Gostivar 111);

4. z suf. *-zka*: bulg. dial. *seuzók* 'koziół w pierwszym roku życia' (BDial. III 63), *seuzók* (BER l.c.), maced. dial. *seuzók* 'młody baran' (Vidoeski Kumanovo 44, 69, Popovski l.c.);

5. z suf. *-zsa*: sch. *dvizac* (dial. też *dvijezac*) *-sca* 'baran, kozioł (rzadziej koń lub mule) w drugim roku życia', dial. także 'dwuletnia roślina', czakaw. (Brač) *dvizac dvijca* też 'dwuletnia winnica' (RJAZ, RSAN, ČDL), bulg. dial. *seuzéy* 'dwuletni baran' (BDial. IX 239: Vraca), *seuzéy* (BER l.c.);

6. z suf. *-zete*: sch. *dvize dvizeta* 'jagnię lub kozłą w drugim roku życia; dwuletni koń lub mule' (RJAZ, RSAN, Elezović Kos.-Met.), bulg. dial. *seuze* 'jednoroczny baran' (Gerov), *dvize* 'jednoroczne jagnię' (BER l.c.), maced. *seuze* 'jagnię w drugim roku życia' (RMJ), też dial. (Popovski l.c.).

Ze starszego *dvigo. Archaiczny przymiotnik oparty na liczebniku *dvca*, odpowiadający lit. *dvigýs* 'dwuletni', por. też gr. *δισσοσ* (< *δῆγ-ιός) 'podwójny'. Mniej pewne przyjmowane niekiedy prastare compositum z drugim członem **i(e)ugo-* 'rok, roczny', het. *ta-igui-* 'dwuletni, o bydle', por. też stind. *tri-yuga-* 'czas obejmujący trzy okresy życia' (Ivanov VSJa II 27).

Tu może należeć zagadkowe pol. dial. sli. *dvigo* n. 'jarzmo dla dwóch wół' (Lorentz PW), zapewne substantywizowane n. adi. *dvigo 'podwójne' (pierwotne *dvigo jgo 'podwójne jarzmo'?). Byłby to szczerkowo zachowany w ph.słow. relikw przymiotnika w starszej jego postaci. Według Trubačeva

(Issledovanija po polskomu jazyku, 1969, 304—6, ESSM V 189; z rekonstrukcją *d(ə)vigo) archaiczny psl. dialektyzm, złożenie: I człon *dwa*, II człon *jgo* 'jarzmo' (por. z łac. *bigae* f. pl. t. 'dwa sprzężone konie lub woły; wóz parokonnny' < *bi-iugae). Nie widać podstaw.

Berneker SEW I 248, Trautmann BSW 64, Fraenkel LEW 108, BER I 326, Skok ER I 464, ESSM V 189—90.

Por. *tridz*.

W.B.

двогубъ *dvoguba dvogubo* pld. 'złożony z dwóch części, dwóch jednostek, dwa razy większy, podwójny, duplex'

~ sle. *dvogub -guba* (SSKJ *dvógub*) 'podwójny', np. *dvogubi* plašč, sch. *dvogub* 'ts.', np. *dvoguba* žica (też u Vuka);

rus.-cs. XII w. двогу́бъ 'podwójny' (SRJ XI—XVII, Srezn.). ~

Por. 1. z suf. *-ubъ*: sle. *dvoguben* = *dvogub* (Pleteršnik), sch. *dvoguban -bna -bno* 'dwojaki, dwu rodzajów', cs. XIII w. двогу́бъ 'podwójny', np. двогу́бъно имѣние (SJS, Miklosich LP); strus. XII w. двогу́бъ 'podwójny';

2. cs. двогу́къ adi. indecl. 'duplo maior' (Miklosich LP; o nieodmiennych adi. w scs. zob. np. Diels AG I 191); strus. XII w. двогу́къ adv. 'dwakroć, вдвое' (SRJ XI—XVII);

3. strus. XII w. двогу́къ 'podwójny', np. змоя двогу́къ (ESSM V 188).

Złożenie z *dwa* i *gubъ* (zob.). Por. *sgubъ*, *trigubъ*. Podobne złożenia w batt.: lit. *dvigubas* 'podwójny', stpr. *dwigubbus* 'ts.'

Trautmann APSD 325 i BSW 64, Toporov Prus. 396 (sluszenie odrzucający wyprowadzanie przez Brücknera AsiPh XX 493 wyrazu stpr. z niepoświadczanego stpol. *dvogub), Fraenkel LEW 108, Bezlaj Baltistica X 22—3, ESSM V 190. K.H.

двојакъ 1. *dwojaka dwojako* przymiotnikowy liczebnik wieloraki 'dwu różnych rodzajów, gatunków', 'podwójny, złożony z dwu jednostek lub części'

~ pol. *dwojaki -ka -kie* 'dwu różnych rodzajów, gatunków; zrobiony dwoma sposobami' od XIV w. (też dial., np. Dejna RKJL XXI 269, Olesch Sankt Annaberg, Sychta Kociewie, Lorentz PW), 'podwójny, złożony z dwu jednostek lub części' od XVI w., też dial. (Karlówicz SGP, Dejna l.e., Lorentz P'W), w XVI w. także 'dwulicowy, obiudny' oraz w funkcji liczebnika głównego 'dwa': prosił o *dwojake* szaty (SP XVI IBL), stpol. XV w. *dwojake* gwiazdy 'gemelli sideris', połab. *dūjocē* pl. (może *dwojaci pl.) 'dwu rodzajów' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 131), dłuż. *dwójaki -ka -ke* 'dwu różnych rodzajów', 'podwójny', 'dwukośny, np. o łące', głuż. *dwojaki* 'dwu różnych rodzajów' (też dial., Jentsch Rodewitz, Schroeder Schleife), *dwojako* światło 'półmrok' (Zeman, u Pfuhla też z pol. 'dwuznaczny'), czes. *dvojaký* 'dwu rodzajów' (też dial., np. *dvojake* maso, Lamprecht Opava), 'dwuznaczny', 'fałszywy, nieszczery', sła. *dvojaký* 'dwu rodzajów, gatunków', 'nieszczery, fałszywy', 'niezdecydowany, chwiejny' (też dial., np. Habovštiak Orava);

sch. *dvōjāk -ka -ko* 'dwu rodzajów' od XVI w. (też dial., Vuk), dial. także 'podwójny, np. o mierze' (RSAN), bulg. *dvojak -a -o* 'dwu rodzajów', 'podwójny' (też u Gerova), maced. *dvojak* 'dwu rodzajów';

rus.-cs. дво́икъ 'duplex' (Miklosich LP),

strus. XV w. дво́икъ отро́къ 'mający podwójne imię' (SRJ XI—XVII), ros. дво́и́кий *-ая -ое* (od XVII w.): дво́и́к *-ка -ко* 'przejawiający się w dwu

postaciach, formach', ukr. *двоактій -ка -ке* 'ts.' od XVII w., w XVII w. też 'podwójny', 'powtórny', w XVI w. *Сугубъ-двоактій* (Tymčenko), brus. *дваікі -ая -ае* 'przejawiający się w dwu różnych rodzajach, formach'. ~

Adi. od *dwojъ* z suf. *-akъ*. Dokładny odpowiednik w lit. *dvejokas* 'dwojaki; podwójny; dwuznaczny' (Otrębski GL III 278). M.Ś.

dwojakъ 2. *dwojaka* 'coś złożonego z dwu jednakowych lub podobnych części, np. drzewo z rozdwojonym pniem', 'jedna z tych części, np. jedno z dwojga bliźniąt'

~ pol. *dwojak* m. (najczęściej w pl. *dwojaki*) 'jedno z dwojga bliźniąt' (też dial., Dejna RKJL XXI 268), 'całość złożona z dwóch symetrycznie identycznych części' (od XVI w., SP XVI IBL), np. 'budynek złożony z dwu pomieszczeń' (też dial., Karłowicz SGP, Sychta SK), 'podwójny garnek gliniany z uchem w miejscu spojenia' (powszechne w dialektach, Karłowicz SGP, Dejna l.e., Górniewicz Malbork, Sychta Kociewie, Sychta SK, Lorentz PW), dawne 'moneta dwugroszowa', stduż. XVI w. (Jakubica) *dwoiak* 'bliźniak' (Schuster-Šewc EW 188), głuź. *dwojak* 'ul podwójny', 'obojnak, hermafrodyta' (Zeman), czes. *dvoják -ku* 'drzewo z rozdwojonym pniem', w terminologii specjalistycznej różne przedmioty podwójne, np. 'plug o dwu radlach' (też dial., Malina Mistřice), 'podwójny ul dla dwu rojów' (też dial., Bartoš DSM), 'podwójna nić', dial. także pl. *dvojáky* 'bliźnięta' (Kubín Kladsko), śl. *dvojak -a* 'drzewo z rozdwojonym pniem' (też dial., Habovštiak Orava 158), 'plug o dwu radlach', pot. 'podwójna drabina', myśl. 'dwururka', u Kálala 'dwa garnki z jednym uchem na górze', zob. też Ondrus Čislovky 75;

śl. *dvoják -ka* 'to, co składa się z dwu części, np. drzewo z rozdwojonym pniem', przen. 'obojnak, hermafrodyta', sch. dial. *dvoják -aka* 'jedna z dwu części czegoś, stanowiących parę', 'dwukrotnie orana niwa', 'jajo z dwoma żółtkami', u Belosteneva 'bliźniak' (RSAN, RJAZ), bulg. u Gerova *dvoak* m. 'moneta dwugroszowa', 'dwuletnie zwierzę', maced. dial. *dvojak -ци* 'dzwon', 'moneta dwugroszowa' (RMJ);

ros. dial. *двоак -ка* 'jedno z dwojga bliźniąt', 'jeden z dwu ludzi, robiących coś wspólnie, towarzyszy w pracy, w podróży', 'łódka dla dwu ludzi', 'drewniana belka o długości i szerokości 15 cali', 'moneta dwukopiejkowa' (SRNG), *dvoják* m. : *dvojáki* 'naczynie złożone z dwu zespolonych garnków z jednym uchem' (Słownik starowierców), *Двоак* nazwa dziedzina w okolicy Pskowa (RGN II 678), ukr. dial. *двоак -ка* 'dwa grosze' (Hrinčenko), 'łódz dwuwiosłowa, dwójka' (Żel.), brus. dial. *дваік* 'widły o dwu zębach' (BMM III 245), *двоак* 'moneta dwukopiejkowa' (Nosovič). ~

Od *dwojъ* z suf. *-akъ* w funkcji substantywizowania przymiotników i liczebników (zob. I 89). Dokładny odpowiednik w lit. *dvejokas* 'rodzaj monety' (LKŽod.), *dvejokas* 'podwójny garnek' (Kurschat Thes. z Nesselmann), o suf. *-okas* zob. Otrębski GL III 279. M.Ś. — K.H.

dwojanaъ *dwojana* *dwojano* 'złożony z dwu jednakowych lub podobnych części, podwójny'

Na taką formację wskazują: 1. substantywizowane adi.: czes. dial. *dvojan -a* 'jedno z dwu bliźniąt', pl. *dwojani* 'bliźnięta' (Pfir. slov., Siatkowski Kudowa I 119, Kubín Kladsko); ukr. dial. *двоан -на* 'wielkie sosnowe kłody spławiane z Polesia' (Hrinčenko), na Polesiu też 'czas pojawiania się kłosów' (Leks. Polesja 98);

2. substantywizowane za pomocą suf. *-aka*: sch. *dvōjanka* dial. 'ludowy dęty instrument muzyczny z dwiema piszczalkami', 'dwa zrosnięte owoce', 'dwulistna konieczyna', 'gliniane naczynie złożone z dwóch garnków spojonych razem', 'kobiątka z dwiema przegrodami', 'siostra bliźniacza', pl. wyjątkowo u 1 pisarza 'piersi kobiece' (RSAN), bułg. dial. *двојѣнка* 'widły z dwoma zębami' (SNU XLVIII: Razlog), 'dwa zrosnięte owoce' (BDial. III 210), maced. *двојанка* 'wóz dwukolowy, dwukółka' (też dial., Reiter Titov-Veles), 'ludowy dęty instrument muzyczny o dwu piszczalkach', 'bliźniacza siostra', 'dwa zrosnięte owoce'; ros. dial. uralskie *двојѣнка* 'socha własnej roboty z dwoma lemieszami', *двојѣнки* pl. 'drewniane widły z dwoma zębami' (Slovarь Urala, SRNG), ukr. dial. *двојѣнка, в двојѣнці* 'w ubraniu złożonym z dwóch sztuk stanowiących komplet' (Żel.);

3. substantywizowane za pomocą suf. *-ica*: sch. dial. *dvōjānica* : *dvōjānica* 'gruba listwa', 'ludowy dęty instrument muzyczny składający się z dwu zespolonych piszczalek' (RSAN); ros. dial. *двојѣница* 'drzewo z rozdwojonym od korzenia pniem' (Slovarь Mordov.);

4. z suf. *-akъ*: głuź *dvojank -a* 'widlaste drzewo', 'ewelich, drelich', czes. u Jungmanna *dvojānek -nku* 'drzewo z rozdwojonym pniem', 'motek przędzły złożony z 40 pasem';

5. z suf. *-ecъ*: sch. dial. *dvōjānac -na* 'tkanina z podwójnej nici', 'bliźniak'. bułg. dial. *двојѣнец* 'dwa owoce zrosnięte razem' (BTR), 'ludowy dęty instrument muzyczny złożony z dwu piszczalek' (ib., BDial. I 189), 'kokon jedwabnika z dwiema poczwarkami' (ib., BDial. IX 239);

6. denominativum: sch. dial. *dvōjāniti dvōjānim* 'oddzielać, rozdzielać', np. *dvōjaniti* jednog od drugog, 'wątpić, powątpiewać; wahać się' (RSAN).

Od *dwoje* z suf. *-ana*. Co do budowy por. *bhVana*. M.Ś. — K.H.

двоје liczebnik zbiorowy 'dwoje, dwa, dwaj, dwójka (o przedmiotach, osobach jednorodnych stanowiących całość)', na двоје, въ двоје 'na dwie części, na pół'

~ pol. od XIV w. *dwoje dvojga* (stpol. i dawne do XIX w. też *dwojgo*; szczegółowo o tym zob. Grappin NNP 119 nn., Sławski SE I 183) liczebnik zbiorowy na oznaczenie dwóch osób różnej płci, pary zwierząt, dvojga dzieci, młodych zwierząt, dwóch przedmiotów o nazwie używanej tylko w pl.: *dwoje* ludzi, *dwoje* dzieci, *dwoje* zwierząt, *dwoje* drzwi (por. też stpol. *dwoje* skota, *dwoje* koni, *dwoje* synogarlic; *dwoje* a *dwoje* 'duo et duo, parami, samiec i samica'), na *dwoje* 'na dwie osoby różnej płci, na dwa przedmioty rodzaju nijakiego', 'na dwie części, na pół' od XV w., *we dwoje* 'we dwie osoby różnej płci', 'podwójnie; na pół, np. złożyć coś we dwoje' od XVI w., dawne *we dvojgu*, *we dvojgu* 'we dwoje, razem', kasz. *dwoje dvojga*: *dwoje* łęgi, zeci, możę *dwojgą* 'między dwojgiem' (Sycłita SK; u Lorentza P'W też *vá dvoje* np. złożyć coś), dłuż. *dwóje* z pl. t. np. *dwoje* nożyce, żura, na *dwóje* 'na pół, na dwie części', ta loż se na *dwóju* rozłama, gluź. liczebnik zbiorowy *dwoje* (z pl. t.) np. *dwoje* husle, wrota, *dwoje* hrabje, na *dwoje* brać 'brać podwójnie' (dokładniej o liczebniku zob. Šewc GHR 144), dial. *dwóje* num. 'zweierlei' (Michalk Neustadt, Jentsch Rodewitz), czes. *dvojí*, z pl. t. także *dwoje*, np. ze *dvojí* slabosti nebude síla, *dwoje* šaty, *dvojí* uhlí, dříví i *dwoje* vrata (zob. Basaj MS PAN 26 s. 35), książk. *dré -řho* 'para': *dré* oček, na *dvé*, ve *dvé* (: na *dvé*, ve *dvé*, dial. na *dwoje*, Bartoš DSM), 'na dwie części' (np. słożil list na *dvé*), dial. też *ve dvoje* pravit' 'mówić komuś wy', sla. *dwoje*, np. rozpilit' na *dwoje*,

delit' na dvoje (tak już w XV w.), z pl. subst. dvoje jahniat', dvoje deti, dvoje topánok, dvoje dveři (tak już w XV w.), dawne np. dvoje ostroky, dvoje knihý (o historii zob. Stanislav DSJ II 37), dial. np. dvoje čeladi (też dvojo, Stanislav o. c. 366—7);

sł. dvoje nieodmiennie głównie z pl. t.: dvoje ust, vilic, vrat, dvoje oči; dvoje prijateljev; dvoje oken; dvoje otrok, na dvoje (razdeliti), na dvoje iti 'rozejść się', sch. dvoje dvoğa (dvojjęga i dvoğ, przestarz. dvojjęga), z rzeczownikami zbiorowymi oznaczającymi zbiór istot młodych i pl. t.: dvoje mlade djeca, dvoje svinja, 'dwoje ludzi, kobieta i mężczyzna lub dwie osoby w ogóle', z pl. t. zwykle w pl.: dvoje kamene, nieodmiennie 'dwóch': nas, vas dvoje, dial. 'dwa', np. dvoje jaja (Vuk, RSAN), scs. jako subst. двоюк -яго 'duo', na двоюк 'na dwie części, na połowę' (SJS), cs. двоюк, np. двоюк ослета Miklosich LP), bulg. dial. dvoje z pl. t. dvoje чорани, dvoje гащи (BTR, Mladenov BTR), maced. dial. dvoje, z rzeczownikami w pl. t. (rzadziej z innymi), np. dvoje мртви, dvoje чете (Vidoeski Kumanovo 173);

strus. двоюк 'duo': двоюк коня, двоюк сятковник, въ двоюк (np. дзвити), na двоюк 'na dwie części, na połowę', w znaczeniu subst. 'para, dwa' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. dvoje dvoix 'para, dwa' (z gen. osobowych rzeczowników i substantywizowanych przymiotników): dvoje возчиков, ребятишек (z pl. t.): dvoje суток, dvoje детей, саней, 'dwóch', np. нас dvoje; jako adv. по-dvoje 'parami', на-dvoje 'na dwie części', за dvoix 'dużo, za dwóch, np. jeść, pracować' (SSRJ III 567—9), też dial. liczebnik zbiorowy, np. dvoje петухи пропели (SRNG), ukr. dvoje dvox: dvoje дімок, слів, дочок (SUM), stukt. XVI w. np. двоє голувати (Čysl. ukr. 111), na двоє 'na dwie części' od XIV w., na двоє вшити 'rozdwajać się', na двоє мыслити 'być fałszywym, dwulicowym', stare a dziś dial. в dvoє 'dwa razy tyle', dial. по dvoє 'parami' (Žel., Hrinčenko), brus. dvoje dvoix liczebnik zbiorowy, np. dvoje братоў, dvoje ягнят, dvoje саней (TSBM, też dial., Čabjaruk Ličebn. 66—7), stbrus. XVI w. двоюк, np. по двоюк агнетокъ (Slovník Skaryny). ~

Coll. do dvoja, pierwotnie forma n. liczebnika przymiotnikowego dvojja (zob.). Por. też troje.

Sławski SE I 183.

M.Š.

dwójica 'liczba dwa', 'dwie osoby lub rzeczy, dwójka, para', pld. też w odniesieniu do m. 'dwóch, dwa'

~ pol. rzadko dwójca 'dwójka, o dwóch osobach', stpol. XVI w. 'liczba dwa' (SJP PAN, SP XVI IBL), w SW też 'podwójny ślad zajęcia', głuż. dwójca: dvojica 'dwójka, para', cześ. dvojice 'dwójka, para', stczes. XV w. dvojic' 'Zweiheit, bilibris': tři dvojicie ječmene (Gebauer Sl.), 'podwójna gruba szata', (Jungmann), sła. dvojica 'dwie osoby lub rzeczy, dwójka';

sł. dvojica (w SSKJ też dvojjica) 'dwie osoby lub dwie rzeczy', para', 'dwoistość, Zweiheit', dial. doleńskie 'dwuletnia świnia', za dvojico 'podwójnie' (Pleteršnik), sch. dvojjica 'dwóch, dwa' (dla m.), rzadziej 'dwoje' (dla m. i f.) i 'dwie' (dla f.), dawne, dial. pl. (głównie chorw.) 'ludowy instrument muzyczny' (= dvojnica), cs.-serb. двоюца, rzadko cs.-rus. двоюца (Miklosich LP), bulg. dial. dvoica (u Gerova dvoica, dial. też dvoica, np. B Dial. VI 166) 'dwóch': dvoica тръговци 'dwóch kupców', maced. dial. dvoica, dvoica (por. liter. dvoica) 'dwóch' (RMJ, Vidoeski Kumanovo 66, 174);

strus. двоюца, np. сѣа двоюца (Srezn.), ros. przestarz. dvoica 'dwójka, dwoje, para', dial. dvoica 'dwa razy', np. до dvoicy так 'do двух раз так'

(SRNG), stulcr. двойца 'dwójka, dwóch, dwoje' (Tymčenko XVII—XVIII w.), regionalne *deiŭca* 'Zweiheit' (Żel.). ~

Por. 1. adv. ses. (tylko we Fragmentach Praskich) двукроئے 'dwukrotnie': дрѣвеса осеньскѣ кесилоднѣ двокроئے оушкѣриш (SJS, Sadnik-Aitzetmüller HAT), strus. двокроئے 'dwukrotnie' (Srezn. z XI w.), ros. dial. *двоуцєю* 'ts.' (SRNG za Dalem);

2. w poszczególnych językach poświadczony też derywat z suf. *-ica* od *dwojiti* (o tym typie derywacyjnym zob. I 98—9), np. czes. u Jungmanna *dvojice* 'niezgodność, rozdział, differentia', sch. dawne i rzadkie *dvojica* 'wątpliwość', bułg. dial. *двоѣца* 'wahanie się (przy podejmowaniu decyzji)', Gerov Dop.

Od *dwojic* z suf. *-ica*, o budowie I 98, por. też *dwojicka*. O tym typie rzeczowników p. Urbańczyk SFPS V 119—22. M.Ś.

dwojiti dwojic 'powiększać coś dwukrotnie; łączyć we dwoje, czynić podwójnym' (np. *dwojiti nit* 'skręcać dwie nici razem'), 'rozdzielać na dwie części'. pln. 'mówić komuś przez „wy”'

~ pol. przestarz. *dwoić dwoje* od XVI w. (stpol. tylko *podwoić, rozdwoić*) 'dodawać drugie tyle do tego, co już dane, podwajać, zwiększać w dwójnasób' (też dial., Dejna RKJL XXI 268, Lorentz PW), 'dzielić na dwoje, przepolawiać, rozdawać' (też dial., Dejna l. c.), *dwoić nie* 'skręcać dwie nici razem' (też dial., Karłowicz SGP z Litwy), dial. 'mówić do kogoś przez „wy”' (Karłowicz SGP, Kucala PSM, Zareba Siołkowice), dluž. *dwojś dwojm dwojś* 'dzielić na dwie części, rozdawać; różnić kogoś, rozłączać', głuź. *dwojio dwoju* 'zwiększać dwukrotnie, podwajać', 'dzielić na dwoje, przepolawiać; dzielić kogoś, różnić', czes. *dvojiti dvojm* 'dzielić na dwie części' od XIV w., stczes. XV w. też 'zwiększać dwukrotnie, podwajać' (Gebauer Sl., Novák SHus), dial. 'mówić do kogoś przez „wy”' (Bartoš DSM, Přír. slov.), sla. *dvojiti* 'rozdzielać na dwie części', przestarz. i dial. (Buffa Dlhá Lúka) 'mówić komuś przez „wy”';

slc. *dvojiti -im* 'zwiększać dwukrotnie, podwajać', np. *dvojiti nit* (też dial., Pleteršnik), rzadko 'rozdzielać na dwoje, rozdawać, rozszezepiać', przestarz. od XVI w. i dial. prokumurskie *dvojiti -im : dvojiti -im* 'wątpić, powątpiewać' (Bezljaj ES I 123, Pleteršnik, Megiser 1603), sch. *dvojiti -im* 'dzielić na dwie części' od XVI w. (RJAŽ), też dial. (Vuk, ČDL), 'dzielić, rozdzielać', 'wątpić, powątpiewać' od XVI w. (też dial., ČDL), w XVI—XIX w. także 'zwiększać dwukrotnie, podwajać' (RJAŽ), ses. двокроئے двокроئے 'zwiększać dwukrotnie, podwajać', bułg. *двоа -иу* 'dzielić na dwie części', 'powodować niezdecydowanie, wahanie', dial. 'rozłączać, odłączać, oddzielać, rozdzielać' (np. *двоиу козите от овцете*), 'czynić coś podwójnym, podwajać', np. *двоа прежда* (Gerov), *двоиу нишката* (BDial. III 210), *очите ми двоа* 'widzę podwójnie, dwoi mi się w oczach', maced. *двоу* 'dzielić na dwie części, rozdawać', 'różnić się, wyróżniać się, odróżniać się';

strus. XIV w. двокроئے двокроئے 'dzielić na dwoje' (Srezn. Dop.), ros. *двоиу -ю -иу* 'rozdzielać na dwoje' (np. w garbarstwie *двоиу кожи* 'rozdzielać skóry na dwie warstwy'), 'orać powtórnie' (też dial., Słowarъ Urala, Słowarъ Rjazan.), *двоиу нитки* 'skręcać dwie nici razem', dial. znad Donu *двоиу урезы* 'przyciągać liny jedną do drugiej podczas wyciągania matni niewodu' (Mirtov Don, SRNG), в гласах *двоиу* 'widzieć podwójnie', ukr. *двоиу двоі* 'dzielić na dwoje' (też dial., Hirnčenko), dial. 'być fałszywym; robić lub

mówić raz tak a raz inaczej' (ib., SUM), u Żel. też 'zwiększać dwukrotnie, podwajać', 'powątpiewać', 'mówić komuś przez „wy”', w XV w. двоити рывлю 'mówić nieszczerze, obłudnie' (Tymčenko), brus. *дваитъ двао двоити* 'łączyć w parę, podwajać' (np. *дваитъ нитки*), 'orać powtórnie' (też dial., Šaternik Cerv.), w garbarstwie *дваитъ скурпы* 'rozdzielać skóry na dwie warstwy', poleskie *двоити* 'skręcać razem dwie nitki' (Leks. Polessja 207). ~

Denominativum od *dwojs*, o budowie I 57.

M.Š. — K.H.

двоѣ *dwoja dwoje* liczebnik wieloraki 'dwojaki, dwu rodzajów', mnożny 'podwójny', też w funkeji liczebnika głównego 'dwa'

~ stpol. *двој двојого* (od XVI w. *двојга*), *двоја двојей, двоје двојга* : *двојого* (XIV—XVIII w., dziś już tylko n. *двоје двојга*, w funkeji liczebnika zbiorowego, p. *двоје*, w dial. wyjątkowo formy m. w skostniałych wyrażeniach przyimkowych, np. mpol. we *двој* тыло 'dwa razy tyle', we *двој* 'we dwoje', kiełbasy składane we *двој*, Karłowicz SGP), stpol. w funkeji liczebnika głównego 'dwa', por. np. XVI w. *двој* дар, czteryz kroć *двоје* бѣдѣ ошм, w *двојей* водѣ 'w dwóch wodach', *двоје* швѣтла, w XV w. też jako składnik liczebnika wielozłożowego, np. czterzysta sześćdziesiąt i *двоје*, dziś rzadko w dial., a w liter. w skostniałych zwrotach: *двоје* дрѣва станго, *двоје* дрѣва стоја, stpol. jako liczebnik wieloraki 'dwojaki': *двој* родзай, *двоим* способем, dial. *двоје* печеніе члѣба 'dwa rodzaje pieczywa', stpol. i sporadycznie dial. w funkeji liczebnika mnożnego 'podwójny, dwa razy, po dwa', np. XV—XVI w. wziął *двоје* пенядѣ, даѣ му *двоје* заплатѣ (w połączeniu z liczebnikiem głównym, w mnożeniu 'dwa razy': *двоје* четрнаście, wziął *двојо* седѣм коп, Słownik stpol., SP XVI IBL), dial. *двоје* други 'dwa razy tyle', stpol. XV w. rzadko 'rozdwójony; wahający się, dubius' (z *двојим* сѣрцем), dłuż. *двојѣ* 'dwojaki, dwu rodzajów': *двоје* жиши 'dzieci własne i pasierby', na *двоју* 'zweifach', głuź. *двојѣ* 'dwoisty, dwojaki, podwójny', 'dwuznaczny': *двоје* швѣтло 'półmrok', *двојѣ* змысл 'dwuznaczność', mi na *двоје* дѣе 'wątpię', na *двој* браѣ 'brać podwójnie', czes. *двојѣ*, czasem też f. i n. *двоје* (stczes. *двој двојѣ двоје*, później *двојѣ -jie*; dla n. też *двѣ* < *двоје* gan. *двѣхо*, dziś *двѣ -cho*, p. *двоје*, o rozwoju form w stczes. p. Basaj MS PAN 26 s. 72 nn.), 'dwojaki, dwu rodzajów': měřiti *двојим* loktem 'mierzyć różną miarką', 'fałszywy, podwójny', np. lidé *двојѣ* тѣѣ, *двојѣ* врата 'podwójne drzwi', 'podwójny, dwa razy, np. o porcji', dial. głównie jako liczebnik wieloraki, p. Siatkowski Kulowa I 152, II 38: *двоје* хрѣбѣ, *двѣѣ*; Bělic Dol. 156: *двоја* рѣч, na *двоју* смѣнѣ, ska. *двојѣ -ja -je* arch. 'dwojakiego rodzaju, dwojaki' (Ondras Číslovky 77);

sté. *двој -ja -je* 'dwóch rodzajów, dwojaki' (przy pl. t. jako liczebnik główny), np. *двојѣ* отроци 'dzieci własne i pasierby', sch. *двој двоја (двојѣ -ja -jѣ)* przestarz. i dial. w funkeji liczebnika głównego 'dwa', głównie przy rzeczownikach w pl. t., np. *двојѣ* опанѣи, *двоје* сараѣ, *двоја* врата, przestarz. i dial. 'podwójny', np. czakaw. *двој двојо двоје* (ČDL, RSAN, RMat.), sos. дѣком дѣком дѣком num. generale 'duo, duplex', np. *двојѣ* двоянѣ Supr., но среди дѣкомъ люди Oloz., es. двоѣ 'duo, binii' (z rzeczownikami w pl. t.: книги двоѣ, дѣкомъ людѣ, двоѣ колѣ, rzadziej z innymi: двоѣ рѣсѣ, Miklosich LP), bulg. dial. *двоѣ* i *двоѣ* (wg BER I 326 zach., jednak spotykane i w dialektach wsch., p. niżej) liczebnik zbiorowy 'para, dwa' (np. един *двоѣ* нолоѣ, *двоѣ* очѣ, *двоѣ* гащи, np. BDial. III 210, Геров, BTR, RROD), 'dwie dwójki, dwie pary' (np. *двоѣ* очнѣтѣ 'dwie pary okularów', *двоѣ* волоѣ

'dwie pary wołów', np. BDial. I 246, III 56, IV 198: Trojan, VI 166, IX 239), *двои* 'втори' (BER I. c.), *двои* перли 'drugie pianie kogutów' (Gerov, Mladenov BTR), maced. z rzeczownikami w pl. t., rzadziej z innymi: *двоја* vrata, *двои* кола, *двои* волови, też NM *Двои* Вирови (RMJ, Vidoeski Kumanovo 173);

strus. двои 'dwa, duo' (двои люди, двои двери, двоа книги, Srezn.), 'podwójny, podwojony' (двои денги, двоа радость), w znaczeniu adv. 'dwa razy' (SRJ XI—XVII), ros. *двои* -их przestarz. i poet. tylko z rzeczownikami w pl.: *двои* сани, *двои* сапоги, *двои* двери, dial. archang. *двои* *двои* *двои* 'dwukrotnie' (*двои* раз ка мне ходила, Słowarь Urala), stukr. двои 'двои' (ризы двои, Тумчєнко z XV w.: 1 przykład; o historii tych form w stukr. zob. Čysl. ukr. 109, Bevzenko IMUM 246—7), w XV w. też 'dwa' (SSUM). ~

Liczebnik przymiotnikowy od *два*. Dokładne odpowiedniki ie.: lit. *dveji* m. 'dwa', *dvejos* f. 'dwie' (tylko z pl. t., Niedermann), gr. *δωώ*, *δωω* 'dwa, podwójny', stind. *dvayá-* 'podwójny' < ie. *dyoio-*: *duoio-*. Por. też *trojъ*.

Meillet Ét. 231, Berneker SEW I 247—8, Vasmer REW I 331, Sławski SE I 183, Skok ER I 463—5, Szemerényi Studies 97, Mayrhofer KEWA II 81, Pokorny IEW 231. Por. *dwoje*. M.Š.

двојѣсь zob. **двојѣкъ**

двојѣць *-ete*, pln. **двојѣнѣ** *-ete* 'bliźnię', zwykle w pl. 'bliźnięta'

двојѣць: ~ czos. *двојѣ* (lud. *двіѣ*) *-ete* 'jedno z bliźnięt' (Přfr. slov.), sla. *двојѣа* *-at'a*, pl. *двојѣатѣ*;

sle. przestarz. i dial. *двојѣ* *-eta* (Pleteršnik, Megiser 1592), sch. *двојѣ* *-eta* (RSAN);

ros. u Dala *двојѣа* m. f., pl. też dial. *двојѣама* (Rjazańskie, SRNG). ~ *двојѣнѣ*: ~ pol. dial. *двојніѣта* pl. 'bliźnięta' (Gruchmanowa Kramaska). sla. dial. wsch. *двојне*, pl. *двојнѣта* (Kálal, Buffa Dlhá Lúka);

ros. *двојніѣта* *-нѣт* (SSRJ, też dial.: SRNG, Słowarь Urala), ukr. *двојніѣта* *-нѣт* (SUM, Hrinčenko, brak u Tymčєnki), u Żel. też 'naczynie-dwojak', brus. *двојніѣты* *-нѣт*, dial. *двојніѣта* *-ау* (Šaternik Červ.). ~

Od *двојѣкъ*, *двојѣсь* i *двојѣнѣ*, o suf. *-ę* zob. III 11—9. M.Š.

двојѣка 'dwie osoby, dwoje zwierząt, para; dwa przedmioty parzyste stanowiące całość, przedmiot składający się z dwu jednakowych części', pl. **двојѣкы** 'bliźnięta'.

~ pol. *dwójka* 'dwie osoby lub dwa przedmioty, para' od XVI w. (*we dwójkę*, *w dwójkę* 'we dwoje, we dwóch, we dwie, razem', dial. *we dwójkę* mlócić, Olesch Sankt Annaberg, dawne bić *we dwójkę* 'kiedy dwóch bije', L.), 'cyfra oznaczająca liczbę dwa', 'przedmiot oznaczony lub charakteryzujący się liczbą dwa', 'łódź dla dwu wiosłarzy', dawne i dial. 'naczynie, garnek-dwojak' (L.; dial. pl. *dwójki*, Karłowicz SGP), 'dwa morgi ziemi w jednym kawalku', pl. 'widły o dwu zębach' (Szymczak Domaniewek), śniadanie *na dwójkę* 'na dwie potrawy' (Karłowicz SGP), kasz.-sł. *dwójka* 'duo, die Zwei' (Lorentz PW, Ramult), dłuż. *dwójka* 'cyfra dwa', gluź. *dwójka* 'ts.', 'para, dwie osoby lub dwa przedmioty', 'dwukonka', bot. 'konwalia, *Majanthemum bifolium*' (Zeman), u Pfuħla też 'naczynie-dwojak', czes. *dvojka* 'cyfra dwa; rzecz oznaczona liczbą dwa', 'łódź dwuwiosłowa', 'moneta dwujednostkowa' (i dial. np. Kott Dod. DSM), dial. 'beczka o pojemności dwu wiader' (Bělič

Dol. 179, Bartoš DSM), 'gorszy gatunek maki' (np. Malina Mistřice), pl. *dwojki* 'bliźnięta' (Bartoš DSM, Svěrák Karlovice), sla. *dvojka* 'cyfra dwa; rzecz oznaczona liczbą dwa', pot. 'para koni', rzadko 'dwie osoby', dial. jako nazwa zespołu mówiącego; mlacima do *dvojki* 'we dwóch' (Buffa Dihá Lúka), u Kálala *dvojka*, *dvojky* 'dwojaki, dwa garnki z jednym uchem na górze'; sle. *dvōjka* 'cyfra dwa i przedmiot nią oznaczony', 'dwie osoby' (SSKJ), u Pieteršnika też 'siostry bliźniacze', sch. *dvōjka* i *dvōjka* 'cyfra dwa i przedmioty nią oznaczone', 'dwie osoby, para', 'dwa bliźniacze przedmioty stanowiące całość, np. dwa zrosnięte owoce, dwa złączone ule' (w pl. 'bliźnięta'; sg. w RJAZ 'siostra bliźniacza'), 'beczka o pojemności dwu wiader', dial. bośniackie 'sztuczne źródło z dwoma odpływami', dial. 'ludowy instrument muzyczny', 'winna latorośl, która rodzi dwa razy w roku' (RSAN, RJAZ), w RMat. też 'naczynie-dwojak', bulg. *dsōjka* 'cyfra dwa', 'dwie osoby lub dwa przedmioty', dial. *dsōjka* 'przędza z trzech nitki' (BDial. III 56: Ichtiman), maced. *dsajka* 'cyfra dwa', 'para, np. małżeństwo';

ros. *dsōjka* 'cyfra dwa i różne przedmioty nią oznaczone', 'łódź na dwa wiosła', pot. 'dwoje, para', dial. np. 'druga orka', 'łódka z burtami z dwu desek', 'rodzaj małych sań', 'ślad, po którym zajęć przeszedł dwa razy', *dsōjku*: *dsōjku* 'bliźnięta', 'dwoje, para' (SRNG), ukr. *daljka* 'cyfra dwa; przedmioty nią oznaczone' (SUM, Hrinčenko), brus. *dsōjka* 'cyfra dwa', 'dwoje, para', dial. pl. *dsōjki* 'podwójne ślady zajęcia' (BMM III 245). ~
Od *dwoj* z suf. *-ska*, o budowie p. I 94. Por. *dwojica*. M.Ś.

дwojкѣ dwojka pld.: zach. i pld. **дwojкѣ dwojca** 'całość składająca się z dwóch jednakowych lub podobnych części', 'para, jedno z pary; bliźnięt' *dwojka*: ~ sle. stare i dial. *dvōjek -jka* 'bliźnięt', pl. *dvojki* 'bliźnięta' (Pieteršnik, Megiser 1592), sch. *dvōjak -jka* 'jajko z dwoma żółtkami', dial. 'bliźniak', 'dwie kulki (w grze dziecięcej)', RSAN. ~

dwojca: ~ głuź. u Pfuhla *dvōje -ca* 'Dilemma', czes. u Jungmanna, jako przestarz. *dvojec -jce* 'co dwoje jest, ve dvě se dělí, np. závěrek, dilemma': v tom *dvojci* jsme položeni;

sle. *dvōjec -jca* 'bliźniak', 'bastard', w SSKJ 'łódź na dwa wiosła', myśliwskie *napraviti dvojec* 'istreliti dva zaporedna strela, od katerih vsak zadene drugo žival', sch. *dvōjce -jca* 'łódź na dwa wiosła', dial. 'dwie osoby, para' (RSAN: Timok). ~

Od *dwoj*, o suf. *-skъ*, *-ьъ* p. I 93—4, 99—101.

M.Ś.

дwojкѣ zob. **дwojкѣ**

дwojкѣ dwojnik zob. **дwojкѣ**

дwojкѣ dwojnik, f. **дwojкѣ dwojnica** 'to, co się składa z dwu jednakowych lub podobnych części, np. naczynia połączone jednym uchem, dwojaki, przędza skręcona dwukrotnie, dwa kłosy na jednym źdźble', 'przedmioty charakteryzujące się dwujednostkową miarą lub miarą podwójną, np. o beczce, sieci o oczkach na dwa palce, płosze obejmującej określoną ilość nitki, płótnie tkanym z podwójnej nitki', 'jeden z parzystych lub podobnych do siebie przedmiotów, najczęściej sobowtór, jedno z bliźniąt'

dwojnik: ~ dłuź. *dvōjnik* 'bliźniak, chłopiec', głuź. *dvōjnik* 'bliźniak', w du. 'bliźnięta, dwojaczki' (też dial., Michalk Neustadt) od XVII w.

(Schuster-Sewc EW 188), czes. *dvojnik* 'sobowtór', stczes. 'kto podwaja, duplicator', 'człowiek dwulicowy' (Gebauer Sl.), sła. *dvojnik* 'sobowtór';

sła. *dwójnik* 'sobowtór' (u Pleteršnika jako dial. 'bliźniak'), 'duplikat', 'podwójna drabinka, koziołek do suszenia siana', u Pleteršnika też 'dualis', sch. *dwójnik* 'sobowtór', przestarz. 'bliźniak', rzadko (przestarz. też pl. *dwojnicy* 'bliźnięta'), bułg. *двоѣтник* 'sobowtór', 'narzędzie do precyzyjnej obróbki drzewa', maced. *двојник* 'sobowtór';

ros. *двоѣтник -ка* 'sobowtór', 'rzecz składająca się z dwu jednakowych części, np. *орех-двоѣтник*' (SSRJ), dial. 'dwupudowy odważnik', 'beczka na oliwę o pojemności odpowiadającej dwóm pudom', 'przędza skręcona dwukrotnie', 'drewno o podwójnej długości', 'jedna część rozlupanego na połowę polana; polano nie rozlupane do końca', 'płoch lub płótno na 12 pasem', 'plug z dwoma lemieszami', 'wędką z dwoma haczykami', 'sieć o rozmiarze oczek na dwa palce', 'dwa niewody do równoczesnego połowu ryb', 'druga rama okienna wstawiana na zimę', pl. *двоѣтнику* 'bliźnięta' (w sg. 'jedno z bliźnięt'), 'dwa kłosy na jednym źdźble', 'jeden z dwóch braci wziętych do wojska' (SRNG), ukr. *двоѣтник -ка* 'sobowtór', dial. 'rodzaj miski o określonych rozmiarach', pl. 'przedmioty parzyste, np. naczynia', (SUM, Hrinčenko), brus. *дваѣтник -ка* 'sobowtór', 'dwupudowy odważnik', dial. na Polesiu *двоѣтнык* 'płoch na 360 nitek', 'płoch na 12 pasem' (Leks. Poleszja 30, 207). ~

dwojnica: ~ pol. rzadkie *dwójnica* (: *dwojnica*) 'dwie barcie w jednej sośnie' (SW), dluz. *dwójnica* 'bliźniaczka', gluź. u Pfuha 1066 *dwójnica* 'Zwillingszahn, Didymodon', czes. dial. *dvojnica*: mlátili ve dvojniciu 'we dwóch' (Bartoš DSM, Běhř Dol. 241):

sła. *dwójnica* 'sobowtór, o kobiecie', 'dublet np. książki', 'fujarka z dwoma otworami' (SSKJ, u Pleteršnika też 'podwójna linia'), sch. *dwójnica* 'ludowy instrument dęty o dwu piszczałkach i dwu ustnikach', dial. 'piszczałka w dudach', 'kobieta, która urodziła bliźnięta' (też o samicy zwierząt domowych, która ma dwoje małych), 'kto pości dwa dni pod rząd';

ros. *двоѣтница* 'dwupudowy odważnik', 'podwójny haczyk do łowienia szczupaka', 'specjalnie rozdwojona gruba nić, używana do połowu grubej ryby', pl. 'widły o dwu zębach'. ~

Por. też derywaty z suf. *-aka*: pol. dawne i dial. *dwojniak*, zwykle w pl. 'garnek dwojak' (SJP PAN), w dial. też 'człowiek (w zagadce jako dwunogi)', Karłowicz SGP, w SW ponadto 'odmiana jęczmienia'; sła. rzadko *dwojnjak* 'dwulitrowy kielich na wino' (SSKJ, u Pleteršnika 'der Doppelpflug'); ros. dial. rzadko pl. *двоѣтнику* 'bliźnięta' (Słownik Urała), ukr. dial. *двоѣтник* 'jęczmień o kłosie dwurzędowym, Hordeum distichou', 'garnek dwojak', brus. dial. *дваѣтнык* 'haczyk do łowienia ryb' (Sejaškovič Grodno), 'jajo z dwoma żółtkami', 'rosochate drzewo', 'dwupudowy odważnik' (BMM III 245).

Substantywowane za pomocą suf. *-ika*, *-ica* adi. *dwojnyz*, p. I 90—1, 98. M.Ś.

двоѣтнык *dwojnyz dwojnyz* 'składający się z dwu jednakowych lub podobnych części, podwójny, o różnych przedmiotach', 'dwojaki, dwu rodzajów'

~ pol. dawne (XVII—XIX w.) rzadkie *dwójny*: *dwojny* 'podwójny, dwoisty', 'falszywy, chytry, podstępny' (SJP PAN, L.), dial. kasz. *dwójny* 'dwojaki' (Ramutt, za nim Karłowicz SGP, sła. *dwójni* 'ts.', 'podwójny' (Lorentz PW), dluz. *dwójny* 'dwuczęściowy, podwójny', gluź. *dwójny* 'ts.',

czes. książk. *dwojny* 'ts.' od XV w. (Gebauer Sl., np. *dwojny vrata*), sla. *dwojny* 'ts.', np. *dwojné* dlenko 'podwójne dno';

slc. *dvojen -jna -jno* 'dwa razy większy, dwukrotny, podwójny', np. *dvojna* mera, 'złożony z dwóch części lub jednostek', np. *dvojna* nit, *dvojno* dno, też dial., np. *dvojne* vile 'widły z dwoma zębami' (Tominec Črni vrh), 'dwojaki, dwu rodzajów' (np. *dvojna* brada 'podwójna broda, tzn. broda z podbródkiem'), sch. *dvojjan -jna -jno* (wg RJAZ *dvojjan dvojnja*) 'dwojaki' od XVI w., 'podwójny' (np. *dvojno* lišće 'dwa liście zrosnięte razem na jednym ogonku'), 'dwustronny, obustronny', serb.-cs. XVII w. *двојни* 'duplus', rus.-cs. XIII w. 'dualis' (Miklosich LP), bulg. *двоен -йна -ъно* 'składający się z dwóch jednakowych części lub dwóch jednakowych przedmiotów', np. *двоен* конец (też dial., Gerov), 'dwa rodzajów, dwojaki', np. *двојно* робство, 'dwa razy większy, podwójny', np. *двојна* работа (też dial., Gerov, BDial. VIII 226), dial. rodomskie *двоен* меч 'urządzenie w domowych krosnach ткацких, w które wkłada się dwa krążki, używane do tkania w cztery nicielnice' (BDial. V 166), maced. *двоен* 'dwojaki', 'złożony z dwóch jednakowych lub podobnych części, podwójny', np. *двојни* прозорци;

strus. XI w. *двоинъи*: не пристоѣни къ нѣмоу срѣднѣи дѣконнѣи (Srezn. Dop.), ros. *двоинной -ая -ое* 'składający się z dwóch jednakowych lub podobnych części, przedmiotów' od XVII w., np. *двоинное* дно, też dial., np. *двоинной* дом 'dom dwuizbowy' (Ivanova Sl. Podmoskownja), *двоинная* покуда 'sprzęt do łowienia większych ryb, posiadający dwa rzędy haczyków' (SRNG, Mirtov Don., Słownik Don.), 'dwa razy większy, podwójny' od XVII w., np. *двоинная* работа, 'dwojaki, dwu rodzajów', też dial., np. *двоинная* мука (Słownik Rjazan.), *двоинные* дети 'dzieci rodzone i pasierby' (ib.), 'dwulicowy, obudny', w XVII w. też 'dwustronny', np. отласъ *двоинной* (SRJ XI—XVII), ukr. dial. (od XVII w., Tymczenko) *двоинній -а -е* 'złożony z dwóch jednakowych lub podobnych części, podwójny' (SUM, Hrinčenko, Żel.), np. усадьба *двойна* 'dwa gospodarstwa w jednym podwórzu', u Tymczenki z XVIII w. też *двоинное* вино 'wódka dwukrotnie przedestylowana', brus. *двоинный -ая -ое* 'dwukrotnie większy', np. *двоинная* плата, 'składający się z dwóch jednorodnych lub podobnych przedmiotów, części', np. *двоинное* дно, też dial. (Sejašković Grodno), 'dwa rodzajów, form', np. *двоинное* жыццѣ. ~

Od *dwojny* z suf. *-yna*.

M.Š. — K.H.

дъвојн'и (dъvokti): dъvat'i (dъvakti) adv. 'dwa razy, dwukrotnie, podwójnie, bis' *dъvojt'i (dъvokti)*: ~ stpol. XIV—XVI w. *двојцу, двојце, двоје* 'dwa razy, dwukrotnie': *двоје* o ziemię uderzył; słońce tego dnia *двоје* świeciło niżli inego dnia; *двоіс*, trzykroć się mnie zaprzysz (Słownik stpol., SP XVI IBL), dłuż. *двојцу*, dial. *двоје* 'dwa razy, dwukrotnie', stółż. u Jakubicy XVI w. *двојцѣ* (Schuster-Šewe EW 188), głuż. *двојцу, двојце* 'dwa razy, dwukrotnie, podwójnie, dwoiście', w XVIII w. *двоіцы* (Schuster-Šewe l. c.), czes. u Jungmanna w jednym niepewnym przykładzie *двоіцы* 'binanus', stsla. *двојце* 'dwukrotnie': jedné nebo *двојце* (Ryšánek Žil. kn.);

cs.-rus. XIII w. *двоини, двоинды, двоиньды* 'bis' (SJS);

strus. *двоини* 'bis': прѣже коѣръ не оуспокуъ двоини; но двоини 'bis', *двоини* 'bis' (Srezn. Dop. 86), u Miklosicha LP też z XIV w. *двоинъ*, ros. dial. pñl. i zach. *двоини*: лѣннвѣи *двоини* ходит, скупой *двоини* платит, *двоіци*, wyjątkowo dial. *двоинъ*, też *двоіци* (SRNG, Dal), ukr. *двоічи* 'dwa razy': лінивнѣи *двоічи* ходитъ, скупий *двоічи* платитъ (SUM), dial. *двоічи*,

rus.-os. XIII—XIV w., strus. дѣждати -дѣю, дѣждати -дѣю, дѣждати -дѣю 'padać, o deszczu; zsyłać deszcz' (Srezn.), одѣждати -дѣю, одѣждати -дѣю 'skrapiać deszczem, zsyłać deszcz' (Miklosich LP), ros. dial. дожждать -дѣю : -дѣю 'padać, o deszczu' (SRNG), brns. dawne XVI w. одожждати 'zsyłać, spuszczać deszcz' (Słownik Skaryny). ~

Czasownik denominalny z suf. -ѣти (zob. I 47), w językach słow. wypierany przez dżdżiti dżdżo (zob.). W poszczególnych językach słow. możliwe zmieszanie późnego iter. dżdżati (: dżdżiti) ze starym czasownikiem denominalnym. W.B.

dъждѣvica : pln. dъждѣvьka 'coś związanego z deszczem, np. woda pochodząca z opadów deszczowych; glista ziemna wypelzająca po deszczu'

dъждѣvica: ~ czes. u Jungmanna dešťovice 'woda deszczowa', sła. u Kálala dážďovica 'ts.;

sch. dial. diždevica : diždevica 'woda deszczowa' (RSAN, u Vuka sara-jewskie też diždevica), 'beczka, pojemnik na wodę deszczową' (RMat. za Benešiem), w tym znaczeniu już w XVI w. czakaw. dašjevica (RJAŽ. dziś czakaw. dašjevica, darševica 'woda deszczowa', ČDL 132, 133), bułg. dial. даждѣvица 'woda deszczowa do prania i mycia' (BDial. IV 97), także NW Даждѣvица (BER I 454);

ros. dawne XVI w. даждѣvица 'woda deszczowa' (SRJ XI—XVII), ukr. доуждѣvица pot. 'deszcz', dial. 'woda deszczowa' (Zel.), 'dżdżownica' (KDA m. 23, cz. II 90), dial. poleskie доуждѣvица 'woda deszczowa' (Leks. Polesbja 32: Drohiczyn), brns. dial. даждѣvица 'deszczowa pogoda, słota' (Sejacksko Zelvenščyna). ~

dъждѣvica: ~ pol. deszczówka 'woda deszczowa', pot. 'kaptur nieprzemakalny, chroniący od deszczu', w znaczeniu specjalnym 'rura służąca do odprowadzania wody deszczowej', dial. 'woda deszczowa', 'dżdżownica', 'beczka ustawiana pod rynną do zbierania wody deszczowej', 'plaszcz nieprzemakalny', 'deska chroniąca słomę pokrywającą dach' (np. Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXI 224, Sychta SK, Lorentz PW, AGM III, cz. II 98), czes. dešťovka (u Jungmanna także dešťovka) 'woda deszczowa', 'dżdżownica, Lumbricus agricola', dial. dešťůvka, dešťůvka, dišćůvka, dišćůvka 'woda deszczowa' (np. Bartoš DSM, Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč., Bělič Dol. 93), št'ovka 'dżdżownica, Lumbricus terrestris' (Utěšený Slovo a slovesnost XXII 19, 21—2), sła. dážďovka 'dżdżownica, Lumbricus terrestris', 'woda deszczowa' (również dial. np. Kálal, Buffa Dlná Lúka; Ripka Dolnotrenč. 75: dešďovka), dial. 'ptak jerzyk, Apus' (Feriauc SNV 148);

ukr. доуждѣvица pot. 'woda deszczowa', dial. zakarp. дожждѣvица, дожждѣvица 'dżdżownica' (KDA m. 23, cz. II 90), poleskie доуждѣvица 'woda deszczowa' (Leks. Polesbja 32: Drohiczyn). ~

Derywaty od dżdżevъ, o substantywizującej funkcji suf. -ica, -ьka zob. I 98—9, 94—5. — Nie można wykluczyć uniwerbizacji wyrażenia *dżdżevъ voda (p. o tym ESSM V 194).

Por. dъждѣvица.

W.S.

dъждѣvъ dъждѣvъ dъждѣvъ 'związany z deszczem, dotyczący deszczu, powstały z deszczu, przynoszący deszcz, pluvius, pluvialis, pluviatilis; obfitujący w deszcze, dżdżysty, pluviosus'

~ pol. *deszczowy* 'związany z deszczem, pluvius, pluvialis' od XVI w. (już od XV w., dziś rzadko *dżdżowy*, w XVI w. też wyjątkowo *dżdżewy*) 'deszczowy; dżdżysty np. o pogodzie, chmurach, dniu', 'powstający przy deszczu, z deszczu, np. o wodzie, kałuży' (także dial., np. Kucala PSM 36, Dejna RKJL XXI 224, Szymczak Domanówek, Górnówiec Malbork, Syeha SK; por. *deszczowa* pogoda, *deszczowe* powietrze 'słota, okres niepogody', MAGP XII m. 573, cz. II 104—5, AGM I m. 82, Dejna l. c.), adv. *deszczowo* 'deszczowo, z deszczem' (dial. również jako subst. 'śnieg z deszczem', np. MAGP XII m. 573, cz. II 105—6), dluz. *deščowy* 'związany z deszczem, pluvius, pluvialis' (Muka), gluz. *deščowy* 'ts.', czes. *dešťový* (stczes. *dščový*; *dščový*, *deščový*, u Jungmanna też *dščový*, *ščový* 'ts.', sła. *dažd'ový* (dial. także *dážd'ový*, *dážd'ový*, Káral, Habovštiak Orava 174) 'ts.');

sła. dawne XVI w. *dežev -va -ro* 'związany z deszczem' (por. *deževa* mawra 'tęcza', Pletersnik za Trubarem), nowsze *děžev -va -ro*: *dežjèv -jèva -vo* 'ts.' (SSKJ), sch. *dáždev -va -ro* (w XVI w. też *daždev*, dziś dial. czakaw. *daržjèv -žjèva -žjèro*, ČDL 132) 'dotyczący deszczu, powstały z deszczu, pluvius, pluvialis' od XVI w. (RSAN, RJAZ), dawne XVI w. również 'obfitujący w deszcz, dżdżysty, pluviosus' (RJAZ), ses. Supr. дъждєвъ, дъждєкън (także дождєкъ) 'dotyczący deszczu, pluvius: dżdżysty, pluviosus', bulg. *dъждєв*: *dъждєв -ва -во* 'ts.', 'pochodzący z deszczu, powstały przy deszczu' (Mladenov BTR):

strus. od XIII w. дъждєкън : дождєкън, дъждєкън : дождєкън, дъждєкън : дождєкън 'właściwy deszczowi, związany z deszczem, pluvius; obfitujący w deszcz, dżdżysty, pluviosus' (Srezn., SRJ XI—XVII), por. дъждєкън, дождєкън, дождєкън 'dżdżysta pora, okres niepogody, słota', ros. *дождевой* (dawne *дождевой*, *дождевой*, *дождевой*, *дождевой*, dziś dial. *дождёвый*, *дождёвый*, *дождевой*) 'związany z deszczem, powstający przy deszczu, niosący deszcz, pluvius; obfitujący w deszcz, dżdżysty, pluviosus', 'chroniący od deszczu' (SSRJ, SRJ XI—XVII, Dal, SRNG), por. dial. *дождевую* делать 'chłapać wodą, aby sprowadzić deszcz', *дождевое*, *дождевое* яйцо 'grzyb purchawka, Lycoperdon', subst. *дождевое* n. 'dłuższy okres niepogody, słota' (SRNG), ukr. *дощовий* (dawne XVI—XVIII w. też *дождєвий*, *дождєвий*, Tymčenko; dziś dial. także *дощєвий*: *дощєвий*, o fonetyce wyrazu w dialektach zakarp. p. również KDA m. 23, cz. II 90) 'związany z deszczem, niosący deszcz, powstający z deszczu, po deszczu, pluvius; obfitujący w deszcz, dżdżysty, pluviosus', 'chroniący od deszczu' (SUM, Tymčenko, Hrinčenko, Zel.), brus. *даждєвъ* (dawne w XVI w. *дождевъ*, dziś dial. też *даждєвъ*), *дыждєвъ* 'związany z deszczem, niosący deszcz, powstający przy deszczu, pluvius; obfitujący w deszcz, dżdżysty, pluviosus' (TSBM, Słownik Skaryny, Bjałykevič Mohylew), 'chroniący od deszczu' (TSBM). ~

Adi. od *dъždžь dъždžь*, o budowie p. Brodowska-Honowska SPS 11—29.

W.S.

dъždževъka zob. **dъždževica**

dъždževnica 'coś związanego z deszczem, np. woda pochodząca z opadu deszczu, glista ziemna wpełzająca po deszczu'

~ pol. *dżdżownica* 'glista ziemna, Lumbricus terrestris' od XVI w. (dial. też *gżównica* 'ts.', Dejna AGK m. 253, RKJL XXII 219; *deščovnica* 'ts.', AJK IV m. 160, cz. II 78, VIII m. 363, cz. II 98), dawne także *dъždževnica* 'ts.',

'woda deszczowa, deszczówka', gluź. *deščownica* 'dżdżownica, Lumbricus' (Pfuhl), czes. u Jungmanna *dešt'ornice* 'woda deszczowa', 'dżdżownica', 'grzyb purchawka', sla. *dážd'ornica* 'woda deszczowa, deszczówka', u Kálala również 'grzyb purchawka', dial. 'ptak jerzyk, Apus' (Feriane SNV 148—9);

slc. *deževnica* 'woda deszczowa' od XVI w. (też dial., np. Tominec Črni vrh), stare 'dżdżownica, Lumbricus terrestris', u Pleteršnika także 'grzyb purchawka', sch. dial. *daževnica* 'gatunek węża, Coluber leopardinus' (Hirtz RNZN I 27: *daževnica*, kad se ona vidi, brzo će daž), bulg. dial. *даждовница*, *даждевница*, *даждовница*, 'woda deszczowa' (np. Gerov, BER I 454, SNU XXXVIII 109), *даждовница* 'traszka grzebieniasta, Triturus cristatus; traszka zwyczajna, Triturus vulgaris; salamandra, Salamandra maculosa' (Kovačev SNU XXI 2), por. *даждовничка* 'żółń (?)', *жълта птичка*, която се вие високо при суша' (BER I 454), maced. *дождевница* : *дождовница* 'woda deszczowa';

ros. dawne XVI w. *дождевница* 'woda deszczowa' (SRJ XI—XVII), ukr. dial. zakarp. *доиучоўнѣци* 'dżdżownice' (KDA m. 23, cz. II 90). ~

Od *daždževnъ*, o suf. *-ica* p. I 98—9.

Por. *daždževnikъ*.

ESSM V 194.

W.S.

дъждевникъ daždževnika 'coś związanego z deszczem, wodą, wilgocią, np. dżdżownica; ptak z rodziny siewkowatych', pld. też 'salamandra, Salamandra maculosa'

~ pol. dawne *deszczownik -ka* 'Pardulus pluvialis' (L. z Troca), od XVIII w. *dżdżownik -ka* 'ptak błotny, dżdżownik obrożny, Charadrius hiaticula', por. także *dżdżownik* rzeczny 'Charadrius dubius', *dżdżownik* morski 'Charadrius alexandrinus', *dżdżownik* siewnica 'siewnica, Squatarola squatarola' (Strutyński PNP 66—7), gluź. u Pfuha *deščownik -ka* 'ptak siewka', sla. *dážd'ovník -ka* 'jerzyk, Micropus apus' (dial. również *dažd'ovník*, *dýžd'ovník* 'ts.', Feriane SNV 148—9), u Kálala *dážd'ovník* także 'dżdżownica';

slc. *deževnik -ka* 'dżdżownica, Lumbricus terrestris', zazwyczaj pl. 'ptaki z rodziny siewkowatych, Charadriidae, np. Charadrius pluvialis' (por. grivasti *deževnik* 'dżdżownik obrożny, Charadrius hiaticula'), u Pleteršnika również 'Dickfuss, Oedienemus crepitans' (dawne w XVI w. 'czapla bąk, Botaurus stellaris, Ardea stellaris', w XVII w. 'pelikan'), dial. doleńskie 'jerzyk, Cypselus apus', sch. *dažděvník -níka* 'ptak z rodziny siewkowatych, np. Charadrius pluvialis', dial. także *dažděvník*, *daževnik*, *dežděvník*, *duževnik* 'Salamandra maculosa' (Tolstoj VSJa VI 148), bulg. *даждовник* 'jaszczur, salamandra, Salamandra maculosa', 'żółń, Merops apiaster', dial. też *даждоўник*, *даждовник*, *даждовник* 'Salamandra maculosa', 'Merops apiaster', 'dżdżownica, Lumbricus terrestris', 'chmura deszczowa' (np. Gerov, BDial. III 55, 298, IV 200, VI 26, BER I 454), przen. 'zasepiony, posepny, ponury człowiek' (BDial. V 67), 'dziewczyna ozdobiona zielenią, chodząca od domu do domu w czasie posuchy, śpiewając i tańcząc w celu sprowadzenia deszczu', maced. *дождевник* 'salamandra, Salamandra maculosa';

brus. *даждоўник* bot. 'chwast iglica pospolita, Erodium cicutarium' (BRS), także dial. np. Kaspjarovič Vicebsk, Kiselevskij Sl. bot. 50. ~

Por. sch. *dažděvník* *dažděvníka* 'salamandra, Salamandra maculosa', dial. także *daževnjak*, *dežděvnjak*, *dužděvnjak* 'ts.' (o innych postaciach wyrazu

p. RJAZ, Tolstoj l. c.), czarnogórskie *dažděvnjak* 'wiatr przynoszący deszcz' (RSAN).

Od adi. *dždžěvna* z suf. *-ika* lub od *daždževz* z suf. *-in-ika* (o substantywizującej funkcji tych przyrostków p. I 90—1). W.S.

дъждѣвнѣ *dždžěvna dždžěvno* 'związany z deszczem, dotyczący deszczu, powstający przy deszczu, pluvius, pluvialis; obfitujący w deszcz, dżdżysty, pluviosus'

~ stpol. XVI w. (dziś dial.) *deszczowny* (w XVI w. także *dżdżowny*) 'deszczowy; dżdżysty' (SP XVI IBL, Karłowicz SGP), por. *deszczowny* czas 'słota, okres niepogody, okres dżdżysty, pochmurny' (np. MAGP XII m. 573, cz. II 103—4, Małeki—Nitsch AJPP m. 345), w XVI w. *deszczowny* rok 'niepogodny, mokry, pochmurny rok' (SP XVI IBL), przestarz. adv. *deszczownie* (dial. też *dyscovno*) 'dżdżysto, deszczowo; pochmurnie, zaniesione na deszcz' (SJP PAN, MAGP l. c.), głuż. *deščowny* 'dotyczący deszczu, powstający przy deszczu, deszczowy', czes. u Jungmanna *dešť'ovný* 'ts.', sta. dial. *dižžovni* 'deszczowy; dżdżysty np. dzień' (Buffa Dlhá Lúka), również adv. *dižžovno*, *dižd'ovno*, *dižžovno* 'dżdżysto, deszczowo' (ib., Sipos Bükk-Gebirge);

słc. *deževen -vna -vno* 'dotyczący deszczu, deszczowy; dżdżysty', por. *deženo* vreme 'okres niepogody, czas deszczowy' (też dial., np. Tominec Őrni vrh, Ploteršnik), *deževen* veter 'wiatr przynoszący deszcz', adv. *deževno* 'dżdżysto, deszczowo' (SSKJ), sch. rzadko *dažděvan* od XIII w. (nowsze *dažděvan*, dial. czakaw. *dašjevan*) *-vna -vno* 'deszczowy, dżdżysty, slotny np. czas', 'powstający podczas deszczu' (RSAN, RJAZ), scs. дъждевнѣ, дъждевнѣннѣ 'deszczowy; pochodzący z deszczu', także w funkcji subst. дъждевнѣннѣ 'potok' (SJS: Ps. Sin.), bulg. *дъждобен -vna -vno* (dial. też *даждобен*, BDial. III 55: Ichtiman) 'deszczowy, dżdżysty np. czas', 'pojawiający się przy deszczu, pochodzący z deszczu' (BTR, Gerov), maced. *дождевен*: *дождовен -vna -vno* 'deszczowy, dżdżysty; obfitujący w deszcz', dial. *dažděvnu* vr'ám'a 'czas deszczowy' (Małeki SW: Sucho);

rus.-cs., strus. дъждевнѣннѣ : дождевнѣннѣ, дъждевнѣннѣ : дождевнѣннѣ, дъждевнѣннѣ : дождевнѣннѣ, дождевнѣннѣ, дождевнѣннѣ, дождевнѣннѣ 'deszczowy, dżdżysty', 'powstający przy deszczu, np. o wodzie, kroplach', 'przynoszący deszcz, np. o chmurach' (Srezn., SRJ XI—XVII, Dal), ukr. dawne *дождевнѣннѣ* 'deszczowy, powstały po deszczu, z deszczu', 'obfitujący w deszcz, dżdżysty' (Żel., Tymčenko XVI—XVIII w.: *дождевнѣннѣ*). ~

Adi. od *dždžě* (zob. *dždžěvz*) z suf. *-vna*. Nie można wykluczyć nowszego nawarstwienia się produktywnego *-vna* na podstawowe *dždžěvz*. O budowie p. Brodowska-Honowska SPS 23 nn., 83, 87. W.S.

дъждѣнѣ *dždžěna dždžěno* 'związany z deszczem, deszczowy, pluvius; obfitujący w deszcz, dżdżysty, pluviosus'

~ pol. dial. kasz.-sli. *dżdżeni* 'związany z deszczem, deszczowy, o wodzie' (Lorentz PW);

sch. dawne XVI—XVII w., dziś dial. *dižžen -na -no* (dial. kajkaw. *dažden*, Belostenec, Jambrešić) 'dotyczący deszczu, związany z deszczem, deszczowy' (RJAZ, RSAN), maced. dial. (Wysoka) *dažd'ěnata* z'émja '(?) ziemia bez deszczu, wyschnięta, ἡ βραχμῆνη γῆ' (Małeki SW);

ros. dial. *дождяной, дожжаной, дожжяной* 'związany z deszczem, dotyczący deszczu, deszczowy; obfitujący w deszcz, dżdżysty' (SRNG, Slovare Urula). ~

Adi. od *dŕždŕŕnŕ*, o suf. *-ŕnŕ* p. Brodowska-Honowska SPS 142—5.

W.S.

dŕždŕŕiti *dŕždŕŕŕ* 'padać w postaci kropli wody, pluere', 'zsyłać, spuszczać opad w postaci kropli wody, facere ut pluit'

~ pol. rzadko *dŕždŕŕyć dŕždŕŕę* 'deszcz zsyłać, spuszczać' od XV w. (od XVI w. też przen. 'zsyłać z nieba jak deszcz, np. mannę, ogień'), zazwyczaj nieosobowo *dŕždŕŕy* 'deszcz pada', *dŕždŕŕy się* 'zbiera się na deszcz, chmurzy się' (od XVII w., także dial., Kupiszewski SM 30), dawne również *deszczycę*, dial. *dysycę* 'deszczem spadać; padać, o deszczu' (L., Karłowicz SGP), dziś rzadko tylko nieosobowo *deszczycy* 'pada, o deszczu' (SJP PAN, tu też *deszczycę się* 'być rozdeszczonym, przesłoniętym smugami deszczu', głuź. *desčić -ci* 'padać, o deszczu' od XVII w. (dawne XVII w. także *desčić se, desčić so* 'zbiera się na deszcz, chmurzy się' (Stachowski Frenzel), czes. rzadko poet. *desčiti -tím* 'padać, o deszczu' (też dial., Kott Dod. DSM), sła. poet. *dažditi -di* (u Kálala *dážditi*) 'padać, o deszczu' (SSJ VI 22);

słc. od XVI w. *desčiti -tím* 'padać, o deszczu' (także nieosobowo *desči* 'pada, leje, o deszczu'), 'spuszczać deszcz', ser. дѣждити -ждѣ 'zsyłać deszcz, pluere, pluviam demittere' (SJS: Assem., Mar., Sav., Zogr.), też одѣждити -ждѣ 'zrosić, skropić deszczem; napadać, pluere', bułg. dial. *doždŕŕu* 'pada, leje, o deszczu' (Gerov, BER I 454, Koseska BSM 43), także *zadŕŕŕdŕŕu (ce)* 'zaczęć padać, o deszczu' (Gerov, BER I 454, Koseska BSM 44; Topolica), maced. *doždŕŕu* 'pada, leje, o deszczu', dial. *dáždŕŕi* 'ts.' (Malecki SW);

strus. дѣждити -ждѣ (od XI w.), дѣждити (XIV w.), дождити (XVI—XVII w.) 'zsyłać deszcz' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. *doždŕŕŕmŕ doždŕŕŕmŕ* bezosobowo 'pada, leje, o deszczu' (por. w tym znaczeniu *doždŕŕ doždŕŕŕmŕ*; dial. *doždŕŕŕmŕ* 'pada, leje, o deszczu', ESSM V 195, zazwyczaj z prefiksem, np. *zadŕŕŕdŕŕmŕ -dŕŕmŕ* 'zalać np. pola; ugasić np. pożar, o deszczu', Dal, SRNG), *doždŕŕŕmŕ -dŕŕ* 'posypywać, skrapiać czymś, za pomocą czegoś', ukr. *doždŕŕŕmŕ -uŕŕmŕ* 'padać, lać, o deszczu' od XVIII w. (dawne XVII w. *doždŕŕŕmŕ*, bezosobowo *doždŕŕŕmŕ* 'ts.', np. Tymčenko, Slavynecŕkyj Leks., Žytecŕkyj Narysy 147), brns. *zadŕŕŕdŕŕŕmŕ -dŕŕŕmŕ* pot. 'padać, lać, o deszczu' (TSBM), już od XVI w. (a dziś dial.) w formach z prefiksami, np. *odoždŕŕŕmŕ* 'pokropić, polać deszczem' (Sloŕnik Skaryny), *zadŕŕŕdŕŕŕmŕ* 'rozdeszczycę się, stać się deszczowym, o czasie, pogodzie' (np. Sejaškovič Grodno, Šatarnik Červ., Bjałŕkovič Mohylŕw).

Denominativum od *dŕždŕŕnŕ* z suf. *-iti* (o budowie p. I 57).

ESSM V 195.

W.S. — W.B.

dŕždŕŕivŕ *dŕždŕŕivŕa dŕždŕŕivŕo*: pld., wsch. **dŕždŕŕŕivŕ** *dŕždŕŕŕivŕa dŕždŕŕŕivŕo* 'związany z deszczem, dotyczący deszczu, powstający przy deszczu, pluvius, pluvialis; obfitujący w deszcz, dŕždŕŕysty, pluviosus'

dŕždŕŕivŕo: ~ czes. *desčivŕŕ* (u Jungmanna też *dŕŕivŕŕ*, dial. także *desčŕŕŕŕŕŕŕ*, np. Skulina Mor.-slov. 89, Siatkowski Kudowa I 116, stezos. *dŕŕŕivŕŕ*) 'związany z deszczem, deszczowy; obfitujący w deszcz, dŕždŕŕysty', sła. *daždŕŕivŕŕ* (dial. również *dáždŕŕivŕŕ*, *dáždŕŕivŕŕi*, np. SSJ, Habovštiak Orava 176) 'deszczowy; dŕždŕŕysty';

sch. *dáždŕŕivŕ -ra -vo* 'deszczowy, dŕždŕŕysty, o dniu, czasie' od XVI w., 'przynoszący deszcz, obfitujący w deszcz, o chmurze, wietrze' (u Vuka też dubrow.), rzadko 'związany z deszczem, powstający przy deszczu, o wodzie', wyjątkowe

XVIII w. 'który pada jak deszcz' (RJAZ), bułg. dial. дождливъ 'deszczowy; dżdżysty' (Umlenski Kjustendil);

ros. dawne od XVI w., dziś dial. дождливый 'deszczowy, dżdżysty, o pogodzie, czasie' (SRJ XI—XVII, SRNG, SRSO), brus. dial. дождливый 'deszczowy, o wodzie' (Šaternik Červ.). ~

doždъlivъ: ~ dъždъlivъ -va -vo (RSAN), już od XVI w. dъžlivъ (< dъždljivъ po uproszczeniu grupy spółgłoskowej -ždlj-), dial. kajkaw. dъždljivъ (Belosteneć), czakaw. dъžlivъ -ljiva -ljivo (ČDL 133) 'obfitujący w deszcz, dżdżysty, przynoszący deszcz, o chmurze', 'deszczowy, związany z deszczem, powstający przy deszczu, np. o wodzie', bułg. дожделивъ -sa -so 'deszczowy; obfitujący w deszcze, dżdżysty', maced. дожделивъ : дождливъ 'deszczowy; dżdżysty', także dial. dožlif, dožlivъ 'ts.' (Hendriks Radožda-Vevćani, BER I 454: Prilep);

ros. дождливый 'deszczowy, dżdżysty, o czasie' od XVI w., 'przynoszący deszcz, o chmurze', brus. дождливый 'deszczowy, dżdżysty, obfitujący w deszcze' (też dial., Sojaškovič Grodno). ~

Adi. od dъždъь, o suf. -ivъ, -livъ p. Brodowska-Honowska SPS 148—58. W.S.

dъždъь dъždъu : dъždъa 'opad atmosferyczny w postaci kropel wody, deszcz, pluvia', dъždъь jъdetъ, dъždъь padajetъ 'deszcz pada, pluit', dъždъь lъjetъ 'deszcz leje, pada obfity, ulewny deszcz', drobъnъ (pl. sítъnъ) dъždъь 'drobny, rzadki deszcz', gostъ dъždъь 'gęsty, rześisty deszcz', livъnъ dъždъь 'ulewny deszcz', naglъ dъždъь 'silny, gwałtowny deszcz', velikъ dъždъь 'wielki, silny, ulewny deszcz'

~ pol. od XIV w. deszcz deszczu, rzadziej dъdъu (pierwotna odmiana dъdъ dъdъa : dъdъu niezłe zachowana w XV—XVI w., p. Słownik stpol. SP XVI IBL, w gwarach rzadko deszcz dъdъu, wyjątkowo dъdъa, p. Kupiszewski SM 25) 'pluvia', deszcz pada (stpol. i dial. idzie) 'pluit', deszcz kapie, kropi 'pada kroplami', deszcz mży, siapi 'pada drobno', deszcz leje 'pada silnie', drobny deszcz 'deszcz padający drobnymi kroplami', gęsty deszcz 'gęsty, rześisty deszcz', nagly deszcz 'silny, gwałtowny deszcz', deszcz walny, nawałny (już w XV w., nawałność dъdъow, XVI w.) 'gwałtowny deszcz', ulewny deszcz 'obfity, silny, gwałtowny deszcz', wielki deszcz 'silny, obfity deszcz', polab. dъdъ 'pluvia', dъdъ ajdъ 'pluit', vilt'č dъdъ 'obfity, gwałtowny deszcz', dlnъ. dejšć : dešć (dial. też dešć) -a 'pluvia', pl. dešće 'ulewne opady', dešće padaju 'padają deszcze', dešć se zo 'pluit', drobny dešć 'drobny deszcz', głuž. dešć -ča 'pluvia', dešć dъe (dial. dъo, Michalk Neustadt), przestarz. dešć pada 'pluit', czes. dъšt, dešt -t'a (stczes. dъšć dъšć, wtórnie dešćč) 'pluvia', dъšt' prši, stczes. i dial. jdъ, padá 'pluit', dъšt' lъje 'deszcz leje', dъšt' mži, srši 'deszcz mży', drobny dъšt' 'drobny deszcz', prudký dъšt' 'gwałtowny deszcz', dъšt' veliký. návalný, lъjavý 'ulewa', sba. dъdъ' dъdъ'a (dial. też deždъ, doždъ, došt, dъždъ, dъšć, dъšć, dъšć dъžju, Kálal, Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge 242), dъdъ' prši, ide, padá 'pluit', drobny dъdъ' 'drobny deszcz', hustý dъdъ' 'gęsty, rześisty deszcz', prudký dъdъ' 'gwałtowny deszcz', vel'ký dъdъ' 'silny, wielki, gwałtowny deszcz';

sle. dež dežja : dešja (dial. też dež deža, deš deža, deždъ deždъa) 'pluvia', dež gre (hodi, je šel, pada) 'pluit', dež lъje 'deszcz leje', dež rosi 'drobno pada', dež droben 'drobny deszcz', dež gost 'gęsty deszcz', dež rahel 'spokojny deszcz', pohleven dež 'ciepły deszcz', sch. przestarz. i dial. dъdъ dъdъa (u Vuka dъdъ

dźda), dial. sztokaw. też *dažd* *dažda*, czakaw. np. *dūž* *dažju* (: *dažū*), *dōž* *dažju* (ÖDL), kajkaw. *děšē* -žda : -ča 'pluvia' (dziś przede wszystkim zach. oraz na pograniczu seh.-maced., na większości obszaru wyparte przez *kiša*, jednak ślady pierwotnie większego zasięgu zachowane w derywatach, p. *daždževnica*, szczegółowo o zasięgu Tolstoj VSJa VI 111—52), dial. kajkaw. wyjątkowo 'szkodliwy, ulewny deszcz' (Tolstoj o.c. 142), sztokaw. 'salamandra', *dažd pada, ide, hodi, gru* 'pluit', *dažd lijeva, proljujeva* 'deszcz leje', *dažd* kropi, bije, udara, sipi 'pluit' (o różnym natężeniu opadu), *sitni dažd* 'drobny deszcz', *nagli*, plali *dažd* 'gwałtowny deszcz', *gusti dažd* 'gęsty, rzęsimy deszcz', *veliki dažd* 'silny, wielki deszcz', scs. дъждъ -да, pl. дъждъве 'pluvia', идеть, идеть дъждъ 'pluit', вьти дъждоу 'pluere, fieri pluviam', bulg. дъжд дъждѣт дъждѣ, pl. дъждовѣ 'pluvia', дъжд вапи (dial. też върне, иде, летн, o zasięgu p. Koseska BSM m. 19) 'pluit', проливен (буен) дъжд 'deszcz ulewny, ulewa', ситен дъжд 'deszcz drobny i gęsty', голям дъжд 'wielki deszcz', капчест, едър дъжд 'rzęsimy deszcz', maced. дожд, pl. дождови : -еви (dial. дъи дъждѣт, Vidoeski Kumanovo, dšš daždō, pl. dšžduri, Malecki SW) 'pluvia', врне дожд 'pluit', dial. ima dšš 'ts.' (Malecki SW);

strus. дъждъ, дождъ, дождъ, дождъ, дъждъ, дождъ, дождъ 'pluvia' (дождъ идеть 'pluit', вьсть ... дождъ великъ великъ 'był bardzo ulewny deszcz'), ros. дождъ -ждѣ (dial. też -ждѣ) 'pluvia', дождъ идѣт 'pluit', дождъ льѣт 'deszcz leje', дождъ моросит 'mży', проливной (dial. ливной, сливной, Gorjačeva Btim. 1972 s. 129) дождъ 'dlugotrwały, ulewny deszcz', ukr. дощ дощу (stuktur. od XV w. дождъ, дождъ, дождъ, dial. дощ, дождѣ -й, Lysenko SPH, o postaciach lemck. p. Stieber AJLemk. m. 281—2) 'pluvia', дощ идѣ 'pluit', дощ ллѣ 'deszcz leje', brus. дождѣ даждѣу (dial. też дождѣ -дѣу, Bjalakievič Mohylew, дощ, Sejaškovič Grodno), дождѣ идѣ 'pluit'. ~

Por. seh. dial. *dažda* f. 'deszcz', 'dodola' (Vuk, RJAŽ, RSAN), wyjątkowe *dažd* f. 'deszcz' (sipi sitna *dažd* jesenja, RSAN), ros. dial. *doždica*, *doždja* f. 'deszcz; długotrwały, silny i ciężki deszcz' (SRNG, Slovarь Rjazan.).

Na archaizm wskazują zapewne słabo poświadczone postaci z wokalizmem -y-, -u- (por. Skok ER I 385—6): a) seh. dial. czakaw. XVI w. (Marulič) *dižd* 'deszcz', sztokaw. (Bošnia) *diždjevia*, *diždjenjak* 'salamandra', p. *daždjevia*; b) seh. dial. *dūždjenjak*, *duždjenjak*, *duždjenjak* 'salamandra'.

Pln.słow. (przede wszystkim zach.słow.) postaci ze -šē- wtórne, według Trubeckiego ZslP'h IV 62—4 powstały w wyniku przekształcenia pierwotnego *dždžš* pod wpływem dość licznych rzeczowników na -šē-, np. *hl'uščb*, *chrqščb*, *klšščb*, *pryšščb*; wtórne też strus. pln. postaci z grupą -žy-. — Inna, nieprzekonująca próba objaśnienia postaci ze -šē- u Otrębskiego JP XLIII 143—4.

Wyraz bez pewnej etymologii. Prawdopodobnie prastare złożenie **dus-dju-* 'zły czas; zły dzień': I człon ie. pejoratywny pref. **dus-* (stind. *dus-*, *dur-* 'zły', awest. *duš-*, *duš-* 'miss-, ūbel-, un-', gr. *δυσ-* 'miss-, ūbel-, un-'; w słow. poza tym nie znany), człon II: ie. **diu-* : *diu-* 'dzień, światło, niebo' (stind. *dyu-* 'niebo', *dyūuh*, gen. *dirāh*, 'dzień; niebo', *dyumdn* 'jasno', *dyšs* 'niebo; dzień', *durdirasas*, *durdinam* 'pochlurny, dżdżysty dzień, dżdżysta pogoda', awest. *dyav-* m. 'niebo', gr. *εὐ-διος* 'ciężki; jasny', *εὐ-δία* 'jasna pogoda', por. prapokrewne psł. *dšns*), Trubeckoj l.c., Valiant RES VII 112—3, GC II 117, Meillet SC 132, Specht UID 16, Machek SI VIII 215, Pokorny LEW 185, 227, Sławski SE I 145. Na trudności semantyczne zwracał uwagę Emulzelin ZslP'h XIII 78—80 (por. też Vasmer REW I 357), chociaż nie można wykluczyć, iż psł. *dždžš* (< *dždžs) to pierwotnie 'szkodliwy,

przynoszący szkodę deszcz, np. długotrwały deszcz w okresie zbiorów' (zatem takie znaczenia jak sch. dial. kajkaw. *dešč* 'szkodliwy deszcz', ros. dial. *дождя, дождя́* 'długotrwały i silny deszcz', SRNG, byłyby relikdami starszego znaczenia). — Inne próby etymologii mniej prawdopodobne. Zestawiano ze stnord. *dust* 'pył, kurz', norw. *dusk-regn*, szwedz. *regn-dusk* 'mżysty deszcz' (: ie. *dheu- : dheu-* 'sypać się, wirować, unosić się kłębami, np. o kurzu, pyłe, dymie, oparach; wiać, dąć', psl. *ducha, duli, doti, dyma*), p. Berneker SEW I 248, Preobrażenskij ES I 188, Mladenov EPR 155, Endzelin l.c., Vasmer l.c.; przeciw Trubeckoj l.c., Vaillant l.c. — Brückner SE 88 łączył z ostatecznie dźwięk. czasownikami balt.: lit. *dūzgėti : dūzgėti -ė'jo* 'stuknąć, łomotać; brzęczeć, o pszczołach; gadać, paplać', *dūgzi dūgzi* (u Kurschata Thes. *dūgzi dūgzi*) 'czynić łoskot, stuknąć (np. o warsztacie tkackim); brzęczeć, o pszczołach; grać; hałasować; niejasno dużo mówić', *dūzginti : dūskinti* 'stuknąć, łomotać, hałasować; poruszać, trząść, potrząsać', *duskėti -ė'jo* 'szelkeić, szernić' (LKŻod., p. też Fraenkel LEW 110—1). — Abaev Studia Falk 4—5, ES I 372 wyprowadzał z **dhuugh-ti* : ie. *dheugh-* 'cedzić, wyżywiać; doić; dawać obficie' (stind. *dógdhi* 'doi, daje mleko', co miałoby być związane z mitologicznym wyobrażeniem deszczu jako „mleka niebieskich krów”. Nieprawdopodobne, p. także BER I 385.

Vasmer REW I 357. Sławski SE I 115, BER I 154—5, Skok ER I 385—6. ESSM V 195—7. W.B.

дъддъливъ zob. **дъддъль**

дъддъль *dъdъbna dъdъbno* 'związany z deszczem, dotyczący deszczu, deszczowy, pluvius, pluvialis'

~ pol. dial. kasz.-sł. *dąsęni* 'deszczowy' (Lorentz PW), gluz. *dešény* 'ts.', czes. arch. *dešný : dešní* 'ts.';

sł. *děžen -žna -žno* 'związany z deszczem, dotyczący deszczu', sch. dawne XVII—XVIII w. *dъdъn -žna -žno* (u Stulicia *dažan, dažni*) 'odnoszący się do deszczu; powstały z deszczu, pluvius', ses. *дъддъль, дъддъльни* 'dotyczący deszczu, pluvialis, pluviae' (SJS: Supr.);

ukr. dawne XVII w. *дождный* 'deszczowy, dżdżysty, pluvialis' (Slavyneckij Leks.). ~

Adi. od *dъdъb*, o suf. *-bna* p. Brodowska-Honowska SPS 83, 87.

Por. *dъdъlevъ, dъdъlevbna*. W.S.

dyba pln. 'słup, pal, drag, żerdź'

~ pol. *dyby* pl. t. 'kłody lub deski z otworami, w które zakuwano ręce i nogi więźnia', stpol. od XV w. *dyba* 'kłoda przepiłowana wzdłuż z wycięciami na ręce i nogi więźnia', sła. dial. *dyba* 'laska?' (Kálal);

strus. od XIII w. *дыба* 'kłoda', 'narzędzie tortur: dwa wkopano słupy połączone u góry poprzecznym dragiem' (SRJ XI—XVII, Melničuk *Movoznavstvo* 1975, 5, s. 53), ros. *дыба* 'narzędzie tortur, na którym rozpinano ciało skazańca', dial. 'podstawka, kobyłka; rusztowanie do podnoszenia ciężarów' (Dal), 'słup, na którym jest umocowany żuraw studzienny', 'długa żerdź do wyciągania wody ze studni, żuraw', 'trzy żerdki ustawione jako trójnóg' (Dal, SRNG), 'słup z pnia drzewa z korzeniami' (Ivanova Sl. *Podmoskov'ja*), *встать на дыбы* 'stać na tylnych nogach, stać dęba, o koniu', dial. pskow. *дыба* o 'dziecku, które wstaje na nogi, zaczyna chodzić' (SRNG),

ukr. *diuba* (zwykle pl. *diubu*) 'szczudło' od XVI w., hist. 'średniowieczne narzędzie tortur', 'słup, przy którym bito złoczyńców, pręgierz' (Tymčenko: XVI w.), 'kłoda, w którą zakuwano ręce i nogi więźnia', na *diubiu* stapanati 'stawać na tylnych nogach; podnosić się, prostować się; stawiać opór, przeciwdziałać czemuś', dial. *diubu* pl. t. 'przyrząd w kształcie trójnogu do podwyższenia kołyski' (Lysenko SPI), brus. przestarz. *diuba* 'narzędzie tortur', *dybubi* pl. 'szczudła', dial. na *diuby* 'na tylne nogi, dęba' (SPZB).

W funkcji adv.: 1. ros. *dybom* 'stojąc, stercząc, o włosach, sierści' (волосы *дыбом* встави, też SRJ XI—XVII: волосы *дыбом*, XVII—XVIII w.), dial. *dybóm* 'pionowo', *dybom* сидеть 'siedzieć dumnie, nie zwracając na nikogo uwagi' (SRNG), ukr. *dybom* 'stojąc, stercząc' (*dybom* ставати 'stawać dęba, podnosić się, o włosach'), brus. *dybam* 'dęba, np. o koniu';

2. ros. dial. *dybьto* 'stojąc, stercząc; na tylne nogi, dęba (zwykle o dużych zwierzętach)' (SRNG);

3. ros. dial. *dybьm* 'na tylne nogi, dęba' (SRNG);

4. ukr. *diuba* 'stercząc, stojąc'. ~

Por. adv.: a) pol. dial. *dybkiet* 'na palcach, cichuteńko' (Karlłowicz SGP, SWil.), ros. dial. *dybkóm* 'na tylnych nogach, dęba, słupka, o niewielkich zwierzętach' (заяц став *дыбкóm*), 'na nogi, o dzieciach zaczynających chodzić' (SRNG); b) ros. dawne XVII w. скочити на *дыбки* 'na nogi' ('подняться на ноги', SRJ XI—XVII), ukr. (na) *dybki* ставати 'stawać w pozycji pionowej, prostować się'; c) ukr. *dybka* 'w pozycji pionowej' (*dybka* став, Hirinčenko), brus. dial. *dybka* 'dęba' (конь як стоїть *дынка*, Mat. Minsk 56).

Wyraz bez pewnej etymologii. Może do ie. *dheubh-* 'dhubać; głęboki'. Pierwotnie zatem może 'coś wydłubanego', za czym mogłoby przemawiać pol. dial. *dyby* (: *deby*, *dyble*) 'obuwie wydłubane w drzewie, drewniane, z drewnianą podszewą' (Tomaszewski GL, AJK V m. 222, cz. II 113), *dybka* 'wyłobienie w żarnach' (Karlłowicz SGP). Co do związku znaczeń 'dhubać': 'kij, żerdź' zob. *dyben'a*. — Dewerbalne pochodzenie od *dybati* (ostatnio przyjmowane przez ESSM V 197) napotyka na trudności semantyczne, chociaż obie rodziny niewątpliwie na siebie oddziaływały. Mało prawdopodobny związek z *dęba*.

Brückner SE 105, Sławski SE I 184, por. też Melnyčuk Movoznavstvo 1975, 5, s. 46—51 (w szczególności inaczej). W.B.

dybati dybaję : *dyb'ę* 'stąpić, chodzić na palcach, ostrożnie, czujnie, skradać się, czyhać'

~ pol. od XVI w. *dybać -bię -biesz* 'czatować, czyhać w ukryciu, potajemnie; nastawać na kogoś, na coś, napastować' (też dial., Karlłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, kasz. *dybać dybaję*, Lorentz PW) 'iść ostrożnie, skradać się, czyhać się' (dial. także 'iść powoli; chodzić po ciemku', Karlłowicz SGP; 'iść', Kosiński Czchów), dial. 'dosięgnąć, spotkać' (*dybać* kogo 'spotkać', Karlłowicz SGP), dluz. *dybać -bju* (dial. *dybam*) '(skrycie, niespodziewanie, złośliwie) uderzać, szturchać', 'trafiać', 'stuknąć, uderzać (np. o sercu)', sła. *dybat'* 'chodzić na palcach' (Kálal z Kollára):

sch. dawne i dial. *dybati dybäm* : *dybati se* 'chwiać się, kołysać się', 'walczyć się, zastanawiać się' (RJAZ, RSAN), w XVI w. czakaw. *dybati -bljem* 'chwiać się', dial. w Posawinie *dybati* 'czyhać, czatować' (zob. Matić Rad JA 327 s. 207), bulg. dial. *dybu* 'stawać na tylnych nogach, stawać dęba, o koniu' (BER I 381: Stankedimitrovsko);

strus. XVI w. *дыбати -баю* 'iść ukradkiem, elam ire' (Miklosich LP, Srozn., SRJ XI—XVII: wszędzie poparte tym samym przykładem), ros. dial. *дыбамь -баю* : *дыбамь -бюю* 'chodzić, kroczyć', 'chodzić cicho', 'iść niepewnie, z trudem (o dziecku, starcu, chorym)', 'iść, chodzić szybko, dużymi krokami', 'stawać na nogi (o dziecku zaczynającym chodzić)', 'stawać na palcach, chodzić na palcach', 'niepewnie stać na nogach (np. o dziecku, chorym, pijanym)', 'chwiać się, kołysać się', 'stać bezczynnie, sterczeć' (Dal, SRNG, Słovary Novosybir.), ukr. *дыбаму -баю* (dial. też *дыбляю -бляю*) 'powoli, sztywno stawiać nogi, chodzić niezgrabnie (np. o chodzie żurawia, dziecka zaczynającego chodzić)', 'chodzić na szczydlach' (SUM, Prindenko), dial. też 'iść powoli, wlec się, ledwie przekładać nogi' (Leks. Poleszja 30), stukr. XVI—XVII w. *дыбати -бас* 'skradać się, podchodzić ostrożnie: iść, chodzić' (Tymčenko), brus. *дыбамь -баю* (dial. też *дыбамь -бюю*, Sejaškovič Grodno) 'chodzić sztywno, niezgrabnie' (TSBM), dial. 'stapać podnosząc się na palce (o zaczynającym chodzić dziecku)', 'chodzić powoli' (Nosovič, Bjalbkevič Mohylew, Rastorguev Brjansk, Mat. Minsk, Nar. leks. 214), 'chodzić pochylonym' (Nar. slovatv. 97) 'chodzić powoli szukając czegoś' (SPZB), *дыбаму* 'stawać dęba, o włosach'.

Z wtórnym inf. na *-iti* pod wpływem praes. *dyb'y*: ros. dial. *дыбаму* 'stawiać na nogi zaczynające chodzić dziecko', *дыбамца* 'stawać na nogi (o dziecku)', 'chwiać się, kołysać się' (SRNG), brus. *дыбамь -баю -бюю* 'podnosić w górę; stoszyć, o piórach', *дыбаму* 'stawać dęba' (TSBM). ~

Etymologia niepewna. Związek z bliskoznacznym *дыбѣти, дѣпти дѣбо* (iter. *дѣбати*), *дыбноті* (zob.) napotyka na trudności fonetyczne (Otrębski ŻW 273 nieprzekonująco przyjmował kontaminację z *dygati*). Może iterativum z regularnym wzdłużeniem samogłoski rdzennej (o tym typie p. I 47) do *дыбати* (zob., tam też literatura). Praes. *dyb'y* *дыб'єбь* byłby zatem innowacją (przejście do koniugacji *-je-* po zatracie motywacji). Możliwa sekundarna adideacja do rodziny *dyba*, stąd takie znaczenia jak 'stawać na tylnych nogach, stawać dęba', 'chodzić na szczydlach'. — Łączono z germ. **tuppa* 'pek włosów, warkocz' (np. ags. *topp*, ang. *top* 'szczyt, czubek', stwniem. *zopf* 'warkocz, koniuszek'), por. Berneker SEW I 249, Vasmer REW I 384. ESSM V 198 wychodzi od imiennej podstawy **daba* < **dubo-*. Mało prawdopodobny związek z *doba* (zob. Brüekner SE 105, Sławski SE I 181) czy z ie. *dhēubh-* 'dtubać; głęboki' (Falk SeSl IV 273—4).

Miklosich EW 53, Melnyčuk *Movoznavstvo* 1975, 5, s. 46—55. W.B.

dygati dygaję plu. 'chwiać się, trząść się, drzeć'

~ pol. *dygać -gam* 'kłaniać się robiąc dyg' (poświadczone od XVIII w., ale od XVI w. deverbativum *dyg* 'ukłon z ugięciem nogi w kolanie', SP XVI UBL, L.), w XVII w. 'trząść się' (L.: u W. Potockiego), dial. 'drzeć; bać się, lękać się; kłaniać się unieźenie; dźwigać ciężar' (Szymczak Domaniewek), *дыгач* 'iść' (Syehla Kociewie), sla. dial. wsch. *dygat* 'coire' (Kálal);

ros. dial. *дыгамь -аю* 'tracić równowagę, chwiać się, ugiąć się pod ciężarem, pod naporem czegoś', 'tchórzyć, bać się, wystraszać się', 'uchylać się od czegoś, wypierać się zamiaru, danego słowa', 'ciężko dyszeć zasapawszy się, ruszać się, drzeć', 'skakać' (SRNG, Dal), brus. *дыгамь* 'kłaniać się robiąc dyg; iść powoli kuśtykając' (Nosovič), dial. 'kolatać, o sercu' (Mat. Minsk II 44), 'przestępywać z nogi na nogę' (Nar. slovatv. 114). ~

Por. intensivum z suf. *-ota-ti*: pol. *dygotać -ce* 'trząść się, drzeć' (też dial.,

np. Szymczak Domaniewek, Dejna RKJL XXI 271; z pol.: sła. spiaskie *dygotac s'e* 'trząść się', Kálal), ukr. u Żel. *duzomámu* : *duzímimu* 'trząść się, wzdrygać się'.

Czasownik dźwkn. oparty na interi. wyrażającej trzęsienie się, dygotanie, kołysanie, por. pol. dial. *dygu!*, *dygu!*, stpol. *dyk!* *dyk!* Prasłowiańskość wyrazu wątpliwa, może nowsze niezależne derywaty oparte na podobnych interi., por. też sła. *digati -am* 'rzępolić' (por. *digo*, *digo*: tako se oponaša godenje na gosli, Pleteršnik).

Sławski SE I 185. — Nie widać podstaw do przyjęcia zestawienia z rzekomo pokrewnymi wyrazami germ.: stwniem. *tühhan*, śrwniem. *túchen*, śrdniem. *dúken*, ang. *duck* 'chylić się; murkować' (Berneker SEW I 249, Vasmer REW I 384, ESSM V 199). Brückner SE 106 nieprzekonująco łączył z psł. *dogo*.
W.B.

dychati dychają : *dyšq* 'dąć, wiać, dmuchać, o wietrze', 'wykonywać oddechy, oddychać, zwłaszcza intensywnie, szybko lub ciężko' (*teżko dychati* 'oddychać ciężko, z trudem, dyszeć', *jedŕva dychati* 'prawie nie oddychać, być bliskim zemdenia lub śmierci, być bardzo słabym'); 'chuchać, dmuchać', 'ziać czymś, wydzielać coś, np. woń, ciepło'

~ pol. od XV w., dziś przestarz. i dial. *dychać -cham* (dial. też *dyszę*, p. kasz. *dęzac dišq*, Sychta SK) 'oddychać', zwłaszcza 'oddychać intensywnie, głośno, z trudem; dyszeć, sapać' (*ciężko oddychać* 'oddychać z trudem'; *ledwo, ledwie dychać* 'prawie nie oddychać, być bliskim zemdenia lub śmierci, być bardzo słabym' od XVI w., dobrze poświadczone w dialektach), dial. także 'kaszeleć' (Dejna RKJL XXI 270, Szymczak Domaniewek), stpol. 'wydychać z siebie, ziać, dmuchać, chuchać' (też przen. 'pałać jakąś namiętnością przeciwko komuś' od XV w., znane jeszcze L.), połab. *dāixø* (*dychaje) 'chucha', dluz. *dychaš -cham* 'oddychać', gluż. *dychać -cham* 'chuchać', 'oddychać', *dychać* do so 'wdychać w siebie', czes. *dýchati -chám* (rzadziej *dýši*; stezes. od XIV w. *dychati*, *dýchati -šu* : *-chaju*) 'oddychać' (*težko dýchati* 'oddychać z trudem, dyszeć'), 'wydawać zapach, tehnąć czymś', 'rozehodzić się, np. o ciepło', sła. *dýchati -cham* 'oddychać' (*dýchati* 'teżko' 'oddychać z trudem, dyszeć, sapać'), 'dmuchać, chuchać', 'szerzyć się, nieść się, np. o chłodzie, ciepło', przen. 'tehnąć czymś, emanować' (SSJ, również dial., np. *Павовштиак Орва 191*, *Матејџик Новохрад 183*);

sła. *dihati diham* : *dišem* 'oddychać' (*težko dihati* 'oddychać z trudem, dyszeć'), 'wdychać', 'chuchać, dmuchać', 'dąć, wiać, o wietrze' (już w XVI w. u Trubara), 'szerzyć się, emanować', 'wachać, niuchać' (SSKJ, Pleteršnik), sch. *dihati dišem* (dial. także *dihām*) 'oddychać' (*jedca dihati* 'ledwie oddychać, dychać; ledwie żyć'), 'z trudem, ciężko oddychać, dyszeć' (dawne też 'ziować', Mikalja, Stulić; przen. 'pożądać, pragnąć, pałać namiętnością', RJAZ), 'dmuchać, chuchać', 'wydawać zapach, woń', liter. *dišuti dišem* 'oddychać' (przen. 'istnieć, żyć'), 'wydzielać zapach, woń, pachnieć', pierwotnie zapewne zróżnicowanie akcentu formy praes. i znaczenia w czakaw.: *dihat dišen* 'oddychać' : *dihāt dišin* 'pachnieć' (Moguš Senj), ses. *дыкати дышэ : дыкык* 'ziać czymś, wydzielać coś np. ciepło', 'tehnąć czymś, pałać silnymi uczuciami, namiętnością', 'dąć, wiać', es.-chorw. XII—XIII w., serb. XV w. też 'pragnąć czegoś, pożądać czegoś' (SJS), bulg. dial. *duxaxu* (już XII w. *дыхати*), 'oddychać', maced. z pref. *z-dusa* 'oddychać';

strus. *дыхати дышоу : дыхлю* 'dmuchać, dąć, wiać' (*кѣтръ дышеть*), 'od-

dychać (доуши тншко дыхаше 'oddychała z trudem, dyszała'), 'wydzielać coś, tchnąć czymś', przen. 'przejawiać jakieś silne namiętności; pożądać czegoś, silnie pragnąć' (SRJ XI—XVII), ros. przestarz., dziś dial. дыхать -хато -хатець 'oddychać' (тяжело дыхать 'oddychać ciężko, z trudem, dyszeć'), u Dala również 'lecko wiać, o wietrze; dmuchać', przen. 'tchnąć czymś, wyrażać jakieś uczucia, emanować', dial. także дыхать -хато 'ciężko oddychać, dyszeć; kaszleć', 'ożywać, odzyskiwać równomierny oddech', 'żyć spokojnie, odpoczywać' (SRNG, Mirtov Don., Slovarь Rjazan., Slovarь Urala), ukr. дихати -хато -хатець 'oddychać' od XVII w. (ледве дихати 'prawie nie oddychać'), 'dmuchać, chuchać' (dawne 'dać, dmuchać', Тынченко), 'wydzielać np. ciepło', przen. 'tchnąć czymś, wyrażać coś', 'pałać gwałtownymi uczuciami, namiętnością', дихатися nieosobowo np. легко дихатися 'lecko się oddycha' (SUM, Hrinčenko), brus. дыхаць -хато 'oddychać' (też dial., Bjałkevič Mohylew, Šaternik Červ.; Nosovič także: 'żyć'), дихацца bezosobowo = ukr. дихатися. ~

Nowsze perf. dychnōti (pierwotne perf. dьchnōti, zob.): ~ stpol. dychnąć 'tchnąć na kogoś' (SP XVI IBL), dziś dial. 'odetchnąć', ani dychnąć 'nie odetchnąć, umrzeć' (Karlowiec SGP: Młpol., Szyneczak Domaniewek; kasz.-sli. dьgnōc, zazwyczaj z pref., Sychta SK, Lorentz PW), dluz. dychnuś -nu 'odetchnąć', giuz. dychnyć -nu 'chuchnąć; odetchnąć', czes. dьchnouti -nu 'odetchnąć; wionąć; tchnąć np. wionąć', sła. dьchnut' -nem 'odetchnąć; dmuchnąć', 'tchnąć; zawiąć, powiać np. chłodem';

sła. dьhnuti dьhnem 'odetchnąć; chuchnąć', sch. dьhnuti dьhnēm 'odetchnąć; westchnąć', bulg. дьхна 'odetchnąć', 'tchnąć' (Mladenov BTR, BER I 398), maced. z pref. дьхне 'odetchnąć; odpocząć';

ros. dawne XVII w. дыхнути 'zapalać silnym uczuciem, np. nienawiścią' (SRJ XI—XVII), dziś дыхнуть -нү 'odetchnąć', 'wionąć, tchnąć czymś np. zapachem', dial. 'westchnąć ciężko', rzadko 'uderzyć' (por. podobne znaczenie w pokrewnym дьнōti), SRNG, Slovarь Urala, ukr. дыхнути -нү 'westchnąć', 'powiać, wionąć, dmuchnąć', brus. дыхнуць -нү 'odetchnąć', pot. 'powiać' (BRS, także dial., Bjałkevič Mohylew). ~

Iter. od dьchnōti, o budowie zob. I 46—7. Praes. dьdō wtórny, świadczy być może o zatracie motywacji. M.Š. — W.B.

dychavica 'ciężkie, utrudnione oddychanie, zadyszka, duszność, astma (choroba ludzi i zwierząt, zwłaszcza koni)'

~ pol. od XV w. dychavica 'choroba ludzi i zwierząt objawiająca się dusznością, astma, utrudnione oddychanie, wszelkie dolegliwości związane z trudnością oddychania, kaszlem', częste w gwarach, np. Karlowiec SGP, Kucala PSM 186, Olesch Sankt Annaberg, Górnowiec Malbork, też kasz. dьavica, dьavica, dьavica, sli. dьavica (Sychta SK, Lorentz PW), dial. również '(silny, uporczywy) kaszel' (MAGP VIII m. 367, cz. II 62—4), stpol. XV w. także 'gruźlica płuc', giuz. dьchavica 'dychawiczność, astma', czes. u Jungmanna dьchavice (stezes. XIV—XV w. dьchavice, Gebauer Sl.) 'astma' (też dial. dьchavice, Kott Dod. DSM; dьchavica, Lamprecht Opava), 'chawica', sła. dьchavica 'astma' (także dial., Habovštiak Orava 370);

sła. rzadkie dьhavica 'ciężkie, utrudnione oddychanie' (SSKJ, Pleteršnik), sch. dial. (od XVII w.) dьhavica, dьhavica 'aorta, puls', 'ciężkie, przyspieszone oddychanie' (w tym znaczeniu również dial. dьsavica), dawne 'ziowanie' (RJAZ, RŠAN);

ros. dawne XVII—XVIII w. *дыхавица* (: *дыховица*) 'astma' (SRJ XI—XVII, Miklosich LP), ukr. od XVIII w. *дыхавиця* (u Żel. *дихавиця*) 'astma, zadyszka' (też dial., Hrinčenko: Ruś Zakarpacka, KDO 420: Bukowina, Leks. Poleszja 31, w gwarach także 'dychawica u koni', Hrinčenko), dial. lem. również 'błotniste miejsce' (Hrinčenko), brus. *дыхавица* 'astma, zadyszka' (też dial., Šuternik Červ., Sejaškovič Grodno; *дыхавица*, Bjałskevič Mohylew), 'zagłębienie w dolnej przedniej części klatki piersiowej, dołek' (TSBM), u Nosoviča *диховица* 'choroba koni'. ~

Od *dychati*, o suf. *-av-ica* zob. I 99.

M.Š. — W.B.

dychъ *dychu* 'oddychanie, oddech', pld. też 'zapach, woń'

~ pol. dawne (L.: XVII—XVIII w.), dziś dial. *dych -chu* 'oddech, technienie', dzisiaj żywe (pot., także dial.) w zwrocie ani slychu ani *dychu* 'brak jakiegokolwiek wieści, znaku życia, ani śladu' (Kariowicz SGP, Kucala PSM 172, Szymczak Domaniewek), dłuż. *dych -cha* 'dech, oddech', wóna jo *na dych* chóra 'ona jest chora na astmę' (Muka, również dial., Fasske Vetschau), gluz. *dych -cha* 'oddech, dech' (też dial., Michalk Neustadt), czes. rzadkie *dych -chu* 'ts.' (Přír. slov., Jungmann), sl. *dych -chu* 'ts';

sl. *dih -ha* 'oddychanie, oddech', książk. 'technienie', seh. dial. *dih -ha* (wsch., także czakaw. XVI—XVIII w. i współczesne z Istrii, RSAN, RJAZ) 'oddychanie, oddech', 'woń, zapach, zwłaszcza nieprzyjemny', bułg. poet. *dux* (*duxim*) 'dech, technienie', dial. również 'zapach, woń' (Umlenski Kjustendil), 'kurz' (: *duf* не дигаѣ, BER I 398), maced. dial. *dux* = *zdux* 'oddech';

ros. dial. *dux -xa* : *-xy* 'oddychanie, oddech' (SRNG, Słownik Rjazan.), pl. *duxu* 'drogi oddechowe, np. konia' (Dal, SRNG), ukr. *dux* m. 'oddech', ni cnyxy ni *duxu* = pol. ani slychu ani dychu (Żel.), dial. *duxu -xis* pl. 'u zwierząt czworonożnych: część między żebrami i kośćmi kulszowymi' (Hrinčenko: Ruś Zakarpacka, Żel.), brus. pot. *dux -xy* 'oddech' (również dial., np. Bjałskevič Mohylew), адным *duxam* 'jednym tohem, bardzo szybko', ni cnyxy, ni *duxu* = pol. ani slychu, ani dychu (TSBM). ~

Deverbativum od *dychati*, o budowie p. I 59.

Zob. *dechъ*.

W.B. — M.Š.

dychъtiti *dychat'q* 'ciężko, szybko oddychać, dyszeć'

~ czes. dawne *dychtiti -tím* (stozes. *dychou*) 'ciężko oddychać, dyszeć', przen. 'pragnąć czegoś, pożądać' (Jungmann);

sl. dawne *dihliti -tím* 'ciężko oddychać, dyszeć, sapać', 'wyławać zapach, wonieć', *dihliti* po čem 'bardzo pragnąć czegoś' (Pleteršnik, SSKJ), seh. dial. (od XVII w., RJAZ) *dihliti dihčém* : *dihščém* (także *dihliti dihščém*, np. u Vuka) 'słabo oddychać' (RJAZ, RSAN), bułg. dial. *duxmá -múu* 'dyszeć, parskając, o koniu' (Герон Доп.), 'ciężko oddychać, dyszeć, szybko oddychać' (p. Szymański DCZO 90);

ukr. dial. *duxmímu -xúy -xmíu* 'szybko i ciężko dyszeć, np. podczas upału' (Hrinčenko: Wołyń, lem., KDO 420: Bukowina), brus. dial. *дыхаць -чыць* 'wydzielać gorąco, woń, dyszeć gorącem' (TSBM).

Z wtórnym inf. na *-i-ti*: gluz. *dychéio -chóu* 'ciężko, z wysiłkiem oddychać', przen. 'łaknąć, pragnąć czegoś', czes. *dychtiti -tím* 'dążyć do czegoś, ubiegać się o coś, pragnąć, łaknąć czegoś' (Přír. slov., Jungmann), sl. *dychiti' -ti* 'tesknieć za czymś, bardzo chcieć, pragnąć czegoś', dial. wsch. *dircie*: *dirci* pode mnu žim o 'odgłosie przy chodzeniu po mokrej ziemi' (Buffa Dlhá Luka). ~

Por. 1. dłuż. *dychotaś -cu* 'oddychać mocno, intensywnie, szybko', 'dogorywać, o umierającym', głuź. *dychotaś -ta* : *-ce* 'charczeć, rzezić', sła. *dychotał' -ce* 'szybko i silnie oddychać, dyszeć';

2. slę. ludowe *dihetāti -etām* : *-čēm* 'szybko oddychać' (Pleteršnik, SSKJ);

3. sch. wyjątkowe *dihātati dihučēm* 'szybko oddychać' (RSAN).

Intensivum od *dychati*, o budowie zob. I 52.

Zob. *dzechałėti*.

W.B.

dylb 1. *dyla dylo* 'długi (w przestrzeni, w czasie), odległy, daleki'

Na takie adi. wskazują: 1. sch. compar. *dilji* 'dłuższy, dalszy' (od XIV w., RJAZ s.v. *dug*, RSAN);

2. z nawarstwionym suf. *-sna*: ros. dial. pskow. *дѣльнѣшій* 'daleki, odległy' (SRNG);

3. dobrze poświadczone adv., wskazujące też na większy zasięg wyrazu: czes. dial. *dyl* 'później' (ja přišel eště *dyl* než ty, Hruška DSCh); slę. *dilj* 'dlugo, przez długi czas', vse v *dilj*, vse v en *dilj* 'bez przerwy, ciągle', zazwyczaj *vdilj* 'na długość, wzdłuż' (także praep.: *vdilj* potoka 'wzdłuż potoku'), 'bez przerwy, nieustannie', 'dlugo, przez długi czas', sch. reg. *dilj* praep. 'przez, poprzez' (w przykładzie postpositio: *života dilj*, RSAN), również *diljem* adv. 'w poprzek, na wskroś', 'całkowicie, w całości', 'bez przerwy, nieustannie', praep. cum gen. 'przez, poprzez', 'wzdłuż' (RSAN), od XVI w. *ūdilj* (czakaw. *udij*, ČDL 1272) adv. 'wciąż, ustawicznie, bez przerwy', *ūdilje* adv. 'ts.', od XVII w. *udilja* (czakaw. *udija*, *udija*, *judija* (ČDL, HÖZ IV 306: Komiža) 'ts.?', ros. dial. *дѣле*, *дѣля* adv. 'dalej' (SRNG).

Prawdopodobnie do ie. *dū-* (: *deu-*, *dōu-*, *dyā-*) o 'długim trwaniu, dawności, oddaleniu' (p. *davē*): stind. *dūrah* 'daleki', *dūrām* 'daleko', łac. *dū-dum* 'od dawna, dawno; niedawno; przedtem', *dūrāre* 'trwać'. Por. też het. *tu-u-wa-la* n. pl. (**dya-lo-*) 'entfernt'.

ESSM V 201. — Płd.słow. postaci objaśniano wzdłużeniem wokaliznu compar. *dal'ejb* (Bezaj ES I 104, por. Skok ER I 376), co wobec pñ.słow. postaci z *-y-* nieprawdopodobne. Nie przekonuje Iljinskij RFV XL 432—5 rekonstruujący **dāl-* wzdłużone w *dyl-*.

Zob. także *dylb 1.*

W.B.

dylb 2. zob. **dylb 2.**

dylb 1. f. 'długość, odległość (w czasie i w przestrzeni)

~ czes. dawne *dyl -le* f. 'długość, longitudo' (Jungmann);

sch. wyjątkowe *dilj* m. 'odległość' (RSAN: reg., z przykładem z Dalskiego);

ros. dial. (pskow., orłowskie) *дѣль -лу* f. 'dal', 'długość', 'стопона, наклон' (SRNG, Opyt Dop., ESSM V 201). ~

Pierwotne abstractum z suf. *-b* od adi. *dylb* (zob.).

W.B.

dylb 2. f. : **dylb 2.** *dyla* wsch. 'drobny pył, proszek, zwłaszcza pył mączny, mączysta część ziarna'

dylb: ~ ros. dial. *дѣль* f. 'mączysta część ziarna (w przeciwieństwie do otrąb), skrobia' (Dal, SRNG), tu także dem. *дѣльчѣ* 'drobny pył mączny, osadzający się przy mieleniu ziarna, rozkurz' (SRNG). ~

dylb: ~ strus. XVI w. *дѣль* m. 'mączysta część ziarna' (SRJ XI—XVII), ros. dial. *дѣль -ля* 'jakaś starta na proszek substancja, pył' (SRNG), brus. *дѣль*

'najdrobniejsza mąka przy przesiewaniu, proszek' (ESSM V 200, nie notowane jednak w TSBM, BRS, u Nosoviča i w źródłach gwarowych); tutaj również należą dem.: ros. dial. *дылок -лká* 'starta na proszek substancja, pył' (SENG), brus. *дылок == дыл* (ESSM I. c.). ~

Postać *dylb* f. zapewne z ie. *dhū-li-* (nomen do ie. *dheu-*, zob. *duli*); postać *dylb* m. < **dhū-lo-* to słow. innowacja. O suf. *-tō, -tō* p. I 103, 106—7. Dokładne odpowiedniki ie. postaci *dylb*: lit. *dūlis* m. (**dhū-ljo-*) 'mgła, opary; gęsty dym z przytłumionego ognia; dym do wykurzania pszczół', 'próchno drewna używane do odymiania pszczół, narzędzie do wykurzania pszczół', także *dūlis* f. 'dym do wykurzania pszczół' (LKŽod.), lot. *dūlis* 'substancja palna do wykurzania pszczół', łac. *fūli w derywacie *fūligo* 'sadza' (Walde-Hofmann I 560, Meillet DEL³ 461—2), śrir. *dūil* (**dūli-*) 'życzenie, pragnienie, żądanie' (pierwotnie *'wzburzenie umysłu'). Por. też alb. *dëlnje* (**dhūlinjo-*) 'jalowiec' (*'Räucherholz'). Zaliczane tu zwykle stind. *dhūli-* 'pył', *dhūlikā* 'mgła' według Mayrhofera KEWA II 110 kontynuuje pierwotne **dhūdi-*.

ESSM V 200—1. Por. także (bez materiału słow.) Pokorny IEW 261—2, Fraenkel LEW 105. — Abaev ES I 400 nieprzekonująco dopatrywał się tu wędrownego kulturowego wyrazu (oset. *žūl* : *žol* 'pszenny chleb', gruziń. *doli* 'czysta pszenica', dial. *dola* 'chleb z czystej pszenicy'). W.B.

dymać *dymaća* zach., pld. 'ten, kto dmie w miech kowalski', 'przyrząd do rozdmuchiwania ognia, zazwyczaj miech kowalski'

~ stpol. XVI w., dziś dial. *dymacz -cza* 'miech służący do podnieciania ognia, np. miech kowalski' (SP XVI IBL; Zareba AJŚ II n. 135, cz. II 41, Olesch Sankt Annaberg; Lorentz PW: sli.), kasz. 'narzędzie do okurzania pszczół', także 'uczeń kowalski nadymający miech', 'kalikator' (Syeha SK; w tym znaczeniu też Maciejewski Chefn.-dobrz. 248), stczes. XVI w. *dymać -ćć* 'ten, kto dyma; ten, kto nadyma miech kowalski', w XV w. również 'przyrząd do dymania, miech' (Gebauer SL);

sch. dial. *dimāč dimāča* 'ten, kto dmie w miech kowalski' (RSAN: Bosn.). ~

Por. z suf. *-aka*: pol. dial. śl. *dymaz* (z hiperpoprawnym *-z*) 'miech kowalski' (Zareba I. c.), sli. *děmāk -ka* 'ts.' (Lorentz PW), czes. dial. *dymāk* 'mieszek przy dudach' (Bartoš DSM), sła. *dymāk* 'urządzenie do poddymiania, podkurzania pszczół' (SSJ, także dial., Matejčík Novohrad 144).

Nomen agentis : nomen instrumenti od *dymati* (p. *dōti*), o suf. *-ačō* p. I 102. M.Š.

dymadło plu. 'miech do roznieciania ognia, zazwyczaj miech kowalski'

~ stpol. od XV w., dziś dial. *dymadło* 'miech kowalski' (Słownik stpol., dial. np. Zareba AJŚ II n. 135, Gruchmanowa Kramaska), kasz. *děmadło* 'drażek, za który ciągną miech kowalski', 'urządzenie do pompowania powietrza do miechów organowych' (Syeha SK), czes. od XIV w. *dymadło* 'miech kowalski' (Přir. slov., Gebauer SL, u Jungmanna też 'piec hutniczy'); ukr. dial. *dimado* 'miech kowalski' (Zel.). ~

Por. sch. dial. *dimato* n., m. 'ten, kto ciężko dyszy ze zmęczenia' (RSAN). Nomen instrumenti od *dymati* (p. *dōti*), o suf. *-dlo* p. I 113—4. M.Š.

dymati zob. *dōti*

dymę *dymene* 'obrzmienie, obrzęk węzłów chłonnych, zwłaszcza w pachwinie' (> 'pachwina')

~ pol. dawne *dymię -mieniu* 'pachwina' (L., SJP PAN), w XVI w. *dymiona* pl. t. 'pachwiny', 'nabrzmienie węzłów chłonnych (przeważnie w pachwinach), wrzody', stpol. XV w. *dymienie* coll. 'przednia część biodra, pachwina' (Słownik stpol.), stczes. *dýmě -mene* 'obrzmienie węzłów chłonnych, dymienica' (Gebauer Sl.; u Jungmanna *dýmě -mcne* 'pachwina' z L.). ~

Głuz. *dymjo -mjenja* (Pfuhl; u Jakubaša, Zemana *dymjo -mja*) 'pachwina' jest nowszym słowizmem, zob. Schuster-Sewc EW 3, 191.

Na pierwotnie większy zasięg wyrazu wskazują derywaty: 1. pol. *dymienica* (zwykle pl. *dymienice*) 'obrzmienie węzłów chłonnych, najczęściej w pachwinach' (od XVI w., kiedy rzadko też *dymienica*, *dymnica*), dial. *dymienica*, *dymnica* (i w wykolejonych postaciach *dumienica*, *demienica*, *dębienica*) 'nabrzmiatość, guz; ropień pachwinowy, wrzód' (Karłowicz SGP), 'nabrzmiatość wytwarzająca się pod pachą lub pod kolanem' (Kucala PSM 188), głuz. *dymjeica* 'Pauke, Venusbeule' (Pfuhl); ukr. dial. *дѣмѣнця* 'obrzmienie, wrzód pod pachą' (Knut Bojk.; u Prinčenko *дѣмѣнця* 'ts.'), *дѣмѣнця* 'wrzód pod skórą' (Zel.), *дѣмѣнця* pl. 'rodzaj opuchlizny' (Hrinčenko), 'wrzód w pachwinie' (Horbač Romaniv).

Do *dymę dęti* (iter. *dymati*) czy też do *dęti* (zob.), o suf. *-mę -mene* p. I 126—7.

W poszczególnych językach słow. poświadczono są inaczej zbudowane synonimiczne formacje: 1. na (może już psl.) **dym'a* (**dymja*?) wskazują: sl. *dimlje -melj* f. pl. 'pachwiny', sch. dial. *dimlja* f. 'obrzmienie w pachwinie; pachwina', częściej f. pl. *dimnje (mlj > mnj)*, dawne kajkaw. (Belostenec. Jambrešić) *dimje* 'pachwiny', w XV w. *dimije* 'ts.' (RJAZ, ISSAN), es. *dimia* f. pl. 'pachwiny' (Miklosich EW 55), maced. dial. *дѣмѣа* f. 'nabrzmienie na ciele' (BDial. VIII 228; Kostur);

2. **dymje* n. (często pl. **dymja*): sch. dial. *dimje* n. 'pachwina', częściej pl. *dimlja*, *dimnja* 'pachwiny' (też czakaw. *dimlja*, *dimja*, *dimja*, Jurišić Vrgada, ČDL);

3. rus.-es. XV—XVI w. *дымъ* du. i pl. 'pachwiny';

4. stczes. *dým* m., zwykle pl. *dýmy* 'obrzmienie (w pachwinie), dymienica' (Gebauer Sl., Jungmann);

5. czes. *dýměj* (u Jungmanna też *dýměj* f.) 'obrzmienie węzłów chłonnych, zwłaszcza w pachwinie, dymienica'.

Berneker SEW I 250, Berštejn OSG II 189, Bezlaj ES I 102, ESSM V 202. — Machek ES² 137 zestawiał z łac. *tumor* 'opuchlina, obrzęk, wzdęcie, nabrzmienie' od ie. *teu-* 'puchnąć'. W.B.

dyměti *dymity* pln. 'wydzielać z siebie dym, sadze, opary, dymić się, parować'

~ ukr. *дѣмѣти -мѣти -мѣти* 'wypuszczać dym, wydzielać z siebie dym, dymić się (obficie)', 'wydzielać z siebie opary, parę, parować', *дѣмѣтися = дѣмѣтися*, brus. *дымѣць -мѣць* 'wydzielać z siebie dym: dopalać się' (też dial., np. SPZB II 113), 'wydzielać z siebie parę, parować' (dial. także 'prószyć, o śniegu', Šaternik Červ.), *дымѣця = дѣмѣця*. ~

Wspólne formy praes. z typem *-iti -ity* spowodowały przesunięcie nieproduktywnego typu do koniugacji produktywnej, p. *dymiti*.

Por. denominatywne vb. *dyměti dymějō* z suf. *-ěje- -ěti*: pol. dial. *dymieć dymieje* 'wydzielać dym, dymić, dymić się' (Dejna RKJL XXI 272), głuz.

u Pfuha *dymječ* 'ts.', 'wydzielać parę, parować', stezes. XIV—XVI w. *dymiti -měju* 'wydzielać dym, dymić (się)', 'parować; unosić się, o mgłę, o oparach' (Gebauer Sl.: Hory *dyměju*; koufi se z nich); ros. dial. *дымѣю -мѣю* 'wydzielać dym, dymić (się)', 'pokrywać się sadzą, ciemnieć, o obrazach' (Dal, SRNG).

Od *dymz*, o budowie p. I 55—6.

Zob. bliskoznaczne *čaděti*, II 105.

W.S.

dymiti dym'q 'wytwarzać, wydzielać dym, kłęby dymu przy spalaniu, kurzyć, fumare' (też 'poddawać coś działaniu dymu, odymiać np. mięso, pszczoły'), 'wydzielać parę, parować', 'wydzielać opary, mgłę; unosić się w powietrzu, np. o mgłę, oparach', *dymiti se* 'wydzielać z siebie dym, palić się z dymem', 'wydzielać z siebie parę, opary, parować', 'wydzielać się z czegoś, o mgłę, dymie, parze'

~ pol. *dymić -mię* 'wydzielać dym, wypuszczać kłęby dymu; kopeić', 'wydzielać parę, obłoki pary; parować' od XVI w., przen. o 'niesionym przez wiatr śniegu; o mgłę unoszącej się nad górami' (dial. oprócz powyższych znaczeń także 'wędzić', 'padać, śnieżyć', 'zanieczyszczać, brudzić, o morzu', p. np. Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXI 272, Lorentz PW, Sychta Kociewie, Sychta SK I 196, VII 48), *dymić się* 'wydzielać (z siebie) dym, fumare' od XV w., 'wydzielać parę, parować' (również dial., np. Karłowicz SGP, Dejna I. e., Kucala PSM 147, Nitsch DPS, Sychta SK), dluz. *dymis -mim* 'wydzielać dym, wypuszczać kłęby dymu; kopeić', 'parować'. *dymis se* 'wydzielać z siebie dym, dymić się, kopeić się' (także dial., Fasske Vetschan), 'parować', gluz. *dymis -mju -mis* 'wydzielać dym; kopeić', u Pfuha też 'wydzielać gęstą i duszącą parę', 'prażyć, przygrzewać; podpiekać, podpalać', *dymis so* 'wydzielać z siebie dym; kopeić się', u Pfuha także 'wydzielać z siebie parę, parować', czes. *dymiti (dymiti) -mim* (stezos. -*inu -mís*) 'wydzielać dym; kopeić', 'wydzielać parę, parować' (również dial., np. Kott Dod. DSM, Malina Mistřice), *dymiti se* (stezos. *dymiti se*, dial. np. Bartoš DSM: *dymit se*, Lamprecht Opava: *dymě se*) 'wydzielać z siebie dym; kopeić się, kurzyć się', 'wydzielać z siebie parę, parować', 'unosić się w powietrzu, o oparach, o mgłę', sła. *dymit' -mi* 'wydzielać dym; kopeić', *dymit' sa* 'wydzielać z siebie dym, kopeić się, kurzyć się, dymić się';

sł. *dymiti -mim* 'poddawać coś działaniu dymu; wędzić, suszyć w dymie np. mięso', *dymiti čebele* 'odymiać, podkurzać pszczoły w ulu' (SSKJ), *dymiti se* *dymim se* 'wydzielać z siebie dym; kopeić się, kurzyć się, dymić się' (ib., Pleteršnik), sel. *dymiti -mim* 'wytwarzać, wydzielać dym, wypuszczać kłęby dymu; kopeić, kurzyć' od XVI w., 'palić się słabym płomieniem, tlić się, wydzielając dużo dymu', 'wydzielać z siebie coś podobnego do dymu, np. parę, kurz, proch; podnosić, unosić się jak dym, para ku górze, parować' od XVI w., 'palić, wypuszczać dym, np. przy paleniu papierosa' od XIX w. (w powyższych znaczeniach także dial., np. Vuk; czakaw. *dymiti -iš*, Jurišić Vrgada; *dymiti -in*, ČDL 149), 'poddawać coś działaniu dymu, odymiać, okurzać', przen. 'mieć własny dom, mieszkać', 'biegnąć, uciekać', 'wywyższać się, przechwalać się; być sławnym' (RSAN, RJAŽ), *dymiti se* 'wydzielać (z siebie) dym, kłęby dymu; palić się, wydzielając dużo dymu, kopeić się' od XVI w., 'wydzielać z siebie coś podobnego do dymu, np. parę, opary, mgłę, proch, kurz; unosić się ku górze jak dym, para, dymić się, kurzyć się, parować' od XVI w. (w tych znaczeniach też dial., np. czakaw. *dymiti se*, *dymit se*).

Jurišić o. c., ČDL), przen. 'wirować, plątać się, mieszać się, np. o myślach' (RSAN), os. дымити са -мѣ са 'wypuszczać z siebie dym; fumare' (Miklosich LP), bulg. димѣ -миу 'wydzielać dym; kopcić' (również dial., np. Stojkov Banat, BDial. III 57: Ichtiman; BDial. IX 240: дѣма też 'palić np. tytoń'), 'wydzielać, wypuszczać parę, parować', 'unosić się w powietrzu, o mgłę' (RBKE), димѣ се 'wydzielać z siebie dym, kopcić się, kurzyć się, dymić się', dial. дѣма са 'zaczynać się dymić, napełniać się dymem; unosić się w górę, o dymie' (BDial. IX 240), maced. диму 'wydzielać dym; kopcić', диму се 'wydzielać z siebie dym; kopcić się, kurzyć się, dymić się';

ros. дымить -млю 'wydzielać dym; kopcić', 'wytwarzać dym, kurzyć; poddawać coś działaniu dymu, odymiać, podkurzać dymem' (por. u Dala дымить лису 'wypędzać dymem lisa z nory', дымить пчол 'poddymiać pszczoły w ulu podczas wybierania plastrów'), 'wydzielać parę, parować', dial. psk. 'zapalać świecę, lampę' (SRNG), дымится 'wydzielać z siebie dym, kopcić się, kurzyć się' od XVII w., 'wydzielać z siebie parę, parować', 'unosić się w powietrzu, o mgłę, oparach' (też u Dala), ukr. диміти -млю 'wytwarzać, wydzielać dym, kłęby dymu; tlić się, wydzielając dużo dymu', 'wydzielać, wypuszczać parę, parować', димітися диміться 'wydzielać z siebie dym, kopcić się, kurzyć się; tlić się, wydzielając dużo dymu; dopalać się', 'unosić się w powietrzu, o mgłę, oparach, ehmurze', 'wydzielać z siebie parę, parować', brus. дыміць -млю (zazwyczaj tylko 3 sg. дыміць) 'wytwarzać, wypuszczać, wydzielać dym; słabo palić się, tlić się, wydzielając dużo dymu', 'przepuszczać dym, dymić się, kopcić się, o piecu', 'palić coś, zwłaszcza tytoń', dial. również 'poddawać działaniu dymu, odymiać np. cebulę' (SPZB II 113, Nar. leks. 50), дыміцца 'wydzielać z siebie dym, kopcić się', 'tlić się, wydzielając dużo dymu', 'wydzielać z siebie parę, parować', 'unosić się w powietrzu kłębami, np. o dymie, parze, oparach' (TSBM). ~

Denominativum od *dymъ*, o budowie p. I 57.

Zob. bliskoznaczne *čaditi*, II 105.

W.S.

dymokurъ *dymokura* pln. 'dymienie (się), wydzielanie dymu, odymianie', 'to, co pali się, wydzielając dużo dymu; to, co wydziela dużo dymu'

~ czes. *dymokury* pl. f. 'przegniła masa mchu i trawy, która łatwo zapala się' (Kott, według Jungmanna z ros.), już od 1249 r. NM *Dymokury* pl. m. (Profous MJČ I 521—2);

ros. dial. дымокър -ра 'odymianie, okurzanie dymem', 'to, co pali się bez płomienia, wydzielając dużo dymu, np. mech, trawa, mokre szczapy drewna, kora', 'naczynie z tłącym się ogniem lub ognisko wydzielające dużo dymu dla obrony przed komarami i innymi owadami', 'dymiące się ognisko, które zapalano w czasie epidemii w celu oczyszczenia powietrza; ognisko, które zapalano w czasie dżumy', 'ognisko rozpalane przy norze zwierzęcia w celu wypędzenia go z niej', 'naczynie z tłącym się ogniem i wydzielającym dym do odymiania pszczół', 'ognisko rozpalane w szałasie', 'kominiarz' (SSRJ, SIAN, Dal, o geografii wyrazu p. SRNG, Słowarъ Novosybir., SRSO, Słowarъ Don., Merkurъev Kola), ukr. димокър (SUM II 278 notuje wśród przykładów na złożenia z димо-, s. v. димо-, ale nie podaje jako odrębnego hasła), brus. dial. дымакър -ра 'naczynie z dymiącym się ogniem, które służy do odymiania pszczół' (np. SPZB, NS 208, Nar. słowa 243), 'ten, kto pędzi, wyrabia samogon' (Bjalbkevič Mohylew). ~

Por. 1. ros. dial. дымокърка '(krótka) fajka', 'naczynie z tłącym się ogniem

i wydzielaającym się dymem do odymiania pszczoł, obrony przed komarami i innymi owadami, *дымокурки* pl. 'dymiące się węgle', brus. dial. *дымакурка* 'naczynie z tłącym się ogniem do odymiania pszczoł', 'lampka bez szkiełka' (SPZB);

2. czes. u Jungmanna *dymokurný* 'dymiący się, kurzący się'; strus. XII—XIII w. *дымокурный* 'dymny, dymowy; dymiący się' (u Srezn. bez znaczenia, tylko przykład: *къ дымокурникъ мрънъ*), ros. dial. *дымокурный* 'dymny, kurny, o chacie' (SRNG: pskow.).

Compositum, człon I p. *dymъ*, człon II p. *kurъ* (por. ros. dial. *кур-ра* 'dym'): *kuriti*.

ESSM V 202—3.

W.S.

dymovъ *dymova dymovo* 'związany z dymem, dotyczący dymu, podobny do dymu; powstały z dymu'

~ pol. *dymowy* 'związany z dymem jako produktami spalania, z dymu utworzony albo powstały' od XV w., 'jak dym, o kolorze lub zapachu dymu' od XVI w. (w tych znaczeniach także dial. np. kasz.-sli. *dym'ovi*, Lorentz PW), dawne 'związany z dymem, czyli chałupą, zagrodą wiejską', już od XIV w. w funkcji subst. *dymowe* n. 'podatek pobierany od każdego dymu (chałupa lub domu), podymne', głuź. *dymowy* 'związany z dymem, dotyczący dymu; jak dym, np. o kolorze' (u Pfuhla też 'parowy, parny'), czes. od XV w. *dýmový* 'dotyczący dymu, powstały z dymu', sła. *dymový* 'ts.';

sch. *dímov -va -vo* 'będący z dymu, powstały z dymu' (RSAN), bułg. *дѣмов -са -со* 'związany z dymem, dotyczący dymu, właściwy dymowi' (RBKE);

ros. *дымовой* 'odnoszący się do dymu, właściwy dymowi; powstały, będący z dymu' (też u Dala), w znaczeniu specjalnym 'chroniący od dymu, przeciwdymny' (SSRJ), dial. zazwyczaj w funkcji subst. *дымовое* n. 'podymne', 'opłata za postój w domu zajezdnym' (Dal), 'poczęstunek dla zduna po zakończeniu budowy pieca' (SRNG), por. subst. *дымовье -вья* : *дымовье -вья* 'dom, mieszkanie' (ib.), ukr. *димовий* 'odnoszący się do dymu; powstały z dymu; właściwy dymowi' od XVII w., w funkcji subst. *димове* n. 'podymne', brus. *дымаві* 'odnoszący się do dymu, właściwy dymowi; powstały z dymu'. ~

Adi. od *dymъ* z suf. *-ovъ*.

W.S.

dymъ *dymu* 'unoszące się w powietrze w postaci kłębow lub mgielki lotne produkty, które powstają przy spalaniu albo parowaniu czegoś, dym, fumus; para, opar, vapor', 'miejsce, gdzie powstaje dym, ognisko, palenisko' > 'miejsce przebywania człowieka, dom, zagroda'

~ pol. *dym -mu* 'lotne produkty spalania, fumus' od XV w. (dial. też 'kurz; kłęby kurzu; kurz na drodze', MAGP XII m. 557, cz. II 25—8, AJK IV m. 199, cz. II 211—2, Nitsch DPS, Olesch Sankt Annaberg, Sychta SK, Sychta Kociewie, Lorentz PW), 'para, opary, vapor' od XV w. (dial. zazwyczaj pl. *dymy* 'mgły; mgła', Karłowicz SGP: podhal.), dawne od XVI w. 'kanał, przewód dymny; komin', 'dom wiejski, chałupa; zagroda wiejska, gospodarstwo wiejskie', połab. *dāim* 'fumus', dłuź. *dym -ma* 'dym, fumus' (także dial., Fasske Vetschau), 'para, opary, wyziewy', głuź. *dym -ma* 'dym, czad, fumus' (też dial., Michalk Neustadt, Schroeder Schleife), 'para, opary, wyziewy', czes. *dým -mu* 'dym, fumus', 'opar, oblok podobny do dymu unoszący się w powietrzu' (dial. też *dým -mu* 'fumus', np. Lamprecht Opava, Skulina

Mor.-slov. 52), stozes. od XIV w. *dým -ma : -mu* 'fumus', 'dom; zagroda, gospodarstwo', sls. *dym -mu* (dial. *dím, d'im, dím -mu*, np. Sipos Bükk-Gebirge, Buffa Dliá Lúka, Habovštiak Orava 28, 61, Ripka Delhotrenč. 197) 'dym, fumus';

sls. *dím díma* 'dym, fumus' od XVI w. (również dial. *dēm dīmy* 'ts.', Tomince Ůrni vrh), hist. 'dom z paleniskiem, kominem jako podstawowa jednostka opodatkowania' (SSKJ), por. morski *dím* 'opary, mgły unoszące się na powierzchni morza' (ib.), sch. *dím -ma* (dial. także *dím : dím díma*, np. Elezović Kos.-Met., Jurišić Vrgada, Neweklowsky Burgenland, ŮDL 149, HDZ I 156; Susak, II 272; Našice) 'dym, fumus', 'coś podobnego do dymu, np. para, opar, wyziew, mgła; śnieg lub kurz unoszone przez wiatr', hist. od XVIII w. (dziś dial.) 'dom; rodzina' (RSAN; chorw., RJAZ: Hercegowina i Czarnogóra), por. ekspresywnie *dímové* o 'nagłym ruszeniu z miejsca, zniknięciu bez śladu' (RSAN, wg RJAZ w Bocie Kotorskiej w znaczeniu 'ruszaj, zmykaj, uciekaj'), ses. *дѣмъ* 'fumus', bułg. *дѣм, дѣмѣ* 'dym, fumus' (też dial., np. Stojkov Banat, BDial. III 57; Ichtiman), 'para, opary, wyziewy', por. *дѣм да ме няма* 'szybko uciekam, znikam bez śladu' (BTR, BDial. IV 198, VII 34), maced. *дѣм* 'dym, fumus', por. *дѣм да го нема* 'zniknął bez śladu';

rus.-cs. *дѣмъ* 'danina płacona od domu, tributum fumarium' (Miklosich LP), strus. *дѣмъ* 'dym, fumus' od XI w., 'para, opary, wyziewy' od XIII w., 'ognisko, dom; zagroda, gospodarstwo' od XV w. (Srezn., SRJ XI—XVII), rus. *дымъ дѣма : дѣмѣ* 'dym, fumus' (dial. też 'para, opary, wyziewy', SRNG), hist. (dziś także dial.) 'dom, gospodarstwo jako podstawowa jednostka opodatkowania: czynsz, podatek', dial. również m. in. 'mieszanina drobnego pyłu i pary o stęchłym zapachu, która powstaje w złożonym, źle wysuszonym sianie', 'palenisko, ognisko; otwór do wypuszczania dymu z kurnej chaty', 'dom; zagroda; osada; rodzina', 'udział, część przy podziale siana na łące', 'paliwo, coś do palenia', o 'braku, niedostatku czegoś' (np. Dal, Опыт, SRNG, Slovarь Rjazan.), por. *дѣмá* f. 'gesty, obfity dym' (Slovarь Rjazan.), ukr. *дѣм -му* 'dym, fumus' od XV w., 'opar, para; mgła, mgielka' (w tych znaczeniach też dial., np. Hrinčenko, Żel.; Stieber AJLemk. m. 9. tu o fonetyce wyrazu w tych gwarach), dawne od XV w. 'kurna chata; chata, dom' (dial. również 'komin', Żel.), hist. od XV w. 'dom, gospodarstwo jako jednostka opodatkowania; podatek podymny' (Tymčenko, SSUM, SUM), por. u Żel. poet. *дѣмáе* pl. 'chmury, obłoki dymu', brus. *дѣм -му* 'dym, fumus' od XVI w. (też dial., np. Sejaškovič Grodno, Bjalskevič Mohylew, SPZB), dawne od XVI w. 'para, opary, wyziewy' (Slovník Skaryny), hist. 'dom, gospodarstwo jako jednostka opodatkowania' (TSBM). ~

Psl. *dýmъ* (: *duno dunoŭi, dūje dūi* 'dąć, dmuchać', p.) kontynuuje ie. *dhū-mo-s* 'klebienie się, dymienie, dym' (: *dheu-, dhou-* 'wirować, unosić się kłębamí'). Dokładne odpowiedniki ie.: lit. *dūmai* pl. 'dym, fumus', lot. *dūmi* 'ts.', strus. *dumis* 'ts.', stind. *dhūmá-* 'ts.', lac. *fūmus* 'ts.' i odległe znaczeniowo gr. *θῦμός* 'namiętność; odwaga, męstwo'. O suf. *-ma* w słow. p. II 13—4.

Berneker SEW I 250, ESSM V 203, Trautmann BSW 62—3, Sławski SE I 185, Machok ES² 137, Skok ER I 404—5, Vasmer REW I 385, Fraenkel LEW 110, Mayrhofer KléWA II 109, Pokorny IEW 261. W.S.

dymnica 'coś związanego z dymem, np. miejsce, w którym powstaje, skupia się lub uchodzi dym: palenisko, otwór do wypuszczania dymu, wywietrznik, rodzaj komina', może także bot. 'dymnica, Fumaria'

~ pol. *dymnica* rzadko 'zadymienie, czad', bot. 'roślina z rodziny makowatych o przydymionej barwie, dymnica, Fumaria' (też dial., np. Karłowicz SGP), dawne XVI—XVII w., dziś również dial. 'otwór w dachu, przez który wychodzi dym; rodzaj komina; wywietrznik' (SP XVI LHL, Karłowicz SGP), dial. kasz. *dłēmńica* 'śnieżyca, zadymka, zawierucha śnieżna', 'pole z lotnymi, jałowymi piaskami' (Sychta SK), dluz. *dymnica* 'komin' (też dial., Fasske Vetschan), gluź. *dymnicu* 'mur przeciwpożarowy' (Zeman), czes. u Jungmanna *dymnice* 'wędzarnia, suszarnia, miejsce, gdzie działaniu dymu poddaje się mięso, wino, fumarium', 'izba, pomieszczenie bez pieca, z paleniskiem, czarna izba', 'komin', 'kuźnia', dzisiaj tylko w różnych znaczeniach specjalnych np. 'część kotła, którą odprowadza się dymy (gazy) z paleniska', sl. *dymnica* 'kurna chata' (zazwyczaj w znaczeniu specjalnym 'część kotła do odprowadzania gazów z paleniska'), bot. 'dymnica pospolita, Fumaria officinalis', 'kokorycz, Corydalis' (Buffa SBN 286, Kálal);

sl. *dimnica* 'wędzarnia, suszarnia', dawne (dziś dial., np. Karyntia, Pohorje) 'główne pomieszczenie mieszkalne w wiejskiej chacie z otwartym paleniskiem' (SSKJ, Pleteršnik), dial. także 'otwór w dachu do wypuszczania dymu, wywietrznik', 'gatunek jabłek' (Pleteršnik; np. pld.wsch. Styria, okolice Mariboru), w znaczeniu specjalnym 'część kotła do odprowadzania gazów z paleniska', por. również NW *Dimnica*, *Dimnice* jama krasowa napełniona wodą (Bezlej SVI I 133), seh. *dimnica* (przestarz. XVIII w. też *divnica*) list. 'podymne, płacone zwłaszcza duchowieństwu', dial. także 'mięso suszone, wędzone w dymie' (RSAN, Vuk, Elezović Kos.-Met.), bulg. u Gerova *dimnica* 'podymne dla władzy':

ros. przestarz. *дым(ь)ница* 'rodzaj komina (zrobionego z desek lub kawałka drzewa dziuplastego) do odprowadzania dymu z paleniska' (Srezn., Poppe Mat., SRJ XI—XVII: od XVII w.), bot. 'dymnica pospolita, Fumaria officinalis' (SIAN, Dal), dial. *дымница* również 'rodzaj komina', 'osada, wieś' (Dal, Opyt, SRNG), u Dala także 'naczynie do poddymiania np. pszczoł', 'wędzarnia, suszarnia', ukr. dial. *дымница* 'przewód dymny, komin', też *дымница* 'gatunek niedużych, okrągłych śliwek' (Hrinčenko: Ієндк., Зел.), *дымниця* 'zorza poranna' (SDU 75), bot. *dymnica* : *dymnyca* 'dymnica pospolita, Fumaria officinalis' (Makowiecki Sl. bot. 158, tu również *dymnyca* *dribnočvita* 'Fumaria parviflora', *dymnyca* *poleva* 'dymnica różowa, Fumaria Schleicheri'), brus. *дымница* bot. 'dymnica, Fumaria' (BRS, Kiselevskij Bot. sl. 55), dial. 'kurna chata', 'rodzaj komina' (BRS, Bjalbkevič Mohylew), *дымница* 'zielone gałazki, галіэ зялёнае' (BMM III 259). ~

Por. derywowane za pomocą suf. *-ica* bezpośrednio od *dyma* lub pochodzące od *dymnica* (po uproszczeniu grupy spółgłoskowej *-mn-*): pol. dial. kasz. *dymnica* 'zadymka śnieżna' (AJK VII m. 319, cz. II 108), sl. *dimnica* 'slup dymu' (Lorentz PW), sl. *dymica* bot. 'dymnica pospolita, Fumaria officinalis', 'kokorycz, Corydalis' (Buffa SBN 286, Kálal); sl. *dimica* 'sucha mgła' (Pleteršnik), seh. dial. *dimica* bot. 'dymnica pospolita, Fumaria officinalis' (RSAN, Simonović BR 203).

Od *дымьнъ*, o substantywizującej funkcji suf. *-ica* p. 1 98—9.

Zob. *дымніко*.

W.S.

дымнікъ *dymnika* 'coś związanego z dymem, zazwyczaj miejsce, gdzie powstaje dym, palenisko; otwór do odprowadzania dymu, wywietrznik, rodzaj komina'

~ pol. *dymnik* *-ka* (dawne, dziś dial. też *dymik* po uproszczeniu grupy

spółgłoskowej *-mu-*) 'otwór, rura zastępująca komin do wypuszczenia dymu (głównie w chatach), wywietrznik' od XVI w., 'otwór w dachu, zwykle zamykany klapą albo mieszczący w sobie okno', przestarz. 'węglarnia', dial. także 'palenisko: czarna izba', 'otwór w dachu do wypuszczenia dymu, wietrzenia stajni, wychodzenia na dach ze strychu', 'wywietrznik w kształcie rury; komin', 'nadbudówka w dachu, np. do układania siana, podawania stomy' (np. Karłowicz SGP, Dejna RKJL XXI 272, Szymczak Domaniewek, Tomaszewski GL, Maciejewski Chelm.-dobrz. 128, Lorentz PW), dluž. *dymnik -ka* 'okap dymowy nad paleniskiem; komin; wywietrznik', głuź. *dymnik -ka* 'kanał powietrzny, wywietrznik; komin' (u Pfuħla również 'czarna izba'), czes. *dymník -ku* (stresz. też *-ka*) 'otwór do wypuszczenia dymu w mieszkaniu, wywietrznik', śl. *dymnik -ka* 'przewód do odprowadzania dymu, komin', u Kůlala także 'otwór w dachu do wypuszczenia dymu';

śle. *dymnik -ka* 'komin' od XVI w. (dial. również 'gatunek winogron', Pleteršnik: okolice Mariboru), sch. przestarz. od XIX w. *dymnik -ka* 'komin', 'odmiana białych, słodkich winogron' (RSAN, RJAŻ), bułg. *дымник* 'komin', 'otwór w dachu do wypuszczenia dymu' (np. RBKE, RROD, Gerov), por. u Gerova *дымник* 'komin', 'okienko w dachu', maced. *дымник* 'komin', 'ognisko, palenisko' (w tym znaczeniu też dial. *дымник*, Peev MJ XXI 132), dial. także 'otwór w suficie wiejskiego domu do wypuszczenia dymu' (BDial. III 322: Kukuš);

ros. przestarz., dziś dial. *дымник -ка* : *-ку*, *дымник -ка* : *-кы* 'otwór do wypuszczenia dymu z kurnej chaty; drewniany przewód (złity z desek lub zrobiony z kawałka drzewa dziuplastego) nad paleniskiem lub otworem do wypuszczenia dymu' od XVII w. (SRJ XI—XVII), 'kurna chata', 'naczynie z tłącym się ogniem, wydzielającym dużo dymu, którym odpędza się owady; ognisko rozpalone przy norze zwierzęcia w celu wypędzenia go z niej' (np. Dal, SENG; tu może należą także 'część warsztatu tkackiego', 'twardy, złoty śnieg'), ukr. dial. *дымник -ка* (poleskie też *дымник -ка*) 'komin', 'otwór w dachu do wypuszczenia dymu', 'kawalek drewnianego przewodu kominowego nad dachem lub w ścianie do wypuszczenia dymu', 'naczynie do odymiania pszczół' (np. Hiriněnko, Zel., Kmit Bojk., SĐU 33, Lysenko SPII). ~

Od *дымно*, o substancywizującej funkcji suf. *-ika* p. I 90—1.

Por. *дымница*.

W.S.

дымно *дымна дымно* 'dotyczący dymu, związany z dymem, powstały z dymu, zadymiony, pełen dymu, przesycony dymem; przypominający dym, o kolorze, zapachu', 'wydający z siebie dym, dymiący'

~ pol. *dymny* 'będący z dymu, powstały z dymu: podobny do dymu', 'dymiący, zadymiony; pełen dymu, przesycony dymem' od XVI w., dawne *дымна чата* (w XVI w. także *дымны чызы*) 'chata z otworem w dachu zamiast kominu do wypuszczenia dymu; kurna chata', dial. zazwyczaj w połączeniach, np. *дымна чата*, *дымнà заппа*, *дымнà дóm* 'kurna chata', *дымна бедка* 'grzyb sromotnik smrodliwy, *Phallus impudicus*', *дымне сліўкі* 'gatunek małych śliwek' (np. Karłowicz SGP, Kucala PSM 128, Lorentz PW), dluž. *dymny* 'związany z dymem, parą' (np. *дымна лоў* 'statek parowy'), 'zadymiony, przesycony dymem; dymiący; powstały z dymu', dial. mużak. *дымне* subst. m. 'dom' (Zaręba AJS III cz. II 22), głuź. *dymny* 'związany z parą, parny, przesycony wyziewami', u Pfuħla także 'zadymiony, zakopcony; dymiący', dawne (dziś również dial.) w funkcji subst. *dymne* u.

'dom mieszkalny' (Pfuhl. Michalk Neustadt), czes. *dymný* 'związany z dymem, przesycony dymem', 'dymiący', stozes. także *dymní* adi. od *dým* — komiu, np. *dymní* halčř 'podłatek, danina od komina, domu; podymne', w tym znaczeniu również subst. *dymne* n. (Gebauer Sl.);

słw. *dímen -mna -mno* 'dotyczący dymu, zadymiony, zakopcony', por. ind. *dímna* kuhinja 'kuchnia z otwartym paleniskiem; czarna izba' (SSKJ), sch. *díman -mna -mno* (zazwyczaj *dímní*) 'dotyczący dymu, powstały z dymu, zadymiony', 'dymiący' od XVIII w., dial. 'mający zapach dymu', przestarz. 'mający kolor dymu' (RSAN), por. u izbi *dímnoj* 'w czarnej izbie' (ib.), cs. *дымънъ, дымъныи* 'dotyczący dymu, związany z dymem' (SJS, Miklosich LP), bułg. *dúmen -mna -mno* 'będący z dymu, powstały z dymu; zadymiony', 'dymiący', dial. 'dotyczący dymu, związany z dymem' (por. subst. *dúsn'a, dúsn'a* 'otwór w dachu; mały otwór w kominie nad ogniskiem; stary dom, w ogóle', BDial. II 152), por. *dúmna* трѣва bot. 'dymnica pospolita, Fumaria officinalis' (BDial. VII 182, 189);

ros. *дымънѣ* 'dymiący, wypuszczający dym, dymiący się', 'powstały z dymu, będący z dymu; pełen dymu, przesycony dymem, zadymiony', 'podobny do dymu, o kolorze, szary, siny' (dial. także 'pokryty gęstą warstwą wyzieńców, oparów, pary lub dymu', np. Dal, SRNG), przeni. 'lekki, nietrwały, znikający jak dym; zamglony, matowy', przestarz. (dziś dial.) *дымная изба*, хата 'kurna chata', dial. też *дымное* окно 'otwór w suficie lub w ścianie kurnej chaty do wypuszczenia dymu; drewniana rura do odprowadzania dymu z kurnej chaty' (SRNG; archang.), dawno w funkcji subst. *дымное* n. 'podymne' (SJS XI—XVII), ukr. *дымний* (dial. też *дымній*) 'dotyczący dymu, powstały z dymu; zadymiony, przesycony dymem; podobny do dymu, o kolorze', 'dymiący, będący z dymu', dial. tenk. także *дымна хата* 'kurna chata' (Hrinčenko), również w funkcji subst. *дымна* f. 'gatunek niedużych, okrągłych sliwek' (ib.), brns. *дымны* 'dymiący, wydzielający dym', 'pełen dymu, przesycony dymem, zadymiony', 'podobny do dymu; właściwy dymowi', dawno od XVI w. 'dotyczący dymu, właściwy dymowi', także dial. np. SPZB II 113: *дымныя хаты* 'kurne chaty', *печи дымныя* 'piece bez kominów'. ~

Adi. od *dymъ* z suf. *-nъ*, znaczenie 'dymiący, wydzielający dym' motywowane jest przez verbum *dymiti*, p. W.S.

dyndati *dyndaju* 'chwiać się, kołysać się wisząc'

~ pol. *dyndać (się) -dam (się)* 'kołysać się wisząc, bujać się, chwiać się; machać, kołysać' od XVIII w. (też dial., np. Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek), dial. także *dyndać* (z rozszerzeniem artykulacji *dendać* 'biec powolnym klusem, o koniu', też o 'koniu, chodzącym w parze z drugim, który niewiele ciągnie, a przez to opuszczają się jego postronki', Kosiński Czchów, Szymczak o. e.; u Karłowicza SGP *dendać się* 'iść powoli'), 'nie dbać o pracę, gospodarstwo, lekceważyć sobie' (Szymczak l. e.), czes. u Jungmanna *dyndati -dám* 'trząść się np. ze strachu, drzeć' (też dial. *dyndat'* 'trząść, kołysać drzewem; trząść się, chwiać się, o owoc wiszącym na drzewie', Machek ES² 137), sta. n Kálala *dyndat'* 'zwisnąć do dołu, ku dołowi'; ukr. u Hrinčenki *dúndamu -daro* 'kiwać się, chwiać się; kołysać nogami, chwiać się na nogach' (por. też Smal Stocłkyj PS 156). ~

Por. 1. pol. *dyndować* myśl. 'swobodnie biegać, chodzić za zdobyczą, o lisie' (SJP PAN, Karłowicz SGP), z pol. ukr. XVI w. *дындовати* 'haczyć,

wlóczyć się, walać się, próżnować' (Tymčenko), por. ukr. dial. *dunduśnidamu* 'wahać się, chwiać się; iść chwiejnym krokiem; iść powoli' (Żel., Smałk Stoćkyj l. c.):

2. bułg. dial. *dundákam* 'podrzucić, huścić dziecko na rękach' (BER I 393: Šumen), *dundákam ce* 'kołysać się, huścić się' (ib.);

3. sch. dial. *d'ingati (se) -gām (se)* 'kiwać (się), chwiać (się), kołysać (się)' (RSAN: czarnogórskie);

4. bułg. dial. *duńkam* 'podrzucić, huścić dziecko na rękach, bawiąc się z nim' (np. Gerov, BER I 393, BDial. V 144, o budowie p. Szymański DCzO 32);

5. dluž. *dydotaś dydocu* 'drzeć, trząść się np. z zimna', gluź. *dydotaś -tam* : -ocu 'trząść się z zimna'.

Por. też bliskie znaczeniowo (sprowadzające się do pierwotnego naśladowania dźwięku) oparte na interj. **dun!*: dluž. *dundaś -dam* 'walać się, włóczyć się, lazić, próżnować', gluź. *dundać -dam* 'spacerować, przechadzać się', *dundać so* 'lazić, walać się, włóczyć się', u Pfuħla 'poruszać się powoli; marudzić, guzdrać się, grzebać się', czes. u Jungmanna *dundati -dam* 'ssać, o dziecku', dial. *dundat* 'ts.', 'pić (lapezywie), żłopać; pić alkohol' (Hruška DSCh, Kott Dod. DSM; Bartoš DSM, tu też z ekspresywną palatalizacją laskie *d'und'at* 'wyginać się, chwiać się; wahać się, okazywać niezdeterminowanie'); bułg. dial. (Vraca) *dýnda ce* 'złościć się, chmurzyć się', rolopskie *dýndam ce* 'ts.' (BER I 447), maced. dial. *dynda* 'gderać, mruczeć'; ros. dial. *dyndúit' -dúit'* 'jednostajnie i dokuczliwie mówić o czymś; powtarzać jedno i to samo, upierać się', 'wydawać jednostajne, dokuczliwe dźwięki, o brzęczeniu komara' (SRNG), brus. dial. *dýndzít'* 'lapezywie ssać, siorbać' (Šaternik Červ.).

Rozszerzone przez suf. ekspresywne: z suf. -or-: sch. dial. *dāndoriti -rim* 'mówić niezrozumiale, mamrotać' (RJAZ, RSAN), *dundōrit -rim, dundorūt -dorām* 'ts.' (Elezović Kos.-Met.); z suf. -ur-: sch. dial. *dundūriti se dāndūrīm se* 'pysznąć się', 'mamrotać, dąsać się' (RSAN), maced. dial. *dyndypu ce* 'złościć się na kogoś', 'przesadnie się stroić' (RMJ); z suf. -as-: bułg. dial. (Sofijskie i Godeč) *dyndácuu ce* 'złościć się, dąsać się' (Szymański o. c. 113, Izšled. Mirčev 381).

Dźwiękn. od interj. *dyn!* z częściowym podwojeniem pierwiastka (o budowie p. I 48—9), por. np. pol. *dyn! dyn!* na określenie rytmicznego odgłosu, bułg. *duu! duu!*, przy huśtaniu dziecka (Szymański l. c.), *duu!*, *duu-duu!* o 'bezcelowym paplaniu, uderzaniu'. Podobnie zbudowano, choć nie prapokrewne, lit. *dindė'ti* 'dzwonić', *dundė'ti* 'huczeć', lot. *deñderēt* 'chwiać się, iść, stąpać niepewnie', 'pędzić tam i z powrotem, wrzeszczeć, hałasować'.

Ślawski SE I 186, Machek ES² 137, Szymański DCzO 32—3, 113, Pokorny IEW 277. W.S. — T.Sz.

dyra : wsch. też *dyr'a* 'otwór powstały np. wskutek uszkodzenia przedmiotu, rozdarcie, szpara, szczelina, scissura, foramen, conscissura', 'otwór w budowlach, urządzeniach, narzędziach, foramen', 'zagłębienie, wydrążenie, dół, jama, jaskinia, nora, cavum terrae, foramen'

dyra : ~ pol. dial. *dyra* 'luka, dziura w całości' (Kucala PSM 45: Więciórka), połab. *darə* (p. jednak *dīra*) 'dziura, jama; więzienie' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 94, Polański-Sehnert);

maced. dial. (Wysoka) *dīra dīrātū* 'śląd, trop' (Matecki SW);

ros. дыра aec. дырꙋ 'dziura, szczelina, otwór; rozerwane, przetarte miejsce np. w odzieży', przen. 'wąskie przejście, przełaz', 'głuche, zapadłe, bezładne miejsce', dial. 'dziura, szczelina, otwór; jama, nora' (Dal), 'przerębel', przezwisko, o 'gapie' (SRNG). ~

dyr'a: ~ strus. дыра 'dziura, otwór; przełaz' (Srezn.), ros. dial. дыра 'dziura, otwór, foramen' (Słownik Rjazan.). ~

Por. ros. дырка dem. od дыра, 'dziura, otwór; jama' (SSRJ), też u Dała, dial. połeskie дырка 'dziura w oknie; otwór w suficie, właz na strych; wejście do piwnicy' (Leks. Połesja 136).

Do *derꙋ dirati*. Nawiązuje bezpośrednio do *-dariti*, *-dyrati*, *-dyr'ati* i synonimicznego *dura* (p.). Budowa i wydłużenie samogłoski rdzennej jak w *dura*: *dir'a*. Por. lit. *diriuu* praet. do *duriu dirti* 'kłuć, uderzać', *dūris* 'ukłucie'. Nie widać podstaw do innych objaśnień: Meillet Œt. 252 przyjmował kontaminację *dura* i *dura*. Otrębski ŻW 275 tłumaczył wokalizm *-y-* wpływem wyrazu *nyra* 'nora, zagłębienie'. Sobolevskij Sl V 444 łączył z psł. *dmri* 'drzwi'. Berneker SEW I 201, Vasmer REW I 386. W.S. — P.S.

dyrati zob. udyrati

dyravъ zob. doravъ

dyriti zob. udyriti

dyr'a zob. dyra

dyr'ati zob. udyr'ati

dyśati *dyśꙋ* 'oddychać ciężko, z trudem, intensywnie, dyszeć, sapać; zipiść, chrapać'. 'wydzielać z siebie coś, np. zapach'

~ pol. *dyszeć dyszeć dyszy* (dawne, a dziś dial. np. kasz. także *dysze*), dzisiaj też dial. wtórne *dyszyc dysze* 'oddychać intensywnie, głośno, z trudem' od XV w., *dyszeć* ciężko 'sapać, chrapać', przestarz., dziś dial. 'oddychać' (do dzisiaj żywe w zwrocie: ledwie *dyszeć* 'omdlewać, być na polu umarłym'), przen. 'być przesiąkniętym, przenikniętym czymś, roztaczać dokoła siebie atmosferę czegoś' (*dyszeć* wonią, *dyszeć* gniewem, por. przestarz. *dyszeć* przeciw komu 'gniewać się na kogoś, czyhać na kogoś mściwie', *dyszeć* za czym 'pragnąć, tęsknić'), głuź. *dyśić -śi* 'oddychać, dyszeć', czes. dial. laskie *dyšet' -ši* 'oddychać' (Horečka Frenštát), sla. dial. wsch. *dišec*: *dišic dišu* 'głęboko oddychać' (Buča Dlhá Lúka);

slc. *dišati dišim* 'wydawać zapach, pachnieć; śmierdzieć, trącić czymś, cuchnąć', 'wzbudzać pragnienie, smakować' od XVI w., dziś przestarz. i dial. (doleńskie) 'wąchać; czuć' (maćka *diši miš*), sol. od XVII w., dzisiaj dial. *dišati -šim* (Mikalja, Belostenec, Stulić): *dišiti -šim* (Votidži, Stulić i dial.) 'wydawać zapach, pachnieć; śmierdzieć, cuchnąć' (RSAN, RIAZ), bułg. *dišam*, dial. też *dišaa -eu* (Gerov) 'oddychać', może należące do *dyhati*, етра *dišam* 'ledwo dyszeć, zipiść' (Mladenov BTR), maced. *dišue* 'oddychać':

rus.-es. XIII w. дышати -ша 'oddychać, spirare' (SJS), ros. dawne XVII w. дышати (poświadczone partic. дыша.тъ) 'oddychać' (SRJ XI—XVII), dziś дышати дышꙋ дышати (dial. także дышати) 'oddychać' (етра дышати 'ledwie z trudem oddychać, żyć'), 'chuchać, dmuchać', 'tehnąć czymś, wydzielać coś'

'wydawać zapach, pachnieć', 'być przepelnionym czymś, wyrażać coś' (*дыуа́ць пчэвом*), dial. także 'być zdrowym, mieć się dobrze' (Wiatka), 'mówić; mówić żalostnie, jęczeć', 'krzyczeć, o dziecku' (SRNG), brus. dawno XVI w. *дыуа́му* 'oddychać' (Słownik Skaryny). ~

Archaiczny czasownik odpierwiastkowy wyrażający stan (ie. *dhūs-*, *dheu-s-*, *dheues-*, *dhūš-* 'unosić się kłębami, kurzyć, wiać, dmuchać; oddychać, dyszeć; wachać; wietrzyć', Pokorny LEW 268—71) ze wzdłużeniem zredukowanego wokalizmu pierwiastka, p. I 56. Dokładny odpowiednik: lit. *dūsė'ti dūsù* : *dūsiti* 'oddychać; ciężko oddychać, dyszeć; wzdychać; pokaszliwać'.

Berneker SEW I 249, Sławski SE I 187, Vasmer REW I 386, ESSM V 205.

M.S. — W.B.

dyti *dyjō* pld. 'dać, wiać, dmuchać'

~ stę. *diti dijem* 'delikatnie, słabo wiać, dmuchać (np. o wietrze)', 'pachnieć' (SSKJ), u Pleteršnika także 'lecko oddychać'. ~

Zapewne szczątkowo zachowany archaiczny czasownik z wokalizmem -ū-, oparty o ie. pierwiastek *dheu-*, *dheus-*, p. *dati* : *dōti*, *dvochati*. Por. z tym samym wokalizmem gr. *θῦω* 'szaleć, wrzeć'.

Bezlaj ES I 102, Pokorny LEW 263.

W.B.

dšgna pld. 'śląd po gojącej się ranie, strup'

~ srbulg. *дѣгна* 'zarośnięta rana' (BER I 454: Sbornik Symeona r. 1073), es. *дѣгна*, *дѣгна* 'cicatrix' (Miklosich LI 183), rus.-es. *дѣгна*, *дѣгна* 'ts.', *дѣгна* też wyjątkowo 'plama', *дѣгна бѣла* 'cicatrix alba', bulg. dial. *dšgna* 'blizna, śląd po zarośniętej ranie' (BER l. c.), co sprowadza się do wspólnej przypostaci *dšgna* (a. e < o), podobnie jak *дѣгна* 'cicatrix' (Miklosich l. c., Srezn.) z wtórnym -o- < -v- < -b-.

Z antycypacją nosowości: es. *дѣгна* 'cicatrix', stąd sekundarne *дѣга* 'strup' (Srezn.). ~

Por. stęsz. *dehen dehnu* 'morbus quidam' (Matzenauer LF VII 41) porównuje z pol. *dzięgna*, p. *degna*.

Etymologia niepewna. Może jeden ze śladów psl. *dekti degō* : *dšgō*, ie. *dheg^h-* (p. *žekti žegō*, por. *dagnēti*, *degats*, *deglo*). O suf. -na zob. I 116—7. Por. lit. *degsnys* 'palenie, pożar', 'wypalone miejsce, pogorzeliśko, zgliszczę', 'miejsce w polu wypalone przez słońce lub ogień', lot. *dšgsna* 'pogorzeliśko; wypalony las', *dšgsna* 'wypalone miejsce na bagnie lub w lesie' (Jakobson Word VIII 388, Selected writings II 627). — Mniej prawdopodobne nawiązanie (Berneker SEW I 250, Vasmer REW I 335) do lit. *dšgti dšgstu* 'kielkować', *dšgsnis* 'ukłucie', *dšgti dšgitiu* 'kłuć', 'sadzić rośliny', 'szczepić' (o tej rodzinie p. Fraenkel LEW 93). — Weullug Skoka ER I 372 należą tu też seh. *dšgnja* (< *dagna z *gnj* < *gn* jak np. dial. *gnjoj* < *gnoj*) 'gatunek morskiej muszli, Mytilus galloprovincialis' (R.JAZ, RSAN, RMat., też ludowe), dial. z Čresu *dšnga* (< *degna z metatezą) 'rodzaj muszli'. Znaczenia seh. miałyby być wtórne, rozwinięte może od wyglądu drobnych muszli, które w pieczarach przypominają blizny na twarzy. — Zob. *degna*.
T.Sz. — F.S.

dšly *dšlave* pld. (część wsch.) 'gliniane naczynie, dolium, cadus'

~ es. *дѣлы дѣлаке* (głównie z zabytków srbulg., też red. serb. i rus.), pierwotna postać nom. sg. poświadczona w rus.-es. *дѣлы оутла* XIV w. (Srezn.), poza tym we wtórnych formach wg deklinacji samogłoskowych,

np. w śrbulg. poświadczone od XII—XIII w. дѣльнъ 'bezcza, dolium, calus' w przykładzie дѣльнъ бо атамъ есть (SJS), дѣльнъ f. (въ дѣльнъ живиши), дѣльнъ, дѣльнъ, w Kronice Manasa XIV w. дѣльнъ (BER I 336), z metatezą spółgłosek дѣльнъ (Miklosich LP), bulg. дѣльнъ 'wielkie i głębokie gliniane naczynie, zwykle z dwoma uchami' (Gerov, RBE), dial. 'dzban z szerokim gardłem i jednym uchem', 'wielki garnek bez uformowanego gardła' (BDial. X 20), dem. дѣльнъ n. 'matka dѣльнъ' (BDial. IV 198: Trojan), z metatezą дѣльнъ 'dѣльнъ' (BDial. III 56: Tehtiman z przykładem Дѣльнъ там, не дръжи вода), dobrze poświadczone i w nazwach własnych, np. Дѣльнъта, Горнъта дѣльнъ, Долнъта дѣльнъ (Zaimov MIPridop, Kovačev MNSevl.), z metatezą Дѣльнъ (Kovačev MNGabr.), maced. dial. d'ěl'a 'gliniane naczynie na ocet', 'naczynie na wino' (Malecki SW).

Z zabytków bulg.: rus.-cs. дѣльнъ, дѣльнъ, дѣльнъ, z metatezą дѣльнъ 'bezcza, dolium, cadus' (np. в дѣльнъ, рускис к боукоу XVI—XVII w.; в виноградъ три дѣльнъ XIV w.), stąd ros. (tylko w starych słownikach) дѣльнъ 'ts.' (SAR, Slovar' CSRJ, Dal jako cerk.), ukr.-cs. XVII w. дѣльнъ 'ts.' (Тумчѣнко). ~

Por. bulg. NM Дѣльнъ (BER I c.), NO Дѣльнъ (Пѣв RLI).

Wyraz ograniczony jedynie do bulg.-maced. obszaru językowego (skąd przeniesiony do zabytków rus.-cs., serb.). Uważa się zwykle za prapokrewnie z łac. *dōlium* 'bezcza', stirl *dēh* (**dēhā-*) 'forma, kształt', czyli należałoby do tego samego rdzenia ie. co *doł'a* (zob.). — Wg Boeva BEz XV 7, 14 wyraz protobulg. (do języka protobulg. miałby się dostać z alaińskiego i byłby prapokrewny z pers. *dātr* 'ceber, kubel').

Berneker SEW I 252, Trautmann BSW 55, Mladenov EPR 124, Vasner REW I 337, Trubačev RT 241, ESSM V 210, Meillet DEL³ 324, Walde — Hofmann I 364, Pokorny IEW 194, Schrader RIA I 303. K.H. — T.Sz.

děl'a 1. 'długość, longitudo'

~ stpol. XIV—XV w. *dla dli* 'przepisowa pełna długość lanu' (Słownik stpol.), *dłuż* wsch. XVI w. (Jakubiea) *dla* 'długość' (Schuster-Šewc EW 154), stczes. *dle* f. 'długość' (Gebauer Sl.). ~

Na większy pierwotnie zasięg wyrazu wskazują formy przypadkowe zachowane w funkcjach sekundarnych: 1. adv. i postpositio (> praep.) *děl'a*, p. *děl'u* 2.;

2. loc. sg. *děl'*: pol. dial. kasz.-sli. *dle* praep. cum gen. 'obok, przy, wzdłuż' (Mo šlo *dle* rēki; To žiče stoi *dle* drogi, Lorentz PW), 'dla', 'w stosunku do', 'przeciw' (ib.); ros. dial. *dae* praep. cum gen. 'kolo, obok, przy' (SRNG, Dal), ukr. dial. *dzi* (Zel., u Hrinčenko *dae*) praep. cum gen. 'kolo, przy';

3. wyrażenia przyimkowe w funkcji adv. > praep.: a) *po děl'*: pol. dawne (od XV w.) i dial. *podle* (stpol. też *pole*, dial. kasz. *pole*, *pol*, Sychta SK) praep. cum gen. 'w pobliżu, w bezpośrednim sąsiedztwie, obok, kolo, przy' (stpol. może także 'wzdłuż'), stpol. również czasowe 'za, po' (rok *podle* roku 'rok za rokiem'), 'zgodnie z czymś, według', 'oprócz, niezależnie od czegoś', o liczbie 'około, w przybliżeniu' (Słownik stpol., też dial., Szymczak Domaniwek: 'zależy od, w zależności od; według'), rzadziej dawne i dial. adv. *podle* 'w pobliżu, blisko' (stpol. być *podle* 'być w pobliżu'), czes. *podle* rzadko adv. 'w pobliżu, blisko, obok' (też dial., Bartoš DSM: *podl'e*), zazwyczaj *podle* (przestarz. *podlé*, dial. *podl'e*, Bartoš DSM) praep. cum gen. 'w pobliżu, obok, przy', 'według, w zgodzie z', dial. także 'niż, od' (Je větši *podl'e* Janka,

Bartoš DSM); slė. dial. *póle* adv. 'obok, koło', praep. cum gen. 'obok, koło, przy' (Pleteršnik), stsch. XIV w. *polě* praep. cum gen. 'obok, koło, przy' (*polě gomilě*), dziś dial. pln. czakaw. (poświadczone od XV w.) *poli, pol, pola*. też *puli, pu(l)* 'ts.' (Skok ER I 376); strus. *под(ъ)ле, подле* praep. cum gen. i acc. 'obok, wzdłuż' (*подле моря птти; подле рѣкы Іердань*), 'koło, w pobliżu; wokół; obok', ros. *о́дле* adv. 'bardzo blisko, obok', praep. cum gen. 'obok, przy' (я хочу быть *о́дле* мужа своего), pol. 'koło czegoś, przy czymś' (поглядѣл на жегу, хлопотавшую *о́дле* самовара), przestarz. 'na równi, obok', stukr. *подле* adv. 'w pobliżu, obok', *подле, подле* praep. cum gen. 'koło, przy: na równi, obok; odpowiednio, według' (SSUM), brus. dial. *о́дле* praep. cum gen. 'obok, koło, przy; według' (Nosovič), stbrus. *подле* praep. cum gen. i acc. 'obok, koło, przy; wzdłuż' (Karskij Belorusy II—III 423);

b) *va dālē*: pol. dawne i dial. *wedle* (dial. też *walc*, Karłowicz SGP, Kucaka PSM 222. Płata Dzierżysławice, Olesch Sankt Annaberg) praep. cum gen. 'według', 'obok, koło, przy', 'wzdłuż', 'naokoło', dial. też 'koło, w pobliżu' (*wedle póhnoey*), 'o, co do, co się tyczy, względem', 'z przyczyny, z powodu, dla', 'w sprawie' (Karłowicz SGP, Maciejewski Chelmu-dobrz. 203, Górnowicz Malbork), czes. *vedle* adv. 'blisko, koło; obok', 'mimochodem', *vedle* (przestarz. *vedlé*) praep. cum gen. 'obok, koło, mimo', czasowe 'po' (rok *vedle* roku 'rok po roku'), 'względem', 'oprócz', przestarz. 'według', 'za czymś pośrednictwem, przez'; slė. dial. *vādļje, vāļje* adv. 'obok', 'aż' (*vādļje do Ljubljane* 'bis nach Laibach'), 'natychmiast, zaraz' (Pleteršnik), sch. dial. zach. (zwłaszcza czakaw.) *vāļje* (< także *vājē*) adv. 'natychmiast, zaraz' (KLAZ, RŠAN, Skok HDZ I 219 i ER I 376, Zajceva Prilozi proučavanju jezika III, 1967, 82); ros. dial. *о́дле, о́длѣ* adv. 'obok, koło', praep. cum gen. i acc. 'obok, koło, przy' (SRNG), stukr. wyjątkowe XV w. *подле* praep. cum gen. 'według' (SSUM; z pol.?), brus. dial. *о́дле* praep. cum gen. 'obok, koło', 'według', stbrus. XVI w. *подле* 'według', czasowe 'po' (д(е)нь *подле* дня 'dzień po dniu'), według Karskiego Belorusy II—III 425—6 polonizm;

c) *vāza dālē*: strus. *козле, кызле* adv. 'obok, koło', praep. cum gen. i acc. 'koło, przy' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. *о́дле* adv. 'obok, koło', praep. cum gen. 'obok, koło, przy', ukr. u Żel. *о́длі* praep. cum gen. 'obok, koło, przy':

d) *va dāl'q*: pol. dial. kasz. pln. *vedlq* praep. cum gen. 'według', 'w pobliżu, obok, wzdłuż' (Sychta SK VI 67, też Karłowicz SGP z Cejnowy).

Abstractum od pierwotnej podstawy compar. *dāl'-tjē* (zob.) z suf. *-ja*.
Zob. *dāl'ь, dāl'ina*. W.B.

dla 2. pln. postpositio cum gen. 'w pobliżu, blisko, tuż obok, koło, przy', 'podług, stosownie do', 'z powodu, ze względu na, przez', *česo dla* 'dlaczego', togo (: sego) *dla* 'z powodu tego, ze względu na to, dlatego' ~ stpol. XV w. *dla* rzadko postpositio cum gen. 'z powodu' (ani samych moich ust *dla*: ani żadne rzeczy *dla*), 'ze względu na kogoś, coś' (boga *dla*), 'jako, tytułem czegoś' (posagu *dla*), 'na czyjąś korzyść' (ciebie *dla*; nas *dla*), 'w celu' (użytku *dla* twego), *czegodla* (wyjątkowe XV w.) = *dla czego* 'dlatego (więc)', *tegodla* (XV—XVI w., p. SP XVI IBL) = *dla tego* 'z powodu tego, ze względu na to', w XV w. *dla* przede wszystkim praep. cum gen. w tych samych funkcjach, pol. *dla*, dial. też *dla* (postać powszechna w XVI w., zob. SP XVI IBL) > *dlo, la, lā* > *lo* praep. cum gen. w tych samych funkcjach (przyczynowe 'z powodu, ze względu na, przez' zachowane głównie w dia-

lektach, p. np. Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek), nowsze także jako konstrukcja równoważna dat. (*dla ciebie = tobie*), por. Gawroński, Szkice językoznawcze 155—85, dial. kasz. również 'przeciwko' (*dla* białów v żołądku 'przeciw bólowi', Lorentz PW), dłuż. *dla* praep. cum gen. 'z powodu, ze względu na, z uwagi na', 'na czyjaś korzyść, w czyimś interesie', też postpositio, np. waszego syna *dla* = *dla* waszego *syna*, jego *dla* = *dla* niego, *togo dla* (*togoilla*) = *dla* *togo* 'z tego powodu, dlatego', głuz. *dla* praep. cum gen. 'obok, przy', 'według, stosownie do', 'ze względu na, z uwagi na', też postpositio, np. *czesć dla* 'dla honoru', moje *dla* 'dla mnie, ze względu na mnie', moje *dla* 'dla mnie, ze względu dla mnie', nana *dla* 'dla ojca, przez wzgląd na ojca', *ćohodla* (u Pfułla *ćeho dla*, *ćoho dla*) 'dlaczego', *tobudla* 'dlatego, z tego powodu, przeto, więc', stezes. *dle* często postpositio cum gen. 'stosownie do, podług, według', 'z powodu, ze względu na', np. boha *dle* 'pro boha', pokory *dle* 'pro pokory, z pokory', tebe *dle* 'pro tebe', mne *dle* 'pro mne' (> adv. *maadle*, *mladle*, *medle* 'pak, tedy'), *toho dle* (= dial. *dł'a teho*, Bartoś DSM) 'proto', *co dle* 'pro co, proć', nierzadko także praep. cum gen. 'stosownie do, podług, według', 'z powodu, ze względu na', nowsze 'tuż obok, przy', dziś czes. *dle* (dial. łaskie *dł'a*, Bartoś DSM) praep. cum gen. 'według', przestarz., poet. 'obok, przy', dial. 'z powodu, w sprawie' (Psal mi *dle* bytu 'o byt', Bartoś DSM), śl. przestarz. *dł'a* praep. cum gen. 'według, podług' (SSJ), u Kálala też 'przy, obok';

stirus. *дла* postpositio cum gen. 'ze względu na, na czyjaś korzyść' (*гоств дла и цго ссрл ... коупити*), 'w celu' (*ис рствы, ни интл дла, но добрлм бсседм и плоркоу дла*), *цго дла* = *дла цго* 'dlaczego, w jakim celu', *вцгеро дла* 'nie ma po co', częściej *дла* praep. cum gen. 'z powodu, przez', 'ze względu na, na korzyść czyjaś, w czyimś interesie', 'w celu', *дла того* 'z tego powodu, dlatego; dlatego, że' (SRJ XI—XVII, Srezn.), ros. *для* (dial. też *дла, зля*, Dal. SRNG) praep. cum gen. 'ze względu na kogoś, coś', 'z powodu, przez', 'w celu', dial. także 'przeciw' (*цкаперно для кашля*), 'do' (*принел для дяди 'к дяде'*, SRNG), stukr. *дла*, *дла* rzadko postpositio cum gen. 'w celu' (*не цзоho дла існо то вczynиli i в то сіа влозыли, нлз влры дла* chrestyanskoie i waszoie *dla* soromoty; *кашчл нлцостл дла*, SSUM), 'z powodu, przez', 'w czyimś interesie, ze względu na kogoś' (*машл дла*, XV w., Tymčenko), *того дла* = *дла того* (od XIV w.) 'z tego powodu, przez to, dlatego', *цзоho дла* = *дла цго* 'z jakiego powodu, dlaczego', *дла*, *дла* zwykle praep. cum gen. = 'w celu', 'z powodu, ze względu na, przez', 'w czyimś interesie, na czyjaś korzyść' (SSUM, Tymčenko), ukr. *для* praep. cum gen. 'z powodu, przez', 'ze względu na', 'w celu', 'dla kogo, czego' (*світлнця для турчрлв*), u Żel. też w wyrażeniach *блнзько для* 'obok, przy', *для* *свогго* *звнчлю* 'według, zgodnie ze zwyczajem', stbrus. *дла* wyjątkowo postpositio (*цго дла* 'dlatego', Słownik Skaryny), zwykle praep. cum gen. 'z powodu, ze względu na, przez' (*дла пллостл; дла нлцостл*), 'w celu', poza tym w tekstach tłumaczonych z polskiego często w miejsce pol. *dla* (p. Karskij Belorusy II—III 426—7), dziś brus. *для* (dial. też *ля, зля*) przede wszystkim 'dla kogo, czego'. ~

W poszczególnych językach słow. występują postaci oparte na wyrażeniach przyimkowych (zob. *po dšl'e, v š dšl'e, v šz dšl'e* s. v. *dšl'a* l.), które przy uniwersalizacji w rezultacie wyrównania do nom. sg. *dšl'a* otrzymały końcówkę '-a': 1. *po-dšl'a*: stpol. *podla, pola* praep. cum gen. 'obok, w pobliżu' (może też 'wzdłuż'), 'zgodnie z czymś', dial. *podla* 'dla' (Karłowicz SGP), dłuż. *podla* adv.

'w pobliżu, tuż obok, koło' (Sy-li ty *pódl'a* byl? 'czy byłeś w pobliżu?'), 'po prawej stronie, o zwierzętach zaprzęgowych', też *pódl'a* (: *póla*, *pla*) praep. cum gen. 'obok, przy', głuź. *pódl'a* adv. 'w pobliżu, koło, obok', 'ubocznie, oprócz tego, ponadto', też praep. cum gen. 'obok, przy', czes. dial. *podl'á* praep. cum gen. 'obok' (Bartoš DSM), śl. *podl'a* (dial. też *pol'a*, *pol'á*) praep. cum gen. 'według, zgodnie z, stosownie do, względem czegoś', 'wzdłuż, przy' (*podl'a* cesty; dial. *pol'a* potoka 'wzdłuż potoku'), przestarz. 'obok':

2. *vz-děl'a*: pol. dial. *wedla*, *welá* praep. cum gen. 'obok, przy', czasowe 'koło' (*Welá* św. Doroty naprawiaj ciele ploty, Karłowicz SGP), czes. dial. *vedl'a*, *vedl'á* praep. cum gen. 'obok, przy' (Bartoš DSM), śl. *redl'a* adv. 'w bezpośredniej bliskości, tuż obok, w sąsiedztwie' (*Diel'a spi redl'a*), 'obok' (*Postavil skriđu redl'a*), też praep. cum gen. 'koło, obok, przy', 'wzdłuż, wokół' (*Prešiel redl'a* ohniska), 'oprócz, poza', 'razem', przestarz. 'według', ukr. dial. *śiěl'a* praep. cum gen. 'obok, przy' (Żel.):

3. *vz-děl'a*: pol. dial. kasz. *hezla* (< *vezdla?) praep. cum gen. 'według' (Karłowicz SGP: za słowniczkiem Biskupskiego), ros. dial. *śózl'a*, *śózl'á* adv. 'obok, koło', pskow. *śózl'a* adv. 'całkowicie, doszczętnie', *śózl'a*, *śózl'á* praep. cum gen. 'obok, przy' (SRNG), ukr. dial. *śiěl'a* praep. cum gen. 'obok, przy' (Żel.).

Pierwotny nom. sg. rzeczownika *děl'a* (p. *děl'a* 1.) w funkcji adv. (przysłówkową funkcję nieźle poświadczają młodsze postaci *po-děl'a*, *vz-děl'a*, p. wyżej), które następnie przeszło w przyimek (najpierw postpozycyjny; stadium pośrednie: interpozycja, np. stpol. *użytku dla twego*, strus. *цятото для кагворечена*, stukr. *wiry dla chrestyianskoie i waszoie dla seromoty*). O mianowniku rzeczownika w funkcji przysłówka i przyimka zob. Zubatý Studie II 44 nn. Pierwotne znaczenie 'wzdłuż' (p. wyżej *po-děl'a*, *vz-děl'a*) > 'w pobliżu, blisko, tuż obok, koło, przy' > 'według', 'z powodu, ze względu na, przez'. Co do rozwoju semantycznego por. łac. *propter* adv. 'blisko, tuż obok', praep. 'obok, przy', 'z powodu, dla' a także znane poszczególnym językom słow. formy przypadkowe *dělě*, *děl'i* i wyrażenia przyimkowe *po dělě*, *vz dělě*, *vzaz dělě*, *po děl'i*, *vz děl'i*, *vzaz děl'i* (p. *děl'a* 1., *děl'b*) w funkcji adv. i praep. Mniej prawdopodobne skrócenie postpozycji *děl'a* (p. *děl'a* 3) > *děl'a*, przyjmowane np. przez Rozwadowskiego GJP 195—6, Sobolevskiego Lekcii 99, Vasmera REW I 354. Zapewne jednak w słow. pierwotne *děl'a* i *děl'a* nawzajem na siebie oddziaływały i w późniejszej epoce krzyżowały się; w poszczególnych wypadkach możliwe jest też późne skracanie *děl'a* > *d'á*. Przyjmuje się niekiedy, że psł. *děl'a* właściwa była pierwotnie tylko funkcja miejscowa 'blisko, obok, przy', zaś funkcja przyczynowa miałaby genetycznie należeć do *děl'a* (por. zwłaszcza Kopečný ESSB I 1, 55—9, 68—74, ESSM IV 324—5). Nie jest to wykluczone, jednak paralelne łac. *propter* świadczy, że znaczenie przyczynowe mogło się samodzielnie rozwinąć ze znaczenia lokalnego.

Miklosich EW 55, Berneker SEW I 252—3, Brückner SE 89, Sławski SE I 146—7, Kopečný ESSB I 1, 55—9, 68—74, ESSM IV 324—5.

W.B.

děl'e zob. **děl'ěje**

děl'ina 'długość, longitudo'

~ stsch. XIV—XVI w. *djina* 'długość, longitudo' (RJAZ), dial. czakw.

(Vrbnik na Krku) *dejina* 'odległość' (np. A če bite vi rekli, koliko je to *dejini*? To je ... pol ure hoda; Žic, ZNŽO XXXIII 39, por. *dbl'inja*);

strus. od XVI—XVII w. *длина* (SRJ XI—XVII), *долина* (Srezn.) 'długość', ros. *длина* 'ts.', dial. (we wtórnej postaci) *длинъ* f. 'ts.' (Dal, SRNG), także z nawarstwionym suf. *длиннѣ* 'ts.' (SRNG), również *долѣна* 'o czymś długim', *дѣлина* 'długa pieśń' (SRNG), ukr. u Żel. *длина* 'długość', brus. u Nosovića *длинъ* f. 'długość', nowsze dial. z nawarstwionym suf. *длиннѣ* 'ts.' (ŽS 10). ~

Por. 1. ros. *длинный* 'długi' (także dial., SRNG), w XVII w. NO *Длинной*, dial. też *долѣнный* 'długi' (SRNG);

2. *dluż*, dial. *dlin*, *dlini* adv. 'na długość' (Schuster-Šewc EW 154).

Od *dbl'inja*, *dbl'b*, *dbl'a*, o suf. *-ina* p. f 120—1.

ESSM V 209.

W.B.

dbl'iti *dbl'q* 'przedłużać coś w czasie, odwlekać'

~ pol. *dlić* 'dłużyc', *przedlić* 'przedłużyć' (tylko Brückner SE 89), *dluż*, *dlić -līm* 'przedłużać, odwlekać, odkładać', *dlić se* 'opóźniać się; ociągać się; wahać się', gluż. *dlić -li* 'przedłużać (o czasie)', 'zwlekać, odwlekać, odkładać, namydlzić', *dlić so* 'opóźniać się, ociągać się, wahać się', stczes. *dliiti dl'u dliš* 'przedłużać, przeciągać coś, odwlekać', *dliiti se* 'ociągać się, wahać się', nowsze czes. *dliiti dlim*, 3 sg. *dleji* 'przebywać, bawić' zapewne ze zmieszania pierwotnego **dbl'iti* i **dbl'ěti*, p. niżej;

sch. dawne wyjątkowe XVI w. *dljiti dljim* 'przedłużać' (život *dljiti*, RJAZ), częściej (od XV w.) *prodljiti -dljim* 'przedłużyć, odroczyć, przełożyć' (RJAZ), tu może też dawne *daljiti -ljim* 'odkładać' (RJAZ ze Stulicia), scs. Supr. *продлѣти -лѣ* 'przedłużyć, kontynuować';

ros. przestarz. od XVI—XVII w. *длѣть длѣо длѣу* 'przedłużać coś w czasie, przeciągać, zwlekać' (dial. 'zmuszać do długiego oczekiwania', SRNG), *длѣться* 'ciągnąć się, trwać, przedłużać się' (Dal, SSRJ, SRJ XI—XVII), ukr. u Żel. *продлѣти* 'przedłużyć, odroczyć, przełożyć'. ~

Por. słabiej poświadczone imaczaj zbudowane denominalne czasowniki, może też psł.: 1. *dbl'iti dbl'ějo*: stczes. *dliiti* 3 sg. *dlic* : *dli* 'ociągać się, trwać', dziś czes. *dliiti dlim*, 3 sg. *dleji*, partic. praet. act. *dlel* 'przebywać, bawić gdzieś, mieszkać', w odmianie wlotoczne zmieszanie pierwotnego *děti dleju dliš (rekonstruowanego przez Gebauera Sl. I 256—7) z kontynuantem psł. *dbl'iti*, sła. książk. *dliet' dlie*, 3 pl. *dlieju* 'siedzieć, bawić, przebywać gdzieś', *prodliet' -dlic* 'spędzić gdzieś jakiś czas';

2. *dbl'ati dbl'ajj*: ros. dial. *длѣть длѣю* 'zwlekać, ociągać się' (SRNG), ukr. pot. *длѣти длѣю длѣцу* 'robić coś niespiesznie, guzdnać się, ociągać się', *длѣться* 'zatrzymać się gdzieś dłużej, niż się zamierzało, przedłużać swój pobyt, ociągać się', dial. *продлѣти -лѣю -лѣцу* 'zwlec, opóźnić, przeciągnąć coś' (Hrinčenko).

Od pierwotnej podstawy compar. *dbl'inja*, por. też *dbl'a* 1., *dbl'b*, o budowie zob. I 17.

ESSM V 210.

M.Š. — W.B.

dbl'b f. 'długość, długość'

~ czes. *děl -le* f. 'długość', też stczes., Gebauer Sl.;

ros. dial. *доль -ли* f. 'długość', *какая дѣль?* 'jak długo?', adv. *дѣлем* 'na długość', też *доль -ля* m. o 'wysokim człowieku' (SRNG). ~

Na pierwotnie większy zasięg wyrazu wskazują formy przypalkowe

i wyrażenia przyimkowe w sekundarnych funkcjach adv., praep. (niektóre przytoczone niżej postaci mogą jednak należeć do *děl'a* l., gdyż -i może być rezultatem nowszych procesów fonetycznych): 1. dłuż. (*we*) *dli* (: *podlu*, (*w*) *dlu*) adv. 'na długość, wzdłuż' (Muka); ros. dial. *д.м* praep. cum gen. 'obok, koło, przy' (Dal, SRNG), brus. dial. *д.и* praep. cum gen. 'dla', 'obok', 'koło, przy' (*д.и* царквы), Bjałkevič Mohylaw, Rastorgnev Brjausk;

2. czes. *podél* adv. 'wzdłuż', praep. cum gen. 'wzdłuż' (*podél* dráhy); strus. XIV w. *подѣль* praep. cum gen. 'koło, obok, przy' (*подѣль моря*, Srezn.);

3. czes. dial. *podli* (: *podlívá*) praep. cum gen. 'obok, koło, przy', 'według' (*Podli* mñe je to hlopost'; *Podlívá* chůze ho poznám 'po chodzie', Gregor Slav.-buč.); sle. dial. *poli* praep. cum gen. 'obok, koło, przy' (*poli* vrat 'pri vratih', Rigler Notr. 77); strus. *поди* praep. cum gen. = *подѣль* p. *děl'a* l., stokr. *поди* adv. 'w pobliżu, obok', *подѣ*, *подѣм*, *подѣм* praep. cum gen. 'koło, przy', 'na równi, obok', 'odpowiednio, według' (SSUM), brus. dial. *нод.и* praep. cum gen. 'koło, przy' (*нод.и* камыш хаты, Bjałkevič Mohylaw);

4. dłuż. (*we*) *dli* p. wyżej, czes. dial. *vedli* (: *vedlívá*) adv. 'w pobliżu, obok', praep. cum gen. 'koło, przy' (Gregor Slav.-buč.); ros. dial. *вѣд.м* (: *вѣд.м*) adv. 'obok', praep. cum gen. 'przy, koło' (SRNG);

5. strus. *возѣм* praep. cum gen. 'koło, przy' (Srezn.), ros. dial. *вѣзмѣ* adv. 'obok, w pobliżu', praep. cum gen. 'obok, przy', też *з.м* (< **вѣз.м*) praep. cum gen. 'obok, przy', 'dla' (SRNG).

Abstractum od pierwotnej podstawy compar. *děl'-bъb*, z suf. -ь.

Por. *děl'a* l., *děl'ina*.

W B.

дѣл'ьнѣ *děl'ьni děl'e* 'dłuższy', compar. do *dli'gъ*, adv. *děl'e*

~ dłuż. *dlejšy* 'dłuższy', gluź. *děšī* 'ts.', stczes. *deli* m. *delši* f. *delše* n. 'dłuższy', czes. *delší*, stczes. w odmianie złożonej *delši* 'ts.' (z czes.: pol. dial. cieszyńskie *delszy* 'dłuższy; dłużej', Ondrusz Cieszyn 31);

stsch. XV—XVI w. *dliji* 'dłuższy', dial. czakaw. (Vrhnik na Krku, gdzie *ь*, *ъ* > *e*) *deji* 'dłuższy' (np. ov drugi je debji, jači i *deji*, Žic, ZNŽO VII 306, da ne bude jena *deja* od druge, ibid. 308);

strus. *долѣм*, n. *долѣмъ*, *долѣ* 'dłuższy' (Srezn.; -o- pod wpływem *д.а.а.а.а.* p. Vasmer REW I 354), 'dłuższy', 'dalszy, bardziej odległy, oddalony', 'dłużej trwający' (SRJ XI—XVII), ros. przestarz. *дѣле*, poet. *дѣле*, dziś liter. *дѣлѣ* 'dłuższy; dłużej'. ~

Adv. *děl'e*: ~ dłuż. *dlej* 'dłużej', gluź. *děje* 'ts.', czes. *děle* (rzadko *děl*) 'dłużej, w dalszym ciągu' (już stczes., Gebauer Sl.; z czes.: pol. dial. cieszyńskie *delěj*, *deli* 'dłużej', Karłowicz SGP, Ondrusz Cieszyn 31);

sle. *dě* (dial. też *djēj*, *djēr*, *djē*, *dělj*, Bezlaj ES I 104) 'w większym oddaleniu, dalej; dłużej'; es. *дѣлѣ* 'dłużej' (SJS). ~

Archaiczny compar. do *dli'gъ* 'długi' (zob.), ie. *del-* 'długi; wydłużać'. Tylko słow. Por. *dal'bъb* compar. do *dal'eka*.

Vaillant RES IX 5, Berneker SEW I 252—3, Vasmer l. c., Bezlaj l. c., Skok ER I 376—7.

Zob. *děl'a*, *děl'ь*, *děl'iti*.

W B.

дѣнерънѣ *dьnerъna dьnerъno* 'dotyczący dnia, przypadający na dzień, dzienny, diurnus'

~ dłuż. *dьnowny* 'dotyczący dnia', gluź. *dьnowny* 'ts.';

sł. *dněven -vna* 'dzienny, diurnus', sch. *dněvan dněvna* 'ts.' od XVI w., w XVIII w. też *dnevni* (RJAZ), ser. *дневный* 'diurnus; quotidianus' (szczegółowo o wyrazie Brodowska-Honowska SPS 173), bułg. *днѣвен -вна* 'ts.', maced. *днѣвен -вна* 'ts.';

strus. *дневным* od XI w. 'codzienny, diurnus', ros. *дневной* 'odnoszący się do dnia, dziejący się w ciągu dnia', w starszych słownikach też *дневный* (np. Ruk. Leks., SAR, Dal; dziś w takiej formie tylko w złożeniach), ukr. *днєвий* (Zel.). ~

Por. nowsze formy utworzone niezależnie w poszczególnych językach: pol. przestarz. *dniowy* 'dotyczący czasu od wschodu do zachodu słońca, dotyczący doby jako dnia kalendarzowego', stpol. *dniowi, dniowy* XIV w. 'za dnia będący, diurnus', *dniewy* XV w. 'należący się za dzień, diurnus', dziś też dial. np. kasz.-sł. *dňovī* 'diurnus' (Lorentz PW), głuź. *dnowy, dnjowy* 'dotyczący dnia', czes. przestarz. *dnový* 'ts.' (Přir. slov.), dziś dial. *dnový* 'ts.' (Kott Dod. DSM), stezos. *dnový* i *dňový* 'ts.' (Gebauer Sl.), sł. *dňový* 'ts.' (też dial., Sipos Bökk-Gebirge).

Adi. od *dnyň* z suf. *-ovnyň*, o suf. Brodowska-Honowska SPS 173—6. O wyrazie zob. też ESSM V 212. W.N.

днѣти dnějety pln. 'świta, rozwidnia się, staje się dzień, lucescet'

~ pol. *dnieć* (dziś tylko nieos. *dnieje*) od XVI w., powszechne w dialektach (np. Kucala PSM, Dejna RKJL XXI 228, Zaręba AJŚ VI m. 1069, Szymczak Domadziwek, Tomaszewski GL, Ramutt, Sychta SK, Lorentz PW), stezos. XV—XVI w. *dnieti dněju* (Gebauer Sl.);

ros. dial. *днѣть днѣем* (np. Opyt Dop., Dal, SRNG), ukr. *дніти дніе* od XVI w. (Tymczenko), też dial. (Hrinčenko, Zel.), brus. *днѣць днѣе*, też dial. (SPZB, Šaternik Červ., Jurčanka Nar. sin.), dial. także *дзніець* 3 sg. *дзніець* (SPZB, Jurčanka Nar. sin.). ~

Od *dnyň* z suf. *-ěje- -ěti*, o budowie p. I 47. Odpowiednik w lit. *dienoti -ėja -ėjo* 'świtać' (LKŽod.). W.N. — K.H.

днѣти сѣ dněti se 'świta, rozwidnia się, staje się dzień, lucescet'

~ pol. dial. sł. *dnieć se* (Lorentz PW), głuź. *dnieć so*, czes. *dniti se* (stare *deniti se*, Přir. slov.), 3 sg. *dní se*, też dial. (Hruška DSCh, Lamprecht Opava), sł. *dnit' so* 3 sg. *dnit' se*;

sł. *dniti se* 3 sg. *dnit' se*, też dial. (Tominec Črni vrh), sch. *dāniti se dāniti se*, dial. czakaw. *dānit se* (Koschat Baumgarten), *daniti se dāni se* (Jurišić Vrgata), bułg. tylko z pref.: *zadeni se*, dial. pld.-zach. *ođđenim se. pāzdemim se* (BER I 341), maced. dial. *denim se* (ib., Hendriks Račložda-Vevčani);

ros. dial. *днѣтсья* 3 sg. *днѣтсья* (SRNG: pln.). ~

Od *dnyň*, o budowie zob. I 57, por. *brěšdžiti se, večeriti se*. Odpowiednik w lit. *diēnptis -ijas (-yjas) -ijos (-yjos)* 'świtać'. Znaczenie jak w niem. *tugen* 'dnieć': *Tag* 'dzień'. K.H.

днь dně 'część doby od wschodu do zachodu słońca, kiedy słońce znajduje się nad horyzontem, przeciwieństwo nocy, dzień, dies', 'przebieg czasu dnia i nocy razem połączonych, doba', w pl. **днь** 'okres życia człowieka, odcinek czasu w życiu człowieka', **днь** *choda* 'jednostka miary odległości: odległość, jaką można przebyć pieszo w ciągu jednego dnia', w statych połączeniach

bělъ dъnъ (p. *běla*), čínъ dъnъ (p. *čínъ*), dobrъ dъnъ (p. *dobra*), dl'dzi dъne (p. *dl'gъ*), kortъkъ dъnъ, malъ dъnъ 'krótki dzień w okresie zimowym', dobrъ dъnъ (p. *dobra*), dušъnъ dъnъ (p. *dušъnъ* l.), ěsnъ dъnъ 'widny, pełny dzień, pora dnia, kiedy jest całkiem widno', stari dъne 'ostatnia faza księżyca: sierp księżyca po pełni', 'okres, lata starości człowieka', moldi dъne 'okres, lata młodości człowieka', zylъ dъnъ 'dzień niepomysłny' (oppositum *dobrъ dъnъ*), dъnъ i noktъ (= vъ dъne i vъ noktî) 'przez całą dobę, ciągle, bez przerwy', dъnъ vъ dъnъ 'codziennie', do dъne 'pora przed brzaskiem, przed świtem'

~ pol. *dzień dnia* (formy dial. zob. Dejna AGK m. 95) 'czas od wschodu do zachodu słońca', '24-godzinny odcinek czasu, doba', 'określony, wyznaczony termin, data', 'pewien czas, okres życia, życie' (np. *dzień głodu, dzień wojny*) od XIV w. (powszechnie w dialektach, tu także 'świtanie, poranek', Karłowicz SGP), dawne XVI w. *dzień chodu* 'jednostka miary odległości' (por. w XV w. *dzień* 'długość marszu dziennego', np. drogą trzech dni 'viam trium dierum', użły drogą dnia 'venerunt iter diei', tu może jest to jednak tylko wzorowane na tekście lae.), *krótki dzień* od XVI w. (też dial., np. Dejna RKJĚ XXI 279, Szymczak Domaniewek; w XVI w. *nakrotszy dzień* w zimie; *na krotkim dniu*), od XVI w. (dziś lud.) *mały dzień, na małym dniu* o 'krótkim dniu w okresie zimowym' (SP XVI IBL, Dejna l. c., Szymczak l. c.), *jasny dzień* od XV w., w *jasny dzień* 'gdź jest zupełnie widno; jawnie, otwarcie', dial. *stare dni* 'dni po nowiu księżyca' (Karłowicz SGP), księżyca na *starych dniach* 'ostatnia faza księżyca, sierp księżyca po pełni' (Kupiszewski PSA 50 z Litwy), w XVI w. Jutrzenka ... *młody* swój *dzień* wznosić poczyna z ocean-skiej wody (SP XVI IBL), *zły dzień* o 'dniu, w których wszystko się nie udaje' od XVI w., *dzień i noc* 'przez całą dobę' (też dial.) od XVII w. (L.), *we dnie i w nocy* 'ts.' (też dial.) od XV w., *dzień w dzień* 'codziennie' od XVI w. (też dial.), *do dnia* 'na krótko przed wschodem słońca, o świcie' (stpol. XV w. *aże do dnia* 'do rana', w XVI w. *do dnia* 'o świcie', w XVII w. *do dnia* 'do świtu'), dial. *do dnia* 'przed świtem; wczesnym rankiem' (np. Maciejewski Chełm.-dobrz. 36, 204, też z Mpol., por. Moszyński KLS² II 1, 131), polab. *dan* gen. *dawo* 'dies', *vá dan* 'w dzień' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 92), dłuż. *zeń dnja*, dial. *žń* 'dies' (Muka), *wodnjo a w nocy* 'dnem i nocą' (Šwjela), głuź. *džen dnja* 'dies', *młody džen* 'poranek', czes. *den* (dial. *deň, děň*) *dne* (o fleksji Gebauer HMČ III 1, 411 nn.) 'czas od wschodu do zachodu słońca', 'doba', 'światło dzienne' od XIV w., *młady den* 'młode lata', stezes. *w mładych dnech* 'w dniach młodości' (Gebauer Sl.), *jasný den* już w XIV w. (I by ten *den* velmi *jasný*), *zlý den*, np. *mítí svůj zlý den* 'być gniewnym, złym', stezes. *we dny zlem* 'in die malo', stezes. *dni stare* 'dies antiqui' (Gebauer Sl.), *dziś dnem i noci, ve dne v noci, ve dne i v noci* 'stale' (już stezes. *we dne i w noci* 'die ac nocte', *dnem y noczy všem* spomínáše), sla. *deň dňa* (różne postacie dial. zob. np. ASJ s. 241, Sipos Bükk-Gebirge; o fleksji Stanislav DSJ II 218—19: w zabytkach XV—XVII w. dobrze poświadczony gen. sg. *dne*) 'czas od wschodu do zachodu słońca', 'dziennie światło, czas, kiedy świeci słońce', tylko w pl. 'mniejszy lub większy odcinek czasu, czas, rok', pot. *na staré dni* 'na starość' (SSJ), *dňom i nocou, ve dne v noci* 'stale, bez przerwy' (w r. 1569 *y wodne y unoci*, Stanislav l. c.), *do dňa* 'przed świtem' (też dial., np. Buffa Dlhá Lúka, Wágnerová Klenovec);

ste. *dán* (tak też dial., np. Tominec Črui vrh; z takim wokalizmem w języku liter. od XVI w., por. Megiser 1592) gen. *dněva* : *dně* (dial. pln. i Megiser 1592 *den*, we Fryz. *den* gen. *díne*) 'czas od wschodu do zachodu słońca', 'doba',

dial. styryjskie też 'wschód słońca', doleńskie i goreńskie 'jawnost' (Bezlej ES I 94), *dan hoda*, *tri dni hoda* (Pleteršnik), *jasen dan* (SSKJ), *na stari dne* 'na starość', *noć in dan* (też dial., Tominec o. c.), *v dan in noć* 'w ciągu doby', *noć in dan* dela 'pracuje bez przerwy', dial. goreńskie *do dne* 'przed brzaskiem' (Pleteršnik), seh. *dân* (w postaci *danъ* poświadczone od XV w.) gen. *dâna*, dial. też *dâna* (taki wtórny gen. od XVIII w., *danu* już w XV w., stary gen. *dnъ* poświadczony w XIII w., a dziś przestarz. i dial. *dnъ*; też różne wtórne postacie gen.: na -i poświadczone już w XIV w. *dnъi* i jeszcze młodsze formy typu *dnъri*, w XV w. *dnъrě* oraz od końca XV w. *dnъra*, dziś dial. np. czakaw. *dôn* gen. *dôna* : *dnъra*, ČDL) 'czas od wschodu do zachodu słońca', 'doba' (por. Janković SEZ LXIII 153—4), zwykle w pl. 'pewien czas, okres życia, życie' (RJAZ, RŠAN, ČDL), *dan hoda* 'tę dni', np. w XVII w. (Mikalja), także z pieśni lud. *tri dni hoda* (por. jako 'miara czasu' w XVI w.: *Da putujemo put od trih dni*, w XIII w.: *Da oruť dnъ jesenine i dnъ prolětine i dnъ u vinogradě da rabotajute*), w XVII w. *dan najkraći* od godine 'najkrótszy dzień, bruma' (RJAZ z Mikalji), *jasen (jasno)* kao *dan* 'całkiem jasny (jasno), w pełni (jasno) jak w dzień', lud. *stari dani* 'faza księżyca od pełni do nowiu' (RŠAN, Janković l. c. 108; por. ŠMR 102: „*Mladi dani* su oni koji nastaju od početka punjenja meseca, njegovog mladine, a *stari dani* nastaju od uštapa, mesečeva opadanja”), *pod stare dane* (u *stare dane*) 'na stare lata, na starość', już w XIII w. u *stare dnъi* 'w dawnych czasach' (RJAZ), w XVI w. u *moje mlade dni* 'w dniach młodości' (też dial. czakaw. u *moje mlōde dni* 'ts.', ČDL), lud. *mladi dani* 'czas nowiu księżyca' (RŠAN), dial. *mali dan* 'trzeci dzień Bożego Narodzenia' (RŠAN), *zao dan*, np. w XVI w.: *Njemu jest tadaž zao dan kada si se ti namjerio na me* (RJAZ), *dan i noć*, *dan za dan(om)* 'stale, bez przerwy' (w XVI w. np. *Bižeći noć i dan*; *Smrt dan i noć* putuje), u *dnъ i u noći*, w XVI w. u *dnъ i u noći*, dial. (Vodice, Istria) *do dne* w zdaniu: *bile su dvi lre do dne* 'było dwie godziny do brzasku', gdzie *do dne* jeszcze nie jest wyrażeniem przyimkowym (Skok ER I 379, RJAZ), ses. днь дне (rzadko gen. wg tematów na -i- днъм, szczegółowo o fleksji Diels AG I 153, 163, SJS) 'czas od wschodu do zachodu słońca', 'miara czasu: czas jednego dnia; częściej: czas 24 godzin', днь и ноць, днь ноць, ноць и днь 'die ac nocte, diu (die) nocturne', es. въ ноци и въ днь (SJS, Miklosich LP), bulg. ден (dial. też ден' zob. BDA I m. 44, II m. 55, III m. 54, IV m. 79, 224; eo do wokalizmu rdzennego w dial. zob. BER I 341) денят, pl. дни (w dial. obok дни, дені, toż déne, денé, дѣнѣ i nowsze дѣнове, дѣна, zob. BDA I m. 142, II m. 159, III m. 159, IV m. 209) 'czas od wschodu do zachodu słońca', 'doba', 'określony, wyznaczony czas, termin, w którym coś się dokonuje, trwa jakaś działalność', tylko pl. 'odcinek czasu' (Настапаха тежаи дни), lud. 'miara odległości, miara czasu' (До селото има едни ден път; три дни орање; за ден ходи и доходи), *jasen ден* 'pogodny, jasny dzień', lud. *ден и ноц* 'bez przerwy, zawsze, dniem i nocą', 'doba', dial. *ден-ноц* 'doba' (RBKE, Геров, Vakariski Etnografija 481), maced. ден pl. денови : дни (dial. np. д'ѣн' дѣн'от) 'czas od wschodu do zachodu słońca', 'doba', 'miara czasu wykonywania jakiejś pracy' (np. *ден орање*, *ден одѣње*), w pl. 'odcinek czasu; część życia człowieka' (во наши дни), *ден и ноć* 'przez całą dobę, ciągle'; strus. днь, днь 'czas od wschodu do zachodu słońca', 'doba' (już w XII w.), 'określony okres, czas', w pl. 'część życia człowieka', днь чодов 'jednostka miary odległości, którą można przejść za dzień', w XVII w. *малыми денями* 'w krótkim czasie', w XVI w. *по днѣх малѣх* 'po pewnym

czasie, po upływie jakiegoś terminu' (SRJ XI—XVII), на локъхъ ноць и день (Srezn.), w XVII w. *днемъ и ночью* 'bez przerwy, przez całą dobę' (SRJ XI—XVII), ros. *день дня* 'czas od wschodu do zachodu słońca', 'doba', 'czas, okres, pora', pl. 'okres w życiu człowieka, część życia ludzkiego' (do końca *дней* swoich), *день ясный* 'pogodny dzień', *и день и ночь* 'bez przerwy, przez całą dobę' (por. dial. Стругам плыць *день и ночь* do острога ... три недели, Comakion Mang.), *изо дня в день*, dial. *день в день* 'codziennie, bez przerwy', ukr. *день дня* 'czas od wschodu do zachodu słońca', 'doba', tylko w pl. 'czas, okres w życiu ludzkim' (*дни* беззаконія і зла; до кінца своїх *днів*), *ясно як* (божній) *день* 'jasne, oczywiste', dial. *до дня* 'przed świtem, przed brzaskiem' (*До дня* прихотив по мене, щоб їхати, Hrinčenko; też w XVIII w. *до дня* 'przed świtem' (Тумчєнко), *день і ніч, днями й ночами* 'przez całą dobę, w dzień i w noc, bez przerwy' (SUM; w XVII w. *день и ночь* 'ts.', Тумчєнко), *день у день* 'codziennie, bez przerwy', brus. *день дня* 'czas od wschodu do zachodu słońca', 'doba' (też dial., np. SPZB), w pl. 'określony czas, okres w życiu ludzkim' (*дни* дзяцінства), dial. 'dienne światło' (SPZB), *ясныя дни*, *дзень ясны* (TSBM), *дзень і ноч* 'cały czas, bez przerwy' (też dial., np. Sejaško-vič Grodno), *дзень у дзень* 'codziennie' (też dial., np. SPZB, Bjałkewič Mohylow), *да дня* 'przed świtem' (TSBM). ~

Do ie. *di-n-* (ie. rdzeń *dei-*, *di-* 'świecić, błyszczeć', co wskazuje na praznaczenie 'czas, kiedy jest jasno'). w psl. temat spółgłoskowy na *-n-* (por. Vaillant GC II 193—4), w poszczególnych językach ślady pierwotnej fleksji jeszcze dobrze poświadczone. Liczne nawiązania ie. świadczą o archaiczności formacji: lit. *dienà*, lot. *diena*, stpr. *deinan* acc. sg. f. 'dies', gnc. *sin-teins* adi. 'codzienny'. łac. *nun-dinae* pl. 'tęgi dziewiątego dnia', stind. *dinam* 'dies'. Do tego samego ie. *dei-* należy też stind. *dyáu-* 'niebo', łac. *deus* 'bóg', *Iuppiter*, gr. Ζεύς.

Berneker SEW I 253—4, Trautmann APSD 318, Toporov Prus. 318—19, ESSM V 213—14, Specht UID 13, 159, Slawski SE I 195, Skok ER I 379—81, Mayrhofer KEWA II 41, 70, Feist VWGS 423, Pokorný LEW 183—7, Czapajac Linguistica XX 71. T.Sz.

дѣньница 'gwiazda widoczna przed wschodem słońca, jutrzienka, lucifer, Venus' ~ głuź. tylko u Pfuhla *džonica*, czes. *denice*, arch. *dennice*, stozes. XIV—XV w. *dennicē* (Gebauer Sl., Flajšhaus Klarot), stąd stpol. XV w. *dziennica* (Siatkowski Boh. 85, Siatkowski — Basaj RKJL XII 77, Rzeczek Bohemizmy 113—4):

ste. *danica* od XVI w. (Megiser 1592, Megiser 1603), też dial. (Tominec Črni vrh), seh. od XVI w. *dānica*, też dial. (Vuk), dial. czakaw. *danica* (ČDL), seh.-es. XIII w. *dъnnica* (RJAZ), ses. дѣньница, дѣньца, bulg. dial. *deniŋca* (RBKE, BDial. I 246, BER I 341), *dēnnica* (BDial. V 165), *dēnnica* (Koseska BSM 86—7, m. 17), *deniŋca* (BDial. VIII 227), maced. *denica*;

strus. od XI w. дѣньница, ros. przestarz. *денница*, ukr. XVII—XVIII w. *денница* (Тумчєнко), dial. *дѣньніца* (Moszyński KLS² II cz. 1, s. 34: Chelmskie, pld. Wolyń). ~

Od *дѣньна гвѣзда* (zob. *дѣньна*). O suf. *-ica* I 98—9. Por. *jutrnica* < *jutrnja gvėzda*, *večerunica* < *večeruni gvėzda*.

Moszyński KLS² II cz. 1, s. 34, Kupiszewski PSA 71. W.N. — K.H.

дѣньно *дѣньна дѣньно* 'dotyczący dnia, związany z dniem, należący do dnia' (np. *дѣньна робота*, *дѣньна свѣтлость*, *дѣньно свѣтло*), *дѣньна гвѣзда* 'gwiazda poranna', widoczna przed wschodem słońca, jutrzienka, lucifer'

~ pol. *dzienny* od XV w., też dial. (Szymczak Domaniewek, Górnowiez Malbork, Ramult, Sychta SK, Lorentz PW), np. *dzienna robota* (od XVI w.; też dial., Olesch Sankt Annaberg), *dzienna światłość* od XV w., *dzienne światło* od XVI w., *dzienna gwiazda* (Kupiszewski PSA 74 z T. Jenartowicza), czes. *denní* od XV w., np. *denní světlo*, *denní práce*, stczes. XV w. *swietlosti dennee* (Gebauer Sl.), dial. *dení* (Siatkowski Kudowa), sla. *denný*, np. *denné svetlo*; sch. *dánji* (u 1 pisarza XIX w. *dánanji*, RJAZ) od XVI w., np. *danja svetlost* od XVI w., *danje svetlo*, *danji trud*, w XVI w. też *danni* (Stachowski MS PAN XIX), dial. *dan dánji* 'dzień dzisiejszy' (Ileziović Kos.-Met., Vuk), ser. дѣньъ, cs. XVI w. *zvezda dъnъnъ*, bulg. dial. *déne* -*на* -*ню*, np. *денна работа* (BDial. IV 97, ПБЕ IV 301), *денно* време (BDial. III 57, IV 97, VI 167);

strus. XV—XVII w. дѣньъъ ros. *денной* -*ая* -*ое*, też dial. (Slovarь Rjazan., Slovarь Mordov.), ukr. *дѣнний*, np. *денне світло*, XVII w. np. *за денную працу* (Тумченко), też dial. (Hrinčenko, Żel.), brus. *дзѣнны* -*ая* -*ае*, np. *дзѣннае святло*, też dial., np. *дзѣнная работа* (Nosovič). ~

Od *dънь* z suf. -*ънь*.

W.N. — K.H.

дѣньъ adv. 'w dniu bieżącym, hodie'

~ pol. *dziś* od XIV w., powszechnie w dial. (np. MAGP IV m. 173, Karłowicz SGP; o rozwoju fonetycznym Milewski JP XVI 145—7, 174—5, Lehr-Splawiński ib. 147—8, 175—7, Otrębski ib. 171—4, Stieber JP XXVI 11—3, Nitsch WP I 240), w XIV w. też *dzińska*, *dziśia*, polab. *dans*, dluz. *zens*, *zins*, gluz. *dzens* od XVI w. (Stachowski Warychiusz 1597, Schuster-Sewe EW 179), też dial. (Schroeder Schleife), czes. *dnas* od XIII w., też dial. (Bartoš DSM, Bělič Dol., Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč.; Siatkowski Kudowa, Hruška DSCh i Haller Podfipsko w formie *nas*), w XIII w. także *dens* (Gebauer Sl.), sla. *dnas* od XVI w. (Stanislav DSJ II 535, 577), dial. *dñes* (Habovštiak Orava 130, 295), *hñes* (ib. 295, Buffa Dhá Lúka), *hmes* (Kálal);

sla. *dānes* (też dial., Rigler Notr., Tominec Črni vrh), dial. także w innych postaciach fonetycznych, np. *dnēs*, *gnēs*, *nēs*, *dōns* (Ramovš ZSJ I 134, 159, 165, Bezlaj ES I 94), *dans* (Tominec Črni vrh), w XVI w. *danas* (Megiser 1592, Megiser 1603, Bezlaj o. c.), sch. *dānas* od XIV w. (w XIII w. zapisy *dъnsъ*, *dъnsъ*, RJAZ), też dial. (Vuk, HDZ II 272, Neweklowsky Burgenland), dial. także *danūs* (ČDL, Jurišić Vrgada), *denas* (Neweklowsky Burgenland, Koschat Baumgarten), ser. дѣньъ, дѣньъ еъ, дѣньъ (але къ дѣньъ съ твою Supr. 'tego twojego dnia', szczegółowo zob. SJS, Biels AG I 163, Vaillant MVS I 266), bulg. *dnec* (też dial., Gerov, Stojkov Banat), dial. także *denéc* (Gerov), *dněc* (BER I 341), *den'ec* (ib., BDial. II 151), maced. *denec* (też dial., BER I 341), dial. także *дънec* (ib.), *dnec* (RMJ);

strus. *dnecъ* od XIV w., w XIII w. jeszcze *dnuchъ*, ros. przestarz. *днecъ*, też dial. (SRNG, Eliasov Zabajkalsk), ukr. dial. *dnecъ* (Hrinčenko, Żel.) od XIV w. (SSUM, tu też *dnec*, *dnucъ*), *gnec* (Żel.), brus. dial. z pol. *dziś* (SPZB), stbrus. XVI w. *dnecъ* (Slovník Skaryny). ~

Por. adv. złożone z gen. sg. *съ* + *dънь*, np. ros. *сего́дня* 'dziś, dzisiaj', ukr. dial. *сего́дне* 'ts.' (Żel.) < *sego dъne* 'tego dnia' (np. jeszcze w Ew. Ostrom. do cero dnec, też śrbulg. XIII w. w Ew. Dobrejša, Mt XXVII 8).

Formacja powstała z wyrażenia syntaktycznego *dъньъ съ* (zob.). Por. *noklъsъ*. Formy z nagłosowym *gn* powstały w wyniku dysymilacji (Stieber GPJS I 81).

Berneker SEW I 253, Meillet SC 463, Vasmer REW I 355, Sławski SE

I 206—7, Cyran Przysłówki 174, 194, Ignjatović ZbFL IV—V, 95 nn., ESSM V 215. Zob. *dъnъ*, *sb.* W.N. — K.H.

dъrаčъ *dъrаčа* 'ktoś, kto drze, obdziera, np. obdzierający zwierzęta ze skóry', 'coś, co drze, szarpie, zwykle o kolczastych, ciernistych roślinach'

~ pol. dawne *dracz* -a 'zdzierca, lupiskóra' (L. bez przykładu), stpol. XV—XVI w. *dracz* m. 'zdzierający coś siłą, lupieżca, zdzierca' (Słownik stpol., Karplukówna Cervus), w XV w. też bot. 'berberys zwycajny, Berberis vulgaris', 'gatunek agrestu, Ribes uva crista', dłuż. dial. *drac* -a 'oprawca, kat' (Muka), głuż. *drač* -a 'rakarz, opravca, hycel' od XVII w. (Stachowski Frencl), 'kat' od XVIII w. (Schuster-Sewc EW 164—5), czes. *dráč* -e techn. 'urządzenie do lupania klepek', arch. 'ktoś, kto okrada, lupi, zdzierca' od XIV w. (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), dial. 'berberys' (Přir. slov.), 'hycel, rakarz', 'ktoś, kto drze pierze' (Bartoš DSM), 'rodzaj pierza o delikatnej stosinie i rzadkiej chorągiewce, dogodnego do darcia' (Gregor Slav.-buč.), sla. *dráč* -a 'skąpiec, sknera' (też dial., Ripka Dolnotrenč.), 'tyran, despota'. 'berberys', dial. 'nóż do zdzierania kory z pnia' (Habovštiak Orava 157); sle. *dráč* -a 'chwasty' (wg SSKJ dial. wsch.), 'ciernie, cierniste zielska', u Pleteršnika też 'zielona pasza świńska', *deráč* -a 'kiel u zwierząt', u Pleteršnika też 'oprawca, hycel, zdzierca', sch. dial. *dráč* *dráčа* 'osełka do ostrzenia siekiery' (RSAN), *dráč* m. f. 'rodzaj krzewu ciernistego, Paliurus aculeatus', 'chwast, zielsko', es. *дръч* m. 'dziki nard, roślina pnąca, salianca' (Miklosich LP z zabytku XIII w. redakcji bulg. i XVI w. redakcji serb.);

ros. *дръч* -á 'termin ciesielski: wąski hebel z półokrągłym nożem', pot. 'człowiek, który zdziera skóry z zabitych lub padłych zwierząt', dial. 'drewniany klin, za pomocą którego lupią grube drwa', 'osełka', 'ptak chruściel, derkacz', 'chłop, który zawsze idzie na czele innych, niczego się nie boi' (SRNG), 'krzywdziciel, rabuś, grabieżca, lupieżca' (ib., Opyt), ukr. *дръч* -á pot. 'zdzierstwo', w XVII w. 'zdzierca, rabuś' (Tymčenko), dial. 'maszyna do przeróbki prosa na jagły' (SUM), 'tracz', 'poborca podatków', 'krzew kolczasty' (z Dobrudży), 'rodzaj wędki na grube ryby do łowienia zimą: ołowiany ciężarek z haczykiem na sznurku' (Hrinčenko), 'zawadiaka, chłopiec skłonny do bijatyki' (Zel.), 'rabuś', 'biorący więcej niż należy', 'ptak słonka, Scolopax rusticola' (Kmit Bojk.), 'urządzenie do łuskania słonecznika' (Moskalenko Odessa), stare 'krzaki, zarośla' (Slavynec'kyj Leks.), 'urządzenie do produkcji kaszy gryczanej, jęczmiennej lub jaglanej', 'przyrząd do odlupywania deszczek z pnia, прилад, яким деруть дръчъ' (Slav. Leks. 20), brus. *дръч* -á 'ptak chruściel, derkacz', też dial. (Nosovič, Bjałkevič Mohylew, Šaternik Červ., Sejaškovič Grodno, Uscinovič Antrap., Jaŭseeŭ Bjałynicy, MSDM 69), dial. także 'ciesielski instrument do rycia rowków' (Šaternik Červ., Uscinovič Antrap., Nar. slova 253, Šatalava BDS), 'wycięcie w górnej bele zębca, które umożliwia szczełne przyleganie belki dolnej' (Šatalava BDS), 'placzk z tartych ziemniaków' (SPZB, Jaŭseeŭ Bjałynicy, MSDM 70, BMM III), pejorat. *дръч* m. f. 'człowiek zadziorny' (Nar. slova 139), z Polesia *дръч* -á 'urządzenie do spulchniania gruntu', 'kaszarnia' (Lysenko SPH). ~

Od *dъrati*, o suf. -čъ zob. I 102. Por. *dъraka*.

K.H.

dъraka pld. i wsch. 'szarpanie, targanie; bójka, bitka', pld. też 'coś, co drze, szarpie, zwykle o ciernistych, kolczastych roślinach, np. Paliurus aculeatus'

~ sle. *drāka* 'bójka, bitka', 'Paliurus aculeatus' (Pleteršnik), sch. dial. *drāka*

'Paliurus aculeatus', 'niskie, kłujące krzaki' (RSAN), również w NT we wsch. Serbii Njiva u *Draki* (RJAZ), z XVII w. *draka* w przykładzie: krunu od *drake* morske (u Bakšicia, może więc pożyczka z bulg., RJAZ), cs. *драк* 'contentio' (Miklosich LP), bulg. *дрѣка* 'niski, ciernisty krzew, cierni' (przen. 'zawadiaka, o człowieku', w obu znaczeniach też dial., np. BDial. IV 198, V 248, VI 168, VII 35, VIII 118), dial. także 'Paliurus aculeatus', 'kolcowój szkarłatny, Lycium halimifolium', 'robinia akacjaowa, Robinia pseudoacacia', 'gałąź, gałązka' (Gerov, BER I 419, BDial. VI 141), NT np. *Дрѣкъ бунѣр*, *Дрѣката*, *Дрѣкити* (Kovačev MNSevl. 181, tenże MNGabr. 101 oraz Trojan 131; tu także NT typu *Голѣуата дрѣкъ*, *Нѣновата дрѣкъ*), maced. *дрѣка* 'Paliurus aculeatus' (też dial., np. Grupče MJ VIII 224; Skopska Crna Gora), dial. także *дрѣку* 'ciernie' (Koneska Mariovo 31);

strus. XVI—XVII w. *дрѣка* 'bójka, bitwa' (w XVI w.: и дрались два дни ... и ... после тоє драка, SRJ XI—XVII), NO z r. 1456 *Дрѣка* (ESSM V 216 z Tupikova), ros. *дрѣка* 'bójka, bijatyka' (stąd pol. *draka* 'awantura, kłótnia, bójka' poświadczone już w XVII w. u W. Potockiego 'bój', dziś w dialektach nie znane, Karłowicz SGP tylko z L. i z SWil., zob. też Sławski SE I 160), dial. 'zrywanie, rwanie, np. owoców', 'kawalek ziemi po wykarczowaniu lasu, używany jako łąka do koszenia, łąka lub ogród warzywny', 'polana w lesie, na której się kosi siano' (co do rozwoju ostatnich znaczeń por. np. sla. dial. *dranica* 'nieurodzajna rola' s. v. *dranica* 2.), 'niewielki zagajnik', 'nie-równa powierzchnia ziemi, śniegu w czasie odwilży i przymrozków', 'rodzaj grzebień, używanego przy obróbce lasu, konopi' (Melszičenko Jaroslavl, SRNG), *дрѣка* f., m. 'zabijaka; kłótnica' (SRSO Dop.), ukr. dial. *дрѣка* 'bijatyka' (Żel.), brus. *дрѣка* = *дрѣчка* 'цяслярская метатичная прылада з двума вострымі загнутымі капцамі для падгонкі бярэвенняў, рэстаей і пад.', 'месца паміж лініямі, праведзенымі пры дапамозе такой прылады на бярвяне, дошцы; паз' (TSBM); dial. też 'інструмент ў выглядзе двух кручкоў, значнік', 'выемка ў нізе бярвеня для шчыльнага прылягання да ніжняга бярвеня' (Sejaškovič Grodno), 'bijatyka, bójka', 'temperówka do ołówka' (SPZB, Bjałkewič Mohylew). ~

Z bulg.: tur. dial. *diraga* (BER l. e.).

Por. 1. oparte prawdopodobnie na innych postaciach czasownika (*der-dir-*): sle. *derika* 'cierń' (Pleteršnik), seh. *diraka* 'Palius aculeatus' (Simonović BR 334);

2. w poszczególnych językach poświadczone formy wskazujące na postać *draca* (zapewne z suf. *-ja* od *draki*), np. pol. XVII—XVIII w. *dracza* 'zdzieranie, zdzierstwo'; sle. *drāca* 'cierń', seh. *drāca* też 'ts.' od XVI w. (jako NM już w XIV w.); strus. XVII w. *дрѣка* 'bójka', ros. dial. *дрѣка* 'ts.', ukr. dial. *дрѣка* 'ts.', stukr. XVI—XVIII w. *дрѣка* 'zdzierstwo', brus. dial. *дрѣка* 'bójka', 'zmarznięta, nie pokryta śniegiem ziemia' (Bjałkewič Mohylew, Jurčanka Mscisl., Jaškin BHN).

Od *drati* (zob.) z suf. *-ka* w funkcji tworzenia n. actionis (stąd 'rzecz, która drze, szarpie').

ESSM V 216—7.

T.Sz.

dranica 1. pln. 'darcie, targanie, szarpanie; bicie'

~ czes. lud. *dranice* 'targanina, szarpanina, walezenie o coś, np. o kupno czegoś' (Byla v Praze veliká *dranice* o chléb, Jungmann, Pfir. slov.), sla. *dranica* 'ts.' (Isačenko SRS, Maček ES² 126);

ros. dial. *драница* 'kara chłosty wymierzana różgami, batem; chłosta, bicie' (SRNG: pskowskie). ~

Por. powstałe na gruncie poszczególnych języków nowsze formy oparte czy to na postaci praes. czy na inf. *deriti*: gluź. *drjenica* : *drjeńca* 'obdzieranie ze skóry, łupienie', 'dręczenie, ciemigzenie', 'trudy, męka' (Pfuhi; też w XVIII w. *drenza* = *drjeńca* 'szarpanie, targanie', z r. 1728 *drenicy* = gen. sg. od *drénica* 'darcie', Schuster-Sewc EW 167), czes. dial. *dřenice* 'mozolna praca, trud, harówka', 'zamieć śnieżna' (Přir. slov., Kott Dod. DSM).

Nomen actionis do *dьrati*, bezpośrednio oparte na *dьranz* (zob.), por. *dьranica* 2. W.S.

dьranica 2. pln. 'szczapa, deska otrzymywana przez rozrywanie, rozszczepianie pnia drzewa, odrywanie warstw drewna od pnia (zwykle sosnowego), używana do krycia dachu', *dьrati dьranicę* 'odrywać warstwy drewna, szczapy od pnia (sosnowego) w celu otrzymania desek'

~ pol. *dranica* 'cienka, wąska deska nie rżnięta, lecz łupana z pnia drzewa iglastego' (por. Moszyński KLS² I 498) od XV w. (stpol. XV w. 'rodzaj deski do pokrywania dachów'; dobrze poświadczone i w XVI w. 'deska łupana albo darta, łata drzewna do pokrywania dachu' i w źródłach późniejszych, np. Kn., a u Kluka XVIII w. *Dranice* do pokrywania dachów bywają sosnowe, L.), dial. *dranica* : *drenica*, zwykle w pl. *dreńice* 'gonty' (MAGP I cz. II s. 14 z okolic Bielska Podl.; u Karłowicza SGP obok źródeł z dial. wsch. też wyjątkowo *dranice* z Wlkpol.), dziś dial. *dranica* 'rodzaj dachówki drewnianej' (Maciejewski Chelm.-dobrz. 126), z pol. (L.) czes. u Jungmanna *dranice* 'cienka deseczka';

strus. XVI w. *драница* 'długa (2 m i więcej) sosnowa deska do krycia dachu, otrzymywana przez rozłupywanie, odrywanie warstw drewna od pnia' (*драти драць, дралицы, дертицы, дертице* 'odrywając, rozłupując warstwy drewna, pnia, robić deski', SRJ XI—XVII), tu może należy i NO *Драница* z XIV w. (ESSM V 217 z Tupikova), ros. pot. *драница*, dial. też *драница* 'cienka deseczka używana np. do pokrywania dachu, wyplatania koszyków' (np. Słowarь Urala, Słowarь Rjazan., SRSO Dop.; u Iwala też 'drzazgi, szczapy, służące do pokrywania drewnianych ścian'), *драница* 'kora niektórych drzew (lipy, dębu), służąca do wyplatania koszyków' (*Драницы дерут в начале, потом плетут из них корзины, Ivanova Sl. Podmoskowskaja*), *драница* 'część bremna, внешняя часть которого (гонт) идет на драпку для изготовления корзины' (SRNG: Pskowskie), ukr. dial. *драниця* (zwykle pl. *драниці*, np. Kmit Bojk.) 'cienka deska odlupywana, odszczepiana od drzewa, używana do krycia dachu' od XVI w. (Hrinčenko, SUM, *Žyteckyj Narys* 148; Tymčenko z XVI—XVIII w.), 'deski używane do objania kosza wozu' (Leks. Bjuł. VI 11), dial. *dranyči* f. pl. 'deska krajna z pnia' (Janów Moszkowce 158), brus. *драница* 'cienka deseczka służąca do krycia dachu lub do pokrywania ścian' (dial. *драница*, pl. *драницы*, Šaternik Červ., Sejaškovič Grodno, SPZB), dial. *драницы* 'невялікія сасновыя дошчачкі, якія не пілююць, а „дзяруць“, падобна лучыне, шчапаюць', stbrus. z r. 1534: И пань не казалъ шикому ... в лесе *драницы драци* (MSDM 69), dial. poleskie *dranicji* pl. 'gonty do krycia dachu' (Lysenko SPH). ~

Por. 1. tu zapewne należące sła. dial. *dranica*, *dranica* 'nieurodzajna rola' (SSJ, Kálal);

2. powstałe na gruncie poszczególnych języków nowsze formy oparte

czy to na postaci praes., czy inf. *derti*: łuz. *drjenica* (por. partic. *drjeny* = *drjety*, Pfuhl) 'przyrząd do obróbki lnu, miedlica' (Sorb. SA IV, s. 50; pierwotne znaczeniem może 'to, co służy do rozlupywania, rozszczepiania włókien lnu, konopi'), czes. dial. *dřenica* 'wąska deseczka do krycia stropu' (Bartoš DSM), sło. *derenica* 'łuczyno, szczapa' (Pleteršnik).

Skonkretyzowane pierwotne nomen actionis (p. *dranica* 1.), o suf. *-ica* zob. I 98—9. Co do darcia drzewa na deski p. Moszyński KLS² I 294—5. Por. *dranska*. W.S. — T.Sz.

дѣранъ partic. praet. pass. do *дѣрати деро*

~ dłuż. *drany* 'rozdarty, podarty' (Muka), czes. *dráný* 'zdzierany', sła.

dranj partic. praet. pass. do *drat*;

ses. не-раз-дѣранъ (Supr.) 'nierozdarty', bułg. u Gerova *дрѣн* partic. praet. pass. do *déra*;

ros. *дранный -ная -ное* 'podarty, poszarpany, znoszony', też o 'człowieku w podartej odzieży, obdarty, w łachmanach', dial. *дранный* 'drobny, miałki, o krupach' (SRNG), ukr. *драний* 'podarty, poszarpany, znoszony, o ubraniu, obuwiu', 'podziurawiony, z dziurami', dial. także 'oddarty, odlupany' (np. Hrinčenko), brus. *драны* 'poszarpany, podarty'. ~

Por. postacię nowsze: 1. oparte na *dero*: połab. *derona* partic. praet. pass. (Lehr-Splawiński GP 127, Lehr-Splawiński, Polański SE I 104), sch. *đerän* 'ts.', bułg. u Gerova *dépen* 'ts.';

2. głuź. *drjeny* 'oblupiony, podarty, rozdarty': *дрѣ* 'drzeć, rwać'.

Postać nowsza oparta na temacie inf. *дѣрати*. Por. prymarne stind. *dírna-* 'rozdarty, rozerwany, rozszczepiony; przerażony', partic. perf. pass. do *dírnti* 'pęka, powoduje pęknięcie, rozrywa, rozdziera' (zob. *djns*). — Zob. prymarne *djts*. W.S. — F.S.

дѣранъка pln. 'coś oddartego, odlupanego, np. drzazga, deska', 'coś podartego, znoszonego, np. tkanina, odzienie', **дѣрати дѣранъку** 'odrywać warstwy drewna, szczapy od pnia (sosnowego), w celu otrzymania desek'

~ pol. jako termin specjalny *dranka* 'cienka listwa, służąca do obicia ścian i sufitów w budynkach drewnianych, jako podłoże pod tynk', dial. 'szczapka, łuczyno; drzazga', 'sztacheta np. z drzewa sosnowego' (np. Karłowicz SGP, Kosiński Czechów, Dejna RKJ² XXI 247, Basara TBW 2, s. 27), wsch. 'listwa w kształcie klina, używana do krycia dachu' (Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna; tu zapewne z brus.);

ros. *дрѣнка* coll. 'drewniane cienkie deseczki do obijania ścian i sufitu przed tynkowaniem, do krycia dachu, do wyplatania koszy' (dial. *дрѣн* *дрѣнку* 'drzeć, łupać drewno na deski', Был на востоке, там специально *дерут дрѣнку* гля крыш, SRSO Доп.), też 'taka pojedyncza deseczka', dial. w licznych znaczeniach specjalnych, np. 'coś podartego, znoszonego, np. znoszone ubranie', 'wąski pasek oderwany od starej tkaniny, przeznaczony do zrobienia chodnika, parcianki' (Какъ платья износятся, с их *дрѣнки дереши* на дереюжки, SRNG), 'poszarpany, porozrywany na kawałki stary materiał', 'pęczek włókna przygotowany do przędzenia' (На *дрѣнки дереши* куделно-ро), 'mąka grubo zmielona', 'młynek do robienia kaszy', 'rodzaj bronny', 'kara chłosty; bójka, bijatyka', zazwyczaj pl. *дрѣнки* 'placki, racuchy z tartych kartofli i mąki' (np. SRNG, SRSO, Słowar' Novosybir., Melničenko Jaroslavl), tu należą zapewne i NW *Дранка* (WRG I 638; zob. tu też inne NW od vb. *дѣр-*), ukr. *дрѣнка* coll. 'cienkie deseczki używane np. do pokrywania

dachu', też 'taka pojedyncza deseczka' (dial. 'cienka i wąska deseczka', Horbač Romaniv), pot. 'podarte, znoszone ubranie itp.' (też dial. *dranki* 'stara i podarta bielizna, ubranie', Janów Moszkowce), brus. *dpanka* coll. 'cienkie deseczki służące np. do pokrywania dachu lub do obicia ścian przed tynkowaniem', 'każda z takich deseczek' (TSBM), dial. 'szczapka, (łupany) gont; cienka deska, jaką kładzie się na dno wozu', 'odzienie zrobione z różnokolorowych kawałków materiału', 'placek z tartych ziemniaków' (np. Bjałkevič Mohylew, Sojaškovič Grodno, Šaternik Červ., BMM III 253—4, ŽS 23, 70, Šatalava BDS). ~

Por. 1. sło. *děranka* 'żelazne narzędzie kuśnierskie, służące do oskrobywania skór z mięsa' (Pleteršnik);

2. nowsze formy oparte w poszczególnych językach na inf. *derti*: głuż. *drěnka* (por. partic. *drjeny* = *drjety*, Pfułł) 'drzazga, szczapa; listewka szerokości gontu', czes. dial. *dřínka* 'drzazga, szczapa; listewka szerokości gontu' (np. Bartoś DSM, Kubín Kladsko, Siatkowski Kudowa I 103)

Nomen acti (< nomen actionis) do *dbrati*, bezpośrednio oparte na *dbrans* (zob.), o suf. *-zka* p. I 94—5. Por. *dbranica* 1., 2. W.S.

дbrань f. 'darcie, zdzieranie', 'coś zdartego, oddartego, np. cienkie deseczki oddarte z pnia drzewa używane m. in. do wyplatania', wsch. *dbrati dbranь* 'odrywać warstwy drzewne od pnia w celu otrzymania cienkich deseczek'

~ czes. dial. *draň* f. 'cienka deska', np. *draň* lod'ky (Přir. slov.), sła. dial. *draň* f. coll. 'oberwańcy, obdartusy' (Kálal);

sch. dial. przeniesione do innej deklinacji *dränje* pl. f. 'łachmany, podarte szmaty' (RSAN);

ros. dial. *dpanь* f. 'orka ugoru sochą', 'chłosta, bicie różgami, batem', 'cienkie deseczki oddarte z pnia drzewa, używane np. do krycia dachów' (ostatnie znaczenie od XVII w.; w XVII w. też *drami dpanь* 'robić takie deseczki', SRJ XI—XVII), 'koru niektórych drzew, np. lipy, dębu, służąca jako materiał do wyplatania koszyków' (Мы сначала *dpanь драли*, потом корзины плели, Ivanova Sl. Podmoskov'ja), 'saddo odkrojone lub oddarte z całej tuszy', 'mąka grubo zmielona', 'zorany ugór' (SRNG, Opyt), *dpan'* m. i f. 'niegodziwy człowiek' (Słownik starowierców), NO z r. 1857 *Дрань* (ESSM V 217 z Tupikova), ukr. *dpanь* f. 'cienkie deseczki służące do obijania ścian i sufitów pod tynk lub do krycia dachów', też dial. (Hrinčenko), dial. także wg Hrinčenki 'rzecz niepotrzebna, śmieć': Як люде *dpanь*, то така їх Ордань, brus. dial. *dpanь* f. 'gałęzie rozszczerzone na dwie połowy': Трэба мне *надраць дpani* на кошык (Mat. Minsk. II), 'długie wąskie deseczki do krycia dachu, gont' (ib., Šaternik Červ.), 'stargany, rozdarty materiał, szmata' (Rastorgnev Brjansk). ~

Por. 1. sła. dial. *draňa* 'nieurodzajna rola' (SSJ, Ripka Dolnotrenč. 210; co do znaczenia zob. wyżej ros. dial. 'zorany ugór');

2. ze wsch.-słow.: pol. *drań* m. 'człowiek podły, nieczemny, przewrotny; niepoń, lobuz' (zapewne z języka liter. w dial., Karłowicz SGP, Kucala PSM, Dejna RKJL XXI 247, Szymczak Domaniewek), pol. XVIII w. *drań* f.: *drań* piec okrywająca (L. przypuszczalnie z okolic Berdyczowa);

3. nowsze (oparte na inf. *dřiti*, por. n. actionis *dření*) czes. dial. *dřen* pl. *dřeně* 'trzaski, drzazgi na rozpalce' (Kubín Kladsko 174).

Od *dbrati dbrq*, o suf. *-nъ* zob. I 117—8. Pierwotne n. actionis zachowane w ros. dial. 'orka ugoru'. K.H. — T.Sz.

dbrati *derq* : (zach. i płd.) **derti** *dbrq* : (płd. i wsch.) **drti** *dbrq* : *derq* 'rwać na kawałki, rozdzielać, rozrywać, rozdzierać, targać, szarpać, lacerare', 'zdejmo-
wać, zdzierać skórę ze zwierzęcia, korę z drzewa, łupić, ogolaczać, decorticare,
delibrare', 'drapać, skrobać, scalpere, radere', 'niszczyć ciągłym używaniem,
zużywać np. odzienie, conterere', przen. 'siłą wyciągać, wydzierać; grabić,
łupić, wyzyskiwać, spoliare, capere', o 'żywiolowym, gwałtownym ruchu:
np. o porywistym wietrze, o rwącej rzoce', 'szybko iść, biec, śpieszyć się;
uciekać', **dbrati**, **derti** *dcrvo*. *korq*, *lyko* 'ściągać, obdzierać drzewo z kory;
ściągać lyko z drzewa', **dbrati**, **derti** *kożq* 'ściągać skórę ze zwierzęcia po jego
zabiciu', przen. 'grabież, łupież, wykorzystywać, wyzyskiwać kogoś', **dbrati**,
derti *agnq*, *korvq*, *kożq*, *ovъcъ* 'zdzierać skórę, rozdzielać, rozrywać na kawałki
np. jagnię, krowę, kozę, owcę', **dbrati**, **derti** *krupy* 'obrabiać, przetwarzać
ziarno prosa na krupy', **dbrati**, **derti** *perъje* 'drzeć, skubać pierze', *voda*, *ręka*
deretъ : **dbrerъ** o 'rwącej wodzie, rwącym nurcie rzeki', **vętrъ** **deretъ**, **dbrerъ**
o 'porywistym wietrze', **dbrati**, **derti** *zem'q* (*cělinoq*, *novinoq*) o 'kopaniu, rozry-
waniu ziemi, nowiny, przygotowywaniu ziemi pod uprawę', **dbrati**, **derti**
listъje 'zrywać liście z drzewa', **dbrati** *sę*, **derti** *sę*, **drti** *sę* 'być rozdzieranym,
rwanym, odrywaniem; rozrywać się', 'być niszczone, zużywanym, zdziera-
nym', przen. 'szarpać się, targać się wzajemnie, bić się', 'przedzierać się,
dążyć dokądś, pokonując trudności', 'krzyczeć, wrzeszczeć, clamare', **otrokъ**
(**pъtica**, **sorka**, **pъsъ**) *sę* **deretъ**, **dbrerъ** o 'krzykliwym, donośnym głosie dziecka,
ptaka, psa itd.'

dbrati: ~ stpol. od XV w. *drać* *dzierze* 3 sg. 'drzeć, targać, szarpać, lacerare'
(Słownik stpol., SP XVI IBL), może też 'zabierać, grabić' (Słownik stpol.
ze znakiem zapytania), już w XIV w. *drać* *pezoły* 'wydzierać plastry z pszczo-
łami z barei, niszcząc ją przez to' (ib.), połab. *derē* 3 sg. 'zdziera, obdziera,
rwie, targa, szarpie; drapie', *deri-sa* 'wyrywa się; wypada' (Polański-Selnert),
dłuż. przestarz. *draš* *žeru* *žerōš* 'drzeć, rwać, szarpać, targać', *draš* *se*
'drzeć się, rwać się; przebijać się', dial. 'krzyczeć, wrzeszczeć' (Muka z odesła-
niem do *drēs* *se*), por. *žerō* *se* 'krzyczy, wrzeszczy, ryczy' (Fasske Vetschau),
czes. *dráti* *deru* *derēš* 'czymś ostrym uszkadzać, rozdzierać, rwać, drzeć',
dial. 'tłuc, bić' (Pfir. slov.), *dráti* *peři* 'drzeć, skubać pierze', *vitr* *listy* *dere*
'wiatr zrywa liście', orzeł *dere* a *lhtá* *jahňata* 'orzeł rozdziera i pożera jagnięta'
(ib.), *dráti* *se* 'przedzierać się, przeciskać się, tłoczyć się', przen. 'usilnie o coś
walczyć, starać się', przestarz. i dial. 'bić się', stozes. *dráti* *deru* *děreš* 'drzeć,
rwać; szarpać, targać; łupić, rabować, grabić', *dráti* *sě* 'rwać się, rozdzierać
się', 'przedzierać się, przeciskać się', *děre* *lýka* 'drzeć lyka', *vlasy* *dráti* 'drzeć
włosy na głowie', *dráti* *lice* 'drapać twarz na znak żalu', *dračnu* *paznohty*
'rozrywaly, szarpały, paznokciami' (Gebauer Sl.), śla. *drat'* *deriem*, u Kálala
też *derem* 'przez używanie niszczyć, zużywać; zdzierać, obdzierać (skórę ze
zwierzęcia)', 'wykorzystywać, okradać; bić, tłuc (kogoś)', *drat'* *kožu* 'ściągać
skórę', *drat'* *kožu* z *niekolho* 'wykorzystywać, wyzyskiwać kogoś', *drat'* *ovcu*,
zajaca 'obdzierać ze skóry owcę, zająca', *drat'* *sa* 'niszczyć się przez używanie,
zużywać się', 'przedzierać się, przepychać się, tłoczyć się', 'bić się, wal-
czyć';

stc. *dbrati* *dēram* 'drzeć, rwać: zdzierać, obdzierać', 'przedzierać się, prze-
pychać się siłą; pędzić' (Pleteršnik), sch. *dbrati* (już od XV w., inf. pod wpły-
wem praes.): *drtiti* *dērēm* 'drzeć, zdzierać np. skórę, korę; szarpać, targać,
rozdzielać, rwać na kawałki; niszczyć ciągłym używaniem np. ubranie,
obuwie', 'bić, uderzać; łupić, rabować', 'męczyć, o ciężkiej pracy', 'przedzierać

się, przedostawać się dokądś', 'wiał, o porywistym wietrze', 'nieumiarkowanie jeść, pić' (RSAN, RJAZ), *owce striéti, a ne dérati* 'owce należy strzyć, a nie zdzierać z nich skóry', *deraše jaganjce* 'ściągaj skórę z jagnięcia', *dérati zečeve* 'ściągaj skórę z zajęcy', *ne deri kore* 'nie ściągaj kory', *vjetar dèrè kožu* 'wiatr przenetka, przewiewa na wskroś', *voda br(ij)ege dèrè* 'woda rwie, podmywa brzegi', *dèrè zemlju* 'rozrywa ziemię, o lenieszu', *dèrè kožu* (s leda) 'wyzyskuje, wykorzystuje', *dérati se* 'ulegać zniszczeniu, zdzierać się, zużywać się (od ciągłego noszenia, używania)', 'mocno drapać się, skrobać się', 'męczyć się, ciężko pracować, trudzić się', o głosie zwierząt np. żaby, rysia, kota: *ris se dèrè*, *mužjak* (zielone żabe) *dèrè se*, *mačka se derała*, 'krzyczeć, wrzeszczeć; krzyczeć na kogoś', o 'głośnym, fałszywym śpiewie', 'głośno płakać, narzekać', *ses. дѣрати* (zapisy дѣрати) дѣра 'zdzierać, obdzierać ze skóry; drzeć, rwać', 'drapać, skrobać' (Supr.), por. też *es. драти* 'rwać, rozrywać' (Miklosich LP), *bułg. depá depéu* 'drzeć, zdzierać skórę, obdzierać', 'męczyć', u Gerova też 'drapać; bić, tuc', dial. *depá, dèpa, dèpem* 'rozdzieram: drę, obdzieram ze skóry; drę pierze; drapię', 'biję', 'staram się coś osiągnąć', 'leczę chorobę oczu przez zamawianie' (np. Stojkov Banat, BDial. I 79, 246, II 75, III 57, 211), *depá osvca, depá eon* 'ściągam skórę z owcy, z wołu', *dèpem úagnéno* 'obdzieram skórę z jagnięcia', *depá ce* 'rozdzierać się, drzeć się', 'krzyczeć, wrzeszczeć', 'kaszeć silnie', dial. też np. *dèpam ce* 'złoszczę się na kogoś, kłócę się z kimś' (BDial. V 167), *maced. depe* 3 sg. 'drzeć, rwać; zdzierać, obdzierać (skórę)', *przen.* 'wyzyskiwać', dial. *dér'a : dir'ém dir'éš* 'obdzieram ze skóry' (Małecki SW), *depam osvca* 'obdzierają owcę ze skóry' (ib., RMJ), *dèpa ce* 'krzyczeć, wrzeszczeć';

strus. драти дѣрѣ 'rozdzierać, scindere', *ros. драть депы депѣиу* 'rwać, rozrywać, drzeć; zdzierać, zużywać np. ubranie', 'obdzierać np. skórę', 'rwać, wyciągać siłą np. zęby', *pot.* 'drapać, skrobać; drzeć, szarpać, targać np. za włosy', 'siec, chłostać; zdzierać, wyzyskiwać', 'krzyczeć głośno, wydawać ostre, nieprzyjemne dźwięki', o 'żywiolowym ruchu np. silnym, porywistym wietrze', 'uciekać, zmykać', dial. też 'orać nowinę, ugór', 'drobić, trzeć na tarce np. ziemniaki', 'szybko rosnąć, o roślinach', *dźwkn.* o 'głosie derkacza'; nieosobowo o wymiotach *менá драло* (np. SRNG, Dal, Opyt Dop.), *драть лыко* 'drzeć лыко', *драть крпунъ* 'luszczyć krupy, robić kaszę', *драть дуб* 'ściągając korę wierzbową, снимать ивовую кору', *драть лес* 'oczyszczać ziemię pod uprawę po wykarzowaniu lasu', *драть целину*, 'orać nowinę, ugór', *драть ийца* 'wybierać jajka z ptasich gniazd', *драться депъсь* 'zdzierać się, rozdzierać się, odrywać się', 'być darty, obdzieranym', też u Dala, 'bić się, walczyć', dial. także 'przedzierać się przez coś', 'przebijać się, wzrastać, o roślinie', 'wspinać się, leżeć do góry' (SRNG), *ukr. дрáти депы депѣиу* 'rwać, drzeć, rozrywać, zdzierać; drapać, skrobać; grabić, łupić', 'wybierać, wyciągać (z gniazda, z nory)', 'bić, siec, chłostać', 'pośpiesznie uciekać, zmykać', 'głośno i krzykliwie śpiewać, wrzeszczeć', *дрáти лыко* 'zdzierać лыка', *дрáти крпунъ* (проче, зерно) 'oczyszczać ziarno z łusek, robić kaszę', *дрáтиця* 'rwać się, rozrywać się; drapać się, skrobać się', 'leżeć, wspinać się; przedzierać się', 'bić się', *brus. драць дярү дярѣиу* 'drzeć, rwać; niszczyć przez używanie; zdzierać np. korę; szarpać, targać; drapać, skrobać', 'robić krupy z ziarna: trzeć ziemniaki', dial. też 'bić, siec; czesać len; pośpiesznie iść, uciekać' (np. Nosović, Šaternik Červ.), *драць лыкі* 'drzeć, ściągając лыка', *драць крпунъ* 'robić krupy z ziarna', *дрáця* 'drzeć się, rwać się; zużywać się, zdzierać się; drapać się, skrobać się', dial. też 'przedzierać się, przedostawać się dokądś';

leżeć, wspinać się; drapać się, czesać się, 'krzyczeć, wrzeszeć' (np. Nosović, Šaternik Červ., Bjalskevič Mohylew). ~
derti: ~ pol. *drzeć drę drzesz* 'rwać na kawałki, rozrywać, rozdzierać, drapać', 'obdzierać, zdzierać, ogolaczać, wyrywać', 'szarpać, targać, tarmosić', 'niszczyć ciągłym używaniem, zużywać', dawne 'siłą wyciągać, wydzierać; grabić, łupić, wyzyskiwać', przestarz. 'iść szybko, pędzić, śpieszyć się', przen. 'sprawiać szarpający ból, o reumatycznym bólu w kościach lub mięśniach', *drzeć pierze* 'drzeć, skubać pierze' (też dial.), *drzeć lyko* 'ściągać lyko' już od XV w., stpol. już od XIV w. *drzeć* 'rwać, targać; obdzierać, zdzierać, łupić', 'obdzierać z kory' (może też 'karczować'), 'iść, biec', w XVI w. też 'drapać, rwać pazurami', 'orać, zwłaszcza nowinę', 'rwać, podmywać brzegi' (o prądzie rzeki. SP XVI IBL), *darte krupy* 'jakiś rodzaj kaszy' (Słownik stpol.), dial. (o fonetyce wyrazu p. np. MAGP VIII m. 373, cz. II s. 81—2, AJK X, cz. II s. 65) 'rwać, rozrywać na kawałki; targać', 'ściągać skórę', 'wyciągać ze stogu siano, słomę', 'grzebać w ziemi, o kurach', 'niszczyć, zużywać np. odzienie, buty'. 'rwać, o szarpącym bólu', 'pędzić, biec', 'wiać, o silnym wietrze', 'śpiesznie kopać np. rośliny okopowe' (np. Sychta SK, Górnowiec Malbork, Szymczak Domaniewek, Kucala PSM 80), por. też *dréć* 'rwać, rozdzierać' (Karlówiec SGP: podhal.), *drzeć krowę* 'drzeć skórę z krowy' (SP XVI IBL), *dżik dże kúnj* 'oprawca ściąga skórę z koni' (Olesch Sankt Annaberg), *dže go za wjosy* 'szarpie, targa go za włosy' (Szymczak Domaniewek), *fater dře* o 'mocnym, porywistym wietrze' (Sychta SK), *drzeć się* 'być rozdzieranym, rwanym, odrywającym; być niszczone, zużywanym, zdzieranym', 'dążyć dokądś, pokonując trudności, przedzierać się przez coś, wdrapywać się na coś; wyrywać się, unosić się w górę' od XVI w., pot. 'krzyczeć, wrzeszeć; śpiewać; plakać bardzo głośno; wydawać wrzaskliwe dźwięki', 'szarpać się wzajemnie; klócić się; bić się', już w XVI w. 'dać się odzierać', 'usilnie dążyć do czego, starać się o co, pragnąć czego', u Lindego 'dziurawieć', dzieci *darty się* 'dzieci krzyczały, wrzeszczały', dial. 'rwać się, rozdzierać się, wyrywać się', 'dziurawieć, niszczyć się', 'przedzierać się, z trudem dostawać się dokądś, dobierać się do czego', 'klócić się, procesować się', 'rozdziierać się, wrzeszeć, głośno krzyżeć; plakać; jęczeć, skomlać' (np. Karlówiec SGP, Sychta SK, Szymczak Domaniewek, Górnowiec Malbork, Maciejewski Chelna.-dobrz. 213), też na oznaczenie głosu kaczki, żaby (Malecki — Nitsch AJPP m. 222, Kucala PSM 76—7, 286), *dře są jak sroka* 'skrzeczy jak sroka' (Sychta SK), warna, *sarka sã drze* 'wrona, sroka krzyży' (Karlówiec SGP z Hillferdinga), kacka *dre se* 'kaczka kwacze' (Kucala PSM 76), zaba *dre se* 'zaba rechocze' (o. c. 77), dluz. *drés* praes. rzadko *dru dfoš*, zazwyczaj *drěju*: *drějom drějoš* 'zdzierać, rozdzierać, rozpruwać; drzeć, łupać' (w tym znaczeniu też dial. np. Fassko Vetschan). przen. 'gnębić, dręczyć', *kóšu drés* 'ściągać skórę', sad *drés* 'zrywać owoce z drzewa', *lišće drés* 'zrywać liście', *pěře drés* 'drzeć, skubać pierze' (Muka. Fassko o. c.), *drés se* 'wrzeszeć, krzyżeć; plakać', dzwkn. o 'głosie byka. psu, żaby: ryczeć, szczekać, rechotać' (Muka, Sorb. SA II m. 43, 47), gólo *se žero* 'dziecko krzyży', *sroka se žero* 'sroka skrzeczy', *ptaški se žeru* 'ptaszki skrzeczą', *psy se žeru* 'psy szczekają głośno', *žaby se žeru* 'żaby rechoczą głośno' (Muka), głuž. *drě drěju drějoš*: dawne *dru drjoš* 'drzeć, rwać, skubać; zdzierać'. przen. 'dręczyć, męczyć', dial. *drěć* 'drzeć, rwać' (Michalk Neustadt), *košic wodrěć* 'ściągnąć skórę', *pjerjo drěć* 'skubać, drzeć pierze', sad *drěć* 'zrywać owoce' (Pfluhl, Zeman), *drěć so* 'drzeć się, rwać się', 'plakać; krzyżeć, wrzeszeć (na kogoś)', 'męczyć się, mordować się; przedzierać się przez coś', por.

u Pfulha so na štom *drčé* 'z trudem leżeć, wlażyć na drzewo', czes. *dríti dřu dřěš* 'drzeć, rozdzierać, obdzierać; ściągać, łupić np. skórę, korę', 'męczyć, dręczyć; obmawiać', 'harować, ciężko pracować; wkuwać, uczyć się mechanicznie', dial. też *drít : drét : dřeš : dřu dřěš* 'rwać, rozdzierać; obdzierać np. ze skóry', 'rwać, o reumatycznym bólu', 'pracować ciężko', 'wiał, powodował zamiecie śnieżne, o wietrze' (np. Lamprecht Opava, Horečka Frenštát, Hruška DSCá, Kott Dod. DSM, Malina Mistřice), *dríti krávu* 'ściągać skórę z krowy', za živa *koži drou* 'ściągają skórę z żywego', *peřy dřeš* 'drzeć pierze', *snih dře* o 'śniegu pędzonym przez wiatr', v zimě *dře* 'w zimie są zamiecie' (Přfr. slov., Lamprecht o. c., Kott o. c., Hruška o. c., Malina o. c.), stczes. *dríti dru dřěš* 'drzeć, zdzierać, obdzierać; uciskać, ciemiężyć', *krúpy dřela* 'obłuskiwała ziarno na krupy', *dríti se* 'drzeć się, rozdzierać się' (już w XV w. *dríti se* 'ts'. Novák SIIIus), 'przedzierać się przez coś', 'trudzić się, mozolić się', w tym znaczeniu też dial. np. Horečka Frenštát, sla. *drict' driem dričš* 'drzeć, ocierać', 'harować, ciężko pracować', dial. też *drét : dřec dřem : dru* 'drzeć, rwać' (np. Kálal, Sipos Bükk-Gebirge, Buffa Dlhá Lúka), *drict' sa* 'drapać się, skrobać się, ocierać się', 'ciężko pracować, trudzić się', rzadko 'przedzierać się, siłą chcieć się gdzieś dostać', dial. np. *z-řecmi še dřec* 'głośno przekomarzać się z dziećmi' (Buffa o. c.);

sla. *dréti dërem : drëm* (SSKJ) 'drzeć, rwać; obdzierać, zdzierać skórę, łupinę' od XVI w., 'gwałtownie się poruszać naprzód; z dużą siłą płynąć' (też dial. np. Tominec Črni vrh), przen. 'gnębić, uciskać, ciemiężyć', *roda dře* 'woda rwie, podmywa brzegi', *vetër dëre* 'wieje, o mocnym, porywistym wietrze', dial. także s *kúšę dřel* 'obdzierał, łupil ze skóry' (Tominec o. c.), *dréti se* 'krzyczeć, wrzeszczeć; jęczeć', *sroka se dëre* 'sroka skrzeczy', *dëre se lot sroka* 'skrzeczy jak sroka', ves dan se *dëre otrok* 'przez cały dzień płacze, krzyczy dziecko', sch. *drijèti : dr'jeti dërëm : drëm*, ekaw. *dréti : dréti dërëm* 'drzeć, zdzierać skórę, korę; szarpać, rozdzierać, niszczyć np. obuwie, odzienie', 'bić, uderzać; grabić, łupić, rabować', przen. 'takomnie jeść, pić' (KMat), nemoj *drijet' janje* živo 'nie obdzieraj żywego jagnięcia', oral noktina s *ře dře* 'orzeł pazurami rozrywa serce', *drijèti se*, ekaw. *dréti se* 'krzyczeć, wrzeszczeć', es. *драти дерэ* 'łupić, rabować, praedari' (Miklosich LP), por. też es.-rus. i es.-sch. *dréti dër* 'rwać, drzeć' (Vaillant GC III 211). ~

dřiti ~ pol. dial. *daré* 'drzeć' (Karlłowicz SGP: z Litwy, Zdaninkiewicz Łopatowszczyzna; z brus.?)

sch. wyjątkowe *dřiti drëm : dërëm* 'drzeć, zdzierać skórę, korę', 'szarpać, rozdzierać, niszczyć obuwie, ubranie', 'bić, uderzać; łupić, rabować', *ljule dréti ludu iz kože* 'będą drzeć skórę z ludzi, będą męczyć, wyzyskiwać' (RJAŽ);

ukr. *děpmu depý depéu*, dial. też *dpy dpeu* (Żel.) 'rwać, rozdzierać, rozrywać na kawałki; drapać, skrobać; łupić, grabić, wyzyskiwać', 'wybierać (z gniazd)', 'bić, tłuc', 'uciekać, zmykać', *děpmu níp'a* 'skubać, drzeć pierze', *děpmca* 'rwać się, rozrywać się', 'drapać się, skrobać się; przedzierać się, wspinać się', dial. też 'krzyczeć, wrzeszczeć' (Hrinčenko, Żel., Leks. Bjuł. II 78), brus. *džěpui džapý džapěu* 'rwać, rozrywać, rozdzierać; obdzierać; drapać, skrobać; trzeć np. ziemniaki', 'robić krupy z ziarna np. prosa', 'łupić, wykorzystywać', dial. też 'rwać np. trawę, rozdzierać; bić, siec, chłostać' (Nosovič, Bjałskević Mohylew), *džěpuičca* 'rozrywać się, rozdzierać się', 'drapać się', 'być rozdzieranym, rozrywanym, obdzieranym, dartym'. ~

Do ie. *der-* 'zdzierać skórę, łupić, rwać, odrywać, rozlupywać, rozszczepiać': lit. *dirti diriu* : *dirti derù* 'zdzierać skórę ze zwierzęcia, łupić; zdzierać, zuř-

wać odzienie; bić, uderzać, siec', lot. *dīrāt* 'zdzierać skórę, łupić' (Mühlenbach I 478), goc. *dis-tairan* (= gr. δέρω) 'rozdzierać, rozszarpywać', stw. niem. *zerren* 'rwać, targać, szarpać', niem. *zerren* 'ts.', gr. δέρω : (praes. na -jo-) δέρω 'obdzierać ze skóry; oddzierać coś od czegoś; złoć skórę, oćwieżyć, zbić, uderzyć', stind. *dar-* 'łupać, rozbijając na kawałki', *drnāti* 'pęka, powoduje pęknięcie, rozrywa, rozdziera'. Dwojaka forma praes. wskazywałaby na pierwotną formację atematyczną (por. także dwoistość postaci gr.). Inf. *dʹrati* i *dʹrti* mają dokładne odpowiedniki bałt.: lit. *dirti* : *diṛti*, lot. *dīrāt*. Także i praes. *dero* : *dero* mają nawiązania ie. (lit. *dirti* : *deri*, gr. δέρω : δέρω). Znaczenie 'biec, uciekać' ściśle związane z ogólniejszym: o 'żywiolowym, gwałtownym ruchu', co do rozwoju znaczenia por. pol. *rwać* 'rozrywać, rozszarpywać na kawałki, przerywać, zrywać' : 'szybko posuwać się naprzód, szybko bieć; pędzić, gnać' i wskazane przez Vasmera REW I 344 paralele niem. *abhauen*, *ausreissen* 'odrabywać, ścinać; wyrywać, wypruwać' : 'dać nura, drapnąć, zemknąć, zwać, zbiec'. — Machek Sl XXI 262—3, ES² 132 niepotrzebnie wyodrębnia psł. *derti dero* 'biec', nawiązując do stind. *drāti* 'biegnie, śpieszy', *drātati* 'ts.', gr. ἀπο-διδρῶσσω 'ucieć, umknąć, zwiaszcza ukradkiem'.

Berneker SEW I 185, Trautmann BSW 51—2, Stang BSV 31, Persson Beitr. II 575, Kuryłowicz AI 219, Sławski SE I 173—4, Vasmer REW I 344, 367, Skok ER I 436—8, Machek ES² 126, 132, Vaillant GC III 190, 211, Fraenkel LEW 96—7, Pokorny IEW 206—8. W.S. — F.S.

дръвъ *dʹrava dʹravo* zach. 'taki, który drze, rwie, szarpie, rwący np. o wodzie' ~ czes. *dravý* 'drapieźny', 'gwałtowny, np. o wodzie' (Přír. slov., Machek ES² 126 s. v. *drāti*), sła. *dravý* 'drapieźny, o zwierzęciu', 'gwałtowny, prędki, rwący, o wodzie, wichrze', przen. 'poryweży, nagły, bezwzględny' (SSJ). ~ Por. pld. oparte na temacie praes.: 1. sch. *děrav -va -vo* 'rwący, bystry, o wodzie';

2. sła. *děravina* 'zgaga', sch. dial. *děravica* 'ts.', 'biegunka', *děravina* 'zgaga' (RSAN).

Tu nie należy przytaczany przez ESSM V 219 materiał kasz.-sli. i sła. (są to pożyczki z niem. dialektów): kasz.-sli. *dravi* 'prędki, szybki' (zob. szcze-gółowo Hinze WDLP 172—3: pożyczka z dniem.); sła. dial. *drāv*, *drāf* 'stan zapalny rany, gangrena' (pożyczka z bawarskich dialektów, zob. o tym ostatnio Bezlaj ES I 111).

Do *dʹrati* z suf. *-vz*, *-avz* (o suf. zob. Kreja JP XXXVII 351—7, Honowska SPS 145—7). W.S. — T.Sz.

***дрма** (tak rekonstruuje ESSM V 223) zob. **дрмати**

***дрмати** zob. **дрмати** (tu o rekonstrukcji ESSM V 223—4).

***дрмолити** zob. **дрмолити** (tu o rekonstrukcji ESSM V 224).

d'ura zob. **dura** 1.

d'urka zob. **dura** 1.